NY SVENSK TIDSKRIFT

1889

NY SVENSK TIDSKRIFT

FÖR KULTUR- OCH SAMHÄLLSFRÅGOR, POPULÄR VETENSKAP, KRITIK OCH SKÖNLITTERATUR

UTGIFVEN AF

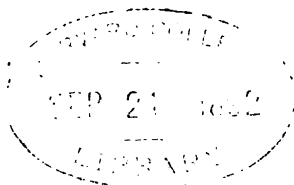
REINHOLD GEIJER

TIONDE ÅRGÅNGEN

1889

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM 1889
KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

INNEHÅLL.

Skönlitteratur.

Uppsatser i sociala, vetenskapliga och vittra ämnen m. m.

Litteraturbref och litterära kritiker.

Romeos Julia.

Dramatisk interiör i I akt

af

Ernst Ahlgren.

Personer:

Stella Ramberg, skådespelerska.
Arthur Zetterschöld, ung diplomat.
Frits Almquist, författare, fil. d:r.
En piga.
Barnen.

(Handlingen föregår hos Rambergs.)

Elegant möbleradt rum med blommor, bladväxter och lyxföremål; ett sybord med arbetskorg och ett påbörjadt broderi; ett skrifbord betäckt af häftade pappersblad i blått omslag; brefpressar och konstsaker. Dörrar till höger och i fonden. En praktfull bukett ligger på ett bord.

Scenen är tom, man hör en tamburklocka från entréen i fonden.

En piga kommer och öppnar för Zetterschöld och Almquist.

Zetterschöld.

Är frun hemma?

Pigan.

Ja, men hon är upptagen.

Almquist.

Var god och anmäl d:r Almquist och baron Zetterschöld.

Pigan (går).

Almquist.

Du kommer att ångra det.

Zetterschöld.

Det temat har du varierat länge nog — från Gustaf Adolfs torg till Sturegatan.

Pigan (från höger).

Frun bad herrarne taga plats och vänta ett ögonblick. (Går.)

Almquist (sätter sig).

Du skall bränna dina kol förgäfves. Fru Ramberg är (med en axelryckning) en »ärbar kvinna».

Zetterschöld.

Så mycket bättre! Jag tycker om de stränga; de äro de lidelsefullaste.

Almquist.

Don Juan!

Zetterschöld.

Konsten att vinna en kvinna är att gripa till. Djärfhet — voilà tout!

Almquist.

Och du har tekniken inne?

Zetterschöld.

Tekniken? Nåja ... Petersburgs salonger äro en god skola.

Almquist.

Otvifvelaktigt! Men Stockholm är inte Petersburg.

Zetterschöld.

Hm!

Almquist.

Nå, jag vill inte såra din unga själfkänsla med ett tvifvel. Men jag kunde ha lust att upplysa dig om ännu en sak ... (Hviskar förtroligt.) Stella Ramberg är — ja — hon är dum.

Zetterschöld.

Det är inte något fel, att en vacker kvinna är . . . låt oss säga mindre begåfvad.

Almquist.

Chacun son goût! Du ändrar kanske mening, när du lärt känna henne.

Zetterschöld.

Man *skall* inte känna de kvinnor, man älskar; det förtar illusionen. Tänk på Romeo och Julia; inte kände *de* hvar-andra! Hela pjesen omfattar några få dagar — och hur mycket lidelse rymmer den inte!

Almquist.

Jaha! Och det lockar dig — därför lockar hon dig, den varma, poetiska Julia.

Zetterschöld.

Jag har aldrig sett något mer bedårande.

Almquist.

Naturligtvis! Shaksperes Julia är härlig — men — hon var ingen grosshandlarfru.

Zetterschöld.

Är Stella Ramberg inte vacker?

Almquist.

Det är en smaksak. Jag tycker inte om tulpaner. De skina på afstånd, men kommer man närmare och vill se ner i en af dem . . . är den tom och utan doft.

Zetterschöld.

Du är ond på henne för någonting.

Almquist.

Visst inte. (Skrattar.) Jag skulle bara vilja betaga dig dina illusioner . . . I åtta år har tulpanen blommat för kassa-skåpet, och tre gånger har hon satt frö.

Zetterschöld.

Åtta år! Och ingen älskare?

Almquist.

Nej.

Zetterschöld (upprepar långsamt, liksom för sig själf).

Åtta år med en grosshandlare! Hur måste inte den kvinnan kunna älska!

Almquist.

Ja, hon kan älska — på scenen.

Zetterschöld.

Der är kraft och innerlighet i hennes framställning — ja. Det tyder på en hemlig sträng, som vibrerar genom hennes väsen och ger de döda orden lif.

Almquist.

Hvad skulle det vara för en sträng?

Zetterschöld.

Längtan! Hon drömmer, det är hemligheten. Hon drömmer om Romeo.

Almquist.

Det vill säga om dig!

Zetterschöld.

Jag eller någon annan — mon Dieu! — det beror af slumpen.

Almquist.

Romeo åt en kälkborgarfru! Åt en inkarnation af dussinärbarhet! Väl bekomme!

Zetterschöld.

Kan du inte förstå, att just dessa kvinnor, som i sin ungdom aldrig ha haft någon roman — eller låt oss säga: som lefvat »ärbart» — jag håller annars inte på ordet! —

— — kan du inte förstå, att de i sitt innersta *måste* ha en hopspard fond af lidelse, som aldrig kommit till användning i det s. k. äktenskapet — en institution som ...

Almquist (afbryter).

... en institution som jag tillhör — kom ihåg det! — med hull och hår.

Zetterschöld.

Gud bevars! Jag ämnar inte hacka på äktenskapet. Romeo och Julia voro också gifta — »i hemlighet» säger den filuren Shakspere — men till saken! Jag ville säga: kvinnor af detta slag — de ärbara — kunna under de flackaste och mest banala yttre förhållanden gå och gömma på ett svärmiskt hopp om — ja om — hur skall jag säga! Enfin! Om det som en kvinna alltid drömmer om: det stora, vidunderliga, *att bli älskad.* — Och medan hon drömmer, känner hon att ungdomen glider undan och att lifvet inte har mer än ett att ge. — Med hvilken intensitet måste icke en sådan kvinna älska!

Almquist.

Men du, alla dårars dåre, förstår du då inte hvad hela sta'n vet: att hon är nöjd med sin grosshandlare, att hon utom scenen bara lefver för grosshandlaren och för grosshandlarens barn.

Zetterschöld.

Hon? Julia?

Almquist.

Ja. Det är barockt, men det *är* så. Alla dina fullkomligheter skola inte hjälpa dig. Julia har funnit sin Romeo, och Romeo är ett kassaskåp.

(Kort paus.)

När man vill söka efter smultron, ska' man inte gräfva bland potatis! Men lycka till med rotfrukten! Du är så illa däran, att du kunde vara i stånd att beundra — till och med hennes inskränkthet.

Zetterschöld (lägger händerna på hans axlar och ser honom in i ansigtet).

Det ligger agg i tonen.

Almquist.

Agg? Därför att jag upplyser dig om hennes dumhet?

Zetterschöld.

Det klingar bitterhet igenom dina ord. Kan du förneka, att hon är en verklig konstnärinna?

Almquist.

Än se'n? Rachel var en *stor* konstnärinna — och kunde inte skrifva ett bref. Så är det oftast med skådespelerskor: deras röst och minspel ljuger fram en intelligens, som de alldeles sakna.

Zetterschöld.

Inte fru Ramberg. Den allmänna meningen om henne är, att hon är ett geni.

Almquist.

Jag har aldrig känt mig solidarisk med den allmänna meningen.

(Paus.)

Zetterschöld.

Har du varit bekant med henne länge?

Almquist.

Hon skapade titelrollen i mitt första skådespel. Kan du verkligen vara okunnig om det?

Zetterschöld.

Tyvärr! Jag var i Petersburg den tiden. Hur gick det till? Berätta.

Almquist.

Det fins ingenting att berätta. Hon var ung, hon var vacker och hade den gåfvan att kunna säga vers. Jag såg henne hvarje kväll, och naturligtvis ville jag att hon skulle

spela titelrollen i skådespelet, som jag nyss fått antaget. Ja. Och så studerade jag in rollen med henne — där har du hela historien! Den är tarflig, som du ser.

Zetterschöld.

Nå, men hur spelade hon?

Almquist.

Det blef en stor succès.

Zetterschöld.

Hvad begär du mer!

Almquist.

Hon var en idiot.

(Paus.)

Zetterschöld.

Hon kommer. (Hastigt.) Du lemnar oss ju ensamma — snart?

Almquist.

Det skall vara mig ett nöje.

Fru Ramberg (från höger).

God dag, doktor Almquist. Det var länge sedan man hade den äran att se er!

Almquist.

En evighet, som det heter på teaterspråket.

Fru Ramberg.

Fy, herr doktor! Så säger man inte till en teaters evigt unga älskarinna!

Almquist.

Jag medför en chevaleresk upprättelse för mina ochevalereska ord: min vän baron Zetterschöld.

Fru Ramberg.

Välkommen! Jag känner er.

Zetterschöld.

Åh?

Fru Ramberg.

Jag har läst era dikter.

Almquist.

Aj! Där gaf ni honom nådestöten. Ni har verkligen utvecklat er.

Zetterschöld.

Mina obetydliga dikter . . .

Fru Ramberg.

Jag tycker om dem. Det fins ungdom i er lyrik. Det är så sällsynt nu för tiden —

Almquist.

Tack! Det var till mig! Det är synd, att jag inte skall ha tid att försvara mig. Jag måste gå.

Fru Ramberg.

Redan? Nå tack för besöket i alla fall, fast det var kort.

Almquist.

Jag hoppas min väns blir desto längre. (Bugar sig och går.)

Zetterschöld.

Ni tycker kanske det är allt för djärft af mig att inkräkta på er hvilotid, men . . . Ja, jag såg er första gången i går, som Julia! Nå — jag vill inte tala om det. Det skulle taga sig ut som smicker, och ni måste vara utledsen på det, ni som har hela Stockholm för era fötter.

Fru Ramberg.

Ni behöfver ingenting säga. Att ni ansett det mödan värdt att söka upp mig är ju i och för sig smickrande nog.

Zetterschöld.

Jag drogs hit af något som var starkare än jag, starkare än alla förnuftsgrunder; det var ett så våldsamt begär att se er, att tala med er.

Fru Ramberg.

Vet ni inte, att man aldrig bör se en skådespelerska utom scenen; det förtager illusionen, säger man. Nå? (Skrattar.) Désillusionné?

Zetterschöld.

Nej.

Fru Ramberg.

Det kommer. Vänta bara.

Zetterschöld.

Jag skall vänta så länge ni vill! Det är en njutning bara att lyssna till er röst — den rösten, som kan säga allting.

Fru Ramberg.

En skådespelerskas röst! Den är skolad, det är hela hemligheten.

Zetterschöld.

Den är vacker, det är för mig det afgörande.

Fru Ramberg.

En sådan röst skall man aldrig tro.

Zetterschöld.

Hvad menar ni? Det ligger en hemlig skärpa i allt hvad ni säger. Är ni ond?

Fru Ramberg.

Åh, ni kom ju för att komplimentera mig! Och jag är fåfäng — som alla skådespelerskor.

Zetterschöld.

Och elak!

Fru Ramberg.

Och svag för blommor. (Med en gest åt buketten.) Tack. Det var ett godt sätt att afväpna min elakhet.

Zetterschöld.

Det ser nästan inte så ut. (Paus).

Vet ni hvad det är i ert spel, som gripit mig mest?

Fru Ramberg.

Nej. Låt höra.

Zetterschöld.

Er förmåga att älska.

Fru Ramberg.

Julia måste ha den förmågan.

Zetterschöld.

Måste! Tror ni *det* låter befalla sig?

Fru Ramberg.

Ja. Ni har rest och haft tillfälle att studera. Älskar inte Julia på alla Europas teatrar?

Zetterschöld.

Jo; men inte *så*. Er Julia väckte hos mig något jag aldrig förr erfarit.

Fru Ramberg.

Hvad kunde det vara, som *ni* aldrig erfarit?

Zetterschöld.

Det törs jag inte säga er. Ni skulle skratta.

Fru Ramberg.

Det är inte svårt att gissa. Och jag har hört det samma förr.

Zetterschöld.

Ni gör narr af mig.

Fru Ramberg.

Jag?

Zetterschöld.

Era repliker ha alla en dubbelmening.

Fru Ramberg.

Då är det bra repliker.

Zetterschöld.

Det är att håna en värnlös. Det vore vackrare, om ni bad mig gå.

Fru Ramberg.

Det har jag alldeles ingen lust till.

Zetterschöld.

Hur får jag förstå det?

Fru Ramberg.

Alldeles som ni själf önskar.

Zetterschöld (betraktar henne forskande; tar sakta hennes hand som han kysser).

Sfinx.

Fru Ramberg.

Jag spelar en sfinx — ja. Kan ni gissa min gåta?

Zetterschöld.

Ni hör till de kvinnor, man kallar »farliga».

Fru Ramberg.

Alltså inte till de menlösa. (Skrattar. De betrakta hvarandra en stund under tystnad. Därefter tillägger hon sakta.) Tror ni också att jag förstått, hvarför ni kom?

Zetterschöld.

Ja.

Fru Ramberg.

Nå?

Zetterschöld.

Det är mig nog, att ni inte vredgas. Om jag får se er, om ni tillåter mig att återkomma — ofta — blott en minut om dagen, då är det mig mer än nog, då har jag allt hvad jag begär.

Fru Ramberg.

En minut om dagen! Ni är blygsam.

Zetterschöld.

Kanske skall ni vänja er vid mig — och tillåta mig att stanna längre.

Fru Ramberg.

Och så småningom skall ni vinna mitt förtroende.

Zetterschöld.

Jag vet åtminstone, att jag inte skulle vara det ovärdig.

Fru Ramberg.

En god replik! Jag känner igen den — från kulisserna.

Zetterschöld.

Och ni tror mig inte?

Fru Ramberg.

Ack jo. Och jag vill gå era önskningar i förväg. Ni behöfver inte förbereda någon lång belägring. Jag ger er mitt förtroende utan novitiat. Jag skall strax inviga er i allt. Ert intresse kan inte vara lifligare än mitt.

Zetterschöld.

Ni kan gärna lägga bort den där tonen. Jag *skall* gå, och jag skall aldrig komma tillbaka.

Fru Ramberg.

Hvarför? För det jag kommer er till mötes på samma sätt, som ni går emot mig? Gör jag väl annat?

Zetterschöld.

Det förefaller mig annars, som höll ni mig kvar endast för nöjet att få såra mig. (Stiger upp.)

Fru Ramberg. (Stiger också upp.)

Ni har er frihet. Men hvarför inte fortsätta? Jag ger er hela dagen, hela kvällen om ni vill. Jag skall höra på allt hvad ni har att säga, jag skall svara på allt hvad ni vill fråga.

Zetterschöld (i det han drager sig tillbaka).

Ni är inte sådan, jag hade väntat, inte alls sådan som ...

Fru Ramberg.

Som — man säger. (Ler.)

Zetterschöld.

Se! *Det* var Julias leende! Det vill jag ta med mig, som ett sista minne. Farväl.

Fru Ramberg.

Åh nej, gå inte! Ni tyckte, jag var gammal och elak nyss? Och nu är jag ung igen, och det gör er glad. (Skrattar.)

Zetterschöld.

Ni gör mig alldeles vimmelkantig.

Fru Ramberg (muntert).

Och ni kom hit med en så säker tro på ert öfvertag! Ung — rik — diplomat — skrifver vers ...!

Zetterschöld (sätter sig och betraktar henne).

Jag är rädd för er.

Fru Ramberg.

Ni! Diplomat — poet ... Och jag? En grosshandlarfru med ästetiska sympatier. Hur skulle jag kunna motstå?

Zetterschöld (enkelt och varmt).

Jag har förnärmat er. Förlåt mig.

Fru Ramberg (ser på honom en stund. Med ett småleende).

Hur må era systrar?

Zetterschöld.

Mina systrar?

Fru Ramberg.

Ja. Jag är säker på, att ni *har* systrar.

Zetterschöld.

Hur?

Fru Ramberg.

En erfaren kvinna märker det så lätt på en mans sätt att göra kur. (Skrattande.) Jag *är* inte så enfaldig, som doktor Almquist säger. Ni hör jag vet hur han bedömer mig.

Zetterschöld (fattar hennes händer).

Är ni ond på mig?

Fru Ramberg.

Nej. Kan ni då inte se, att jag inte är det. (Paus. Därefter sakta.) Mina ögon äro klara och mina läppar röda; min röst är mjuk och min hand kan smeka. Hvarför skulle jag inte glömma man och barn och vara sexton år? Min varelses hjärtblad kunna knyta sig på nytt för att veckla ut sig ett efter ett, i sol och vår — och Julia kan älska, utan tvifvel, utan frågor, utan fruktan och baktanke.

Zetterschöld.

Hvad ni har en underlig makt i er röst. Bara jag sluter ögonen och lyssnar, har jag stämningen från i går igen . . . en våldsam längtan att komma er närmare — närmare . . .

Fru Ramberg.

Och bara därför att jag inte gör motstånd vill ni inte.

Zetterschöld.

Nej, det är inte det. (Buller utanför.) Så! Nu kommer visst er man!

Fru Ramberg.

Han stör oss inte. Han är ett mönster för äkta män. Han känner sin plats. Han är endast kälkborgaren, och jag är en konstnärinna, som tar emot beundrare. Det är ju så det skall vara? (Paus. De lyssna båda, men ingenting hörs.)

Ser ni! Det kom inte någon svartsjuk äkta man in genom dörren. Om jag så önskar, skall ingen störa oss. Jag är inte någon kufvad hustru, jag bevakas inte som en mans egendom; jag är en fri människa och kan göra allt hvad jag vill. (Går omkring och ordnar i rummet.) Ni kan stanna så länge ni har lust.

Zetterschöld.

Tack för påminnelsen. Jag har uppehållit er för länge.

Fru Ramberg.

Nej, så var ej min mening. Jag tycker om er.

Zetterschöld

(bugar stum, halft ironiskt).

Fru Ramberg.

Sätt er ner och låt oss tala. (De sätta sig.) Ni är ung. (Ler godmodigt.) Jag vet nog, att ni inte tycker om att man säger det; men det bryr jag mig inte om. Det ligger hos er, under den salongsblaserade masken, något så friskt — ja, jag skulle vilja säga *rent* — fast ni — världsmannen — troligen anser det nära nog som en förnärmelse.

Zetterschöld

(mulnar).

Fru Ramberg.

Förstå mig rätt: jag misstänker er inte för allt för mycken dygd. Jag är öfvertygad om, att ni har många galanta äfventyr att blicka tillbaka på — kanske en hel rad.

Zetterschöld.

Så—å?

Fru Ramberg.

Ja, se nu hur belåten ni blef! Ni ville så innerligt gärna vara en riktigt dålig och fördärfvad ung man, men naturen har i sin fåvitskhet gett er ett godt hjärta och en genomhederlig själ. Hvad det kommer att kosta er möda, innan ni lär er att dölja det!

Zetterschöld (skrattar).

Och ni själf? Det tycks mig, som om också ni spelade en roll som är er främmande.

Fru Ramberg.

Nåväl, ja. Er tillgjordhet har smittat. Om vi skulle demaskera oss? Bli ett par helt vanliga människor utan alla demoniska attribut? (Lutar sig tillbaka.) Jag är trött.

Zetterschöld.

Är det så ansträngande — att spela?

Fru Ramberg.

Ja, när rollen inte ligger för en.

Zetterschöld.

Blir ni också trött af att spela Julia?

Fru Ramberg.

Nej, det går mekaniskt, numera.

Zetterschöld.

Och verkar ändå så blodfullt och kändt! (Tar hennes hand.) Säg mig — har ni aldrig älskat?

Fru Ramberg.

En besynnerlig fråga.

Zetterschöld.

Ni behöfver ju inte svara, i fall det bjuder er emot.

Fru Ramberg.

Jo, jag vill svara: ja. En gång — och just så, som Julia.

Zetterschöld.

Er man?

Fru Ramberg.

Nej. (Paus.)
Tror ni det fins mycket i mitt lif, som jag vill dölja?

Zetterschöld.

Jag vet inte.

Fru Ramberg.

Man menar, att det *måste* finnas — hos kvinnor som verkligen lefvat.

Zetterschöld.

Det är så naturligt. Med våra fördomar.

Fru Ramberg.

Det fins människor så bredt anlagda, att de tåla det öppna dagsljuset öfver hela sitt lif — människor hvilkas förhållanden ligga så klara, så utan alla smygvägar och skrymslen, att de ega intet, absolut intet, som de frukta att se framdraget i ljuset. — Jag hör till dem. Och däri ligger min styrka.

Zetterschöld.

Jag tror er.

Fru Ramberg.

Det kommer också af vanan att ega en annans tillit, att veta, att man blir trodd på sitt ord — alltid! — af denne ende. (Paus.)

Zetterschöld.

Ni tänkte berätta mig något. Och nu ångrar ni er?

Fru Ramberg.

Nej, jag ångrar mig inte. Jag vill vara uppriktig. Kanske skall det göra er godt, och mig kan det inte skada. (Sätter sig bättre till ro i stolen.)

Ni är diktare — — konstnär. Ni måste ju känna människohjärtat, ty det är människor ni skall framställa. Jag är också konstnär — ringare tycker ni kanske — — bara en skådespelerska — — men ändå! Också för mig är lifvet allt, också för mig är konsten att spela på de känsligaste strängarna i människornas sinnen. När vi ega makt öfver andra, makt att smälta och böja deras stämningar efter vår egen, då är det därför att vi känna starkare och mångsidigare än de, därför att lifvet griper djupare tag i oss än i hvardags-

folket. Blott det, som ligger inom räckvidden af vår egen natur, är äkta. — — Ni såg, att Julias kärlek var det, därför sträckte ni ut er hand och sade: gif hit!

Zetterschöld (sakta).

Den låg utanför min räckvidd.

Fru Ramberg.

Ja, ty ni vet inte hvad det är att älska utan koketteri, fåfänga, beräkning.

Zetterschöld.

Jag har visst aldrig varit så nära att förstå det som just nu.

Fru Ramberg (vekt).

Ni är lyriker, och ändå . . . den naiva dårskapen att ge alla sina tankar, sina finaste känslor, utan att fråga efter hvad man får igen — den känner ni inte! Men *jag* har varit en dåre — när *det* är dårskap.

Zetterschöld.

Och ni ångrar ingenting.

Fru Ramberg.

Nej, det är därför jag kan berätta. (Flyttar sig närmare.) Det fins ett hemligt frimureri mellan oss. Märker ni det?

Zetterschöld.

Ja.

Fru Ramberg.

Hvad kan det kallas?

Zetterschöld.

Ungdom, tror jag — själsungdom. Något som fins hos alla konstnärsnaturer.

Fru Ramberg.

Ni har rätt. (Räcker honom sin hand.) Ni är god och ni är ung; ni får inte gå bort som en främling, jag vill att ni skall

minnas mig och ni skall kunna tänka: *sådan* var hon och inte sådan, som . . . som . . . *han* kanske sagt er.

Zetterschöld.

Hur kan ni tänka på det nu?

Fru Ramberg.

Jo. Det har gjort mig ondt, det har gjort mig bitter och elak. Ni skall förstå hvarför. Men nu är det förbi.

Zetterschöld.

Ni ser så lycklig ut — Julia.

Fru Ramberg.

Det är jag också — Romeo.

Zetterschöld.

Och glad.

Fru Ramberg.

Liksom ni. Och ni, som är ett barn och skrifver vackra dikter, ni skall få min vackraste historia.

Zetterschöld.

Tack.

Fru Ramberg.

Den är kanske dum. Men hvad gör det? Den är sann. Jag kom till elevskolan mycket ung. Så ung och så andligen omyndig, att jag knappt var mer än ett barn. Men ett barn med hundra lynnen, med skratt och sång och gråt i sin röst — allt som det bar till — och med hundra skiftningar i sitt ansigte. Min minsta lilla tanke och min snabbaste stämning syntes strax i det ansigtet; och hvad jag — stackars toka! — benämnde själ, det bodde i ett glashus. Därför togs det ansigtet i skola; det skulle lära säga andras tankar och återge andras stämningar. Det var läraktigt, och jag kom snart på scenen. Men hvad jag kallade själ tog inte jämna steg med mimiken. Gud, hvad jag var naiv och hvad jag var god! Och jag spelade på instinkt — allting! — på outvecklade möjligheter: täcka ingenuer, näbbiga fröknar ,

brutna Ofelior, allt. Jag var något att göra af. Intrigera kunde jag inte, men jag kom fram ändå; jag *drogs* fram. Jag, stackars fattiga unge från gränderna — jag blef nästan rädd för applåder och hyllning, jag hade ingen tro på att allt detta kunde räcka; jag darrade alltid för att nödgas vända tillbaka till kyffena, och ju mer man skämde bort favoriten, dess ödmjukare blef hon.

Zetterschöld.

Ni?

Fru Ramberg.

Åh, ja, ja! Ni kan inte veta, hvad fattigdomen sätter för ett märke i en. Hur den jagar skräck genom märg och ben och gör en mjuk i rygg och i knän. Det ryser i mig ännu, när jag tänker på att frysa och hungra. Det behöfver jag inte frukta för längre. Men hörde ni — det kom något af ångest i tonfallet, när jag talade om det.

Zetterschöld.

Åh — fortsätt.

Fru Ramberg.

Ja. Hur var det? Jo . . . Så var det en ung, men redan känd författare, som skref ett historiskt skådespel, och jag utsågs att skapa hufvudrollen . . . Så rädd jag var! Men hur ifrig och läraktig! Han instuderade den själf med mig.

Zetterschöld.

Frits! — Frits Almquist!

Fru Ramberg.

Han själf. Han var världsman, sedd i de finaste kretsar, son af en ansedd man, rikt gift, vacker. Ett snille, mente många; blifvande medlem af akademien, sade alla. Han var en kvinnoeröfrare, af smak och af fåfänga, en granntyckt och fin sådan, en bortskämd Adonis, som knappt vårdade sig om att ta upp all den hyllning, som kastades framför honom. Hvad visste jag om det! Jag kom aldrig i den fina världen. För mig var han mer än världsman, han var en skald — en gudarnas älskling: han blef min kejsare och kung.

Zetterschöld.

Det är starka ord.

Fru Ramberg.

Jag talar, som jag kände det då. Det är länge se'n. Länge, länge!

Zetterschöld.

Det smärtar er att berätta? Så sluta då hällre.

Fru Ramberg.

Åh nej. Det smärtar inte. Inte nu mer.

Han tog emot min beundran så, som jag gaf den — som sin rättmätiga egendom. Hvarför skulle han inte det? Jag var så skygg och rädd; han tycktes mig så stor och jag så ringa; jag var nästan tacksam öfver att *få* beundra honom. Jag vågade knappt svara, då han talade till mig, jag hade blifvit som stum, min tanke och handlingskraft förlamades i hans närhet, och det var som om hela min själ koncentrerats i två vidöppna ögon, med hvilka jag betraktade honom — oafvändt — medan hvarje hans ord ristade sig in i mitt minne som skuret med en diamant.

Zetterschöld.

Och det var Frits Almquist! Och ni!

Fru Ramberg.

Ja. Hvad gör föremålet? Känslans innerlighet är allt. Åh, jag var så naiv. Hela dagen gick jag omkring och tyckte, att jag bar en stor och härlig värld inom mig, en värld full af musik, till hvilken jag icke visste ord. — — Orden egde han, inte jag. Jag bara hörde, drack, berusade mig i melodien. Men allt detta som jag kände så rikt, det kunde jag ge igen — i hans skådespel.

Zetterschöld.

Hans första stora succès, som ni skapade — kanske af intet.

Fru Ramberg.

Så får ni inte säga! Hvad jag var, var jag genom honom. Jag gick upp i hans verk. Jag lefde i hans repliker. När han var god, då kändes det, som strålade solen ned öfver mig. Ännu — när jag tänker därpå — är det som om dagen fick en annan glans och blommorna en finare doft. — — — Och om allt detta vet han ingenting annat att säga, än att jag var dum!

Zetterschöld.

Älskade han er?

Fru Ramberg (höjer på axlarna).

Jag tror, att somliga män kalla det att älska — därför att språket är så fattigt.

Zetterschöld.

Han *har* således älskat er ändå.

Fru Ramberg.

Som man älskar en lätt eröfring. — Ja.

Zetterschöld.

Och hur gick det?

Fru Ramberg.

Åh, det blef till ett slags förhållande mellan oss. Inte brottsligt, men på gränsen.

Zetterschöld.

Och så?

Fru Ramberg.

Han skulle göra en längre utrikes resa — bli borta ett par år. Jag tyckte det var, som om solen skulle dö och gräs och blommor inte skulle kunna växa... Och så kom han för att säga farväl. (Afbrutet och med ansträngning.) Det var en kväll. Vi voro alldeles ensamma — hemma hos mig. — Han var inte som vanligt, han var både mera varm

och mera kall: — — hans värme var fordrande, och kylan — som låg inunder — gjorde mig rädd. — — Ett enda ord af verklig känsla, och jag hade fallit; fem minuters tålamod och mitt lif skulle haft sitt benrangel att dölja . . . en mörk vrå, ständigt hotande med upptäckt. Men . . . han dröjde inte fem minuter, och det ordet . . . det kom inte. (Efter en paus, med ett småleende.) Det var min lycka, att han den kvällen icke älskade *endast* mig.

Zetterschöld.

Hvem mer?

Fru Ramberg.

Sin hustru . . . och alla de andra! Jag har förstått det sedan.

Zetterschöld.

Och när han var borta?

Fru Ramberg.

Ja, då kom harmen, bitterheten, ärelystnaden, och min konstnärsindividualitet slog igenom. Den hade mognat — i sol och vind; själen hade hunnit upp mimiken.

Zetterschöld.

Så gifte ni er?

Fru Ramberg.

Ja; innan han kom igen . . . När man känt, att ens bittraste själskval väcka intet medlidande, att man, med allt hvad godt och ondt som fins i ens varelse, med allt det som kämpar i en för att forma sig till en karaktär — ändå inte är mer än ett exemplar i en samling, och att den högsta ömhet man fick var blott samlarens stolthet, utan en skymt af annat — inte ens af välvilja; då förstår man betydelsen af, att en man säger till en kvinna: blif min hustru.

Zetterschöld.

Och ni är lycklig nu?

Fru Ramberg.

Den frågan vill jag knappt besvara. Den låter så banal, och svaret skulle uttrycka så litet. Jag vill endast säga, att det fins inte en handling i mitt lif, inte en växling i mitt sinne, som jag söker ljuga bort för honom — kälkborgaren, som ni kalla honom. Och jag har aldrig ett ögonblick känt frestelse att bli några veckors tidsfördrif för en annan.

Zetterschöld.

Jag förstår er, Julia. (Reser sig.) Men det är på minnet af det andra, ni spelar?

Fru Ramberg (reser sig också).

Nej. Sådant gör en människa gammal. Jag spelar på det, som håller mig ung.

Zetterschöld.

Och det är?

Fru Ramberg (knappast hörbart).

Det skulle ni inte kunna förstå. (Under repliken slås dörren upp, och tre barn komma instormande, hållande hvarandra i bakskörten.)

Barnen.

Mamma! Mamma! P-o-o-o-h, — — tåget kommer. (De göra en sväng kring rummet.)

Den minste.

Vill du med, mamma?

Fru Ramberg.

Tack — inte nu. Kan inte tåget stanna? Här är stationen. (Drar fram en näsduk och efterliknar en stationssignal.)

Den minste.

P-o-o-o-o-h. (Barnen skocka sig kring modern och betrakta den främmande.)

Fru Ramberg (tar den minste upp i sina armar). Till Zetterschöld.

Ni kan inte tänka er, hur det käns att komma hem från teatern — pappgrannlåter, utanlexor, småskandaler och kotteri-

kritik -- och så få tvätta af sminket och se in i de här ögonen. Det är som en dryck rent friskt källvatten. — — Torsten, se på den farbror'en. (Den lille gör så.) Nå — tycker ni *jag* kan vara gammal till sinnet? — — Torsten, visa hur man gör, när mamma kommer hem från teatern.

Den lille (tar henne om halsen och kysser henne).

Fru Ramberg (ställer honom ner på golfvet).

Så. Nu kan tåget gå igen. (Sätter fingrarna till munnen och härmar en stationshvissling.)

Barnen storma ut på samma sätt som de kommit in.

Fru Ramberg (ropar efter dem).

Nästa gång följer mamma med. (Till Zetterschöld.) Jag har spelat Frits Almquists kvinnoroller. Jag har gifvit dem hvad de saknade: mänsklig värme — hjärta . . . Det har jag härifrån, (med en gest) från mitt hem.

Zetterschöld.

Åh, ni är rik.

Fru Ramberg.

Det har ni inte förstått! Ni har inte förstått, hvarför jag kunnat tala om allt detta — och utan bitterhet.

Zetterschöld.

Ni äls . . . ?

Fru Ramberg.

Säg inte ut. Det fins en känsla så sällsynt, att språket inte behöft skapa ett ord för den; den flammar inte upp vid första blick, den slocknar inte häller i en blink. Den växer upp af ett litet frö, näres af vissheten om en oinskränkt tillit — af tusen små värmeutstrålningar, af tusen små eftergifter. — — Den växer som en planta och breder sig ut öfver ens lif — stor och skyddande stark. — — Och vid hvarje olycka, som hotar, hvarje missräkning, som gnager, flyr man in under den: där är värme och trygghet. Och emot detta blir allt annat smått.

Zetterschöld.

Jag förstår er nu. (Reser sig.) Och nu vill jag gå.

Fru Ramberg.

Désillusionné?

Zetterschöld.

Nej! Jag gick att uppsöka en konstnär och fann — en människa. Jag ville bli bekant med en framstående skådespelerska — och jag lärde känna en fint tänkande kvinna ... (Sakta.) Detta är så oändligt mycket mera!

Fru Ramberg.

Tack! Ja farväl då! Och glöm inte bort mig.

Zetterschöld.

Jag glömmer er aldrig, Julia Capuletti. — (Dröjande.) Hör ... ni sade, att ni berättar er man allt?

Fru Ramberg.

Ja.

Zetterschöld.

Också detta?

Fru Ramberg.

Ja också detta.

Zetterschöld.

En förskräcklig palissad!

Fru Ramberg.

Jag vet det. Trollmuren kring mitt slott. Den kommer ingen öfver.

Zetterschöld.

Jag ämnar inte försöka mer. Farväl!

(Går emot fonden.)

Ridån faller.

Axel Oxenstjerna.

Rikskansleren Axel Oxenstjernas skrifter och brefväxling, utgifna af K. Vitterhets-, Hist. och Ant.-Akademien. Afd. I. Bd. 1. — Historiska och politiska skrifter (utg. af C. G. Styffe). Afd. II. Bd. 2. — K. Gustaf II Adolfs bref och instruktioner (utg. af P. Sondén). Stockh. 1888. 9 + 11 kronor.

Med styrka och ej utan en viss framgång har en historisk skola i våra dagar sökt häfda den uppfattningen, att de stora personligheternas betydelse för händelsernas gång vore obetydlig, ja så godt som ingen. Det vore ett alldeles falskt föreställningssätt, att historien skulle i ej ringa grad vara deras verk; mänsklighetens utveckling hade i själfva verket gått fram oberoende af dem, arbetande liksom under naturnödvändiga lagar. Och det vore därför ett misstag att tala om stora personer såsom ledare af sin tid eller skapare af en ny utveckling; på sin höjd hafva de varit mer eller mindre medvetna bärare af de idéer, som tiden haft i sitt sköte.

Såsom fallet ofta är, finnes äfven på bottnen af denna öfverdrift något af sanning. Och detta är protesten däremot, att man velat göra mänsklighetens historia till endast ett fåtals uteslutande förtjänst och arfvedel, och särskildt däremot, att, vid domen öfver händelserna, man för de bländande framgångarna i vissa personers lif, till hvilka yttre omständigheter vida mer än egen förtjänst varit orsaken, alldeles förgätit de tusenden och åter tusenden, hvilkas arbete i djupet bidragit till dessa framgångar. Så har för visso, för att taga ett exempel, det svenska folket sin oförgätliga andel i den storhet, som kringstrålar Gustaver och Karlar. Det har följt sina konungar på deras svindlande stråt, drifvet af den känsla,

som en gång tog sig följande vackra uttryck i ständernas svar till Gustaf Adolf, att de vore villiga att, om fienden fore fort i sitt onda uppsåt, manligen och ridderligen försvara sin frihet och träda i sina fäders fotspår och, hällre än att gifva sig under andras ok och träldom, uppsätta lifvet och allt hvad de egde.

Så långt ligger i protesten en sanning, men ej häller längre. Och det är förgäfves man sökt kullslå minnesstoderna öfver historiens verkligt stora personligheter. Hvarje människas instinkt talar ett annat språk, och nästan hvarje historiens blad upprepar domen. Det behöfves icke häller något djupare filosoferande öfver historien för att komma till insigt om personlighetens betydelse i henne. Det står fast, att mänsklighetens utveckling icke går efter yttre naturlagar, hvilka individen ofritt följer, utan att människan är en förnuftig och därför med frihet handlande personlighet. Liksom en hvar känner, att han bär ansvaret för sina handlingar, så måste mänskligheten erkänna, att hon bär ansvaret för historien, hvilket ej vill säga annat än att denna är hennes verk. Men däraf följer gifvet, att den större personligheten har ett större inflytande, liksom ock ett större ansvar. Och starkare har väl sanningen häraf icke kunnat framträda än i vår egen historia, där Gustaf I, Gustaf II Adolf, Axel Oxenstjerna m. fl. afgifva det mest slående bevis på, huru personligheten kan gifva riktning åt och trycka sin prägel på ett tidehvarf.

Den store rikskanslerens minne talar på visst sätt starkare än de stora konungarnes, därför att han icke egde att förfoga öfver all den kraft, som den tiden vida mer än nu låg uti att bära kronan. Den makt, han öfver sin samtid egde och som hans minne ännu på eftervärlden utöfvar, vittnar så starkt som något därom, att personlig storhet betyder något i historien. Hvari denna storhet ligger, visar en blick på hans lif.

Egentligen skulle det fordras volymer för att göra full rätt åt Axel Oxenstjernas lifsgärning. Och man måste nästan misströsta om att på några få sidor kunna säga något, som ens räcker till att återgifva hufvuddragen af den stora gestalten. Men man kan icke undandraga sig att hembära

honom sin gärd af beundran, tacksamhet och kärlek i det ögonblick, då genom det begynta utgifvandet af hans skrifter omsider grundvalen är lagd för den vackraste minnesvård, som Sverige kan resa öfver sin störste son nedom tronen.

En hvar, som läst Fryxells anslående berättelser öfver denna tid eller Geijers tankedigra historia, har i det närmaste klar för sig bilden af mannen. Allvarlig, storsint, full af skärpa, ihärdighet och kraft, modig i ordets ädlaste mening och genomträngd af den sedliga styrka, som endast en lefvande gudsfruktan förmår skänka, står han i vår historia som förebilden af en svensk statsman. Och gestalten växer förunderligt, i den mån man träder henne närmare, i motsats till hvad som ej sällan är fallet med dem, kring hvilka yttre framgångar spridt ett starkare skimmer. Det kommer sig däraf, att den sanna storheten ytterst hvilar på karaktärens storhet, och denna åter är icke annat än en återspegling af den sanning och rätt, för hvilka personligheten lefvat. Men dessa tvänne stjärnor hafva ständigt lyst den store kansleren på hans vägar.

Vi hafva sagt, att hans gestalt förunderligen växer, efter som historiens ljus faller starkare däröfver. Och vi tro, att ingen kan ungå det intrycket. Det är med häpnad man följer denna blick, som, utgående från det oansenliga nödstälda Sverige af 1611, till sist omfattade den europeiska politiken i hela dess vidd, som genomskådade människorna och deras lidelser samt midt i svallet af krigens stormar, grannars ränker, egen nöd och landsmäns svaghet klart och säkert satte statsskeppets kurs. Hvilka statsmannainsigter lade han icke i dagen vid styrelsen af Sveriges rike! Hvarje gren af statens förvaltning, ända ned i dess minsta detaljer, stod så lefvande för honom, som hade han just åt den egnat hela sitt lif, och han hade, bokstafligen taladt, i sitt hufvud alltid närvarande den fullständigaste kännedom om statens tillgångar och behof. Med djup blick bedömde han ofta samhällets och idéernas art och utveckling; stundom känner man sig frestad att utropa, att han var århundraden före sin tid. Och med denna skarpa blick och dessa vidtomfattande insigter parades en arbetsförmåga, som gränsar till det fast otroliga. Redan första ögonkast på den öfverväldigande massan af det arbete

han utfört visar, huru falsk den icke så sällsynta föreställningen måste vara, att han skulle hafva tänkt och arbetat långsamt. Och en närmare bekantskap med personen styrker till fullo, att han ingalunda saknade snabbhet i tanken och att han arbetat med en långt ifrån vanlig lätthet. Men han var en betänksam man i ordets bästa mening, en man, som tänkte förr än han talade och, där det var möjligt, tänkte djupt och allsidigt, innan han satte sitt beslut i verket. Det lugn, som denna besinningsfullhet och karaktärens jämnvigt skänkte hans hela person, har i ytliga betraktares ögon kunnat gifva åt honom skenet af långsamhet i tanke och handling. Och dock visar allt, att han, som få, var den kraftiga handlingens man, liksom i rådslagen den visaste. Sinnesstorheten sätter honom värdigt vid sidan af de ädlaste män, som häfderna veta att omtala. Han har genomgått de mest växlande skiften och i alla varit sig lik. Motgången bar han utan att böjas, liksom medgången utan förhäfvelse. Och han kunde göra det, då hans hopp ej var bygdt på lösan sand. Grundtonen i hans och hans ännu större herres och konungs lif var den, som Luther anslog i psalmen: »Vår Gud är oss en väldig borg».

Axel Oxenstjerna trädde tidigt in i den verksamhet, som skulle föra honom till sådan berömmelse. År 1609, vid tjugusex års ålder, blef han riksråd; tre år senare nämnde Gustaf Adolf, omedelbart efter sin tronbestigning, honom till rikets kansler. Det förefaller nästan, som om han varit född till denna verksamhet. Ty i statsväsendet synes han ej haft tillfälle att förvärfva stor erfarenhet under de sex år, som förflöto från den dag, då han år 1603, en tjuguårig yngling, återvände till fosterlandet efter en slutad utrikes studieresa. Visserligen tog han någon del i det offentliga lifvet genom bevistande af riksdagarna och utförde ett och annat uppdrag, men någon statstjänst beklädde han icke. Men stormiga, allvarliga tider bringa tänkande och djupa sinnen till hastig mognad. Han växte upp i den våldsamma brytningens tid, då Karl IX i blod kväfde det medeltidens Sverige, som hotade att gå igen i form af inländskt magnatvälde och katolsk reaktion, samt midt i förödelsen utstakade vägen för den nya tid, som först under Gustaf Adolf tog en klar gestalt.

Den starka födslovånda, ur hvilken denna nya tid framgick, måste dana starka karaktärer. Man kan endast förvånas öfver, att partihatet och blodsregementet icke förhärdat sinnena. Men den djupa fosterlandskärlek och det religiösa allvar, som i djupet uppburo denna på ytan så sönderslitna tid, bidraga att förklara, hvarför spåren i det inre icke blefvo djupare. Så ädla naturer, som Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas, i spetsen för det hela, förklara kanske det öfriga.

Den första uppsats af rikskanslerens hand, som finnes i behåll, är en teckning af riksdagen 1605, då Karl IX hemsökte flera af sina öfvervunna motståndare med anklagelsen för högförräderi. Man ser den segrande skonslöst sätta sin järnhäl på de besegrades nacke, och man ryser för hårdheten, men lugnet i framställningen erinrar därom, att här gälde högre intressen än lifvet. Man bör läsa denna åskådliga skildring för att förstå tidehvarfvet. Ej utan förvåning ser man riksens ständer, trots allt partisinne, hålla på rättvisans helgd och lagens majestät gent emot den af lidelsen öfverväldigade, stränge och fruktade konungen.

Då Axel Oxenstjerna i egenskap af rikskansler blef Gustaf Adolfs förste tjänare, för att snart blifva sin konung oumbärlig, var riket i ett tillstånd af ytterlig fara. Den självbeherskning, som Gustaf Adolf i den danska fejden lade i dagen — beundransvärd, då man besinnar frestelsen för ett adertonårigt, krigiskt och högtsträfvande sinne att offra på självtillitens, egensinnighetens och stridslustens altare, denna seger öfver sig själf, som sätter honom så långt öfver Karl XII —, fann sin motsvarighet i det lugna modet och klokheten hos hans endast elfva år äldre kansler. Den tunga underhandling, som förde till freden i Knäröd, hvilade på Axel Oxenstjernas skuldror, och det sätt, hvarpå han och hans konung visste att se motgången i ansigtet, länder bägge till ovansklig heder. De togo saken som män, lugnt bidande att vedergällningen kunde komma. Hos dem skulle åsynen af ett folk, som inför världen jämrar sig öfver motgångar, allra hälst självförvållade, och riktar anklagelser mot alla utom sig självt, endast väckt undran och afsmak. Hvad de kallade »manlige resolutioner» var någonting helt annat. Med ord braskade de ej för världen, men de förvånade den i stället

med handling. Och de förberedde sig på vedergällningens dag genom ett arbete, som aldrig hade annat mål än statens välfärd, men därför ock slutade med dess storhet.

Tunga voro de år, under hvilka Elfsborgs lösen som ett Damoklessvärd hängde öfver Sveriges hufvud. Endast med yttersta svårigheter stodo medlen att skaffa, och redan nu skönjer man, att Oxenstjerna äfven är sin konungs finansminister. Men i hvarje gren af förvaltningen infordras hans råd och begäres hans öfvervakande vid verkställigheten. Och hela den storartade nydaning af Sveriges statsväsen, som midt under brinnande yttre krig grundlägges och delvis genomföres, är kanslerens förtjänst, ej mindre än konungens. Och förunderligast af allt. Denne de fredliga värfvens man, på hvars axlar en sådan arbetets börda redan hvilar, får allt mera öfvertaga äfven en krigsministers uppgifter och visar sig dem vuxen, såväl genom den grundligaste kännedom om Sveriges försvarsväsen som genom insigt i krigets egen art och fordringar. Och aldrig kände sig Gustaf Adolf så säker i fält, som när Oxenstjerna i hans rygg ledde utrustningen och provianteringen, ty för dennes vilja gåfvos inga svårigheter.

Frukterna af de bägge store männens samarbete trädde småningom i dagen. Freden i Stolbova 1617 tryggade Sveriges gräns och stängde ryssen från Östersjön, och Rigas eröfring fyra år senare gaf världen ett tydligt bevis på den krigiska makt, som snille och ihärdighet skapat. Gustaf Adolfs namn gick nu långt öfver Nordens gränser, och Sverige trädde de stora europeiska förvecklingarna allt närmare. Frågan om öfverväldet på Östersjön var väckt till lif; för Danmark betydde den allt för mycket, att man icke med djupaste misstro och afund skulle bevaka grannens steg, och den måste elda motståndet i Polen. Men den gamla striden med Sigismund var i sig själf blott en sida af den förbittrade stora striden mellan den katolska reaktionen och de protestantiska staterna, hvaraf Europa i mer än en mansålder upprörts. Ju längre kampen mellan Gustaf Adolf och Polen varade och ju mera den flyttades mot söder, dess starkare blef dess inre samband med den andra större striden känbart och synbart, tills slutligen Gustaf Adolf fattar sitt djärfva

beslut att söka frågans lösning på den stora europeiska valplatsen.

Under dessa år, som förflyta mellan 1621 och 1630, är den stora rikskansleren alltjämt konungens högra hand. Då denne lemnat sina preussiska eröfringar, känner han sig ej trygg för dem med mindre än att Oxenstjerna stannar därute. Från denna tid fins bland kanslerens skrifter en uppsats, som visar, huru stor han var äfven i förandet af diplomatiens kinkiga vapen. Det är redogörelsen för fredsunderhandlingen med Polen 1628. Efter dess läsning förstår man, hvarför de smidiga fransmännen talade om hans götiska sträfhet, i harmen öfver att icke med alla sina konster komma någon väg gent emot denna obestickliga, orädda och klarsynta natur. Ty på det mest omisskänneliga sätt lägger han dessa egenskaper i dagen, i förening med ett lugn i uppträdandet och en smidighet i frågornas behandling, som mången diplomat skulle afundas. Han skjuter i höjden öfver motståndare och medlare med deras storhet i ord och litenhet i handling, småslughet, kortsynthet och ängslighet. Präktigt är i sanning att läsa, huru han, då motparten allt för länge slagit ikring med hala ord och nedsättande uttryck om Sverige och dess konung, slutligen tager bladet från munnen och sjunger ut, att så framt någon fred skall blifva af, måste de härmed höra upp och förändra sin stil och sätt att tala om Sverige, annars måste man stoppa munnen igen på hvarandra och slå hvarann om öronen intill barn och barnabarn. Man kan ej undra öfver, att den stackars preussiske landthofmästaren »därvid svettades». Och med hvilken ironi genmälde han ej till samme mans förslag, att polackarne ju kunde genom en liten radering ändra sina fullmakter på önskadt sätt, att »hvad sådant aktas i Polen vet jag icke, men hos oss hålles det för ett skälmstycke».

Oxenstjernas ställning som konungens legat i Preussen med nästan oinskränkt militärt och civilt befäl var den yppersta skola, om en sådan ens behöfts, för att inviga honom till det svåra värfvet att efter konungens död hålla det vidtutseende verket uppe. Hans politiska synblick vidgades med verkningskretsens utbredning, men den förrycktes aldrig däraf. Jämnvigten i hans själsförmögenheter motsvarades af

lugnet i uppfattning och omdöme. Och fosterlandet var och förblef för honom det första och sista i allt.

Icke utan oro såg han i förstone Gustaf Adolfs hugstora, eldiga själ fatta tanken på att träda *direkt* in i det stora europeiska kriget. Det var detta han fruktade, icke själfva den nya striden. Ty att denna ej i längden stod att undvika, det har han så tidigt som i november 1627 uttalat, då han skref till brodern: »Det är intet tvifvel, att elden skall tändas hos oss, så snart hon är utbrunnen i Danmark. Jag tror ock, att faran är större än hon någonsin i vår eller våra fäders tid varit hafver. Men alldenstund med klagan och fruktan saker snarare förvärras än förbättras och sådant hörer mera kvinnor till än män, därför bör oss ingalunda förtvifla och släppa allt handlöst, som de danska gjort hafva, ej häller löpa i sär, gå i hopar och skylla den ene på den andre.» Hvad han önskade, det var att se kriget fördt endast defensivt i Tyskland, men offensivt i Preussen. När en gång Gustaf Adolfs beslut var fattadt, stod han sin konung bi med all den kraft och trohet, hvaraf han var mäktig.

Gränslöst var ock Gustaf Adolfs förtroende för sin kansler, och historien gifver ej skönare exempel på innerlig sammanslutning mellan konung och tjänare. Och den senare har aldrig, så högt öfver sig han än satte sin konung, tvekat att i sina rådslag säga sanningen. Så kunde han om hösten 1630 skrifva från Preussen, med anledning af den krigsplan, som konungen tillsändt honom: »Därför kan jag icke styrka, att K. Maj:t fattar sina consilia confuse, så att i det man söker allt ställa i verket, tagandes där det är och läggandes där det tarfvar, man hindrar snarare och försätter sina desseiner än dem befordrar.» Och den, som skref detta, är dock samme man, som ej långt därefter erinrade sina rådsbröder, när deras bref förtörnat konungen, att »regiæ aures sua natura sunt teneræ». Hvad kansleren var för sin konung, det har den senare själf i oförgätliga ord uttalat i det välbekanta bref af d. 4 dec. 1630, som han sände Oxenstjerna, då han beredde sig att angripa de kejserliges fasta ställning vid Garz och Greiffenhagen och tänkte sig möjligheten af att stupa i striden, ett bref, som vi hvarken kunna eller vilja stympadt återgifva. Där lägger hjältekonungen hela sin själs inre öppet för den

trogne tjänaren, såsom väl aldrig någon monark gjort det för sin minister, och testamenterar honom Sveriges och protestantismens sak samt den faderliga omsorgen om de efterlefvande. Kanslerens ädla svar finnes att läsa hos Fryxell, ehuru tyvärr i något omskrifven form. De känslor, som dikterade svaret, fingo dock ett än starkare uttryck, när tvänne år senare det verkligen blef rikskanslerens tunga lott att underrätta svenska rådet om den store konungens fall. Han säger där, att det nästan kommer hans hjärta att brista, att han skall nödgas meddela dem denna tidning, och han beklagar sitt lifs längd, att han har måst den dagen upplefva. »I världen finnes nu», utbrister han, »dess konungs like intet och är i mång hundrade år intet funnen, vet icke häller om han så lätteligen kommer härefter.» Men liksom klingade ännu för hans öra dessa konungens ord i ofvannämnda bref: »Ty förmanar jag eder och beder för Kristi skull, att om icke allt ginge efter vår vilja, att dock I icke släppen modet», tillägger han därefter: »Men mitt hjärtas ångest och defuncti desiderium transporterar mig, att jag icke vet hvad jag skrifver. Dock är härmed litet uträttadt. Skedda olyckor äro till att beklaga, men icke till att förändra, och det Gud hafver täckts att lägga oss publice och privatim för kors uppå, är tåleligen att draga, hans nåd om hjälp att påkalla och med tidigt råd, fast mod och manlig resolution all ytterligare olycka söka att undvika och föreböja.»

Efter Gustaf Adolfs bortgång vidtager Axel Oxenstjernas största tid. Konungen hade bortryckts från stora, ofulländade planer, midt i brinnande krig, utan att ännu ur den omstörtning hans segrande svärd förorsakat, någon ny sakernas ordning hunnit gestalta sig. Alla de svårigheter, som måste uppväxa ur de tyska staternas stridiga intressen, egennyttan och ärelystnaden så hos furstar som enskilde samt afunden öfver Sveriges maktställning och hvilka Gustaf Adolf själf anat och ej skulle haft lätt att beherska äfven i sin bjudande ställning som konung och segerrik fältherre, dessa svårigheter bröto nu öfverallt fram, sedan protestantismen mistat sitt hufvud. Rikskansleren tog troget upp den mantel, som fallit från hans konungs skuldror; men så fast

hans vilja än var, förmådde den ej betvinga de krafter, som nu lössläppts. Aldrig har han dock varit större än i dessa motgångens dagar, då efter det förkrossande nederlaget vid Nördlingen allt syntes vilja gå i stycken, och Tysklands protestantiska ständer, hvilka dock utgången närmast rörde, modlöst och handlöst släppte saken. Han stod lika upprätt och fast, medan kring om honom den ena förhoppningen, det ena stödet ramlade efter det andra. Hvilken motsats till den allmänna fegheten och själfviskheten erbjuda ej hans ord till svenska rådet, att ehuruväl han förut vid åsynen af sydtyska förbundets egoism, tröghet och brist på offervillighet varit betänkt på att nedlägga sin plats som direktor öfver ett förbund, som icke kunde bestå, har han dock efter olyckan vid Nördlingen icke velat göra det, då det icke kunde ske med ära eller utan fäderneslandets och hans egen disreputation. Och han lemnade icke sin post, förr än de sydtyska ständerna alldeles gifvit sin egen sak i sticket. Ingenting kan bättre åskådliggöra hans fasthet än det sätt, hvarpå han, midt i denna egna stora nöd, sökte förhindra den hemmavarande regeringen att, vid den förnyade underhandlingen med Polen, af missmod och svaghet eftergifva af Sveriges rätt och intressen mera än nödigt var. Vid underrättelsen att det ändock skett skref han till sonen, som däri tagit del, de bittra orden: »Det grämer och förtretar mig högligen, att jag måst upplefva den dag, då mitt folk så hasteligen förgätit deras konungs dygd och höga mod samt det anseende han oss i världen förvärfvat.»

Med samma ståndaktighet och mod såg han krigets växlingar hota att kasta öfver ända äfven i Nordtyskland allt, som återstod af Gustaf Adolfs verk. Endast steg för steg och inför oemotståndlig öfvermakt gaf han vika, men aldrig längre än som med Sveriges välfärd var i hans ögon förenligt. Att förtvifla om en rättvis sak, lägga händerna i skötet och såsom så många gjort låta olyckan utan motstånd gå fram öfver sig och fäderneslandet, det var ej efter hans sinne och art. Det var denna fasthet, som räddade det verk, Gustaf Adolf gifvit honom i händer.

Då han om sommaren 1636 återvände till Sverige efter en tioårig frånvaro, var det icke därför att han förlorat modet

eller hoppet om att rädda det tyska verket, utan därför att ställningen i Tyskland nu var blifven sådan, att underhandlingarnas tid var förbi och utgången måste bero af de svenska fältherrarnes svärd, under det hans egen närvaro var ovilkorligen nödvändig inom fäderneslandet, där svaghet och förvirring hotade att taga öfverhand inom styrelsen. Han mottogs som en räddare, och inflytandet af hans mäktiga personlighet kändes inom rikskroppens alla delar, från hjärtat till de yttersta lemmarna. Ordning trädde i upplösningens, mod i nedslagenhetens ställe, enhet i rådslag och handling var inom kort återvunnen, och allt böjde sig för den myndige rikskansleren, nästan som hade han varit en boren herrskare. När så i Johan Banérs och Lennart Torstenssons gestalter Gustaf Adolfs ande gick igen på slagfälten, liksom den i svenska regeringen tagit sitt inträde med kansleren, kröntes slutligen ståndaktigheten och de oerhörda ansträngningarna med framgång. Ånyo trängde de svenska vapnen segerrikt fram från Östersjöns stränder, hotande fienden i hjärtat af hans eget land, och det var ej längre att befara, det frukterna af Gustaf Adolfs verk skulle gå förlorade.

Men ännu behöfde rikskansleren uppbjuda hela sin vaksamhet, ihärdighet och mod för att bringa den stora striden till lyckligt slut. Den skulle dessförinnan tända af sig en annan i vår egen närhet. Den illa dolda fiendtlighet, med hvilken Danmark följt först Gustaf Adolfs fäjder och framgångar mot Ryssland och Polen och sedermera hans landstigning i Tyskland och glänsande segerlopp, hade icke minskats efter konungens bortgång och växte i den mån förmyndarregeringen syntes skola, mot all förväntan, lyckas att häfda Sveriges nya ställning. Kristian IV:s afund och ovilja, lätt förklarliga i hans ställning och oundvikliga från den dag, då han vägrat gå *med* Gustaf Adolf och Sveriges rike, samt växande i styrka, allt efter som han måste för sig erkänna, att detta innebar, att allt, som han hoppats och åtrått, skulle falla Sverige till, om han icke ginge *emot* det, drefvo honom allt längre in på en väg, som slutligen måste föra till öppet krig. Axel Oxenstjerna har i det längsta sökt att undvika detta, ty faran af att midt under brinnande fäjd i Tyskland utsättas för ett anfall i sidan och ryggen af en ingalunda

föraktlig fiende var uppenbar. Men då ingen undfallenhet syntes vilja hjälpa, utan han kunde förutse, att krigets utbrott blott var en tidsfråga, ryggade han, med sin skarpa blick för valet af tid och medel, icke tillbaka för att vara den förste, som slog till.

Och när det i hans tanke omsider var kommet så långt, att kriget var oundvikligt, förberedde han det med all den klokhet och lade i dess utförande all den kraft, hvaraf han var mäktig. Vedergällningens dag var nu inne för de bittra krigsåren 1611—1612, den tunga freden i Knäröd och de ännu tyngre åren af utbetalningen af Elfsborgs lösen samt för all den förtret, obehag, förlust och fiendtlighet, som Sveriges krona och folk efter den tiden haft att i långa år utstå af »juten». Med hela sin själ »slog han till med långlinan» för att betala gammal skuld och en gång för alla kväsa den stat, hvari han och hans samtida tyvärr endast sågo Sveriges arffiende. Och hans politik afgick med segern.

Det var det sista storverk för fosterlandet han fick uträtta. Makten låg ej längre i hans händer. Den unga drottning, hvars förtroende han lyckligtvis ännu i den farliga danska krisen egt kvar, vände sig nu allt mera bort ifrån den grånade, förtjänte statsman, som dock åt henne bevarat faderns krona i all dess glans och räddat rike och folk ur de svåraste faror. Bittert måste det känts i djupet af detta ädla och stolta sinne att se uppenbara och stora förtjänster belönas med otack, än bittrare kanske att åse den underliga tid som följde, då lifslångt ihärdigt arbetes frukter nyckfullt slösades bort och det nästan såg ut, som ville man skärpa och påskynda den farliga kris, som storhetstidens sociala och politiska missförhållanden aflat i samhällets sköte.

Axel Oxenstjerna bar dock denna motgångens tid så, som han burit än större i sitt förflutna lif. Missmodig klagan gick aldrig öfver hans läppar, om ock i det enskilda han i harmen någon gång ej sparat på bitter sanning. Men fosterlandet stod honom nu som förr öfver allt annat, och han gjorde sin pligt lika fullt i dessa onådens dagar som fordom, när Sverige lydde hans vink och han i den europeiska politikens vågskål lade tyngden af sitt ord. Samvetets erkän-

nande och en varm gudsfruktan höjde honom vida öfver denna världens fåfänga gunst.

Och märkligt nog, när farans stund hotade, då såg man sig åter om efter den gamle kansleren, och han vägrade ej att lemna sin hjälp och gaf sitt råd klart och lugnt, som i forna tider. De bägge arméförslagen af 1649 och 1651, som bland hans handlingar förvaras, visa, huru litet man i verkligt kinkiga ögonblick kunde berga sig honom förutan och huru han ännu på sin ålders dagar var samme insigtsfulle och kloke man, som fyrtio år tidigare.

Ett intressant kapitel i Axel Oxenstjernas historia vore det, som skildrade hans ekonomiska och finansiela politik och gjorde rättvisa åt de riktiga, öfver hans samtids åskådning upphöjda idéer på detta område, hvilka af ett långt lifs rika erfarenhet utvecklat sig i hans sinne. Men vi ega här ej ens rum för att antyda dem. Han såg i detta afseende vida djupare och riktigare än sin kunglige herre, och han borde göra det, emedan han dels trädde i vida starkare beröring än konungen med frågor af dylik art, dels om dem måste skaffa sig och äfven förvärfvade en grundligare insigt. De ständiga krigen gjorde det för Gustaf Adolf nödvändigt att, efter Oxenstjernas eget uttryck, taga där det fans och lägga där det tarfvades, och han tyckes för öfrigt hafva delat sin samtids åsigt, att staten kunde både bäst bedöma och efter sitt behag reglera det ekonomiska lifvets gestaltning. Axel Oxenstjerna åter hade lärt, att ekonomiska lagar funnos, starkare än all kunglig maktfullkomlighet. Hans uppfattning kan ej bättre sammanfattas än i det karakteristiska, korta och afgörande omdöme om kopparmyntet, som han öppet framlade i ett bref till konungen, nämligen att »det må fuller lidas och tigas propter edictum principis, men att detta ej förändrar opinionem hominum et communem sensum». Han var långt före sin tid i det afseendet, att han kände, att friheten är all ekonomisk rörelses lifsluft och att den förutan blir växtligheten konstlad och osund till sitt väsen.

Icke mindre riktigt, men kanske ännu svårare vore, att vinna ett klart begrepp, om hvilken ställning han intog till Sveriges inre politiska utveckling. Genom födseln tillhörde han den aristokratiska samhällsklass, som genom Gustaf Adolfs

och hans egen storslagna verksamhet och det däraf nödvändigggjorda gynnandet af ett stånd, hvilket företrädesvis uppbar den nya statstjänsten och representerade den krigiska storheten, uppstigit till en ställning i staten, som hotade att blifva farlig både för regentens makt och de lägre ståndens frihet. Att rikskansleren aldrig satt sitt stånds intressen framför fäderneslandets kraf, där de senare varit honom klara, därpå har han så i handling som ord gifvit talrika bevis. Med kraft inskärpte han hos sina rådsbröder, att det allmänna bästa vore deras högsta lag och bästa privilegium. Att likaså kronans myndighet, som han själf under ett långt lif med kraft häfdat, var honom helig, är visst, likasom att han ärligt aktat de andra ståndens rätt och frihet, där han funnit dem grundade på skäl och lag. Men äfven adeln hade sin historiska rätt, och den hade med ovedersägliga förtjänster förvärfvat den företrädesställning, som den efter de stora krigen intog. För så vidt denna icke trädde statens kraf för nära, har han utan tvifvel ansett den naturlig och berättigad just genom den historiska grundval, hvarpå den hvilade. Han kände sig själf som den främste medlemmen af denna mäktiga, på verkliga förtjänster rika adel, som vuxit med Sveriges rike. Om han, som i så mycket annat höjde sig öfver sin tid, i detta afseende allt för mycket varit barn af densamma, är detta ett mänskligt och förlåtligt fel, som väger ringa, jämfördt med hans oändliga förtjänster i öfrigt. Och han var alltid en aristokrat i ordets ädlaste mening, som bakom rättigheter såg och fasthöll däremot svarande skyldigheter.

Men att han icke kunnat skönja klart de faror för politisk ofrihet, som genom det nya samhällsskicket hotade de lägre stånden, och för en förlorad inre jämvigt, som hotade staten i dess helhet, det synes visst och är att beklaga. Men lika visst är ock, att detta aldrig ett ögonblick berott därpå, att han svigtat i sin stora grundsats: Salus reipublicæ summa lex esto. Man behöfver därför ej så strängt förebrå honom, att konflikten vid 1650 års riksdag fann honom på adelns sida. Med den uppfattning, han egde af adelns välförvärfda rätt, var detta icke underligt, så mycket mindre som striden äfven gälde andra vidtutseende frågor och oppositionens våldsamma tendenser tämligen ohöljdt trädde i dagen, visser-

ligen skjutande statens väl framför sig, men lika mycket i djupet syftande att befordra enskilda intressen. Men för hot har rikskansleren aldrig ryggat, och på lagens grund ville han stå. Hans fel var, att han icke såg, att det stora spörsmålet var, huruvida historisk rätt och samhällets rätt läto sig längre förena. Döme honom den, som först dömt sig själf.

Man bör dock ej häller i fråga om hans förhållande till den inre politiska utvecklingen någonsin förgäta, att ej minst genom hans arbete det nya statsskick uppbygdes, som gjorde riksdagen till ett fast och lefvande organ i statskroppen.

I motsats till så många andra statsmän, som likgiltigt offrat massornas lif och egendom för stora planer, har Axel Oxenstjerna djupt känt de offer, svenska folket år efter år bragte i kampen för självständighet och storhet. Han har fordrat dem, ofta nästan med tvång framdrifvit dem, därför att de voro nödvändiga, men han har ständigt haft lefvande för sig, på hvilket ansvar han bar. Han kunde väl ock aldrig förgäta sin herres ord, att svenska folket egde rätt att veta, hvart dess svett och blod tagit vägen. Vi kunna ej neka oss nöjet att här återgifva de ord, hvari Oxenstjerna ger luft åt sin medkänsla för den svenske soldatens genom försumliga anordningar vållade lidanden: »Så spilla vi såmången ärlig man af vår nation uti våra krig till lands och vatten af hunger och köld, att den det hafver sett och måst bivista kan icke annat än af ett kristeligt medlidande slå händerna däröfver tillhopa, att den, som skrifves emot sin vilja ut och blifver för alla andra utkester till att fäkta och mista lif och lem, icke äfven som en officer af ambition eller till att evertuera sig och söka sin lycka, utan för det han måste gå med, kan, där han fiendens svärd undviker och ofta hafver lycka med ära och reputation att vara en öfvervinnare, likväl kort därefter måste dö af hunger och köld. Vid hvilket hvad för ett besvär är således att kommendera och sig likasom helvetet förtjäna, kan hvar ärlig man väl besinna.»

Det behöfver icke påpekas, hvilken framstående plats inom vår historiska litteratur Axel Oxenstjernas skrifter måste intaga. Det säger sig självt, då de utgått från en man, som stått i den svenska statens medelpunkt under tidehvarfvet af

dess ärofullaste, om också ej största kraftansträngning. Men äfven som rent litterär produkt betraktade ega de mindre vanliga förtjänster, ehuru det rent praktiska ändamålet och nödvändigheten af snabb expedition vid de flestas författande samt ett författarskap, som sällan njutit hvilans lugn, utan arbetat midt upp i tusende pressande bestyr, kunde synas vara föga egnade att medgifva den omvårdnad om formen, som man gärna hos litterära minnesmärken fordrar. Man förvånar sig därför icke öfver, att i de officiela relationerna eller afgifna betänkandena finna satsbyggnaden något tung, så mycket mindre, som inflytelsen af det tyska kurialspråket och tidens vetenskapligt-diplomatiska tungomål, latinet, äfven annorstädes tryckte på modersmålet och här hade ett friare spelrum med det ännu i utbildning varande nyare svenska skriftspråket. Kanslerens språk står dock alltid i formens klarhet och satsernas kraft vida öfver språket i de flesta af samtidens statsskrifter. Och tankarnas fullhet, skärpan i uppfattning och omdömets djup förläna dem en egendomlig styrka, till hvilken en viss godlynt humor stundom lägger en kryddande tillsats ur en rik erfarenhet af världen. I brefväxlingen, där han rör sig med större frihet, blifver stilen naturligen ledigare. Hans egen personlighet träder starkare fram, och tankarna hvälfva sig med en omedelbarhet och kraft, som fängsla läsaren. Han öfverträffades visserligen af sin genialiske konung, men i vår tanke också endast af honom. Dennes storartade personlighet och tidehvarfvets mäktiga rörelser hade visserligen fostrat en rad af män, som kunde föra både pennan och ordet. Men om ock en Skytte kunde som talare göra Oxenstjerna rangen stridig i det utarbetade talets formfulländning, eller en Adler Salvius i politiska relationers kvicka teckningar och fina udd, så är det dock ingen, hos hvilken de olika egenskaperna så förena sig till ett helt, som hos kansleren. Ingen hinner upp till honom därför att han besjälas af Gustaf Adolfs anda.

Med hvilken kraft han klädde sina tankar i ett på samma gång enkelt och storslaget språk, därom vittna talrika bref, äfvensom några af hans påbegynta, men afbrutna historiska skrifter. I det fragmentariska utkastet till Gustaf Adolfs lefverne, ser man hvilken häfdatecknare han kunnat blifva.

Hvilken har ej med beundran läst den korta teckningen af dennes uppfostran och särskildt de kärnfulla inledningsorden: »Därefter vardt han satt till läre- och hofmästare, och som herr fadern var en allvarsam regent och stridbar herre och fru modern af lekamen däjelig och väl uppvuxen, så ock af mod och sinne hög och ädel, alltså vardt han ock strängt uppfödd och till intet annat än arbete, dygd och mandom hållen.»

Som prof på hans förmåga att med statsmannens blick uppfatta och lefvande skildra en politisk situation, önska vi anföra följande ord ur hans beskrifning på sitt besök vid Kursachsiska hofvet strax efter Gustaf Adolfs död: »I det hofvet är ingen resolution och ej häller någon flit ... De veta sig alls intet att skicka i sådan farlig tid som nu är, äre vid goda dagar vane och släppa snarast sagdt både händer och fötter och göra sig fåfäng hopp, menandes sig således kunna olyckan undgå. Långa orationer och dubitandi rationes fela dem intet med många ceremonier, men något reelt hafver jag där hvarken sett eller hört, och när man realiter vill tractera, hålles en före att handla imperiose.»

Med ej mindre lätthet rörde han sig i det gamla romarspråkets klassiska drägt, såsom vi vilja visa med ett utdrag ur hans skildring af tilldragelserna vid Sigismunds kröning. Det är fullkomligt i Taciti anda och stil han med följande ord tecknar den spända situationen vid kröningsriksdagen i Upsala 1594: »Aderat legatus pontificis Romani, Franciscus de Mala Spina, comes itineris, præses consiliorum et consultor pravus, stipatus et adjutus Jesuitarum et quorundam apostatarum subsidio et caterva. Nihil usquam sinceri et antiqui moris; arte et astu cuncta agebantur; nec defore vim haud occulebatur; tristis ubique apud bonos et patriæ amantes facies; simpliciores non temperabant ejulatibus et aliquando stimulante ira in indignationem effervescebant; prudentiores futurorum providi venturas calamitates augurabantur et spe metuque præcipiebant ...»

Utrymmet medgifver oss icke att fortsätta längre. Vi hafva endast till sist ett ord att nämna om själfva publikationen. Ämnad att omfatta Axel Oxenstjernas såväl skrifter som brefväxling, blifver den det vigtigaste bidrag till tide-

hvarfvets historia, som hittills sett dagen, af utomordentlig betydelse för Sveriges historia, af föga mindre vigt för Europas. Med allt skäl har arbetet, på grund af materialets rikedom, redan från början fördelats i två olika serier, hvaraf den ena skall innefatta hans egna skrifter och från honom utgångna bref, den andra de skrifvelser han mottagit. Af den förra har bibliotekarien C. G. Styffe utgifvit första bandet, innehållande rikskanslerens historiska och politiska skrifter; af den senare serien har doktor P. Sondén ombesörjt första bandet, hvari konung Gustaf II Adolfs bref och instruktioner inrymts. Arbetet är mönstergilt, och man kan ej annat vänta, då såväl arbetets plan uppgjorts af, som ledningen af dess utförande anförtrotts åt den man, som känner de svenska häfdernas skatter bättre än någon nu lefvande, nämligen bibliotekarien Styffe. Han har omsider fått bringa det minne han så djupt vördar och beundrar en hyllning, som är sitt stora föremål värdig. Oss återstår endast att uttala vår djupa tacksamhet och därtill lägga den varma önskan, att det må förunnas honom att föra verket vidare framåt. I sin ålders höst har han gifvit sitt fosterland den rikaste gåfva i det återupplifvade minnet af en af dess största söner. Hans icke minsta belöning torde vara medvetandet af att sålunda hafva verkat för det, som den store rikskansleren själf satte som mål för svensk ungdoms uppfostran, att »dess sinne tidigt måtte vinna den lyftning, som det vissa hoppet om stora gärningar gifver».

Claes Annerstedt.

I Toledo.

Ett dagboksfragment.

Det var i Madrid på vårsidan 1886. Jag stod vid en knut nere på Puerta del Sol, i lä för strömmen af promenerande, och höll just på att tillhandla mig en bukett doftande violer af ett litet svartögdt pyre, som hade en hel korg full, då jag i det stojande trasket på trottoaren bakom mig hörde en välkänd röst:

»*Holá, amigo!*»

»Nej se, Don Pedro! Det fägnar mig obeskrifligt att se er ute igen! Och solitarian?»

»Borta, gudskelof, och måtte den aldrig mer komma tillbaka», svarade min vän med en liten uttrycksfull ed. Han hade haft en solitaria i kroppen, stackars karl, och medan vi trängde oss fram genom vimlet af caballeros och skrikande tidningskolportörer, trakterade han mig med en minutiös redogörelse för hela förloppet af odjurets fördrifvande.

»Men nu reser jag till Toledo under påskveckan för att rekreera mig, och ni följer med!»

»Till Toledo? Ni säger verkligen något . . .»

»Ja visst, *hombre!* Först om halfannan timme går omnibusen härifrån till stationen, och ni har ju ingenting annat att göra.»

Nej, det måste då medgifvas. Och så kommo vi öfverens om att träffas halfannan timme efteråt vid omnibuskontoret.

Under det jag skyndade mig hem för att omgjorda mina länder, tänkte jag på, hur kuriöst det kan gå till här i världen ibland. Hvem skulle väl ha sagt mig några månader förut, att en binnikemask, som tagit logi hos en spansk professor, om hvilkens blotta tillvaro jag då icke ens hade en aning, skulle komma mig att resa till Toledo!

Nu var Don Pedro en af mina intimare spanska vänner, en lärd professor som sagdt, andalusier till härkomst och spansk-spansk till sinnelag, som alltifrån vår första bekantskap visat mig stor välvilja. Jag hade till och med varit inbjuden i hans familj, någonting som i allmänhet ganska sällan vederfares främlingar i Spanien. Där blef jag emellertid — han var ungkarl, Don Pedro, och bodde tillsammans med sin mor, en liten bigott och välvillig gumma, och en syster af obestämd ålder — från början mottagen på det allra vänligaste. Jag glömmer aldrig, när jag var där på min första frukost och just skulle hugga in på en väldig portion trädgårdssnäckor med ris och tomater, som gumman med frikostig hand lagt för mig, huru jag plötsligt fick en häftig dunk i ryggen och kände någonting mjukt, som kittlade mig i nacken. Jag visste ej rätt hvad jag skulle tänka, då en ljudelig jamning alldeles ini örat gjorde klart för mig, att det var den stora hvita katten, som hoppat ned på min rygg från skåpet bakom, där jag sett honom ligga, när vi gingo till bords.

»Schas, kisse! Det är en främmande herre, den här, och inte Pedro», sade den gamla señoran till katten, och vändande sig till mig: »Ser ni, han brukar alltid sitta på Pedros rygg, när vi äta, och ni får inte ta illa upp.»

»För all del», sade jag, »han får så gärna sitta på min också. Miss, miss!»

»Bara bevis på förtroende», skrattade don Pedro. »Han betraktar er som en gammal vän, förstår ni, och vill, att ni ska känna er riktigt hemmastadd.»

Och katten satt kvar på mina axlar, tills vi tände havannan vid kaffet.

* * *

Vägen från Madrid till La Imperial Toledo är just icke synnerligen vacker, åtminstone närmare hufvudstaden. Allting är slätt och kalt som åt alla sidor däromkring. Ett par mil från Toledo ramlade vi förbi den lilla byn Esquivias, der Cervantes för trehundra år se'n knöt hymens band med sin Galatea — en klunga hopgyttrade, gråa kåkar i regnduskigt halfmörker.

Alldeles mörkt var det, när vi anlände till vår bestämmelseort, och regnet skvalade. Sådan otur! Jag hade just särskildt beredt mig på det första intrycket af den gamla kejsarstaden — stationen ligger en bit utanför, på andra sidan floden — men nu stufvades vi in i postens vagn tillsammans med brefsäckarna och expeditören, som Don Pedro kände, allt under en hermetiskt tillsluten vaxdukskur, kolmörk och kvaf. Och under det regndropparna smattrade hårdt som hagel mot vaxduken, kunde jag blott ana, hur vi foro högt öfver brusande Tajo på den gamla Alcántara-bron och upp genom den berömda Puerta del Sol. Men när vi kommo in på de trånga, vinkliga gatorna, kände jag, att vi voro i Toledo: så smala voro somliga, att vagnen på en gång skrapade mot båda husraderna, och så sneda, att den utan tvifvel skulle ha vält, om det icke varit för trångt.

Ändtligen fingo vi då, tack vare Don Pedros dialektik och efter en timmes intensivt gräl med värdshusvärden, som helt öppet förklarade, att han ämnade pungslå resande nu under påskveckan, för något så när antagligt pris ett litet rum med ett glugglikt fönster åt en alnsbred gränd och ett fyrkantigt hål nedtill i dörren — för kattens bekvämlighet, upplyste Don Pedro, och jag kom ihåg, att jag sett ett likadant i hans egen tamburdörr i Madrid — och så kunde vi omsider i lugn få en kopp te med anisett på kaféet strax intill, där luften var hvitgrå af cigarrettrök och full af rasslande slammer från dominobrickorna mot de tätt besatta marmorborden rundt omkring.

Kaféet vette ut åt Zocodover-platsen, som låg där som en svart jättebrunn i den regniga natten, och fast det alltjämt öste ned, kunde vi torrskodda taga en promenad under arkaderna kring det gamla minnesrika torget, där riddare brutit lansar och kättare stekts. Men det var fuktigt därute i alla fall, och den lilla vinkrogen i hörnet, som genom sin vidöppna dörr kastade en stor knippa gult ljus tvärs öfver pelargången och långt ut bland skuggorna på torget, såg mer och mer inbjudande ut, för hvar gång vi gingo där förbi, tills vi omsider befunno oss sittande därinne på hvar sin sida om ett blankskuradt träbord med en kruka mustigt rödt vin, som smakade läder, emellan oss, och utsigt åt det svarta,

regniga Zoco. Värden, som icke såg synnerligen belåten ut med vårt sena besök, tog emellertid sitt parti och snarkade snart öfver disken med en halfrökt cigarett i mungipan. Men min lärde vän fortfor att berätta historier ur Toledos minnesrika häfder, gamla underliga historier från längese'n svunna tider, om Hercules och don Rodrigo, om morer och kristna, om hjältedåd och underverk . . .

* * *

Det föreföll mig, som om jag icke sofvit mer än en kvart på sin höjd, då jag yrvaken for upp vid att en lång, mager gestalt i svart skägg och hvit talar ruskade mig i armen. Han såg ut som en sannskyldig mor, min vän professorn, i denna lätta morgondrägt, hvarunder de bara, bruna benen stucko fram. Jag gnuggade mig i ögonen och försökte se på klockan.

»Men — hon är ju bara fem!»

»*Pués claro!* Tror ni, att man får sofva bort tiden, när man är i Toledo? *Ea* — solen går upp i det samma och vädret är förträffligt.»

Jag gjorde ännu ett svagt försök till opposition, men han hade ett fruktansvärdt munläder, Don Pedro, och snart var jag spritt vaken. Vi klädde oss och gingo ut. Portvakten glodde på oss ur stora, sömniga ögon, och där ute på Zoco var det lika ödsligt som natten förut. Men nu var det dager!

Toledo är måhända den allra intressantaste af Spaniens många intressanta städer. Dess historia förlorar sig i den gråaste forntid, och redan vid tiden för den romerska eröfringen, tvåtusen år tillbaka, var den en vigtig plats: 'urbs parva, sed loco munita', det är uttydt, 'en liten stad, men strategiskt stark', säger Livius. Allt sedan dess har Toledo under långa sekler spelat en hufvudroll i den spanska historiens våldsamma drama. Här bildade alltid invasionernas floder fruktansvärda hvirflar, och alltid genljödo härskrien från striderna mellan raser, religioner och maktlystna rivaler med fördubblad styrka mot dessa urgamla murar, som nerbrutits, återuppbygts och sköljts med blod af iberer, romare,

goter, araber och spanjorer. Tre historiska dynastier gjorde Toledo till sätet för sitt välde, och efter hvartannat blef det så tre mäktiga rikens stolta hufvudstad.

Men från den stund, då kejsar Karl V i ett anfall af lefnadsled spleen drog sig tillbaka till det dittills obetydliga Madrid där uppe i den trista ödemarken vid den vattenfattiga Manzanares, förlorade kejsarstaden vid Tajo hastigt sin glans. Det var en tid, då den räknade invånare i hundratusental; nu innesluter den knappast tjugutusen småstadssjälar, hvilka torde få en tillräcklig spis i de sextio kyrkor, som återstå af de etthundra och elfva, som en gång funnits.

Det folktomma Toledo ger nu nästan intrycket af en enda kolossal ruin. Men hvilken ruin! Det är den handgripliga historien om hvarje tidsålder af dess mångsekellånga tillvaro, om hvarje folk, som lefvat där. Vid sidan af lemningar af romersk byggnadskonst stå sådana af byzantinskt tycke, och bland präktiga men vanskötta minnesmärken af arabisk konst från olika skeden resa sig sköna monumenter af gotikens skilda arter och den ädlaste renässans, under det här och där churrigiuereskens snirklar titta fram. Men i det stora hela är det dock araberna, som gifvit den allmänna prägeln åt den gamla underliga staden med dess trånga, krokiga, backiga gator, inpressade mellan dystra, gråa hus, bakom hvilkas väldiga med stilfulla järnnaglar beslagna portar, när de någon gång liksom af misstag öppnas, man kanske skymtar en nätt, arkadomgifven, med växter prydd gård på österländskt vis — eller någonting, som en gång varit en sådan, ty stundom ser man genom gapande springor på murkna portar, som aldrig öppnas, blott trista grushögar och förödelsens styggelse.

Staden är bygd på en höjd, bildad af flera mindre sammangyttrade kullar och åt söder i en halfcirkelformig båge tätt kringspänd af Tajo, som brusar fram djupt nere i en klyfta mellan branta klippstränder. Åt flodsidan behöfdes därför inga befästningar; men åt landsidan, mot den gröna, fruktbara slätten löper en bruten halfkrets af gamla krenelerade murar med torn och starka portar, som stöder sig på ändarna af flodbågen, just där två djärfva stenbroar spänna öfver klyftan och förena staden med motsatta stranden af Tajo.

På vår tidiga promenad den där morgonen föreslog Don Pedro att göra ett orienterande slag rundt kring staden och först följa den åt floden vettande sidan från Alcántara-bron till Sankt Martins bro, de båda, jag nyss antydde. Men dessförinnan måste vi se Puerta del Sol, som låg nästan i vägen, en väldig, utomordentligt stilfull arabisk stadsport i granit och tegel med dubbla hästskobågar och tinnkrönt krans. Don Pedro pekade på en liten marmorplatta, med ett par groft uthuggna figurer, som satt infattad strax ofvanför den yttre bågen.

»Det är två människobarn, de där», sade han. »Men hvad tror ni det är för en rund liten tingest, som sitter där öfver deras hufvuden?»

»Vore det Adam och Eva, skulle jag gissa på äpplet.»

»*Ca!* Det är ett stycke lokalhistoria — här skall ni få höra. En gång, när kung Ferdinand den tredje uppehöll sig i Toledo och, som han hade för sed, mottog sina undersåtar i öppen audiens där uppe på Zoco för att i egen person skipa lagen dem emellan, hände det sig, att en ung adelsdam, vacker som morgonstjärnan, trängde sig fram bland folket och begärde rättvisa af landsfadern. 'Jag är förförd, herre — talade hon. — Han lofvade mig äktenskap, han svor dyra eder, och jag fordrar, att han tvingas att infria sitt löfte!' 'Nämn mig hans namn, señora — säger kungen — och rättvisa skall vid Sankt Jakob vederfaras er!' 'Det är han, som står där vid er högra sida, herre!' Don Fernando vände sig om — det var hans egen högt betrodde alcalde, den mäktige ståthållaren i Toledo. I samma ögonblick armbågade sig en flicka af folket fram ur den täta, nyfikna massan och föll ned för kungens fötter. 'Herre — snyftade hon — jag är blott en fattig flicka, men er rättvisa är stor! Äfven jag är förförd, äfven mig har man bedragit med falska löften, äfven mig är man skyldig upprättelse!' 'Vid den heliga Jungfrun, den skall du också få! — ropade Don Fernando. — Säg mig hans namn, flicka!' 'Det är han där vid er sida, herre!' — Samma dag föll den stolte alcaldens hufvud för bilan. Det sattes upp på Puerta del Sol, och på det ställe, där det hängt, lät man sedan infatta den lilla marmorplattan, ni såg: de två människofigurerna äro de båda förförda

flickorna, och 'äpplet' är ståthållarens hufvud. Så berättar åtminstone traditionen historien, och den är god. Men i Toledos tideböcker finner man annars ingenting nämndt om hela händelsen, och där anmärkes blott, att 'i nådens år 1223 kom Don Fernando till Toledo och hängde många människor och kokte många i kittlar'.»

Jag ville icke göra Don Pedro ursinnig med att fråga, om dessa famösa kittlar, som kung Ferdinand ständigt lär ha fört med sig på sina resor, på något sätt kunna ha inverkat på hans upptagande i helgonens krets, ty helgon är han och går och gäller under namnet San Fernando.

Emellertid hade vi hunnit fram ett godt stycke på vår intressanta promenad längs den åt den romantiskt vilda flodklyftan vettande sidan af Toledo. Men det var icke lätt att praktisera sig fram här, ty höjden stupar delvis brant ned mot Tajo utan egentlig väg, och min vän professorn, som ännu var knäsvag efter sin åkomma, fann det lämpligast att mest gå på alla fyra. Förgäfves föreslog jag, att vi skulle lemna flodsidan. *Ca!* Han hade gått den vägen hundratusen gånger (en andalusier håller inte så noga på några nollor mer eller mindre) och kunde göra det hundratusen till, om så vore. Ändtligen, när han på ett ställe förlorat fotfästet och helt säkert skulle rullat utför, om jag ej i grefvens tid fått fatt i hans vida spanska kappa, gaf han med sig under en sublim förbannelse öfver alla världens solitarier.

Vi ändrade sålunda kurs och kommo snart in på det gamla judekvarterets förfallna gator, där vi stannade vid den berömda Santa Maria la Blanca, som en gång i tiden varit synagoga. Den är en liten pärla af arabisk konst, uppförd i början af 1100-talet till nämnda ändamål, med fem skepp, hvilande på åttkantiga, af fint arbetade stuckkapitäler krönta pelare och skilda af eleganta hästskobågar, som uppbära de af rika arabesker och öfverst med rader af små arabiska dubbelkolonner och stalaktitbågar sirade mellanväggarna, allting hvitt, hvitt, som vore det mejsladt i krita.

De spanska judarnes historia är ett af de mörka bladen i Spaniens häfder, så mörkt, att Don Pedro i sin finkänsliga patriotism icke alls ville röra därvid och därför icke häller berättade någonting om den gamla synagogan — en sär-

skild anledning för mig att sedan själf taga något närmare reda därpå. Under 1300-talet hade judeförföljelserna i Spanien (och icke blott där) urartat till verkligt raseri, och historien förtäljer om det ena ursinniga folkupploppet efter det andra under slagtande och plundring mot Israels föraktade barn. Det var vid denna tid, som dominikanermunken, sedermera helgonet, Vicente Ferrer, for omkring i landet och med glödande vältalighet predikade ve och förbannelse öfver gudamördarnes slägte. En kväll år 1405 uppträdde han i kyrkan Santiago del Arrabal i Toledo med den påföljd, att hela skaran af åhörare med munken i spetsen som en lössläppt lavin störtade öfver det i andra ändan af staden belägna judekvarteret, bröto in med våld i synagogan, vräkte ut de värnlösa och planterade där inne symbolen för kärlekens religion. Till minne af denna kristna storbragd har man sedan i kyrkan Santiago, i samma predikstol, där han talade, uppsatt ett måladt träbeläte i kroppsstorlek af helgonet. Jag ser honom ännu för mig, San Vicente, där han står i oratorisk attityd med högt lyftadt krucifix — ora pro nobis peccatoribus!

Gumman, som släppt in oss i det gamla templet — det användes sedan lång tid icke mer till kyrka, utan är förklaradt för nationalmonument, efter att i slutet af förra århundradet hafva varit kasern och långt in på detta militärmagasin —, satt och mjölkade en välfödd get i den gröna täppan utanför, och vi passade på tillfället att bryta fastan med hvar sin mugg skummande varm getmjölk.

»*Pués, señor*», sade Don Pedro och torkade mjölkfradgan ur sitt svarta skägg, »nu ha vi San Juan de los Reyes strax här intill. Det är någonting alldeles magnifikt — han slog undan kappan för att göra den stora gest med båda armarna, hvarmed han ofelbart beledsagade detta ord —, *magnífico,* och det fast de fördömda frantjuterna farit fram som vilddjur där. Och dessa barbarer, *sí señor*, barbarer, de anse sig vara den mest civiliserade nation i världen! *Parece mentira*[1], *eh?*»

Och så följde en litania af utvaldt ovett öfver fransmännen, som Don Pedro aldrig försummade något tillfälle

[1] Det ser ut som en osanning.

att nedgöra. Dem hatade han lika mycket, som han föraktade portugiserna.

San Juan de los Reyes, förr ett präktigt franciskankloster, är nu blott en stilla församlingskyrka. Byggnaden, som uppfördes af Ferdinand och Isabella (*los reyes católicos*, de katolska regenterna — däraf namnet) till evärdeligt minne af segern vid Toro, är ett bland de skönaste monument, som finnas af den yngre s. k. flamboyanta gotiken, och jag måste ge min entusiastiske vän rätt i, att endast den råaste vandalism kan så handskas med den utsöktaste pärla af konst, som Napoleons horder här gjort. Själfva klosterafdelningen brändes och nedbröts nästan fullständigt, och blott den härliga högspända kyrkan blef jämförelsevis skonad, emedan den användes till stall. Den jämmerligt tilltygade korsgången (som vanligt kvadratisk och omslutande en liten lummig, igenvuxen trädgård) måste hafva varit och är ännu i sitt stympade skick underbart skön med sina fina fogsirade korshvalf och sina smäckra, af det rikaste löfverk, statyer och tusen små ornamentala kapriser betäckta pelare och spetsbågar, mellan hvilka trädgårdens otuktade grönska strömmar in genom karmarnas mejslade nätverk af götiska rosetter och småbågar. Ytterväggarna af kyrkan ha fått en egendomlig dekoration: tunga järnkedjor hänga där uppe rundt omkring i rostiga girlander. De släpades en gång af kristna fångar i det moriska Granada, och när befrielsens timme slog vid stadens eröfring af '*los reyes*', upphängdes de här till from åminnelse.

San Juan de los Reyes ligger i utkanten af staden strax ofvan strandbranten på höjden, som åt vester sjunker ned mot slätten i ojämna, backiga afsatser, där ena ändan af den gamla stadsmuren, halft grusad men ännu med bergfast kärna, slingrar sig fram till floden. Vi gingo nedåt ett stycke mot murarna.

»Där har ni nu Sankt Martins bro, dit vi egentligen skulle ha kommit utefter floden», sade professorn, »och olivdungarna uppåt bergen tvärsöfver på andra stranden äro toledanernas besjungna Cigarrales. Och där», tillade han, i det han vände sig halft om och pekade åt vester, nedåt den vida gröna slätten med blånande höjder vid horisonten, där Tajo, som

brusar så oroligt i klyftan vid staden, flyter fram bred och lugn mellan lummiga stränder, — »de där byggnaderna långt där borta vid floden är den toledanska vapenfabriken, där ni får klingor så elastiska, att ni kan rulla ihop dem som en urfjäder och lägga dem i en ask!»

»Men har ni hört historien om Sankt Martins bro?» fortsatte han och vände sig åter mot den gamla bron, som med fem väldiga bågar mellan de branta stränderna skarpt aftecknade sig i morgonsolen med en höjd af väl sina sexti fot öfver flodens yta. »Det är en historia, som kunde bli ett skådespel. När Don Enrique de Trastamara, den där orolige bastarden, på 1350-talet belägrade Toledo, lät han en vacker dag, för att göra slut på stadsbornas täta utfall, hugga ned alla träden i Los Cigarrales och med eld spränga den dåvarande Sankt Martins bro. Sedan låg den raserad under många år. Icke för att man icke försökte få den återuppbygd; men det var icke någon lätt sak, och den ene arkitekten efter den andre misslyckades i att konstruera den väldiga midtelbågen, ty floden, som då var mycket mer vattenrik och strid än nu, ryckte ned den gång på gång, när stöttor och ställningar skulle tagas bort. Se blott hvilken kolossal spännvidd den har, och ni kan lätt föreställa er, att det var ett svårt stycke arbete! Så kom det en dag en ung, främmande arkitekt till ärkebiskopen af Toledo, den berömde Don Pedro Tenorio, och erbjöd sig att utföra brobyggnaden. Ingen kände honom, ingen hade hört talas om honom, och det var därför icke underligt, att ärkebiskopen vägrade att anförtro det vigtiga arbetet åt en dylik tvetydig mästare, utan rykte, utan diplomer, utan garantier. Men den främmande arkitekten lät sig icke afskräckas; och då han slutligen förklarade sig villig att själf stå öfver slutstenen af midtelbågen, när bron skulle afprofvas och stöden tagas bort, och sålunda med sitt lif ansvara för arbetet, gick man in på hans anbud.

Ett år förflöt. Bron stod färdigbygd. Smäckrare än någonsin spände midtelbågen, ännu understödd af väldigt timmerverk, sin djärfva kurva högt öfver floden. Segerviss kom byggmästaren till ärkebiskopen med det budskapet, att nu intet annat återstod än att aflägsna stöttorna och före-

taga profvet. Men i sista stunden, dagen innan den, då afprofningen högtidligen skulle försiggå, upptäckte arkitekten ett ödesdigert fel i sina beräkningar. Midtelbågen skulle icke bestå profvet, ofelbart skulle den störta ned i floden och han med den. Han var för stolt för att erkänna sitt misstag. Skänkte man honom också lifvet, skulle man i alla händelser uppdraga ombyggnaden åt en annan. Hällre ville han dö än underkasta sig en sådan skam!

Han hade en hustru, ung och vacker säger traditionen, och blott för henne yppade han under strängt tysthetslöfte sin hemska upptäckt. Hon besvor honom att omtala allt för ärkebiskopen; han var obeveklig. Hon tigde honom på sina knän, att han måtte tillåta henne att bli hans förespråkerska; han stötte henne ifrån sig — hällre döden än vanäran! Hvad var att göra? Hon visste, att det skulle båta till intet, om hon bröte sitt tysthetslöfte: han skulle jäfva henne, han skulle förklara henne för vansinnig. Men natten kom, och den nya dagens sol, som intet kunde hejda, skulle snart lysa öfver hennes älsklings graf! I förtviflad ångest kastade hon sig för hundrade gången ned för Mariabilden på väggen. *Diós te salve, Maria* .... Hon bad barmhertighetens moder om ett underverk: hon kunde stäcka solens lopp, hon kunde låta sin ängel nedslå bron! *Diós te salve, reina y madre de misericordia* .... Den lilla oljelampan, som brann framför himladrottningens bild, flämtade svagt, och med ens for det som en blixt genom den unga kvinnans hjärna: med ett glädjeskrik slet hon ned lampan och störtade ut i natten .... En timme senare dånade stormklockan slag på slag från alla håll i Toledo: det väldiga timmerverket kring Sankt Martins bro stod i ljusan låga! Bågarna sprängdes af hettan och på morgonen var bron en rykande ruin. Somliga trodde, att någon afundsman till den främmande byggmästaren anlagt branden — eller kanske hade det varit himmelens eld, menade andra. Hvad arkitekten trodde, förmäler icke historien; men den frikostige ärkebiskopen erbjöd honom samma dag ett nytt kontrakt, och några månader därefter stodo den lagerkransade mästaren och hans unga hustru öfver slutstenen på midtelbågen, när den åter färdiga

bron afprofvades och ställningarna togos bort under folkets ändlösa jubel.»

* * *

Med katedralen till närmaste mål gåfvo vi oss åter i väg uppåt staden, in i labyrinten af trånga, ödsliga gator, härs och tvärs, upp och ned, och Gud vet hur Don Pedro hittade vägen. Men han gick framåt med stormsteg, och fast jag kunnat svära på, att vi då och då, efter en liten omväg, helt oförmodadt befunno oss på precis samma ställe, där vi varit tio minuter förut, låtsade han om ingenting och inte jag häller, ehuru jag uppriktigt sagdt började frukta, att vi omsider skulle komma tillbaka till Sankt Martins bro. Ändtligen kommo vi då in på gator med något mera lif, där Don Pedro synbarligen var bättre hemmastadd, och så saktade han med ens farten:

»Här ha vi katedralen!»

»Katedralen?»

Jag såg blott en lång grå murvägg utefter den trånga gatan, där vi just svängt in. I själfva verket ligger den väldiga byggnaden alldeles inklämd mellan smala gator och är delvis till och med hopbygd med de omgifvande husen. Blott tornfasaden öppnar sig fritt mot ett litet torg; men vi hade kommit från en annan sida.

Vi kommo in i den vackra korsgången med grönska och blomsterprakt i solsken mellan götiska pelarbågar inåt och freskomålningar på väggarna ikring. Och så genom en gammal portal af sirade spetsbågsknippen, naggade och nötta på sidorna, ett par trappsteg ned .... Åh! Från de trånga gatorna därutanför var det, som hade jag trädt in på ett stort torg, och det häpna ögat tappade bort sig bland dagrar och skuggor, bland färger och marmorglans, bland väldiga pelare och höga skepp utan slut, där ett dämpadt ljus, brutet genom de stora götiska fönstrens färggnistrande glas, dallrade i underliga, obeskrifliga nyanser. Atmosfären var mättad af stillhet och osynlig rökelsedoft, osynlig som bönerna från de nedhukade gestalter, som knäböjde här och hvar, vid pelare och kapeller, framför krucifixer och helgon-

bilder.... Jag började känna, hur mystikens poesi ville smyga sig öfver mig, då någon häftigt ryckte mig i armen — ah, jag hade ju glömt professorn!

»*Magnifico, hombre, magnifico!*» hviskade min vän i extas. »Och ni säger ingenting? Men så se då, se!»

Liksom om jag icke såg! Men jag ville dröja, jag ville steg för steg smyga mig fram i denna underbara byggnad, jag ville framför allt tiga och höra tigas – och jag önskade min entusiastiske ciceron långt bort. Men han drog mig med sig fram under skeppen, slet mig än hit och än dit och stannade då och då för att med hviskande svada visa mig nya öfverraskande perspektiver och ljuseffekter bort ibland pelare och högspända hvalf.

Med sina fem väldiga, af bortåt ett hundratal götiska knippelare uppburna skepp, med en krans af kapeller, portaler och salar ikring, är det kolossala templet som en hel stad med gator och torg, palatser och gårdar, kolonnader, gallerier, balustrader och balkonger i ständigt växlande former och färger. Midt i katedralen, mellan det skyhöga midtskeppets pelare och intagande hela dess bredd, höjer sig, likt en kyrka inuti kyrkan, det rektangulära, en yta af öfver tretusen kvadratfot upptagande 'koret' — en för den spanska gotiken egendomlig anordning af stor effekt. På tre sidor omslutet af underbart skulpterade marmorväggar upp till pelarnas halfva höjd, öppnar det sig med den fjärde helt mot tvärskeppet, från hvilket det blott skiljes af ett flera gånger manshögt, konstfullt hamradt och siradt järngaller i plateresk smak. Midt emot koret, på andra sidan om tvärskeppet och skildt från detta af ett lika väldigt men ännu konstfullare arbetadt galler, öppnar sig 'storkapellet', som likaledes på sidorna mellan midtskeppets pelare är kringbygdt af hvita marmorväggar med den rikaste skulptur, delvis genombrutna likt en spets af alabaster. Från golfvet i marmormosaik där inne för en trappa af marmor och jaspis i kapellets hela bredd upp till en öfre afsats, där högaltaret tronar, och där bakom reser sig ända upp mot det höga skeppets hjässa den kolossala, sengotiska altarfonden af skulpteradt trä, rikt förgyldt och måladt. Man uppger, och ingenting är troligare, att tjugusju konstnärer under fyra års

tid arbetade på denna jättetafla, som i en svindlande oändlighet af statyetter, reliefer och ornamenter framställer scener ur den heliga historien med Golgata i midten.

Men den morgonen — det var palmsöndag, och den heliga veckan hade sålunda just ingått — hängde från golf till tak ett förhänge i långa, gråa veck däröfver; och sådana dölja under påskveckan alla Kristusbilder till from åminnelse af förnedringens tid för att först på uppståndelsens jubeldag åter falla.

Emellertid hade det småningom samlat sig en stor massa folk i sidoskeppen fram emot storkapellet, och hvart man såg, var det tätt af spanska kappor och spetsmantiljer öfver svarta ögon. Tvärskeppet mellan storkapellet och koret hade afstängts med barrierer. Messan började. Fyra, fem prester, klädda i präktiga skrudar, styfva af guld och silfver, fungerade framför högaltaret under latinsludder, signerier och knäfall.

Dominus vobiscum ....

Andra sekunderade tvärs öfver i koret.

Et cum spiritu tuo ....

I korta, täta hvirflar slingrade sig den hvita röken fram ur de ideligen svängda rökelsekaren, fyllande luften med en intensiv doft af ambra och lägrande sig högt upp under hvalfven i blåhvita dimband.

Per omnia sæcula sæculorum ....

Andäktigt, som den öfriga menigheten, följde Don Pedro ceremonierna under omväxlande bönemummel, knäfall och korstecken, och jag — jag måste också följa med, så godt jag kunde, för att icke väcka anstöt.

Ite, missa est ....

Nå ändtligen började det bli färdigt!

Deo gratias ....

Deo gratias!

Sedan bars det in i storkapellet väldiga massor af långa, torkade palmblad och grågröna olivkvistar. De välsignades och bestänktes med vigvatten af presterna, hvarefter de buros katedralen rundt i ståtlig procession med krucifixer och standarer, af en stor mängd paradklädda prelater, kyrkotjänare och rödkjolade korgossar för att slutligen utdelas

bland menigheten. Man brukar bevara dem till nästa palmsöndag såsom ett slags reliker, och palmbladen flätas vanligen in mellan balkongernas spjälor, där man kan se dem öfverallt, söndertrasade och brända af väder och vind.

Vi följde med strömmen af menigheten, som sakta drog bort genom skeppen emot portarna. Några troende knäböjde framför ett litet kapell, som höjde sin smäckra götiska pyramid af hvit marmor och brokig jaspis vid en af sidoskeppens pelare. Det är upprest på det ställe, där, i den äldsta katedralen, den heliga Jungfrun en decembermorgon för öfver tolfhundra år sedan steg ned ifrån höjden och ikädde San Ildefonso en mässkjorta, sömmad af hennes egen himmelska hand. San Ildefonso, Isidoros af Sevilla lärjunge och en af den spanska kyrkans heroer, var ärkebiskop af Toledo och blef sedan stadens skyddspatron. Det var till belöning för sitt fromma nit för Jungfruns dyrkan, som han fick mottaga detta utomordentliga bevis på hennes bevågenhet. Vid sidan af altaret i det lilla kapellet förvaras, i en ram af röd jaspis och under ett förgyldt galler, den marmorsten, där himlarnas drottning vid detta tillfälle satte sin fot. Dess yta är full af djupa, glatta gropar, liksom urhålkade af vatten. Det är märken efter millioner fromma fingrar, som stuckits in mellan gallrets spjälor för att vidröra och kyssa den heliga reliken.

* * *

Klockan gick på ett, när vi slogo oss ned vid frukostbordet i vårt värdshus. Där funno vi en ljushyad engelsk yngling, som var arkitekt med stipendium och talade teckenspråk med kyparen, men med Don Pedro italienska så Gud sig förbarme, samt en flygande merkurieson från Sevilla, som ämnade hvila sig öfver påsken i Toledo. Det började redan bli kosmopolitiskt — *caramba!*

Åke W:son Munthe.

Litteratur.

Resa i Centralamerika 1881—1883 af *Carl Bovallius*. Upsala 1887. Två delar med tillsammans 208 illustrationer och 6 kartor. Pris: 7 kronor 50 öre.

Kapten Jacobsens Reiser til Nordamerikas Nordvestkyst 1881—83. Efter hans egne Optegnelser udarbeidet af *A. Woldt*. Kristiania, forlagt af Alb. Cammermeyer 1887. Pris: 5 kronor.

Grönlændere. Af *Signe Rink*. Kristiania, forlagt af Alb. Cammermeyer, 1886.

Genom Persien, Mesopotamien och Kaukasien. Reseminnen af *Sven Hedin*. Med 128 illustrationer och 2 kartor. Stockholm, Albert Bonniers förlag 1887. Pris: 8 kronor 50 öre.

Tre år i Kongo. Skildringar af *P. Möller*, *G. Pagels*, *E. Gleerup*. Två delar. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1887, 8. Pris: 11 kronor 50 öre.

Från Hellas och Levanten af *Julius Centerwall*. Ströftåg till lands och vatten i Grekland och Mindre Asien. Med talrika illustrationer samt flera kartor. Stockholm, Albert Bonniers förlag, 1888. Pris: 6 kronor 80 öre.

Bland menniskoätare. Fyra års resa i Australien af *Carl Lumholtz*. Svensk upplaga. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag, 1888. Häft. 1—8 à 1 krona.

Det är en ståtlig rad af reseskildringar, som på de två sista åren utgifvits af svenskar och norrmän. Från Centralamerika till Levanten och Persien, från Grönland till Kongo, från den europeiska kulturens vagga till vildar och kannibaler i Afrika och Australien hafva deras vandringar sträckt sig, och nu kunna deras landsmän sitta väl ombonade i sina trefna hem och i allsköns maklighet tillegna sig de mångskiftande resultaten af deras mödor och forskningar.

När personer göra så långa resor som de, hvilka berättas i de här föreliggande böckerna, är det helt naturligt, att de hafva gjort dem ej blott »til Lyst», och den frågan ligger då närmast till hands: för hvad ändamål hafva de företagit sina resor? Svaren blifva i detta fall tämligen olika: en har rest som naturforskare, en annan som arkeolog, en tredje som turist, o. s. v. och detta ger, oafsedt författarnes individualitet och de olika länder de besökt, vidt skilda synpunkter, hvilka i sin ordning återverka på framställningen.

Om vi börja med herr Bovallius, så har han rest i främsta rummet som zoolog, men därjämte, när tillfälle gifvits, äfven anställt etnografiska och arkeologiska iakttagelser öfver vissa amerikanska folkstammar, med hvilka han kommit i beröring; på båda dessa studiefält har han gjort värderika, kanske rättare sagdt ovärderliga samlingar, hvilka redan för länge sedan kommit vetenskapliga institutioner i Upsala och Stockholm till godo. Men det fordrades för visso ock, att dessa samlingar skulle ega ett sådant värde, om de skulle i någon mån motsvara de alldeles otvifvelaktigt högst dyrbara kostnaderna för deras anskaffande. Herr Bovallius fick år 1880 det Letterstedtska resestipendiet och säger i sitt förord, att han härigenom sattes i stånd att förverkliga sina reseplaner. Detta är onekligen älskvärdt sagdt nu efteråt; ty, om han, innan resan företogs, möjligen kunde hänge sig åt hoppet, att den skulle kunna göras för de Letterstedtska 4,000 och ett par hundra kronorna, så lär det väl icke dröjt så synnerligen länge, innan erfarenheten öfvertygade honom om det bedrägliga i en sådan förhoppning, och det nämnda beloppet har sannolikt måst mångdubblas icke så få gånger. Ty herr Bovallius har rest så, som egentligen alla naturforskare -- och hvarför icke äfven andra? — borde resa: han har rest som en engelsk lord, så till förståendes nämligen, att brist på penningar aldrig synes hafva hindrat honom från uppnåendet af ett önskvärdt mål. I Panamá köper han till sina exkursioner i Perlas-arkipelagen en ypperlig hvalbåt, som har tre mans besättning utom honom själf; i Nicaragua-sjön har han likaså sin egen båt, om än ej så styf som »Bylgia», och hästar och mulåsnor köpas och säljas efter omständigheterna, ungefär som det faller sig. Men det är klart, att på sådant vis kan man uppnå vackra resultat, och, om ena gången 4 dollars betalas för ett exemplar af *Carpodectes nitidus* och en annan gång en gammal mula får släppa lifvet till enkom för att komma åt ett par kungsgamar, så kan det måhända för den oinvigde tyckas vara ett högt pris, men ställer sig kanske så mycket lägre för den sakkunnige.

Herr Bovallius for öfver Atlanten med kronofartyget Balder och besökte i sällskap med dess officerare åtskilliga af Antillerna samt det för sin ypperliga cacao berömda Carácas (i parentes sagdt, en mycket treflig och mycket lifligt skildrad utflykt!), innan han landade i Colon, som blef utgångspunkten för hans resa på egen hand. Denna lilla stad, hvilken har sin enda betydelse som östra ändstationen för järnvägen öfver Panamá-näset, tyckes vara en riktig håla, osnygg och följaktligen osund samt, ehuru säte för en rastlös verksamhet med transito-affärer, dock snarlik ett »American camp in the far west», och om riktigheten af detta författarens omdöme vittnar ensamt den löjliga beskrifningen af hans affärd därifrån. »Midt på Front street stannar det från Panamá kommande tåget och aflemnar passagerare och gods; på samma ställe

embarkera passagerarne från Colon till Panamá; väntsal och perrong komma ej i fråga; man bryr sig ej ens om att köpa biljett, det låter sig göra lika väl under full gång. Midt igenom den lifliga folkmassan, som trafikerar Colons pulsåder, banar tåget sig väg. En lågmäld hvissling från ångpipan eller ett tillrop från lokomotivföraren kommer den täta kretsen kring ett roulette- eller biribi-bord i ett af gathörnen att maka åt sig jämnt så mycket, att lokomotivet har rum att passera, och så lemna vi helt gemytligt Colon för att öfver en lång bro, som förefaller helt provisorisk, beträda isthmen och därmed det amerikanska fastlandet just på den punkt, där traditionen vill veta att Columbus för första gången satte sin fot på den nya kontinenten.» Lika primitivt går det till under fortsättningen af resan. »Det finnes inga stationsföreståndare eller andra bolagets ämbetsmän vid de särskilda stationerna, utan den som vill följa med trainen får själf gifva tecken med semafor (om sådan finnes) eller med viftning, och tåget stannar genast. Skulle någon passagerare vägra att betala eller ej kunna erlägga biljettpriset, stannar tåget och den vederbörande får stiga af och till fots söka hinna målet för sin resa.» Äfven en sådan passagerare torde dock ej vara allt för mycket att beklaga, ty färden är en af de skönaste i världen, och vägens hela längd ej mera än 71 kilometer, således icke fullt 7 svenska mil eller på sin höjd tre dagsresor i sakta mak. På järnväg tager resan naturligtvis endast 2—4 timmar, men den betalas af transito-folk, d. v. s. sådana som på resan till eller från Europa och de Förenade staterna blott en gång passera isthmen, med den fabulösa summan af 25 dollars, medan för nejdens inbyggare priset inskränker sig till $^1/_2$—1 dollar för färderna mellan de båda ändpunkterna eller någon af mellanstationerna.

Efter någon tids vistelse i Panamá med utflykter i trakten företog herr Bovallius sin första stora exkursion, som gälde den i yttre delen af Panamábugten belägna Perlas-arkipelagen. Därifrån togs kosan längs kusten upp till Costa Rica, som ransakades i alla riktningar, först på vestsidan, så inne i höglandet, och till sist på ostkusten; härunder fogade det sig så lyckligt, att han fick uppmaning från Costa Ricas biskop d:r Thiel att medfölja denne på en missionsfärd i Talamanca, ett område föga kändt i geografiskt och etnografiskt afseende och aldrig förut besökt af någon zoolog eller botanist. Man kan tänka sig, hvilket fynd för en intresserad naturforskare! Efter återkomsten från Talamanca och någon tids därpå följande vistelse vid San Juan-flodens delta och hos Mosquitokustens indianer drog herr Bovallius den nämnda floden uppföre till Nicaragua-sjön, som undersöktes på samma noggranna vis som förut Perlas-arkipelagen, så att knappt en ö eller holme torde finnas, den han lemnat outforskad. Återfärden skedde på kanot utför San Juan ned till Atlantiska hafvets kust, och efter ett längre

uppehåll därstädes med hufvudkvarter i San Juan del Norte, lemnade han denna stad i april 1883 för att öfver England återvända hem.

Sådana äro i största korthet de yttre konturerna af denna långa resa. Men man bör själf läsa de verkligt tjusande taflor författaren undan för undan upprullar af den tropiska naturens härlighet och af det enkla idylliska lif, som där föres af människor, hvilka ännu till en stor del äro verkliga naturbarn. Öfver urskogens mångfaldigt skiftande grönska kastar solen varma, spelande dagrar, i träd och på mark rör sig det brokigaste djurlif, och, när någon gång en människa tittar fram i all denna prakt, är det en snäll, oförarglig varelse, som icke gör någon annan något för när. Så hvilar öfver bladen i denna resebeskrifning ett solsken, som värmer till och med läsaren här uppe i norden, och, äfven om någon gång missöden inträffa, som ju nästan alltid äro oskiljaktiga från så långa färder, äro de antingen jämförelsevis små eller blandas med något komiskt, som redan vid tillfället kan hafva i någon mån blidkat den resande, hvilken var offer därför, och som vid läsningen blott verkar muntrande. Så är t. ex. fallet med hvad herr Bovallius berättar om något, som hände honom vid en af hans många étaper, Caño Seco. »Då jag skulle ompacka min rätt betydliga samling af djur i sprit, gjorde jag en högst obehaglig upptäckt: mitt spritförråd befans i det närmaste uttömdt. För att ej sätta nykterheten hos peonerna [arbetarne] på haciendan [landtgården] på ett för hårdt prof, hade jag nämligen deponerat min spritcistern hos den enda officiela myndighet, som fans i trakten, telegraf-föreståndaren på Siquirres' station. Det hade varit honom en för stark frestelse, och han hade så småningom groggat upp och kanske äfven sålt omkring 12 kannor. I följd häraf måste jag kasta bort åtskilliga dyrbara anatomiska preparat och reptilier. Det var en svår motgång, men ohjälplig, ty sprit fans ej att köpa på närmare håll än i San José, och att resa dit hade jag ej tid, enär ångaren väntades dagen därpå till Puerto Limon. Då herr Schäfer [landtgårdens egare] helt allvarligt försäkrade mannen i fråga, att i spriten förut förvarats ett halft dussin mycket giftiga ormar, föll han på knä, erkände tillgreppet och fick under nattens lopp till följd af förskräckelse en svår feber, så att jag till på köpet fick offra en del af mitt knappa kinin-förråd på honom.»

Men herr Bovallius har äfven haft öppen blick för andra förhållanden än dem, som närmast rörde honom själf och hans egna förehafvanden. Därom vittnar t. ex. hvad han har att säga om Panamá-kanalen och förslagen att på annat sätt förbinda Stilla hafvet och Atlantiska oceanen. Det är bekant, med hvilken afvoghet icke blott de stränga anhängarne af Monroe-doktrinen, utan i allmänhet allt hvad nordamerikanare heter ända från början betraktat det Lessepska företaget, och det torde väl få anses endast

som en tidsfråga, att och när ännu en förbindelseled skall komma till stånd. För denna kommer då sannolikt att användas San Juan-floden, som skulle göras segelbar till hela sitt lopp ända upp till Nicaragua-sjön, från hvars vestra sida afståndet till hamnen Britos vid Stilla Hafvet ej är större än 26,7 kilometer. Enligt detta af nordamerikanska ingeniörer åren 1872—73 uppgjorda förslag skulle hela längden af denna samfärdsväg varda 292 kilometer, däraf bygd kanal 100 km.; 26,7 km. med 10 slussar skulle, som sagdt, komma på vestra delen, och 79,3 km. med likaledes 10 slussar på den östra; sjönavigation skulle blifva omkring 100 km. och flodväg 92 km. Kostnaderna beräknades för hela denna anläggning till något öfver 52 millioner dollars, och med 25 % tillägg för oförutsedda svårigheter till mellan 65 och 66 millioner.

Men vi få ej längre dröja vid denna resa, hur angenämt det än kunde vara. Herr Bovallius bör, om vi ej misstaga oss, kunna se tillbaka på den samma med oblandad tillfresställelse, och hans läsare skola säkerligen gärna tillämpa på honom det horatianska:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

* * *

Samtidigt med herr Bovallius reste en annan skandinav på Nordamerikas vestkust, men högre upp. Det var den norske kaptenen J. Adrian Jacobsen.

Det intressantaste partiet i hans bok är nästan, synes oss, författarens biografi, affattad efter hans egna skrifna anteckningar. Hans lif har varit en fullkomlig odyssé, endast med den skilnad, att den moderne Odyssevs drifvit världen omkring och af den samma sett oändligt mycket mera än den antike. Född i oktober 1853 uppe på en liten ö i närheten af Tromsö, gick han redan på våren 1867 till sjös som kajutvakt och deltog under de närmast följande åren i upprepade fiskerifärder till Spetsbergen. När så under vintern 1870 många människor utvandrat till Queensland och bland dem äfven kaptenen på det fartyg, där unge Jacobsen dittills tjänstgjort, stod dennes fader, som var fartygets egare, i förlägenhet för att få en annan befälhafvare; en vacker dag, när det åter var tal om denna svårighet, erbjöd sig sonen att öfvertaga posten, och saken lyktades verkligen så, att den 19 april samma år sextonåringen afseglade som kapten på »sitt förande fartyg»; på grund af sin ungdom hade han dock haft svårt att få hyra manskap, och försäkringssällskapet ville icke assurera fartyget. Men dessa farhågor voro alldeles öfverflödiga; *kapten* Jacobsen, som han hädanefter heter, stod sig godt och hade tur på sina resor, hvilka under fem följande somrar oförändradt gälde Spetsbergen och de stora fiskrika bankarna mellan Spetsbergen

och Norge. Med hösten 1874 inträder ett nytt och växlingsrikare skede i detta lif: herr Jacobsen besökte då en sin i Hamburg bosatte bror och stannade där öfver vintern. Efter att hafva ingått i dennes affär, men snart nog kommit under fund med, att han icke passade för handeln, gick han i januari 1876 med en norsk kapten till Valparaiso och försökte sig på denna plats med hvarjehanda, som dock icke ville rätt lyckas, hvarför han redan i november samma år återvände till Hamburg. Här gjorde han en bekantskap, som blef afgörande för hans verksamhet under de närmast följande åren och kanske, strängt taget, för hela hans återstående lif: det var med herr Karl Hagenbeck. Med denne öfverenskom han att för hans räkning fara till Grönland för att samla etnografiska saker och, om möjligt, värfva en eskimå-familj att åtfölja sig till Europa. Företaget lyckades öfver förväntan, och på hösten 1877 var Jacobsen tillbaka i Hamburg med sina eskimåer, hvilka han sedan förde omkring på en rundresa, som omfattade Paris, Bryssel, Berlin, Dresden, Hamburg och Köpenhamn. Året därpå ny resa för herr Hagenbecks räkning, denna gång till Norge för att skaffa renar och lappar, med hvilka han likaledes drog omkring till flera af kontinentens större städer, hufvudsakligen de samma som förra gången, samt därpå till omväxling förevisande af tre patagonier, hvilka han dock icke behöfde hämta längre bort än i Havre. År 1880 företogs en ny Grönlandsresa, som utsträcktes till Labrador, och efter återkomsten till Europa följde åter en rundresa med förevisning af en hednisk eskimå-familj. Herr Jacobsen genomgick härefter en långvarig sjukdom; men knappt hade han repat sig efter denna, förr än han erbjöd sig att för »Museum der Völkerkunde» i Berlin företaga en resa till insamling af etnografiska föremål. Direktören för nämnda museum är den berömde resanden och forskaren prof. Adolf Bastian, hvilken några år förut genom sin energi hade förmått åtskilliga tyska penningmatadorer och vetenskapsmän att förena sig till en »Hilfs-Comité zur Beschaffung etnologischer Sammlungen für das Berliner Königliche Museum». Det var på bekostnad af denna komité herr Jacobsen utförde den nu beskrifna resan, som varade i något öfver två år; efter att hafva ordnat sina samlingar var han i april 1884, således blott ett halft år efter hemkomsten, färdig att åter anträda en ny resa, som denna gång gick öfver Ryssland till Sibirien, ön Sachalin, Amur-landet och Korea, med hemfärd öfver Japan och San Francisco samt en afstickare upp till Britiska Columbia och Vancouver, där nio indianer af Bella Cola-stammen öfvertalades att fara med till Europa. Återkomst i slutet af augusti 1885 och ännu en rundresa i Tyskland för att förevisa indianerna, samt för egen del äktenskap och inträde som kompanjon i — en halmhattsfabrik i Dresden, tillhörig svågern!

Men, som herr Jacobsen så uppriktigt säger, »jag märkte snart, att jag icke dugde att vara hattmakare, då jag icke kunde stå ut med att sitta inne från morgon till kväll». I juni månad 1887 inträdde han därför åter i Berlinermuseets tjänst och stod, när biografien afslöts, i begrepp att för museets räkning resa till indiska arkipelagen.

En så rastlös verksamhet, en så okuflig energi och ett så fullständigt uppgående i sitt mål måste väcka beundran, och man kan ej annat än lyckönska Berlinermuseet att hafva förvärfvat en så nitisk och oförtruten medhjälpare. Resultatet af den resa, som här skildras, var icke mindre än 6,000—7,000 nummer, och äfven med afseende därpå var således den gratifikation af inalles 4,500 riksmark väl förtjänt, hvilken lemnades herr Jacobsen som ett uttryck af hans principalers belåtenhet. Men trots allt detta nödgas vi erkänna, att herr Jacobsens resebeskrifning icke precist tilltalat oss: därtill är den, om vi skola vara ärliga, alldeles för enformig. Han har arbetat i sitt anletes svett som en hel karl, ja väl som tio, och han har spanat och spejat med falkögon efter allt, som kunde hafva intresse för hans kära museum; men han synes knappast hafva haft ögon för något annat, och så kommer det sig, att man kan läsa denna volym på sina 326 sidor stor oktav utan att rätt veta, om förf. rest i ett tropiskt eller arktiskt klimat, annat än för så vidt man kan sluta sig därtill af uppgifterna om väderleken och sättet att färdas: med ett ord, man saknar nästan alldeles blicken för den omgifvande naturens beskaffenhet. Det vore dock, enligt vårt förmenande, högligen orättvist att lägga kapten Jacobsen till last denna brist i den bok, som går under hans namn. Man kan vara en utmärkt praktisk man, som han ju visat sig vara, utan att därför ha håg och begåfning för litterära värf, och härtill kommer i detta speciela fall, att herr Jacobsen endast lemnat råmaterialet, bestående i dagböcker med uppgift om hvad som för hvar gång blifvit uträttadt. Detta material har sedan bearbetats för den tyska (original-)upplagan af en herr A. Woldt, som otvifvelaktigt gjort sitt bästa; men det han nedskrifvit, har han ju icke sett med egna ögon, och därför saknas fullständigt denna personliga omedelbarhet, som ensam kunnat lägga kött och blod till skelettet. Så kan det ej hjälpas, att boken förefaller något torr, och det var otvifvelaktigt en mycket välbetänkt åtgärd af den norske utgifvaren att delvis förkorta henne.

Hvad här blifvit anmärkt utesluter naturligtvis icke möjligheten, att den ifrågavarande resebeskrifningen ändock kan hafva sina ganska stora förtjänster. Det lider intet tvifvel, att för den, som företrädesvis afser det rent etnografiska, där finnas mycket intressanta saker, som blifva det dubbelt, när man betänker å ena sidan, »att dessa spridda indian- och eskimå-stammar äro lemningarna af den folkbrygga, som en gång böljade mellan Asien och Amerika», och

å andra sidan att de flesta af dessa lemningar med all säkerhet skola om få årtionden vara alldeles försvunna. Vi kunna för öfrigt inskränka oss till att, i likhet med hvad den norske öfversättaren gjort i sitt företal, särskildt påpeka de kolossala med barocka träsniderier utsirade vapenstolparna, som kunna vara ända till 60—70 fot höga och resa sig som en skog af master öfver självfva husen; de stora, flera dagar ihållande eskimå-festerna med traktering af rå, frusen fisk och tran; den sex månader långa slädfärden öfver Alaskas tundror eller på drifisen i Behrings sund; Haida-indianernas egendomliga sed, att ingen kan komma upp i den högsta samhällsklassen utan att vara människoätare, hvarvid vederbörande dock nu för tiden låta sig nöja med lik eller för betalning ackordera sig till att få bita i en lefvandes friska kött; o. s. v.

Den typografiska utstyrseln är utmärkt vacker och länder herr Cammermeyer till stor heder.

* * *

En bjärt motsats till det nyss omtalade arbetet bildar fru Signe Rinks lilla bok om grönländarne. Vi säga fru Rink, ty enligt hvad den i fråga om vittra damer alltid bättre än andra underrättade redakt. af tidskriften Dagny inhämtat, är författarinnan gift med den bekante grönlandsforskaren Rink och har däruppe tillbragt ej blott sin barndom, utan äfven i sin gifta ålder några år, då hennes man var anställd som landets högste ämbetsman. Hon har således haft tillfälle att skåda och lefva sig in i folket på ett helt annat sätt, än som förunnas en resande, hvilken sällan kommer åt att se mera än tingens och personernas yta, sådan den råkar te sig under de flyktiga ögonblick han kan stanna på ett ställe. Därför kommer ock det mänskliga till full rätt i fru Rinks bok, man har med bestämda individer att göra, kan följa dem i deras personliga uppträdande och vinner på detta sätt en inblick i deras föreställningar, tänkesätt och seder, som gör, att man nästan tycker sig själf ha lefvat ibland dem. Det mest framträdande draget i deras karaktär tyckes vara en utomordentlig naivetet och godmodighet; den framlyser i alla de sex berättelserna eller utkasten eller studierna eller hvad man nu vill kalla dem, som innehållas i det lilla häftet. Dessa berättelser äro för öfrigt skrifna med en ganska respektabel talang, och den sista i synnerhet — Den danske Udligger — gör läsaren helt varm om hjärtat: grundtonen är alldeles den samma som i Ernst Ahlgrens ungefär samtidigt författade »Herr Tobiasson». Skulle vi för öfrigt jämföra fru Rinks bok med någon annan — hvilket ju alltid har sin risk, eftersom det är en känd sak, att alla jämförelser halta —, så skulle det vara med Østgaards »En Fjeldbygd», denna den unga norska litteraturens pärla, som trängdes i skuggan af Björn-

sons första noveller och därför näppeligen har varit så uppskattad, som den verkligen förtjänar. De båda, Grönländarne och Fjällbygden, ha onekligen ett visst tycke, hur vidt skilda de än må vara med hänsyn till arten af det skildrade, och detta tycke ligger väl däri, att båda hafva prägeln af full upplefvad verklighet, men att denna verklighet uppfattats af ett varmt, kärleksfullt hjärta och skildrats med ett rent sinnes hela oskuldsfulla älsklighet. Så har det åtminstone synts oss, och därför anse vi Signe Rinks lilla bok vara värd en mycket varm rekommendation.

* * *

Från Amerikas indianer och eskimåer för oss *Tre år i Kongo* öfver till Ekvatorial-Afrika och dess vildar. Intet land har, som bekant, under de sista femton åren varit föremål för så vidsträckta undersökningar, och att dessa blifvit satta i system och sålunda kunnat lemna ojämförligt mycket fruktbarare resultater än förr, därför har man förnämligast att tacka den från början privata institution, som, efter att hafva varit känd under benämningarna »Comité d'Etudes du Haut Congo» och »Association internationale du Congo», slutligen vid Berlinkonferensen $^{15}/_{11}$1884—$^{26}/_{2}$1885 förvandlades till något icke mindre än en af de europeiska makterna erkänd själfständig stat, »L'Etat indépendant du Congo». Den personal, som arbetat i denna institutions tjänst, har utgjort en särdeles brokig samling, och det hvita befälet har inom sig räknat representanter för så godt som alla civiliserade nationer. Herr E. W. Dahlgren, hvilken såsom inledning till det föreliggande arbetet fogat en mycket redig öfversigt af Kongolandets upptäcktshistoria och Kongostatens grundläggning, upplyser i detta hänseende, att, såsom naturligt, belgierna hafva varit de talrikaste, näst efter dem komma engelsmännen, och det tredje rummet innehafves af svenskarne. Öfver 30 af våra landsmän hafva i olika befattningar från 1880 till början af 1887 deltagit i arbetet inom den nuvarande Kongostaten, och af dessa hafva 10, till följd af sjukdom eller olycksfall, där förlorat sitt lif.

Till de svenskar, som efter öfverståndna mödor och äfventyr i »de svartes världsdel» lyckligt återkommit till fäderneslandet, höra de tre löjtnanterna P. Möller, G. Pagels och E. Gleerup, de där ungefär samtidigt, d. v. s. alla tre under loppet af år 1883, inträdde i Kongoexpeditionens tjänst. Berättelsen om hvad de upplefvat där nere upptager två delar i ett band om tillsammans 850 sidor och utgör från början till slut en synnerligen intressant lektyr.

Herr Möller kommer först, och han synes oss förtjäna denna hedersplats, utan någon slump, på grund af sina verkligen fram-

stående författare-egenskaper: han berättar ovanligt ledigt och väl, och läsaren följer honom med oblandadt nöje från början till slut. Och han har åtskilligt att berätta, som icke kommit på andra Kongofarares lott. Det fogade sig nämligen så, att herr Möllers första uppgift vardt att utforska trakten kring floden Kuilus öfre lopp, där ännu aldrig en hvit man satt sin fot. Tåget dit upp ifrån stationen Manyanga vid Kongo genom fullkomligt obekanta och delvis fiendtligt sinnade vilda stammar och den därpå följande grundläggningen af stationen Philippeville äro bedrifter, som visserligen icke låtit mycket tala om sig i europeiska tidningar, men som dock erfordrat framstående chefs-egenskaper: man kommer ovilkorligen att tänka på Xenofons berättelse om de tiotusendes hemtåg genom Mindre Asien. Det är sant, att herr Möller någon kort tid hade till förman den belgiske kaptenen Hanssens; men denne återvände, såsom redan från början var ämnadt, strax efter stationens grundläggning till Manyanga, och sedan var herr Möller fullkomligt lemnad åt sig själf, ensam hvit i spetsen för en obetydlig styrka af 16, säger sexton, värfvade zanzibariter. Här begynner nu ett slags robinsonad, som räcker i fyra månader och därunder herr Möller rödjer mark, bygger hus och ordnar den nya stationen med icke stort större hjälpmedel än den förste Robinson hade. »Ordspråket att nöden är uppfinningarnas moder fick jag här tillfälle att dagligen besanna. Att med de få och ofullständiga verktyg och den för europeiska behof olämpliga materiel jag hade till mitt förfogande kunna utföra ett solidt och ändamålsenligt arbete, var ofta kinkigt nog. Af spik hade jag t. ex. ett högst obetydligt förråd; i stället sammanfogades trävirket med starka lianer; i stället för bräder till dörrar och fönsterluckor m. m. använde jag palmgrenar o. s. v. Då verktygen så småningom sletos ut eller förldärfvades, fick den praktiska uppfinningsförmågan tagas till hjälp för att ersätta förlusterna, och man blef ofta nog själf förvånad öfver, hur man kunde reda sig utan en hel del saker, som man förut ansett alldeles oumbärliga.» Och förf. försäkrar, att hvad som i byggnadsväg åstadkoms med dylika primitiva medel ändock ingalunda fick ett fult eller klumpigt utseende.

Från Philippeville beordrades herr Möller till Lukungu nära södra stranden af Kongo, för att äfven der grunda en ny station, därifrån till Banza Manteka, vidare som divisionschef ned till M'poso, och slutligen till Matadi, där på herr Möllers särdeles praktiska förslag en ny station anlades för att inbespara det dubbla besväret med varors lossning i Vivi och omlastning i M'poso. Af alla dessa ställen tyckes Banza Manteka hafva varit det, som mest behagat förf., och det är ej att undra på, ty han är ifrig jägare, och vid den nämnda stationen hade man nästan ända in på sig icke blott leoparder, bufflar, antiloper, utan äfven hela hjordar af elefanter. Som dessa sistnämnda ofta anstälde stor skada på infödingarnes

planteringar och jagten dessutom är i och för sig ytterst lönande genom värdet af de dyrbara betarna, egnade sig herr Möller däråt med stor lust och hade äfven en däremot svarande lycka med sig: det torde nämligen vara nästan exempellöst, att en enda man på en dag kan lyckas fälla ej mindre än fyra elefanter, men detta vederfors honom verkligen. Också har han åt sina jagtäfventyr i denna nejd egnat ett särskildt kapitel: »Banza Mantekas sälla jagtmarker», som är utmärkt underhållande äfven för den, som icke själf är jägare. Till och med sedan herr Möller förflyttats därifrån, stannade han en gång på genomresa några dagar i Banza Manteka och gaf där till sina gamla vänners förtjusning några gästroller i elefantjagt, som äfven kröntes med mycken framgång.

Hvad som måste väcka förvåning vid läsningen af de här skildrade förhållandena, är möjligheten för en hvit man, hvilken som oftast är omgifven blott af zanzibariter eller haussas och andra mer eller mindre vilda personer, att upprätthålla tukt och ordning bland dessa samt skaffa sig tillbörlig lydnad af alla vederbörande. Herr Möller säger härom, att, »först sedan vilden lärt sig att respektera den hvite mannen såsom en honom framför allt fysiskt öfverlägsen varelse, som i striden är hans öfverman, och sedan han därefter så småningom lärt sig inse, att den hvite mannens vistelse i hans land är förenligt med hans egen fördel, först då kan ett fredligt och förtroligt förhållande uppstå mellan de båda raserna. Undfallenhet och vänlighet uppfattas af negrerna endast såsom bevis på svaghet, så vida de ej förut lärt sig att respektera och frukta.» Som man ser, är det personligheten som här allt kommer an på, föga eller intet beror af slump, och framgången är därför redan för sig ett bevis för tillvaron af solida egenskaper, som bjuda aktning.

Herr Möller har äfven egnat några kapitel åt Kongo-statens svarta personal, infödingarne, samt handeln och klimatet i nedre Kongo. De upplysningar han har att meddela om dessa ämnen äro både underhållande och lärorika.

Herr Möllers kamrat löjtnant Pagels fick sin verksamhet förlagd till öfre Kongo och beordrades först att anlägga en ny station Kwa-mouth, där han sedermera var chef i sexton månader, hvarefter han i samma egenskap förflyttades till Equateurville, en station som fått namn efter sitt läge under ekvatorn och som nedlades samtidigt med herr Pagels' återresa till Europa efter uttjänad kapitulationstid. Hans berättelse erbjuder således icke så mycken omväxling, men den har i alla fall sitt stora värde dels såsom kompletterande och bestyrkande löjtnant Möllers iakttagelser, dels emedan den lär oss att äfven i denne författare akta en man, som under vanskliga förhållanden skött de honom anförtrodda uppdrag på ett sätt, som länder honom till all heder.

Löjtnant Gleerup är den af de tre kamraterna, som låtit mest tala om sig. Han for »tvärs genom Afrika», kom hem, dekorerades och anställdes vid H. K. H. kronprinsens uppvaktning. Detta är nu altsamman godt och väl, och hans framgångar vare honom gärna unnade, ehuruväl det vill synas oss, som skulle herrar Möller och Pagels väl varit värda ett lika mått däraf; ty resan från Stanley Falls till Zanzibar var icke i och för sig något storverk, som ej på samma vis kunnat utföras af någon af de båda andra: herr Gleerup hade det lika väl förspändt nere i Afrika som sedan vid sin hemkomst, och allt gick, som man plägar säga, som om det varit smordt. Också är det ej den del, som beskrifver denna resa, hvilken ger åt löjtnant Gleerups berättelse något synnerligt intresse, ty denna beskrifning är i själfva verket lika enformig som resan själf; intresset fäster sig långt lifligare vid hvad författaren har att förtälja om sin föregående vistelse vid Stanley Falls. Detta har nämligen en historisk betydelse af icke ringa vigt, emedan man redan där blott allt för tydligt ser »början till slutet» af stationens öde, äfvensom de orsaker, som voro vållande därtill. Det är bekant och väckte ju på sin tid ett oerhördt uppseende öfver hela världen, att stationen vid Stanley Falls togs med våld af araberna i september 1886, således knappa nio månader efter herr Gleerups afresa därifrån. Chef hade förut varit svenske löjtnanten Wester med Gleerup som andre man, och dessa herrar hade gemensamt under en längre tid uthärdat ett lif fullt af försakelser och umbäranden, beroende därpå att deras öfverordnade infriade sina löften och förpligtelser enligt det spanska ordspråket: *tarde, mal y nunca,* sent, illa eller aldrig. Så kommo araberna. Det var en absolut orimlighet att i förhållande till dessa hysa den aflägsnaste förhoppning om att någonsin kunna möta våld med våld, och man kan ej nog beundra löjtnant Wester, som under så kinkiga omständigheter ändock lyckades bevara en hederlig fred: han har därvid skött sig på ett sätt, som är höjdt öfver allt beröm. Men mellanlöpare hade uträttat sitt verk. Löjtnant Westers politik var otvifvelaktigt den enda rätta, redan af det skäl att det var den enda möjliga, men administrationen hade emellertid fått för sig, att stationen borde befästas; hur den sedan skulle kunna hållas emot påträngande och krigsvana fiender med en garnison af möjligen hundra man, när till på köpet en förstärkning från Stanley Pool, om en sådan kunnat erhållas, skulle behöft $2^1/_2$ månader för resan uppför floden — därom hade den sannolikt mindre bekymrat sig. Allt nog, en vacker dag kommer en engelsman herr Deane, f. d. indisk officer, men fullkomligt saknande all erfarenhet om förhållandena vid Kongo, och företer styrelsens order att öfvertaga chefskapet. Till detta synes han, af herr Gleerups skildring att döma, äfven på grund af sitt häftiga och brutala lynne hafva varit så olämplig som möjligt, och utgången var i och med öfvergifvandet

af Westers politik och nämnandet af en sådan chef redan på förhand gifven. Dessa förhållanden hafva varit obekanta i Europa, men förtjäna visserligen att varda allmänt kända, och skall Kongostyrelsens historia en gång skrifvas, torde den bland åtskilliga mindre vackra blad knappt komma att uppvisa något så fult som det, hvarpå denna episod är upptecknad.

Det samlade intrycket af *Tre år i Kongo* är särdeles gynsamt för våra svenska deltagare däri: de hafva gjort sitt namn och sitt fädernesland ära, och man kan blott önska, att vår armé måtte räkna rätt många så framstående män som de fyra löjtnanterna Möller, Pagels, Wester och Gleerup.

Vi kunna ej sluta denna anmälan utan en komplimang till förläggarne. Titelbladet nämner ingenting om illustrationer, men sådana förekomma till ett antal af icke mindre än 53 i första och 92 i senare delen, alla skurna på Vilh. Meyers xylografiska anstalt och på ett sätt, som visar, att träsnittet, så utfördt som här, säkerligen icke lätt öfverträffas. Fyra kartor och ett register underlätta bokens begagnande, och i synnerhet det sista är en tillgift, som aldrig borde saknas i dylika arbeten.

* * *

Om någon skulle spörja, hvarför herr Hedin företagit sin resa i Persien, så blefve det icke så alldeles lätt att besvara denna fråga, ty i boken själf finnes intet, som tyder på en bestämd plan eller ett bestämdt ändamål. Man skulle nästan kunna tro, att herr Hedin helt enkelt vaknat en vacker morgon med den tanken: »Om jag skulle ge mig ut på långtur i dag!» och, som omständigheterna varit gynsamma, har han då icke töfvat att sätta sitt beslut i verket.

Till Persien kom emellertid herr Hedin icke genast, och man kan till och med varda tveksam, huruvida det någonsin från början varit hans afsigt att resa dit. I augusti 1885 inträffar han i Baku och bryter upp därifrån först den 8 april följande år, efter att sålunda i denna stad hafva tillbragt drygt ett halft år; den 18 april anländer han till Teheran, den 9 juli samma år afreser han därifrån, stadd på återväg till Baku, och resan i Persien och Mesopotamien har således icke upptagit mera än knappt tre månader, så att, när man betänker att största delen däraf skett på hästryggen, enär inga järnvägar finnas i landet, kan det verkligen sägas hafva varit ett slags kurirresa. Icke häller hade herr Hedin, enligt hvad han själf omtalar (sid. 176), haft tillfälle att lära sig mera än de för resan nödvändigaste orden och fraserna, såsom: »Är hästen färdig? Fins det te? Gör i ordning teet! Är rummet bra? Hur många farsach är det härifrån till stationen?» o. s. v.

Nog kunde således herr Hedin hafva varit bättre förberedd till sin resa i det märkvärdiga landet, hvilken nu har rätt mycket tycke af hvad man kallar en fransk visit; men man må därför icke tro, att den äfven varit parad med fransk ytlighet. Han har gjort sitt bästa, och han har haft ögonen med sig, som man säger, och, när egen erfarenhet ej räckt till, har han begagnat sig af andras och sålunda åstadkommit en både ganska rolig och ganska lärorik bok. Härtill kommer, att man gärna egnar en liflig sympati åt en så hurtig ungdom, som herr Hedin visat sig vara. Han är ingen stugugris, det ser man tydligt, och han har strapatserat dugtigt hela tiden, ja emellanåt hardt nära otroligt. Det värsta var dock på återresan från Kirmanschah till Teheran. Han hade då fått tillåtelse att följa med posten, och detta sätt att färdas var visserligen mycket tryggare än att rida ensam med en tjapar, men däremot var det vida mera ansträngande, ty postkarlen måste vid förlust af sin syssla och vid hårdt straff på bestämd, mycket kort tid tillryggalägga sträckan mellan Kirmanschah och Hamadan, hvilken uppgår till tjugu svenska mil. I denna sistnämnda stad får han hvila en dag, men den återstående sträckan måste han tillryggalägga oafbrutet. Innan postiljonen ger sig i väg ifrån Kirmanschah, får han sofva en hel vecka, om han vill; men, när han väl kommit i gång, måste han taga farväl af alla bekvämligheter, och det samma är fallet med den resande, som vill följa med honom. De första 17 milen (svenska) redos på 13 timmar netto, oberäknadt tre till hvila, och fortsättningen togs icke mycket långsammare. Herr Hedin ger själf en beskrifning på sitt intåg i den stora kejsarstaden Teheran, och denna beskrifning är allt för dråplig, att vi icke skulle låta författaren ha ordet. »Jag var så sönderrifven, trasig och smutsig, att den uslaste dervisch på någon af stadens bakgator skulle hafva varit stolt öfver att räkna mig som vän och bror. Sadeln var så illa tilltygad att bitarna nätt och jämt hängde ihop, af benkläderna fans ej stort mer än hälften kvar, den fordom hvita hatten hade antagit en dunkel, högtidlig färgton, stöflarna, som ej blifvit borstade sedan de lemnade Bagdad, voro utslitna på insidan och öfverhöljda af smuts och dam — och hvilken erbarmlig frengi var icke ryttaren själf! Till och med perserna skrattade åt honom. Jag hade ej haft tillfälle att tvätta mig, sedan vi lemnade Hamadan, händerna voro blodiga och benen nedanför knäna eldröda och bokstafligen flådda samt svedo, som om tusen knappnålar varit instuckna i dem. Efter 55 timmars hardt när oafbruten ridt på 9 olika hästar, utan sömn och utan annan föda än ett par glas te och fyra ägg, var jag så utmattad och stelbent, att jag blott med svårighet kunde vandra till det europeiska badet, där jag undergick en grundlig skurning. Det var ljufligt att därefter få rena kläder på sig och att i sin mjuka säng få sofva oafbrutet i tolf timmar.»

Herr Hedin har för visso skäl att kunna instämma med en annan bekant resande, som dock ej for längre än från Haderslev till Kiel, att »den Reise forglemmer jeg aldrig».

För öfrigt gick färden från Teheran till Isfahan, därifrån öfver Persepolis till Schiraz, vidare genom Farsistans berg ned till Buschir vid Persiska viken, på ångbåt öfver viken till Basra och uppför Tigris till Bagdad, samt åter från Bagdad till Kirmanschah, delvis med karavan, och slutligen tillbaka till Teheran på nyss här ofvan beskrifna vis. På de nu uppräknade hufvudstationerna har författaren naturligtvis haft litet mera tid att se sig om, och han vet också att därifrån berätta ganska intressanta saker; priset tager dock skildringen af vistelsen i Kirmanschah, som visar, att talet om österländsk prakt och österländsk gästfrihet kan hafva sitt fulla berättigande än i dag och icke blott för sagoperioden. Exkurserna om perserna, deras språk, bildning, religion och lagar, samt om landets konst, handel och industri synas vara omsorgsfullt gjorda och vinna dubbelt intresse, om man har tillfälle att jämföra herr Hedins uppgifter med hvad den berömde Chardin hade att säga om de iakttagelser han i samma stycken gjorde för 200 år sedan.

Om vi icke misstaga oss, hafva vi någonstädes sett en uppgift om, att herr Hedin vore betänkt på en ny resa till Persien. Det förundrar oss icke, om så är, ty den nu skildrade resan var dock, så att säga, blott en smakbit, och landet har onekligen mycket lockande för en intelligent man. Kommer herr Hedin dit en gång till — och vi önska honom lycka därtill —, har den svenska allmänheten stor utsigt till att i sinom tid få af hans hand emottaga ett gediget och klassiskt arbete om det gamla sagolandet.

* * *

Herr Centervall har rest i klassisk arkeologi, och nu för tiden torde många anse detta som en klen rekommendation för hans bok, ty det förhåller sig tyvärr så, att klassisk lärdom och klassiska studier kommit i vanrykte hos oss. Här är icke platsen att utreda, hvilka orsakerna kunna vara till detta beklagliga faktum; endast må här framhållas, att en af dem säkerligen är att söka däruti, att af ju flera ett ämne skall läsas, dess sämre blir det vanligtvis läst, och här i landet, där det snart nog börjar se ut, som om man ej skulle kunna bli gatsopare utan att hafva tagit studentexamen, blir ock lärdomen därefter. Kort sagdt och för att upprepa något som vi redan för femton år sedan yttrat, det är dessa stora skaror af unga män, hvilka alla år dimitteras från våra skolor med den ytliga fernissa af klassicitet, som kan vinnas genom ett skralt approbatur i latin och möjligen äfven i grekiska, det är dessa, säga vi, snarare karrikatyrer är representanter af klassici-

teten, som skaffat henne så dåligt anseende. I sammanhang härmed och efter vi nu redan hafva anledning att bedja om samma ursäkt, som herr Centervall begärt på sid. 373 i sin bok, må det tillåtas oss att fästa hans uppmärksamhet därpå, att det nog icke, som han där menar, är »vårt öfvervägande landtbrukarintresse», som skulle vilja upprycka hela den klassiska odlingen, emedan hon »i direkt ekonomiskt hänseende slår så litet i spann»; faran kommer från annat håll, och det är icke i riksdagens kamrar som man uttalat det högljudda anatemat öfver latin-herraväldet eller proklamerat utilitets-principen såsom den enda giltiga inom uppfostringsväsendet.

Efter denna afvikelse från ämnet skynda vi att till det bästa anbefalla herr Centervalls bok. Författaren är bekant som en af våra grundligaste kännare af antiken, och han har således gått väl förberedd till sin resa; han är dessutom en ovanligt fängslande berättare, elegant i formen samt spirituel, stundom nästan sprittande liflig i framställningen. »Herz, was verlangst du mehr!» — Nog kan det hända, förstås, att all denna sydländska härligheten i Hellas och Levanten stigit honom något litet till hufvudet och att han ännu vandrar liksom i ett slags berusning; men hvem kan förtänka honom det, när verkan däraf yttrar sig som ett älskvärdt svärmeri, som lägger glöd i orden och nästan gör läsaren svärmisk med! Eller hvad säges om t. ex. följande skildring? »Gå ut i bygderna. Besök en söndag den självfegande bonden. Hans hus är utan glasfönster och med en afdelning, utan skiljevägg, för kreaturen. Men där är rent och godt. Vinden sörjer för luftväxling, och solen, söderns sol, för värme. På golfvet ligga kuddar, svällande, väl stoppade. På dem sitter husbondfolket, män och kvinnor; för gästen läggas sköna mattor på en bänk eller stol, alldeles som på Homeros' tid. Husfadern i sin nytvättade fustanella och i sina rikt broderade jackor frågar dig: *Den kollastsome?* skola vi ej äta? Om du svarar nekande, skall han ur det stora vinfatet, som hör till möblemanget, tappa ett glas skummade vin, räcka dig det och säga: Hell dig, hell dina barn! Om du då, såsom tillbörligt, svarar med en välönskan för värden och hans kära, skall du se hans af intelligens och skönhet strålande ansigte höja sig mot ditt och låta sin lugna blick hvila i din. Och husets kvinnor småle så godt, när man berömmer deras dugtiga afkomma och deras granna guld- och silfversmycken. Och därutanför skall du se den manliga ungdomen vid flöjtens och trummans toner röra fötterna till smidig dans, skön som den som skildras på forntidens reliefer.»

— Det där är allt bra vackert; men nog var det i alla fall tur för herr Centervall, att han såg det på en söndag!

— Nå, än se'n! Det *har* ändå varit sant, lika sant som någonsin hvardagarnas slarf och otrefnad, och det är en härlig sak, om

man någon gång kan få en söndagsstämning, som räcker litet längre än för dagen. En hvar af oss kan ha godt af att emellanåt kunna framkalla en sådan stämning, som med olika skiftning ändock ger resonans åt samma tema, det tema som i herr Centervalls bok klingar som ett jubelrop: Ack, i Arkadien äfven jag har varit!

* * *

Förläggarne säga i sin subskriptions-inbjudning till herr Lumholtz' arbete bland annat: »Författaren har ej blott tillbragt en lång tid i den civiliserade delen af Australien, hvars mest utmärkande drag han skarpsynt iakttagit och på ett intagande sätt aftecknat. Han har äfven, därutinnan utan föregångare, vistats ensam bland Australiens vildar, i viss mening lefvat deras lif och sålunda kunnat grundligt studera deras seder. Ett sådant lif, vittnande om ovanlig energi och okufligt mod, måste naturligtvis ha varit rikt på de äfventyrligaste tilldragelser, och en spännande skildring af sådana upptager största delen af författarens arbete. Men detta har ock en rent vetenskaplig betydelse. Det var med understöd af universitetet i Kristiania, som förf. åren 1880—84 uppehöll sig i Australien för zoologiska forskningar, och dessa ledde till flere vigtiga vetenskapliga upptäckter. Lägga vi härtill, att författarens stil är särdeles enkel, åskådlig och angenäm, så torde ur hvad vi anfört framgå, att hans arbete är ett bland de anmärkningsvärdaste inom våra dagars etnografiska litteratur.»

Det är oss ett nöje att intyga, att allt detta eger sin fullkomliga riktighet, och, om härtill lägges, att den aktade förlagsfirman på sitt vanliga solida vis sörjt för arbetets typografiska utstyrsel, så torde därmed vara nog sagdt till dess rekommendation i vidsträckta kretsar.

Lund, december 1888.

Edvard Lidforss.

Sonetter

af

Karl Wåhlin.

Utom skären.

Till hafs, till hafs! I seglet vinden drar,
och skummet ryker på den askgrå fjärden,
och lika nöjd om hela vida världen
jag steget öfver bogens reling tar.

Som unga örnen senfull, stark och snar,
min snäcka spänner vingarna för färden,
och på sin köl så lyckligt byte bär den
som pilten, Jofurs örn från Ida bar.

Flyg, fogel, flyg! Mig lifvet nänts beskära
en stackot stund af frihet ifrån band,
vägd upp af år, då jag fått länkar bära.

Det svunna skönjes som en mattblå rand,
och allt som skymt min syn, då det var nära,
nu blir till guld i solnedgångens brand.

Då och sedan.

I sommarkvällar vägen är mig gen
till pergolan, där mångudinnans pilar
med strofer i förunderliga stilar
beskrifva väggens kalk och golfvets sten

I dessa kärlekssångers fosforsken
en marmor-amorin förstulet smilar
åt svärmaren, som öfverlycklig hvilar
sitt hufvud mot en skuldras elfenben. —

Nu är den visan all. Jag mig bemannat
och eftertänksam vid det stället stannat,
där lyckans korta stunder ha förgått.

Det är det samma och ändock ett annat.
På vägg och golf, där fordom dikter stått,
nu gamla månen skrifver prosa blott.

Evoë!

Den ädla drufvan göt sin röda tår
att mänsklig smärtas snyftningar betvinga,
och sinnesruset svedan kan förringa
af månget friskt och öppet hjärtesår.

Därför till festers prakt min åtrå står,
där facklor flamma och cymbaler klinga
och högtuppskörtade bakkanter svinga
i yppig hvirfveldans med upplöst hår.

Så med begär jag bägge händer sträcker
emot pokalen, som mig lifvet räcker,
och frågar icke, om den gömmer gift.

Jag dignar murgrönskransad. Dagen bräcker.
I morgonrodnaden i flammig skrift
står ristad ljusets maning till bedrift.

Jämtländskt motiv.

Det råder frid och söndagsstillhet vida.
Kring tinnarna af bergakungens slott,
som fjärran blänka blåare än blått,
för kvällens brisar molnens flottor glida.

En väderbiten gran på fjällets sida
i taggig rustning har på utpost stått
från tider, hvilka längese'n förgått,
och lyster ännu nya tider bida.

Mitt öga brantens svallvåg häpet följer
dit uppåt, där sin fägring fjället höljer
i hälften genomskinligt solröksflor.

Inunder blommor bergets fot sig döljer,
och utför sluttningen förväget snor
en bäck, som diar fjällets hvita kor.

Vid Storbofallet.

Du lilla rönn, som klängt dig fast så käckt
vid klippan, öfver forsens bråddjup skjuten,
och barnsligt yfves, kärligt daggbegjuten
af vattenfallets däfna andedrägt!

Hur lekfullt skalkas du med vestans fläkt,
af regnbågsglitter fagert strålomsluten,
och fröjdas åt den flyende minuten,
en telning än i lifvets morgonväkt.

Af aldrig tydda sägners makt betagen,
som återljuda doft ur forsens svall,
du har ej tanke kvar för vinterdagen.

Glöm länge bort hvad en gång komma skall,
och med din håg mot vattnets gåta dragen
i skummets bubbla spegla din korall!

Mellan Neapel och Rom.

Ett reseminne.

Vi kommo från Neapel. Det hade varit den allra praktfullaste oktoberdag, och ännu rullade solen som en stor, rund eldkula ned öfver den djupblå himlen mot horisonten.

Samma dag hade vi kommit tillbaka från Sorrento, och på vägen in till Neapel hade vi passerat en af de små byarna vid golfen, där just en madonna firade sin *festa*.

Så vidt jag mins, kallades hon »*Madonna della neve*», i alla händelser erinrar jag mig, att man berättade för oss, att hennes kyrka hade blifvit uppbygd på en fläck, där det en gång plötsligt hade fallit snö, och midt i denna snö hade en prest funnit en Maria-bild.

Man firade henne utomordentligt ståtligt, och det var icke blott processionen, hvilken förde hennes bild till kyrkan, som vi mötte på vägen, utan också den långa skaran af människor, som kommo från Neapel för att göra henne sin uppvaktning.

På den breda, hårda landsvägen låg kalkdammet tätt som snö, och så snart en vagn rullade fram, drefs det upp som tjocka, hvita dammoln. Det hvirflade i en oafbruten massa under två timmars tid på vägen till Neapel, ty ett oöfverskådligt tåg af vagnar störtade fram med gäster till madonnan.

Två, ibland tre vagnar körde bredvid hvarandra. De flesta voro stora öppna wienervagnar, där det oftast sutto tre damer i rad på framsätet, två till tre på baksätet och så en eller annan liten herre eller ett par barn instuckna emellan dem. Hos kusken hade också ett par stycken, troligen tjänstflickorna, tagit plats.

Att döma af de damers drägter, som sutto i vagnarna, tillhörde de flesta af dem icke den högre societeten, utan voro tydligen borgarfruar med sina döttrar. De hade nästan alla bart hår, hvari blommor eller nålar voro instuckna, buro tunga halsband af guld, koraller eller pärlor och voro klädda i sidenklädningar af regnbågens alla färger, som de med öfverlägsen vårdslöshet läto falla öfver vagnskanten och de dammiga hjulen. I de bekväma vagnarna sutto de tillbakalutade med händerna i kors och fingrarna besatta med ringar. Jag mins bland andra en dam, om hvilken vår kusk sade oss, att hon var hustru till en rik bagare. Hon såg utmärkt bra ut, stor och fyllig, och var klädd från topp till tå i hvitt siden med guldsmycken.

Men icke blott människorna voro i stor ståt, också de tre hästar, som i rad voro spända för hvarje vagn, buro blommor och fjädrar på hufvudet, och seltyget var besatt med fransar af svinborst. Under höga rop och pisksmällar från kusken rusade de framåt landsvägen som kapplöpningshästar.

Mellan dessa vagnar, som tillhörde det rika borgerskapet, kommo de fattigas fordon, de så kallade *carri,* som bestå af en botten med räckverk omkring, ungefär som en bur, som står på två hjul och drages af en häst.

I en sådan bur kunde en hel massa människor vara sammanpackad, alla stående. Där funnos unga flickor, soldater och pojkar, feta prester och gamla käringar, och det var i sanning gåtfullt för oss nordbor att begripa, hur en stackars häst kunde draga ett sådant lass. Också dessa fordon foro i väg med blixtsnabb fart, och det var en ständig täflan om att komma först eller tränga sig in bland de andra vagnarna, så att det riktigt ryste i en vid tanken på, hur det skulle gå. Men som fiskar kilade de förbi hvarandra, skreko och ropade, smälde och knallade med piskorna. Man satt i en ständig spänning för att kunna sluka allt med ögonen, medan man stormade förbi.

Det var tydligt, att det var en madonna af första rang, hvars fest man firade så. Tyvärr kunde vi hvarken stanna eller vända om. Vår väg gick till Neapel, och fram emot kvällen satte vi oss till ro i en andra klassens vagn, på tåget, som gick till Rom.

Inne i den kupé, där vi sutto, befunno sig jämte oss en löjtnant vid bersagliererna, en ung prest och en äldre man, som såg ut som en landtman, från Romagna. Han bar en af det slags bredbrättiga hattar, som användas af folket där, och hade en kappa, kantad med fårskinn, öfver axlarna.

Han satt för sig själf vid ett fönster, och det såg ut, som om han halfsof. Det var en vacker karl, med ett allvarligt, mildt ansigte; han hade kraftiga händer och armar och bar sin kappa öfver axeln med ett så nobelt behag, att den lika gärna kunde ha varit en sammetskappa.

Bersaglieren var en ung man på några och tjugu år. Han såg ofantligt elegant ut i sin blanka hatt med den stora fjäderbusken på ena sidan, smal om lifvet, bred öfver axlarna, elegant i drägt och hållning såsom nästan alla italienska militärer.

Han hade alldeles kortklippt, kolsvart hår, som gick ned i en spets midt i pannan, stora, simmande, svarta ögon och ett par käcka mustascher, som tydligen utgjorde hans stolthet. Han smekte dem hela tiden med faderlig ömhet. För öfrigt hade han i hela sitt minspel och uttryck denna öfverlägsna världserfarenhet, som endast mycket unga människor besitta.

Presten var en blek, mager man. Hans ansigtsfärg var nästan citrongul, och också han hade ett par stora, fuktiga svarta ögon. Men de hade ett helt annat uttryck än den unge officerens. Medan bersaglieren sände ljungande blickar omkring sig, som tycktes säga: »Jag kommer, jag ser, jag segrar!» såg presten drömmande framför sig. Han tycktes se en värld, som vi andra icke märkte och som alldeles upptog hans tankar. Han hade stor, krokig näsa och bred mun, som visade ett beständigt litet leende omkring munvinklarna. Från näsvingarna gingo ett par djupa veck ned på hvar sida, hvilka tydde på, att han hade lidit och tänkt mycket. Han satt litet framåtböjd, med handflatorna mot hvarandra mellan knäna på sin svarta prestrock, och vaggade sakta fram och tillbaka som för att ackompanjera sina tysta tankar.

Det ljöd som ett krigsrop: »Partenza!» Vi rörde oss icke. Man sprang fram och tillbaka, ringde och pep. Nej!

Tåget tycktes icke ha lust att lyda order. Men plötsligt gjorde det ett väldigt ryck, ännu ett par hotande signaler, och ångan började gå upp med små, bestämda puffar, som ljödo tätare och tätare, och vi rullade i full fart bort från Neapel.

En stund sutto alla tysta i vagnen, men då vi hade kommit riktigt i gång och foro fram öfver »de lyckliga fälten», började officeren vrida sina mustascher på ett särskildt utmanande sätt, vände på hufvudet, så att alla tuppfjädrarna vajade, och sade till presten:

»Nå, det var ju en präktig karneval i Neapel!»

Prestens ansigte, som hade varit försjunket i djup ro, samlades plötsligt som uppskrämdt ur sömnen.

»Karneval?» upprepade han förvånad, men med en höflig och ödmjuk röst. »Hvad menar ni, min herre? Jag har inte sett någon karneval.»

»Hvad vill ni då kalla det?» fortfor bersaglieren och kastade sig bekvämt tillbaka med sin tända cigarett. »Alla de granna damerna och de utklädda hästarna, som foro i väg utefter *Chiajan*!»

»Min herre vet kanske inte, att man firade en fest för vår allra heligaste jungfru, *Madonna della neve*. Hon är en af de mest undergörande madonnor, som finnas i hela trakten.»

Prestens stämma lät på en gång förskräckt och bevekande.

»Jo, jag hörde något därom», svarade officeren och sög med mycket behag på sin cigarett, i det han höll lillfingret på sin lilla välformade hand i luften. »Men det är ju barnsligheter, fullkomliga barnsligheter! Jag tycker, att gamla människor borde skämmas att göra sig så där till narrar.»

»Anser ni», började presten med sin djupa melodiska stämma, som nu darrade af rörelse, »anser ni, att man gör sig till narr därför, att man tjänar Gud?»

»Tjänar Gud!» återtog bersaglieren och utstötte en lång fin rökpelare ur sin vackra mun. »Tjäna damerna Gud med att göra stor toalett?»

»Man skall inte förstå det så, inte så, min herre», sade presten ifrigt. »Men vill man hedra en person, om han

också blott är en mänsklig storhet, då klär man sig i sina bästa kläder, när man går och gör honom sin uppvaktning. Det skulle vara ett tecken på vanvördnad, om man kom till en af sina förmän i en simpel hvardagsdrägt, — och hur mycket mer skola icke då de människor, som gå för att besöka den heliga jungfrun, Guds egen moder», — han såg med en flyktig, tillbedjande blick uppåt — »hur mycket mer skola icke *de* komma i den vackraste drägt de ega, för att icke misshaga henne.»

»Jaså, det är kläderna, som madonnan ser på», svarade bersaglieren. »Då måtte hon sannerligen vara en mycket världslig dam.»

»Jag ber er, jag ber er, min herre, för er själs salighet, säg icke sådana hädiska ord.» Presten sträckte fram händerna, som om han ville afvärja något ondt.

»Jag vill inte säga något illa om madonnan!» sade officeren. »Kan hon vara till uppbyggelse för stackars ovetande människor, så vill jag inte alls störa deras tro. Jag vill bara säga min mening här till gamla erfarna personer, och den är, att religionen har spelat ut sin roll. Den är nu bara ett skal — ett tomt skal, som man försöker fiffa upp med alla eggelsemedel, för att den skall behålla sin dragningskraft, liksom man måste ge gamla svaga personer särskild föda för att hålla lifvet i dem. Det fins ju ännu åtskilliga oupplysta människor, som böja sig för kyrkan, men jag påstår, att bland de upplysta, både lekmän och prester, fins det inte en på tusen, som tror på de där gamla amsagorna! De *säga* kanske, att de göra det, men om de vore ärliga, skulle de erkänna, att det är dem alldeles likgiltigt.»

»Ni kan tro mig, om ni vill», sade presten sakta, »men om jag skall vara ärlig, måste jag också göra den bekännelsen, att jag af hela mitt hjärta tror på kyrkans heliga sanningar och hoppas att i denna tro lefva och dö.» Han gjorde ett hastigt korstecken och böjde hufvudet. Officeren gjorde en rörelse med handen, som om han ville säga: »Efter behag! Hvar och en har sin smak!»

Det blef en stunds tystnad. Presten satt stilla och mumlade sakta mellan läpparna. Det var tydligt, att han bad. Bersaglieren hade all sin uppmärksamhet fästad på

den ljusblå röken från sin cigarrett, som han blåste ut i runda ringar, och romagnaren vid fönstret tycktes alldeles ha vaknat; han satt med hakan djupt ner i sin kappa, men kastade då och då en uppmärksam blick, än på den ene och än på den andre af de talande, under sin bredskyggiga hatt.

»Nå», sade bersaglieren plötsligt, »jag kan väl förstå, att man så där i allmänhet kan tro, att det fins en Gud någonstädes, en Gud, som man ju egentligen inte alls känner, och som naturligtvis inte intresserar sig mer för oss, än vi intressera oss för en mygga.» Han slog med ett raskt slag till en, som hade satt sig på hans ärm. »Men alla dessa mässor och böner, fanor och helgonben, underverk och bedrägerier — hur skall en intelligent man, som ni tydligen är, verkligen kunna tillfredsställas af sådant?»

»Ni dömer som en, som står utanför, jag dömer som en, som vet hvad han talar om», sade presten mildt, mycket mildt. Han hade tydligen bedt sig till lugn. »Min mor var en from kvinna», fortfor han, »en af dem, som inte ha många steg genom skärselden till paradiset. Hennes enda synd var kanske den, att hon älskade sina barn alltför starkt. Hon önskade ingenting högre än att jag, som var hennes förstfödde, skulle egna mig åt kyrkan, och mycket tidigt uppstod hos mig en verklig kallelse därtill. Ingen har tvungit mig, ingen, min herre, utom den makt, som är starkare än ens eget hjärta och som leder människornas öden, hvart den vill. Af egen, fri vilja har jag inträdt i kyrkan, och jag böjer mig alldeles för hennes moderliga makt.»

»Och det uppstår inom er aldrig det minsta lilla tvifvel på alla dessa konster och ceremonier, som presterna ha för sig och som kyrkan beskyddar?» frågade bersaglieren och blinkade skälmaktigt med sina svarta ögon.

»Hos hvem uppstå inte tvifvel?» svarade presten. »Satan och hans änglar äro alltid tillstädes för att förvirra och fånga fattiga människosjälar, men den, som står under kyrkans beskydd, har en mäktig arm öfver sig, och den ondes arga list skall inte få någon makt med honom.»

»Hur gammal är ni?» frågade officeren. Han ansåg sig tydligen vara åtskilliga år äldre.

»Jag blir tjugutre år på den heliga Elisabets dag, i fall hon låter mig lefva så länge.»

»Tjugutre år!» återtog bersaglieren. »Och frivilligt afstå från denna världens fröjder? Att aldrig få tänka på kärlek, det bästa, som detta lif har att bjuda på! Är det möjligt, att ni verkligen aldrig grämer er öfver, att en prest aldrig får gifta sig?»

Presten blef blodröd i hela ansigtet. Hans breda ögonbryn sammandrogo sig krampaktigt, och det darrade i munnen på honom.

»Det är ens pligt att ödmjuka sig och erkänna sina svagheter», sade han, »och ni vet nog själf, hvar de största frestelserna finnas. Men till och med i de svåraste pröfningar är mitt skyddshelgon mig nära, och madonnan ser min vilja, och den är att kunna bevara mig ren.»

»Och fick jag min vilja fram», sade bersaglieren, »så ville jag kyssa alla de vackraste flickorna i Italien.» Det hördes tydligt på hans tonfall, att det var riktigt ärligt menadt. »Ja, Gud ske lof», tillade han, »att man är inskrifven under Italiens fana. Ingenting i världen kan ändå jämföras med att vara soldat. *Det* är ett lif.» Han kastade hufvudet tillbaka, så att alla tuppfjädrarna sakta vajade.

»Och om det skulle bli krig?» frågade presten.

»Jag önskar ingenting högre! Ens sabel är väl inte gjord till att rosta i baljan.»

»Nej, den är väl gjord för att döda sin nästa med», sade presten.

»Till att döda våra *fiender* med, Italiens fiender», svarade bersaglieren raskt.

»Det står i Skriften, att vi skola älska våra fiender», sade presten mildt.

»Inte Italiens fiender!»

»*Alla* våra fiender», undervisade presten. »Och det står också, att den, som griper till svärd, skall förgås för svärd.»

»Det är ju sakernas gång», svarade officeren. »Går man i krig, så utsätter man sig för att falla, och ingen död kan väl vara härligare än att falla för sitt fädernesland. Men för resten kunna edra heliga skrifter inte bedöma sådant. De kunna ge befallningar om edra andliga angelägenheter.

De militära affärerna förstå de sig inte på. Det kunna de öfverlemna till kung Umberto och våra tappra officerare. Det är *min* öfverhet! — Eller hvad säger ni?» frågade han romagnaren, hvars uppmärksamma blick han hade observerat. »Skall inte en hvar lyda sin egen öfverhet?»

»Det fins en öfverhet, som är högre än både kyrkan och kungen», svarade romagnaren. Han sade det tyst, liksom för sig själf.

»Jaså», sade bersaglieren förvånad, »och hvad heter den?»

»Ens samvete», svarade den andre.

»Skulle ni mena, att kyrkan icke har någon betydelse?» frågade presten och såg uppmärksamt på honom.

»Det kommer en tid, dä vi kunna undvara den.» Han såg ut genom fönstret.

»Men soldaterna! Landets försvar!» ropade bersaglieren.

»Det kommer också en tid, då ni, små soldater, äro öfverflödiga.» Han viftade afvärjande med handen.

»När skall den dagen inträffa?» frågade bersaglieren och såg mycket krigisk ut.

»När vi inte längre behöfva ha några krig», svarade romagnaren.

»Ja, då få vi allt vänta till världens slut», utbrast officeren.

»Det tror jag inte», sade den andre lugnt. »Kanske kommer det att dröja några tusen år, men det är i alla fall meningen, att människorna skola hjälpa hvarandra och inte slåss som stygga barn.»

»Ni har rätt, min herre!» utbrast presten. »Jag är alldeles af er åsigt. Kriget skall upphöra, när mänskligheten blir mognare, men kyrkan skall aldrig upphöra. Hennes grundvalar äro bygda på den eviga klippan.»

»Däri tar ni miste, prest», svarade romagnaren. »Kyrkan är också en mänsklig institution. Den skall lika litet kunna motstå seklerna som edra största kyrkors murar. — Det faller, faller alltsammans!»

»Ja, inte sant», inföll bersaglieren, »religionen är en öfvervunnen ståndpunkt. Hvilken upplyst människa bryr sig nu om kristendomen? Åh nej! Vår moderna värld bär helt andra stora idéer i sitt sköte. Det är tankarna på mänsk-

lighetens förbrödring, på egendomens lika fördelning och personlighetens själfständighet, som nu sysselsätta vårt århundrade. Det är frågor, som ha dykt upp liksom ur jorden och bränna människorna under fötterna.»

»Jaså, de ha plötsligt uppstigit ur jorden», sade mannen från Romagna. »Jag trodde annars, att de voro gamla som kristendomen. Det är den, som först har lärt människorna, att en kung och en tiggare äro lika inför Gud, och det är den, som har befalt oss, att den, som har två kjortlar, skall dela med åt den, som ingen har.»

Presten nickade ifrigt med hufvudet, men officeren invände:

»Det kan ju hända, att det redan fans frön till sådana saker i den kristna religionen, men humanismen, humanismen, min herre, det är något helt annat. Den lär oss att ha aktning också för människor af olika tänkesätt och att själfva stå ensamma som den, som skall ansvara för sina handlingar utan hänsyn till påfve eller prester.»

Oaktadt sitt mindre humana uppförande mot den stackars unge presten, uttalade dock löjtnanten dessa satser med eftertryck genom sina sammanbitna tänder, mellan hvilka han höll en ny cigarett, medan han energiskt drog eld på en tändsticka.

Romagnaren hade krupit längre upp i sitt hörn och dragit kappan tätare omkring sig. Det hade blifvit mörkt, och en plötslig kyla sänkte sig öfver jorden.

»Ni minnes kanske», sade han från sitt hörn, »att kristendomen befaller oss att förlåta vår nästa, icke sju, men sjuttio gånger sju — det vill säga i det oändliga, och hvad det personliga ansvaret angår, så har Kristus hvarken visat oss till någon påfve eller kyrka, utan till Gud och vårt eget samvete.»

»Jag hör, att ni är en filosof», sade löjtnanten, som nu hade fått eld på cigaretten och också omsorgsfullt drog upp sin kappa kring halsen. »Jag har inte sett så djupt i sakerna. Jag ser massor af prester med broderade mässskjortor, fanor och ljus, och hör en rad vagnar med balklädda damer komma dundrande, tam! tam! tam!, och så säger man mig, att detta är den heliga religionen, som man

skall älska och ära. — Jag behöfver den inte!» — och han blåste föraktligt ut röken.

»Ja, visst är detta också religionen», sade presten ifrigt. »Ingenting kan visa sig här på jorden utan en form. Hvarje själ måste ha en kropp, och religionens kropp är kyrkan, kyrkan med sina sakrament och fester.»

Landtmannen morrade där borta i sitt hörn. Det lät som ett sakta knorrande af en stor fårhund.

»Nej, nej», sade han. »Allt det där är just något, som ni skrämmer folk med, så att de af bara förskräckelse springa raka vägen till helvetet. Man kan inte säga om religionen: 'se här eller se där är den,' — den enda sanna religionen sitter här!» Han slog sig med en smäll för bröstet.

»Men allt, som har lif i sig, visar sig», inföll presten. »Ingenting, som verkligen fins, kan endast existera i det dolda, det måste få en form, ett uttryck.»

»Alldeles riktigt», sade landtmannen. »Man skall känna trädet af frukterna. Jag är till exempel säker på, att ni är en god man. När ni tröstar de sjuka och döende, lär de små barnen och ger de fattiga mat, så visar ni bäst, hvilken herre ni tjänar.»

»Nå jag då?» frågade löjtnanten. »Hvarmed visar jag min religion?»

»Ni måste väl först ha någon, för att kunna visa den», svarade romagnaren. — »Men jag är alldeles säker på, att en kristen officer alltid skall tjäna sin kung och sitt land bäst.»

»Och ni själf, herr filosof?» sade löjtnanten. »Hur praktiserar ni er religion? Det kunde vara lärorikt för oss andra att veta.»

»Jag sköter mitt, — det är alltsammans», svarade han buttert. »Jag har en liten gård, några åkrar och en del kreatur, och jag antar, att om denna lilla fläck af Italien, som är min, blir ordentligt odlad och ger det bästa den kan, är det bättre, än om den blir försummad. Om bara hvar och en ville plöja sin egen åker, skulle Italien bli ett härligt land.»

»Och ni önskar aldrig något annat?» frågade bersaglieren.

»Nej, jag är nöjd», svarade den andre.

»Och hela ert lif har gått så der, den ena dagen som den andra?»

»Jag har varit ung som alla andra och haft många önskningar», svarade romagnaren, »men jag har lärt mig, att det är bäst att hålla sig till hvad man har. 'Ingen fångar månen', som ni vet. — Se, där är den!»

Han vände hufvudet mot rutan, hvarifrån man såg fullmånen sväfva stor och glänsande högt öfver det vida landet.

»Det måtte vara outhärdligt att lefva ett lif af sådana där enformiga dagar», sade löjtnanten och slog kappan hårdare omkring sig.

»Ja, för er, det tror jag nog. — Människorna äro lika olika som dagarna i året, men för resten är lifvet aldrig enformigt. Ibland är det åska, och så blir det lugnt igen. Vintern lägger snö på bergen, och sommaren gör dem gröna. Och på åkern och i stallet är det likaså. Alltid är det något att se efter, något att förbättra. Ett djur, som är sjukt, en ko som kalfvar. Åh, det sker tusen saker omkring en, det gäller bara att vara vaken och passa på.»

»Är ni gift?» frågade bersaglierofficeren. Kärleksangelägenheter tycktes intressera honom i alla former.

»Nej», svarade romagnaren endast och drog sig alldeles tillbaka i sitt hörn.

En stund därefter teg han alldeles. Han hade troligen fallit i sömn.

Presten satt med händerna knäppta öfver sin rosenkrans och såg ut i natten. Han vände icke ögonen från himlen, där månen såg ut, som om den seglade fram öfver campagnan.

Löjtnanten hade upphört att röka. Han satt tillbakalutad mot väggen, insvept i sin kappa, och såg upp mot ljuset, som blifvit tändt i kupélampan, medan han sakta gnolade med en hög, mjuk tenor: »*Una furtiva lagrima.*» —

Vi voro nu inne på det romerska området. Campagnans långa akvedukter aftecknade sig svarta i månskenet. Det kom öfver en denna hemliga känsla som alltid, när man närmar sig Rom.

Neapel var ju härligt, men det var dock som att komma från något bullersamt till något tyst, från något oroligt till något stort.

Hastigt, klapprande flög tåget framåt. Jag hörde som i en dröm tenoren gnola och såg prestens svarta skepnad som en skugga. Också jag föll i sömn.

Då jag vaknade, körde tåget in på perrongen i Rom. Mina reskamrater voro borta.

Helena Nyblom.

Förtjänar det forna Egypten namnet »den mänskliga odlingens moderland»? [1]

Populärt föredrag

af

Karl Piehl.

Bland vår barndoms minnen hägrar med kraftiga och skimrande färger, ehuru måhända med något osäkra konturer, bilden af det gamla Egypten. Moses och Faraos dotter, Josef som drömtydare och vis rådgifvare, Potifars pligtförgätna hustru, gräshopporna och de andra landsplågorna, de sju feta och de sju magra nöten, israeliternas slafarbete i Faraos förrådsstäder samt deras slutliga utvandring, jungfru Marias och Jesus-barnets flykt — se där några af de taflor, som blotta namnet Egypten med den trollska klang, som ligger i det samma, frammanar för vårt inre öga. Den grundläggande betydelse såsom bildningsmedel, bibeln (eller åtminstone vissa delar af den samma) egt och eger för det moderna samhället i det hela, har gjort, att vi lärt oss se det gamla Nillandet till en viss grad i samma bländande ljus, hvari det sågs af de vördnadsvärda israeliter, som nedskrifvit de delar af den Heliga skrift, hvilka behandla eller i förbigående omtala Egypten.

[1] Anledningen till detta föredrag gaf en diskussion i Stockholm. Denna omständighet förklarar och rättfärdigar den något *pointerade* formen. Ämnets beskaffenhet kräfde för öfrigt minst lika många tryckark, som här äro sidor, om man ville i någon mån fullständigt behandla det samma. Uttömmande kan det aldrig granskas.

Icke alla bland oss ha dock uteslutande bibeln att tacka för det intresse, vi skänka faraonernas land. Den antika odlingen och särskildt dess yppigaste blomma, hellenismen, äro vi tvifvelsutan, litet hvar, förtrogna med, och för greken fans intet underbarare, intet märkvärdigare land än *Αἴγυπτος*, Egypten. Dess inflytande på hans materiela utveckling hade greken under sitt fosterlands blomstringsperiod tidt och ofta tillfälle att iakttaga. Men ringa vägde för honom detta inflytande i jämförelse med de *andliga* gåfvor, han, med eller utan verkliga skäl, påstod sig hafva mottagit från det gamla urtidslandet i söder. Så meddelar oss historiens fader[1], att alla grekernas namn på deras gudomligheter kommit från Egypten, hvilket i nyare tider gifvit anledning till ganska djärfva etymologiska kombinationer, såsom då man velat härleda namnet på den grekiska vishetsgudinnan, *Athene,* ur det egyptiska gudinnenamnet *Neith*[2]. — Geografen *Strabon*[3] berättar om sitt besök i det egyptiska On — en stad som af grekerna benämndes Heliopolis och låg strax n. o. om det nuvarande Kairo — följande: »Här visade man oss såväl de egyptiska presternas hus, som äfven Platons och Eudoxos' boningar; med Platon kom nämligen äfven Eudoxos hit, och båda lefde härstädes 13 år bland presterna, enligt vissa personers utsago. Ty de kunde blott genom tålamod och ihärdighet förmå dessa i de himmelska tingen synnerligen kunniga, men hemlighetsfulla och föga öppenhjärtiga män [de egyptiska presterna] att meddela dem något litet af sina läror. Men» — tillägger den gamle författaren — »det mesta däraf höllo de hemligt.» Vi böra ihågkomma, att Strabon, som skrifvit dessa ord, dog i första århundradet e. Kr. Platons dödsår är 348 f. Kr. Mellan bägge ligger sålunda en tidrymd af åtminstone 350 år, under hvilken den muntliga traditionen skulle bevarats — något, som äfven då det gäller en så ryktbar man som Platon måste synas förvånande. — Den romerske historieskrifvaren *Diodoros*[4] från Sicilien, som under Cæsars och Augusti tidehvarf på grekiska

[1] *Herodotos*, II, 50.
[2] Jfr *Beulé*, *L'acropole d'Athènes*, I, sid. 11.
[3] *Strabon*, XVII, 29.
[4] *Bibliotheca historica*, I, 96.

författat en allmän världshistoria, påstår sig hafva hört af de egyptiska presterna, att enligt deras *heliga böcker* Egypten sedan länge varit föremål för framstående helleners besök. Bland dessa hellener, som egypternas heliga böcker föregifvas omnämna, träffa vi jämte historiska personer, såsom den spartanske lagstiftaren Lykurgos, atenaren Solon, filosoferna Platon, Pytagoras, Demokritos, äfven rent sagolika företeelser, t. ex. Orfeus, Musäos, Homeros, om hvilkas realitet vittnesbörd saknas. Nog kan man alltså hafva anledning att förmoda, att i detta fall egyptiskt skryt och grekisk lättrogenhet i kamratligt förbund lekt med den historiska sanningen. Samme Diodoros, som skänkt oss nyss anförda profstycke på torftigheten af sin kritiska förmåga, påstår likaledes i sitt ofvannämnda arbete[1], att »de gamla egyptiska bildstodernas mått och förhållanden voro alldeles de samma som de hvilka träffas hos de grekiska statyer, hvilka betecknas såsom dädaliska»[2] — ett yttrande, som i nyare tider gifvit upphof åt talrika kontroverser mellan konsthistorici af olika skolor, men som numera torde kunna anses utdömdt af fackmännen.[3]

Den entusiasm för Egypten, hvarom dessa och otaliga andra grekiska försök att spåra ett sammanhang mellan Egypten och Hellas bära vittne, är till sitt skaplynne allt för okritisk, allt för *lyrisk* — om jag så får säga — för att man skulle kunna undgå att betrakta den såsom ett moment i grekens uppfostran och bildning. Nåväl! Hellenen hade, han som vi, sin älsklingsbok *par préférence*. Låt vara, att de homeriska sångerna ej *i allmänhet* tåla en jämförelse med bibeln, ja rent ut sagdt, ej *böra* jämföras med »böckernas bok»; i ett afseende är man dock frestad och berättigad att uppdraga en parallelism mellan båda: bibeln kan ej i egentligare mening sägas vara en folkläsning hos oss, än de homeriska dikterna, Odyssén och Iliaden, voro det hos grekerna.

När den homeriske sångaren vill skildra det underbara, när han riktigt vill lägga beslag på åhörarens uppmärksamhet och komma hans inbillning att flyga högre än eljest —

---

[1] Anf. st.
[2] D. v. s. »i Dädalos' stil».
[3] *Overbeck, Geschichte der griechischen Plastik*, sid. 18.

ja, då tager han gärna fram temat Egypten, och på detta tema kan han sjunga tusende variationer, den ena mer fängslande än den andra, men alla gripande fantasien så. som endast det utomordentliga, måladt af den *utomordentlige*. förmår. Egypten är hos Homeros det rika, mäktiga landet i fjärran, hvars högt utvecklade civilisation förefaller den råe eller halfbildade hellenen som ett underverk, hvilket hans barnsliga fantasi ställer i förbindelse med trolleri och öfvernaturliga väsens ingripande. Egyptern själf är för honom ett sådant öfvernaturligt väsen, en trollkarl, som kufvar naturen och mäktar omstörta dess lagar. — Hvem känner ej till namnet den på egyptisk botten uppfunna, underbara, glömskebringande drycken *nepenthes*, som *efter Homeros* en oss alla förtrogen nordisk skald har firat i sång:

»Förr åt Telemak, som sökte, spanande, sin far i sorg,
Helena den fagra hälde, i Atridens kungaborg,
några droppar af *din* saft i purpurskummig vinpokal,
och den ädle sörjarn glömde för en stund sitt tunga kval.»

* * *

Som vi nu sett, ha två af världslitteraturens hufvudverk, hvart och ett för sin tid dominerande alla andra, *bibeln* och *Homeros*, så att säga apologiserat för det forna Egyptens rätt att kräfva vår beundran och vördnad. Särskildt ha den homeriske sångaren och hans landsmän åt den egyptiska odlingen skänkt en betydelse af moderskap i förhållande till öfriga odlingar — närmast den grekiska —, som gjort sig gällande äfven i vår moderna tid. Ty det kan ej vara tvifvel underkastadt, att det allmänna föreställningssätt om den egyptiska odlingen som moder till världscivilisationen, hvilket man öfverallt hos oss möter i tal och skrift, alstrats genom det utomordentliga inflytande, den klassiska bildningen utöfvat på de moderna samhällenas andliga utveckling.

Vi öfvergå nu till att pröfva, i hvad mån föreställningssättet om Egypten som den mänskliga odlingens moderland har skäl för sig. I detta syfte skola vi, utan anlitande af allt för lärd apparat, söka betrakta ämnet på mångsidigaste

sätt. Vi få sålunda icke förbigå något af den mänskliga odlingens hufvudområden, om vi vilja skänka frågan den uppmärksamhet, hon så väl förtjänar. Då jag i det följande oftast begränsar jämförelserna till de klassiska folken och Egypten, sker detta, emedan den moderna odlingens subordinationsförhållande till Grekland och Rom är en så pass väl känd sak, att det är onödigt att utsträcka jämförelsen längre. Hvad som i förevarande fall gäller om de klassiska folken, har i högre eller lägre grad äfven sin tillämpning på de moderna samhällena.

Begreppet odling är, som alla mänskliga företeelser, relativt. Men om vi fatta det som synonymt med civilisation — och den ståndpunkten intaga vi för ögonblicket — inlägga vi nödvändigtvis i det samma föreställningen om något i *historisk* tid försiggående. Hvad som i främsta rummet betingar historisk tid, är tillvaro af i skrift affattade urkunder, ty utan skriften finnes ingen historia. Om nu egypterna med något skäl skola gälla som vår civilisations upphofsmän, så böra de ovilkorligen hafva skänkt oss skriften eller åtminstone i väsentlig mån underlättat våra bemödanden att uppfinna den samma. Den åsigten är också ganska allmänt spridd, att vår moderna skrift genom fenicierna såsom förmedlare hämtats från Egypten. Det är emellertid ej så alldeles afgjordt, att förloppet varit det sagda. Att fenicierna tjänstgjort som mellanhand lider intet tvifvel, och vi behöfva endast jämföra de semitiska dialekternas t. ex. hebräiskans bokstafsnamn och -följd: *alef*, *bêth*, *gemel* etc. med grekiskans *alfa*, *beta*, *gamma*, för att vara öfvertygade, att den grekiska bokstafsraden omedelbart utgått ur den semitiska. Men hvarifrån semiterna och särskildt den nation, som gått i spetsen för deras odling, fenicierna, fått sin skrift, veta vi för ögonblicket icke. Vi kunna visserligen uppställa förmodanden i detta afseende, men dessa förmodanden skola måhända i morgon dag befinnas orimliga.

Vore det så väl, att egypterna verkligen, såsom man ofta hör försäkras, äro världens äldsta kulturfolk, så kunde man måhända åberopa denna omständighet som ett mycket starkt sannolikhetsskäl för påståendet, att vår skrift ursprungligen kommit från Nildalen. Men egypterna synas ej längre

kunna häfda sin rätt att kallas det äldsta bland kulturfolken, ty dagligen och stundligen göras upptäckter, den ena mer storartad än den andra, i de gamla kulturlanden vid Eufrat och Tigris, särskildt i den del däraf, som vi kalla Kaldeen; och dessa upptäckter hafva redan ådagalagt, att Kaldeens civilisation är minst lika gammal som Egyptens, ja, att den möjligen är äldre.

Egyptens och Kaldeens skriftsystem äro för visso oberoende af hvarandra, och skulle tilläfventyrs någon, på grund af de förmodningsvis exceptionela svårigheter, som upptäckten af skriften innebär, betvifla möjligheten, att bägge folken oberoende af hvarandra kunnat dana en skrift, så behöfver jag blott erinra om, att vi känna ett tredje, *själfständigt* skrifsystem, nämligen kinesernas. Hittills har det ej fallit någon in att på fullt allvar påstå, att Kinas skrift och den kaldeiska kilskriften skulle stå i något historiskt sammanhang med hvarandra; mellan Kinas och Egyptens är ett dylikt förhållande på grund af afståndet ännu omöjligare.

Nu är det visserligen obestridligt, att traditionen, bevarad hos de klassiska författarne, talar för, att fenicierna fått sin skrift från Egypten. Thoth-Hermes, den egyptiska vetenskapens representant, kallas ju fönikernas förste läromästare i konsten att måla människoröstens artikulationer. Och Tacitus säger uttryckligen, att bokstäfverna från början förts från Egypten till Fenicien. Men vi ha redan i det föregående sett, hvilken betydelse kan tillmätas de klassiska författarnes utlåtanden, då det gäller Egyptens inflytande på Europas samhällen.

Det försök till en deduktion af den feniciska skriften ur egypternas kursivskrift, den s. k. *hieratiska* skriften, som den utmärkte franske egyptologen *Vicomte de Rougé* för snart ett trettiotal af år tillbaka framlade för franska institutet — detta försök lider enligt vår tanke af en viss ensidighet, som ovilkorligen måste väcka betänkligheter hos en vaken granskare. Som bekant består den egyptiska skriften af ett mycket stort antal tecken. Dessa hafva antingen ideografiskt värde, såsom t. ex. är fallet med vår moderna sifferskrift, med våra interpunktionstecken, o. s. v.; eller också hafva de fonetisk

betydelse. De fonetiska hieroglyferna beteckna dels *flerstafvelseljud*, dels *enstafvelseljud*, dels slutligen *bokstafsljud*. De två förstnämnda grupperna äro mycket talrikt representerade, omfatta 6 à 7 hundra, ja tidtals ända till öfver 1,000 tecken, medan de hieroglyfiska bokstäfverna blott äro några och tjugu. Nu antager de Rougé, att just dessa några och tjugu bokstafshieroglyfer — naturligtvis i *kursivform* — upptagits af fenicierna, som skulle bortsett från alla de öfriga, till flere tusen uppgående hieroglyferna. Detta antagande synes mig hos dem, som lånat de egyptiska bokstafstecknen, förutsätta en lärdom och ett skarpsinne, som äro långt mer betydande än t. ex. förtjänsten af den *direkta*, *omedelbara* upptäckten af bokstafsskriften bort vara. Upphofsmannen till lånet måste nämligen hafva varit utomordentligt hemmastadd både i egyptiskans och feniciskans ljudsystem, han måste hafva egt ett öra och en urskilning som ingen af våra moderna fonetici, trots vetenskapens dagliga framåtskridande. Men äfven med en dylik talang bör han ändock hafva lupit fara att hugga i sten, enär *det egyptiska ljudsystemet ej sammanfaller med det semitiskt-feniciska, utan tvärt om företer rätt betydande olikheter med detta.* — Härtill kommer, som en särdeles allvarlig omständighet, att de egyptiska kursivtecken, hvilka de Rougé uppställer såsom urbilder för respektive feniciska bokstafstecken, icke likna de senare så pass mycket, att man på grund däraf kan tvingas att sluta till en frändskap mellan båda, af så intim natur som mellan moder och dotter.

Om sålunda ett frändskapsförhållande mellan den egyptisk-hieratiska skriften och feniciernas alfabet förefaller — jag vill ej säga absolut omöjligt, ty det material, vi ega, tillåter ej så pass positiv utsago, men — *oantagligt,* så kunna däremot vissa, ej ovigtiga, skäl anföras till stöd för en slägtskap mellan den *babylonisk-assyriska kilskriften* och det feniciska alfabetet. Bland dessa skäl synes mig ett af de vigtigaste vara, att bägge dessa skriftsystem beteckna blott *ett* gutturalt **ch**-ljud, medan t. ex. det egyptiska har två dylika. En annan beaktansvärd omständighet ligger däri, att åtskilliga af de semitiska bokstafstecknen ega mycken yttre likhet med babylonisk-assyriska ideogram med liknande namn, t. ex. den semitisk-feniciska bokstafven *b,* som kallas *beth* »hus»,

påminner till formen mycket om det assyrisk-babyloniska skrifttecken, som har det ideografiska värdet »hus».

I denna del af vår betraktelse hade det varit särdeles lyckligt att kunna pröfva frågan, huruvida den feniciska skriften möjligen lånats från den *hamatheniska* bildskriften. det skriftsystem, hvaraf faraonernas af 19:de dynastien oförskräckte fiende, Cheta-folket, betjänade sig. Dess värre har man ännu ej lyckats tolka de hieroglyfer, som utgjorde detta i Norra Syrien boende folks skrift, och materialets knapphändighet ingifver farhågor, att det kan dröja länge, innan detta problem varder löst.

* * *

Om skriften är ett oeftergifligt vilkor för uppkomsten af en litteratur eller med andra ord för danandet af det grundlag. hvarpå vårt historiska vetande hvilar, så är den dock ej det enda vilkoret härför. Utan något att skrifva *med* och *på,* d. v. s. *skrifmaterial,* blir skriften af lika tvifvelaktigt gagn, som t. ex. bildningen blefve för människan, om hon totalt saknade mat och dryck. Då företrädesvis materialet, *hvarpå* man skrifver (d. v. s. med ett modernt uttryck »papperet») härvidlag är af vigt, skola vi undersöka, hvad inflytande egypterna haft på dettas uppträdande och utbredning i världen.

När skriften först användes i Europa, ristades den väl till att börja med hufvudsakligen på sten, på skifvor af ben eller metall, på trädbark, o. s. v. — olika efter de olika bygder, där skriften nyttjades. Alla dessa slag af skrifmaterial äro emellertid icke i allmänhet af natur att befrämja uppkomsten af en verklig litteratur. Ty hvilken ofantlig massa stenblock skulle ej exempelvis erfordras för att bevara innehållet af hvad vi mena med en bok! Och hvilka oerhörda ansträngningar skulle ej ristningen af skriften å sidorna i en dylik stenvolym kosta! Å andra sidan kan ej trädens bark, i allmänhet åtminstone, sägas vara ett lämpligare skrifmaterial, ty dels spricker den lätt, dels förstöres den gärna af mask och frätande ämnen. — Egypten skaffade sig mycket tidigt hvad Europa väl ännu i 7:de årh. f. Kr. knappast hade, ett billigt och tillika i alla afseenden bekvämt

skrifmaterial, lämpligt att motsvara behofven hos en mycket litterat nation — och egypterna voro en sådan, om vi få tro monumentens och andra vittnesbörd. Detta skrifmaterial, i våra dagar kändt under namnet *papyrus*, finnes afbildadt på de allra äldsta monumenten och var förfärdigadt af papyrusväxtens märg, som skars i tunna skifvor, hvilka sedermera ordnade i bredd och i lag sammanfogades medelst ett fuktigt bindeämne. Otaliga äro de fornegyptiska urkunder på papyrus, som kommit till vår tid, och många af dessa tre- eller fyratusenåriga dokument hafva en fraîcheur, en skönhet, som väcker förundran, då man betänker, huru fint och ömtåligt materialet egentligen är. Länge har Egypten ensamt skördat frukten af den storartade uppfinning, som papyren innebär. Och det är först mot början af 6:te århundradet f. Kr., som vi finna antydningar, att denna uppfinning i nämnvärd grad kommit andra folk till godo. De homeriska dikternas nedskrifvande, hvilket skedde på tyrannen *Peisistratos*' föranstaltande (omkr. 560 f. Kr.), är det första tydliga vittnesbördet om, att greken i vidsträcktare mån förfogar öfver papyrus såsom skrifmaterial. Hvilken oerhörd inre omstörtning det nya skrifmaterialet framkallat, synes bäst af den omständigheten, att först nu uppkommer en verklig grekisk prosastil, på samma gång som på poesiens område de högre diktformerna först nu göra sig gällande. Och därjämte bevaras åt kommande slägten den heroiska tidens storslagna diktning, som hittills endast lefvat genom traditionen, en farlig vårdare, då han gärna godtyckligt handskas med hvad honom anförtrotts.

Liksom den grekiska, så har äfven den romerska litteraturen för sin uppkomst, utbildning och blomstring i väsentligaste mån att tacka det egyptiska papperet. Man kan för öfrigt säga, att hela det antika statslifvet med dess inveckla de maskineri i ofantlig grad till sin utveckling påverkats af papyrens införande, och om sanningen af detta påstående talar månget egendomligt drag, som de gamla auktorerna bevarat. *Plinius den äldre,* som yttrar, att af »papyrens bruk beror hela historien och hela den mänskliga odlingen», meddelar, huru på Tiberii tid Rom vid ett tillfälle hotades af inre oroligheter, enär papyrusförrådet höll på att taga slut.

En annan författare berättar, att på kejsar Aureliani tid (3:dje årh. e. Kr.) upphäfde sig såsom motkejsare borgaren *Firmus* i Alexandria, som om sina papyrusfabriker helt obesväradt yttrade, att de gåfvo honom tillräckliga inkomster för att därmed på krigsfot underhålla en hel armé[1]. Det Alexandrinska bibliotekets 400,000 rullar gifva för öfrigt en antydan om, i hvilken oerhörd skala papyrusfabrikationen drefs.

De yngre skrifmaterialen, pergament samt linne- och bomullspapper, ha visserligen så småningom trädt i papyrens ställe, i synnerhet efter arabernas eröfring af Egypten, då papyrusexporten kan anses afslutad. Men det egyptiska fabriksalstrets betydelse blir dock icke dess mindre af allra största vidd. Vi kunna i viss mån säga, att den moderna litteraturen skulle haft en helt annan prägel, företett en långt större torftighet, om ej de klassiska folken från Egypten fått sitt skrifpapper, som tillät dem att skapa en litteratur och tillika bevara den samma; ty att den klassiska litteraturen i många fall utgör förutsättning och grundlag för den moderna, är en sak, som är allt för väl känd, för att den skulle behöfva ledas i bevis. I det gängse namnet *papper*, som ju har sitt ursprung i ordet papyrus, ega vi en daglig påminnelse om den tacksamhetsskuld, hvari den moderna odlingen står till det gamla Nilfolket.

Bland kulturens mera framträdande företeelser intager *religionen* eller, såsom den med tillämpning på hedniska folk äfven kallas, *mytologien* en vigtig plats. Man har länge menat — och Herodotos har bland andra berömda författare gjort sig till språkrör för den åsigten —, att Greklands forngudar skulle härstamma från Egypten. Den *jämförande språkforskningen* i förening med sin yngre syster *den jämförande mytologien* har emellertid ådagalagt, att större delen af de grekiska gudanamnen och gudasagorna äro ett arf från den tid, då den indoeuropeiska folkfamiljens medlemmar, bland hvilka grekerna räknas, ännu icke skilts åt. Andra myter ha grekerna nog själfva skapat och utbildat. Det kan dock icke förnekas, att äfven utländska gudomligheter ganska tidigt insmugit sig i grekernas pantheon. Men dessa gudomlig-

[1] *Ebers, Cicerone durch das alte und neue Aegypten I*, sid. 106. Jämför dock *Mommsen, Römische Geschichte V*, sid. 575, not. 1.

heter ha i allmänhet asiatisk fysionomi, hänvisa på Mindre Asien, Syrien, Eufrat- och Tigrisdalen såsom sina hemland. Sådana äro t. ex. den frygiska *Kybele*, den efesiska *Artemis* och, framför alla andra, »människors och gudars förtjusning» *Afrodite*. Det är ett besynnerligt, men icke dess mindre vetenskapligt bestyrkt *faktum*, att den grekiska skönhetsgudinnan, för mången liksom en personifikation af den helleniska odlingen, är af främmande börd. Man kan följa henne på hennes vandringar ända tillbaka till det gamla Kaldeen, vaggan för så många af dessa kärlekens och fruktsamhetens gudamakter, hvilka den semitiska folkstammens fantasi skapat.

Spår af att egyptiska gudar i äldre tider importerats i Grekland ega vi inga säkra. I yngre tider företer en dylik import väl ingenting ovanligt. Men under den sinnenas jäsning, den otro och det gäckeri med den positiva religionsläran, som dessa yngre tider bevittnade, kunde de främmande gudarne sällan vinna någon större betydelse, hvilket icke minst framgår däraf, att de förblefvo *främlingar* och betecknades såsom sådana. Kejsartidens Rom bevittnar i synnerhet ett starkt tillopp af främmande gudomligheter, och vid sidan af den persiske *Mithra* se vi den egyptiske *Sarapis* med sina paredrer *Isis*, *Harpokrates* och *Anubis* täfla om äran att lägga beslag på de blaserade romarnes nyfikenhet.

Om Egyptens inflytande på de antika samhällenas religion måste betecknas som ganska begränsadt, i hvarje fall som ringare än t. ex. Eufrat- och Tigris-landets, så har det däremot för den *världsreligion*, som aflöste forntidens hedendom, spelat en så mycket mer ingripande roll. Egypten var ett bland de land, där kristendomen först fick hemortsrätt, och de ytterst svåra förföljelser, de egyptiska kristne hade att uthärda, förmådde ej kufva kärleken till den nya religionen, som för sin framgång visserligen äfven hade att tacka åtskilliga andra omständigheter, särskildt vissa yttre likheter med den gamla egyptiska religionen. Vid Nilen möta vi de första anakoreterna, efter hvilkas föredöme större sammanslutningar af i enslighet lefvande troende bildades i och genom de s. k. klostren. Klosterinstitutionen är egentligen uppsprungen ur de egyptiska Sarapistjänarnes cell-lif. Och så härstammar då en af den kristna världens märk-

ligaste inrättningar, klosterväsendet, från det forna Egypten. Man må ogilla och nedsätta klosterinstitutionen, huru mycket man vill, i ett afseende har den dock ländt mänskligheten till allra största välsignelse. Huru mycket kände vi om den klassiska forntidens bildning utan klostrens idoga verksamhet att genom afskrifter rädda denna forntids rika litterära skatter?

* * *

På intet område af mänsklig verksamhet har man tänkt sig egypterna mer framstående, mer epokgörande än på vetenskapens. Det heter ju, att Platon och andra den grekiska bildningens heroer gått i skola hos egypterna, hvilkas visdom utmålas som en aldrig sinande Mimersbrunn. Sällan har väl humbugen åtnjutit en större och långvarigare prestige än här är fallet. Den egyptiska vetenskapen inskränker sig till en summa — må vara en ganska vacker summa! — af praktiska rön. Till någon verklig vetenskaplighet har egyptern aldrig hunnit, och detta af lätt förklarlig anledning — han var till hela sin naturel en praktiskt anlagd varelse. En sådan fråga, som t. ex. den *om tingens yttersta grund*, filosofiens hufvudproblem, ha egypterna knappast brytt sin hjärna med att vetenskapligt söka lösa, medan däremot kaldeerna åt samma fråga egnat undersökningar, som synas hafva påverkat de äldsta grekiska försöken på detta område[1].

Den medicinska vetenskapen synes icke häller hafva varit synnerligen utvecklad hos egypterna. Visserligen möta vi redan under det gamla riket bland Faraos förtroendemän läkare, och dessa böra väl hafva egt ett visst mått af praktiska insigter, om de än tillika hade rang, heder och värdighet af trollkarlar, ungefär som »medicinmännen» hos Norra Amerikas indianer. De medicinska papyrer, som kommit till vår tid — och de äro flere stycken — föreskrifva sjukdomarnas behandling, dels med magiska hjälpmedel, dels med till recept sammanstälda materiæ medicæ, såsom växtämnen, djurinälfvor, mineraliska extrakt o. s. v. Magien väger sålunda här minst lika mycket som behandlingen med *hvad vi kalla för läkemedel.* — Naturligtvis var det klent beställdt med egypternas fysiologiska insigter. Men icke ens

[1] *Perrot et Chipiez*, *L'art dans l'antiquité*, II, sid. 799.

inom anatomien synas de hafva varit några mästare, om man får sluta af den omständigheten, att mumier med illa läkta benbrott flere gånger anträffats i egyptiska grafvar. Det synes mig sålunda föga troligt, att egypternas medicin utöfvat något nämnvärdt gagnande inflytande på den grekiska. Man har visserligen i ett enstaka fall velat häfda, att *Hippokrates*, den grekiska medicinens fader, lånat föreskrifter[1] från Egypten; men öfverensstämmelsen i denna punkt kan mycket väl vara tillfällig och beror då därpå, att källan varit *folkmedicinen*, som ofta nog, på vidt skilda trakter, nyttjar samma botemedel för samma onda. — Såsom ett vittnesbörd om den uppskattning, egypternas medicinska vetenskap åtnjuter hos fackmän, skall jag anföra ett muntligt meddelande af en i det nya Egypten sedan många år praktiserande tysk läkare, hvilken med stor omsorg studerat den förnämsta af de medicinska papyrerna, Papyrus Ebers, och som slutresultatet af sina iakttagelser uttalat: »Icke en enda ordentligt analyserad sjukdom träffas i denna urkund».

Egypternas matematiska och astronomiska kunskaper voro äfven skäligen modesta. Den matematiska papyrus, de lemnat oss i arf, innehåller en serie räkneexempel, närmast jämförliga med våra s. k. lathundar. I astronomien voro de väsentligt underlägsna kaldeerna, som ju gjort Occidentens folk till arfvingar af åtskilliga bland sina upptäckter och iakttagelser på detta område. Ekliptikans delning i tolf lika delar, som tillsammans bilda zodiaken; fördelningen af jordens omkrets i 360 grader, hvarje grad i 60 minuter och hvarje minut i 60 sekunder; veckans sammansättning af 7 dagar, helgade åt de 7 förnämsta planeterna; dygnets fördelning i 24 timmar, timmarna i 60 minuter och minuterna i lika många sekunder[2] — alla dessa för oss mer eller mindre hvardagliga företeelser ha lånats från Kaldeen, som också skänkt forntidens bildade nationer så godt som alla de olika slag af mått, mål och vigt, som hos dem användes.

Dock, äfven egypterna ha varaktigt gjort sig förtjänta om den matematisk-astronomiska vetenskapen, *på sitt sätt*,

[1] Fallet, hvari denna öfverensstämmelse träffats, gäller det kinkiga spörsmålet att afgöra om en kvinna skall varda välsignad med barn eller icke.
[2] *Lenormant, Manuel d'histoire ancienne de l'Orient*, II, sid. 176 (1869).

d. v. s. från praktisk synpunkt. Det kalenderår, som vi ännu i dag nyttja, är af egyptiskt ursprung, om också såsom sådant något modifieradt; och gå vi t. ex. till våra grannar öster om Finska viken, så träffa vi där det oförändrade egyptiska kalenderåret. Redan under det gamla väldets tid (3000 år f. Kr.), finna vi egypterna räkna årets månader till 12, hvar och en bestående af 30 dagar. Till dessa 360 dagar hade man ytterligare fogat 5 skottdagar, hvadan hela året utgjorde 365 dagar. Enär nu solåret är något längre [noga taget 365 dagar, 5 timmar, 48 minuter och 48 sekunder], så yppades så småningom en allt större divergens mellan det kalendariska och det naturliga året. Länge hafva egypterna laborerat med dessa svårigheter, som först under Ptolemäerna officielt häfdes, då den tredje af dessa herskare, med tillnamnet Euergetes, genom ett dekret af år 238 f. Kr. fastställde, att hvart fjärde år skulle ökas med en skottdag. I Rom infördes år 45 f. Kr. af Julius Cæsar detta kalenderår, som efter honom kallats det julianska och ännu användes, utom som nyss nämndt i Ryssland, äfven i Grekland samt hos en del muhammedanska stammar i inre Afrika. — Det är icke så länge sedan vi svenskar utbytte det julianska kalenderåret mot vårt nuvarande, det s. k. gregorianska. Detta skedde nämligen år 1753, sålunda för icke mer än 135 år sedan.

Frågan om egypternas historiska sinne och dettas uppenbarande i en vetenskaplig historisk litteratur behöfva vi här knappast beröra. Det är bekant, att egypterna lemnat oss i arf jämförelsevis få dokument, som förtjäna namnet historiska aktstycken. Och långt ifrån att uppställa sanning och opartiskhet som ledstjärnor för sina berättelser, hafva de egyptiska skrifvarne vid behandlingen af historiska frågor allt för ofta låtit leda sig af partisinne och begär att måla i för starka färger. Att förutsätta, att en nation, som sålunda saknar de nödvändigaste förutsättningarna för historiskt sinne, på andra nationers historieskrifning utöfvat något inflytande, skulle vittna om mycken, allt för mycken naiveté.

Om sålunda en hastig blick på hvad egypterna till världscivilisationens gagn uträttat inom vetenskapen just icke skänker någon oblandad hugnad åt dem, som i detta folk se den

mänskliga odlingens skapare och upphofsmän, så blir tillfredsställelsen så mycket större af att betrakta samma folks konstnärliga verksamhet. Ty äfven om det skulle visa sig, att icke ens här den egyptiska anden oinskränkt lagstiftat för andra folk, så står dock ett faktum fast: hos ingen af den forna Orientens nationer har konsten hunnit idealet så nära som hos egypterna. De intaga därför i konstens historia platsen omedelbart före grekerna, utan att man likväl får påstå, att dessa *direkt* taga vid, där egypterna sluta.

Det har visserligen funnits och finnes än i dag personer, kunskapsrika personer, som lugnt och bestämdt försäkra, att den grekiska konsten, den helleniska odlingens skönaste blomma, är ett lån från Egypten eller åtminstone att den står i starkt beroende af den egyptiska konsten. På arkitekturens område plägar man i främsta rummet häfda denna sats med påståendet, att liksom Egypten har sina pyramider, så har äfven Grekland sina minnesmärken af samma ordning, och enär de egyptiska pyramiderna äro äldre i tiden, så ha grekerna vid uppförandet af sina pyramider »naturligtvis» påverkats af de egyptiska förebilderna. Nu kan emellertid invändas, att vi träffa minnesmärken af denna art icke blott i Egypten och Grekland, men äfven i Kaldeen, och de kaldeiska pyramiderna äro så gamla, att de i denna egenskap måhända kunna rivalisera med de äldsta egyptiska, de berömda pyramiderna vid Gise. Det är sålunda lika antagligt, att grekerna i detta fall haft sin förebild vid Eufrat och Tigris som vid Nilen. För öfrigt ha de tre olika landens fornlemningar af nu nämnda slag ingalunda samma konstruktion. Ännu mindre hafva de samma bestämmelse, ty medan de egyptiska pyramiderna äro konungagrifter och de kaldeiska tempel, kunna de grekiska kanske riktigast betecknas som segermonument.

En annan grekisk arkitektonisk företeelse, som man velat härleda från Egypten, är den doriska pelaren — exempel på denna ordning möta vi bl. a. i Aténs berömda tempel, Parthenon. I grafvarna vid det i mellersta Egypten belägna Beni-Hassan har man trott sig återfinna originalet till den doriska ordningen, hvilket man därför betecknat med namnet *protodor* (»fördorisk pelare»). Nu finnas mellan båda pelar-

slagen onekligen vissa likheter, som i synnerhet vid ytligt betraktande förefalla slående. Hos bägge se vi skaftet försedt med 16 kanelurer, och skilnaden mellan deras proportioner synes vara jämförelsevis ringa. Men olikheterna äro dock för stora för att kunna utplånas: den egyptiska pelaren har i motsats mot den grekiska basis, men intet kapitäl, hvarjämte vid mätning skilnaden i proportioner befinnes vara större än för blotta ögat. Dessutom ligger mellan bägge formernas användning ett tusental af år, en omständighet, som också gör ett historiskt sammanhang mellan båda mindre antagligt.

Lika litet som på arkitekturens område kan man på plastikens tala om ett den grekiska konstens subordinationsförhållande till den egyptiska. De senaste 20 årens gräfningar vid Memfis, Egyptens äldsta graffält, ha bragt i dagen en ofantlig mängd gamla statyer, hvilka klart och tydligt ådagalägga, att egyptern i det 4:de årtusendet f. Kr. nått en förvånande skicklighet i konsten att med mejselns hjälp framställa människokroppen och särskildt människoansigtet — ty de flesta af de nu omtalade statyerna äro porträtt. En anekdot, som ofta citeras, kan bättre än långa beskrifningar gifva en föreställning om den eminenta förtjänsten hos denna gamla tids bildhuggarkonst. Vid öppnandet af en graf i Memfis' nekropol hittades för ett tjugutal år sedan en gammal staty, hvars verkan på de arbetande araberna var sådan, att de, som eljest gärna beledsaga sitt arbete med sång, plötsligt tystnade och stodo som förstenade. Omsider ljuder från allas läppar det bevingade ordet »Scheik-el-beled»! — Scheik-el-beled eller, som vi skulle säga, *byfogden* är i Egypten en mycket väl känd, om också ej just populär personlighet. Det är åt honom, regeringen öfverlemnar att i sitt förvaltningsområde upptaga skatterna, ett uppdrag, som han oftast fullgör på ett mycket hänsynslöst sätt. Det förtjänar ihågkommas, att de skattdragandes motspänstighet och senfärdighet väsentligen bidraga till denna byfogdens stränghet. Statyen, som nu bragtes i dagen, liknade till den grad arbetarnes byfogde, att de intogos af den föreställningen, att den vore något slags dubbelgångare af deras fruktade plågoande. Monumentet finnes i Bulaks museum och betecknas fort-

farande med det namn, arbetarne vid dess framdragande i ljuset gåfvo det samma.

En konst, som kan frambringa dylika verk, måste i bästa mening kallas realistisk. Vill man nu ställa yttringarna, alstren af en så beskaffad konst i omedelbar förbindelse med den grekiska konstens äldsta skulpturer, dessa ur heliga trästammar, bjälkar eller bräden uthuggna statyer, hvilkas ben äro liksom sammansvetsade, hvilkas armar hänga utmed kroppen som andra klappträd, och hvilkas ögon framställas såsom oöppnade — ja då är man helt enkelt blind och kan i denna egenskap hvarken om färg eller form uttala ett giltigt omdöme. Numera, då det gamla rikets i Egypten skulpturarbeten så småningom blifva allt mer kända — genom fotografier och afbildningar i gips — böra vi dock hoppas, att dessa konsthistoriens utopier snart skola blåsas bort. Vi få emellertid vänta, att dessförinnan en gammal och mycket omtuggad fras måtte utplånas ur de konsthistoriska läroböckerna. Jag syftar på den ofta återkommande satsen, att den *egyptiska skulpturen står i den egyptiska arkitekturens tjänst och såsom sådan saknar en egen, självständig uppgift.* Ihåligheten af detta påstående framgår för öfrigt klart och tydligt af en betraktelse af »gamla väldets» statyer, sådana som den nyss omtalade *Scheik-el-beled* och andra.

Hvad som i väsentlig grad försvårat ett allmängiltigt bedömande af den egyptiska skulpturen, har varit, att denna skulptur företrädesvis — länge åtminstone — representerats af reliefarbeten. Dessa reliefer, som vanligen beledsagas af kortare eller längre hieroglyfiska legender såsom förklarande tillägg, hafva alltid påverkats af dessa. Det vore ju också emot all sund ordning, att stilen i relieferna vore en annan än de förklarande hieroglyfernas, när bägge två, såväl reliefer som hieroglyfer, ofta nog framställa samma föremål, om än i något olika dimensioner. Att hieroglyferna behöllo den prägel, de en gång fått, låg i skrifvarekorporationens intresse, som naturligtvis måste vara motståndare till reformer inom skriften. Häraf blir äfven en gifven följd, att vi i hieroglyfernas användning som monumentalskrift få söka förklaringsgrunden till de egyptiska bas-reliefernas stela konservatism, som icke behöfver förklaras ur tillvaron af ett kanon,

i den mening Platon och mången efter honom tagit detta ord. Det lif, den växling och framför allt den sunda, kraftiga utveckling, som karakteriserar den grekiska reliefskulpturen, förbjuder oss att gå till Egypten för att söka dess förebild bland därvarande stela, typiska företeelser; och då vi tillika sett, att hvarken de äldre grekiska statyerna, ej häller den grekiska arkitekturens verk synas stå i något direkt förhållande till den egyptiska konsten, så måste vi betona som resultat af vår framställning, att ett den äldre grekiska konstens beroende af den egyptiska kunna vi icke erkänna. Att däremot i yngre tid åtskilliga lån af enstaka former kunnat göras, är icke blott möjligt, utan till och med säkert, och sammanhänger bl. a. med den utbredning, flere egyptiska gudomligheter slutligen fingo i den klassiska världen. Ett särdeles intressant exempel på, att en egyptisk gudomlighet med den grekiska konsten såsom medium gjort sig gällande i Europas (kyrkliga) medeltidskonst, hafva vi i *S:t Göran och draken*, som enligt *Clermont-Ganneaus* skarpsinniga undersökningar uppkommit ur en i den egyptiska kulturen mycket vanlig framställning, hvilken af fackmännen betecknas med namnet »Horus på krokodilerna».

Har sålunda den egyptiska konsten i yngre tid haft betydelse för landen norr om Medelhafvet, så gäller detta ännu mer om den egyptiska konstindustrien. Vi beröra härmed ett område, där egypterna mer än annorstädes ådagalagt en förvånande drift och skicklighet. Otaliga äro de uppfinningar egypterna gjort på de olika verksamhetsfält, konstindustrien omfattar, och för somliga af dessa uppfinningar ha andra med orätt skördat äran, t. ex. glasfabrikationen, som man ju länge tillskrifvit feniciskt ursprung, ehuru glaset, långt före feniciernas uppträdande på historiens tiljor, var kändt och arbetadt i Egypten. Ett besök i ett bland de större europeiska museerna, eller ännu bättre i det egyptiska Bulaks fornsaksamling, tillåter oss, om också ofullständigt, öfverskåda den egyptiska konstindustriens vidsträckta område och beundra den oerhörda rikedom i former, som inom de olika grenarna af konstflit äro representerade. Mest slår oss keramiken, men det är mindre underligt, om mästerstycken i tillverkning af hushålls- och prydnadskärl kunnat åstadkommas

af ett folk, som har en så ypperlig lera som den egyptiska. Synnerligen vackra prof på glasfabrikation möta oss vid sidan af lerkärlen. Leran har eljest ej allena bearbetats för att i form af kärl och vaser sändas ut i marknaden. Massor af smärre prydnadsföremål och leksaker, samt först och sist hufvudmängden af de heliga amuletterna och gudastatyetterna se vi här i lera — dock så fint glaserad, att man gärna som beteckning därför begagnade ordet porslin eller fajans, om detta uttryck ej skulle säga litet för mycket. Juvelerarens yrke är äfven väl tillgodosedt. Jämte till kulten hörande dyrbarheter af guld och (merendels förgyldt) silfver träffas en myckenhet smärre lyxsaker af de mest varierande slag, utförda i metaller och ädla stenar, elfenben o. s. v. Mosaiken uppträder mycket ofta och skänker rikt tillfälle till den lek med färger, som är egyptiska konsten så egen. De ädla metallerna inläggas ofta i föremål af brons. Af sistnämnda metall äro särskildt de egyptiska helgonbilderna förfärdigade och uppträda stundom i en myckenhet, som gör det ganska svårt att vinna en säker öfverblick af denna intressanta fornsaksgrupp. Att arbeta i trä synes äfven hafva varit en omhuldad slöjd, och talrika äro de prof på skicklighet i denna industrigren, vi uppdaga i de europeiska museerna, t. ex. de där eleganta skedarna med sina utsökt fint snidade skaft, hvilka framställa en skön jungfru, som vadar i vassen för att plocka lotusblommor. Egypterns skicklighet i att modellera den nakna människokroppen har tillåtit honom att skänka månget af dessa i trä snidade föremål fullt konstnärlig fulländning.

Dessa små, lätt transportabla prydnads- och lyxföremål, af hvilka vi nu sett några prof, ha nog ganska tidigt, i sammanhang med Egyptens började samfärdsel med landen i nordost, Syrien och Fenicien, blifvit utsläppta på den äldsta världsmarknaden och därigenom gjort den egyptiska konstindustrien känd och dess alster eftersökta. Fenicierna ha särskildt gjort sig förtjänta om denna export, som på grund af egypterns obenägenhet för handelsresor måst anförtros åt främlingar. Från den 18:de egyptiska dynastiens tid (omkr. 1,500 år f. Kr.) ända till de s. k. *saïterna* (medlet af 7:de årh.) ha forntidens holländare, som de icke utan skäl kallats,

på sina färder kring Medelhafvet »rest i egyptiska industrialster», och spår af »geschäftets» framgångar ha upptäckts öfverallt, där det idoga handelsfolket haft sina faktorier eller saluplatser. I Fenicien och Syrien, i Babylonien och Assyrien, på Mindre Asiens kuster, på Cypern och öarna i Egeiska hafvet, i Grekland, Etrurien och Latium, på Korsika och Sardinien, i Karthagos omnejd — kort sagdt i Främre Asien och hela Medelhafvets bassin ha den egyptiska konstindustriens alster återfunnits i *våra dagar*, då man med spade och hacka genomgräfver forntidens ruiner och grafkullar. På det aflägsna Sardinien har man funnit massor af egyptiska skarabäer, hvilka för öfrigt hafva tjänstgjort som mönster för inhemska imitationer — påminnande t. ex. om våra förfäders efterapningar af de romerska guldmynten i och genom de s. k. *brakteaterna*. Att denna väldiga export utöfvat ett ofantligt inflytande på de i odling mindre utvecklade främlingarne är säkert, och icke minst har den grekiska konstindustrien däraf påverkats. Till och med till den aflägsna Norden ha i forntiden förirrat sig föremål, som tydligen hänvisa på ett egyptiskt inflytande. I statens historiska museum förvaras en bronsåldersskköld, hvars ornering troligen uppkommit genom imitation af ett original, på hvilket det mycket vanliga hieroglyfiska uttrycket »solens son» (en gås + ett klot) varit tecknadt. Sköldens rand är nämligen prydd med en serie gäss, hvar och en upptill skild från den följande genom ett klot.

Dock, icke ens inom konstindustrien har Egypten haft monopol på att beherska de nordligare boende folken. Det är för visso ingalunda ovanligt att finna t. ex. forngrekiska vaser, försedda med ornament i form af dessa *rosetter och blomsterguirlander*, hvilka äro så karakteristiska för den konst som frodats i det forna Mesopotamien. Öfver hufvud taget, synes den assyriska stilen[1] i icke ringa mån hafva påverkat den äldsta grekiska konstens ornamentik.

* * *

[1] *Overbeck, Geschichte der griechischen Plastik*, sid. 28, 51 o. flerst.

Och härmed ha vi afslutat vår knapphändiga och långt ifrån uttömmande öfversigt. Vi hafva funnit, att i beteckningen »civilisationens moder», som man så gärna utan pröfning skänker Egypten, ligger en öfverdrift, eftersom egypterna ingalunda äro ensamma om äran att hafva gjort de uppfinningar, som förutsätta uppkomsten af hvad vi mena med civilisation. Enär ingen nation befunnit sig i detta läge, så är det väl lämpligt — om man nu skall nyttja en bild — att säga, att den mänskliga odlingens moder är död. Med fullföljande af samma bild kan man däremot påstå, att denna moder lemnat efter sig tvänne rika systrar, som med kärlek och omsorg vårdat den moderlösa, för hvilken de gemensamt haft en moders försyn. Systrarnas anleten bära den egyptiska och den kaldeisk-assyriska bildningens karakteristiska drag; och en trogen, driftig och oförtruten budbärare sakna de icke. Att han har den feniciske köpmannens örnnäsa och långa kindskägg, faller af sig själft.

Söker man till sist efter skälet, hvarför Egypten ej för den mänskliga odlingen kunnat blifva hvad legenden gjort det till, så ligger detta skäl ganska nära till hands. Egyptens afstängda läge jämte de stora kraf, dess berömda pulsåder Nilen ställt på landets befolkning, har gjort denna obenägen att utan nödtvång lemna hemmets härd och hemmets gudar. Också ha egypterna aldrig egentligen idkat någon annan sjöfart än på Nilen, ty de expeditioner på Röda hafvet, som i gamla tider omtalas, hafva sällan bestått af mer än ett eller några fartyg, utsända för att hämta den för kulten oumbärliga rökelsen. Egypterna ha så mycket hällre kunnat stanna hemma, som deras jord i rikaste mått försåg dem med hvad de behöfde. Var det eljest några råämnen, de kräfde för sin industri och sin komfort, gingo de hällre åt söder, och Nubien, det egyptiska »guldlandet», motsvarade i så fall till fullo deras förväntningar.

Det Egypten, som i dag lefver, är i många afseenden en trogen kopia af det gamla. Dess invånare dröja hälst vid stranden af den gamla flod, som sett dem födas, och lemna i allmänhet åt främlingar, nutidens fenicier, omsorgen att till andra kuster frakta Egyptens produkter.

Bref till —.

I.

Stockholm i december 1888.

Käre vän! Det är tämligen länge sedan du hörde något ifrån mig! Skälen därtill ha varit åtskilliga, men det som närmast angår dig är, att ingenting af intresse har tvingat pennan i hand på mig, och jag har oupphörligt trott, att så skulle bli. De små rörelser, som förnummits inom den litterära världen, ha lemnat mig tämligen oberörd, och de sceniska framställningar af våra stora andars verk, som jag kommit i tillfälle att bevittna, ha väl för stunden bemäktigat sig tankar och föreställningar, men endast i förbigående. Dock, så *endast* i förbigående ser man väl icke ett sådant stycke som »Galeotto», trots den förtyskade skepnad, som blifvit det tilldeladt i den öfversättning, som begagnats vid vår första dramatiska scen. Den enkla, härliga byggnaden tilltalar mäktigt, fastän man icke kan freda sig för en misstanke om en eller annan liten påbyggnad i främmande stil.

Själfva planen är dock den samma: denna ädelt storsinnade äkta man, som blir ett offer, icke för förtalet eller skvallersjukan, utan för en beskäftig välmening, för dumma och trångtänkta människors af världslifvet förmörkade uppfattning af rätt och orätt. Den oskyldiga, glada och varmhjärtade kvinnan, hans hustru, hvilken icke ens genom en oförsigtighet gör sig skyldig till allt det lidande, som pratsjukan och intresset för andras enskilda lif i stora vågslag kastar öfver henne. Och den renhjärtade, idealt anlagde unge mannen — vännen, hvilkens upphöjda tänkesätt ej ha en plats i denna

förryckta värld. Huru allt detta skall ta sig ut i sin ursprungliga gestalt på rimmad vers, kan man tänka sig, då dess förtyskade afbildning på prosa dock bibehåller så mycket af enkelhet och höghet.

En fri bearbetning och lokalisering, gjord direkte efter det spanska originalet af fru Helena Nyblom, låter mig, oaktadt långt större olikheter i innehållet, dock känna att i själfva utvecklingen idéen frångåtts af den tyska öfversättaren. Hon har följt den trognare, så långt förutsättningarna tillåtit, hvarigenom hennes »Hela världen» bibehåller den plastiska skönhet, den liniernas renhet, som saknas i själfva slutscenerna af »Galeotto» på vår scen. Den brottsliga kärlek, som »världen» misstänkt hos hustrun, finnes icke medvetet hos henne, förr än mannen befaller, att hon med blicken vänd mot vännen skall säga sig fri; då först vändas hennes ögon inåt, och ridån går ned öfver en olycklig kvinna, som aldrig mer vågar kalla sig oskyldig; men ej öfver en brottslig lidelse som, därigenom att hustrun från mannens dödsbädd följer älskaren, sårar min känsla och förtager min sympati för henne.

Däremot har den tyska bearbetningen bättre betonat, huruledes de goda råd och det prat, som vålla dessa trenne ädla människors undergång, äro menade till deras bästa, och ej dikteras af förtal eller smak för skandal; äfvenså att den äkta mannens ädelhet och högsinne — också nödvändiga vilkor — äro oomtvisteliga.

Emellertid är det egendomligt att se, hvilket insteg de mest ideala föreställningar ha hos oss, trots vår realistiska riktning och dess lärdomar. Gif oss ett vackert idé-drama, klädt i nutidsdrägt, och vår hjärta klappar ännu lika varmt för den lidande oskulden och den ädelt kännande mannen, som innan »verklighetsdiktningen» med sina mörka fantasifoster — jag kallar dem med afsigt så — hållit sin spegel för våra ögon. Ja, Gudi tack och lof, våra ideala kraf äro icke så lätt kväfda! Tvärtom, vi likna den torra jorden, som blott så mycket begärligare suger in det vatten som faller på den, hvilket visar huru vårt känslolif genom alla tider är det samma, naturligtvis individuelt olika, men ändå evigt det samma!

Och godt att så är! Ty det är den motvigt, som behöfves för att alla dessa halfsanningar, som äro ute och gå under namn af *sanningen*, ej skola beherska vår intelligens och vårt omdöme. Denna okufliga sympati för det ädla och goda är vårt bästa *naturliga* rättesnöre. Kalla det sedermera i dess utvecklade skeden religion, pligtkänsla, sedlig kraft, eller hvad du vill!

Och dessa reflexioner föra mig in på Henrik Ibsens nyaste drama »Fruen fra havet», som du ju naturligtvis har läst?! Den handlar om ett sjukt fantasi- och känslolif, som genom frihets- och ansvarskänslan får hälsan åter. Och däremot kan — i detta enskilda fallet — ingen människa ha något att invända. Men, såsom inlägg i af hans tidigare alster framkastade och delvis obesvarade frågor, skulle jag nästan — om det icke vore hädiskt — vilja kalla detta sista arbete mindre betydande.

Mindre betydande, men också oförargligt! Jag skulle dock vilja anmärka, att jag tycker att Ibsen, likaså väl som fru Ellida, väl sent kommit till insigt om, att valet bör göras »i frihed og under ansvar». Äfvensom jag icke förstår författarens mening med att låta Bollette göra samma tvungna val, som han låter Ellida så lida för, att hon gjorde, när hon gifte sig med Wangel; ty något annat tvång fans, enligt hennes egen uppgift, ej för henne än det som här går igen i Bollettes historia. Och skulle det tidigare löftet till den »fremmede» vara menadt såsom det, som straffar sig i hennes med Wangel sammanvigda lif, ha vi ju såsom motsvarighet i Bollettes lif hennes löfte till Lyngstrand.

Men som sagdt lättast, och kanske äfven rättast, är väl att läsa berättelsen som den står där, utan all tillämpning.

Åtminstone utan annan tillämpning än den, att »fra havet» äro vi allasammans. »Kravet på det grænseløse og endeløse — på det uopnåelige» finnes ju hos oss alla. Men ve oss, om det drager »vort sind helt ind i nattemørket til slut!» Till ljuset skall det draga oss, — ty det krafvet är vårt omutligaste vittne på, att vi lefvat och skola lefva.

II.

I januari 1889.

Godt nytt år, och tack för i fjor! Ett underligt år har gått till ända. Många äro de mörka fläckar, som vanprydt dess fysionomi, och bland de mörkaste är det sorgliga slut, ett rikt och starkt författarlif själft sökt!

Också har denna hennes sista handling, likasom hela hennes utveckling och verksamhet, blifvit uttydd och förklarad af åtskilliga af våra unga författare, hvilka alla tillhört hennes nära vänkrets. Men har den bild, de frammanat, varit ojämn och vacklande i konturen, så har hennes senaste arbete »Modern» icke hjälpt att göra den fastare och jämnare, utan kommer det mig att åter och åter undra, hvem hon varit och hvad hon velat.

I viss mån motsäga denna bok och hennes uttydare hvad hon själf i tidigare arbeten gifvit oss. Har det månne varit denna motsägelse mellan hvad hon teoretiskt kallade högt och stort, och praktiskt såg vara lågt och själfsvåldigt, som vållade den stora splittringen i hennes sinne? Var hon väl en af dessa, hvilkas uppfattning genom själfva sin idealitet misstar sig på och tillegnar sig naturalismens och materialismens åsigter; dessa, som på sin plats i yttersta högern tangera yttersta vänstern?! »Naturen är ren», säger hon, »allt det lastbara är onatur.» En idealistisk sats, men som också kan läggas i naturalismens mun.

Att Ernst Ahlgren såsom författare var en karaktär, därom ha vi alla varit ense. Men hon var det endast i den mån jag får antaga, att hon blifvit missförstådd och misstydd af sina partivänner. Allt hvad hon satt sitt namn under, allt hvad hon själf visat mig vara hennes lifs mål motsäger icke, att hennes sträfvan varit full af sedlig kraft och hög vilja. Men jag kan icke säga det samma om hennes uttydares bemödanden. Med julkalendern »Svea» och »Modern» i handen stannar jag åter häpen inför detta smärtans lif och denna förtviflans död.

»Reaktionär blir jag aldrig i själ och hjärta», skrifver hon till G. af G., »och fru Marianne är icke reaktionär. Om

Marianne varit gift med Pål och småningom lärt sig älska Börje, så hade hon i mina ögon varit lika mycket i sin goda rätt att stöta undan Pål och vinna Börje, som hon nu är.» Och i samma ämne till G. N.: »Boken är för ingen del någon »pligtens apoteos», som somliga tro. Den är blott ett angrepp på *halfheten*. Att ge Börje hälften och Pål den andra hälften, det är för mig det osedliga. Om hon väljer den hon är gift med eller den andre, det gör mig det samma, blott hon väljer och väljer helt.»

Svåra satser att försvara med bibehållen ära! Men jag tror ej, att de afse att förorda den fria kärleken. Ty — du måste komma ihåg det — hon skrifver icke för någon tendens, hon bara målar. »Man kan icke hindra sin personlighet att sätta en bestämd prägel på arbetet, men då mena de genast, att jag kommit med ett inlägg», säger hon själf i ett bref. Men hon vill åt sina personer bibehålla rätten att kunna älskas äfven under olyckan och fallet. Därför säger hon: Hällre brytning med samhälls- och sede-lag för min fru Marianne än halfheten, än delandet mellan tvänne, ty det är lägre, fulare och föraktligare!

Att det icke är vigseln, som ger helgd åt äktenskapet, utan arten af den böjelse, som förenar man och kvinna, så fritänkta äro vi litet hvar, att vi erkänna det; men det är ju icke det samma som att säga, att hvarje böjelse ger helgd åt hvarje förbindelse, ty det är förvillelse! Kanske har Ernst Ahlgren lagt för litet vigt vid att, om den sedliga kraften består i att bryta ett osedligt äktenskap, den också sträcker sin fordran därhän, att en sådan på sedlig grund gjord brytning bör förhindra en ärbar kvinna att söka eller fly till en ny förbindelse. Hon uttalar det åtminstone icke i fru Marianne, det måste jag medge. Men hennes otålighet vid att se, huru hennes stackars fru Marianne blir kallad en »pligtens apoteos» och att hon af akademien belönas för »sedligheten» i sina skrifter (något som G. af G. anser bör ha sårat henne djupt) förleder henne att för skarpt betona det revolutionära i sina åsigter. Kanske också var hon i sin utveckling ännu icke kommen öfver det stadiet, där oppositionen mot reaktionens och konventionalismens tyranni lätt förleder till öfverdrifter, i synnerhet som hon närmast

sökte och fann sympati — denna för en författare oumbärliga sporre — i oppositionens läger. Men trots allt detta har hennes diktning ända till »Modern» varit naturligt (ej kristligt) sund och stark och burit löfte om en rik framtid. Med allvar och kärlek har hon upptagit mänskliga svagheter och lidanden och sträfvat till en så objektiv rättvisa, som på det hela kan öfvas i blindo, där vid lag icke obetydligt påminnande om George Eliot. Revolutionär kan hon nog ha förefallit ibland, men ej af odygd eller på grund af egna oförrätter, utan på grund af hela sin själs tendens till sanning och rätt. Onödigt djärf i sin stil ibland, var hon aldrig frivol eller cynisk; åtminstone aldrig frivolt cynisk, och det är just härutinnan, som hennes senaste arbete »Modern» skiljer sig från hennes föregående arbeten.

Jag vill säga dig, att det intresserat mig mycket, men ej tillfredsstält mig. De inledande kapitlen fängsla och lofva mycket. Uppslaget att låta modern och sonen, först sedan denne redan är man, göra bekantskap, hvarigenom hon mera blir en kamrat och vän till honom än en mor med anspråk på vördnad och förtroende, intresserar. Men alla figurerna förefalla mer eller mindre tillhöra Bohême-världen, och det tror jag icke vara meningen, utan ger detta åt teckningen en frivol karaktär, som gör att den oaktadt sitt förfärliga allvar icke går hem. Och förhållandet mellan de unga är på en gång så slappt och så cyniskt, att det gör ett vidrigt intryck och ovilkorligen röjer, att det är en manlig hand, som fört pennan. Och det är icke det enda fallet, där detta röjer sig.

G. af G. förklarar visserligen, att Ernst Ahlgren var »den kvinna, som mer än någon annan sett fördomsfritt på förhållandet mellan könen». Men jag undrar dock, om någon mor i världen kan med sådant öfverseende, för att icke säga lättsinne, bemöta sin sons förtroenden om dennes s. k. kärleksförbindelser, som denna »Modern» gör. En *sådan* fördomsfrihet är icke ett mål att sträfva efter, tycker jag. Och ingenstädes har jag förut i E. A:s arbeten funnit någon tendens att gilla eller »fördomsfritt» bedöma en »kärleksförbindelse» utan kärlek.

Ännu mindre i mångtal.

Fiende till allt *våld* föraktar E. A. också själfs*våldet*. Och kanske står dock kvar, att det akademiska berömmet för sedlighet i hennes diktning ej varit så oförtjänt, eller bort så försmädas; ty själfsvåldets motsats är just väldet öfver sig själf, och dess vackraste uttryck — sedlighet.

Återstår då att förklara hennes våld mot sig själf? — — —

Din vän
Dina.

Dramatisk konst.

Allmänna omdömet om följderna af den förändring, som förra våren inträdde i Stockholms teaterförhållanden, torde nu kunna anses ha hunnit stadga sig. För den dramatiska konstens vidmakthållande var det främst af vigt, att k. Dramatiska teatern vid dess skilsmässa från samstyrelsen med k. operan hamnade i goda händer. Hr Fredrikson har som bekant för några år tillbaka varit den dramatiska scenens styresman såsom souschef under k. teaterdirektören; enbart rosande utföll icke domen öfver denna hans verksamhet, ehuru ingen kunde förneka den intelligens och pligttrohet, hvarmed detta värf sköttes. Också nu äro meningarna icke fullt eniga; dock torde optimisternas skara denna gång vara icke så litet större än under hr F:s förra régime.

Ur litterär synpunkt intager »Galeotto» oemotsägligt främsta platsen bland de nya stycken, som under hr F:s nya ledning kommit till uppförande å Dramatiska teatern. Under det Eugène Scribe i sin komedi »La Calomnie» mer objektivt uttalar sin förkastelsedom öfver förtalets skamliga last, möter oss på hvart blad i den spanska dikten den eldige författaren själf, som med det heta spanska blodets frustande glöd drager i härnad mot samma sak. För oss lugnare nordbor förefaller denna häftighet stundom något egen. Man har svårt att följa med förtalrepresentanternas hastiga öfvergångar, särskildt i sista akten donna Mercedes' plötsliga omkastningar från tillit till tvifvel, från tvifvel till af hennes visshet föranledda förolämpningar. Det tyckes här, som om den eldige författaren blott för att riktigt bjärt kunna få framställa den svarta nedrighet, mot hvars dunkla bakgrund Julias hvita gestalt så skönt aftecknas, beröfvat denna nedrighets representanter allt för mycket af mänskliga tankar och känslor, i följd hvaraf

de väl mycket arta sig till förtals-språkrör utan spår — jag vill icke säga af hjärta — men af logik och reson.

Dessa mina anmärkningar gälla, som man torde kunna se, uteslutande det spanska originalet. Önskligt hade ock varit, att en metrisk öfversättning direkt från spanskan lemnat stycket i svenska allmänhetens händer. Jag kan därvid ej underlåta att tänka på hvilken vacker öfversättning helt säkert skulle lemnats af en för denna tidskrift välbekant skriftställare, Hugo von Feilitzen, som redan 1882 med framgång på denna teater debuterat som spansk öfversättare (»Hata mig, herre!»), men hvars lefnadstråd allt för tidigt afklipptes och i hvars graf med honom många rika förhoppningar blefvo jordade.

Hr Wijkanders öfversättning af Paul Lindaus tyska parafras är visserligen något värdefullare än detta tyska machverk, för att icke tala om en af Erik Bögh gjord befängd dansk omplantering, men gifver blott i spridda drag åskådaren en aning om den glödande tonen i originalet, hvars ädla och fint ciselerade formskönhet naturligtvis ej kan återfinnas i en svensk prosa-öfversättning af en tysk prosa-bearbetning, allra minst så dussinmässigt prosaiskt som denne hr Paul Lindaus, hvilken också mycket riktigt för egen del ej lär begripa ett ord — spanska.

Denna tragedi ställer stora fordringar på de utförande. Om jag säger, att hr Hillberg var den ende som estetiskt sedt bestod profvet, är därmed ingen orättvisa skedd mot fru Rundberg och hr Palme, tvänne unga, behagliga konstnärer, som med rätt mycken intelligens och dramatisk takt egnat sig åt sina svåra roller, men för hvilka tragediens fordringar på lefvande patos, genomlefvade känslostämningar och bred stil blefvo oöfverstigliga Alper, så mycket mer som styckets oförståndigt forcerade gifvande dag efter dag förslöade deras krafter och lade en dämmare öfver detaljer, som vid det första uppförandet lyckats dem förvånande godt. Detta forcerande har till och med ej undgått att öfva en viss mattande verkan på hr Hillberg, hvars don Manuelo dock alltid skall räknas till samtidens bästa prof på äkta dramatisk konst. Den inträngande intensitet, som präglar denna präktiga framställning, släcker ramplågorna, aflägsnar kulisserna och

tvingar åskådarne att röras och rysa såsom inför ram verklighet.

Förtalets klöfverblad spelas af fru Fahlman, hr Thegerström och hr Personne, af hvilka den förstnämnda också förtjänar att nämnas först.

Den tacksamhet, som denna värdefulla tragedis uppförande och utförande väckte, stillade något oviljan öfver det attentat mot William Shakespeare, som denna teater begick genom ett i ordets hela vidd eländigt framträdande med den store brittens kvickhetsgnistrande komedi »Mycket väsen för ingenting». Detta nederlag belystes af en så mycket skarpare dager, som man med välbehag erinrar sig förra decenniets lyckade repris af detta stycke. Nu är väl sant, att teatern icke längre har att tillgå fru Ulff, f. Åberg, hvars glänsande Beatrice det ej ens lyckades fru Fahlmans skönhet och talang att fördunkla, men äfven de aktade konstnärer, som då vid hennes sida lyste i den ypperliga pjesen, presenterade sig nu tyvärr »i ett dunkelt tal», till och med hr Fredrikson, hvars Benedikt dock fordom hörde till den uppburne konstnärens med mer eller mindre rätt som ypperst ansedda konstprof.

Revanche för denna olycka kan teatern onekligen sägas ha tagit i upptagandet af »Så tuktas en argbigga», det andra af Shakespeares tvänne populäraste lustspel. Äfven här saknas onekligen fru Ulff, hvars utmärkta argbigga vi i en föregående årgång af denna tidskrift hade nöjet att loforda. Fru Hartman, som nu spelade rollen, hade mindre stält sig själfve skaldens intentioner till efterrättelse än den något flackt och magert moderniserade typ, som den ryktbare, men såsom redan Karl August Hagberg visat, ej i allt fullt tillförlitlige Shakespeare-kommentatorn Gervinus ur rollen framkonstruerat. Erkännas måste likväl, att detta var tvingande nödvändigt för fru Hartmans både inre och yttre människa, svårt som hon har att gå utom råmärkena för ett visst icke särdeles vidsträckt område, där hon dock, som kändt är, utvecklar betydande konstnärlig förtjänst.

Om hr Hillbergs fulländade Petruchio är intet att tillägga till hvad jag därom hade tillfredsställelsen att förmäla från den lysande reprisen för ett par år sedan å f. d. Nya teatern.

Birollernas utförande torde med ett undantag — Lucentios komiske betjent, som ej var komisk alls — kunna stämplas med ett godt märke.

Detta anser jag mig icke kunna göra med »Final», fru Benedictssons och hr Lundegårds dram. Svenska original pryda nog Dramatiska teaterns spellista, men de måste väljas. I förevarande dram gör det ett sorgligt intryck att se, hur ett tidsenligt och berättigadt, ja äfven sceniskt praktiskt motiv ödslas bort, dels genom bristande dramatisk ekonomi, dels genom dramats uppgående i lutter novellistik, samt sist och sämst genom den pligt- och äreförgätna moraliska luft, som förpestar styckets etik. Fru Benedictssons andel synes bestå i teckningen af styckets första kvinnokaraktär, och hennes möda därmed skulle onekligen trots vissa reservationer krönts med framgång — i en novell. För ett drama brister den i klarhet och fasthet. Ej ens fru Bosin, som har stor rutin i svenska teaterförfattarinnors specifikt moderna hjältinnor, förmådde skänka lefvande lif åt denna i mycket gåtfulla företeelse. Med minnet häraf må man ej förundra sig öfver den unga fru Rundberg, som ej förmådde något i en ytterst egendomlig, öfverraskande tudelad karaktär. Felande tid torde ha vållat, att hr Fredrikson ej skänkt styckets hjälte mer af sin dramatiska konst, hvars uteblifvande beredde åskådaren det mindre angenäma skådespelet af halffärdigt arbete, ej riktigt tillfredsställande öfverskyldt af gammaldags teaterspel i landsortsstil.

Ännu ett svenskt original, hvars förkastande varit lämpligare före än efter dess uppförande, har yppat sig i »En hofsven», ett hjärtans välmenande patriotiskt stycke med en makalös scenteknik, närmast anlagd på söndagspublikens välvilja. Fru Rundbergs friska fägring och käcka liffullhet försonade något litet med de barnsligheter, att ej säga rena befängdheter, som vimla i detta stycke, hvars största förtjänst är att det består af *en* akt, utan pro- eller epilog, hvilket annars är vanligt med patriotpjeser, dess värre.

»En hofsven» eskorterades af en hel svärm småkomedier, alla af skäligen efemärt slag. Brådast gick det väl utför med »Ringarna», en dansk obetydlighet, där man onödigtvis ansträngde hr Hillberg, men långlifvad blef ej häller den

lilla »Rose», en bluette af Paul Heyse, måhända närmast upptagen att fira hr Bæckströms och fröken Sandells bröllop, hvilket försiggick mellan premièren och andra uppförandet af detta stycke, där man får till bästa, hurusom fröken Sandell trots många krumbugter af fru Fahlman och hr Törnquist förmås att tillstå sin kärlek för den hygglige, som vanligt litet komiske hr Bæckström. Denna odramatiska tillfällighet roade åskådarne vida bättre än Heyses trots några psykologiskt träffande observationer långsamma och tidsödande diskussioner. Sist men bäst kom »Hjärterdam», som ännu lefver med lifsandarna skickligt underblåsta af fru Hartman, hrr Fredrikson och Norrby.

Man kunde ju förutse, att en teaterverksamhet, ledd af Gustaf Fredrikson, ej skulle komma att förglömma odlandet af fransk dramatik, som under hr F:s förra guvernörskap intog en så betydande plats på repertoaren, hvilken likväl numera icke med fog torde kunna kallas så uppslukande gallisk som då, ett tecken till välbetänkt moderation och mångsidigare valförmåga. Någon egentlig nyhet inom denna afdelning har, så vidt jag erinrar mig, icke hittills kommit till uppförande, hvilket däremot varit fallet med åtskilliga förr spelade stycken, såsom Edouard Paillerons »Sällskap, där man har tråkigt» och Louis Lockroys »En teaterpjes». Vid åskådandet af bägge dessa kvicka och underhållande, om än mindre djupgående teaterpjeser kan man icke dölja för sig, att ett tillbakagående egt rum i konsten att spela fransk komedi, teatervännen må nu glädjas eller harmas öfver detta obestridliga faktum, som förklaras däraf, att åtskilliga af denna teaters i denna väg mest öfvade och glänsande krafter icke längre stå dem till buds, såsom till dömes herr och fru Knut Almlöf, fruarna Hedvig och Anna Kinmansson, fröknarna Nerman och Lindquist, herrarna Lagerqvist, Nyfors, Hedin och Hartman, de bägge sistnämnda visserligen ännu verkande vid teatern, men icke på samma sätt som förr, den senare åtminstone.

I samklang med hvad jag i denna revy nämnt om utförandet af Alexandre Dumas' »Francillon», måste man beklaga den totala frånvaro af all aristokratisk savoir vivre och savoir faire, som vidlådde de i Paillerons komedi uppträdande

representanterna för fransk högadel, en olycka så mycket större, som i detta stycke intrigen och händelserna spela en biroll, konversationen och ett elegant skick däremot hufvudrollen. Till och med fru Bosins hertiginna de Réville saknade denna naturligt imponerande förnämhet, som kännetecknar aristokraten från kungadömet i Frankrike, hvarförutom hennes spel i öfrigt trots enskilda mästerliga drag ej egde den fraîcheur, som förf:s teckning behöfver att ej bli fadd eller grof. Fru Bæckström förmådde icke gifva den lilla yrhättan Suzanne de Villiers med samma naturlif, som fru Hartman fordom excellerat uti, men å andra sidan fick ej häller fru Hartman fram den unga prefektfruns karakteristik med samma lycka som fru Ulff. Hr Personne förfelade likaledes sin man, då han framstälde den af Pailleron efter Caro modellerade, fint estetiske, drömmande, hyper-sentimentale Bellac som en skroderande marknadsförevisare, knappt möjlig ens i en uppkomlings salong, mycket mindre i den andryga och fint bildade grefvinnan de Cérans. Mindre bjärt stötande var hr Palmes älskartyp, ehuru äfven där fans föga af individualiseringskonst. Kvar från fordom stodo hrr Thegerström och Fredrikson, hvilka nu som förr inlägga stor förtjänst i sina prestationer, trots det att den senare äfven i Paul Raymonds ledsamt nog ger vika för ett som det tyckes med åren tilltagande okonstnärligt publikvädjande och applådkniperi, som det förefaller alldeles obehöfligt för den sedan många Herrans år här i staden så allmänt firade och uppburne aktören och under alla omständigheter fullständigt ovärdigt landets förnämsta dramatiska scen och dess direktör.

Ännu mer märktes den regress, som här ofvan betonats, i återgifvandet af Lockroys komedi, som äfven i litterärt hänseende torde draga det kortare strået med dess numera något mögliga kvickheter från 60-talets parisiska skämttidningar, försatta med en och annan uppsvensk liten vits ur den svenske öfversättarens juvenaliska fatabur. Af de bägge, som skulle ersätta herrskapet Almlöf, applåderades hr Fredrikson mest och misslyckades fröken Ålander minst. Om man ser saken från hr Fredriksons, ej från rollens ståndpunkt, voro applåderna dock välförtjänta åt ett modigt inslående på en främmande bana, som bland andra vedervärdigheter också

tvingar hr Fredrikson att visa sig i särdeles sluskiga kläder — hr Fredrikson! — och ödmjukt tigga om en liten slant — denna gång icke ens *hertig* Job! —, åt ett icke förkastligt försök att här och där imitera Almlöf, åt de som alltid mycket insinuant framhållna replikerna o. d. — men från rollens ståndpunkt var rollens remplacering ej att berömma; Lardières, den skurken, fick ej den komiska räfaktighet och den räfaktiga komik, som behöfs att klargöra rollen så, som hr Almlöf visat att det går för sig. Hr Personne hade något polerat hr Hedins Champagnac till ytan och imiterade sin berömda förebild med all den bepröfvade rutin, han nu eger i den konsten, men det *var* ju i alla fall ej mer hr Hedin själf. Hr Hartman själf gaf däremot sin gamla roll, målar Leo, men hr Hartman är ej mer sig själf — nog sagdt! — som skådespelare, välförståendes.

Ett bevis, huru mycket publiken i våra dagar tänker på de utförande och hur litet på det utförda, lemnades i denna pjes, där publikens skrattsalvor ständigt följde den lilla intima scenen mellan far och dotter, eller rättare herr och fru. Det var det nygifta paret Bæckström, som än en gång bestod skrattfiolerna: »Tänker du gifta om dig? Nej, si det förbjuder jag. Ingen älskar jag som dig». — »Åhå, det kommer nog en annan» o. s. v. Den, »som kom», spelades af hr Skånberg, en ung man med behaglig röst och godt, snällt utseende, lofvande att ersätta och kanske öfverträffa hr Törnquist i flera roller än denna inom salongskomediens eleganta sfer. Birollerna gåfvos föga oklanderligt, och det lefvande staffaget i teaterakten bjöd på egendomliga Paristyper och ännu egendomligare — Paristoaletter. Samspelet var ganska godt, ehuru orsaken att man fann många repliker mer bekanta än pikanta rättvisligen ej bör skyllas på styckets författare utan på dess sufflör.

Vid premièren af Pepa, komedi af Meilhac, hade sistnämnde artist ett ansträngande parti, särdeles som ingen mer än hr Fredrikson fullt ogeneradt besitter konsten att »ta sufflör». Ända upp i fonden hördes hvad som komma skulle, riktiga vociferationer emellanåt. Pepa är en fars, d. v. s. det är meningen att åskådarne skola skratta, men därtill böra brukas alla *lofliga* medel. Faktum är, att det bör repeteras

litet mer på denna teater än fallet är, och som en fars behöfver flera repetitioner än en komedi, så tyckes mig Dramatiska teatern redan af det skälet ej böra så ifrigt egna sig åt detta slags dramatik, som den gjort de senaste åren. Såsom uppförd å Comédie-Française är denna fars något komedimässigare än t. ex. »Duvals skilsmässa», hvars plumpheter den saknar, men den är också tråkigare, särdeles första akten, hvaremot den tredje och än mer den andra bättre låta se sig. Ingen af de spelande åstadkom något märkligt. Fru Hartman hade för litet individualiserat sin roll som vanligt, och recensent-artigheterna att hon var »söt, frisk, förtjusande, enkel» säga ej mycket åt *konstnärinnan*. Hr Fredrikson har nu i så många år visat sin kända salongsplastik med dess två tempon, att något nytt med fördel kunde påtänkas. Hans grefve talade för öfrigt med vanlig finess och bjöd på flera goda nyanser i tredje akten, där dock nedslåendet på puffen och gestikulationen därunder gjorde ett uteslutande Fredriksonskt intryck. Hr Hedin hade ej mycket roligt att säga, men sade äfven det tråkiga på ett roligt sätt à la gammal Stockholmare. Han spelade brasiliansk Parisuppkomling, men det är ej så noga i en fars och blott hr Hedin är med. Fru Bosin och hr Palme visste ej alltid hvad de skulle säga, och det vemod, som därför smög sig in öfver deras gestalter, kan väl därför antas lätta på sig, när pjesen gått en tid. Ty den föll icke, oaktadt applåderna ej voro enhälliga eller mycket starka. Men som man vet är ridåmaskineriet vid denna teater särdeles effektivt. Mellanakternas längd kanske minskas efter premièren. Vid denna kunde de gärna ha varit ändå längre, så att öfverläsningstiden ej blifvit så knappt tilltagen som nu. Scenanordningen var hr Fredriksons, som förmodligen också inöfvat stycket. Författaren till stycket är som sagdt Henri Meilhac med biträde af E. Ganderau, sufflören till stycket heter — ja, det skall jag säga nästa gång.

* * *

Svenska och Vasa-teatrarna, hvilka scener en revy öfver dramatisk konst i allmänhet ej eger skäl att befatta sig med, hafva emellertid såsom hotell för hr August Lindberg med sällskap kräft uppmärksamhet från teatervännens sida. Hr Lindberg har som skådespelare reproducerat några af sina för Stockholm välbekanta glansroller, Hamlet och Gringoire, hvilka karaktärer som vanligt tecknades med stor talang efter hr L:s kända uppfattning, hvilka icke många ha nöjet att dela. Som ett närmare ingående härpå skulle bli allt för vidlyftigt och icke häller längre ega aktualitetsintresse, öfvergår jag till de nya roller, som den ryktbare skådespelaren visade härvarande publik. Riis i »En handske» röjde en svärm de finaste detaljobservationer, flera af slående psykologisk sanning, hvaremot totalbilden lemnade åtskilligt öfrigt att önska af kraft, yttre värdighet och äkta världsmannaton. Som den äkta mannen i »Ett besök» hade hr L. flera framstående moment, ehuru äfven här totalbildens konturer blefvo tämligen sammanflytande; i allmänhet skulle något af den logik, som hr L. utvecklar t. ex. i sin bestridde, men konsekvent hållne Pierre Gringoire, ej skada hans nyare roller, och ej minst fabrikören i fru Nybloms parafras af »Galeotto», en prestation som med hjälp af författarinnan blef ganska vacklande och självemotsägande, för ingen del att räkna till den framstående konstnärens bättre sceniska bedrifter.

Såsom instruktör lyste hr Lindberg måhända med ett klarare ljus. Hans sällskap spelade i allmänhet med en ensemble, som börjar bli sällsynt till och med vid Östra Trädgårdsgatan, där den annars ansetts bofast och blifvit högt uppskattad. Äfven pr individ kom hr Lindbergs stora lärareförmåga lysande till heders. Så t. ex. fröken Rustan, som tack vare denna instruktion firade verkliga triumfer i teckningen af ett par fashionabla men tämligen fördomsfria världsdamer, ganska mycket underhjälpt också af de resp. författarne, Björnstjerne Björnson och Helena Nyblom. I den sistnämndas pjes hade hr Lindberg också instruerat dess hjälte, »herr Carl», men som materialet uppenbarligen är fördelaktigare utrustadt i fysiskt än intellektuelt hänseende, hade hr L. ännu icke hunnit långt med hans representant, hr Svennberg. Större glädje hade hr L. af hr Eliasson, en

operettsångare, som med framgång beträdt det Hartman-Gripska området för toujoura ungkarlar utan fruktan —.

Sällskapets primadonna var väl att finna i fru Håkansson, förut i denna tidskrift omnämnd vid sin debut som Nora Helmer. I »Hela världen» lärde man känna, att fru H:s utveckling icke fortskridit åt det tragiska området, utan gått för sig inom salongskomediens sfär, där hennes yttre företräden, goda konversationsförmåga och ej förkastliga karaktärsteckningskonst skulle behöfvas på landets första scen, hvars nuvarande förmåga för dessa roller icke tillfredsställer billiga fordringar.

Fru Nybloms debut som författarinna för scenen utföll, som man kunnat vänta af en person med hennes rika och mångsidiga intelligens, ganska lyckligt och skall troligen, då den som vi hoppas en gång sker med ett självständigt arbete, utfalla ännu bättre. Ty nekas kan icke, att en lokalisering af »Galeotto» hör till de svåra företag, där äfven en utmärkt förmåga kan skatta sig lycklig, om hon ej misslyckas. För vår del skulle vi nästan tro, att fru Nyblom bättre tjänat vårt lands vitterhet, om hon metriskt öfversatt stycket från det spanska originalet, ett högst vanskligt företag visserligen, men enligt min tanke icke öfverstigande den frejdade författarinnans och skaldinnans förmåga, särdeles som hon haft nytta af Hugo v. Feilitzens ledning och äfven efter hans död i Upsala kunnat finna utmärkta råd af fackmän som t. ex. prof. J. T. Hagberg m. fl., eller kanske på ännu närmare håll. Hur som hälst, skulle en sådan öfversättning, trogen och vacker, som jag är säker på den skulle ha blifvit (eller *blifva?*) och därtill tolkad af Dramatiska teatern, gifvit den svenska allmänheten en långt klarare kännedom om den spanske skalden och hans mästerverk.

Nya teatern har annars, som kändt, hela hösten lefvat »Lifvet på landet», ett stycke som man kunde vänta skulle slå an, särdeles med den på förhand gifne utmärkte Bræsigtolken hr Holmquist och teaterns personal, som mest lämpar sig för den enkla, småborgerliga genren. Johannes Brun spelade visserligen med mer finhet vissa ställen, och hr Holmquists Bræsigexteriör kunde med fördel ha presenterat sig något annorlunda. men i öfrigt äro denna onkel och hr H.

som skapade enkom för hvarandra, hvadan prestationen ju ej har svårt att bli harmonisk. Alla de spelande sekunderade denna centralpunkt ypperligt, med undantag af fru Lundberg, som var för sipp, tillkonstlad och — modern som den enkla lilla Lova Hawermann. Från dessa feta fält och detta okonstlade landtlif var hoppet stort till »Henrik den tredjes hof». Flertalet hade också hoppat i galen tunna, och landtvistelsen hade lemnat spår öfverallt. Det var i bästa fallet medelmåtta, som utvecklades. Hr Ranft, hr Olson, fru Littmarck, fröken Lundqvist innehade större partier. Föga bättre konstnärligt resultat gaf det uppkok på Molières »Fruntimmersskola», som teatern en tid därefter hade smaklösheten att bjuda på. Hvarken fru Lundberg (Agnes) eller hr Ranft (Arnolph) funno sig till rätta i sina roller, triumfer, som man minnes, för Hedvig Kinmanson och Edouard Stjernström. I »Högmod går för fall» har teatern omplanterat sin »Adlade köpman» i svensk jord, och det är hr Holmqvist som äfven här sörjer för växtligheten.

Södra teatern eger en liten förträfflig trupp för folklustspel, och vägen dit lönar sig ibland mycket väl. Kärnrepertoaren utgöres af de tyska lustspelen, och uppföres stundom något »original», så tar det sig i alla fall ut som tysk öfversättning. Här flödar burlesk komik, här målas i grofva drag, här petas ej med psykologiska spetsfundigheter (om icke ibland i någon liten ungsvensk enaktare) — men här skrattas, skrattas betydligt. Blanche är hemma på dessa höjder. Senast har han där varit företrädd med »Döden fadder», där faderns och fadderns roller med stor framgång uppburos af hrr Wagner och Franck. En smula utom råmärkena för sin verksamhet gick teatern, då den Hans Majestät och dess födelsedag till ära tog sig för att uppföra en — tragedi, med konung Karl Johans gamle trätobroder Bonaparte till hjälte. Trots flitiga hyllningar åt den gammaldags storordiga smaken är detta stycke ej omöjligt för en nutidsscen; i synnerhet dess andra akt erbjuder ställen af rikt intresse och verklig konst. Det sätt, hvarpå teatern kom ifrån detta vågstycke, var långt lyckligare än Dramatiska teaterns olyckliga kurtis med Goethe för en tid sedan. Med öfverraskning fann man i en fru Jensen en möjlighet till tragisk karaktärs-

skådespelerska af framstående rang, och i hr Svedberg hade Napoleon en spegelbild. Trots ett icke i seriösa partier lämpligt yttre och målföre, lyckades hr Wagners son, Erland, icke illa i den tredje hufvudrollen, som utfördes med rätt mycken ungdomlig hänförelse. Hr Wagner själf uppträdde som gammal grenadier ur den stora armén och eldade lifligt de mer krigiska elementen i salongens höjd med sina bravurhistorier från den korta hjältesagan, som fann ett så bloddrypande plötsligt slut.

A.

Litteratur.

Klas Fåhræus: *Thomas Thorild*, en lefnadsteckning. Sthm, 1888. Albert Bonniers förlag.

Få äro de svenska författare som af litteraturhistorien blifvit så uppmärksammade som Thorild. Den mängd af handskrifter han efterlemnat och däribland det stora antal bref, i hvilka han öppnar sitt hjärta för sina vänner och på det mest omedelbara sätt berättar dem sina personliga intryck och meddelar dem sitt åskådningssätt, samt de många tryckta småskrifter, som i spridda drag innehålla hans uppfattning af de flesta estetiska, filosofiska och sociala frågor, göra ett ingående studium af hans personlighet och författarindividualitet jämförelsevis lätt. Med allt detta hafva dock omdömena om hans värde som människa och författare utfallit märkligt olika hos hans biografer, en sak, som väl närmast torde bero på hvars och ens sympati för eller antipati mot hans egendomliga och enastående individualitet, äfven om de respektive biografernas egen ställning till litteraturen i sin helhet understundom haft inflytande på deras uppfattning af sitt ämne. Sålunda är det helt naturligt, att *Atterbom*, chefen för den skola, som gjorde gemensam sak med Thorild mot pseudoklassiciteten och i mer än ett afseende tog arf efter honom, skulle höja denne författare till skyarna, under det *Ljunggren*, för hvilken svenska akademien är det svenska snillets helgedom, och hvars idoler äro Leopold och Tegnér, om Thorild måste hysa en väsentligen motsatt uppfattning. Oberoende af omdömena — och dem må ju hvar och en bilda sig efter sin smak — hafva såväl Atterbom som Ljunggren, hvar och en från sin ståndpunkt, genom grundliga forskningar spridt ljus öfver Thorilds historia, och tillägga vi de större eller mindre bidrag, som i detta ämne lemnats af Palmblad, Geijer, Malmström och andra, så torde vi med skäl kunna upprepa vårt påstående, att Thorild är en bland våra mest kända och allsidigast belysta litterära personligheter.

Till dessa arbeten öfver Thorild har nu herr Fåhræus lagt ännu ett, och en blick på hans bok visar, att han ej allenast an-

sluter sig till Atterboms uppfattning af Thorild, utan går ännu ett steg längre i beundran för denne författare.

Då vi nämna Atterbom och Ljunggren såsom förf:s föregångare, så sker det, emedan han — såsom helt naturligt är — begagnat deras arbeten såsom material, men alldeles icke för att jämföra hans arbete med deras. Detta vore helt enkelt den största orättvisa mot honom. »Allt måste», för att begagna Thorilds ord, »dömas efter sin grad och sin art», och herr Fåhræi bok gör icke anspråk på att vara ett vetenskapligt arbete, som efter långt och mödosamt arbete i bibliotek och arkiver framkommit för att med nya och okända fakta öka vårt vetande om Thorild. Dess afsigt är endast, för så vidt vi kunna se, att i en populär form framlägga hvad som är kändt om Thorild, att i ett kortfattadt sammandrag gifva hans karakteristik och framför allt att sympatiskt framställa hans bild såsom en ädel och snillrik människa och en författare, genomträngd af de framåtskridandets idéer, hvilka han skrifvit på sin fana.

Frågan blir således: har förf. lyckats att genom den belysning han gifvit sitt ämne framställa Thorilds lif så, att vi känna oss öfvertygade om riktigheten af hans uppfattning? Eller med andra ord: har han gifvit en helgjuten, historiskt trogen bild af den personlighet, hvars lefnad han beskrifver och hvars sak han förfäktar?

Hvarje historiker, han må nu företaga en själfständig vetenskaplig undersökning eller popularisera andras arbeten, måste framför allt bemöda sig att intränga i den tids egendomligheter, hvilken han beskrifver, han måste söka att uppfatta de företeelser, med hvilka han har att göra, i deras sammanhang, han måste se den person, han tecknar, i tidskostym. Det är lika oriktigt att framställa en 1700-talets man, såsom om han ginge och stode ibland oss, kämpande för de idéer, som i detta ögonblick stå på dagordningen, som att behandla honom och hans sträfvanden utan att taga kännedom om eller taga i betraktande vare sig de män, på hvilkas verksamhet hans egen stöder sig, eller de personer, mot hvilka hela hans lefnad var en fortsatt kamp. Det är lika bristfälligt att förbise en skriftställares mönster och förebilder som att utan en granskande kritik entusiastiskt höja honom till skyarna, därför att eller — rättare sagdt — som om han vore representant för alla de omogna idéer, som röra sig i skildrarens eget hufvud.

Och just så synes oss förf. hafva behandlat Thorild. Detta ohistoriska betraktelsesätt visar sig i första rummet däri, att förf. oupphörligt underlägger Thorilds handlingssätt idéer, som för honom voro fullkomligt främmande. Den gamle Rousseauanske filosofen blir under förf:s händer en äkta och veritabel modern Verdandist. I stället för att gifva oss en bild t. ex. af skol- och gymnasieväsendet på den unge Thorilds tid, låter han oss få till lifs en liten polemisk bit mot de klassiska språken och teologien

i skolan, en lärdom »duglig på sin höjd för en komminister». Några sidor längre fram är det universiteten, som få sitta emellan, »då aldrig, som man vet, våra akademier tett sig behagliga för en friboren själ». Thorilds ställning till religionen och specielt kristendomen affärdas på samma sätt med några ytliga och fullkomligt moderna fraser: »I denne gosse-ynglingen, märk! finnes eld att bränna upp många dogmer, kristliga och okristliga». Visserligen antydes, att den under sin barndom och tidigare ynglingaålder exalteradt religiöse Thorild under loppet af sjuttiotalet undergick en kris, ur hvilken han utgick såsom fritänkare, men om denna kris, som dock borde varit något väsentligt för hans inre lif, få vi icke veta annat, än »att hans kristne kläder äro vordne urvuxne och måste läggas af», jämte några dunkla ord om att han ur kampen med kristendomen utgick såsom segrare.

Ett annat grundligen ohistoriskt drag i förf:s bok är den ensidighet, hvarmed Thorild behandlas i förhållande till sina motståndare. Då Ljunggren utgjuter sin vredes skålar öfver Thorild, så låter han oss åtminstone se, huru kämparne drabba i hop och huru denne blödande och sårad måste gifva sig; men herr Fåhræus abstraherar ifrån striden, han ser endast segern; för honom finnes icke ordspråket: audiatur et altera pars. Och dock förefaller det, som en samvetsgrann karakteristik af de personer, med hvilka han kom i beröring, borde vara ett nödvändigt vilkor för kännedomen af en så polemiskt anlagd natur som Thorild, äfven om man i likhet med förf. skulle anse, att allt för stort utrymme tillmätts de små litterära striderna och de ofta småsinnade stridsskrifter, som växlades i kampens hetta. Men långt ifrån att gifva personligheter såsom Kellgren och Leopold någon plats i Thorilds historia, affärdar förf. dem med några — om vi våga uttrycket — glåpord: »Kellgren var en man till sin inspiration trög och fattig med föga förmåga af beundran och allt för mycket af hån och bittert skratt — skicklig som ordkonstnär och med ett musikaliskt öra för versen. En skribent, som kunde rimma bekväm nyttighets-filosofi för öfverklassen, och sundt förnuft mot öfvertron, som kunde artigt chikanera, kunde versifiera kungens dramatiska utkast samt öfversätta och förbättra Baggesen, som, kort sagdt, *om han haft originalitet, fantasi och känsla, skulle varit en stor skald*». »Leopold var en man efter regler, en högst artigt civiliserad och korrekt person, inlindad i fraser» etc. Hvilken ståndpunkt man nu må intaga till 1700-talets litterära strider, kunna väl dylika skefva karakteristiker icke benämnas annat än i hög grad ensidiga och orättfärdiga.

Äfven andra betydande svenska män, med hvilka Thorild kom i beröring, hade man önskat att se omtalade. Hans förhållande till Rosenstein visar honom i viss mån såsom en annan än den han är i sina bref till Heurlin och Hylander, ett ganska karakteristiskt bref till Armfelt är äfven bekant, och med Giörwell, hvilken han

så varmt tog i försvar mot Kellgren, stod han äfven i korrespondens. Allt obegagnade bidrag till kännedomen om Thorild.

Men sakna vi i förf:s bok en teckning af Thorilds vänner och motståndare, så få vi i stället en förteckning på åtskilliga utmärkta män, med hvilka han af lätt begripliga skäl aldrig fick något att göra. Så få vi om hans vistande i England följande märkliga upplysningar: »De mera utvalde i landet, de litterära, som Thorild tänkbarligen kunde ha närmat sig, funnos ej. Johnson och hans garde voro borta, de nya ännu icke anlända. Byron i lindekläder höjer just nu sina klagorop öfver världen. Shelley, om han varit född och till åren, kunde Thorild sympatiserat med i mycket; de kunde ha mötts som bröder; men det var annorlunda beställdt.»

Genom sin ringa beläsenhet har förf. äfven i andra stycken råkat på afvägar. För att framhäfva Thorilds originalitet ger han här och där en öfverblick af det litterära tillståndet i Europa och vårt land vid dennes uppträdande — och därom är naturligtvis intet annat än godt att säga. Men hvad han där målar är endast den Voltaireska riktningen och den franska pseudoklassiciteten, mot hvilka Thorild drog i härnad. Hans föregångare och mönster omtalas däremot ej. Förf. glömmer, att Thorild lefde i en tid, då de åsigter, han i Sverige förfäktar, och den diktning, som genom honom vann insteg i vårt land, redan haft sina målsmän i de flesta andra europeiska länder: Rousseau i Frankrike, »Sturm und Drang», Göthe, Gessner och Klopstock i Tyskland, Young, Thomson och Macphersons Ossian i England m. fl., hvarigenom Thorilds litterära förtjänst hufvudsakligen blir att till vårt land hafva öfverfört dessa litterära strömningar, hvarför han äfven i bref till Herder karakteriserar sig såsom »in seinem Vaterland der erste Anstimmer des Youngisch-Klopstockischen Tones». — I alla händelser borde det hafva varit en hufvudsak för förf. att taga dessa föregångare med i räkningen vid teckningen och bedömandet af Thorild såsom »litteratör».

Förf:s hufvudkällor äro Atterbom och Ljunggren, hvarjämte han känner både Geijers och Hansellis upplagor af Thorilds skrifter. Så mycket mera bör det då förvåna oss, att han gör sig skyldig till misstag, som genom ett mera uppmärksamt genomläsande af dessa fyra arbeten lätt hade kunnat undvikas:

Sid 44: Sällskapet *Utile Dulci* utsatte ej 1781 »Passionerna» såsom prisämne utan en dikt öfver sjelfvaldt ämne. Ljunggren har i detta afseende rättat Atterboms misstag, hvilket ej hindrat förf. att ånyo upprepa det. Sid. 82, där resan till England beskrifves, göras tvänne bref af ett. Sid. 118: hvad Liljensparre (då underståthållare, ej polismästare) föredrog hos hertigen var ej »ovisst», utan kan ses i hans egen relation (hos Atterbom V, 71). Sid. 120 betonar förf. särskildt, att hertigen »skyndar» att underskrifva aktionsfullmakten mot Thorild och anstränger sig äfven att ironiskt förklara detta »skyndar», under

det originalet säger, att »han hade den hurtigheten att på stället» göra det. Sid. 149 säges, att Thorild i Greifswald undervisade i litteraturhistoria, *inledning till studier* etc., hvilket senare bör vara filosofisk propedevtik. Sid. 156 öfversättas stycken ur Herders recension (med undantag af svåröfversättligare ställen). Öfversättningen är dock föga lycklig: »Die Glocke hallet und schlägt *dies- und jenseit* kühn, prächtig, oft gewaltig» återgifves med: »klockan skallar och slår, *fram och åter*» (i st. f. på jorden och i himlen) etc. — I förteckningen på Thorilds märkligaste arbeten dateras »En kritik öfver kritiker» 1791—92 i st. f. 1791. (Vi utgå nämligen ifrån, att arbeten skola dateras efter det årtal, som åsatts dem i orginalupplagan.) »Inbildningens nöjen», hittills ansedt såsom ett af skaldens vigtigaste arbeten, emedan det på grund af sin form och sin dedikation väckte stor uppmärksamhet, omnämnes egendomligt nog ingenstädes i boken. Sid. 126 citeras en af Thorilds »Sånger i Götiskt lynne». Förf. förklarar i »Anmärkningarna», att han citerar efter Hanselli och ej efter Atterbom, »då Atterboms version bär prägeln af hans vanliga ändringsifver». Då förf. »ej haft lägenhet» att uppsöka manuskriptet, hade det varit vida lämpligare att följa Atterbom än Hanselli, dels emedan Atterbom med all sin »ändringsifver» är långt mindre vårdslös än Hanselli, och då han ändrar åtminstone ändrar med förstånd, dels emedan Hansellis version stundom icke ger någon mening, t. ex.

Tro, tro, tro vrålade lögnen,
Ur molnen allt, darrande, föll.

Huru förf. tänkt sig att »allt faller darrande ur molnen» är icke godt att förstå. Upplysningsvis kan tilläggas, att Upsalahandskriften naturligtvis har den Atterbomska versionen.

De »*Anmärkningar*», som förf. låter åtfölja sitt arbete, skilja sig från noter och anmärkningar till andra arbeten af mer eller mindre vetenskapligt innehåll därigenom, att de endast undantagsvis belysa texten och att de citera August Strindbergs kulturhistoria. Den 9:de af dessa »anmärkningar» är så kostlig, att vi ej kunna neka oss nöjet att anföra den i sin helhet:

Gustaf III kan från denna synpunkt definieras som en slags oratorisk trumma. Pinnarne sköttes af vexlande situationer och *on* ur frasen *qu'en dira-t-on*? Trumman hvirflade så vackert, att rojalisterna trodde på en ängel innanför; oppositionen tillade en bängel; men opartiska historien, som obducerat trumman, fann mest bara väder.

Den 11:te »anmärkningen» är mindre kvick men lika obegriplig. Förf. klandrar här Ljunggren, emedan han »blott efter Heurlins hågkomster» redogör för Thorilds memorial 1790, och påpekar, »att han förbisett att urkunden ännu finnes i behåll». Med urkunden menar förf. här naturligtvis det i Geijers upplaga tryckta fragmentet, alldenstund han tillägger: »Vid jämförelse med memo-

rialet, som det är tryckt i skrifterna, företer *nämligen* Ljunggrens berättelse åtskilliga felaktigheter». Nu säger Ljunggren (I, 388): »Några tankar, som ingått i detta memorial, återfinner man i ett fragment, tryckt i 'Samlade skrifter' II, sid. 160—163», hvadan Ljunggren således alldeles ej »förbisett urkunden». Med mera skäl kan man fråga förf., hur vet han att »fragment 1790» hos Geijer öfverensstämmer med det memorial, som Thorild detta år öfverlemnade till Heurlin? Men ännu obegripligare blir förf., då han tillägger: »Båda dessa misstag (äfven Atterbom hade misstagit sig) äro för öfrigt lätt förklarliga genom den dåliga utgifning, som kommit Thorilds verk till del; hvarutinnan den Geijerska skulle vara exempellös i litteraturen, om ej den Hanselliska (n. b. den som förf. citerar efter) vore ändå sämre.» — Huru Ljunggrens misstag, att ej hafva sett ett stycke i Geijers upplaga, kan förklaras af denna upplagas dålighet, förefaller nästan ändå svårare att fatta än Thorilds »Archimetri» eller den moderna metafysiken. —

I sin stil eftersträfvar förf. mera originalitet än klarhet. Också afviker hans språk mera från den f. n. talade och skrifna svenskan, än vi sett någon annan samtida svensk författares språk göra. Några exempel må belysa hans språkbruk:

Redan på andra sidan sätter oss följande tvärsäkra påstående i den största förskräckelse: »*En månad gammal dog modern från honom*». Det enkla sakförhållande, att Thorild blef informator för superkargören af Dittmers barn, uttryckes på följande sätt: »*Det framgår att superkargören af Dittmers barn tarfvat kunskaper, och att detta på något sätt bragts i beröring med Thorén, fattig lofvande student*». Att han på grund af långt vistande i Kongelf noga kände Bohus fästning, framställer förf. sålunda: »*Man kan gissa, om han hade de mångbeskjutna murarne på sina fem smutsiga fingrar.*» Hans lyckliga ungdomstid gestaltar sig för förf:s fantasi på följande sätt: »*Trefaldt sälla tid: af svärmiskt kringstrykande, poetiskt kyss-stjälande, soluppgång, och, till att fylla dagen med, sysslolös spott i den förbiforsande elfven*». Att Thorild börjar sitt tal, kallar förf. att »*han börjar sin oratoriska Augiasström*», hvilket, då man besinnar innehållet i de strömmar, som forsade genom Augias-stallet, ingalunda är särdeles smickrande för Thorild. Hvad förf. åter menar med att Bellman hade »*rocken i sliten singularis*», vilja vi ej åtaga oss att förklara. Både till form och betydelse märkligt är förf:s påstående: »*På ingen tid förfärdigade han alltså och insände d. 12 Apr. till Kongl. Cancellie Collegium — en hänförd skrift*». Att Thorild gick upp till katedern uttryckes: »*Th:s smärta figur skar luften upp till katedern.*» Skriften »Om efterhärmning» är enligt förf. »*ett pittoreskt anfall på litterära härmare*». »*I lindens krona hvisslar det sakta öfver Thorilds grafsten*». — »*Kungen var försvunnen som genom en teaterlucka från den värld han i så mycket lefvat på tiljan*». »*Samman-*

gaddningar — hvilka Armfelt hade att orera och skingra». »*Skriftens sidor äro mängda med djupsinnigheter*». »*Hvar tolfåringen hamnade är ej ens syllogistiskt bekant*».

Förf:s ordförråd är ganska stort, men ej särdeles valdt: »*Hvithandade, franskfrasande* borgare». Ordet »*definierad*» har hos förf. en sällsam betydelse: »Som Th:s fel skall man ej kunna *definiera* någon bestämd enskild brist», »Kellgren var en noga *definierad* motsats mot Th». — Väl lärd synes förf. oss, då han talar om de »*exoteriska*» och »*esoteriska*» skälen till Th:s namnförändring. Mindre lärd än vårdslös är däremot pluralformen »*driftkuckar*».

Likasom i allmänhet den yngsta författargenerationen öfverhopar förf. vårt språk med utländska, mest danska, ord och konstruktioner: »*Att vara fri kristendomen*» är bra långt från svenska; likaså orden »*sidna* damer» (t. = klädda i siden) »*förtumlar*» (d. = förvirrar), »*slank*» (d. = smärt), »*efterårstid*» (d. = höst), »den medförde *af* sin kyla» (fr. part.) o. s. v. — Till dessa egendomligheter kommer äfven den, att förf. vanligen utesluter bestämda artikeln, hvilket ger hans språk ett originelt, om också ej särdeles vackert utseende.

Ernst Meyer.

Sommarnatt.

Vidt ute på slätten så enslig är natten,
När skuggorna sänkt sig på skymmande led,
Och stilla det susar af älfvarnas vatten
Långt fjärran, långt fjärran, långt bort öfver hed.

Och skogen sitt dunkel vid dagranden höjer,
Så tyst är där inne på gren och i bo,
Och aftonens ljus öfver tegarna dröjer
Och skördar, som blomma i högsommarro.

Och ängarna drömma i natten den sena
Den ljufvaste dröm, medan skymningen flyr.
Högt uppe på himlen står stjärnan allena
Med bleknande glans emot dagen, som gryr.

Carl Joh. Engström.

Från Nordiska festen i Lund

den 1 mars 1889.

Ur minnestalet

af

Martin Weibull.

Åter fira vi nordisk fest.

Midt i det oroliga vimmel, som omgifver oss, midt i det böljande lif, som, ständigt framåtilande, utan rast, utan ro, rycker oss med på sina vågor, stanna vi för en stund och mana fram det förflutnas gestalter ur deras lugna ro. — Det är det närvarande, som bjuder det förgångna till gäst. Stilla och allvarligt skrider minnet fram i salen. Det intager högsätet. Det fyller ögonblicket, som flyr, med sin ande. Det skänker det sin stämning.

Och då är det en i anda och sanning *nordisk* fest.

En äkta tanke, gripen ur det nordiska lifvets djup, ligger nedlagd i en fest som denna: festen till de dödes minne. När i midvinterns tid våra förfäder höllo offret för den återvändande solen, som på sin bana skulle väcka naturen åter upp ur dess död och åter knyta lifvets sammanhang i världen, då plägade också dryckeshornet höjas till de fallnes, de bragdrikes ära. Ty i människans värld råder förgängelsen och döden liksom i naturens. Döden bryter också där sammanhanget, afskär också där banden, men minnet förenar, minnet skapar åter ett sammanhang. Det lyfter öfver förgängelsen och döden. Det skänker åt de döde liksom ett nytt, ett högre lif.

I denna våra förfäders djupa känsla för ett minnets lif, för ryktet och för äran, som de skattade såsom bragdernas mål, högre än bragderna själfva, i den ligger ett af de drag,

hvilka kasta en högre dager öfver ett lif, som i mycket var så kargt och så dystert. Det röjer midt i deras odlings armod en sinnets höghet, hvilken var vår stam medfödd. Det är däri liksom ett återskimmer af evighetstanken, hvilken, så tro vi, hade en djupare rot hos de nordiska folken, än hos de flesta andra. Ty hvad är väl det jordiska minnet, hvad är ryktet och äran, som våra förfäder satte högre än lifvet, hvad är minnets odödlighet, om hvilken vi tala, hvad är detta annat än evighetstankens återsken i förgänglighetens värld: en på tidens ström fångad stråle från odödlighetens sol, fast den sakta glider bort, äfven den, uti det stora världssammanhanget.

Men den tanken om ett minnets lif, huru djupt var den icke rotad hos våra förfäder! Den var den ideala kärnan i denna fornvärlds lifsåskådning, som satte förgängelsens märke på själfva gudarnes värld, intill dess det okända eviga skulle komma och gifva åt allt dess nya daning. Grafhögen och bautastenen restes för att inför samtid och eftervärld förtälja om de ädles, de bragdstores minne. Kvädet och sagan förtäljde därom.

»Ett icke dör:
det är ryktet efter död,
om ett godt är förvärfvadt.»

Så talar den Höges sång, vår forntids vishetsbok.

* * *

Det var i året 1845. Det nordiska ungdomslifvets vågor gingo då höga. Den skandinaviska enhetstankens pionierer, Lund och Köpenhamn, hade två år förut gjort färden till Upsala. Kristiania hade omsider ryckts med i den stora samtida rörelsen. Ungdomshänförelsens flamma var tänd för nya tankar och lyste öfver Norden. Alla dess högskolor rustade sig till att mötas i Lund och Köpenhamn under de alltid minnesvärda sommardagarna 1845, hvilka skulle blifva af en så djup betydelse för Skandinaviens nya nationela lif.

Då sände Kristiania bud och hälsning till de andra, att på vintern detta år, den 13 januari, tömma forntidens brage-

bägare för Nordens minnen och dess hopp. Det var tecknet, att vår stam återfunnit sig själf, att den ej längre skulle vara, som Ploug i de dagarna sjöng:

»splitted i trende sygnende Skud».

Från vår strand af Sundet klingade till svar Talis Qvalis' jublande, aldrig glömda ord vid den nordiska festen i Lund:

»Åter har morgon grytt,
solen, som gramse flytt,
lyfter sig nu på nytt
öfver vår strand.»

Nordens ungdom hade alltså gått tillbaka till Nordens forntid för att finna uttryck för hvad som rörde sig i samtidens bröst, och det var då som den grep denna äkta tanke ur det nordiska lifvets djup. Andra fester har vårt universitet sedan dess sett försvinna — fester, vördnadsvärda genom ålder och häfd; men denna har förblifvit. Hvarför? Jo, därför att den berört en sträng, som alltid dallrar i nordiska bröst, därför att den gifvit uttryck åt hvad som fordrat uttryck med samtidslifvets makt. År efter år mötas vi sedan vid bautastenen, för att hedra de dödes minne. Vi samla där namnen från alla Nordens land och rista dem med tacksamma händer.

Från de nordiska högskolorna, från deras ungdom, utgick alltså festens tanke. Den har alltsedan stått under de unga ledens vård. Däri ligger ett godt drag och ett betydelsefullt. Måtte det aldrig utplånas!

Ty det stora budet om fader och moder, »att dem skall du hedra, på det dig må väl gå och du må länge lefva på jorden» — det gäller icke blott den enskilde och familjen. Det är ett bud äfven för folken. Däri ligger en af de djupaste grundvalarna för deras lif; däri ligger enheten, sammanhanget i deras historia. Och hvad är historien, om icke fäderneslandet, väl icke i rummet men i tiden? De skeden i folkens historia, som glömma detta stora föräldrabud, som utan aktning, utan vördnad för hvad som gått före dem själfva, blott lefva ett lif för sig, ett själfviskt, sammanhangslöst lif, de förbryta sig mot fäderneslandet: de visa oss folk, som, sön-

drade inom sig, sönderrifva sin historia för att sedan sönderrifva sig själfva — fallna länkar ur en kedja, hvilken, en gång bruten, ej så lätt sedan knytes ihop. Forntid och äfven samtid visar oss detta: den inre upplösningen, äfven hos de mäktigaste, begynner därmed. Men sammanhanget i slägtena, sammanhanget i tiderna är samhällets mäktigaste lifskraft. Det är tecknet till deras hälsa: det är naturens lag, förhärligad af anden.

* * *

Den store liemannen har åter gått öfver sina fält. Han har åter gjort sin skörd. Under sorgefanor hafva folken böjt sina hufvud vid förlusterna. Åter räkna vi öfver dem; åter samla vi på bautastenen namnen från alla Nordens land.

Men vi hålla här ingen dom öfver de döde. Vi nalkas dem med den vördnad, som dödens majestät kräfver af alla lefvande. »*Ave Cæsar, morituri te salutant!*» Vi äro blott kvarglömda fäktare på den arena, öfver hvilken döden nyss skridit fram. Hvem hans hand blindvis föll uppå, han miste plötsligt lifvets färg, men med lifvets färg miste han också dess skröplighet. Vi, som blefvo kvar efter de fallne, det är vi, som med lifvets färger ännu bära skröpligheten. Vi falla en dag som de, men med en ringare lifsgärning än deras. Oss höfves det att med ödmjukt sinne hembära en samtidens gärd af medkänsla och tacksamhet åt dem, som föllo före oss på vädjobanan.

Skulle väl i dag vid en nordisk fest i Lund och i den Akademiska Föreningens sal en annans namn nämnas före hans, hvars stämma här så ofta ljudit, hans, som just åt dessa fester en gång skänkt en glans, hvilken de sedan icke mera haft såsom då: *Vilhelm Erik Svedelius.*

Alltså numera äfven han blott ett namn på bautastenen, den liffulle, som med ordets makt så ofta göt lif i de lyssnande skarorna!

Vi äldre, som hört honom här, är det ej för oss, som om det var i går hans stämma ljöd här sista gången?

Vi se oss omkring och tro, att alla liksom vi hafva känt honom och hört honom här. Och dock är det redan inemot en mansålder, sedan denna stämma upphörde att här ljuda. — Så mäktigt var det intryck, hans gåfva, hans personlighet gjorde, så outplånligt.

Det var den tid, då talaren af naturens begåfning såsom ingen, Johan Henrik Thomander, improvisatören med den oändliga rikedomen, vid hvars läppar, då han talade, tankarna, ögonblickets vingade genier, liksom trängdes för att jublande alla få vara med och lyftas på den böjliga röstens klangvåg, — det var den tid, då han möttes här vid våra fester med talaren af ädel konst, Carl August Hagberg, han, hvars oförgätliga stämma ännu ljuder liksom ur fjärran. Emellan dem stod Vilhelm Erik Svedelius. Emellan deras stämmor ljöd hans med den djupa klangen och de djupa allvarliga orden — en malmfyld klockton, som klingar öfver nejden någon vinterdag. Hvem af oss har väl ännu glömt de stora talen, han höll här på våra nordiska fester, talet för minnet och löftet 1857, för Gustaf Vasas, Karl X:s och Magnus Stenbocks minne 1860, vid konung Oskars död, eller det lilla, pärlan, talet för kvinnan 1859.

Den nordiska festen var Svedelii stora dag i Lund; han var dess medelpunkt. Herskare i talarestolen med sitt ords sympatiska makt, drog han blickarna sedan med sig, hvarhälst han kom, antingen han stod i åhörareskaran, vänligt lyssnande till talarstolens unga debutanter, eller han rörde sig med breda later utmed borden. Då gaf han sig i all den egendomlighet och originalitet, som tillhörde honom, följande de växlande stämningarna i sitt sinne. Plötsligt flög ett solsken öfver anletet: det betydde, att han mött ett godt intryck från talarestolen eller ett gladt ifrån borden. Och molnen foro väl också öfver denna panna, allt efter som tankar och stämningar därinom gingo sin gång. Då log han också för sig själf eller med andra dessa stora, goda löjen, som kommo återklingande från ett hjärtas guldgrund, och stundom liksom försvann han i denna frånvaro från sig själf, hvilken af dem, som ej kände honom, så ofta blef missuppfattad. Ty frånvarande var han visserligen för sig själf, men han *syntes* blott frånvarande från andra. Allt omkring honom

hade han med sitt intelligenta väsen snabbt och säkert uppfångat, och han glömde det icke häller sedan. Man trodde, att han ingenting bemärkt, att han låtit sina tankar föras bort i andra rymder, men han hade följt med allting omkring sig, och om någon antog annat, så kunde väl hända, att plötsligt liksom en blixt ur molnen slog ned, och slog den ned, så träffade den. Ingenting hade undgått honom, ingenting utom ett enda — han själf. Det var en af hans egenheter, hans största egenhet och en genomgående: han tänkte aldrig på sig själf, han lefde ej för sig själf, men väl för andra. Däri låg människan.

När vi nämnde namnet Vilhelm Erik Svedelius, trädde talaren strax i förgrunden. Det var naturligt: han var en af sin tids störste. Eftervärlden skall ej jäfva samtidens omdöme, då den läser talet på Upsala högar 1856, talet vid Utmelandsmonumentet eller till Wallins minne. Ännu 1886 glänste han som talare vid Schéelestodens aftäckning i Köping, hans födelsestad. Och likväl saknas för läsaren, såsom alltid vid den store talarens verk, mer än hälften — det är han själf, som saknas.

Men Svedelius var icke blott talaren: han var också den utmärkte universitetsläraren, den förtjänstfulle författaren, ej blott på sitt egentliga vetenskapsfält, historien, utan också inom andra: statskunskapen, statsrätten.

Två universitet borga för omdömet om Svedelius såsom universitetsman. I Lund var han historiker: den dag han höll sin profföreläsning där, »Om de tre stora revolutionerna, den engelska, amerikanska och franska», den dagen återföddes historiska studier vid Sven Lagerbrings lärostol. I Upsala fördes han från historien såsom läroämne: statskunskapen i Johan Skyttes stiftelse blef här hans uppgift. Och han arbetade ärligt äfven med siffrorna på detta fält: egentligen voro de för hans natur främmande.

Men föreläsningen, undervisningen, kunskapen rymde för honom blott en del af universitetsmannens pligt. Han bar inom sig ett ideal af akademisk lärare, som han ville hafva utfördt i lifvet: universitetets uppfostrande makt var för honom det väsentligaste. Därför lefde han med ungdomen: utan familj själf, hade han i den, framför allt i sin nation i

Upsala, sin familj. Det var detta samlif, som så länge bibehöll hos honom en ungdomsfriskhet ännu under gråa hår. Med hvarje ny ungdomsskara, som nalkades, förnyades hos honom de gamla idealen; och därför blef också hans makt öfver ungdomen alltid den samma. Han var alltid student, ung student i sin ungdom, gammal student i ålderdomen.

Den som vill känna ungdomsvännen Svedelius, han skall läsa talen »Till studenterna», såsom han kallar dem, talet af 1862 vid hans återflyttning från Lund till Upsala eller talet, som han höll tjugu år derefter, 1882 vid afskedet från sin lärostol. Ett halft århundrades lefnadserfarenhet från de svenska universiteten ligger däri förvarad. Det är ungdomens »allvarligaste vän», som här talar; han gifver sig själf denna signatur. Han talar om ungdomens art och lynne, om dess glädje och sorger, om dess framtidshopp, men också om dess hotande faror och om dess fel. Tro ej, att det är smicker, som den allvarlige vännen har att säga! Han skildrar lättjan — »det djuriska tillstånd, som så kallas» — lättsinnet i alla dess former och »skurkeriet», som vidtager när slarfven passerat lättsinnets gräns. Det är ej ett vanligt tal, en skrift om 74 sidor. Däri ligger ett testamente, arfvet efter den gamle ungdomsvännen. Måtte det läsas! Det är sagdt till Upsala, men det är menadt också till Lund. Han hade hört dem bägge till; och han tillhörde dem alltid bägge. Han höll dem och deras ungdom bägge kära: — Sveriges ungdom.

Vetenskapsmannen Svedelius var en redlig arbetare på det fält, som utgjorde hans domän. Mången annan med mindre gåfvor skulle hafva förlorat sig på så vidsträckta fält. Men han blef ej allt hvad han kunde blifvit såsom författare, därför att hans krafter för mycket spriddes. Han saknade kanske också en annan gåfva: den historiske kritikerns. De små undersökningarna tilltalade honom icke: de lågo ej i hans begåfning. Hans gåfva var att se de stora dragen. För honom lefde allt osöndradt; i hans ord fick det åter helhet, lif och färg. Han var historieskrifvare under den fana, som Michelet planterat i de sköna ord, hvilka ristats på den franske historieskrifvarens graf:

»L'histoire, c'est la résurrection.»

»Där brast ett ädelt hjärta», blef det sagdt i går, när budet kom till Lund, att Vilhelm Erik Svedelius icke mera hörde till de lefvandes tal. Hvarför skulle vi ej säga det om igen i dag och alla dagar: ett ädel hjärta, ett fosterländskt, — en man och en ärans man!

* * *

Carl Johan Schlyter och *Christian Naumann:* huru olika voro ej dessa båda i allt, till själfva grundlynnet, till böjelser och lefnadsriktning! Och likväl hade ödet stält dem bägge en gång här tillsamman att verka i samma lefnadskall, vid samma universitet, i samma fakultet. Olikheten försvann aldrig, utjämnades knappt med åren. Men det universitet, de tillhört, gläder sig åt att hafva egt dem bägge: de hafva gagnat det, hedrat det, en hvar med sina gåfvor.

Större var *Schlyters* lefnadsdagars tal än andra dödliges: först nittiofyraårig gick han till hvila. Flitigare hade han användt sina många dagar, än andra använda det ringare talet. Också lemnade han efter sig ett minnesmärke, *ære perennius*. Ingen annan skulle ensam hafva kunnat rest ett sådant än den, hvars flit, som Shakespeare säger på ett ställe, »gjorde natten till dagens arbetsbroder». Där fans arbetslust och där fans arbetskraft: han var af samma gamla stam, som en gång grundade den svenska rättsvetenskapen i vårt universitets juridiska fakultet. Själf blef han efter David Nehrman-Ehrenstråle den fakultetens största namn.

Men Schlyters lefnadsverk, de tretton stora kvartvolymerna, som intet nationalbibliotek i världen kan sakna, är icke en bok i vanlig mening; det är ett arbete — om något — men en utgifvares, icke en författares arbete. Han har låtit sig själf försvinna i sitt verk. Hans minne lefver därför icke självständigt, men till gengäld är det införlifvadt med hela tidehvarf af vårt folks historiska lif. Han liknar en man, som användt sin hela lefnad för att göra trogen vakt, och när denna är slutad och fosterlandet tackar för god vakt, så känner det, att den nationalskatt, som det satte honom att vårda och för alla tider betrygga, att denna och han själf för alltid och oupplösligen höra tillsamman.

Lefnadsverket är Sveriges landskapslagar och dess medeltidslag. I 50 år, 1822—1872, tog det hans järnflit. Den forskande, tänkande utgifvaren blef därunder en af tidehvarfvets förnämsta och insigtfullaste kännare af vår medeltids språk och historia; han blef banbrytaren för en svensk historisk språkvetenskap.

Det finnes tidehvarf i folkens historia, under hvilka människorna, deras handlingar och öden, träda tillbaka; inga urkunder förtälja om dessa annat än de torftigaste data. Men samhället i dess grundbyggnad står tydligt och klart för oss. Det reser sig upp för våra blickar ur lagarna. I dessa ligger de tidernas historia. Det var ej en tillfällighet, som dref Schlyter att egna sin lefnad just åt detta skede af våra häfder, ty sådan vi kände honom, låg det i hela hans andliga läggning något, som måste draga honom just till dessa tider. Det reala, det faktiska, det opersonliga var det, som intresserade honom; människan som sådan trädde i bakgrunden. Sådan, som vi kände honom, kunna vi också tänka oss männen af det samfund, i hvilket han fördjupade sig, dessa den oblidkeliga rättens tolkare, dessa, det skarpa förståndets, den hänsynslösa viljans, de fasta samhällsformernas män, hvilka förde ordet bland menigheter, som samlades med dem på tingen. Deras samhällsåskådning var hans: det beståendes rätt, därför att det bestod, samhällsformernas orubblighet såsom följd af deras orubbade bestånd. Själfva rättegångslystnaden på tinget var här ej utan sin motsvarighet: den fans i stridbarheten ända ut på vetenskapens världsting. Men vid sidan häraf stod hos honom också den trogna pligten, ty den stränga rättens man var tillika mannen af omutlig pligtkänsla. Och rätt och pligt hvilade på religionens fasta grund hos Henrik Schartaus samvetsgranne lärjunge. Sveriges lagar och bibeln: det var hans urkunder. Han utgaf bägge, bibeln i Karl XII:s kyrkobibel; det tredje han utgaf var Henrik Schartaus skrifter — utläggningen till rätten och pligten. Häri ligger Schlyter tecknad.

Han synes nu ej mera ibland oss, nittiofyraåringen, främlingen från andra tider, det allra sista vittnet af Lund sådant det var i det 18:de seklets slut, det 19:s ingång. Äfven de skarpt tecknade profiler, i hvilkas drag vi läsa den tidens, vår stor-

tids karaktär, liknade han icke. Han var af sin egen art, en man af ett enda block, brist och förtjänst gjutna samman i ett.

* * *

Huru olik honom till hela sin andliga läggning och lefnadsriktning var ej *Christian Naumann* — sin samtids man, en världens man, en världsman. Ett århundrade syntes skilja dem åt, och i själfva verket var det dock, när man ser närmare till, blott en ynglingaålder.

Om Schlyter hade valt sin post vid de gamla lagarna, så valde Naumann sin, i öfverensstämmelse med sin naturs böjelser, vid 1809 års författningsverk med hvad på den grunden sedan bygts i det svenska samhället. Men studiet häraf måste föra honom tillbaka till äldre tider, och så blef han den svenska statsförfattningens historieskrifvare. Han grundade dess studium vid vårt universitet. Hans böcker trängde in äfven vid det andra svenska universitetet. Så har han under den kortare tid, han egnat sig åt universitetslärarens kall, förvärfvat en icke ringa betydelse för mer än en fakultet. Men det var ej vid ett universitet, i det yttre lifvets stillastående, som hans lust och böjelse bjödo honom stanna. Honom drogo de till ämbetsvärlden, till hufvudstaden, och så lemnade han sin professur för att träda in i konungens högsta domstol.

Huru det emellertid var, Christian Naumann öfvergaf dock ej därför hvad han en gång tillhört, hvarken sin vetenskap, sin skriftställareverksamhet eller sitt universitet. Han bearbetade och utgaf sina böcker i förbättrade upplagor. Han grundade Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning. Och öfvergaf han väl det universitet han tillhört både som lärjunge och lärare? Nej, han förblef det trogen i sin kärlek. Han hade varit en af de våra, och han förblef det, tills hans öga slöts.

* * *

Till de våra hörde också *Carl Anton Wetterbergh*. Ej häller han glömde någonsin sin »alma mater» och de intryck han af henne i sin ungdom mottagit. Han var hela Sveriges Onkel Adam, men Lund och han hade ett särskildt band

mellan sig. Det var här han lärt sitt läkareyrke och därunder hade han emottagit intryck, som blefvo outplånliga. Den geniale E. Z. Munck af Rosenschöld gaf dem, och framför andra verkade på ett sinne som Onkel Adams den milde Arvid Florman. Riktningen mot det humanitära, läkarekonstens förbund med den upphöjda människokärleken, skönjes hos så många af de läkare, hvilka utgingo från Lund i hans samtid, men hos ingen kanske mera utpräglat än hos Carl Anton Wetterbergh eller hos hans något äldre samtida, Johan Olof Lagberg. Det var från Flormans hörsal och klinik som den riktningen kom.

Och ännu andra goda intryck förde Onkel Adam med sig från Lund. Alla hafva vi nyss läst den rörande berättelsen om hans ungdoms betryck, då han hungrande kom och satte sig i lärosalen, och ingen som läst därom har väl häller glömt hedersmannen i katedern, som räckte den hjälpande handen för hela hans studiebana. Wetterbergh själf glömde det aldrig. I sin medelålder, och så länge hans välgörare lefde, kom han ofta till Lund för att tacka och för att erinra sig sin ungdom, dess strider och människornas godhet. Och då träffade han intill det sista besöket gamla vänner här, som ej häller glömt bort honom, vänner inom stadens alla kretsar och icke minst inom borgerskapet, ty under de elfva år han lefde här, hade han, oberömd ännu, omfattats med den välvilja, för hvilken berömmelsen gör hvarken från eller till, om ock det gläder att se, hur det går dem väl, som draga bort från universitetet.

Och det var också här, som Onkel Adam fick sin första väckelse på den bana, som skulle föra hans namn till ryktbarhet. I Smålands nation, som ung student redan, röjde han den ursprungliga berättaregåfva, som är kärnan i Onkel-Adams författarskap. Per Wieselgren, hans äldre landsman, då redan förordnad att förestå den estetiska lärostolen, var den, som först bragte honom till medvetenhet om de anlag, som skulle göra honom till Sveriges populäraste skriftställare under inemot en mansålder.

Om detta författarskap har ingen yttrat något sannare än han själf, då han 1869, för tjugu år sedan, utgaf sina samlade skrifter. Han säger:

»Jag har från ungdomen och ända in i ålderdomen bibehållit samma lynne, samma förtjänster och samma fel. Min lycka har varit, att mina landsmän ungefär hafva de samma både förtjänster och fel som jag — att det således icke varit något annat än en svensk, som skrifvit för svenskarne. Och om man vill fråga mig, hvarför jag skrifvit så och ej annorlunda, har jag ej annat svar, än att man lika gärna kunde fråga en hämpling, hvarför han ej sjunger som en talltrast. Jag vet ej mera, än att jag kände mig tvingad att göra folkets massa till min förtrogne i allt det goda, glada eller smärtsamma, mitt hjärta kände.

Bland litteraturens praktväxter kunna mina skrifter icke komma, icke häller gärna bland ogräsen och allra minst bland de giftiga. De ha rangen af vildblommor, vuxna på den svenska jorden.»

Däri ligger det. Han var en fosterlandets hängifne son, en patriot. Det är fullkomligt följdriktigt, att de som i litteraturen följt efter honom och planterat »ogräs» eller »giftiga» växter, också förnekat fäderneslandet.

Mätt af år, inslumrade för alltid den ädle fosterlandsvännen i detta års början. Vännerna hade alla gått före honom; en stannade till det sista vid hans sida, den bästa: hon, som jämnat hans stig i ett halft århundrade.

* * *

Bautastenen bär också en kvinnas namn.

Hon föddes i ett stilla hem, men som ej därför var lyckligt. Hon växte upp under trons symboler, men i tvång. Att hon egde en särskild, en sällsynt naturens gåfva, som skulle göra hennes namn en gång nämndt ute i den stora världen, det visste hon icke. Hon hade blott en underlig längtan att komma ur sin trånga krets, att se denna värld, som skimrade därutanför. Så lemnade hon sin barndoms hem och knöt sorglös nya band med nya pligter. Då vaknade lifvets strid, och i denna strid begynte hon att blifva medveten om sig själf, att känna hvem hon var af naturens gåfva. Då begynte också för henne kampen om personlig-

hetens högsta, det hvarför den är ställd i världen: dess utveckling, utvecklingen af de gåfvor naturen själf hos henne nedlagt.

Det finnes i människans värld, på jordens hela ring, ingen strid, intet skådespel, som kan jämföras med personlighetens strid för sin utveckling: den är, djupare sedt, lifvets innersta innehåll. Lefver icke den ena hälften af mänskligheten för omsorgen om den andra? Hvarför resa kyrkorna sina spiror mot skyn? Hvarför bygga vi uppfostringspalatsen, skolornas och högskolornas? Allt är det gjordt blott för att understödja detta det högsta af alla sträfvanden. Så mycket djupare följer då vår medkänsla de rikt begåfvade, som kämpa i spridda led och ensamma, hvilkas kamp dock är så mycket svårare just för de större gåfvornas skull. *Victoria Benedictsson* — ty det är namnet — stred en ärlig strid om sig själf i små och trånga yttre förhållanden för att vinna fri luft och fri horisont, för att nå utvecklingen af den naturens gåfva, som var hennes. Och hon vann segrar i striden, som skulle tillfredsstält mången, nöjd med det yttre. Men den stora segern inom sig själf, den inre harmonien, konstnärssjälens lugna inre jämvigt, den nådde hon icke.

Sofokles' ord gäller: »Af mycket underbart på jorden är människan dock underbarast». Hon mäter oceanens djup. Hennes spanande blick i rymden förlorar sig i stjärnevärldar. Men hvem har blickat till djupet af människans själ?

Där bo dunkla makter, urkrafterna i världen. Där leka lifvets tanke och dödens som bröder. Och lifvets tanke lyfter ibland dödens upp på sin arm, trycker honom till sitt hjärta och smeker honom, till dess en dag dödens tanke har blifvit den starke, starkare än lifvets.

Då slår han sin arm kring sin broder och kväfver honom.

— — — — — — — — — — — — — — —

General Boulanger.

»När jag ser hans oändligt sorgfälligt krusade lockar och iakttager, huru han stryker dem med ett finger, förefaller det mig omöjligt, att den människan kan rufva på en så stor olycka — romerska fristatens undertryckande.»
Cicero (Om Cæsar).

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? .... Quem ad finem sese effrenata jactabit audacia?
Cicero.

Je ne crois pas qu'on triomphe si aisément de Boulanger quand on l'aura fait. En France quand on a la force et quand on n'a pas de scrupules, on a toujours quelques années devant soi.
Jules Simon.

Das Bewusstsein der Völker anerkennt nur die Grösse des Willens. Der feinste Geist, die umfassendste Vernunft, die lauterste Weisheit mögen Grosses leisten auf geistigem und auf persönlichem Gebiet: die Massen werden sie nicht bewegen. Die Masse bewegt und in ihrem Gedächtnisse haftet nur der Wille, der sie zwingt, nicht die Vernunft, die sie leitet.
Ernst Freiherr von der Brüggen.

I.

En egendomlig företeelse, som möter oss i Frankrikes äldre historia, men ännu oftare efter 1789, är den framstående roll, som män af utländsk eller till hälften utländsk börd där ha spelat. Napoleon I var ju som bekant helt och hållet korsikan, Napoleon III åter till hälften korsikan och fransman. Kléber var elsassare, således egentligen tysk. Ney, som var från Saarlouis, hade äfven tyskt blod i ådrorna. I det italienska Nizza såg Masséna, »krigets son», dagen i samma rum som Garibaldi några årtionden efter honom. Macdonalds liksom Mac-Mahons förfäder voro irländare. L. A. Thiers var liksom sin frände på kvinnosidan, André

Chénier, af grekisk härkomst. Gambetta var enligt somligas utsago af italiensk, enligt andras af judisk börd. Jules Simons härkomst uppgifves vara judisk. William Henry Waddington är född engelsman, om han än vid unga år vardt naturaliserad fransman. De båda Dumas' mulattska börd är allbekant. Marskalkens af Sachsen ättling, George Sand, hade i sina ådror tyskt kungablod, svenskt adelsblod och därjämte zigenarblod. Emile Zola åter är ju son af en till Frankrike inflyttad venetiansk ingeniör.

Liksom alla dessa är icke häller *George Ernest Jean Marie Boulanger* till sin börd helt och hållet fransman. Hans moder var nämligen engelska. Boulanger föddes i Rennes i Bretagne den 29 april 1837. Hans fader var jurist och tyckes åtminstone en tid varit bosatt i Paris, ehuru sonen fick sin skolbildning vid lyceet i Nantes. 1855—56 genomgick Boulanger krigsskolan i St. Cyr, hvarifrån han utgick som underlöjtnant vid 1:sta turcosregementet. Vid detta tappra regemente fick han elddopet i kriget med kabylerna.

Boulanger deltog med stor utmärkelse i det italienska fälttåget 1859. Här vardt han sårad, men fick ock som belöning för sitt ådagalagda mod mottaga hederslegionens kors. Kort efter sitt tillfrisknande eller på våren 1860 vardt han befordrad till löjtnant. Ännu mera utmärkte han sig i kriget i Cochin-Kina 1862—64. Äfven i detta vardt han sårad, men blef ock vid nyss fylda 25 år kapten.

Sistnämnda svåra och hemska fälttåg tyckas i väsentlig mån ha inverkat på Boulangers utveckling. Det farliga kriget i den aflägsna Östern riktade nämligen hans erfarenhet, på samma gång det väckte och skärpte hans reflexionsförmåga och gaf hans karaktär en välbehöflig stadga. Kanske voro den erfarenhet, han vunnit under sistnämnda krig, och det växande allvaret orsakerna till, att Boulanger vid sin återkomst till Algeriet med lifligt intresse och stor energi kastade sig på krigsvetenskapliga studier.

Enligt en af hans franska biografer skulle de krigsvetenskapliga insigter, han vid olika tillfällen lade i dagen, ha väckt hans förmans uppmärksamhet och i väsentlig mån bidragit till, att Boulanger 1867 vardt anställd som instruktions-officer vid Saint-Cyr.

Vid ankomsten till krigshögskolan blef han snart föremål för den största uppmärksamhet för att icke säga beundran från elevernas sida. Den unge, vackre, elegante kapten Boulanger, som med ära och utmärkelse kämpat i tre världsdelar och hvars bröst redan var prydt med så många ordnar och medaljer, var också synnerligen egnad att slå an på en ungdomsskara, som drömde om krig, ära och utmärkelse. I tjänsten var han dock ytterst sträng och noga; disciplinen upprätthöll han med verklig järnhand. Men lika sträng som han var i tjänsten, lika älskvärd och förbindlig var han utom den samma. Hans afdelning ansågs snart vara den bäst exercerade och högst utbildade. Den fick ock namn om sig att vara den främsta bland de fyra divisioner, i hvilka krigsskolans elever voro fördelade.

Men på samma gång Boulanger gälde för att vara en öfvermåttan sträng förman, fick han äfven namn om sig såsom en ytterst duglig och rättvis lärare, som väl förstod att bedöma sina elevers kunskaper. — Allt detta gjorde, att han vardt mer och mer omtyckt af krigsskolans elever. Och om man får tro en fransk sagesman, så kvarlefver Boulanger i sina lärjungars hjärtan icke allenast i ett godt utan till och med i ett outplånligt minne.

* * *

Den 15 juli 1870, samma dag som Frankrike förklarade Preussen krig, utnämndes Boulanger till bataljonschef vid det 28:de linieregementet, som då ännu låg i Nantes. Det var med en viss grämelse, icke alldeles fri från afund, som Boulanger kort efter sin ankomst till Nantes såg sitt regementes andra bataljoner afgå till Rhen-arméen. Hans egen bataljon fick nämligen stanna kvar i Nantes, dock endast för att kort därefter få order att afgå till Paris. Lyckan visade sig äfven vid detta tillfälle vara Boulanger mycket bevågen. Det som *han* ansåg för ett missöde, nämligen att ej få följa med till Rhen-arméen, visade sig snart vara en förmånlig händelse.

Ty striderna utanför Paris skulle gifva Boulanger tillfälle både att visa sig vara en tapper, insigtsfull och framstående

officer och att lägga i dagen sin stora organisatoriska talang. Sistnämnda egenskap kom han nämligen att få visa vid uppsättandet, inöfvandet och rekryteringen af 114:de linieregementet, hvars befälhafvare han blef den 9 november 1870, ehuru han endast var öfverstelöjtnant. Som befälhafvare för nämnda regemente deltog han med största utmärkelse i slaget vid Champigny den 30 november och 2 december. Till den grad hade han vunnit sina soldaters tillgifvenhet, att de, ehuru knappast mer än rekryter, med största tillit och hängifvenhet följde sin regementsbefälhafvare i den mördande elden. I nyssnämnda strider förlorade ock Boulangers regemente omkring 600 man i dödade och sårade. Själf var han bland de sistnämndes antal redan under första dagens strid, hvilket dock icke hindrade honom att fortfarande föra befälet öfver regementet och deltaga i striderna den 2 december. För sitt tappra förhållande under dessa båda blodiga dagar vardt han officer af hederslegionen, och i januari följande år öfverste, således innan han fylt 34 år.

Under striden med kommunen vardt öfverste Boulanger två gånger nämnd på dagorderna för det lysande mod han visade vid eröfringen af tvänne barrikader.

Vid Versailles-arméens intåg i Paris den 25 maj 1871 blef Boulanger åter sårad, men samma dag blef han ock kommendör af hederslegionen. — Storofficer blef han femton år senare som krigsminister.

* * *

Vi se sålunda, att det för Frankrike så ödesdigra kriget med Tyskland liksom den förfärliga striden med kommunen varit lyckobringande för Boulanger. Han hade härunder fått flera tillfällen att utmärka sig och rikta uppmärksamheten på *sig*, än han skulle haft, om han tillhört den här, som blef slagen och fången vid Sedan, eller Rhen-arméen, som efter flera blodiga slag blef innesluten i Metz, hvarest hungern tvang den att sträcka gevär åt fienden. Vid den till större delen nybildade Paris-arméen rådde brist på dugliga och erfarna officerare, men denna brist var det, som i förening med Boulangers tapperhet och duglighet var orsaken till hans hastiga befordran. Sin öfverste-grad fick han

dock icke länge behålla. Ty den kommission, som efter krigets slut tillsattes för att döma öfver de under kriget gjorda utnämningarna, lät Boulanger återgå till öfverstelöjtnantsgraden. Denna degradering var dock i det hela taget mera skenbar än verklig. Ty redan 1872 fick han i uppdrag att organisera det 133:de linieregementet. Det sätt, hvarpå han utförde detta värf, gjorde, att han 1874 vardt befordrad till öfverste för det 70:de linieregementet, hvarifrån han efter några veckor åter förflyttades till det 133:de linieregementet, sin egen skapelse, men nu ej som öfverstelöjtnant och regementsbefälhafvare, utan som öfverste och chef för det samma. Detta regemente låg i Belley och hörde till 7:de armékåren, öfver hvilken hertigen af Aumale förde befälet från 1873 till 1879.

Härigenom måste naturligtvis Boulanger komma i beröring med hertigen. Hurudant förhållandet var mellan *öfverste Boulanger* och *H. K. H. generalen, Henrik af Orléans, hertig af Aumale* är svårt att med visshet afgöra. Efter åtskilligt att döma, tyckes Boulanger icke ha försummat att göra Ludvig Filips son sin uppvaktning och detta på ett sätt, som mera passat för en hofman än för öfversten i en republiks armé. Dock måste man äfven på samma gång erkänna, att det hör till den militära hierarkiens traditioner, att de underordnade söka vinna sina förmäns bevågenhet. Vid alla befordringar är det ju af största vigt att ha sina förmän på sin sida. Det var därför icke häller underligt, att Boulanger sökte skaffa sig en gynnare i sin general, allrahälst som hertigen af Aumale ännu på denna tidpunkt var en mycket inflytelserik och mäktig man. Detta hade nog också Boulanger i rättan tid varsnat. Ty efter åtskilligt att döma tyckes han ega stort skarpsinne och stor skicklighet, då det gäller att vädra, hvar makten ligger, och hvem den mäktige är. Så gjorde han med hertigen af Aumale, och längre fram skulle han göra på samma sätt med vänstern och yttersta vänstern; den vänskap som en gång existerade mellan Boulanger och dessa grupper, ha dock de senare händelserna gjort ända på.

Boulangers beteende mot hertigen, sedan deras roller blifvit ombytta, eller när Boulanger såsom krigsminister och

arméens aktuele chef var hertigens af Aumale förman, har blifvit mycket skarpt klandradt, från en synpunkt dock kanske allt för strängt, i synnerhet om man tager i betraktande de pligter, som ålågo Boulanger som republikens krigsminister. Ty efter det vanvördiga bref, som hertigen af Aumale efter pretendenternas utvisning och sitt eget afskedande ur franska arméen, sommaren 1886, tillskref republikens president, var det Boulangers pligt att göra hvad han gjorde. I ingen enda monarki skulle ett sådant bref till statens öfverhufvud fått passera onäpst. Hvad man möjligen med fog kan förebrå Boulanger *vid detta tillfälle* är, att han med glädje begagnade sig af första bästa tillfälle att betala sin forne chef för gammal ost.

Det är visserligen ännu ej möjligt att få full klarhet om hvad som passerat mellan hertigen af Aumale och öfverste Boulanger, men efter tyska källor vilja vi anföra följande.

Såsom chef för 7:de armékåren hade hertigen af Aumale sitt högkvarter i Besançon. Efter så många års frånvaro var hertigen, som under sin faders regering utmärkt sig i kriget mot kabylerna, glad att åter se sig i spetsen för franska trupper. I tjänsten var han mycket sträng och nitisk, men i det enskilda umgänget visade han sina underordnade stor välvilja, som dock kanske icke härrörde endast af oegennytta. Huset Orléans' medlemmar kunna knappast sägas vara kungliga ända ut i fingerspetsarna. Ludvig Filip hade icke ens en vanlig adelsmans nobless, än mindre en konungs. Det samma kan man ock säga om hans söner och sonsöner. De egenskaper, som utmärka Orléanserna, äro stor duglighet, stor förslagenhet, men framför allt stor skicklighet att iakttaga sina egna fördelar och intressen i synnerhet de pekuniära. De äro framför allt praktiskt folk. Hertigen af Aumale är onekligen den mest framstående af denna familj, åtminstone hvad begåfningen angår. Stora förhoppningar hade ock rojalisterna en tid på honom. De trodde sig nämligen i honom ha funnit den man, som skulle bereda väg för konungadömets återupprättande. Hertigen af Aumale har icke häller afhållit sig från vissa intriger i denna riktning, detta redan på den tid, då Thiers ännu var vid makten. Hertigen sökte ock vinna så många anhängare som

möjligt åt sitt hus. Att han försökte göra detta äfven som chef för 7:de armékåren är högst sannolikt. Hans mer än furstliga förmögenhet beredde honom ock många tillfällen därtill. Flere officerare, som voro hänvisade endast till sin sold, fingo frikostig hjälp ur hertigens kassa. Detta var visserligen icke fallet med öfverste Boulanger, ty han hade redan 1865 gjort ett gifte, hvarigenom han tyckes ha blifvit försatt i en ekonomiskt oberoende ställning. Men hertigen kunde vara en ärelysten officer till nytta på annat sätt, nämligen genom det inflytande han hade ännu vid början af 1880-talet. Och som protektionsväsendet kanske aldrig förut under något föregående statsskick varit i ett sådant flor eller haft en så stor utsträckning som under tredje republiken, så beslöt Boulanger, hvilken såsom en mängd andra fransmän lider af en orolig och häftig ärelystnad, att söka skaffa sig gynnare, där han kunde.

I januari 1880, således kort efter det att hertigen lemnat befälet öfver 7:de armékåren åt general Wolff, skref öfverste Boulanger till sin forne chef ett bref. I detta säger han sig icke ha några andra gynnare än de generaler, under hvilka han tjänat. Han anhåller därför om hertigens förord vid den brigadgeneralsutnämning, som snart skulle ega rum. »Jag vill icke tala för er», skrifver han, »om mina tjänster. Ni vet hvem jag är.»

Hvilken tanke hade nu hertigen af Aumale om öfverste Boulanger? Får man tro en tysk källa, skall hertigen icke hafva satt Boulanger synnerligen högt. Medan hertigen ännu var chef för 7:de armékåren, lär han i en rapport till krigsministern hafva fält följande omdöme om Boulanger: »En dugtig, men i det hela taget ordinär officer.»

Vare härmed hur som hälst, allt nog hertigen gaf sitt förord till Boulangers befordran. Ty den 4 maj 1880 vardt den sistnämnde utnämnd till brigadgeneral. Några dagar därefter tackade Boulanger i ett bref *H. K. H.* för den tjänst han gjort honom. På fyra ställen i brefvet förekommer uttrycket E. K. H., men hvad värre var för Boulanger äfven följande: »Jag skall alltid vara stolt öfver att hafva tjänat under en sådan chef som ni, och välsignad vare den dag, då jag åter kommer under edra order.»

»*Tempora mutantur et nos mutamur in illis.*» General Boulangers och hertigens af Aumale vägar skulle nu snart skiljas. Hertigens inflytande var i sjunkande, och Boulanger skulle skaffa sig andra gynnare och befordrare. Sådana skulle han finna dels i sin egen duglighet, själfständighet och tvärsäkerhet, men ock bland vänstern och yttersta vänstern, som sex år därefter skulle hjälpa Boulanger till en ännu högre och mera lysande befordran än den hertigen af Aumale 1880 skaffat honom. — Kort efter sin utnämning till general begärde och fick Boulanger, som under hela sin föregående bana som officer tjänat vid infanteriet, befälet öfver en kavalleribrigad. Officerarne vid denna sågo med en viss förvåning ned på denne infanteri-officer, som kom att taga befälet öfver dem. Men denna ringaktning räckte endast några få dagar. Den forne infanteri-officern visade sig nämligen vara en fulländad ryttare, som i skicklighet och elegans icke öfverträffades af någon kavalleri-officer. — Kanske var det under sin vistelse i Algeriet bland araberna, som B. vunnit denna färdighet.

Såsom redan nämndt, var Boulangers moder engelska. Han hade därigenom fått lära sig att tala engelska flytande. Denna färdighet hade väl Boulanger förnämligast att tacka för, att han 1881 fick afgå till Amerika för att som Frankrikes representant deltaga i den 100-års fest som därstädes firades till minne af Yorktowns eröfring och Amerikas erkännande af England som själfständig makt. Som bekant hade en fransk armé bistått amerikanarne i deras frihetskrig, och vid Yorktowns eröfring hade äfven franska trupper deltagit. Boulangers stora förmåga att slå an på och vinna människor, som är en af orsakerna till hans framgång i lifvet, ehuru visst icke den enda, visade sig här i Amerika i sin fulla glans. Militärer och civile beundrade hans vidsträckta kunskaper och hans fina sätt, kvinnorna åter hans martialiska och eleganta hållning, hans älskvärdhet och behag i umgänget.

Icke långt efter sin återkomst från Amerika vardt Boulanger 1882 af dåvarande krigsministern general Billot kallad till direktör för infanteriet. I denna befattning har han äfven enligt tyskarnes utsago ådagalagt framstående duglighet.

Dels som direktör, dels längre fram som krigsminister har han i hög grad fördelaktigt inverkat på franska infanteriets utveckling, beväpning och manöver-färdighet i stora massor. Redan som direktör för infanteriet utmärkte han sig för en förvånansvärd själfständighet i åsigter och för den största energi vid genomdrifvandet af sina reformförslag. Dessutom visade han en häpnadsväckande arbetsförmåga. De under honom lydande byråarna fingo ock af honom lära sig hvad arbete vill säga. Att närmare ingå på den mångfald af reformer, han genomförde eller gaf uppslag till, förbjuder oss utrymmet.

Det är märkligt att se, med hvilken själfrådighet för att icke säga egenmäktighet brigad-generalen Boulanger såsom direktör för infanteriet vågade uppträda mot sina öfverordnade, t. o. m. mot sin högste militäre förman, krigsministern.

En af Boulangers strängaste, men långt ifrån orättvisaste vedersakare, senatorn och f. d. konselj-presidenten Jules Simon säger om Boulanger i sin i år mot honom utgifna skrift, att han i de mera underordnade graderna varit ett mönster af disciplin och noggrannhet i uppfyllandet af sina militära pligter; men ock att han som krigsminister och sedermera som chef för 13:de armékåren varit lika uppstudsig emot och besvärlig för sina förmän, som han förut varit lojal och pligttrogen.

Man måste medge, att det är ett stort fel af en militär att förgå sig mot disciplinen, men månne det icke är ett ännu större af militära förmän, framför allt krigsministrar, att icke förstå att göra sig åtlydda af en underordnad? Och hvarför, kan man fråga, tvingade de icke en sådan uppstudsig herre att iakttaga disciplinens bud? — Orsaken härtill är mycket enkel: de högsta myndigheterna i den tredje franska republiken ha nämligen mer och mer låtit myndigheten gå sig ur händerna. Representation, tjänstemän, militärer, alla bryta de mot disciplinens bud. Den organiserade oordning, som Prosper Mérimée redan i augusti 1870 förespådde skulle åtfölja den tredje republiken, har mer och mer under dess tillvaro blifvit en verklighet. Alla vilja befalla, men högst få vilja lyda. Boulanger är den förnämsta typen för de förstnämnda, enär hans ärelystnad är djärfvare och in-

tensivare än flertalets. Man kan till och med säga om Boulanger, hvad Bismarck en gång sade om Lasalle, den store socialistchefen: att hans ärelystnad är en ärelystnad i *stor stil.*

Men änskönt Boulanger var icke blott självständig utan, såsom vi redan förut nämnt, själfrådig och egenmäktig i förhållande till sin chef, krigsministern, så vardt detta dock icke ett hinder för hans vidare befordran. Kanske hafva dessa nyssnämnda egenskaper till och med främjat hans befordran. Man har nämligen svårt att värja sig för denna tanke, då man vet, att han redan i februari år 1884 vardt befordrad till divisions-general, således innan han ännu fylt 47 år. Tre dagar därefter fick han befälet öfver den franska ockupations-kåren i Tunis.

På denna post fick han ett nytt verksamhetsfält för sin duglighet och energi. Hans förnämsta uppgift var att i detta under Frankrikes öfverhöghet stående land skaffa franska republiken vederbörlig auktoritet och därjämte på samma gång befästa dess makt och inflytande bland den infödda befolkningen. Att han lyckats i detta värf kan icke förnekas. Snart skulle dock hans nyssnämnda själfrådighet komma missnöje åstad, visserligen icke bland den infödda befolkningen i Tunis, utan bland franska myndigheterna. Boulangers hersklystnad, äregirighet eller ovillighet att vid sidan af sig tåla någon jämnbördig makt ledde till konflikter mellan honom och den franske ministerresidenten Cambon. Denna spänning ledde till slut till uppenbar osämja, som nådde sin höjdpunkt, när franska regeringen gjorde Cambon till general-resident och därigenom till Boulangers förman. Förbittrad häröfver, skyndade nu generalen till Paris och begärde sitt afsked. Krigsministern, general Campenon, tyckes dock icke haft synnerligen svårt att få honom att taga tillbaka sin afskedsansökan. Boulanger behöll följaktligen befälet öfver de franska trupperna i Tunis, men, märkvärdigt nog, utan att behöfva återvända till Tunis. *Från Louvren i Paris* förde han befälet öfver trupperna i Tunis, och detta i sex månader. Det är hardt när obegripligt, att en krigsminister kunnat tillåta något slikt, men ännu obegripligare, att franska regeringen kunde se genom fingrarna med ett sådant själfsvåld. Det är ej underligt, att Boulanger

vardt allt uppstudsigare och uppstudsigare, allt djärfvare och djärfvare, och att han tog sig allt större och större friheter, när hans egenmäktighet gång på gång icke allenast lemnades ostraffad utan till och med belönades. Ty äfven denna gång skulle han trots sin uppstudsighet få en lysande befordran.

I december 1885 måste Brissons ministär afgå, emedan kammaren vägrat att bevilja de 75,000,000 francs, som regeringen begärt för att bringa kriget i Tonkin till slut. Freycinet fick af Grévy uppdraget att bilda en ny ministär. I denna ingick Sadi Carnot, franska republikens nuvarande president, som finans-minister och Boulanger som krigsminister. Édouard Lockroy åter vardt minister för handeln och industrien. De bägge sistnämnda hade för sin upphöjelse att tacka yttersta vänsterns chef, Clémenceau, hvilken lär ha varit Boulangers kamrat vid lyceet i Nantes. Bägges motståndare hafva ock påstått, att det var för detta kamratskaps skull, som Clémenceau hjälpte Boulanger in i ministären. Detta kan ock vara mycket möjligt. Och om det vore så, bör man dock icke allt för strängt bedöma Clémenceau; ty i så fall har han endast gjort, hvad de flesta af tredje republikens statsmän gjort. Under den nuvarande regimen har Frankrike nämligen mer och mer blifvit de politiska kotteriernas förlofvade land, och detta till den grad, att våra dagars franska republikaner vid ämbetens tillsättande täfla med 1700-talets franska adel i sjelfviskhet, egennytta och nepotism.

* * *

Boulanger såg sig sålunda, innan han ännu fylt 49 år, vara franska arméens verklige chef. Hans politiska motståndare i Frankrike säga, att han illa fylt sitt värf som krigsminister; hans vänner åter höja honom till skyarna. »Det är svårt att yttra sig om de förändringar han infört i franska arméen», säger en tysk författare, »de kunna ju ej rätt bedömas förr än de bestått profvet». Men samme författare tillägger också, att det vore »en fördärflig villfarelse» att

frånkänna general Boulanger organisationstalang. Han har denna egenskap liksom mod och energi. Och alla tre dessa egenskaper äro af största vigt för den, som vill leda ett stort lands öden och framför allt Frankrikes.

Såsom vi förut omnämnt, skall hertigen af Aumale ha fält det omdömet om öfverste Boulanger, att han var en »dugtig, men något ordinär officer.» Det påstås äfvenledes, att Boulanger sedermera, kanske redan på den tid, då han var direktör för infanteriet, fått reda på detta hertigens omdöme, och att det till den grad skall ha sårat honom, att han från den stunden vardt hertigens fiende. Det är visserligen svårt att yttra sig med någon säkerhet om denna sak. Kanske är hela historien uppdiktad. Men är den sann, så är det icke första gången ett förhastadt omdöme eller en sårad fåfänga vållat fiendskap mellan mäktiga män. Det är ännu svårt att ens något så när rätt bedöma Boulangers duglighet eller intelligens, men nog torde den kunna mäta sig med hertigens af Aumale. Som militär har denne också visat sig vara en »dugtig officer, men i det hela taget ordinär». Hertigens börd, ställning och rikedomar hade undanröjt för honom många hinder, som Boulangers duglighet måst öfvervinna. Redan 1885, kort efter Boulangers utnämning till divisionsgeneral, yttrar sig Roger de Beauvoir i sin bok *Nos Généraux* i de mest smickrande ordalag om general Boulanger. Vidare må man komma i håg den uppfattning Gambetta haft om Boulanger. Sir Charles Dilke berättar, att hans vän Gambetta sagt, att general Boulanger vore en af Frankrikes fyra bästa generaler, den tredje i ordningen, om han mindes rätt. Det vissa är, att hertigen af Aumale icke var en af de två första. Boulanger borde alltså med jämnmod ha kunnat bära hertigens af Aumale dom om sig.

Vare nu huru som hälst med denna dom och det intryck den gjort på Boulanger, nog af, på sommaren 1886 blefvo Boulanger och hertigen hvarandras uppenbara fiender. Förtörnad öfver den andel, Boulanger haft i hans utvisande ur Frankrike, och kanske framför allt öfver att Boulanger i senaten kallat hertigens bref till republikens president för oförskämdt — hvilket det också var — offentliggjorde hertigen både det bref, i hvilket Boulanger bad om hans förord

vid den förestående generals-utnämningen, och det, i hvilket Boulanger i hofmannamässiga ordalag tackar hertigen för den befordran han skaffat Boulanger. Hertigen lät först offentliggöra det senare. Boulanger hade då den oförsyntheten att förneka äktheten af tacksägelsebrefvet samt dessutom att i kammaren säga, att han icke kunde inse, huru han hade hertigen af Aumale att tacka för sin befordran till brigadgeneral, enär det var general Wolff och icke hertigen, som var chef för 7:de armékåren, då Boulanger vardt brigadgeneral. Boulanger skulle dock själf vederlägga detta yttrande, då han lät trycka såsom äkta ett tacksägelsebref till hertigen för nämnda utnämning. Detta bref skiljer sig från det äkta eller det, som hertigen tryckt, därigenom att uttrycket E. K. H. icke förekommer en enda gång, under det denna titel i det äkta förekommer på fyra ställen. Likaledes hade Boulanger låtit utesluta de ofvanför citerade orden: »Välsignad vare den dag då jag åter får komma under E. K. H. order.»

Boulangers förnekande af tacksägelsebrefvet och de osanningar samt den tvetalan, han under denna strid gjorde sig skyldig till, skadade honom mycket hos många, men märkvärdigt nog ökade det också hans popularitet på andra håll.

Orsaken till att Boulanger förnekade tacksägelsebrefvet var, att han, som genom den yttersta vänsterns stöd blifvit krigsminister, icke ville offentligen erkänna sig stå i skuld hos en kunglig prins för sin befordran. Det var ock för att ställa sig in hos yttersta vänstern, han i det tacksägelsebref han själf lät trycka utelemnade uttrycken »E. K. H.» och »välsignad vare den dag» etc. Boulangers uppförande vid detta tillfälle skulle vara oursäktligt, om icke den politiska moralen i Frankrike stode så lågt. När det gäller politiska frågor och politiska motståndare tillåta sig fransmännen allt.

En ung dam lär en gång ha bedt fältmarskalken Moltke och furst Bismarck att skrifva några ord i hennes album. Fältmarskalken tog då först pennan och skref:

»Lögnen förgår, men sanningen förblifver.

v. Moltke, fältmarskalk».

Bismarck tog nu pennan, och sedan han läst Moltkes sentens, skref han i sin tur följande:

»Jag vet väl, att sanningen skall segra i en annan värld, men i förbidan på denna, är till och med en fältmarskalk vanmäktig mot denna världens lögner.

v. Bismarck, Tyska rikets kansler».

Den politiska moralen står icke högt i Europa i allmänhet; lögn föder lögn, och lögn framtvingar lögn. För att säga meningen rent ut, finnes det intet skäl att tro, det de öfriga franska politikernas sanningskärlek eller moral är större eller högre än Boulangers. Sir Charles Dilke frågade en gång en af sina franska vänner, om Boulanger var *en man, en soldat, en skojare eller en åsna*. »Han är allt detta på en gång», svarade vännen. Detta omdöme gäller nog äfven om flera af hans motståndare».

* * *

Men som sagdt, Boulangers tvist med hertigen af Aumale ökade endast hans popularitet bland den stora allmänheten. Detta gjorde, att han äfven kom att inträda i Goblets ministär. Och till och med sedan denna ministär i maj 1887 måst afgå, var Boulanger nära att äfven komma in i en tredje konselj. Freycinet fick först af Grévy i uppdrag att bilda en ny ministär, men vägrade att göra detta, om ej Boulanger äfven inträdde i den samma. Men som Freycinet misslyckades i sitt företag, skulle opportunisten Rouvier försöka sin lycka. Äfven han misslyckades, men detta endast därför, att nästan hela vänstern vägrade att stödja ministären, om Boulanger uteslöts ur den samma. Grévy tillkallade då Floquet, deputeradekammarens president. Denne begärde 24 timmars betänketid, hvarunder han i sitt kabinett hade en öfverläggning med Rouvier, Boulanger och Lockroy m. fl. Härvid förklarade Rouvier, att han icke ville taga på sig det ansvaret att genom sin blotta vägran hindra, att en kombination komme till stånd, hvarigenom den ministerkris, som redan så länge varat och i så hög grad satte landets vigtigaste intressen i fara, skulle få en ända. Men från synpunkten af den civila maktens öfverhöghet öfver den militära utgjorde general Boulanger som krigsminister en verklig fara för republiken. Rouvier tillade till dessa skäl äfven andra, hvarigenom han ville visa, att Boulanger arbetade för cæsa-

rismen. Hans yttrande hade ock på Boulanger den verkan, att denne reste sig upp och bad Floquet om att få aflägsna sig. Floquet svarade, att han ej ville bilda någon ministär utan Boulanger, men om han finge en ministär till stånd, skulle Boulanger vara beredd på att från Floquets mun få höra lika så skarpa saker som nyss från Rouviers.

Emellertid lyckades ej Floquet bilda någon ministär, utan det blef Rouvier. Och i denna ministär kunde naturligtvis icke Boulanger få en plats. Han blef i stället utnämnd till befälhafvare för 13:de armékåren. Huru han under innehafvandet af detta befäl upprepade gånger bröt mot disciplinen, torde ännu vara i friskt minne. Dessa hans felsteg hade ock i mars 1888 hans afskedande till följd. Han har sedan dess hållit Frankrike i oro och spänning genom att i den ena valkretsen efter den andra uppträda som kandidat till deputeradekammaren. Han vill nämligen på detta vis, genom ett slags plebiscit, af det suveräna folket få åt sig öfverlemnad en sådan makt, att han i och med det samma blefve Frankrikes diktator. —

Orsakerna till Boulangers framgångar äro af politisk, ekonomisk och social natur. Genom Frankrike går nu en stark strömning, som vill sätta en general i spetsen för styrelsen. Många anse Boulanger vara den rätte mannen. Men äfven de, som betvifla hans kapacitet, tro dock, att han bättre skall upprätthålla lugn och ordning, säkerhet till lif och egendom än den nuvarande parlamentariska regimen. Ty denna har genom kotteriernas intriger och egennytta råkat i misskredit. Alla sansade personer känna, att Frankrike står inför en fruktansvärd kris, som kan draga mycket politiskt och socialt elände öfver landet. För att skydda sig mot dessa hotande olyckor tror man sig behöfva en herre. Sedan Gambettas död lider Frankrike brist på verkligt framstående personligheter. General Boulanger anses nu af många vara Chanzy och Gambetta i en person. — Sir Charles Dilke, som var Gambettas intime vän, har för ett par år sedan sagt, att sedan Napoleon I:s dagar har ingen varit så populär inom arméen som Boulanger. Han har ock sörjt för soldaternas och det lägre befälets materiella välbefinnande mera än någon annan krigsminister.

II.

»Fransmannen är framför allt svartsjuk om friheten att välja sig en herre». Att detta fina och kvicka omdöme af Ludvig XIV:s samtida, Saint-Evremond, ännu den dag i dag eger sin giltighet, tyckes framgå ur det moderna Frankrikes historia. Både Napoleon I och Napoleon III vordo hvar och en för sig genom ett plebescit och flera millioner fransmäns röster erkända för Frankrikes herskare. Den förstnämnde vardt det hufvudsakligen genom sitt italienska fälttåg, detta krigskonstens mästerstycke, och freden i Campo Formio. Sig själf hade han härigenom gjort till den berömdaste man på sin tid och Frankrike till den första makt i världen. Hans ära fick ytterligare en ny och underbar glans, då han »segrande gick fram i solens länder, och tempel fick vid gamla Nilens stränder och hette Kebir eller eldens far.» I honom gjorde franska folket en stor man till herskare öfver den helige Ludvigs och Ludvig XIV:s rike. Som kejsare fylde han än mera världen med dånet af sitt namn. Detta namn, i förening med den glans och den ära han spridt öfver Frankrikes vapen, var den trollkraft, som dref franska folket att gifva brorsonen kejsarkronan.

Men när Napoleon III fallit på sina gärningars lön, och Frankrike åter blifvit republik, hoppades mången, att friheten skulle få slå fast rot i Frankrike. Ingen man var nu genom sin storhet eller sin ära, eller ens genom sitt namn, farlig för friheten och republiken. »Ty», sade Frankrikes störste statsman, Adolphe Thiers, »det fins blott en tron, men tre pretendenter, och vi må därför göra ett ärligt försök med republiken.» Men samme man sade också: »republiken måste vara konservativ, eller också skall den icke vara». I våra dagar tyckes dock ingen vilja detta, och därför ser det också illa ut för republiken. Men ännu ödesdigrare för den samma vore det, om den nu skulle komma att dö en naturlig död. Någon större fara skulle knappast kunna hota denna statsform, än om den på ett lagligt sätt svunne hän. Under Europas nuvarande politiska ställning skulle detta kunna blifva

af oberäknelig betydelse. Intet skulle kanske häller mera gagna reaktionen än just en sådan förändring af Frankrikes statsskick.

Det mest förunderliga i den kris, som Frankrike nu genomgår, är dock, att den man, som efter åtskilligt att döma kan komma att en gång varda Frankrikes herre, i det stora hela är en så godt som obskyr man. I jämförelse med Bonaparte, då denne blef förste konsul, är Boulanger ju mindre än en obetydlighet. Icke har han häller, som Napoleon III, ett stort namn att stödja sig på. Och likväl är det ett obestridligt faktum, att det just är från Boulanger, som en fruktansvärd fara nu hotar de nuvarande maktinnehafvarne i Frankrike och det republikanska statsskicket, om också icke dess namn, så åtminstone dess väsen. Men att denna fara kommer från honom, är för en stor mängd människor hardt när obegripligt eller åtminstone i högsta grad svårfattligt.

Den förnämsta orsaken härtill torde vara, att Boulanger ännu endast är en stor möjlighet. Man vet ju i själfva verket ej mycket om honom. Hans verkliga eller låtsade beundrare prisa honom visserligen både som militär och organisatör, men hans motståndare bestrida detta, eller vilja åtminstone göra gällande, att det beröm han för dessa egenskaper vunnit är i hög grad öfverdrifvet.

Men äfven många af dem, som i förstone voro böjda att sätta tro till hans vänners påståenden, hafva blifvit skeptiska, ju mer vissa egenskaper hos Boulanger började låta märka sig. Man tyckte det nämligen vara svårt att taga honom på allvar. Ju mer uppseende han sökte väcka, ju mer han lät tala om sig, desto mindre ville man tro, att han var den man, som Frankrike behöfde. Det teatraliska i hans uppträdande, effektsökeriet i hans görande och låtande började förefalla en smula löjligt. Äfven de, som visste, att det löjligas begrepp är relativt, eller att det, som för den ena människan ter sig löjligt, ofta framstår i en motsatt dager för den andra, hade dock haft svårt att låta bli att finna Boulanger löjlig. Man trodde därför också, att fransmännen, som mer än något annat folk ha namn om sig att hafva skarpt öga för det komiska, aldrig skulle förlåta generalen

hans misslyckade förklädnader eller hans olyckliga duell med Floquet. Men denna förmodan har ej besannats. Vare sig att fransmännen hafva en annan uppfattning af det löjliga än vi, eller att deras blick därför nu mer är mindre skarp än förut, alltnog Boulanger har vunnit den ena framgången efter den andra. Och detta till en stor del med monarkisternas och nu sist med parisarnes hjälp, således just genom de klasser, som mera än de andra skoningslöst bruka blotta och frukta det löjliga.

Med framgången har ock den löjliga dagern omkring Boulanger till större delen försvunnit. Man börjar ju nu på att tro, att hans handlingssätt härleder sig ur en stor klokhet eller djärf förslagenhet. »Han känner sitt folk», säger man, »han vet, huru fransmännen skola tagas». Det teatraliska, som vi germaner funnit i hans uppträdande, och som förefallit oss i så hög grad komiskt, är dock en vigtig faktor i de romaniska och framför allt i fransmännens både enskilda och offentliga lif. Han använder det teatraliska i allt, kanske emedan han älskar det samma, men till äfventyrs äfven därför, att han i det funnit ett nyttigt medel för att uppnå sina afsigter. Det är icke utan att man börjat tycka, att det komiska skimret sväfvar öfver fransmännen och Frankrike, icke blott emedan de kunde tagas på ett sådant sätt, utan därför att de endast på det sättet ville tagas.

Men kan man då icke finna en förklaringsgrund till att Boulanger verkligen börjar blifva en makt? Någon grund måste väl ändå finnas för denna makt, huru ofattlig den än ter sig för åtskilliga, och i synnerhet för doktrinära franska republikaner och dessas meningsfränder i andra land. Men för andra, som icke äro fångna i denna eller annan politisk dogmatism, är kanske Boulangers betydelse icke så svårfattlig eller obegriplig. »*Nous avons maintenant quelqu'un*», säga hans franska beundrare. Och det ser ut, som om nästan hela franska folket är böjdt att tänka det samma. Det har kanske tröttnat vid republiken och de ideliga ministärombytena, åt hvilka man gifvit det hedervärda namnet parlamentarism. Kotterierna ha länge, under skydd af denna s. k. parlamentarism, bedrifvit sitt ofog. Att detta styrelsesätt råkat i misskredit är icke underligt; ty icke ens i förening

med den republikanska statsformen har det kunnat återgifva Frankrike dess prestige i Europa, eller göra det lyckligare och bättre. Skatterna hafva ökats i oroväckande grad, och de blifva icke lättare att bära, då det hviskas, att de icke rätt och väl användas. Välmågans aftagande inom landet och Frankrikes sjunkande anseende i Europa tyckas, i förening med franska folkets kända förkärlek för det lysande, för maktens yttre pomp och ståt, hafva framkallat behofvet och önskan af en herre. Herbert Spencer sade en gång under sitt besök i Förenta staterna, att den stora amerikanska republiken, liksom de demokratiska republikerna i Italien i slutet af medeltiden, hade frihetens former, men icke dess väsen. Den demokratiska franska republiken tyckes dock stå nyssnämnda italienska samhällen ännu närmare än Förenta staterna. Italiens demokratiska republiker öfvergingo ju också snart nog till de mest autokratiskt styrda stater, som någonsin funnits. Måhända skall franska demokratien föra republiken till samma hamn, men kanske därvid lyckas åt franska folket bevara »*friheten att välja sig en herre*».

»*Nous avons maintenant quelqu'un*» behöfver icke betyda, att Boulanger är den, som skall återgifva Frankrike dess forna makt i nationernas råd. Men fransmännen ha behof af att tro på en sådan man. Medvetet eller omedvetet tänker franska folket: »om en sådan man ej existerar, så måste han uppfinnas». Folket har gjort Boulanger till denne man och har kanske därvid allt för mycket efter bokstafven följt vår mest klassiska författarinnas, den berömda mamsell Kajsa Vargs råd: »*Man tager, där man så hafva kan*».

För att få en föreställning om general Boulanger, bör man ej försumma att göra klart för sig tyskarnes uppfattning af honom. Naturligtvis finnas många i Tyskland och äfven i andra land, som i Boulanger endast se äfventyraren, eller den af ärelystnad och fåfänga uppblåste, hvilken har betett sig som en narr och gjort sig till föremål för åtlöjet. Eller ock vilja de i honom endast se en ny typ af 1800-talets politiska humbug. Tyskarne ha i allmänhet på detta sätt uttalat sig om Boulanger, men man skall äfven finna, att dessa uttalanden understundom äro blandade med oro.

Att säga, att tyskarne frukta Boulanger, torde vara för mycket sagdt, men att han inger dem farhågor är säkert. Åtskilliga af deras mera sansade politiker och skriftställare söka icke häller förneka, att Boulanger, jämte nyssnämnda egenskaper, äfven besitter några andra och mera gedigna, nämligen mod, energi och organisatorisk talang. Dessa egenskaper ha ensamma mången gång varit tillräckliga att göra en person till en af denna jordens mäktige. Men dessutom eger Boulanger en orubblig tro på, att han har en stor mission. Denna tro, redan i och för sig själf en makt, blir en stormakt, som kan varda afgörande för världens öde, såvida äfven franska folket omfattar en sådan tro.

Trots allt detta torde dock många finnas, som i Boulanger fortfarande icke kunna se något annat och mera än den löjeväckande narren och den ärelystne äfventyraren. Dessa göra dock bäst i att erinra sig två andra män, hvilkas första framträdande på den politiska skådebanan väckte icke så litet åtlöje, på samma gång det äfven icke saknade vissa drag af det äfventyrliga. Louis Napoleon väckte ju genom sina misslyckade försök i Strassburg och Boulogne allmänt åtlöje i Europa. Man ansåg ju honom nu för omöjlig i politiskt afseende. Men några år därefter gjorde fyra af de stora politiska partierna i Frankrike honom till republikens president, hvarvid tvänne läto leda sig af den tron, att han skulle visa sig oduglig. Men efter statskuppen ansågs han hvarken längre för löjlig eller oduglig. Med strömmar af blod, både i Paris och departementen, hade han vetat aftvå sig åtlöjets märke.

Men ett ännu mera lysande exempel på, huru grundligt man kan misstaga sig på en uppåtsträfvande man, erbjuder Bismarck. Hvem har icke hört talas om »*der tolle Bismarck*» och »*der Stadtvertilger*» — han hade nämligen en gång sagt, att alla stora städer, såsom härdar för revolutionen, borde förstöras —, »*der burschikose Junker*», hvilken de liberale i Tyskland i slutet af 1840- och 1850-talet älskade att öfverösa med hela skurar af skämtets och hånets pilar, hvilket återupprepades, då han 1862 vardt Preussens ledande minister. Äfven inom konservativa kretsar fans mången, som icke hyste synnerligen hög tanke om hans politiska begåfning.

Dit hörde t. ex. bland andra äfven den furste, hvars änne Bismarck tjugu år därefter skulle smycka med Hohenstaufernas kejserliga diadem. Ty 1851 i Frankfurt uttalade dåvarande prins Vilhelm af Preussen till Bismarcks företrädare, general von Rochow, sina betänkligheter mot »den där landtvärnslöjtnantens utnämnande» till Preussens gesandt på förbundsdagen i Frankfurt. Hvarken diplomaterna i allmänhet eller de ledande statsmännen i synnerhet — utom Benjamin Disraeli — kunde förmå sig att sätta tro till Bismarcks ord eller på hans statsmannaegenskaper. Man tog honom för en lustigkurre, den där ej kunde hafva allvar med de politiska planer, han då och då älskade att komma fram med. Med järn och blod har han dock lärt både den ene och andre af dessa att skifta tankar. Det hade dock mera gagnat än skadat honom, att man ej velat tro på hans planer eller statsmannastorhet förr, än han började blifva fruktansvärd. — Det är visserligen högst osannolikt, att Frankrike i Boulanger har att vänta sin Bismarck, men genom att allt för mycket underskatta honom kan man i hög grad bidraga till att äfven göra honom fruktansvärd. Efter åtskilligt att döma underskattar icke häller Tysklands »järnkansler» Boulanger.

* * *

Boulanger är en ovanlig man, säger sir Charles Dilke 1887. Hans popularitet är större än den Gambetta någonsin åtnjöt. Efter åtskilligt att döma var det dock först vid Gambettas död, som Boulanger började umgås med de djärfva planer, som nu sätta Frankrike i rörelse. Som direktör för infanteriet såg han, att han kunde taga sig stora friheter. Han fann denna iakttagelse bekräftad, då han var i Tunis, och ännu mera då han på sommaren 1885 från Louvern fick föra befälet öfver de i Tunis förlagda trupperna. Hans ärelystnad steg och hans djärfhet växte, sedan han blifvit krigsminister. På den stora revy, som den 14 juli 1886 egde rum med Parisarméen, var Boulanger föremål för den största uppmärksamheten från allmänhetens sida. Republikens president, Grévy, likasom senatens och deputeradekammarens

presidenter fördunklades så godt som fullständigt af *»den famose generalen.»* Truppernas lefverop gälde mera honom än någon annan. Att märka är ock, att general Boulanger alltid tager sig väl ut, när han visar sig offentligen. Han är en fulländad ryttare, och vid denna revy tumlade han sin svarta arabiska springare med en sådan ledighet och elegans, att det väckte allmän beundran både bland trupperna och allmänheten. Efter revyens slut åkte presidenterna i samma vagn tillbaka till Paris, hvarvid Boulanger red till höger om vagnen. Allmänheten gjorde jämförelser mellan den ståtlige generalen och de åkande storvärdighetsmännen. Dessa jämförelser voro allt utom smickrande för *»advokaterna»*. »Vi vilja regeras af en, som kan stiga till häst», sade fransmännen på Ludvig XVIII:s tid; så tänker och säger flertalet ännu i dag. — I Boulangers anslående yttre apparition och hans utomordentligt vinnande sätt har man att söka ett par af orsakerna till hans popularitet, om än icke de allra förnämsta.

Ty hufvudorsaken är det allmänna missnöjet med den »parlamentariska diktaturen». En egennyttig subjektivism börjar blifva allt mera rådande i Frankrike. Det är denna subjektivism och den däraf vållade bristen på verklig allmänanda, som äro orsakerna till de ideliga ministärförändringarna och den hållningslöshet, som genomgår den franska politiken. Bland alla partier har också redan upplösning börjat visa sig. Alla partier äro missnöjda, och alla utom oppdrtunisterna hoppas att vinna på en förändring. De mera tänkande frukta dock, att Frankrike står framför en kris, som skall varda farligare, våldsammare och fruktansvärdare än den, det genomgick 1789. Vid sistnämnda tidsskede hade Frankrike en sparad skatt af intelligenta krafter. Men en sådan står ej nu det samma till buds. Det demokratiska nivelleringssystemet har mer och mer försvagat individualiteten och därmed äfven intelligensen hos det franska folket. Men åtskilligt tyder på, att den bildning och intelligens, som ännu finnes kvar, liksom rikedomen äro hotade af — socialisterna. Mot dessas våldsmakt tror man sig ej ha annat skydd än i den väpnade styrkan. Det är därför häller icke underligt, om den demokratiska republiken snart nog varder förvandlad till en militärdiktatur.

Naturligtvis finnes det ett republikanskt parti i Frankrike. Det finnes till och med uppriktiga republikaner, men hela det republikanska partiet är besjäladt af en sådan politisk dogmatism, att det ej kan föra en sund politik och ännu mindre uppbygga ett varaktigt, nytt samhällsskick. Republikanernas intolerans mot katolska kyrkan och mot all religion öfver hufvud har gjort, att en afgrund skiljer dem från den öfriga delen af franska folket.

Den största politiska dårskap, republikanerna ha begått, var deras anfall på den katolska kyrkan, hvarigenom denna fruktansvärda makt blifvit republikens fiende. Det tyska kejsardömet under Bismarcks ledning hade blifvit slaget öfver hela linien i en strid mot nämnda kyrka, änskönt katolikerna i Tyskland endast utgöra en tredjedel af befolkningen. Det, som ej hade lyckats detta mäktiga rike under ledning af nutidens störste statsman, det trodde sig de franska republikanerna kunna utföra, fastän det öfverväldigande flertalet af franska folket utgöres af katoliker.

De franska bönderna låta ännu i mycket leda sig af presterskapet. Men om också dettas inflytande på senare tider minskats, ha dock bönderna själfva börjat komma på den tanken, att det republikanska statsskicket är allt utom lyckobringande. Under kejsardömet hade bönderna mindre skatter, men större inkomster. De kunde då spara ihop penningar, hvilket nu svårligen låter sig göra. Ty skatterna äro stora, och konkurrensen med Amerika och Indien har nedtryckt priserna på den franska spanmålen. — Vi vilja ha *en* herre och icke så många, säga de franska bönderna under tredje republiken, liksom de svenska bönderna under frihetstiden.

Frankrikes statsskuld är nu, säger grefve Chaudordy, 34,000 millioner francs. Från 1877 till 1888, således under den republikanska regimen, har en tredjedel af denna oerhörda statsskuld tillkommit. Den årliga budgeten är 3,300 millioner i rundt tal, men en sväfvande skuld af omkring 600 millioner finnes vid sidan af den ordinarie budgeten. Försvarsväsendet har kostat mycket, men det är dock icke detta, som slukat de största summorna, utan det är den allmänna misshushållningen, partiegenyttan och lokalintressena i förening med en häpnadsväckande nepotism.

Skall Boulanger vara rätte mannen att bota detta onda? Döljer sig en politisk eller social reformator under denne generals kappa? Detta är svårt att säga, men föga troligt. Som en meteor har han stigit upp på den europeiska politikens himmel, och det är sannolikt, att han äfven skall försvinna som en meteor. Däremot är det högst troligt, att han kommer att efterföljas af andra generaler, som vilja rycka åt sig makten, så vida ej nationen frivilligt i sin nöd anförtror sitt öde åt en general. — Mycket i Frankrike förebådar nämligen militärdiktaturen. Boulanger är en representant för detta styrelsesätt. — Men han är ock, skulle vi tro, något annat och mera: han är den förkroppsligade skepticismen gentemot 1789 års politiska idéer. Han har visat, att dessa idéer kunna leda till frihetsfiendtliga konsekvenser. Han har visat, att den allmänna rösträtten lik ett tveeggadt svärd kan riktas mot republiken, mot friheten. Han har mera tydligt ådagalagt detta än Napoleon I och III, ty dessa använde först den allmänna rösträtten som ett vapen mot republiken, sedan de förut användt våldet. Boulanger tyckes stå på fullt laglig grund, såvida ej motsatsen kommer att framgå ur den nu pågående processen. Han vädjar till den enligt 1789 års idéer ende suveränen, folket. Till detta töras ej republikanerna vädja. De frukta nämligen, och det med skäl, att blifva slagna. De vilja således *påtruga folkets flertal* det republikanska statsskicket. Boulanger åter vill låta det suveräna folket frivilligt öfverlemna högsta makten åt honom. Boulanger står alltså på 1789 års politiska grundval, men republikanerna icke. Det, som härvid utgör Boulangers styrka, är republikanernas svaghet. — Den första franska revolutionens politiska dogmatism tyckes således sväfva i stor fara. Och det är detta, som gör den närvarande krisen i Frankrike så intressant. Ty efter allt att döma kommer den kris, Frankrike nu genomgår, att rikta vårt århundrades politiska erfarenhet med de vigtigaste rön. Hvilka af revolutionens idéer äro sanna eller falska torde efter hand varda mer och mer klart och tydligt för franska folket. Vår tid karakteriseras ju af ett begär att kritisera, som i sin hänsynslöshet icke ryggar tillbaka för undersökningar af det heligaste eller vederstyggligaste. Mot kristendomen liksom öfver hufvud

mot allt hvad som mänskligheten ansett heligt och vördnadsvärdt är denna kritik i grunden fiendtlig. Det enda, som för denna kritik varit vördnadsvärdt och heligt, är revolutionen och dess idéer. Men nu tyckas äfven de komma att råka ut för denna allt upplösande kritik. Den blinda tro på revolutionens idéer, som en tid var så allmän, bär skulden för en stor del af vår tids politiska, sociala, ekonomiska, religiösa och moraliska lidanden. Men dessa lidanden ha framkallat och väpnat kritiken mot revolutionens dogmer. Det afguderi, *l'ancien régime* bedref med kungligheten, gjorde revolutionen slut på. Den nuvarande krisen i Frankrike skall kanske göra en ända på dyrkandet af en annan afgud, som man gifvit namn af folket. Aristofanes skulle dock, om han stode upp ur sin graf, åter kunna visa, huru folket, änskönt det dyrkas, skamligen bedrages, förrådes och plundras.

* * *

Många politiska luftslott ha under detta århundrade ramlat i Frankrike, många illusioner ha krossats. Skola tredje republikens och revolutionens idéer äfven visa sig tillhöra nyssnämnda kategorier? Mycket häntyder därpå. Franska folket tyckes nu vara nära att löpa linan ut. Korruptionen vid valen är oerhörd. Republikanen Jules Simon erkänner, att för några tiotal år tillbaka kostade ett val i Paris 10,000 francs, men nu kostar det 100,000 francs.

Den franska republikanismen, den franska parlamentarismen — denna ättling af 1791 års konstitution och således äfven på sätt och vis af vår frihetstids författning — och framför allt fransmännens öfvervärdering af folkrepresentationens gagn och nytta samt den allmänna rösträttens konsekvenser tyckas ha framkallat början till en reaktion mot 1789 års revolution och dess idéer. En egendomlig ödets skickelse är, att denna reaktion *1889* visat sig vara så stark. Ty Boulangismen är afsigtligt eller oafsigtligt en reaktion mot ofelbarheten af revolutionens politiska läror. Boulanger har förstått »att sätta problemer under debatt».

Skola Boulanger och hans parti segra? Sannolikt ej. De torde på sin höjd förebåda en ny sakernas ordning, men ej själfva vara i stånd att åstadkomma en sådan. Men, *ce qui paraît souvent en politique le plus vraisemblable, l'est le moins,* sade en gång Fredrik den store.

A. Hammarskjöld.

Semitiska studier i Sverige under flydda tider.

I.

Bland de ämnen, som för närvarande studeras vid våra universitet, finnes det näppeligen något, åtminstone af de profana, hvars studium har bakom sig en så lång och tillika så ärofull forntid som *studiet* af *de semitiska orientalspråken*. Å ena sidan går det nämligen långt tillbaka: ända till den tid, då efter reformationens införande intresset för vetenskaplig forskning i allmänhet gjorde sig gällande långt mer än tillförne; å andra sidan blefvo dessa språk genom sitt sammanhang med teologien, i synnerhet exegetiken, redan från början ansedda som ett af våra förnämsta läroämnen, och hebräiska språket betraktades såsom »lingua sancta», som det tillhörde alla bildade, hvilka då nästan uteslutande voro teologer, att väl känna till. Detta gjorde, att nämnda språk icke blott haft ett stort antal idkare, utan många af dessa män hafva bland sina samtida varit de mest begåfvade och framstående. Också kan man bland dem, som egnat sig åt dessa tungomål, finna många lärde, hvilka ej blott inom fosterlandets bygder varit högt uppburna, utan äfven långt utom dess gränser, ja, i hela Europa, såsom i synnerhet under Sveriges storhetstid var förhållandet, beredt både sig själfva och fäderneslandet anseende och ära.

Då ingen under de senaste 130 åren fäst uppmärksamheten vid denna sida af de semitiska språkens studium, så torde det kunna erbjuda ett ej ringa intresse att om ock flyktigt skåda tillbaka på gångna tider och se, huru detta studium under de särskilda seklen gestaltat sig, hvad som därunder blifvit gjordt och icke, samt att lära känna några af dessa stormän, hvilka före oss, vanligen under stora ansträngningar och försakelser, arbetat sig fram till de resultat, af hvilka vår tid, ofta utan

att ens egna dem en tanke af tacksamhet, skördar de rika frukterna.

Härmed är med afseende på planen för denna uppsats antydt, att den mindre blir en kritisk framställning af det semitiska studiet in abstracto under de flydda seklen än en samling biografier af de förnämsta målsmännen för dessa språk, företrädesvis af de professorer, som innehaft lärostolen i orientaliska språk i Upsala, och är detta förfarande så mycket lämpligare, som Geijers bekanta ord, att »svenska folkets historia är dess konungars», mutatis mutandis gälla äfven på detta område, så att man med hänsyn till en professors betydelse för sitt ämnes studium med full rätt i detta fall må säga, att historien om semit-språkens studium är historien om professorerna i dessa språk, och vi kunna tillägga: i synnerhet uti Upsala.[1]

För lättare öfversigt torde det vara lämpligt att efter de fyra sekler, som snart förflutit, sedan reformationen infördes, indela framställningen i fyra perioder, hvardera omfattande ungefär *ett* århundrade, och detta så mycket mer som vid öfvergången mellan de särskilda seklen förändringar inträdde i studiet, hvilka mellan dessa perioder bilda lämpliga gränspunkter.

Första perioden.

1500-talet.

Liksom förhållandet var i hela Vesterlandet öfver hufvud, så blefvo äfven i Sverige *de semitiska språken* föga eller intet studerade ända till reformationen, och knappast någon omtalas före denna tidpunkt såsom kunnig i de samma. Visserligen förmäles det, att den heliga Birgittas biktfader, magister *Mattias,* kanik i Linköping i midten af 1300-talet och berömd äfven för skicklighet i språk, skall för hennes räkning hafva öfversatt delar af bibeln på

[1] Såsom hufvudkällor för denna framställning må nämnas dels en afhandling: *De fatis litteraturæ orientalis in Svecia,* utgifven af *L. Hydrén* 1755, dels den i Upsala bibliotek förvarade samlingen af *originalarbeten, disputationer* och *outgifna manuskript*, dels med afseende på de biografiska notiserna *Hofbergs biografiska lexikon,* dels *C. Annerstedts Upsala Universitets historia* och *A. Hollanders Svenska undervisningsväsendets historia.* Öfriga källor anföras under framställningens fortgång.

svenska, men intet finnes, som talar för, att han vid öfversättningen utgått från hebräiska originalet, utan han har efter all sannolikhet begagnat Vulgata eller någon annan version.

Med reformationen följde såväl i Tyskland som i Sverige ett nytt dittills okändt intresse för grundtextens språk, och man började studera såväl grekiska som hebräiska för att därigenom vinna bättre och säkrare insigt i bibelns böcker.[1] Studierna skedde dels privat på egen hand dels vid akademien, men i vårt land fans icke ordnad undervisning i hebräiskan på annat sätt, än att någon af de två teologie professorerna däri gaf några korta antydningar i sammanhang med de teologiska föreläsningarna, och af de sparsamma underrättelserna från denna tid har man svårt att därom bilda sig någon egentlig föreställning. Men visst är, att äfven andra än blifvande prester studerade hebräiska, alldenstund hon ansågs såsom ett ytterst vigtigt och äfven bildande läroämne. Dock ingick hon icke bland *katedralskolornas* vanliga undervisningsämnen, och 1571 års skolordning stadgade uttryckligen, att den, som ville lära sig hebräiska eller grekiska, skulle göra det »privatim». Därför måste det ha varit ett enstaka undantag, att den lärde rektor *Olaus Martini* i *trivialskolan* i Nyköping undervisade i båda dessa språk.[2] Bristen på undervisning i hebräiska, liksom äfven i andra ämnen, gjorde, därför, att de bildningssökande ynglingarne såsom bekant utomlands vid universitet, i synnerhet i Tyskland, sökte den handledning, som de inom fäderneslandet icke kunde erhålla, och för hebräiska språkets studium begåfvo de sig företrädesvis till *Wittenberg* ända till Luthers död; sedan gick strömmen till *Rostock*, som besöktes af våra landsmän så flitigt, att under tiden 1515—1593 ej mindre än 175 svenskar där vistades för studier, och ett ej ringa antal böcker trycktes på svenska därstädes, ja, man kan nästan säga, att det fick åt Sverige tjänstgöra såsom universitet i stället för eget. Af andra högskolor må i detta afseende nämnas de i Jena och Greifswald såsom de, hvilka därnäst blefvo mest besökta.

[1] *Joh. Reuchlin*, † 1522, som utgaf den första hebräiska grammatiken i Vesterlandet, räknas såsom hebräiska studiets fader i Europa.

[2] Också var det ingalunda rådligt att införa nya ämnen. Rektor *Erik Herkepeus* i Åbo hade utom de vanliga ämnena läst äfven grekiska i skolan, men det kostade honom 1568 ämbetets förlust (!).

Några få män från denna tid omtalas såsom kunniga i hebräiska: i första rummet reformatorn *Laurentius Petri*, hvilken anses från den hebräiska texten ha öfversatt Vetus och t. o. m. användt *Targumim* (parafraseringarna till aramäiskan), hvari han således var hemmastadd, ehuru man snart nog insåg brister i hans arbete, så att man önskade en öfversättning närmare efter grundtexten. Vidare nämnas de kongl. sekreterarne *Martinus Olai Helsingus* och *Petrus Michaelis Fecht*, af hvilka den förre erhöll beröm till och med af Melanchton såsom skicklig i hebräiska språket.

De första offentliga föreläsningarna i hebräiska höllos i Upsala på 1590-talet af magister *Nikolaus Bottniensis*, den bekante ordföranden vid Upsala möte 1593, sedan professor i exegetik och död såsom utnämnd ärkebiskop 1600. Han berömmes för sin lärdom äfven af den beryktade Messenius, och han utgaf bland annat den första hebräiska grammatik i Sverige, af hvars titel: *Clavis Linguarum orientalium imprimis Hebrææ, Chaldææ*[1], *Arabicæ* et *Syriacæ*, det framgår, att redan han känt till de fyra vanligaste semitiska dialekterna.

Men Nikolaus Bottniensis stod ej ensam i Sverige vid denna tid såsom semitisk språklärd. Samtidigt med honom omtalas nämligen en *Erik Tilaceus*, som efter att ha studerat både inom- och utomlands omkring 1590 vardt kaplan och slutade såsom kyrkoherde i Tösse på Dalsland; han prisades såsom särdeles skicklig, eftersom han kunde skrifva hebräisk vers, en förmåga, som ej blott då utan äfven under det följande århundradet ansågs utgöra höjdpunkten af hebräisk lärdom. Något opus af honom har emellertid ej kunnat anträffas.

Dessutom må från slutet af detta århundrade anföras en man, hvars lefnadshistoria kan gifva en liten kulturbild från denna tid, *Jonas Rothovius* från Småland.

Född tvillingbroder (med Isak) skulle han enligt kyrkoordningen »offras Gudi», hvarför han vid 9 års ålder begaf sig från föräldrahemmet i Angelstad till Kalmar 1581 och intogs i skolan därstädes, men behandlades så illa, att

[1] Med kaldäiska menas naturligen här liksom ända in på 1800-talet: aramäiska.

han efter två års tid, då han ej fått lära något, beslöt sig för att helt enkelt rymma från skolan och staden, och efter åtskilliga äfventyr fick han anställning hos en prest »*Björn i Arby*» såsom getapojke; men här handterades han ännu omänskligare; han fick t. ex. ligga tillsamman med getterna i ett kyffe på kyrkogården, och hans kost var därefter.

Föräldrarne, som på länge ej hörde något af honom, sörjde honom redan såsom död och sände så den andre sonen *Isak* till Växjö, för att hålla förordningen; där fick denne af en tillfällighet veta, att brodern ännu fans i lifvet, fastän i ett slags slafveri i Arby, och i sällskap med en äldre handfast kamrat begaf han sig dit och tillkämpade sig nästan med våld sin broders frihet, sedan denne tillbragt 2 år därstädes, hvarpå de båda gossarne vandrade till Växjö och studerade där i 6 år, därefter i Linköping (i 4 år), hvarefter Jonas begaf sig utomlands och i Rostock studerade hebräiska under Tarnovius och Chytræus m. fl. och i Jena syriska under Piscator. Då han 1603 återkom såsom magister, efter att ha utgifvit ett arbete: »*Quæstiones miscellaneæ Hebraicæ, Chaldaicæ, Syriacæ, Græcæ & Latinæ ex sacris Bibliis V. & N. Testamenti desumptæ*», ansågs han såsom en mäkta lärd man, vardt därför det följande året kyrkoherde i sin fädernesocken och 1618 superintendent (biskop) i Kalmar, där han med lifligt minne af sina olyckliga första studiiår kraftigt arbetade för att återupprätta den förfallna skolan och till och med inrättade ett högre läroverk. Han dog 1625, och hans lefnad faller sålunda delvis inom det följande seklet.

Af de båda arbeten i semitiska språk, som svenskar från denna tid utgifvit, synes, att enskilda personer däri egt ej obetydliga kunskaper och att kännedomen ej allenast omfattat hebräiskan, utan sträckt sig äfven till de tre närstående dialekterna: aramäiska, syriska och arabiska; dock torde kännedomen af de båda sistnämnda ha varit af ganska primitiv beskaffenhet. Men då man å andra sidan besinnar det stora förfall, hvari särskildt universitetet under Karl IX:s strider med Sigismund råkat, och i hvilket lägervall allt hvad studier hette då befann sig[1], är man nästan färdig att undra öfver,

---

[1] Erinras må, att akademien i 12 års tid (till 1593) var i upplösning.

att någon i dessa språk kunde förvärfva någon skicklighet. Också är det först under sista årtiondet af reformationsseklet, som en väsentlig höjning i de nämnda språkens studium visar sig inträda, och då sker detta genom män, som i utlandet inhämtat kunskaper, hvilka de, sedan mera ordning inträdt i undervisningsförhållandena här hemma, i ro kunde göra fruktbärande för den ungdom, som vid början af följande sekel med beundransvärd ifver och allvar hängaf sig såväl åt studiet af semitiska språken som åt förvärfvandet af vetenskaplig bildning i allmänhet.

Andra perioden.

1600-talet.

Redan vid början af 1600-talet rycker hebräiskan fram till en af de främsta platserna bland alla; en ordnad undervisning i detta språk kommer till stånd såväl vid högskolan som i de nyinrättade gymnasierna. Redan 1605 erhöll nämligen hebräiskan egen professur inom filosofiska fakulteten, och hon betraktas därmed såsom ett mera själfständigt läroämne. Visserligen var denna professur till en början gemensam äfven för grekiskan, men det förra ämnet tyckes ha fått brorslotten, och det aktas så högt, att professorn i dessa båda språk är den ende i filosofiska fakulteten, som, jämte »historicus», erhåller 400 daler i lön, under det de öfriga få nöja sig med 300 à 350 daler årligen. I sammanhang med inrättandet af professuren bestämmes också innehafvarens åliggande. Så innehåller Johan Skyttes förslag till förordning (från 1621), att han skall »explicera grammaticam hebraicam och andre böker, Rabbinos etc., och han skall utan all försummelse lära sina auditores componera såväl hebraiske versar som eliest solute.»

Häraf synes, dels att man redan då har anspråk på, att professorn skall känna till rabbinska litteraturen, dels att han såsom mål för undervisningen särskildt bör sätta färdighet att skrifva hebräisk vers. Också anser man sig i samma förordning kunna fordra, att »theologiæ professores» skola icke binda sig till någon version »hvarken i Gamla

eller Nya Testamentet, utan hafva allenast grundtexten för ögonen.»[1]

Några år därefter (1625) intagas äfven *kaldäiskan* och *syriskan* bland de språk, i hvilka professorn i hebräiska skulle undervisa, och i de följande året 1626 utfärdade konstitutionerna nämnes för första gången *arabiskan* bland de officiela läroämnena, så att redan på 1620-talet de fyra semitiska dialekter, som allt sedan ansetts bland de vigtigaste, voro anbefalda vid den offentliga undervisningen. De sistnämnda konstitutionerna gifva äfven ganska speciela föreskrifter om innehållet af föreläsningarna, såsom att professorn skall i grammatik läsa öfver Buxtorf, alldenstund denne »in ea re excellat», och i hebräiskan i synnerhet behandla Genesis, Job, Psaltaren och Profeterna.

Angående det sätt, hvarpå den enskilde studerade hebräiskan, må nämnas, att i Joh. Rudbecks förslag till konstitutioner af 1611 föreskrifves, att hvarje student skulle dagligen bevista 7 lektioner, af hvilka *en* omfattade hebräiskan och grekiskan tillsamman.

Men icke blott vid universitetet blef studiet af hebräiskan ordnadt, äfven vid *skolorna* vardt samma språk upptaget. Redan i presterskapets anhållan af 1611 begärdes, att såväl hebräiskan som grekiskan skulle läsas i skolorna, och det förra anbefaldes i samma års skolordning, ehuru blott vilkorligt, d. v. s. »om tiden så medgaf»; men uti de i början af 1620-talet inrättade gymnasierna får hebräiskan ett framstående rum sig tillerkändt. Den kurs, som i skolorna i allmänhet lästes, synes ha varit 4 kapitel i Genesis jämte åtskilliga psalmer, således ungefär samma kurs, som den nuvarande skollagen föreskrifver; men med olikheten mellan de särskilda gymnasierna följde, att på vissa ställen lästes betydligt större pensum. I stadgarna för Strängnäs gymnasium anslås af veckans 36 timmar ej mindre än 12 åt teologi jämte grekiska och hebräiska, så att sannolikt rätt stor kurs i det sistnämnda genomgicks, och i det af Joh. Rudbeck 1623 grundlagda

---

[1] Betecknande för hebräiske professorns ställning till de teologiska är, att i samma förslag säges, att om de två teologerna ej skulle räcka till, så skulle professor hebræus eller græcus för att hjälpa till taga »en extra ordinariam lectionem».

Vesterås gymnasium skulle »Hebræus» undervisa i hebräisk grammatik, någon af profeterna, till och med beslägtade orientaliska språk och i hebräisk stilöfning (»för dem, som voro därtill kapabla») samt disputera i hebräisk filologi och antikviteter. Att så stor kurs i Vesterås kunde medhinnas, om eljes den faktiskt medhans, var emellertid ett enstaka fall och berodde mest på biskop Rudbecks personliga undervisningsförmåga, hvilken var synnerligen stor.

Emellertid arbetade hebräiskan sig fram mer och mer; enligt den utmärkta skolordningen af 1649 är hon valfritt ämne äfven för andra än blifvande teologer, och höjdpunkten uppnår hon vid slutet af detta århundrade, då hon enligt 1693 års förordning rent af är tvångsämne för alla. Detta berodde på den vetenskapliga anda och den teologiska riktning, som i allmänhet den tiden gjorde sig gällande, då universitetet hufvudsakligen var en prestbildningsanstalt, och hebräiskan blef till följd däraf flitigt och omfattande odlad både såsom akademiskt och enskildt studieämne. I Upsala förelästes 1630—1640-talet alla de fyra föreskrifna språken (hebräiska, kaldäiska, syriska och arabiska) af den för sin tid duglige professorn *Sveno Jonæ Vestro-Gothus,* och kursen, hvilken ej var liten, skulle genomgås inom årets lopp, hvilket ej var möjligt, utan att ganska mycken tid däråt egnades.

Redan 1616 kunde Sverige gifva universitetet i Paris dess professor i orientalspråk uti legationspredikanten magister *Jonas Hambræus,* som skref vers på flere semitiska dialekter, en skicklighet, som flera andra lärde också egde, liksom det någon gång förekom, att disputationer öfver hebräiska ämnen både författades och försvarades på detta språk.

Såsom de vigtigaste *läroböckerna* må i *hebräiska* nämnas, dels ett kompendium i hebräisk grammatik, utgifvet af *Hambræus* 1618, dels en större grammatik af *Sveno Jonæ* 1637, afsedd mera för universitetets behof. På gymnasierna användes en af den svenska skollitteraturens Herkules *J. Gezelius* i Dorpat 1647 utgifven, fritt bearbetad upplaga af Trostii grammatik, och 1693 anbefalles *J. Buxtorfs* grammatiska arbete. Sista året på 1600-talet utgick från Upsala ett berömdt kompendium efter förenklad metod af prof. *Palmroot,* hvilket betydligt underlättade studiet och länge

bibehöll sig i bruk. I *syriskan* utgaf *Sveno Jonæ* 1627 en liten elementarbok, innehållande Luthers lilla katekes jämte latinsk öfversättning och syriskt alfabet, och i *arabiskan* utkom 1608 en grammatik, författad af den lärde *P. Kirstenius*.

Vända vi oss nu till några af de enskilda män, hvilka under 1600-talet berömmas för skicklighet i semitiska språk, så möta vi först *Claudius Johannis Opsopæus* Roslag.[1], hvilken efter studier i Wittenberg, där han höll ett tal »om nyttan och förträffligheten af hebräiska språket», och efter att vid den första promotionen i Sverige (år 1600) hafva varit ultimus, 1605 fick förordnande att sköta den då nyinrättade professuren i hebräiska i Upsala. Men som han redan efter tre års förlopp öfvergick till en teologisk lärostol, har han ej lemnat många spår af sin verksamhet på hebräiska området.[2]

Var den förste, som skötte hebräiska professuren, mindre framstående, så har i stället hans efterträdare *Johannes Rudbeckius* genom sin storslagna personlighet och mångsidiga verksamhet gjort sig desto mera bemärkt. Han var född 1581, genomgick Örebro och Strängnäs skolor, kom så till Upsala, därifrån till Wittenberg, där han, efter ledning af sådana lärare som Hunnius, Gesnerus och Ringius m. fl., med sin glänsande begåfning redan vid 22 års ålder promoverades till magister, studerade därpå orientalia i Jena under den namnkunnige El. Hutterus och blef så skicklig, att han läste och skref hebräiskan opunkterad, en färdighet, som den tiden ansågs synnerligen märkvärdig och hvarpå han själf satte ej ringa värde.[3] Också erhöll Rudbeck anbud på professur både i Nürnberg och Würzburg, men var nog fosterländsk att afslå de samma; i stället blef han vid hemkomsten professor i matematik i Upsala och, efter en ny studieresa utomlands, 1610 professor i hebräiska, vid hvilket tillfälle han

---

[1] Roslagen hade då egen nation i Upsala.

[2] Då Opsopæus omtalas såsom konsistoriimedlem vid de stormiga uppträdena i striden mellan J. Rudbeck och J. Messenius med hans frispråkiga fru, hade Opsopæus redan blifvit befordrad till teologisk profession.

[3] Jfr anekdoten från den i *Stockholm* inför riksråden och biskoparne 1613 företagna undersökningen af striden mellan Rudbeck och Messenius, då Rudbeck, när han fick höra alla de skällsord, som Messenius om honom begagnat, lade fram på bordet en hebräisk bibel utan vokaltecken och tillropade Messenius: »Om du är karl, så läs; kan du inte, så må du själf vara en åsna.»

höll en installationsföreläsning »De linguæ hebrææ præstantia et dignitate».

Visserligen innehade Rudbeck denna lärostol endast ett års tid, i det han redan 1611 befordrades till en teologisk professur, men han utvecklade därunder, liksom under hela sin professorstid, en oerhörd lärareverksamhet. Utom sina ordinarie föreläsningar, hvarunder han i hebräiskan genomgick både dess grammatik och vigtigare ställen i Pentateuken, och utom de i lag anbefalda årliga disputationerna och talöfningarna, inrättade han sitt »collegium privatum», hvari han, jämte de stora lästa explikationskurserna i latin och grekiska, ensam under ett års tid rättade omkring 8,000 (!) skripta i samma språk, för att ej tala om alla de disputationer, talöfningar och examina, som han samtidigt hade äfven enskildt. Få lärare hafva såsom han ingripit i universitetets inre historia och bidragit till dess utveckling, men under allt bibehöll han sitt intresse för semitiska filologien, och då Gustaf Adolf omkring 1615 uppdrog åt Rudbeck jämte tre andra[1] att utarbeta en ny öfversättning af bibeln, var det Rudbeck, som nästan ensam utförde arbetet; likväl gjorde han det med så stor skyndsamhet, att den nya upplagan redan efter tre års förlopp kunde tryckas, och dock var den verkstäld med så stor noggrannhet, att den enligt Hofberg blifvit lagd till grund för de flesta senare bibelöfversättningar.

Också kunde Rudbecks många och stora förtjänster ej annat än förskaffa honom befordran, och från professuren i Upsala kallades han först till hofpredikant hos Gustaf Adolf, hvarunder han 1618 vid konungens kröning blef teologie doktor, en för den tiden ytterst sällsynt utmärkelse, och ej långt därefter utnämndes han vid 38 års ålder till biskop i Vesterås, där han inlade de största förtjänster om både kyrkans och skolväsendets bästa. I förra afseendet uträttade han med sin rastlösa verksamhet, att detta förfallna stift snart blef ett mönster för de öfriga. Och i senare afseendet inrättade han såsom bekant i Vesterås Sveriges första gymnasium, hvilket blef så berömdt, att till och med studenter (!) lemnade Upsala och begåfvo sig dit för den goda undervisningens skull.

[1] Dessa voro Leneus, Terserus och Johannes Botvidi.

Ett drag, betecknande för Rudbecks varma intresse, är, att då han ej kunde erhålla någon lärare i hebräiska i gymnasiet, så trädde han själf upp i katedern och undervisade med glödande ifver och kraft. Vid början af denna undervisning höll han ånyo det tal han haft vid professorsinstallationen, och då det är synnerligen belysande för hans och den tidens uppfattning af hebräiskan, må det här i sammandrag anföras.

Sedan han urskuldat sig själf därmed, att man ej hade rätt att afslå gymnasisternas »sanctum desiderium» att få lära hebräiska, förklarar han om detta språk, att det är »det *äldsta, förträffligaste, värdigaste* och *nyttigaste* af alla språk».

Hebräiskan är *äldst,* ty hebreerna bibehöllo det gamla tungomålet, då de öfriga folken flyttade bort från stamorten, och Guds folk straffades icke såsom andra folkslag af den babyloniska förbistringen. Bevis härför vore dels de gamla hebräiska namnen, såsom *Adam* af verbet *adám* = vara röd och *Chavva* (Eva) = moder etc., dels att hedningarna kallade sina afgudar med hebräiska namn, såsom grekiska *Kronos* af hebräiska *qarán:* utstråla, *Saturnus* af *satár:* dölja, *Jupiter, Jovis* af *Jehova, luna* af *levana* (månen) = den hvita m. m., och tydligt vore, att grekerna hafva lånat namnen på sina bokstäfver, *alfa, bäta, gamma* o. s. v., från hebräiska *aläf, bet, gimmel* o. s. v.

Vidare är hebräiskan det *förträffligaste* språket, ty Gud talte det tungomålet till Adam och Eva, innan de föllo i synd, liksom ock sedermera; så äfven änglarne vid samtal med de heliga patriarker och profeter o. s. v., och Jesus Kristus talte hebräiska.[1] Hebräiskan har ej lånat från andra språk, men alla andra från detta; intet språk är så förfallet, att ej något spår af dess hebräiska ursprung finnes kvar, ex. latinska *camelus,* som fins i svenskan och tyskan, är hebräiska *gamál, asina:* åsna af hebräiska *atón* o. s. v. All visdom har från början varit anförtrodd åt hebräiska språket, egypterna lärde den af hebreerna, sedan öfvertogo Thales Milesius och Pythagoras »genom en viss fiffig stöld» den samma.

[1] Anmärkas må, att såsom bekant Kristus icke talte hebräiska, utan aramäiska, som på hans tid var det vanliga talspråket i Palestina.

Vidare är hebräiska språket ytterst *behagligt* med träffande uttyck, såsom »Adam a terra rubra», och *välklingande,* hvarom omflyttningen af *s* med *t* i Hitpael vittnar, »så att talet flyter liksom honung», och det eger elegans i fraser, sirlighet i uttryck, rikedom på bilder m. m. Hebräiskan är därför det enda språk, som förtjänar detta namn; alla andra tungomål äro blott »linguarum confusiones aut anomaliæ et defectus originalis linguæ».

Hebräiskan är slutligen högst *nyttig:* dels för att i allmänhet ur källspråket kunna förstå de andra språken, dels för alla löftens och hotelsers skull i bibeln, dels ock för att kunna bedöma öfversättningarnas värde, hvilket har så stor betydelse med afseende på kyrkomöten, dogmer och kättare m. m.

Hebräiskan är därjämte lättast af alla, ty »definitus est numerus radicum».

Om man läte nyfödda barn ej höra något annat språk, så skulle de, menar Rudbeck, af sig själfva tala hebräiska, ej frygiska, ehuru en konung Psammetich, som gjort ett experiment med ett frygiskt barn, för att få reda på urspråket, fann, att det talte frygiska.

Summa: vi kunna hällre sakna kunskap i hvilken annan sak som hälst än i hebräiskan (!).

Så långt Rudbecks tal. Med den hänförelse, som han däri visar för hebräiskan, är det icke underligt, att han rycker sina unga åhörare med sig, och snart nog samlades omkring honom en skara ynglingar, som med stor ifver egnade sig åt detta språk, liksom äfven åt öfriga studieämnen, och hvilka i sinom tid icke blott såsom semitiska språkens målsmän intogo ett vigtigt rum, utan ock på andra områden blefvo dugande män. Mot midten af seklet anträffas nämligen ovanligt många f. d. lärjungar från Vesterås gymnasium dels på lärostolarna i orientalspråken vid universiteten i Upsala, Åbo, Dorpat m. fl., dels ock såsom framstående teologer och t. o. m. biskopar. Män, sådana som *Joh. Terserus,* biskop i Åbo, sedan i Linköping, *E. Holstenius,* professor i Dorpat, *Joh. Buskagrius,* professor i orientalia i Upsala, och i synnerhet biskop *Joh. Gezelius,* som i sin ordning blef för Finland hvad Rudbeck varit för Vesterås stift, m. fl.

andra, äro lysande frukter af hans arbete i Vesterås, där han fortfor att verka till sin död 1646.

Betraktar man Rudbecks ovanliga begåfning, mångsidiga lärdom, väldiga personliga kraft och storslagna verksamhet, så må man väl instämma i det omdöme en författare i våra dagar om honom uttalat: »att han ensam ville och kunde föreställa en hel akademi». Tilläggas må blott: sådan var den förste ordinarie professorn i hebräiska i Upsala.

En annan minnesvärd personlighet från denna tid, ehuru ej framträdande i lika storslagenhet och kraft som Rudbeck, var *Joh. Knutson Lenēus,* som synes ha blifvit Rudbecks efterträdare på professorsstolen, men ej innehade den mer än 3 års tid, till 1613, hvarefter han i enlighet med den tidens vanliga befordringsväg, blef teol. professor och såsom sådan lång tid (40 år) verkade vid universitetet, till dess han vid 74 års ålder blef Svea rikes ärkebiskop och dog, 96 år gammal, 1669.

Också han var en man af ovanligt stor lärdom och därtill en lycklig föreläsare, så att »åhörarne trängdes på hans föreläsningar och fylde ej blott sittplatserna, utan stodo på gångarna i långa rader ända fram till katedern»[1]; men hans intresse låg mera åt det filosofiska och teologiska hållet än åt filologien, och af hans 24 afhandlingar hafva de flesta teologiskt innehåll; dock bör nämnas, att hans filosofiska arbete: *Logica peripatetica* var så framstående, att det i hög grad bidrog till, att den aristoteliska filosofien fick öfverhanden vid universitetet öfver den ramiska, som förut varit förherskande och omhuldats af de styrande, såsom Johan Skytte m. fl.

För öfrigt gäller om Lenei afhandlingar, liksom om en stor del af disputationerna i hebräiska, att det ofta är ganska svårt att afgöra, om de böra anses såsom teologiskt-exegetiska eller verkligt filologiska arbeten: oftast hafva de nämligen en språklig inledning liksom våra dagars exegetiska afhandlingar och därpå en mera teologisk behandling och utförande. Men så har man icke häller rätt att fordra en specielt filologisk uppfattning af vetenskapen vid denna tid. Emellertid

[1] Annerstedts Hist., sid. 119.

ådagalägga flera af Lenei afhandlingar, huru man än må rubricera dem, en rätt stor förtrogenhet med de då kända semitiska språken.

Då Leneus 1613 blef teolog, tyckes han hafva tagit hela hebräiska professuren med, ty någon sådan omnämnes ej vidare, utan hebräiskan blef förenad med teologiska platserna ända till 1620, då en professur i hebräiska och grekiska inrättades, hvilken dock efter några månader ändrades, så att grekiska utbröts ur den samma och fick en särskild lärostol, under det den förutvarande förvandlades till en professur i *orientaliska språk.*

Den förste egentlige professorn i orientalspråken i Upsala var därför *Sveno Jonæ Vestrogothus,* som 1621 intog lärostolen i dessa språk och sedan innehade denna befattning i 21 års tid, till 1642. Han var den förste orientalisten äfven i den meningen, att han först bland alla föreläste öfver flera af de till orientalspråkens område hörande dialekterna, och han förblef, i motsats till sina föregångare och de flesta bland efterträdarne, sin lärostol trogen ända till sin död. — Sveno Jonæ åtnjöt stort anseende både såsom enskild person och såsom orientalist. I förra afseendet förmäles t. ex., att han blef dekanus före sin ordentliga tur, hvarvid en så framstående man som domprosten Vallius blef förbigången, och såsom lärare och vetenskapsman upparbetade han under sin långa ämbetstid studiet af orientalia i hög grad. I sina föreläsningar behandlade han alla fyra då kända semitiska språken, och därunder genomgick han på 1 à $1^1/_2$ års tid den sedvanliga kursen, som var så fördelad, att han första terminen föreläste elementerna i hebräiskan, 2:dra terminen fortsatte och för öfnings skull behandlade Psaltaren på de 4 språken, tredje terminen framstälde syriska och arabiska språkens grunder, hvarefter han 4:de terminen började igen med hebräiskan. Därjämte utgaf han flera arbeten till underlättnad af studiet, såsom dels den ganska vidlyftiga *hebräiska grammatiken,* och dels den lilla *syriska elementarboken* (Catechesis minor syriace ac latine cum alphabeto syriaco), hvilka redan i det föregående blifvit omnämnda. Vidare må anföras åtskilliga dissertationer, såsom *De constitutione s. codicis* och *Disquisitio institutionum Hebraïcarum*, båda från 1630-talet. — Också

höjde sig studiet så mycket, att redan i början på sistnämnda årtionde det bland annat berättas, att en af hans lärjungar, N. Rubenius, utan svårighet kunde skrifva vers på syriska.

Dock må man ej göra sig för höga föreställningar om den språkvetenskapliga ståndpunkten på hans tid. Såsom några betecknande drag må anföras, att *Sveno Jonæ*, i enlighet med den tidens åskådningssätt i allmänhet, anser t. ex., att hebräiska språket är »non humano placito excogitata, sed prorsus divina auctoritate instituta» (han hade varit lärjunge till J. Rudbeck!), och det var Adams och Evas språk, därom kunde man ej hysa något tvifvel. I en offentlig examen 1639 försäkra han och hans lärjungar med mycken ifver, att den af några framstälda förmodan, att hebräiska bokstäfvernas form skulle härröra från Esra, vore alldeles oriktig, ty man kan ej antaga, att någon skulle vågat förkasta eller ändra den form, som Gud själf användt, då han med sitt finger inskref lagen på de två stentaflorna, och såväl vokaler som konsonanter hade sitt ursprung från Gud, eljest skulle han lemnat något, som vore ofullkomligt m. m. Att vi, som fått skrifttecknen från hebräiskan, ändrat riktningen så, att vi skrifva från vänster till höger, under det att hebräiskan gör tvärtom, förklarar S. J. sålunda, att vi gjort det därför, att »vi ville se hvad vi skrifvit».

Af den tidens föreställning om hebräiskan såsom urspråket för alla, följer, att man ock är färdig att härleda och förklara alla möjliga ord ur hebräiskan eller närbeslägtade språk, blott där finnes någon liten ljudlikhet i det yttre. Så t. ex. härleder S. J. *jord* af hebräiska *jarád* = nedstiga, *dum*, *dumbe* af hebräiska *dūm* = vara tyst; *barn* af syriska *bar* = son; *Berta, Britta* af syriska *birta* = dotter m. fl.[1], — allt deduktioner, som man numera blott kan le åt, på grund af deras befängdhet i språkvetenskapligt afseende. Men så har man ej häller rätt att bedöma dessa 1600-talets lärde efter vår måttstock.

En del af semitiska språkens litteratur studerades dessa tider långt mera än i våra dagar, och det var den *talmudiska.*

---

[1] Andra dylika härledningar äro svenska *den*, *denna* af kaldäiska *den*, *denā* = den där, *kona* (som ännu ej hade någon dålig betydelse, jfr danska *kone*) af hebräiska *qōna* ≐ förvärfvad; *afla*, *alster* af arabiska *aala* eller *avala*, svenska *vaka* af arabiska *vaqā* = vaka o. s. v.

Sveno Jonæ späckar sina uppsatser med tänkespråk, som därifrån blifvit hämtade. Dock öfverträffas han, liksom sannolikt alla svenskar, af den till samma tid hörande lärde och mångsidige *Johannes Tomeæ Burēus,* hvilken, ehuru han var vida beryktad för sin stora lärdom på flera områden, bland annat äfven i runskriften, dock allra mest egnade sig åt studiet af rabbinernas skrifter och därvid försjönk i allahanda mystiska grubblerier, i förening med kabbalistiska spetsfundigheter, så att han med all sin lärdom råkade ut för åtskilliga besynnerligheter. Då dylikt studium af Talmud på hans tid var både vanligt och omfattande, må här några ord om sättet för det samma nämnas.

De heliga skrifterna, hvilka den stora samling af anmärkningar, förklaringar m. m., som man kallar Talmud, i första hand vill utforska och förklara, kunde enligt de gamle studeras på hufvudsakligen fyra sätt. Dessa sätt eller metoder betecknades ganska sinnrikt med konsonanterna i ordet *paradis: prds* (i hebräiskan skrifvas blott konsonanterna). Den första bokstafven *P (pesjat)* angaf den första metoden, som man enligt våra dagars språkbruk skulle kalla den *exegetiska,* ty den hade till uppgift att utforska den egentliga meningen af orden och sakförhållandena, enligt den regel, att hvarje ord har först och främst en *bokstaflig* mening, hvilken i första hand måste vara känd och förstådd, ehuru man sedan därur kan få anknytningspunkter för homiletisk eller praktisk o. s. v. tillämpning. Den andra bokstafven *R (rämäs)* betecknade den andra metoden, enligt hvilken man sökte att förstå den mening, som skenbart öfverflödiga bokstäfver och tecken i bibeln innehölle, i det att man ansåg dem syfta på sådana föreskrifter, som visserligen ej voro uttryckligen nedskrifna, men som genom traditionen blifvit fortplantade från äldsta tider. I anslutning till dessa tecken o. s. v. utbildades sedermera *Massorán* eller den noggranna konserveringen af texten. Den tredje bokstafven *D (derusj)* angaf den *homiletiska* metoden, då man på det dagliga lifvets förhållanden sökte tillämpa de bibliska berättelserna och profetiorna; och den fjärde bokstafven *S,* som betydde *sōd* eller hemlighet, betecknade det studiesätt, då man gaf bibelns uttryck symbolisk betydelse angående en mängd mysterier, såsom om änglarne,

andemakterna och andra öfverjordiska ting, i bibeln antydda genom syner och dylikt, med andra ord ett slags metafysik med teosofisk anstrykning, men hvari blott få voro invigda. Till följd af det hemligas och dunklas lockelse blefvo småningom de öfriga studiesätten mera lemnade å sido, och hela ordet »paradis» betydde slutligen företrädesvis den sista metoden, angående den hemlighetsfulla vetenskapen »kabbala». Bland de sätt, som användes för utforskandet af dylika hemligheter, må nämnas de 3 vigtigaste: *Gematria, Notarikon* och *Temura.*

Det första af dessa eller *Gematria* (af grekiska *geometria*), som man skulle kunna kalla den aritmetiska metoden, utgick därifrån, att de hebräiska bokstäfverna tillika beteckna siffror, så att *a* är = 1, *b* = 2 o. s. v., och hvilade sedan på den uppfattningen, att ord, hvilkas siffervärde är lika, också stå i något inre sammanhang med hvarandra. På detta sätt finner man t. ex., att orden יָבוֹא שִׁילֹה *javō sjilō* i 1 Mos. 49: 10 egentligen syfta på *Messias*, emedan sammanlagda siffervärdet såväl af de förra ordens bokstäfver som af det senare utgör 358.[1]

Notarikon, af latinska *notare* = stenografera, var en vidare utveckling af den förut nämnda »*rämäs*»-metoden, enligt hvilken man lät en konsonant, vanligen begynnelsekonsonanten, hvar för sig eller tillsamman med andra, beteckna ett helt ord, såsom då de förut anförda orden från Mos. 49: 10 *javo, sjilo, velo,* emedan de begynna med *j, sj* och *v* få syfta på »*Jesju*» (Jesus), eller då Höga Visan 6: 11, där det omtalas att »Salomo gick ned i nötträdgården» (hebreiska *ginnát ēgōz*), egentligen skulle betyda: »han fördjupade sig i kabbalas hemlighetsfulla lustgård», emedan *ginnat* innehåller de 3 konsonanterna *g, n* och *t*, hvilka just äro begynnelseljuden till *Gematria*, *Notarikon* och *Temura.*

Den sista metoden, *Temura*, gick ut på att genom omflyttning af konsonanterna låta ordet erhålla en djupare betydelse, såsom då man af *malaki* = min ängel, Exod. 23: 23,

[1] En afart af Gematria är den arkitektoniska metoden, då man låter en byggnads proportioner beteckna vissa förborgade ting; så t. ex. kan man ur dimensionerna hos Noaks ark: 300, 50 och 30 få fram bokstäfverna י, שׁ och ר = »Jesus» m. m. — Samma metod är det, enligt hvilken såsom bekant mången i våra dagar af Cheopspyramidens inre byggnad vill sluta till en mängd förhållanden, angifna i Daniels bok och i Uppenbarelseboken.

slöt till, att denne ängel var *Mikael*, alldenstund detta namn genom omflyttning af bokstäfverna i föregående ordet kan uppkomma [1], o. dyl.

Att närmare ingå på dessa metoder blefve för vidlyftigt; det anförda må vara tillräckligt för att antyda studiesättets beskaffenhet. Klart är, att man, då så många utvägar stodo till buds, skulle kunna åstadkomma hvad som hälst, i synnerhet om man därtill egde någon fyndighet. Och den ofvannämnde Bureus, som i synnerhet sysslade med den förutberörda sod-metoden, kom också, trots sin lärdom i öfrigt, till flera egendomliga resultat. Det mest bekanta bland dessa var hans beräkning af hebräiska ordet *qes* (= slut), hvarigenom han trodde sig kunna förutsäga, att världens ände skulle inträffa på en bestämd dag den följande hösten, och var så viss därpå, att han satte upp sin gård såsom pant. [2] Bureus ansåg sig genom dylika studier hafva erhållit en vidtomfattande, hittills förborgad insigt i bibelns innehåll, och han har med hänsyn härtill om sig författat följande vers:

»E coelo doctus divinitus ipse Bureus».

Sin visdom i de förborgade tingen nedlade han i åtskilliga arbeten, hvilkas titlar genast antyda deras egendomliga innehåll, såsom »Discursus sabbathicus Cherubicus» och »Smaragdina Tabula Chronologiæ Cherubinicæ hactenus sigillatæ prò assertione Veritatis Evangelicæ ex Unguibus bestiæ». Mot slutet af sitt lif hängaf han sig allt mer åt kabbalastudiet, till dess han 1652 dog vid hög ålder.

Men vi återvända till Upsalaprofessorerna i orientaliska språk.

Vid Sveno Jonæ's död sökte man, ehuru förgäfves, att till hans efterträdare erhålla den lärde Hambræus från Paris; i

[1] Inom hvar och en af dessa metoder kunde man gå till väga på flere sätt, såsom då man inom Temura kunde sluta enligt *alba, atbasj* eller *atbach*, men det blefve för omständligt att närmare härför redogöra. Enligt andra fans det 13 metoder för studiet af bibeln; i dessa ingingo då bland andra de ofvannämnda. Jfr A. Pfeiffers critica sacra, cap. VII.

[2] Bekant är, huru han härigenom råkade i tvist med den i kabbala förfarne apotekaren *S. Volimhaus*, som försäkrade, att Bureus räknat fel och att yttersta domen skulle komma först den påföljande våren. Äfven han slog vad om sin gård. Men då de bestämda dagarna lugnt förflöto och båda sålunda förlorat vadet, beslöto de — till stor munterhet för allmänheten — att behålla hvar och en sin gård.

stället måste man nöja sig med *Johan Laurbergius,* värml., som innehade professuren i 8 år, 1643—1651. Under hans tid sjönk studiet betydligt, dels inskränktes det till endast hebräiskan, dels blef äfven detta språk särdeles torftigt behandladt. Visserligen äro de 5 afhandlingarna från Laurbergs tid, som höra till hebräiska språket, rent af författade på hebräiska, men så äro de ock ytterst knapphändiga, 3 à 4 blad i 8:o-format, och dessutom hafva flera af dem blifvit författade ej af Laurberg, utan af respondenterna själfva. De hafva det allra enklaste teologiska innehåll, »om Messias», »om änglarne» m. m., och därtill kommer, att hans språk var så felaktigt, att en gång teologerna framstälde svåra anmärkningar mot hans »Logica hebræa» för de skamliga bockar han begått både mot hebräiskan och latinet. Hade ej några dugtiga lärjungar hållit studiet uppe, så skulle det väl alldeles råkat i förfall. Också fann Laurberg det bäst att lemna Upsala och draga sig tillbaka till ett pastorat i Värmland.

Då emellertid vid denna tid ingen i Sverige syntes nog framstående för professuren, hitkallades af drottning Kristina en utländing, *Kristian Ravius,* som, ehuru bördig från Berlin, vistades i Oxford och var berömd för sin stora skicklighet i österländska språk, i synnerhet i deras talande. Utom de semitiska språken kunde han äfven persiska, turkiska och tatariska, så att, då Karl X Gustaf en gång mottog en beskickning från Persien och Turkiet m. fl. land, användes Ravius såsom tolk, och han berättas då hafva talat främlingarnes tungomål så väl, att de förundrade sig däröfver och ej tvekade att jämföra honom med sina lands lärdaste män.

Såsom språkforskare står Ravius naturligen på den gamla ståndpunkten, så att han t. ex. ansåg hebräiskan hafva kommit ner omedelbart från Gud, hvarför hon ock, fri från allt hvad brister hette, var det fullkomligaste språk, som kunde tänkas o. s. v. Många skrifter har han ej lemnat efter sig. Han står såsom præses till en afhandling om »*Rubens dudaim* (14 sid. liten 12:o), i hvilken dudaim förklaras vara = kärleksäpplen (af mandragora-busken), en uppfattning, som numera allmänt anses vara den riktiga; dessutom finnas efter honom några dissertationer af filosofiskt innehåll.

Tilläggas bör, att Ravius ej kunde mycket egna sig åt sin professur, emedan han under längre tid måste uppehålla sig i Stockholm, hvarför hans insats i studiet i Upsala ej kunde varda af större betydelse. Ravius hängaf sig mot slutet åt ett ifrigt studium af kabbala, blef därpå sinnessvag och dog utomlands 1677; men redan i slutet af 1660-talet erhöll lärostolen i Upsala ny innehafvare. — Före denne torde emellertid vid sidan af Ravius böra nämnas en annan af utländsk börd, nämligen

Petrus Kirstenius från Breslau, berömd för sin stora skicklighet i arabiskan, hvars förnämste kännare han på sin tid ansågs vara, liksom *Reuchlin* hade samma anseende för hebräiskan och *Vilmanstadius* för syriskan. K. var dock ej officielt filolog, utan läkare, och hade genom studium af arabiska medicinska författare inhämtat särskilda kunskaper i läkekonsten, hvarför han ock eftersöktes både af tyske kejsaren och af många andra furstar; men betecknande för Sveriges anseende i utlandet under detta tidehvarf är, att K. valde att följa med Axel Oxenstjerna till Sverige, och här blef han professor i medicin, † 1640. Hans *arabiska grammatik*, som förut omnämnts, var länge kardinalarbetet för studiet af arabiska språket, och hans efterlemnade skrifter äro af mera filologiskt än medicinskt innehåll.

Utom den arabiska grammatiken, som i 3 böcker utkom i Breslau 1608, äro de vigtigaste af hans arbeten: dels *Tria specimina characterum arabicorum,* dels *Vitæ evangelistarum* (enligt ett särdeles gammalt arabiskt manuskript), dels *noter till Matthei evangelium,* efter kollation af arabisk, syrisk, egyptisk, grekisk, hebräisk och latinsk text. Alla dessa skrifter utkommo i Breslau 1608—1611 och tillhöra således tiden innan K. kom till Sverige. För tryckningen af andra hans arbeten införskrefvos utifrån arabiska typer, hvilka voro de första i landet, och som efter hans död inköptes af Upsala akademi. Kirstenius var en af sin samtids störste polylinguister; han uppgifves nämligen hafva känt 26 språk, och han är den förste af orientalisterna i Sverige, som i skrift behandlat äfven egyptiskan, hvarmed under dessa tider naturligen menas koptiskan.

Efter Ravius, hvilken lemnade professuren i slutet af 1660-talet, vardt dalkarlen *Johan Petri Buskagrius* 1669 professor i orientalspråken i Upsala, efter att från 1661 ha innehaft den e. o. professuren. Redan då han, 22-årig, 1651 disputerade *på hebräiska* — något dittills oerhördt — om טבע המסורה (= *om naturen af masora*) väckte han stor uppmärksamhet, och under utrikes resor förkofrade han sitt vetande i hög grad under ledning af sådana män som Buxtorf (filius), Capellus, Hottingerus, Trostius, Lightfoot, Pocockius, Jakobus och Isaac Abendana m. fl., bland hvilka åtskilliga tillerkände honom ampla vitsord, såsom Huttingerus, hvilken sade sig dels vid öfversättningen af bibeln, dels vid utgifvandet af ett syriskt arbete, hafva haft nytta af Buskagrius. Allt detta gjorde, att då han 1669 intog professuren, fäste man stora förhoppningar vid hans förmåga, men olyckligtvis träffades han, liksom företrädaren, snart af sinnessjukdom, så att han ej kunde sköta sitt ämbete, utan afgick därifrån redan efter 3 års förlopp, 1672, ehuru han ej dog förrän 1692. Hans arbeten, som tillhöra tiden före professuren, äro dels den förutnämnda afhandlingen, dels en annan, tryckt med titel: *De oraculis et linguarum orientalium usu et necessitate*, Ups. 1654, samt 2 i manuskript: den ena om *Theologia Thalmudica* och den andra af filologiskt-teologiskt innehåll om Matt. 22: 22 (Gifven Gud, hvad Gud tillhör o. s. v.).

Under sådana förhållanden är det ej underligt, att studierna ännu mera förföllo, så att de, enligt Hydréns uttryck, voro »graviter collapsa»; därför hämtades hit från Åbo en i hebräiska skicklig man: *Uno Johannis Terserus,* som 1672 erhöll professuren. Efter det föregående förfallet var det då ej svårt för honom att erhålla det berömmet att hafva återstält studiet, men i hvilken riktning detta skett, är ej kändt. Själf hade han stort rykte därför, att han kunde hela Psalteriet på hebräiska utantill (!), men lät han äfven ungdomens studier gå ut på dylikt minnesarbete, så var det väl föga bevändt med lyftningen i studiet; emellertid dog Terserus helt hastigt efter 3 års förlopp, blott 33 år gammal, så att äfven hans inflytande på studiet ej hann blifva varaktigt. Hans arbeten: *Linguæ s. brevia & plana elementa grammatica* och en afhandling om *Terafim* synas icke hafva varit af större betydenhet.

Terseri efterträdare, *Anders Grubb* vesterb., som innehade orientaliska lärostolen endast till 1680, tyckes hafva varit mindre framstående såsom filolog och må blott nämnas för att fylla raden af de officiela orientalisterna i Upsala.

Desto mera är det att förtälja om den följande orientalprofessorn, *Gustaf Peringer*, adlad *Lillieblad*, sörml., hvilken, då han vid 20 års ålder ankom till Upsala, genom sina kunskaper i orientaliska språk ingaf så stora förhoppningar, att akademiens kansler innan kort befordrade honom till en utrikes resa, därunder han i Altdorf utgaf 2 afhandlingar ur talmud: »*Avoda sara*» och »*Tamid*». Återkommen till Sverige blef han professor 1681 och skötte befattningen till 1690, då han af Karl XI skickades ut till Polen och Lithauen, för att lära känna de judiska karaiternas litteratur och ceremonier. Under denna resa förvärfvade han ganska många (öfver 30) hebräiska och arabiska codices, flere af dem t. o. m. rätt sällsynta. Några af dessa lemnade han i Breslau till judarne därstädes för tryckning, men då man önskade, att han själf skulle fullfölja arbetet, så eftersändes från Holland stilar, och regeringen gaf 1698 därtill 800 thaler, så att 2 orientaliska handskrifter med latinsk öfversättning trycktes inom landet. Då han återkommit, adlades han för sina förtjänsters skull och blef 1695 utnämnd till kongl. sekreterare och bibliotekarie. Han dog 1710.

Af Lillieblads arbeten, hvilka inalles uppgå till omkring 40, må, utom de förutnämnda afhandlingarna ur Talmud, anföras dels hans *Epistola (till Ludolf)* om Lithauens karaiter, hvilket ofta citeras af utländska lärde från denna tid, dels flera öfversättningar, såsom en till latin af R. Sacabtai's rabbinska bibliotek, och en af R. Moses Maimonides afhandling *De primitiis*, samt vidare hans disputation *De Templo Herculis Gaditano,* och *Historia rerum Aegypticarum*, hvarjämte han öfversatt *Luthers katekes* från svenska till *virginiska* och till latin tolkat *Apomasaris drömbok*.

Dessa arbeten visa, att L. hufvudsakligen riktat sina studier åt den rabbinska litteraturen, men att han tillika egt en viss mångsidighet, då han studerat både koptiska och virginiska. Honom tillkommer dessutom förtjänsten att först ha riktat uppmärksamheten på vigten af manuskriptstudier

och att själf hafva samlat ett ej ringa antal sådana, hvarjämte det real-filologiska intresset redan hos honom börjar framträda.

Efter Lillieblad finna vi på professorsstolen den innehafvare, som vi måste anse såsom den förnämste orientalisten under 1600-talet: *Johannes Palmroot*, vestm.

Vid Upsala universitet, där han vid 26 års ålder promoverades till magister år 1685, hade han redan då vunnit så stor ryktbarhet för sin lärdom, att han (enligt Hofberg) blott 3 dagar efter promotionen föreslogs till filosofie adjunkt och erhöll fullmakt på denna befattning. Fyra år senare bekostade Karl XI för honom en utrikes studieresa, som han utsträckte ända till Rom och hvarunder han besökte de förnämsta universiteten på fastlandet. Under denna tid lärde äfven utländingarne att sätta högt värde på hans stora kunskaper i österländska språk, och, då han hemkommit, blef han 1696 befordrad till professuren i nämnda ämne. Men till stor förlust för den rent filologiska vetenskapen blef han redan efter 7 års förlopp förflyttad till en teologisk profession, hvilken han skötte till sin död 1727 med lika stor duglighet som förut den orientaliska.

Af sina samtida erhåller P. det beröm, att han icke blott egt stor lärdom, utan ock haft en ovanlig undervisningsförmåga, särdeles i österländska litteraturen, där, såsom det heter, »mange medelst hans lätta metod och oförlikneliga liuflighet så upmuntrades till kärlek, lust och flit, att de voro redan gode orientalister, när de det självfve som minst förmodade».

Också finner man bland hans många lärjungar flera framstående orientalister, såsom D. Lundius, Ol. Haldin, E. Benzelius, M. Eneman m. fl.

I Lidéns katalog upptagas ej mindre än 38 afhandlingar af P., och de hade stort anseende ej blott inom fäderneslandet, utan ansågos äfven af utländingarne vara så utmärkta, att man beslöt att särskildt ånyo utgifva dem i Leipzig tillsamman med Kimchis Præcepta grammatica, under namn af *Thesaurus philologicus*. De äro till större delen af real-filologiskt innehåll, såsom: »*Om skådobröden*», *De judiska festerna*, *Nyårsfesten* m. fl., men äfven mera rent exegetiska, såsom:

Om inspirationen, synd mot den H. Ande, m. fl. Det vigtigaste arbete, som han utgaf, var dock det förut omtalade *kompendiet i hebräiska* efter förenklad metod, hvilket i hög grad underlättade studiet; och därjämte påbörjade P. utgifvandet af en rabbinsk originalskrift med latinsk öfversättning: *Miklal Jofi* (= skönhetens fulländning), en större kommentar till Genesis, författad af R. Salomon Ben Mäläk, med tillägg af Jakob Abendana, men P. medhann ej mera än 1:sta kapitlet, hvarför öfversättningen fortsattes af efterträdarne, och ej mindre än 3 af dem: Lundius, Celsius och Boberg hafva däri deltagit. Äfven utgaf Palmroot *R. Isak Abarbenalis* kommentar till Jona samt en *Historia linguæ sanctæ.*

Dock må man äfven vid bedömandet af Palmroots arbeten naturligen ej begagna våra dagars måttstock, ty deras värde blefve då ej rätt erkändt.[1] Men om man jämför hans skrifter med föregångarnes, finner man, att hans professur betecknar ett verkligt framsteg i orientalstudiet och bildar en lämplig öfvergång till det följande århundradets högre nivå i språkligt afseende.

Till slutet af detta sekel hör likaledes den beryktade polyhistorn *Laurentius Norrman,* e. o. professor i hebräiska och grekiska, sedermera ordinarie professor i logik och därpå i grekiska, † 1703 såsom utnämnd biskop i Göteborg. Redan vid afgången från Strängnäs gymnasium skref dess rektor med honom: »talem nunc mittit Strengnesia qualem nec vidit nec videbit», och den omfattande och djupgående lärdom han efter vidsträckta resor utomlands förvärfvade var vida beprisad. Visserligen har han blott efterlemnat ett arbete på semitiska området: *hebräiska antikviteterna* (finnes endast i manuskript), ett för öfrigt både digert och gediget verk, men hans studier uppgifvas hafva omfattat hela den österländska litteraturen med alla dess dialekter, så ock allt, som blifvit tryckt på grekiska; därjämte hade han egnat sig åt

[1] Så t. ex. förklaras *sjamájim*, himmel, i den nämnda Miklal Jofi af D. Kimchi vara bildadt af *sjam* = där, och *májim*, vatten, således ett slags folketymologi, under det Jakob Abendana vidare förklarar *majim* vara dual, emedan det skulle ange »duplices aquæ, inferiores et superiores»; båda förklaringarna äro enligt vår tids uppfattning oriktiga. Äfven har Palmroot bland sina afhandlingar en med ämnet: Nebukadnezars förvandling, ett val af ämne, som förefaller oss något eget och ej litet påminner om den gamla rabbinska ståndpunkten.

historien och åt fäderneslandets antikviteter, så att han föreläste däröfver, och djupet af hans studier var, säges det, lika stort som deras omfång. Också berömmes han i de starkaste ordalag. En författare (Hydrén) säger, att han var jämngod med hvem som hälst af dem, som ryktet förtäljde såsom skickliga i orientalia, och en annan kallar honom rent af: »Athenarum upsaliensium fulgentissimum sidus».

Dock delade han naturligen sin samtids åskådningssätt i språkligt afseende, och af anteckningar från ett hans privata kollegium 1695, som förvaras på Karolina-biblioteket i Upsala, framgår, att han haft en rent mekanisk uppfattning af språkföreteelserna, så att han t. ex. ofta tillgriper sådana förklaringar som bortkastning eller tillsättning eller omflyttning, där vi nu lätt skönja organiska öfvergångar.[1]

Emellertid var Norrman en mångsidig, storslagen personlighet, som i slutet af seklet utgör en värdig motbild till biskop Rudbeck i dess början, om hvilken förut blifvit nämndt, och som i viss mening satte sin prägel på seklets orientalstudium.

En annan lärare i orientalspråken i Upsala från slutet af 1600-talet, *Petrus Arensbeckius,* torde här böra nämnas, ehuru han ej kom längre än till e. o. professuren, hvarefter äfven han öfvergick till teologisk verksamhet och dog såsom kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm. Sin lefnadshistoria har han själf i korthet berättat i den inskription[2], som inristades på hans grafsten, och af denna framgår, att han före-

---

[1] T. ex. formen *jåmēr* (som uppkommit af *jamer* genom öfvergång af *a* till *å*) förklarar N. ha hetat först *jemår*, hvaraf genom omflyttning af vokalerna blifvit *jåmer;* och förklaringen af den vanliga formen *jehi* är så svårfattlig, att antecknaren tillägger helt naivt, att »dessa båda ord äro de svåraste att förstå, som jag någonsin haft, hvaraf synes, att det är sant som säges, att den, som kan början af 1:sta kap. i Genesis, lätteligen kan lära sig hela boken». (Dessa båda ord stå i början af 1:sta kap. i Genesis.)

[2] Denna inskription torde förtjäna att här återgifvas:

»Nericia me genuit et tenerum finibus expulit, Strengnesia educavit et literis ornatum exhibuit, Upsalia informavit et doctum ad ceteros misit, Hollandia linguas docuit, Anglia artes, Gallia mores, Dania suavitates exhibuit, Borussia voluptates, Livonia Poloniaque miserias, Germania fidem probavit, confirmavit et salvum in patriam remisit, Aula Regia honores dedit, Holmia fructus et S. Catharina labores; hic tumulus me mortalem suscepit: hic corpus quiescit et spiritum Deus recepit.»

Grafstenen, som fans i Katarina kyrka, förstördes i branden 1723.

tagit vidsträckta resor utomlands och i hvarje land inhämtat något, för det samma karakteristiskt, såsom språk i Holland, konst i England, lefnadsvett i Frankrike, m. m. Dock har han icke efterlemnat några skrifter, åtminstone ej af betydenhet i filologiskt afseende.

Innan vi gå vidare, böra vi påminna om några män, hvilka visserligen ej varit orientalprofessorer i Upsala, men dock hvar på sitt håll inlagt förtjänster om österländska språken.

Främsta rummet bland dessa intager otvifvelaktigt den redan i början af seklet lefvande *Jonas Hambrēus,* hels., som, född i Hambre by i Bollnäs, tidigt väckte uppmärksamhet genom sin ovanliga begåfning och vid 20 års ålder blef student i Upsala 1608. Efter att dels där, dels utomlands hafva idkat omfattande studier af orientalia, promoverades han till magister i Greifswald, återvände därifrån till Upsala, där han, såsom det heter, slog den lärda världen med häpnad, då han vid en ny resa utrikes författade ett afskedskväde till sina gynnare på hebräisk, syrisk, kaldäisk, grekisk och latinsk vers. Sedan han besökt åtskilliga nordtyska universitet, utsågs han till lärare för två friherrar Rålamb, och emedan han hade förhoppning att med dem få företaga en resa ända till Frankrike och Italien, afböjde han anbud om professur i Upsala och reste utomlands. Äfven i Frankrike gjorde han sig snart bekant för sina stora kunskaper i orientalspråken, och, då man där skulle utgifva en syrisk-arabisk bibelupplaga, fick Hambreus tillfälle att så verksamt deltaga i dess utarbetande, att han blef utnämnd till professor i österländska språk vid universitetet i Paris och t. o. m. kreerades till doctor juris canonici 1656. Af svenska regeringen förordnades han därjämte till legationspredikant hos svenska sändebudet därstädes, Hugo Grotius, men blef i hans hus bekant med åtskilliga högt lefvande svenska junkrar och, förledd till borgensförbindelser för dessa, förlorade han ej blott hela den förmögenhet han mödosamt förvärfvat, däribland den rikhaltiga utmärkta boksamlingen, hvarpå han nedlagt ansenliga summor, utan han blef t. o. m. såsom insolvent inmanad i häkte 1658, där han fick försmäkta i hela 13 år, och hvarifrån han, bruten till kropp och själ, först kort före

sin död 1671 vardt genom Karl XI:tes bemedling frigifven. Ett i sanning sorgligt slut på en bana, som börjat så förhoppningsfullt!

Utom det arbete, han nedlade på det omnämnda bibelverket, har H. utgifvit åtskilliga skrifter, bland hvilka må nämnas det lilla redan antydda *kompendiet* i hebräiska, och en afhandling *om dess aksenter,* vidare hans *Mikesat Besorah* eller omskrifning af de årliga evangeliiperikoperna på hebräisk vers och *Passio Jesu Christi syriace et latine* samt en *Libellus alphabeticus quadrilinguis,* hvarjämte han för sina disciplars räkning hade öfversatt till svenska *Erasmi Liber de civilitate morum puerilium.*

Hambrei arbeten rättfärdiga det stora anseende han åtnjöt, särskildt då man besinnar, att han tillhörde början af århundradet. Dock öfverträffades han åtminstone i konsten att skrifva på många språk af *Enevald Svenonius,* orientalprofessor i Åbo, död 1689 såsom utnämnd biskop i Lund. Vid en Gyllenhjelms begrafning uppträdde nämligen Svenonius med en sorgeskrift, hvari han öfversatt »de 8 saligheterna» på ej mindre än 9 språk, nämligen *finska*, latin, tyska, grekiska, hebräiska, kaldäiska, syriska och arabiska samt svenska. Dessutom författade Sv. några filologiska arbeten, såsom *Exercitationes de lingua hebræa et chaldaica,* och *kommentarer* till åtskilliga bibelböcker (till större delen otryckta), samt några *språkliga afhandlingar,* hvilka visa, att Sv. ej blott lagt an på öfversättningar till mångahanda tungomål, utan äfven haft grundlig språklärdom.

Vid sidan af Hambreus och Svenonius må ställas en tredje polylinguist: *Ol. Haldin,* magister i Lund 1695, teolog, död såsom pastor i Riddarholmskyrkan i Stockholm 1713, hvilken af biskop Humble i griftetalet berömmes för skicklighet i *grekiska*, *hebräiska, chaldäiska*, *rabbinska, syriska* och *arabiska* samt därtill i ett förut ej omnämdt semitiskt språk: *ätiopiska* och dessutom i *persiska.* Också kallas han: »magnus hyperboreorum philologus», men han har icke efterlemnat några tryckta prof på sin språkkännedom.

Nämnas bör äfven *Joh. Terserus,* den bekante Åbobiskopen, som afsattes för irrlärighet, sedan åter togs till

nåder och blef biskop i Linköping samt dog 1678.[1] Han hade studerat hebräiska i Hamburg under den berömde Rabbinen D. Kohen och hade stort anseende såsom framstående orientalist, hvarom äfven hans skrifter bära vittnesbörd. De förnämsta af dessa äro:

Genesis, Exodus och *Leviticus* på hebräiska med öfversättning, ett arbete, som lofordas af en orientalprofessor i Upsala från början af 1800-talet, vidare *anmärkningar till Genesis* om textens ursprung och *Exodus cum annotationibus*, hvarjämte några hans arbeten förblifvit outgifna.[2]

Vidare må af den berömda slägten *Gezelius* här med rätta nämnas såväl *Joh. Gezelius den äldre* som hans son med lika namn. Om den förre, hvars verksamhet såsom biskop i Åbo var lika välsignelsebringande för Finland, som hans lärare Rudbeck hade varit för Vesterås, och som afled 1690 vid 75 års ålder, förmäles det, att han, medan han ännu var professor i Dorpat, ansågs öfverträffa alla i grekiska och österländska språk, och de många af honom författade läroböckerna voro så utmärkta, att de, enligt Hofberg, genom sitt klara innehåll och sin rediga uppställning bilda epok i svenska undervisningsväsendets historia. Äfven det gedigna, af honom påbörjade Gezeliska bibelverket vittnar om stora kunskaper både i hebräiskan och de närmast henne stående dialekterna.

Hans son, *Joh. Gezelius den yngre*, stod ej sin lärde fader efter i språkkännedom, hvilken han inhämtat under vidsträckta resor utomlands. Såsom exempel på, huru dylika studieresor skedde, må de här anföras. Det heter, att sedan han i hemlandet visat prof på ovanlig begåfning och flit, reste han först till Tyskland, där han hörde Esra Edsarus i rabbinska och hebräiska, sedan Vasmuth och Reyher m. fl. framstående filologer; så begaf han sig till England och studerade arabiska och syriska i London under Polus och i Oxford under Pocockius samt i Cambridge under Lightfoot och Castellus; for så öfver till Frankrike och egnade sig i Paris under ledning af Richard Simonis ifrigt åt studiet af

[1] Han var fader till den 1675 aflidne unge Upsalaprofessorn med samma namn, som å sid. 199 redan blifvit omnämnd.

[2] Så t. ex. en kommentar till Psaltaren och en hebräisk grammatik.

hebräiska och rabbinska, vände så åter till Tyskland och hörde Schmidt, Bebel, Buxtorfarne, Carpsovius och Meisner m. fl. berömda lärde. Då han slutligen återkom, befordrades han först till orientalprofessor i Åbo och vid faderns död till biskop därstädes samt verkade i denna egenskap till sin död 1718.

Hans arbete är i första rummet bibelverket, hvilket han först hade tillsamman med sin fader, men efter hans död ensam fortsatte, fastän det ej afslutades förr än efter hans död af hans måg, biskop D. Lund. Dessutom har han lemnat efter sig åtskilliga filologisk-teologiska afhandlingar af värdefullt innehåll.

Äfven af den i svenska kyrko- och lärdomshistorien så högt berömda slägten *Benzelius,* af hvilka ej mindre än *fyra* medlemmar beklädde ärkebiskopsstolen, hör *en* till ifrågavarande sekel, nämligen stamfadern själf, *Erik Benzelius den äldre,* hvilken visserligen i detta sammanhang förtjänar ett omnämnande, alldenstund han ansågs vara mycket hemmastadd äfven i de österländska språken, ehuru han aldrig innehade någon lärostol i detta ämne, utan efter sina utrikes resor, hvarunder han inledde förbindelse med utlandets berömdaste lärde, ej långt efter återkomsten blef 1668 befordrad till teologisk profession i Upsala, 1687 biskop i Strängnäs och därpå lärare för Karl XII[1] samt 1700 ärkebiskop. † 1709.

Af hans befordringsbana kan man sålunda ej vänta några specialarbeten i semitiska språk; dock finnes han upptagen såsom preses till en afhandling om *Messias enligt rabbinernas kommentarer,* hvilken, för att vara en dissertation, är ganska betydande (öfver 170 sid.), och erinras bör äfven om, att Benzelius öfvervakade utgifvandet af Karl XII:tes bibel, för att ej tala om hans utmärkta förtjänster i öfrigt, hvilka, då de icke beröra semitiska språken, ligga utom gränserna för denna framställning.

Kasta vi en hastig öfverblick på studiet af orientaliska språk under 1600-talet, så finna vi, att det företer en storartad utveckling vid slutet af samma århundrade i jämförelse med förhållandena vid dess början. Sedan *Joh. Rudbeck*

---

[1] För dennes räkning författade han sitt utmärkta *breviarium Historicæ ecclesiasticæ,* som nära ett århundrade användes i svenska skolorna.

med sin entusiasm för hebräiskan väckt till lif intresset för detta språk, var det *Sveno Jonæ,* som under sin långa professorstid gaf en ordnad undervisning i flera af de semitiska dialekterna, och därmed grundlade studiets karaktär för lång tid. Visserligen sjönk det betydligt vid midten af seklet, dels under den okunnige *Laurberg,* dels genom den korta tid de följande professorerna innehade sitt ämbete, men så lyftes det så mycket mera genom de båda sista innehafvarne af orientaliska lärostolen *Lillieblad* och *Palmroot.*

I början och midten af århundradet satte man såsom mål att kunna skrifva vers på de olika semitiska dialekterna, hvarför en *Hambreus* och *Svenonius* ansågos såsom oförlikneliga mönster i orientalisk lärdom; i slutet af seklet blef studiet djupare och grundligare, i det man dels såsom Lillieblad och Palmroot började egna sig äfven åt den orientaliska realfilologien, dels begynte bearbeta och utgifva originalskrifter, hvartill Lillieblads resor och de handskrifter han förvärfvade ej litet bidrogo.

För öfrigt kan man ej undgå att, då man något stannar inför männen af detta århundrade, känna, att en viss fläkt af den ande, som under Sveriges storhetstid beherskade svenska folket och som gjorde det till en stormakt, röjer sig äfven hos dem, som studerade orientalspråken. Jämte en allvarlig fromhet och en djup vördnad för allt heligt, möter oss hos dessa män ett på utförandet af stora ting anlagdt sinne, en hänförelse och kraft, som trotsade alla hinder, samt en viss storslagenhet och mångsidighet, som lemnade intet medel oförsökt, och med hänsyn såväl till dessa orientalister som ock till dem, hvilka lefde i början af följande sekel, men blifvit fostrade af samma ande som de förra, torde det omdömet ej kunna anses obefogadt, att, om Sverige den tiden var en stormakt i politiskt afseende, så visste ock dess söner att äfven inom orientalspråkens område häfda en motsvarande ställning.

K. U. Nylander.

Alphonse Daudet,

hans arbetsmetod, temperament och förhållande till verkligheten.

I.

Daudet är en kolorist med en den färgrikaste stil. Han älskar den sköna prosan, den välljudande frasen, men han uppgifver dock själf såsom romandiktarens mål att vara sann, teckna verkligheten, typer, gripna ur lifvet, människor, hvilka känna, tänka och handla såsom där, »med det namn, med de gester, den mimik, diktaren skänkt dem, hatade eller älskade, oberoende af diktaren»; och ingenting, säger han, gör honom så glad, som då han hör någon af dem, som gå förbi ute på gatan, yttra om en person ur det mondaina eller artistlifvet: *Den där är en Manpavon, en Tartarin, en Delobelle!*

Kärleken till verkligheten, önskan att porträttera den föder helt naturligt äfven en säregen arbetsmetod. Daudet har en sådan, han tecknar efter naturen, han samlar, liksom målaren, attityder och siluetter, antecknar i sin skissbok, hvad han ser och hvad han uppsnappar — yttranden, tankar, uttryck, som frappera honom, gester, intonationer, stundom ganska obetydliga, — fäster dem på en rad i den lilla bokens fina blad och insticker dem sedan i en roman eller ett utkast. Detta lilla album för han med sig öfverallt, då han reser, promenerar, på landsbygden, i Paris, iakttagande allt, gömmande det i boken och utan att ens veta, hur och när det kan bli användt [1].

---

[1] Se *Trente ans de Paris,* af A. Daudet.

Böjelsen för att iakttaga, att på detta sätt göra studier är så inrotad hos Daudet, att den nästan kan kallas medfödd. Redan då han var tio år hade den utvecklats till mani, och under vistelsen i Lyon »studerade» han så ifrigt, att hans föräldrar måste ingripa och stäfja observationslusten [1].

Hur bär han sig då åt, när han samlar sitt material, det första råa utkastet till den bok, han ämnar skrifva? Hvar får han den ram, där han infattar sina albumblad? Själf ger han oss svaret i »Historien om mina böcker», om Fromont, lille parfveln, Tartarin, Jack, en egendomlig historia, som inför oss i hans verkstad.

Jack, den stackars Jack, var en ung Raoul D., en tjuguårig yngling, som författaren lärde känna. 1868 bodde han nära Champrosay [2], ensam i ett stort hus, lungsiktig och utmattad. Här lefde han en tid för att hvila sig och få krafter; hans natur var allt för svag för en maskinarbetares lif. Han blef omhuldad af Daudet, blef en daglig gäst i hans hus, fick tillfredsställa sin vetgirighet i skaldens bibliotek, låna böcker, hvilka han läste under hostanfallen om nätterna, och berätta sin historia, stackars Jacks dystra saga. Kärleken till modern — romanens *Ida de Barancy* — dref honom understundom att gå sex mil för att träffa henne. Ingenting kunde rubba denna outsägliga ömhet, hvarken hennes uppgifter om fadern, hvilka skiftade — än var han en markis, än en officer — eller bristen på karaktär, eller hans lif, som hon ödelagt. Alltid var han redo att söka ursäkta hennes fel, och när han intogs på lasarettet efter en ny period af arbete, saknade han ej skäl för att bemantla hennes hjärtlöshet. Raoul begrep ej eller ville icke begripa, när Daudet häpen frågade, hvarför modern icke vårdade honom. Ack, hon var så god; det var han själf, som icke ville; hon besökte honom ofta, och dessemellan skref hon; — osanningar, uppfunna af den mest rörande ömhet, som icke mer höllo stånd, när han nedlades på dödsbädden.

Fåfängt skref man då, att hon väntades af sin son, skref utan resultat om hans längtan, hans förtviflan. Ett ord eller en blick af denna mor skulle ha lugnat honom. Ingen mor

[1] *Mon frère et moi*, af Ernest Daudet.
[2] Där Daudets villa är belägen.

kom, och han dog, i det han hviskade: »Jag kan icke akta henne mer, hvarken som mor eller som kvinna; men hela mitt hjärta är uppfyldt af henne; jag förlåter henne det onda, som hon tillfogat mig!»

Här ega vi den verklighet, som återfinnes i *Jack*, och med tillhjälp af sina albumblad, af människor, som han lefvat med, typer och karaktärer, som han anträffat i sitt lif, uppbygger nu Daudet en roman i två delar.

Allt detta är egendomligt för Daudets kompositionssätt. Man möter det i de flesta af hans romaner eller noveller, och med anledning häraf yttrar han äfven själf: »Efter en hel hop af mina böcker har man ropat på skandal och talat om romaner med nycklar; man har till och med offentliggjort *nycklarna*, innehållande listor öfver mer kända personligheter, utan att tänka på, att verkliga människor stått modell äfven för mina andra böcker, ehuru dessa varit okända, förlorade i den stora hopen, där ingen kunde falla på den idén att ens söka dem.»

Naboben kom i verkligheten från Egypten och hette François. Tillnamnet *Bravay* har blifvit ändradt till *Jansoulet*. För öfrigt har han genomgått sin romantiske afbilds öden, ehuru han icke erhållit samma slut som i boken. »Han har», berättar Zola, »tvärtom fört en grym tillvaro, i det han fullständigt ruinerades, miste sin förra glans och krossades under tyngden af alla de historier, som sattes i omlopp.» Angående hans lif fans det en god källa att ösa ur. Denna var Alphonse's broder Ernest, litteratören, hvilken tjänstgjorde en tid såsom hjälpreda åt naboben. Troligen är det han, som stått modell till Paul de Géry, Jansoulets sekreterare och ende verklige vän, och Ernest yttrar i sin bok *Mon frère et moi* om broderns verk: »L'auteur du Nabab n'a rien exagéré.»

Fromonts och Rislers historia är ett helt af flere utkast. Sidonie har Daudet själf känt under en tid, möjligen såsom Risler, då han lefde i sitt vindsrum, och alla dessa människor, hvilka bo uppe i våningen, Chèbes och Delobelles, Risler den äldres grannar, måste han äfven då ha egt tillfälle att studera. Risler har varit ritare på pappa Daudets fabrik, och Planus hette Schérer och var kassör vid rue de Londres

En annan gång är det fadern och hans sydländska rojalism, som han använder till modell för Élysée Mérauts far, och minnena från hans barndom gå igen i Élysées lif[1].

Utan att bry sig om, att hans bok mister sin enhet, hopplockar han sålunda en mängd studier och figurer. Han gör det öfverallt, inskjuter dem i boken och förenar dem med en tråd, som ibland knappast är skönjbar. Så t. ex. tager han en person, som gubben Joyeuse, en tjensteman vid posten, som afskedas efter kriget, inför oss i hans hem, berättar oss hans historia, visar hur han dagligen låtsas gå till sitt kontor, hur döttrarna knyta halsduken och gifva honom sin afskedskyss, allt utan att ana, hvilka kval gubben känner, och troende, att han fortfarande arbetar på byrån. Daudet har känt Joyeuse, hjälpt honom genom Villemessant, gjort honom till kassör hos firman Hémerlingue i *Naboben;* och hela denna historia är en fristående berättelse, nära nog utan sammanhang med romanens öfriga innehåll.

När Daudet sålunda erhållit sitt motiv, själfva ramen, börjar han att studera sina utvaldas milieu. För *Jack* far han till Indret, studerar verkstäderna och lifvet där, arbetet, maskinerna, befolkningen och boningshusen, reser upp och ned mellan Nantes och Saint-Nazaire, besöker hamnen, de stora ångarna, maskinrummen och eldarnes rum; och under allt detta är hans familj honom följaktig, lefver liksom skalden med den olycklige Jack, talar endast om honom, tänker ej på något annat. Rislers och Planus' middag efter ruinen och katastrofen upplefver han själf med sin familj i Palais-Royal. Han är där under musiktimmen, »då de i en cirkel ordnade korgstolarna, de trötta ställningarna hos publiken, ja till och med droppet från vattenkonsten i den aftagande heta eftermiddagens dam uppväckte en alldeles särskild melankoli, känslan af tomhet, af provinsen midt i högsommarens Paris». Han invaggar sig så helt i den stämning, han vill skildra,

[1] Jfr skildringen af gubben Méraut, hans rojalism och besök hos »konungen», med teckningen af Daudets far och hans vördnad och tillgifvenhet för *Monseigneur*, hans souvenir från *Frohsdorf* och hans besök hos rojalistchefen i Paris (i »*Mon frère et moi*»). Medan D. skref *Konungar i landsflykt* fick han häftiga blodspottningar och var illa sjuk af öfveransträngning. Under tiden analyserade han sig själf. »J'analysais mes souffrances, et j'ai fait servir à la mort d'Élysée Méraut les sensations de ces instants d'angoisse» (*Souvenirs d'un homme de lettres*).

att han föreställer sig musiken ackompanjerande samtalet. »Je me la figurais accompagnant en sourdine la triste conversation de mes deux bonnes gens.»

Huset, i hvilket Planus bor, strax utanför Paris, och där Risler, såsom bekant, tillbragte sin sista natt, uppsöker Daudet för att följa Rislers väg till döden. Han begifver sig från dess tröskel ned till nedgången vid stenbrotten, genomlefvande i inbillningen sin hjältes sista minuter. På samma sätt tycker han sig en kväll, en vacker majafton, återvändande från Charpentier, som bor vid quai du Louvre, se den lilla Désirée Delobelle hoppa i Seinen.

Denna rörliga fantasi hjälper honom under arbetet. Äfven om han icke ser — han är till ytterlighet närsynt — låter hans intuition, hans »regard intérieur» honom ana den persons drag eller tankar, som han talar med. Redan ganska tidigt studerar han ock sig själf, eger ett slags förmåga »de se voir, de se juger, de se prendre en flagrant délit du tout», likasom om han åtföljdes af en sträng och hård domare.

Efter att hafva afslutat dessa förberedande studier, inleder Daudet ett slags sydländsk improvisation. Han utvecklar sin roman, berättar och diskuterar den, pröfvar hur den slår an, uppbygger dess kapitel — och detta öfverallt, på teatern, i sin salong, borta eller i hemmet, morgon, middag och kväll. Han är ifrig, nästan feberhet; han uttröttar sin publik, men han finner under sitt tal nya synpunkter och idéer [1].

Sedan, då han ordnat sitt material, börjar nedskrifningen. Denna sker i Champrosay, nära Jacks bostad, i Paris i det hus, i hvilket Jack vistades med modern, eller ock i en gammal byggnad i Marais, nära en fabrik, där han hör och ser arbetarne och omges af deras lif. »Kommandet och gåendet i verkstäderna och fabriksklockornas klang strömmade förbi mina sidor på bestämda timmar», säger han. »Icke den ringaste ansträngning för att finna den omgifvande lokalfärgen och atmosfären; hela kvarteret hjälpte mig, inspirerade mig, arbetade åt mig.»

Bredvid honom sitter hustrun och retoucherar, hvad han skrifver — stänker litet af »sa belle poudre azur et or» på

[1] Det är samma för sydländingen till ett behof blifna improvisationsgåfva, som vi möta hos Numa Roumestan, Bompard och Élysée Méraut.

bladen, — och fram ur denna process, dessa studier, detta arbete går sedan hans prosa, »harmonieuse et colorée».

II.

Daudet, hvilken föddes i staden Nîmes 1840, kom redan som yngling till Paris för att bli diktare. Det enda, som han skrifvit vid denna tid, var litet vers, obetydliga småsaker i Hugos braskande stil, ty han liksom Zola, båda barn af söderns sol, började med att svärma för romantiken och dess patos. Nu kom han till Paris, ensam och fattig, understödd af den bror, som han tecknat i »Petit Chose», men glad, entusiastisk, troende på sin uppgift, egande blott ett mål, dit han vill, *litteraturen.*

Hela det första året tillbringar han på vindsrummet, långt borta i Quartier-Latin, svarfvande sina verser. Då och då gör han en promenad, blyg och närsynt, vandrar en liten stund under Odéons gallerier och inandas med förtjusning samma luft som litteratörerna. Här ser han Gustave Planche, Barbey d'Aurevilly och andra, och när han återvänder till sin kammare och gått uppför sina fem trappor, lycklig om han haft råd att köpa ett ljus för nattens arbete, glömmer han, medan timmarna fly sin kos, nöd och brist. Sedan, då han skrifvit ett litet häfte med poesi, springer han till förläggarne, som aldrig äro hemma, och detta är uvertyren till en lång, mödosam väg, där han arbetar sig fram såsom kåsör och följetonist, upp till ett litterärt namn, världsrykte och ära, — lefvande bohémien'ens problematiska tillvaro.

Så t. ex. händer det mer än en gång, att Daudet, sedan han spelat rollen af en vallackisk prins i frack, återvänder från festen i Augustine Brohans salong, ensam, utan öfverrock eller vagn, med uppfäld krage, vadande genom modden i sina tunna och kalla skor, halft springande till Hallarna för att få sig en tallrik soppa.

Snart blir han äfven gäst i de litterära salongerna. Där, hos M:me Chodsko (Murgers M:me Olympe), M:me Ancelot, M:me Valdor, Eugène Loudun och flere andra, träffar han litteratörer af alla åldrar och alla grader. Och här ser han i

hopen, som gömmer sig bakom snillena, mer eller mindre skiftande existenser — ett slags bohême-värld.

En, Philoxène Boyer, är ett offer för litteraturen. Sedan han slösat bort sina etthundratusen francs, blir han skald, litteratör, men en skald, som icke skrifver något. En morgon vaknar han, lycklig och inspirerad, för att egna hela sitt lif åt endast *ett* studium, Shakspeare. Han läser alla hans verk, allt som skrifvits om hans författarskap, uppsatser, broschyrer, tidningsartiklar, böcker, ett himmelsstormande babelstorn, som icke har någon slutpunkt. Arbetet, som skall framgå ur detta studium, ser ej dagen. Det fins endast i hans hjärna, i hans uppdrifna fantasi, och det öfvergår till en fix idé, ett vanvett, som förtär honom. »Upphetsad af sin fixa idé, talande för sig själf, med blicken mot höjden, gick han, förlorad i sin dröm, genom Paris såsom en blind.»

Diktaren ser dem ofta, dessa underliga figurer. Han träffar dem i Gérard de Nervals villa, hos Desroches, eller ock på ett litet kafé, »la brasserie des Martyrs», tillhållet för en stor mängd af bohême-världens genier. Här sitter Murger, denna världs gamle Homerus, Dupont med sin bränvinsbas sjungande sina frihetssånger, »Galliska tuppens» skald, Gustave Mathieu, »mager och rödhårig», Fernand Desnoyers, som författat en pantomim på vers. Vidare Castagnary, som deklamerar *Les Châtiments*, Mallassis — Mefistofelestyp —, Baudelaire och Courbet, Duchesne, som debuterat med *Les mélancoliques de brasserie* och tillsammans med hr Delvau, också en »fattig sate», på kanten af ett litet krogbord anonymt skrifvit *Junius-brefven,* uppsatser som på sin tid gjorde väsen af sig i Figaro.

Längre bort sitta *tänkarne* för sig själfva vid ett eget bord, djupsinniga, ogenomträngliga, tystlåtna som Egyptens prester, slukande sina böcker, säga intet och skrifva intet. Det är »kala hufvuden, ovårdade skägg, en lukt af dålig tobak, kålsoppa och filosofi». Därefter komma målarne och skulptörerna vid ett annat bord — »sjömanströjor, yllemössor, djuriska läten, karrikatyer, calembourer» — och sluligen äfven kvinnorna, en ytterst brokig samling, »Titine de Barancy, Louise Coup-de-Couteau, oregelbundna typer, ytterst raffinerade, som gått ur hand i hand och från hvar och en af

sina förbindelser tagit med sig ett slags fernissa af artistbildning.»

Och midt uppe i tobaksröken, skriken och diskussionerna står Mr Desroches, *muskatdrufvornas* skald, orerande, gestikulerande, med upplöst fladdrande halsduk, vidt och bredt ordande om de verk, han ämnar skrifva, berättande sina planer, sina utkast och fantasier, upphetsande sig själf, glömmande sin impotens. Allt sedan han helgade sin talang åt litteraturen, har han nämligen icke skapat mer än *ett* verk, *Muskatdrufvorna*, denna lilla artikel på hundra rader i Le Figaro. Fåfängt har han mödat sig för att frambringa något mer; hans talang dog med »drufvorna», han är och blir steril, och under tjugu år har han stått där i brasseriet och fantiserat. Väl fans det äfven här mycken talang, mycket allvar — »men», säger Daudet, »mot ett fåtal begåfvade, hvilken mängd af Desroches-herrar! Mot några ögonblick af verklig inspiration, hur många ledsamma och bortslösade timmar!»

Det är dylika slags kaféer, som Daudet flitigt besöker, och i dem träffar han ock en gammal student, Mr Thérion, filosof, mycket lärd, »âme fière, type inoubliable», med en bok ständigt under armen, diskuterande om allt, och lifvande brasseriet med sina granna improvisationer [1]. Samtidigt får han lyssna till hr Gambettas vältalighet, nu en ung student, hvilken läser sin juridik och fyller hela kvarteret med sina högt bullrande föredrag.

Längre fram anställes han hos Morny som sekreterare. Här kommer han i tillfälle att se nya bohêmien'er, icke blott, såsom förr, litteraturens och artistlifvets, utan äfven finansens, de tongifvande salongernas, den främmande koloniens, politikens, administrationens, kort sagdt den värld, som ger sin färg åt tredje kejsardömet.

Nu kunna vi förstå, hvar Daudet tagit sina människor, en stor och brokig hop, i hvilken flertalet är bohême-typer. Början de med de välkända Mr Chèbe och Delobelle, hand-

[1] Denne *Thérion* har stått modell till *Elysée Méraut* i »Konungar i landsflykt». Från hans bror erhöll D. följande rader i anledning häraf: »Ni måtte ha älskat honom högt, denne käre E., för att kunna gifva honom hedersrummet i *Konungar i landsflykt.* Tack vare Er, skall E. Méraut lefva lika länge, som boken.» (Se *Souvenirs d'un homme de lettres.*)

landen utan handel och aktören utan roller, och med Sidonie, parvenyen, kurtisanen inom äktenskapet, fortsätter han med Moronvalska gymnasiets »professorer», läkaren utan diplom, utan praktik och patienter, sångaren utan anställning, skalden utan förläggare, Hirsch, Labassindre, d'Argenton, Moronval, mannen, som läst Proudhon, och hvad de allt heta — en skara af parasiter, af misskända genier, luggslitna, dumdristiga, lata och sterila, människor, hvilka uppslukas af ett lif, bygdt på en inbillning. Kretsen blir allt större, den utvidgas i *Naboben*, den växer, tills den omfattar hela kejsardömets bohême-verld. Först naboben själf, millionär, f. d. sjåare, Hémerlingue, bankiren, finans-baron från Marseilles hamn, Schwalbach, konsthandlaren, skurken som gör i taflor, Jenkins, doktorn, som sätter lif i herrar rouéer, uppehåller deras kraft, gör dem unga med sina piller, för att plötsligt låta dem slockna, blodlösa och utbrunna. Så Bois-Landry, ett slags modeskylt i salongerna, Monpavon, markisen, med den oklanderliga hållningen, Cardailhac, teaterchefen, Moëssard, publicisten, »ett helt parisiskt och mångfärgadt bohême af tvetydiga industririddare, skeppsbrutna, proviantlösa vrak eller i mörkret kringirrande fågelsvärmar, äfventyrare af alla klasser och stånd». Slutligen hertig Mora, det helas inkarnation, kejsardömets lysande representant, Mornys afbild.

Hvad diktaren sedan skrifvit har kompletterat denna värld. Det är den ömklige bohémien'en som minister — Numa Roumestan; det är kunglighetens bohême, de afsatta monarkerna, och nu har det äfven tillkommit ett »de odödliges» bohême, den franska akademiens parasiter och äfventyrare.

III.

Naturalismens definition på ett konstverk lyder sålunda: »Konstverket är ett stycke verklighet, sedt genom ett temperament». Verkligheten, som förekommer i Daudets diktning, känna vi. Det återstår att betrakta, hur hans temperament ser ut.

Daudet föddes i södern, i trubadurernas fosterland. Yr och glad framstormar mistralen öfver slätterna, nedböjer cypresserna, skakar olivens silfverblad, gör då och då en titt in i bondgården mellan grönskan och ilar långt i fjärran,

till de grå, solbegjutna kullarna. En pinsamt klar himmel, som återstrålar hettan, hvälfver sin stora kupa öfver ett landskap, fint och kokett, genomdallradt af lutans och af fiolens mjuka toner.

Här lefver en ras, som är yster och fantasirik. Den känner sig, som Daudet säger, rusig alltifrån födelsen. »Vinden och solen destillera en naturlig, fruktansvärd alkohol, hvaraf alla, som äro födda därnere, mer eller mindre påverkas. Somliga ha endast en liten lätt florshufva, som sätter tungan och armarna i rörelse, kommer en att se lifvet i rosenrödt, gör ögonen strålande och gatorna breda, fördubblar djärfheten. Andra komma genast i ett stadium af stammande, skälfvande och blindt vanvett» [1]. Hvad som utmärker dessa människor är en yrande fantasi. Den bedrager dem till den grad, att de ljuga utan att veta det, narrar dem att förstora, att försköna eller nedsvärta, leder dem till en hel serie af öfverdrifter och synvillor.

Allt detta är solens fel, uttrycker sig Daudet. »Det finnes inga lögnare söderut. Mannen från södern ljuger ej, han bedrager sig själf. Han talar ej alltid sanning, men han tror sig göra det. Hans lögn är ingen lögn, den är ett slags optisk villa. Solen förvandlar allt och gör allt större än hvad det i verkligheten är. De små provençalska kullarna, icke högre än Butte Montmartre, skola förefalla er jättelika; Maison carrée i Nîmes, en liten atenienne-prydnad, skall synas Er lika stor som Notre-Dame. Den ende lögnaren söderut, om det finnes någon, är solen.» [2]

I Daudets rika galleri fins det två typiska sydbor. Båda representera de sina landsmäns lust att öfverdrifva; båda äro fantaster, bedragna och bedragare, en, Numa Roumestan, karaktärens farliga sida, en, Tartarin från Tarascon, dess mer burleska komik. Numa är egentligen blott en lycksökare, en skurk, med en fabelaktig smidighet i sitt sätt att taga folk. Han lofvar utan att hålla, upphetsas af sin inbill-

---

[1] Se *Numa Roumestan.*

[2] Se *Tartarin från Tarascon.* Utom dessa båda, säger D. sig en gång vilja teckna äfven Napoleon, och förklara hela mannen — hans karaktär, hans lif och bragder med ett enda litet ord: *Le midi.* I sina nyligen utgifna *souvenirs* har han gjort ett intressant försök i denna riktning (se artikeln om *Numa Roumestan*). Bompards roll skulle öfverlemnas åt *Murat.*

ning, mäktar icke att se en enda sak, sådan den är; och det egendomliga är, att han själf tror hvad han säger, att han ljuger för sig själf lika mycket som för sin omgifning. Numa blir en lekbåll för sin oroliga hjärna och förledes af sin inbillning till de oerhördaste luftsprång.

Tartarin är begåfvad med samma underbara fantasi. Om han uppdrager en konturteckning af Shanghai, har han varit där, tror det fullt och fast och fråssar i sina minnen. Tartarin från Tarascon gör en åsna till ett lejon, en blind och tam lejoninna till ett af Atlas' rytande odjur, en morot till en baobab och en rofåker till Sahara. Det blinda lejonets hud, hvilken hemskickas till Tarascon, blir för Tartarins landsmän icke ett, men tjugu lejonskinn, och den vanskapliga kamelen, som förföljt Tartarin på vägen, blir, då den beundras, icke Don Quixotes ök, men ett djur, hvilket har sett, hur han fält de tjugu lejonen. »Man måste vara från södern eller känna det mycket väl», säger diktaren, »för att förstå, hur talrikt denna typ förekommer hos oss».

Återvänder man nu till skalden själf från dessa typer, finner man, att de utgöra ett slags bild af hans temperament. Tartarin i rofåkern, väntande på sitt lejon, är enligt Daudet icke annat än hans porträtt, och en god del af de stämningar, Tartarin genomlefvat, säger han sig ha erfarit under vistelsen i Algeriet. Så blir det äfven fallet med Numa Roumestan och tamburinspelaren. Den, som läst romanen, känner denna episod, hvilken upprycker på en plats bredvid hufvudhandlingen i boken. Han erinrar sig Valmajour, tamburinspelaren i Aps, hvilken Numa genom de öfverdrifnaste och mest lysande förespeglingar narrar till Paris och där lemnar åt sitt öde.

En morgon infinner sig en sydländsk tamburinspelare, uppvaktande Daudet med ett litet bref från skalden Mistral. »Je t'envoie l'ami Buisson», heter det, »il est tambourinaire et vient se montrer à Paris, pilote-le!» Buisson börjar spela, Daudet lyssnar förtjust, och eldad af sin lifliga fantasi, börjar han drömma. Han är icke mer på vindskammaren i Paris, men i Provence; han känner milda dofter, som uppstiga omkring honom, ser, hur farandolen slingrar fram under platanerna, »i de stora vägarnas hvitglänsande dam, öfver de af

solen brända kullarnas lavendel, uppdykande och försvinnande, ständigt lifligare och ystrare, medan tamburinspelaren, allvarlig och högtidlig, följer dansen». Diktaren låter narra sig och narrar äfven artisten. Han inger honom förhoppningar, lika falska som lysande, och tack vare den för sydländingen så egna *optiska villan* lyckas han att förvandla honom till ett underverk, ett snille.

Tamburinspelaren får uppträda hos Daudet, på en soiré; auditoriet är nog artigt att låtsa dela hans entusiasm, och under åtta hela dagar är hans villa ännu ostörd. Men då Buisson debuterar på Ambiguteatern, hos Hostein, upprifves illusionen, och man skrattar åt hans musik. Nu finner Daudet, hvilket misstag han gjort sig skyldig till, nu vågar han ej visa sig på teatern under en tid, och när han uppvaktas af Buisson, hvilken erinrar om hans löften, väntande på succès och engagement, såsom han lofvat, känner han sig generad, blir nervös och rädd att möta honom.

Buisson gör fiasko på en stor, offentlig konsert, men han tror icke desto mindre, att han eröfrat en triumf. Då är det äfven slut med skaldens tålamod, han blir ond. Han kallar honom för »en löjlig och beklagansvärd stackars syrsa», och han gör denne sin poet till »un saltimbanque incompris».

Sedan har Daudet icke sett honom mer än två gånger. Först på ett slags kafé, uppträdande i narrdrägt, uthvisslad af publiken och bortmotad af egaren. Slutligen då han mötte honom en kväll i Champs-Elysées, spelande för ett halft dussin personer under hällregn. Slagen af denna syn, tänker han då med vemod: »Det var i alla fall mitt fel, allt det här! Det var min olyckliga inbillnings fel. Stackars Buisson, stackars genomblötta syrsa [1]!»

IV.

För att se, till hvilken grad denna sydländska fantasi, detta heta temperament kan förstora eller förändra, vilja vi nu betrakta, hur Daudet skildrar verkligheten, sättet hvarpå han återger sina intryck och hvad han upplefvat. Hela

[1] Se i *Trente ans de Paris* den lilla skizzen »Mon Tambourinaire».

denna historia om den sydländske tamburinspelaren inrycker han i boken om Numa Roumestan och hans bragder. Ingenting glömmes ut, hvarken soirén eller teatern, hvarken nederlaget på kafét eller narrdrägten och finalen — icke ens den lilla fras, som han öfverallt upprepar: »Det kom för mig om natten, då jag hörde näktergalen sjunga. Jag tänkte för mig själf etc». Men Daudet låter så småningom bagatellen bli en hufvudsak, Buisson — eller Valmajour — växer under arbetet, antager proportioner af en oerhörd vidd, och episoden med tamburinspelaren står slutligen för honom — icke som en episod, men som ett brott, han gjort sig skyldig till.

Numa känner sig brottslig, och han är det i själfva verket. Han har uppbjudit all sin makt för att locka Valmajour till Paris; han öfverger honom grymt, är brutal mot den stackars mannen och skyr icke något medel för att befria sig från sitt offer. Detta blir emellertid nästan omöjligt för Numa. Valmajour är öfverallt, hvart han än går, på gatorna, vid bangården, i förmaket under mottagningen. Ja, han ändrar väg, byter om tåg — utan resultat. Valmajour blir ett spöke, som han ser äfven i drömmen, ett slags fix idé, som plågar honom och oroar hans lif, ett appendix till hans offentlighet, en fara för hans familj, ett, såsom det heter, *personifieradt samvetsagg*.

Ännu mer påtaglig är den inbillningens lek, som af Valmajours spel, då han uppträder i Aps, gör en storartad konsert, något underbart och gigantiskt. »Dess (flöjtens) ton», heter det, »bars af tamburinen, slungades ut i rymden af dess våldsamhet; man hörde den samtidigt i alla våningar (på arenan), den trängde genom galler och lufthål och *öfverröstade folkmassans larm.*» Och detta är samma flöjt, hvilken uthvisslas på kafét, samma underbara musik, hvarom skalden sedan yttrar: »Serenaden började, landtlig och gnällande, knappast stark nog att tränga öfver rampen, svingade sig ut ett ögonblick, kämpade en kort kamp mot takets sirater och sjönk slutligen tillsammans i en tråkighetens tystnad.» Här vore på sin plats Daudets egna ord om sydländingen: »Hos denna lätt upprörda och för öfverdrifter fallna människoras står verkan aldrig i någon proportion till orsaken, som alltid förstoras af fantasiens otyglade lek.»

På samma sätt blir arenan under folkfesten i Aps icke längre en ruin, utan det samma, som den har varit. Daudet tycker sig se en romersk publik, ett romerskt skådespel. Korna ryta som lejon i de underjordiska hvalfven, och han tager de stackars åsnorna på arenan för vilda djur.

I boken *Fromont och Risler* är det Sidonie, som förstoras. När hon står uppe på estraden i ett café chantant och sjunger, antager hon för diktaren karaktären af en typ — personifikationen af *alla* äktenskapets kokotter. »Hennes utseende gjorde henne till en typ för den förlupna hustrun.»

I *Naboben* blir publiken på en obetydlig förstadsteater icke en liten clique af den stora världen i Paris, utan *alla*, »tout Paris», som granskar den stackars Jansoulet. »Den olycklige satt i gapstocken på sin egen teater.» Han uthär dar som en hjälte dessa otaliga blickar, »dessa mot honom riktade hånfulla ansigten, detta dygdiga »hela Paris», som valde honom till syndabock och jagade bort honom, efter att ha påbördat honom alla sina brott.» Och glödande i sin harm far skalden ut i en ström af ord, i en hel mängd af invektiver mot denna orättfärdiga värld.

I *Konungar i landsflykt* är det drottningen, som förstoras. Frédérique är icke drottning öfver Illyrien, utan en typ, idealet, inkarnationen af en drottnings alla egenskaper, drottning öfverallt, liksom Sidonie är kokotten, drottning mer än mor, mer än maka, mer än kvinna. Till och med hennes son, det sjukliga lilla barnet, erhåller i den stund, då han utnämnes till konung, hela det majestät som detta ord innebär hos skalden. »Han skulle blifva konung! Blifva konung? Han var det ju redan; ett kungligt majestät trädde ju fram i hans ädla hållning, en konungs godhet lyste ju i hans på en gång vänliga och stolta blick.» Och Mérauts memorial, som läses upp i akademien, blir, enligt Daudet, ett »stort reqviem öfver kungamakten».

Skaldens temperament ger äfven ny färg åt *naturen*. Seinefloden begåfvar han med en människas alla känslor. När Désirée vandrar dit för att gömma sig i dess böljor, är det, som om vattnet drager sig undan, då hon nalkas. Désirée hoppar ned, men vattnet vill icke hafva henne. »Det

hade medlidande med så mycket saktmod och behag.» När morgonen bryter fram för den flyende lille Jack, liknar Daudet solen vid ett stort, klart öga — »ett öga, badadt i tårar, som med ljuf rörelse ser barnet komma». Och när Jack efter sitt skeppsbrott hvilar i *Parva Domus,* kallar hela naturen honom till sig och tröstar honom. »Kom till mig, stackars barn», säger den, »kom till mitt hjärta, jag skall omfamna dig, jag skall vårda dig, jag har en balsam för alla sår; och träden meddelade åt honom af sin save, jorden af sin kraft» [1].

I *Konungar i landsflykt* går Daudet ännu längre. Icke nog därmed, att Seine-floden får lif, att den snyftar såsom en människa, forsar liksom en blodström, antaga äfven döda ting utseende af lefvande. Tonerna ifrån Guzzlas äro fosterlandet, som klagar, »fosterlandets egen röst, fyld af gråt och ömma minnen, af outsäglig saknad och längtande hopp». Och »de ofantliga stråkarna föras ej öfver vanliga strängar; de föras öfver spända senor, färdiga att springa, öfver skälfvande fibrer». Och när drottningen och Méraut vilja plundra konungens krona, utbryta några stenar ur det härliga diademet, skälfver detta af harm och gör motstånd mot attentatet [2].

På detta sätt omskapar den tillfälliga stämningen, sydländingens rörliga fantasi och skaldens inbillning hela eller en del af den verklighet, som behandlas. Ja, det går så långt, att hans rörliga fantasi, hvilken först hämtade stoff ur den parisiska bohême-världen, icke mer är i stånd att skilja guldstyckena från slaggen.

Möter han några få ur denna värld, bli alla lika, skurkarne och de hederlige, d. v. s. bohême-typer. Sök efter de hederliga elementen i *Naboben*, och du finner två eller tre, hvaraf två äro bohême-typer. Upprepa försöket äfven med *Konungar i landsflykt*, och du möter Mr Méraut, en bohême-typ ur studentkvarteret. Diktaren har förökat sitt galleri med

---

[1] Den kväll, då Jack återkommer till Paris på sina kryckor, håller vinden en hel föreläsning för hans oroliga moder.

[2] Daudet kallar skogvaktaren *Archambauld* »en faun», *Bélisaire* »den vandrande juden», papegojan hos Authemans »den sista återstoden af denna ras af förkastade (judarne)» etc.

hvarje ny bok, och ändå är det i dem alla samma tvifvelaktiga människor.

Särskildt blir det fallet med hans konstnärer och författare. Läs t. ex. *Sapfo* och dess teckningar af »de store»! Se på hr La Gournerie, en erkändt ryktbar skald, hvars poem, *Kärlekens bok*, är så omtaladt och förgudadt! Sapfo, en kurtisan, är den fé, som inspirerat honom; boken är en smädedikt, kastad på hennes rygg, och midt uppe i hans kärleksbref möter man ofta plumpheter, »de gröfsta oanständigheter, som skulle förvåna och skandalisera de mondaina läsarinnorna af hans *Kärlekens bok*, där allt andas en raffinerad spiritualism, lika obefläckad som *die Jungfraus* silfverhorn». Eller se på denne Caoudal, en erkändt stor skulptör, hvars mästerverk är en bildstod af samma Sapfo, kurtisanen! Caoudal, som med skälfvande hand pekar på sin modell, darrande af begär, fastän vanmäktig af ålder, redo att offra allt, sina utmärkelser, sin ära, blott för att kunna återvinna något litet af sin ungdom, något af denna kraft, som är nödvändig för hans orgier. Eller se på hr de Potter, den store kompositören, hvilken flyr från barn och maka till en osmaklig mätress, tillbringar sitt lif hos denna simpla och råa kvinna, förnedrad till slafveri och i sällskap med hennes vänner!

Liknande är förhållandet med Daudets fyratio odödlige — äfventyrare, lycksökare, cyniska gamla män, skalder utan geni, medelmåttiga diktare, nollor, parasiter, fåfänga och obehagliga. Äfven då han visar oss några äktenskap ur artistvärlden, tecknar han ej genierna, utan en hel här af bohêmetyper, skalder, som ingen känner, uthvisslade författare — och härmed vill han öfvertyga oss, att konstnären ej bör gifta sig!

»Allting är inom oss själfva», säger Daudet, »den yttre världen ombildas och får färg efter de otaliga skiftningarna af våra egna stämningar och passioner.» Medvetet eller omedvetet följer han denna sats, och kanhända är äfven den ett slags uttryck för temperamentet.

V.

Om Daudet icke hade gifvit oss mer än två af sina figurer, Tartarin och Numa, dessa egendomliga sydbor, skulle vi ej,

med tanken på deras sydländska naturel, häpnat öfver styrkan af deras outtömliga inbillning. Nu, då vi erhållit icke en, utan tio Numor, icke en, som är utrustad med den sydländska fantasien, utan ett helt slägte af människor, alla lika inbillningsrika, — nu kunna vi förstå, att det är diktarens temperament, som på detta sätt ingriper, väljande och omdanande. En af hans personer, bildhuggaren Védrine, yttrar karakteristiskt om sitt öfverflöd på idéer: »Jag har för mycket idéer, de genera mig, sluka mig. Man gör mig en tjänst, om man befriar mig från några. Min hjärna är lik en sådan där station, där flere banor korsa hvarandra, och där lokomotivet pustar på alla skenor, i alla riktningar.» Det är detta slags rikedom, hvaraf diktaren delat med sig, och flertalet af hans människor hafva infunnit sig vid delningen.

Bompard, Numas vän, har sett allt och varit allt. Talas det om en mera känd person, är det hans vän, och yttrar man några ord om en märkvärdigare händelse, infaller han strax: »Jag var med, kommer därifrån.» Söker man att förena dessa historier, häpnar man. »Bompard anförde, inom samma år, ett kompani polska och tscherkessiska desertörer vid belägringen af Sebastopol, dirigerade konungens af Holland musikkapell, stod på den mest förtroliga fot med konungens syster, hvilket hade inbragt honom 6 månaders fästning i Haag, men ej hindrade honom att samtidigt göra en liten upptäcktsresa midt i Afrikas öknar.» Och allt detta berättar han i den uppriktigaste ton, feberaktig och varm, troende på sin lögn, — »en fantasimänniska, som vaknar ur sin sömn och förtäljer hvad han drömt».

Delobelle, aktören, lefver ett fantasilif. Utan engagement, inlär han sina roller. Fullt och fast öfvertygad om sin tur, går han och väntar, — väntar på direktören, som skall uppsöka hans geni, och han tror på denna chimär lika orubbligt som på snillet. Fastän man kunde taga honom för en dagdrifvande flanör, arbetar han dock — med sin outtömliga inbillning. Ser han ett litet värdshus under utflykten om söndagen, drömmer han sig på tiljan, är parisaren på sommarnöje. Ser han ett litet landthus i Asnières, blir det hans. Det är dit han vänder tillbaka från teatern med nattåget. Där, ute i naturen, hvilar han efter seg-

rarna. Ja, han lefver sig in i den orubbliga tron, att han erhållit kapital för att uppsätta en teater. Han intager sina frukostar på kaféet, är en stor man, talar om »min teater», uppgör engagementer, kallar sig *direktör*, läser pjeser i manuskript, — och allt detta i följd af en lös idé, ett flyktigt hopp, utan annan *verklighet* än kalkylerna i hans hjärna.

Sidonies far, Mr Chèbe, är affärsman. Dock icke i verkligheten, endast i fantasien. Han hyr en vacker butik vid *rue du Mail* — utan varor. Boden öppnas om morgonen och stänges åter om kvällen. Där finnas ett par vågskålar, disk, hyllor och kassaskåp, ja, äfven en skylt: »kommissions- och exportaffär». Hela dagen vandrar den lille mannen inne i boden, eller ock står han i dörren och betraktar lifvet på gatan, allt under det han säljer och gör affärer i sin inbillning. Lastvagnarna, bokhållarne, varubalarna, som lossas, kärrorna med sina packor, som gå förbi eller till grannen, — allt detta är hans, och om kvällen är han tillintetgjord. Uttröttad af arbete, nedsjunker han i länstolen, torkande sig i pannan och frampustande till hustrun: »Se, detta är det lif, som passar mig, det verksamma lifvet.» Och utan att hafva sålt eller ens köpt en enda aln, klagar han längre fram öfver *stämningen* i affärerna: »Ingenting gick, hvarken kläden eller väfnader, — ingenting!»

D'Argenton, poeten, Jacks ypperlige styffar, sitter och skall författa, dikterande för Charlotte. »I en undangömd dal af Pyreneerna, i de på folksägner så rika Pyreneerna», är det enda, han fått fram, och bedjande sin Charlotte att läsa upp, hvad han skrifvit, häpnar han, då han erfar, att resultatet är denna enda fras. »Så går det honom alltid. Allt det, som han drömmer, allt det, som finnes embryoniskt i hans hjärna, tror han redan ha antagit form och verklighetens lif; och när han icke gjort mer än några stora gester och framhackat några få ord, står han slagen öfver missförhållandet mellan drömmen och verkligheten.» Inbillningen gör dock, att han tror, att han har arbetat. »Jag har arbetat mycket», säger han, »jag behöfver komma ut en smula».

Den underligaste figuren är gubben *Joyeuse* i *Naboben*. »Tankarna yrde kring hos honom med snabbheten hos tomma

halmstrån i en tröskmaskin»; och alltid, under färderna till kontoret eller till hemmet, upplefver han i inbillningen de sällsammaste äfventyr. Så t. ex. anträffar han en tvätterska med sin kärra. Seende hennes barn sitta uppkrupet på en linnehög, utropar han: »Barnet, tag då vara på barnet!» Och härmed är han inne i de befängdaste drömmerier. »Barnet hade fallit ned från kärran. Hr J. rusade fram och räddade den lilla varelsen, som var nära döden; men vagnstången träffade honom själf midt i bröstet, och han föll badande i sitt blod. Han bars till fältskärn, man lade honom på en bår och bar hem honom; han hör ett förtviflans skri: »Pappa, käre pappa!» Han utstöter det själf midt på gatan, till allas förvåning och med hes röst — och detta skri väcker honom.»

Här se vi några få ur den rikhaltiga samlingen. Antalet är ej stort, men det går lätt nog att öka det. En, Lorie-Dufresne [1], denne strängt korrekte ämbetsman, kallas »en fantasimänniska, som förirrat sig in på ämbetsmannabanan». En, Tom Lewis [2], denne genompiskade skurk, har en blixtrande fantasi, som är driffjädern i hans företag. En, Numas svägerska, har fått pris för sin fantasi, och en annan, Jacks mor, kan ej skilja dikt och sanning. Och alla äro de ansatta af en fix idé, en inbillning. Boscovich, hofrådet, lefver i sitt herbarium; Risler har sin tryckmaskin, Planus sitt gamla kassaskåp; odågorna i *Jack* ha sina omöjliga storhetsdrömmar; Méraut har sin inbillade mission att dana en konung, Désirée sina fåglar, fru Autheman sina »själar». Det är konungar och drottningar, som regera i fantasien; det är skalder och författare, hvilka dikta i fantasien; det är människor, hvilka offra hela sitt lif på en chimär, offra det för en gyckelbild af sin upphettade hjärna.

Betrakta *vicomte Freydet* (i *L'Immortel*) som vill bli odödlig. Märk, hur denna idé blir den herskande i hans lif, utthänger hvarje tanke, uppslukar hvarje känsla, griper den stackars ynglingen med en kraft, som är så stor, att han jämt lefver i feber och aldrig har någon frid! Eller se på *Astier-Réhu*, akademikern, autografsamlaren; se hur han

[1] I *Jagten efter själar.*
[2] I *Konungar i landsflykt.*

pinas af denna egendomliga mani, hur den öfvergår till passion och förtär hela hans jag; hur han vrider sig under gisslet, olycklig och marterad; hur den slutligen blir ett vanvett, en fix idé, som dödar![1]

Och allt detta är drömmar, skenbilder utan verklighet. Freydets akademi är ett oerhördt luftslott, och Astier-Réhus autografer äro klumpigt gjorda förfalskningar. Öfverallt ser man spår af den sydländska fantasien, af Daudets temperament, af Tartarin och Numa, af sydbons *optiska villa*, som gör moroten till ett jätteträd och herdepipans musik till en hel orkesters toner.

Nils Erdmann.

---

[1] Om man gör sig besvär, skall man nära nog hos hvar och en af Daudets människor finna denna djärfva, ständigt arbetande fantasi, en fix idé, en inbillning, en kapris af den uppeldade och oroliga hjärnan.

Räddning.

Af

Matilde Serao.

Öfversättning från italienskan

af

E. N.

Efter passionens eldiga ögonblick, under de lugna samtalstimmarna, då förtroendena komma af sig själfva med en otvungen meddelsamhet, då förtroligheten blir vänskaplig och öm, brukade Flavia gärna tala om sin egen barndom, om denna lekande tid, då allt var idel solsken och kyssar. Dessa minnen värmde henne, och liksom om hon drömde, satt hon stilla och blickade långt bort, och medan hennes röst darrade af rörelse, berättade hon om all den ömhet, som hennes mor i sin kärlek slösat på henne. Men så släcktes hennes liflighet af en plötslig melankoli, rösten blef svag, och hon mumlade otydligt: »Ack ja, mamma, — — mamma!»

Som om hon velat undvika dessa plågsamma minnen, tog hon Cesares händer i sina, såg honom in i ögonen och sade:

»Berätta om dig själf, älskade, berätta något om dig!»

Cesare smålog, medan han rökte sin cigarett med ett lugnt och tillfredsställdt sinnes hela välbehag.

»Åh, jag var en mycket ostyrig, bråkig och häftig pojke, min älskade. Det var alltihop.»

»Och ingenting annat?»

»Nej, min vän, ingenting annat.»

»Då», sade hon och skakade på hufvudet, »berätta mig något om din gosse.»

Cesare blef ett ögonblick allvarsam och betraktade henne noga, liksom misstrogen. Men han mötte i Flavias ögon en så ödmjuk fråga, ett så varmt intresse, att hans misstankar skingrades. Och så började Cesare, med en lycklig fars stolta småleende, att berätta henne om sin gosse, som hette Paolo efter morfadern, och som icke längre ville kallas *bébé*, derför att han var stor nu, hela tio år.

»Och har han mycket ljust hår som du?» frågade Flavia uppmärksamt.

»Mycket ljust och lockigt, men han blir rasande, när någon säger åt honom, att han har en riktig peruk. Han är känslig ända till löjlighet, och han tål inte, att man skämtar med honom. Då blir han alldeles blek, men han gråter inte. Han går bort i ett hörn och funderar, och om man talar till honom, svarar han inte. Han sörjer på samma sätt som en fullvuxen man.»

»Kanske är han klen», sade hon deltagande.

»Nej, han är känslofull, måhända allt för mycket. Jag måste få bort den där ytterliga känsligheten ur honom, annars kommer han att bli mycket olycklig. Om han vänjer sig vid att älska för mycket, att längta för mycket och lida för mycket vid förlusten af hvad han älskar och längtar efter, så, stackars min gosse!»

En ängslig tystnad rådde. Samtalet, som å nyo kommit in på kärlekens område, hade förlorat sitt lugn och sin mildhet. Cesare försökte att återknyta samtalet om gossen, men äfven detta blef vanskligt, ty för hvarje ögonblick han talade om Paolo, visade sig bredvid honom ett annat ansigte, moderns, den unga öfvergifna makans. Och af vördnad för den kvinna, han icke längre älskade, och af grannlagenhet mot henne, som han älskade, förmådde han icke uttala hustruns namn inför sin älskarinna. Han teg.

Plötsligt reste sig Flavia, gick fram till honom, och med denna kvinliga ömhet och denna öfvertalningsförmåga, som vinner allt, sade hon till honom:

»Hvarför för du inte din gosse till mig?»

Första gången Flavia framstälde denna underliga begäran, gjorde Cesare en åtbörd af motvilja och svarade häftigt:

»Det är en galenskap.»

Men Flavia förlorade icke modet. Vid hvarje tillfälle, då Cesares ömhet för henne var starkare än vanligt, gjorde hon sig så god, så ödmjuk för att förmå honom att låta henne se barnet. Förgäfves försökte han tiga eller byta om samtalsämne, Flavia återupptog det, envis i sin önskan. Slutligen, då Cesare blef ledsen öfver, att hon icke förstod det ogrannlaga i denna nyck, svarade han:

»Modern förfogar öfver barnet, och hon skulle aldrig vilja skicka honom till dig; det förstår du väl!»

En förskräcklig scen följde på detta yttrande. Flavia anklagade först sig själf och sedan Cesare för deras brottsliga kärlek, hon var förtviflad, hon vred sina händer, förbannade sin förfelade tillvaro och det förhatliga ögonblick, då hon första gången såg Cesare.

Han ville trösta henne, men hon lät icke lugna sig. Hon gaf luft åt hela den länge kväfda smärta, hon kände öfver sin falska ställning, och förnedrade sig så långt, att hon bekände sina egna samvetskval, under det hon begrät sin förlorade heder och hoppet om familjelycka och huslig sällhet, som hon uppoffrat för Cesares skull.

Han måste kyssa henne och hviska henne några otydliga, barnsliga och osammanhängande ord till tröst — ty allt hvad hon sagt var ju sant —; han måste smeka hennes hår, som om hon varit ett sjukt barn, och vagga denna smärta till sömns, och slutligen lofvade han henne att en dag, snart, föra sitt barn till henne.

»Men du lemnar ju honom här, ensam med mig, älskade?»

»Ja, jag skall lemna honom här, för att du inte skall gråta.»

»Låter du honom stanna en hel timme?»

»Ja, min vän.»

»Tack, du kära, älskade», utbrast hon glad och hänryckt. — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Paolo», sade fadern och sköt gossen framför sig, »se här är den vackra damen, som ville se dig.»

Gossen lyfte sina svarta ögon upp emot Flavias ansigte och smålog svagt. Hon slog ihop händerna med en rörelse af förvåning.

»Hvad han är vacker! Hvad han är vacker!» sade hon sakta.

Därpå hviskade hon till fadern:

»Cesare, fråga honom, om han vill ge mig en kyss.»

»Paolo, vill du ge den där damen en kyss?»

»Ja», svarade gossen. Och med en intagande och behaglig rörelse fattade han den vackra, juvelprydda handen och kysste den.

»Alldeles som en liten hofman; bravo Paolo», sade fadern stolt, under det Flavia fortfor att betrakta barnet.

»Min lilla vän, vill du stanna här, medan jag går bort en stund?» frågade Cesare.

»Kommer du snart igen, pappa?»

»Ja, jag kommer snart igen, min lilla gosse.»

Emedan barnet var närvarande, vågade de båda icke räcka hvarandra handen, utan växlade endast ett flyktigt ögonkast.

Flavia böjde sig ned, tog Paolo vid handen och ledde honom in i salen, nära en öppen balkong, liksom för att bättre kunna betrakta honom. Han stod rak och tyst i sin olivgröna sammetsdrägt och kramade sin sammetsmössa mellan händerna.

»Du har alldeles din pappas ögon», sade Flavia med låg röst och tog hans hand, som hon sakta smekte.

»Ja, men min mun liknar mammas», sade gossen med en ton af stolthet.

»Tycker du inte om att likna din pappa?» Hennes röst lät ostadig.

»Pappa är vacker, men mamma är ännu mycket vackrare. Hon har långt, långt hår och så små, små händer. — Känner ni inte mamma? — — — Inte? Hvarför känner ni inte henne?»

»Jag vet inte», svarade hon och böjde hufvudet, medan hennes ögon fyldes af tårar.

Paolo såg nyfiket på henne och teg. Hon reste sig upp och gick och hämtade konfekt åt honom. Han vägrade

artigt att äta något, men stod och såg på konfektbitarna, som en väl uppfostrad gosse, som icke vågar taga, hvad han egentligen har stor lust till.

»Hvarför vill du ingenting ha?» frågade Flavia.

»Tack så mycket, men jag tror inte att jag törs.»

»Men om du tycker om dem, så tag dem, Paolo. Ha de lärt dig det där i skolan?»

»Nej, mamma har lärt mig det. Jag går inte i skolan.»

»Och hvem läser lexorna med dig?»

»Det gör mamma. Hon skulle inte kunna vara ensam hemma från morgonen ända till klockan tre på middagen.»

»Och om förmiddagen då?»

»Då äta vi frukost, mamma och jag.»

»Alldeles ensamma?»

»Ja, pappa är aldrig hos oss vid frukosten. Han har så mycket att göra, så rysligt mycket att göra.»

En kort tystnad följde.

»Tag nu konfekten, Paolo.»

»Det är för mycket», sade Paolo som en sista svag invändning.

»Då kan du ju dela den med någon liten vän.»

»Jag har ingen vän.»

»Men med hvem leker du då?

»Med mamma, när hon har lust.»

»Har hon inte alltid lust?»

»Nej.»

»Och hvarför inte det?»

Gossen såg på henne och teg.

Ett obeskrifligt, hastigt uttryck af fasa gled öfver Flavias ansigte. Men gossen visste ingenting; han hade tydligen icke förstått denna fråga.

»Då roar du dig inte mycket», återtog hon och suckade, som om hon ville befria sig ifrån en stor tyngd.

»Jo, jag roar mig. Mamma broderar och spelar piano, och jag ser på bilderböcker och leker med sådana där små träbitar, som man bygger hus af, eller också sitter jag och tittar på människorna, som gå förbi på gatan.»

»Och äro ni alltid ensamma?»

»Ja visst! Pappa skulle nog vara hos oss, men har så rysligt, rysligt mycket att göra.»

»Hvem har sagt dig, att han har så mycket att göra?»

»Det har mamma sagt! — Hon berättar också sagor för mig, när jag har tråkigt. Men hennes sagor äro alltid så sorgliga, att de få mig att gråta. Kan ni kanske några sagor, som man kan skratta åt?»

»Nej, min lilla vän, det kan jag inte. — Berättar hon sagor för dig om kvällarna?»

»Ja, om kvällarna. Jag skulle så gärna vilja gå på teatern, där jag har varit en gång med pappa och mamma. Men numera har pappa aldrig tid att följa oss dit, utan vi gå tidigt i säng. Pappa kommer hem mycket sent på natten; mycket, mycket sent, och går rysligt tyst i rummet bredvid för att inte väcka oss. Men mamma ligger alltid vaken och lyssnar, och ibland är jag vaken också. 'Det är pappa', säger mamma sakta till mig. Och sedan, när pappa kommer in för att ge mig en kyss, så sluta vi ögonen och låtsas sofva.»

»Och sedan kysser pappa dig?»

»Ja, och sedan går han sin väg på tåspetsarna, som han har kommit.»

»Ger han inte din mamma en kyss också?»

»Nej», svarade gossen och blef plötsligt tankfull.

»Sofver du då i din mammas rum?»

»Ja, det gör jag, men förut gjorde jag det inte. Men så reste pappa bort en hel månad, och mamma var rädd att sofva ensam, så att hon lät flytta in min lilla säng i sitt rum. Sedan dess bor jag kvar där inne.»

Flavia föll tillbaka i länstolen, som om hon svimmat. Paolo stod och såg på henne med vänliga och förvånade ögon. Hon talade icke, hon darrade icke, rörde sig icke, och han började blifva förskräckt för denna vackra, bleka dam. Han kramade mekaniskt sin sammetsmössa och önskade, att hans far skulle komma tillbaka, så att han finge gå hem igen.

Efter några ögonblick skakade Flavia på sig och lyfte upp hufvudet, och då låg i hennes ansigte ett sådant uttryck af smärta, att gossen sträckte ut armarna emot henne som emot sin mor och ropade:

»O, hvad är det?»

Plötsligt brast Flavia ut i häftig gråt, under det hon kysste den kärleksfulla gossen, som förvånad betraktade detta utbrott. Tårarna badade Paolos kinder och hals.

»Gråt inte, min fru, gråt inte så där. Det är ingenting att gråta åt», sade han bedjande.

»Nej, jag gråter inte, jag gråter inte mer. Gif mig en kyss, som du brukar ge din mamma.»

Paolo slog armarna om hennes hals och kysste henne.

»Farväl, min lilla vän, stanna här ett ögonblick. Din pappa kommer strax och följer dig hem. Jag är tvungen att gå min väg.»

»Törs jag tala om för mamma, att jag har varit här?» frågade Paolo.

»Hvarför inte det?»

»Därför att pappa har förbjudit mig att säga det.»

Flavia stod en stund tankfull. Därpå, liksom för att kasta bort det sista tviflet, sade hon:

»Säg till din mamma, att du har varit hos Flavia.»

Under en minut lät hon sin vackra hand hvila på Paolos lockiga hufvud, liksom för att välsigna honom. — — — —

Cesare och Flavia återsågo hvarandra aldrig mer.

"Väl den!"

Väl den, som griper in med spänstig nerv
Och blodfull puls i lifvets stränga värf,
Men midt ibland materiens kraf ej tvingar
Uti materiens bojor själens vingar.

Väl den, som under lifvets disciplin
Har lärt fördragsamhet, — hvars tankars bin
Ej samlat bitterhet, ej missmod häller,
Men fridens honung uti hjärtats celler.

Väl den, som, om besegrad han en dag
Af ödet står, uti sitt nederlag
Likväl ännu till tröst den visshet eger,
Att sanning bättre är och mer än seger.

Väl den, som, under sorgens börda böjd,
Den inre maning hör att tåligt nöjd
Hvart krossadt *själf*, hvar död förhoppning viga
Till trappsteg att mot högre syften stiga.

Väl den, som under lifvets kamp har lärt,
Att lifvets mål en ädel kamp är värdt,
Och hyllat varm den tro, att individen
Är ett med mänskligheten uti striden.

Väl den, som anat, fast af töcken skymd
För ögat än, en högre anderymd,
Och lärt sig bortom tviflets dimmor hoppas,
Att falnad blomma skall ånyo knoppas.

Hjalmar Edgren.

Bref till —.

Stockholm i mars 1889.

Käre vän! Jag trodde icke, att jag skulle återkomma så snart, och framför allt icke, att jag skulle återkomma till »Fruen fra havet». Men då jag — i likhet med åtskilliga andra — blifvit anfallen af signaturen Robinson (i marshäftet af Dagny) såsom tillhörande de ultraprosaister, hvilka icke kunna gå in på att helt och hållet förbise innebörden af det val Ellida gör, då hon ur sitt hypnotiska känslo-drömlif återbringas till hälsa och kraft, vill jag våga några ord till eget och med mig liktänkandes försvar. Ty att hennes återvunna hälsa till stor del bevisar sig genom att hon, när hon väljer »under ansvar och i frihet», återvänder till Wangel, är en uppfattning, som jag tror tämligen många dela med mig. Att vi för denna uppfattning bemötas såsom estetiska skadedjur, som måste tolereras för den praktiska nytta de göra (köpa böcker och gå på teatrar), men ur all högre synpunkt föraktas, sväljer jag så godt jag kan. Det är ju fullkomligt frivilligt, som jag ställer mig i de anfallnes led, ty ingenting, icke ens min uppfattning i här föreliggande fall, skulle kunna förhindra mig att anse *mig* intaga den *högre* ståndpunkten.

Robinson säger, att hvad skalden i detta sitt drama proklamerar är: lagen om den oskiljaktiga samhörigheten af *tvång* och *ansvarslöshet* — *frihet* och *ansvar.*

Ja väl, så står där, och så står också i världshistorien, och i hvar enskilds utvecklingshistoria, ja, redan i vår barnalära, katekesen. Men jag tycker, att det står bättre och klarare där, ty där göres ansvaret beroende af rätt och orätt, och friheten gäller valet mellan godt och ondt, eller med andra ord en begränsad frihet. Och en relativ frihet — en

frihet under lagen — är den enda frihet, som gagnar, utvecklar och gör människan kraftig.

Nu vet jag mycket väl, och känner för mycket till Robinsons skriftställarskap för att icke förstå, att det är denna frihet han menar, men just därför frågar jag: hvarför vänder han sig då — nästan med hätskhet — mot vigten af Ellidas slutliga val?

Mig gör det fullkomligt det samma hvem hon väljer, ty hon intresserar mig icke; hvarken hon eller hennes männer. Men göres frågan till en principfråga, då vill jag påstå, att förutsättningen af återvunnen hälsa och sund blick på lifvet fordrar, att hon »väljer» — lustigt uttryck! — sin make, sitt barns far.

Men, ännu ett *men!*

Robinson skrifver: När Ellida kan och får själf välja mellan Friman och Wangel »i frihet och under ansvar», då är »sagan, barndomen, obestämdheten, morgondimman bortstruken». Då är hon »i *verkligheten* — ej blott i inbillningen kvinna».

Nu kommer prosaisten och begär: tillämpningen?

Huru ytterst sällsynt är det icke, att den unga kvinnan, när hon gör sitt val för lifvet, är en fullt utvecklad kvinna, en »i verkligheten, ej blott i inbillningen» kvinna. Ja, naturens ordning är, att hon i de flesta fall först genom äktenskapet utvecklas till kvinna i *verkligheten.* Således kan hon — i likhet med Ellida — först sedan hon varit gift några år träffa sitt val i frihet och under ansvar. Menar Robinson detta?

Jag tror icke, att han menar det, och vill med min fråga endast tala om för dig, att han lemnat mig och många med mig i ovisshet om hvad han menar; till och med i större ovisshet än själfve Ibsen gör.

Men det kanske just är, hvad jag nu gör med dig, ty törhända frågar du nu mig, hvad jag egentligen menar med allt detta.

Jo, jag menar — opposition. Opposition mot sättet att behandla principfrågor teoretiskt utan möjlighet till tillämpning i den värld, där vi äro satta att lefva. Opposition mot detta trumpetstötandet för den eller den nya läran, som vi

ej kunna efterlefva. Ty där en ny lära med sanningens sken hos sig uppträder, där vill jag kunna lefva den — icke i morgon — nej, redan i dag!

Ja, men Ibsen är skald, säger du, han är hvarken moralist eller predikant.

Däri har du rätt, men hans kommentatorer göra honom till båda delarna, och det är mot dem jag opponerar. Ibsen själf är hvad pietisterna hos sig skulle kalla en bra »väckarprest». Han visar på vägen, på samma gång han gör den omöjlig att gå. Men för pietisten är den därvid uppstående förkrosselsen — ett salighetsvilkor — nästan i sig själf en tröst. Men hvar fins tröst mot det förkrossande i Ibsens läror tillämpade?

Dina.

Dansk litteratur 1888.

I.

(E. Christiansen. — H. Drachmann. — K. Gjellerup. — C. Molbech. — S. Schandorph. — I. Bondesen. — H. F. Ewald. — H. Scharling. — Erna Juel-Hansen. — H. Pontoppidan. — J. Helms m. fl.)

Den rörelse bort från den nyktra realismen och det blott och bart fotografiska återgifvandet af verklighetens trivialiteter, som redan för ett par år sedan tog fart för att föra vår litteratur, icke tillbaka till den gamla efterromantikens utslitna former, utan fram emot en poesi, i hvilken det historiska och reela stoffet var upptaget såsom en nödvändig barlast, har under sistlidna år fortgått och kan väl nu sägas i det närmaste hafva segrat öfver hela linien. Men redan nu visar sig åter en helt annan riktning, i det att en del unga skalder och författare, i hvilkas arbeten man spårar en märkvärdig öfverensstämmelse, tyckas hafva förgapat sig på främmande mönster, i synnerhet den engelske skalden Swinburne, och bjuda på ett slags nyromantik, hvars kärna är pessimism och hvars form erinrar om rococokonstens värsta snirklar och krumbugter. Jag kommer i det följande att omtala denna riktning och dess apostlar, emedan dessa, betraktade ur rent estetisk synpunkt, äro af ett visst intresse som ett, såsom man får hoppas, öfvergående symptom af att vår under en följd af år så frodigt blomstrande litteratur har nått den punkt, vid hvilken det slags sjukliga öfverdrifter, som hafva sin rot i behofvet att alstra något nytt och ovanligt, begynna att visa sig.

Att det emellertid ännu finnes sundt och friskt blod i ådrorna, visar sig genom framträdandet af ett par skaldeverk, bland hvilka i alla händelser särskildt ett har väckt ett ganska ovanligt uppseende. Det är *Einar Christiansens* »*Broder Rus*». Christiansen är en ännu ung man, som helt kort efter det han blifvit student debuterade på kungliga teatern med ett helaftonskådespel, »Lindows Börn». Stycket gjorde, förträffligt speladt, mer lycka än det egentligen förtjänade, ty visserligen var dialogen ganska kvick, men handlingen var icke fri från en tämligen stor dosis sentimentalitet, och karaktärsteckningen var lös och osäker. En del andra stycken, hvaribland den rätt storslagna tragedien *Nero*, följde, men Christian-

sen betraktades dock fortfarande som en stjärna af andra eller tredje rangen, af hvilken man visserligen kunde hoppas en del goda teaterpjeser, men icke väntade något egentligt skaldeverk. Men ett sådant är »Broder Rus» och därtill ett ovanligt friskt och dugtigt skaldeverk, som gifver den unge författaren den rang inom litteraturen, som han hittills förgäfves sökt uppnå. Stoffet är i och för sig förträffligt valdt. En gammal sägen berättar, att fan en gång förklädde sig till munk och blef upptagen i Esroms kloster, hvars bröder just vid den tiden stodo i högt rykte för sin helighet. Men broder Rus, såsom fan kallade sig, förledde snart alla de andra munkarne till ett högst förargelseväckande lefverne i fråsseri, spel och dryckenskap och det som var ändå värre, och i det förr så stilla och gudfruktiga klostret ljödo nu från kväll till morgon och från morgon till kväll endast lättfärdiga visor och lasteligt tal, tills ändtligen en ny abbot körde bort broder Rus från klostret, hvarifrån han for öfver hafvet och besatte kungens af England dotter. Med ett genialiskt grepp har Christiansen nu förlagt handlingen till tiden för reformationens införande. En ung munk i klostret, broder Kai, har redan någon tid stått under inflytande från Wittenberg och särskildt börjat hysa tvifvel rörande nyttan af celibatet. Men då abboten och de andra munkarne få nys om Kais kätteri, hvilket också har smittat en annan broder, Sören, så att denne föredrager att följa sin gamla trofasta käresta Lone ut i lifvet framför att blifva munklöftet trogen, så straffas Kai med fasta och späkning, och detta gör honom åter för en kort tid till en fanatisk anhängare af den gamla läran. Då hans barndomsväninna, bondflickan Grethe, kommer till klostret för att hälsa på honom, jagar han henne ifrån sig, ty han tycker sig i henne se frestaren, den onde, som vill få honom till att bryta löftet. Men denne har just kommit in i klostret på en annan väg. Då broder Sören, hvilken tjänstgjorde som kock, lemnade klostret, kommo nämligen bröderna i en svår knipa. Ingen bland dem förstod sig på att laga mat, och den som utsågs till att göra det, broder Godske, redde sig så illa med sitt värf, att det uppstod ett allmänt missnöje. Då anmäler sig en vandrande gesäll, Rus, en äkta landsstrykare, som har flackat omkring i världen och gjort mycket ondt, men som nu förebär att han ångrar sin synd och kommer för att blifva omvänd. Abboten, en gammal hederlig, men föga begåfvad man, har en obegränsad tro på sin förmåga att omvända vilsefarande får, och då Rus tillika är utlärd kock, blir han strax upptagen i klostret. Där utvecklar han nu alla sina besvärjelsekonster, och i andra akten finner man de fromma bröderna hemfallna åt allsköns dålighet, ja, själfve den fromme abboten har blifvit en gurmand, och Rus lär honom nu också, att ett godt glas vin icke är att förakta. Hela denna akt är skrifven med en djärf humor, en glad uppsluppenhet, hvars självsvåld visserligen då

och då blir litet för närgånget, men hvari den äkta koloriten från de gamla reformationssatirerna försonar en med och rättfärdigar de muntra infallen, hvilka därjämte hafva den förtjänsten att vara formade i repliker, som äro lika fast uthamrade och säkert tillspetsade som i Henrik Ibsens bästa arbeten, i »Brand» och »Peer Gynt». Akten slutar därmed, att abboten afsättes och Rus sättes i hans ställe; dock har broder Kai först i ett ljungande tal hållit räfst med styggelsen och förbittrad skakat stoftet af sina fötter. Men just Kai är det, som broder Rus vill fånga, de andra munkarne, ja själfve den fåfänge abboten är han säker om ändå, men i denne af reformationens ande redan genomträngde klosterbroder fruktar han sin värste motståndare. Han drager då med alla sina svirande munkar efter Kai. Det är Sankt Hans' dag, och bönder och bondflickor fira den med dans i skogen. Hit komma nu äfven munkarne, och en vild orgie begynner. Kai vill just förbittrad draga sina färde, då Rus, som har upptäckt den uppspirande kärleken mellan honom och Grethe, uppträder såsom den sistnämndes broder, boktryckarsvennen Just. I denna skepnad uppmuntrar han Kai att öppna sitt hjärta för Grethe, och den unge munken, som hyser fullt förtroende till den nyss från främmande land hemkomne barndomsvännen, tager mod till sig. Han sammanträffar med Grethe, och det kommer till en förklaring. På detta har Rus räknat. En brottslig kärlek mellan Kai och Grethe är det nät, hvari han vill fånga Kai. Men Grethe är en ren och oskyldig flicka, och hennes och Kais kärlek går ej ut på annat än att få blifva man och hustru och lefva i ett godt och Gudi behagligt äktenskap med hvarandra. Hon och Kai hafva genomskådat Rus' inkognito och sett hvem han är, och just då han tror sig hafva dem i sina klor, upptäcker han att han bedragit sig. Han har lockat Kai *till det goda.* Men därigenom är också hans makt bruten, han måste vika för Grethe, som i kraft af sin rena och oskyldiga kärlek tvingar den onde ned under klosterkyrkans golf. Kai, Grethe och den verklige Just draga till Wittenberg för att där hämta vapen mot det gamla munkväsendets svigtande murar. Kan det nu också invändas ett eller annat mot utförandet af idén och i synnerhet mot diktens afslutning, som icke är fullt klar, så erfar man dock af »broder Rus» ett märkvärdigt helhetsintryck. Det är något ungdomligt och frimodigt, något gladt och käckt i detta diktverk, som, icke endast när man ser det på scenen, utan kanske ännu mera då man läser det, bemäktigar sig sinnet. »Broder Rus» är afgjordt den egentliga tilldragelsen inom förra årets danska litteratur.

Och likväl har detta år för *Holger Drachmanns* produktiva sångmö hört till ett af de lyckligaste. Hans *To Dramer* förtjäna fullt ut att räknas bland skaldens mognaste och helgjutnaste arbeten. I det förra, *Tyrkisk Rococco,* som försiggår i Konstanti-

nopel i midten af förra århundradet, är hufvudpersonen en ung Softa Ali. Denne har fört ett lättsinnigt och utsväfvande lif med den sköna hetären Scheïtan, men hans ärelystnad har öfverlefvat sinnesruset. Från att hafva varit en libertin blir han nu en trosifrare och såsom sådan upphetsar han presterskapet till en vild skönhetsförföljelse. Koranens stränga bud om kvinnans rätta drägt, den grymma *feredschen,* låter han ånyo vinna tillämpning. Men hetärerna, anförda af Scheïtan, sätta sig till motvärn, och då janitscharen Petevan Aga, Scheïtans forne älskare, skall verkställa straffet för hennes olydnad och störta henne i Bosporen, flammar Alis lidelse plötsligt upp. Han dödar Petevan Aga med dennes egen dolk, slingrar armarna om Scheïtan, och Bosporens böljor sluta sig öfver dem båda. Att Drachmann, såsom några anmälare påstått, med Ali har velat skildra sig själf, sitt eget vacklande från den ena ytterligheten till den andra, är knappast sannolikt, så mycket mindre som hans sinne nu synes hafva kommit till ro efter ungdomstidens gäsning. Hvad han har velat med »Tyrkisk Rococco» är just att påpeka den fara, som ligger i en sådan ombytlighet, så mycket mera, som detta i och för sig är tecken till ett sjukligt själstillstånd. Ali är redan från ungdomen förtärd af den vilda lidelse, som Scheïtan har ingifvit honom, hans själ står i lågor, och dessa släckas ej af alla hans fastor och späkningar, utan hämta blott ny näring af trohetsifverns öfverdrifter. Som motsats till honom har Drachmann stält hans vän Ibrahim, som representerar det sunda och lugna njutandet af lifvet, och som i det ständiga, jämna arbetet ser det bästa botemedlet mot sinnets anfäktelser. Men såsom alltid hos Drachmann är det icke så mycket diktens tankeinnehåll som dess sköna form, som gifver den dess värde, och i detta hänseende står »Tyrkisk Rococco» med sin glödande lokalfärg, sin svällande, stämningsmjuka lyrik utomordentligt högt, likasom handlingen utmärker sig för en begränsning och en harmoni i kompositionen, som annars icke är så vanlig hos denne författare. I det andra dramat, *Esther,* upptager Drachmann åter till behandling romantikens gamla idé om de tvänne världarna, den synliga och den osynliga, ideella, af hvilken den förra blott är en förvrängd spegelbild. Arkitekten Kurt är stadd på vandring till en stad, dit han är kallad för att återuppbygga den gamla, sjunkna kyrkan. Under vägen faller han i sömn vid en källa. Då visar sig för honom en underbart skön kvinna, Esther, som räcker honom en ring. Så länge han bär den, skall han förblifva idealet trogen, och så ofta han vrider på den, skall Esther, osynlig för alla andra, komma till honom och skänka honom den sanna kärlekens lycka. Förlorar han ringen, så förlorar han också henne, men får han den tillbaka och åter kallar på henne, så måste han tillhöra henne och följa henne. Kurt vaknar och drager åstad med ringen. Han börjar nu att åter-

uppbygga kyrkan i dess ursprungliga stil, men borgmästarens dotter, den sköna Regina, förälskar sig i honom och narrar ringen ifrån honom, och nu gifver Kurt efter för borgmästarens önskningar och bygger om kyrkan i öfverlastad barockstil, samtidigt med att han gifter sig med Regina. Men på bröllopskvällen begär hon att få upplysningar af honom om ringens betydelse. Så snart Kurt får se ringen, är han emellertid som förvandlad, han kallar på Esther, och hon visar sig åter för honom. Men i samma ögonblick störtar stormflodens böljor in öfver staden och uppslukar den. Kurt föres emellertid af Esther ned till den osynliga staden på hafvets botten, där den gamla kyrkan står i all sin härlighet och från hvilken nu klockorna kalla unga och gamla till Kurts och Esthers rätta brudfärd. Äfven detta drama eger den äkta romantiska poesiens fängslande makt, äfven i detta möter man den Drachmannska lyriken i flera sköna, stämningsfulla sånger, och om »Esther» likväl ej gör ett fullt så starkt intryck på läsaren som »Tyrkisk Rococco», beror detta helt säkert derpå, att ämnet blifvit användt för ofta, i alla händelser med få afvikelser, af andra författare. Ty »Esthers» ring är ju smidd af Aladdins gamla lampa, och såväl Drachmann själf som hans vän, den tyske sagoförfattaren Rudolf Baumbach, har — något, hvarpå författaren för öfrigt uti förordet uttryckligen fäster uppmärksamheten — förut behandlat samma ämne.

För *Karl Gjellerup* har året 1888 näppeligen varit så lyckligt. Hans på våren utkomna skådespel, *Bryllupsgaven,* var ett försök att gifva en handling rococotidens färg genom att förlägga den till August den starkes hof i Sachsen. Med den smidighet och behändighet, som är egen för Gjellerup, har det också lyckats honom att teckna en bild, som i alla väsentliga hänseenden bär prägeln af att vara ett troget återgifvande af förra århundradets galanta Sachsen, och särskildt en figur i pjesen, en smidig hofman, som förstår att reda sig eller slingra sig fram genom hvilken situation som hälst, är förträffligt funnen. Men som helhet gör stycket ett matt intryck. Tiden, platsen och de historiska förhållandena hafva för liten betydelse för danska läsare för att kunna väcka intresse, och själfva handlingen, en kärlekshistoria mellan furstens mätress och föreståndaren för tafvelsamlingen, är för liten och obetydlig för att kunna ge lif åt stycket. På några enstaka scener när — en hofmaskerad — är »Bryllupsgaven» därför i det närmaste hemfallen åt den enda afgjordt otillåtliga genren, den tråkiga. Detta kan man däremot ingalunda säga om författarens tragedi *Hagbard og Signe.* Öhlenschläger har, som bekant, skrifvit en tragedi med samma namn och behandlande samma ämne, men man måste gifva Gjellerup rätt däri, att detta icke bör utgöra något hinder för en yngre författare att återupptaga detta nordiska Romeo och Julia-ämne, när behandlingen är så i grunden

olika som här. Man måste äfven medgifva, att Gjellerup både har följt den gamla folkvisan med vida större noggrannhet och i själfva verket gifvit en mera äkta tragedi än den Öhlenschlägerska, hvilken för öfrigt aldrig räknats till denne mästares yppersta verk. Ty medan det i Öhlenschlägers »Hagbarth og Signe» icke finnes någon egentlig tragisk skuld, som måste försonas genom de älskandes död, i det att förhållandet dem emellan från början till slut varit oskyldigt och platoniskt, har Gjellerup genom att följa folkvisan och framställa Hagbards nattliga besök i Signelills jungfrubur på samma sätt som denna, samt genom att förlägga tiden till den första kristna medeltiden, fått fram ett sådant brottsligt moment, som kräfver tragisk försoning, genom hvilken åter igen hjälten och hjältinnan höja sig öfver sitt öde, och i detta hänseende står därför hans »Hagbard och Signe» absolut öfver Öhlenschlägers. Men dennes fasta, klara, harmoniska skaplynne eger Gjellerup icke, han är ännu i sitt innersta för lyriskt lättrörd för att alltid kunna träffa den klara, objektiva, plastiska form, som öfverraskade i »Helikon». Det finnes utmärkta scener i »Hagbard og Signe», den nordiska tonen är ofta träffad med stor konst, men när allt kommer omkring, är kanske *för* mycken konst nedlagd på denna dikt. Läsaren ryckes icke med, han känner sig allt emellanåt starkt intresserad, men stötes i nästa scen tillbaka; ty saken är, att Gjellerup här uppbjudit sin energi endast i vissa punkter, de erotiska och ett par halft komiska scener, samt att han, sedan han kommit öfver den egentliga dramatiska vändpunkten, då Hagbard fångas i Signes jungfrubur, själf tyckes hafva blifvit litet trött och slapp, så att hela de två sista akterna bära spår däraf. Öfver hufvud erfar man det intrycket, att »Hagbard og Signe» liksom »Bryllupsgaven» väl närmast är ett blott och bart estetiskt experiment, som icke haft den betydelse för författarens egen personlighet som till exempel »Helikon» eller »Brynhild», ja icke ens som »S:t Just». Att Gjellerup har tänkt sig, att »Hagbard og Signe» skulle uppföras, vittnar åter om, att han vid sidan af en afgjord talang att skrifva effektfulla scener och en ofta ypperlig dialog, saknar den dramatiska *bon sens*, som borde kunnat säga honom, att en tragedi, hvars hjälte i den ena hälften är en skön sköldmö och i den andra en väldig bärsärk, icke låter sig spelas af nutidens skådespelare inför nutidens publik.

Det var säkerligen för många en stor öfverraskning, att då den i maj månad föregående år aflidne författaren *Chr. K. F. Molbechs Efterladte Digte* vid jultiden utkommo, erfara, att »Dantes» och »Ambrosius»' författare, som under flere år blott då och då låtit höra af sig, hade blifvit bortryckt midt under en lyrisk produktionsperiod, rikare och mera flödande än någonsin förr. I själfva verket förhöll det sig likväl så. Af de i samlingen intagna dikterna voro omkring tjugu skrifna under den korta tidrymden af

ett par månader, och talrika anteckningar och utkast bland författarens efterlemnade papper vittnade om, att han hade idéer och motiver till ännu flera. Men det märkvärdigaste är, att denna eftersommar hos den redan till åren komne författaren har frambragt en samling dikter, som obetingadt stå icke blott i jämnhöjd med, utan till och med öfver den lyrik, han alstrade under sina bästa mannaår, och af hvilken dock icke så få dikter, såsom t. ex. »Naturaanderne», höra till det skönaste och renaste i vår nyare litteratur. Molbech var en elegisk natur, böjd för svårmod och melankoli, men han var också en manlig och käck försvarare af det han ansåg vara det rätta och en oförtruten kämpe mot all råhet och vårdslöshet inom skaldekonsten. Som försvarare af romantikens härlighet, som dennes hänförde odlare stod han i åratal främst i striden mot den framträngande realismen, och i hans sista dikter lågar ännu det oböjda kämpemod, den fasta tro på skönhetens och poesiens rätt, som aldrig öfvergaf honom. Ännu kunde han — det visar den bitande satiriska dikten »På Holbergs Jubilæumsdag» — med kraft svinga svärdet mot motståndarne, men hufvudinnehållet af samlingen utgöres dock af stämningsdikter, veka och vemodiga och alla präglade af det fina formsinne, den renhet i språket och den musikaliska rytm, som alltid utmärkte Molbechs skaldskap. Därför var också den yngsta diktarskolans böjelse för löjliga, tillskrufvade ordställningar och rim, allt detta »språkjapaneseri», hvilket liksom en farsot inträngt hit från de franska dekadensförfattarnes vanvettiga poesi, honom innerligt motbjudande. Han afslutar också en af sina sonnetter med följande gyllene ord:

»Nei Rim skal være simple, fulde, klare,
Som Strængespillet, der en Sang ledsager
Og ikke selvkjært Öret til sig drager;

Eller som Hammerslag, der klangfuldt svare
Til Tankens Kraft, når Sjælen ståer i Lue —
Men ikke Bjælder på en Narrehue.»

Huru djup och själfull Molbechs diktning kunde vara har man ett bevis på uti den vackra dikten »Ved Hans Bröchners Grav». Bröchner var på sin tid professor i filosofi och af öfvertygelse fritänkare, liksom Molbech var kristen. Men i de ord vid vännens graf, hvari skalden låter Bröchners ridderliga och öppna karaktär vederfaras full rättvisa, höres icke en förebråelse, klingar icke en ton, som icke andas aktning för vännens genom andliga strider tillkämpade ståndpunkt. Det finnes knappt i hela vår litteratur en ädlare dikt än just denna, och ensamt den skulle vara nog att ge diktsamlingen sitt värde. Men denna samling, som

skalden själf har kallat sitt »sista lass», och om hvilken han med den självkritik som aldrig öfvergaf honom, helt blygsamt säger:

»Med Flid har jeg dyrket fra År til År,
Så godt jeg evned, min Ager,
Veirets Herre gav blide Kår,
Men Jordbunden selv var mager»,

är i sin helhet såväl som hvarje särskild dikt så lyckad, det finnes så mycken äkta och fin poesi i den, att man blott kan beklaga, att Molbech icke själf fick tid att fullborda den. Den skulle hafva flätat in ett af de skönaste bladen i hans skaldekrans, den krans, som för honom själf tyvärr hade flere törnen än rättvist var, men hvilken eftervärlden säkerligen aldrig skall söka frånröfva »Dantes» författare.

Öfvergången från Molbech till *Schandorph* är som att från ett svalt, litet mörkt löfhvalf träda in i en af tobaksrök, larmande röster och punschångor uppfyld krogstuga. Molbech var och blef en andlig aristokrat, en förnäm patricier i skaldekonstens värld. Hos Schandorph är det bästa, det äkta och medfödda demokratiskt och plebejiskt till sin innersta rot. Olyckligtvis erkänner Schandorph endast till hälften denna sin verkliga natur. Han har en gammal romantisk åkomma, en svaghet för slott och herrgårdar, för hvad som är fint och förnämt, och oaktadt han förlöjligar och hånar det, kommer dock alltid denna förkärlek tillbaka hos honom likt en kronisk sjukdom, som är allt för ingrodd för att någonsin kunna botas. I den samling berättelser *Fra Isle de France og Sorö Amt,* som han förliden vår gaf ut, intager novellen »Den store Mademoiselle» största platsen. Det är den från madame de Sévignés bref bekanta kärlekshistorien mellan mademoiselle de Montpensier, frondens hjältinna och det rikaste partiet i Europa, och den gascogniske äfventyraren Lauzun, Schandorph här försöker att återgifva. Han har gjort sina studier på självfva stället, han har reda på Versailles' topografi, och det hvilar icke så litet lokalfärg öfver skildringen. Men den historiska doften fattas. Den stora mademoisellen göres i hans framställning blott och bart till en löjlig förälskad gammal mö, och Lauzun, samme Lauzun, som trots sina oförskämdheter och sitt öfvermod ända till sin höga ålderdom framstod som ett mönster för en galant och slipad fransk adelsman, han, som af Ludvig XIV fick det kinkiga uppdraget att ledsaga Jakob den andres flyende gemål och tronarfvinge från England till Versailles och som utförde detta uppdrag på ett så ridderligt och hänsynsfullt sätt, att det beskärde honom bägge monarkernas högsta tillfredsställelse, han göres af Schandorph till en rå och oborstad lansknekt, som skulle vara omöjlig vid ett sådant hof som Ludvig XIV:s. Schan-

dorph har begått det stora felet att tro madame de Sévigné om för godt och icke göra ett tillbörligt afdrag för den tillsats af elak öfverdrift, hvarmed den snillrika damen påtagligen kryddat sin pikanta epistel. Och i stället för att taga bort något, lägger Schandorph till af sin egen fatabur, hvarför hans tidsbild blir en ren karrikatyr. Han har glömt, att fastän kärnan i Ludvig XIV:s hof var ihålig och maskstungen, så var likväl skalet poleradt och glänsande, och därför gör hans för öfrigt ganska underhållande novell ett högst ohistoriskt och osannolikt intryck. Långt mera äkta och verkligt roande blir Schandorph, när han får hemmets mark under fötterna, och i de små skisserna i slutet af boken, i synnerhet i den visserligen platta, men oemotståndligt komiska lilla skildringen »I Hönsehuset» visar han sig från sin allra bästa sida. Detta är också fallet med hans vid jultiden utkomna roman *Birgittes Skjæbne*. Själfva hufvudfiguren, en bondflicka, som blir förförd af en flabbig köpenhamnare, och som sedan efter ett något äfventyrligt lif hamnar i ett lyckligt äktenskap med en ung sjöman, är tämligen illa tecknad och väcker icke ett intresse, som motsvarar den vidlyftighet, hvarmed författaren sökt skildra henne. Ej häller kan romanen sägas vara väl komponerad; i synnerhet lider hela slutet af en brist på sammanhang och en osannolikhet, som är förvånande hos en så rutinerad författare. Men boken har, förutom enskilda, kvickt uppfattade bipersoner, en figur, Birgittes broder, Hans Peter Korneliussen, som hör till de bästa Schandorph har tecknat. Han är den mest utpräglade typ, man kan tänka sig, af hvad vi här i Danmark omväxlande kalla en »kalkunsk Bonde» eller en »Knaldproprietær». Rå och våldsam, förslagen och listig, alltid färdig att göra affärer, alltid redo att lura sin nästa och dock i kraft af hela sin personlighet utöfvande ett visst herravälde öfver folk, som både i det ena och andra afseendet stå öfver honom, en riktig jätte till det yttre, uppblåst och högmodig, ofta nästan djurisk, och ändå med denna lilla glimt af mänsklighet, kärleken till systern, sådan träder Hans Peter för danska läsare lifslefvande fram från bladen i boken. Man kan visserligen invända, att denna gestalt icke har mycket med poesi att skaffa, att den är tagen direkt ur den banala verkligheten, och att den mer påminner om fotografi än om verklig konst. Men detta är ju Schandorphs program, han är »realist» till sin trosbekännelse, och såsom realistisk studie hör Hans Peter till det bästa, som på långliga tider blifvit presteradt. Olyckan är emellertid den, att Schandorph knappast är så sann realist, som han själf tror sig vara, och att Hans Peters omgifningar här och där icke så litet äro färgade af romantikens förskönande skimmer. Detta förlänar åt boken i dess helhet något brutet och misslyckadt, och blott dess första del är, trots den något platta och råa ton, som Schandorph nu en gång tycker om, någorlunda lyckad.

En bok, hvilken, i det afseendet, att den lemnar en förträfflig skildring af danskt landtmannalif, är något beslägtad med Schandorph, är *Ingvor Bondesens Karreten fra Lönneskov*. Bondesen, hvilkens arbeten ursprungligen hafva tillhört den så kallade »skollärarelitteraturens» Grundtvigiansk-romantiska riktning, har med denna berättelse gjort ett stort steg framåt, och det finnes både goda karaktärsskildringar och enskilda raskt och skickligt tecknade scener och situationer i boken. Det är blott skada, att han till bokens egentliga hufvudperson gjort en högst melodramatisk kvinlig dämon, som begår likstöld, mord och allsköns gräsligheter, oaktadt hon till sin lefnadsställning icke, såsom man skulle tro, är polsk grefvinna eller fransk markisinna, utan helt enkelt en köpenhamnsk folkskolelärarinna. Detta smakar ännu väl mycket af skollärarlitteraturen.

En förträfflig roman är däremot *H. F. Ewalds »Griffenfeld»*. Ewald, hvilkens första historiska romaner, »Den skotske Kvinde» och »Svenskerne på Kronborg», med rätta gjorde mycken lycka, har under en längre tid icke haft vidare framgång. Hans senare romaner, »Valdemarstoget» och »Dronningens Jomfruer», hafva alla lidit af en oproportionerlig bredd, ett visst själfbelåtet utdragande af enskildheterna och en allt för naiv efterhärmning af de Ingemanska romanernas barnsliga, men visserligen vida mer poetiska framställningssätt. Med »Griffenfeld» har Ewald emellertid återvunnit sitt gamla rykte, ja denna bok hör kanske till hans allra bästa arbeten. Han har här haft fast historisk mark under fötterna, och detta har han förstått att begagna sig af på det sätt, att det romantiska stoffet utan att tyngas af den historiska lärdomen helt och hållet genomtränges af denna, något, hvilket som bekant icke ofta är fallet med de historiska romanerna och allraminst med tysken Georg Ebers' öfverdrifvet prisade arkeologiska romaner. Själfva Griffenfelds karaktär, med dess blandning af gränslös äregirighet och ett, på grund af hans exempellöst snabba uppkomst, ursäktligt öfvermod, parad med en verkligt ädel och storslagen natur och en glänsande statsmannaförmåga, är säkert och djärft tecknad, men ännu ypperligare är den bild författaren gifver oss af Griffenfelds herskare, den usle och tarflige Christian V, hvilkens vankelmod och svaghet lät Danmarks skickligaste och mest klarsynte statsman dö i fattigdom och landsflykt, medan en hord af odugliga och samvetslösa hofmän tillintetgjorde frukterna af hans statsmannaklokhet. Fint och behagligt är Griffenfelds trofasta väninna, den varmhjärtade Magdalene Sibylle Bjelke skildrad, liksom äfven hennes motstycke, den nyckfulla, kalla och beräknande prinsessan af Tarent, Charlotte de la Trémouille, hvilkens hand Griffenfeld förgäfves eftersträfvade och som blef orsaken till hans fall.

Af långt mindre värde är den af professor *Henrik Scharling* under hans sedvanliga pseudonym, *Nicolai*, utgifna historiska roman *Sverre Præst, en gammel Kongesaga, fortalt pány.* Kung Sverres äfventyrliga lefnadsöden ha ofta nog lockat skalderna, men det synes som om professor Scharling hade tyckt, att han likafullt än en gång borde blifva tagen upp ur grafven och utstofferad med en del icke särdeles äkta romantik, i synnerhet beträffande hans »Lehrjahren» på Färöarna. Resultatet af försöket har emellertid ej blifvit annat än en tung och utdragen berättelse, hvars få lifliga scener drunkna i den mängd oväsentligt stoff, i hvilket författaren har insvept dem. Dock må det medgifvas, att boken sådan den är utgör en god och sund lektyr för barn eller personer, hvilkas bildning och smak icke äro så utvecklade, att de fordra egentliga mästerverk att tillfredsställa sina estetiska behof med. I socken-biblioteken skall »Sverre Præst» säkerligen bli en mycket läst bok. Den är i alla händelser fullkomligt oskadlig.

Det samma kan icke sägas om fru *Erna Juel-Hansens En ung Piges Historie,* som trots sin feminina titel torde vara en af de minst oskyldiga böcker, som kommit ut detta år. Den utgör nämligen allt igenom en mycket detaljerad skildring af en ung flickas erotiska anfäktelser, och dessa äro icke psykologiskt utan fysiologiskt förklarade, hvilket icke gör den i öfrigt lifligt skrifna boken till det slags lektyr, som man med lugn kan låta komma in i sitt hus. Just därför att fru Juel-Hansens bok icke egentligen är obsken eller slipprig i vanlig mening måste den betraktas som synnerligen farlig, ty det är den materialiska grundåskådningen hos författarinnan, hennes uppenbarligen i god tro gjorda försök att förklara det högsta och bästa i människonaturen såsom utgånget af låga och oädla drifter och lidelser, som här under en konstnärligt sedt tilltalande form likt ett brännande gift strömmar ut från hvarje rad af boken. Då tycker jag mera om de notoriska naturalisterna, hvilka såsom *Henrik Pontoppidan* vanligtvis strax bekänna färg. Hans berättelse *Spögelser* är nu för öfrigt icke så förskräckligt naturalistisk, snarare kunde man påstå, att Pontoppidan här blifvit ett offer för den romantik, han själf bekämpar. I synnerhet slutet af berättelsen torde med hänsyn till osannolikheten täfla med den äldre skolans minst lyckade romaner. Men Pontoppidans lätta stil och stora framställningskonst gör, att mycket medgifves honom, som en mindre fintlig författare icke ostraffadt skulle tillåta sig.

Obetingadt stort nöje har man af *Johan Helms* lilla samling *Fortællinger og Digte.* Det är inga stora saker, man här bjudes på. Helms är, såsom han i sin kvicka inledningsdikt sjelf säger, mest tillfällighetspoet, men hans ådra är, om också icke rik, dock af äkta metall, och många af hans visor och sånger hafva ett bestående värde genom sin friskhet och sanning. Helms är en varm patriot, har själf varit med i första kriget, och de dikter och små-

berättelser, som äro hämtade från detta, bära en sällsynt nobel och sannfärdig prägel, något som icke kan sägas om hr *Martin Koks Schleppegrells Saga,* en Runebergiad af högst tvifvelaktigt värde. Då föredrager jag vida mer ett par små diktsamlingar, *Ebba Brahe* af *John Bentzen* och *Böjede Grene* af *Stibolt.* Båda dessa kunna närmast betecknas såsom efterromantiker, men liksom det i John Bentzens dikter finnes en mjuk och fin, om än icke stark klang, spårar man hos Stibolt en verklig skaldenatur, allvarlig och vemodig, men likväl med strängar på sin lyra, som allt emellanåt kunna gifva ifrån sig klara och sköna toner.

(Forts. följer.)

F. Bauditz.

Litteratur.

Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779—1840. Af Dr *Yngvar Nielsen.* Heft. 1—4. Kristiania, Alb. Cammermeyer og J. T. Mallings boghandel, 1886—88. Pris 2,50 pr hefte.

D:r Nielsen har här till behandling företagit ett ämne, som knappt kunde vara tacksammare. Det är Norges historia under ett skede, hvilket med skäl kan betecknas som det vigtigaste under hela den nyare tiden, och det är historien om en man, som under större delen af detta skede har sitt namn inskrifvet på nästan hvarje blad af landets häfder, en man som i fosterlandskärlek, viljekraft och rastlös verksamhet har få sina likar.

I det nu afslutade första bandet behandlas tidskiftet 1779—1814, alltså, med hänsyn till grefve Wedel, hans barndom, ungdom och tidigare mannaålder. Fadern, grefve Fredrik Anton, hade börjat som militär, men sedermera öfvergått till den diplomatiska banan och förestod efter hvarandra de danska beskickningarna i Neapel, Haag, London och Wien; det var under utresan till den första af dessa hufvudstäder, som sonen Herman föddes i Montpellier. Förhållandena voro icke särdeles gynsamma för en ordnad uppfostran: vistelsen på skilda orter i utlandet med ett besök emellanåt än i Danmark, än i Norge, än i Slesvig medförde täta ombyten af lärare och var, skulle man tro, icke egnad att hos barnen väcka känslan af att tillhöra det ena landet mer än det andra. Om, det oaktadt, Herman redan tidigt kände sig som en fullblodig norrman, får detta till stor del sättas i förbindelse med hans tillgifvenhet för modern och det långa, omedelbara samlifvet med henne, särskildt under besöket hos slägtingar i Slesvig hösten och vintern 1789. Denna moder, en född fröken von Storm, skildras af alla som en sällsynt älskvärd kvinna, medan däremot fadern, en fullblodsaristokrat till börd och tänkesätt, led af dålig hälsa och ett därmed följande svårt lynne, som med åren förvärrades allt mer, så att det slutligen urartade till handgripligheter. »Pirrelig og vranten, trak han sig stedse mere tilbage i sig selv, og mod sit hus, sin

kone og sine børn blev han en tyran i endnu høiere grad end nogensinde før.» Förf. menar därför också, tvifvelsutan med full rätt, att hans uppförande »ikke kan forklares på anden måde end ved at antage sindsforvirring som grunden». Följden blef, att, medan under första tiden af vistelsen i London hans hus var en samlingsplats för många utmärkta män, som där hade sitt dagliga umgänge, han under sista tiden skall hafva varit nästan omöjlig att umgås med, och han synes då hafva lefvat alldeles ensam.

I detta hem fostrades nu barnen med en stränghet, som till och med på den tiden väckte uppseende, och med en enkelhet, som kunde hafva varit nyttig, om den icke förts till öfverdrift. Grefve Herman och hans bröder fingo gå i faderns aflagda kläder, till och med sedan de blifvit längre än han; när kläderna icke passade dem, måste de på egen hand söka att få dem omsydda så pass, att de kunde blifva brukbara. Hvarje försök att följa de oskyldigaste nya moder straffades strängt som ett vittnesbörd om »jakobinska nycker». De båda äldsta sönerna fingo sig af fadern pålagda hvarjehanda kroppsarbeten, såsom att ro honom ut på Themsen, arbeta i trädgården, måla rummen och mera sådant. Men om än fadern var mycket hård mot barnen, så var det dock icke därför, att han alldeles skulle saknat kärlek till dem; tvärtom höll han mycket af dem på sitt vis och ville gärna göra hvad han kunde för deras bästa. Men han hade icke förmåga att göra sig älskad af dem, utan blef blott fruktad, och genom sina felaktiga åsigter om hvad som passade för ynglingar af deras lynne och karaktär kom han att på dem öfva ett tryck, som lätt kunde hafva haft olycksdigra följder för unga män med mindre själsstyrka än dessa.

År 1797 kom det slutligen genom grefve Wedels häftighet till ett våldsamt uppträde, hvarunder hans raseri gick ända därhän, att han hotade att bära hand på sin maka. Unge grefve Herman trädde i sista stund i vägen för fadern och hindrade honom att utföra sitt uppsåt. Men för grefvinnan var nu måttet fullt, och hon beslöt att med sin dotter lemna det hus, där hon måst utstå denna sista förödmjukelse. På vägen från London till kusten blefvo de båda flyktingarna öfverfallna af röfvare, som fråntogo dem en del af deras reda penningar, men det lyckades dem dock att komma om bord på ett skepp, som förde dem till Danmark.

Man kan förstå, att efter detta förhållandena icke artade sig bättre för de båda äldsta bröderna. Det dröjde dock ännu två år, eller ända till midsommaren 1799, innan äfven de på grund af ett liknande uppträde, där fadern misshandlade den då nära 20-årige Herman, sågo sig nödsakade att fly fädernehemmet. Efter åtskilliga äfventyr anlände de till Danmark och sammanträffade där med sin ädla moder. Dennas hälsa var emellertid bruten;

hon dog i april 1802, och först därefter kom en försoning, åtminstone i det yttre, till stånd mellan far och söner, hvarvid det likväl synes, som om den för fadern mest bevekande orsaken varit dels att stå väl på högre ort för vinnande af en förflyttning från London, dels hans önskan att ingå nytt äktenskap och för sådant ändamål få affärerna ordnade med sina barn i första giftet. Det ser ock ut, som om grefve Herman därefter aldrig skulle personligen hafva träffat sin far, hvilken först många år senare afled som dansk minister i Wien (1811).

I Köpenhamn gestaltade sig förhållandena ganska gynsamt. Sympatierna i de högre kretsarna hade, som det tyckes och hvilket ju äfven var ganska naturligt, redan från början varit alldeles bestämdt för grefvinnan Wedel och hennes barn emot deras besynnerlige far. Grefve Hermans egen personlighet, som nu fick tillfälle att göra sig gällande, var äfven i hög grad vinnande, på samma gång den företedde icke blott älskvärda utan äfven mycket solida egenskaper. Strax vid sin ankomst till Danmark hade han funnit ett nytt hem hos sin mors vänner, grefven och grefvinnan Schimmelman; på försommaren 1801, innan han ännu tagit juridisk ämbetsexamen, — hvilket han gjorde med högsta betyget i oktober samma år —, anstäldes han som handsekreterare hos grefven, om hvilkens framstående roll i Danmarks historia liksom om sällskapslifvet i hans hem och mera dylikt författaren ger en särdeles redig och intressant skildring. I juli 1803, således innan han ännu fylt 24 år, fick han sin första ordinarie anställning som assessor i finanskasse-direktionen, en då för tiden både maktpåliggande och arbetsam syssla, men som därjämte äfven var mycket lärorik för den, som ville få en inblick i det Schimmelmanska finanssystemets både goda och dåliga sidor.

»Som finansiel ämbetsman i Köpenhamn afslutade grefve Wedel sin förberedelse att öfvertaga en ämbetsställning i Norge. Det var den framtid, han själf hade valt sig. Han hade i Danmark kunnat uppnå de högsta ställningar han önskat, och, om han föresatt sig det målet att varda de förenade rikenas finansminister, skulle han kunnat hysa lika så godt hopp om att nå denna ställning som någon dansk länsgrefve. I hvarje händelse skulle en lysande bana hafva legat framför honom, om han stannat i Danmark. Men hans en gång fattade beslut om sin framtid stod fast: han ville fara till Norge och offra detta land sin framtid.»

* * *

Denna hans önskan förverkligades redan så tidigt som 1806 på våren, då han sändes upp till Norge för att i förening med

»oberbergamtet» utarbeta och till kunglig stadfästelse insända en utförlig plan för ändamålsenligt ordnande af fattigväsendet i Kongsberg, där silfververkets nedläggande åstadkommit stort och oförvålladt elände bland arbetarne. Uppdraget var alltså endast tillfälligt; men det dröjde ej längre än tre månader, innan den då ännu icke 27-årige grefve Wedel utnämndes till amtman i Buskeruds amt. Han var en dugande man, det är visst och sant, och regeringen gjorde ett godt val, som han i allo honorerade; men man kan dock ej undgå att instämma med författaren däruti, att det var ej ensamt hans duglighet, huru öfverlägsen den än kunde vara, som här gjorde utslaget; också hans börd och hans goda förbindelser i regeringskretsarna gjorde otvifvelaktigt sitt till att lyfta honom upp. Emellertid hade han på detta vis fått fast fot i sitt fädernesland, och i maj 1807 grundade han sitt eget hem, då han äktade Karin Kristina Andrea Anker, dotter af kammarherren P. Anker på Bærums bruk.

Verksam och rask var den unge amtmannen, och det kom väl till pass, ty dessa hans egenskaper skulle snart tagas i anspråk äfven på områden, som icke närmast tillhörde hans ämbete. De politiska förhållandena hade, som bekant, artat sig så, att trots en fredsvänlig regerings alla bemödanden Danmark råkat i krig med England. Under monarkiens alla föregående krig hade förbindelsen öfver hafvet varit öppen, och Norge hade då i nödens stund kunnat från Danmark erhålla både lifsmedel och förstärkningar till sin här, liksom det å sin sida hade kunnat lemna Danmark gengäld. Denna gång däremot stälde sig sakerna annorlunda: redan före krigets utbrott hade beslag lagts på alla norska och danska skepp i engelska hamnar, en åtgärd, som, om än den icke genomfördes i hela sin utsträckning, dock hämmade en af landets mest inbringande näringar, och det just under en sommar, då Norges utförsel af trävaror hade varit mer storartad och fördelaktig än någonsin; samfärdseln mellan de båda tvillinglanden var ock så godt som fullständigt afbruten, enär engelska kryssare hindrade den till sjös och färden öfver land var förenad med många obehag och svårigheter på grund af spänningen mellan Sverige och Danmark, hvilken i mars 1808 öfvergick till krig. Norge var således alldeles isoleradt, och situationen hade gjort det till en tvingande nödvändighet att gifva det samma en styrelse inom dess egna gränser med myndighet att afgöra alla saker, som icke kunde tåla uppskof. Så inrättades i augusti 1807 en interimistisk *regerings-kommission för Norge,* som bestod i något mera än tre år eller till inemot slutet af 1810. Denna kommissions första och angelägnaste, men på samma gång också svåraste värf var att skaffa landet proviant, då dess eget förråd af spanmål till brödföda var alldeles otillräckligt; och vid detta tillfälle gjorde grefve Wedel sitt land tjänster, som för visso kunna kallas ovärderliga,

äfven om man låter detta uttryck gälla i sin ordagrannaste betydelse. Från början tillhörde han icke kommissionen, men adjungerades af denna som ett slags resande medlem, och i denna sin verksamhet ådagalade han en hurtighet, som visserligen kunde hafva berättigat honom till namnet »flygande korrespondent», om detta då ännu varit uppfunnet. I ur och skur, i mörker och dimma gjorde han i matroskläder den ena resan efter den andra öfver Skagerrack på en öppen fiskarbåt, och det är hans personliga mod och oförskräckthet man har att tacka för, såväl att en förbindelse med Danmark kunde upprätthållas som att stora landsändar i Norge icke hemföllo åt hungerns alla fasor och elände. I det tysta och föga bemärkt utom den närmaste omgifningen visade grefve Wedel således ett mod, en själsstyrka och en fosterlandskärlek, som väl kunna uthärda jämförelse med de egenskaper, som åt de samtida härförarne på Europas slagfält förvärfvade världsrykte.

Men denna samma höst och vinter 1807 var i mer än ett hänseende ödesdiger. Det måste under dåvarande förhållanden förr eller senare bli klart för något hvar, att föreningen med Danmark knappast längre var hållbar: för tillfället var den faktiskt upphäfd, Norge var lemnadt att reda sig, så godt eller så illa det kunde, på egen hand, och detta abnorma läge hotade att bli permanent, så länge krigstillståndet i Europa fortfor och Danmark var bundet vid Frankrike och kontinentalsystemet, medan däremot Norges alla intressen gjorde det till en lifsfråga för detta land att hafva fred och öppen förbindelse med England. »Med hösten 1807 begynner det skede af grefve Wedels lif, hvarunder han, först af alla norrmän, skulle upptaga arbetet för att skapa fäderneslandets lycka genom att skänka det en fri författning, för hvars uppnående och betryggande han snart fäste sig vid en förening med Sverige som det säkraste medlet.»

Dessa två tankar, Norges själfständighet och dess anslutning till Sverige, upptogo därefter grefve Wedel på det lifligaste under de sju år, som det dröjde, tills de hunno förverkligas. Förberedande åtgärder för vinnande af det ena af dessa mål, voro inrättandet af *Sällskapet för Norges väl* och af *Kristiania universitet.* Det förra, bildadt efter mönstret af det kort förut stiftade tyska Tugendbund, hade skenbart till uppgift att främja åkerbruk och industri, men i verkligheten skulle det efter grefve Wedels mening hafva till mål att utgöra kärnan för en framtida folkrepresentation och förbereda sinnena för den nya sakernas ordning, som han ville införa i sitt fädernesland. Betydelsen af att landet fick sitt eget universitet är självklar; och nästan lika klar var äfven för samtiden den separatistiska riktning, som låg till grund för båda dessa institutioner och som åsyftade att i ekonomiskt, politiskt och vetenskapligt hänseende göra Norge oberoende af Danmark.

Den danska regeringen insåg det nog äfven, men omständigheterna voro nu en gång sådana, att hon måste hålla god min och sanktionera hvad hon icke kunde förhindra. När så skilsmässans stund kom, hade omständigheternas makt redan hunnit verka så kraftigt, att föreningen med Danmark kändes som ett oting, hvilket ej längre hade någon *raison d'être;* det hade i själfva verket varit mycket märkvärdigare, om föreningen fortfarit än att den upplöstes: frukten var mogen, den föll från trädet af sig själf, och mänsklig makt hade möjligen kunnat för en kort tid fördröja, men säkerligen icke förhindra dess fall.

Om således föreningen med Danmark var ohållbar, så var det dock långt ifrån gifvet, att den skulle efterträdas af en annan med Sverige. Vårt eget läge var vid denna tid så eländigt, som väl gärna kunde tänkas, och en dylik förening kunde, för en ytlig betraktare, just icke erbjuda några fördelar. Det vittnar därför om en verklig statsmannablick hos grefve Wedel att trots detta hafva tidigt insett och sedan allt jämt fasthållit vid unionstanken. Hans, liksom prins Kristian Augusts och många andras, ställning var dock i detta hänseende ytterst grannlaga: han hade svurit den danske konungen trohetsed; huru långt kunde han, denna ed oförkränkt, gå i den riktning, hvilken för honom var den enda, som ledde till fäderneslandets bästa? Det var en brydsam fråga, som grefve Wedel till sist besvarade genom att begära afsked från sina ämbeten, ett afsked som ock beviljades honom genom k. resolution af den 30 mars 1813. Han fick på detta vis fria händer till handling på en tid, då monarkiens dagar tycktes vara räknade och man hvarje ögonblick kunde vänta tilldragelser, som skulle medföra dess sprängning. Detta var nu visserligen ärligt handladt; men det skulle dock ej förefalla oss alldeles oväntadt, om man från dansk sida finge höra den anmärkningen, att detta afsked borde ha begärts långt förut. Visst är, att grefve Wedel ända sedan 1809 års revolution hade förtroliga förbindelser med flera af de ledande männen i Sverige samt att bud och brefskickningar ofta gingo mellan dem och honom. Dessa förhandlingar, liksom i allmänhet de dolda underströmningarna i historiens lopp under detta tidskifte få ock i d:r Nielsens arbete en ytterst omsorgsfull utredning och belysning, hvilka göra det samma både i högsta grad intressant och till en oumbärlig hufvudkälla för en hvar, som vill på närmare håll studera händelsernas utveckling. Särskildt synes oss framställningen af Fredrik VI:s i Danmark och af prins Kristian Augusts politik innehålla åtskilliga momenter, som dels äro alldeles nya, dels framstå i en annan dager än den, hvarifrån man förut fått skåda dem.

Det är naturligt, att ett arbete som d:r Nielsens, hvilket under en lång tid snart sagdt dag för dag och steg för steg kontrollerar händelsernas gång, skall innehålla många rättelser af andras upp-

gifter. Detta gäller i synnerhet om det för några år sedan hos oss utgifna arbetet *Utländska diplomaters minnen* af *Scævola*, där författaren mer än en gång haft tillfälle att uppvisa det otroliga slarf och den vårdslöshet, hvarmed denna samling blifvit redigerad. Så t. ex. låter Scævola en depesch, hvari den franske chargé d'affaires i Stockholm beskrifver förhållandena efter kronprinsen Karl Augusts död, vara daterad den 12 januari 1810! Ja utan närmare undersökning sätter han denna före depescherna från maj samma år, i hvilka prinsen omtalas som lefvande! En annan gång angifves Caillard som författare till ett bref, som i själfva verket är skrifvet af hertigen af Cadore *till* Caillard, som skötte legationen i Stockholm, tills Alquier inträffade där; o. s. v.

Det är att önska, att omständigheterna måtte tillåta d:r Nielsen att snart bringa till afslutning det arbete, hvaraf första delen nu föreligger och som lofvar att i sin helhet varda ett mönster för det biografiska författarskapet, inom hvilket, efter allt att döma, det torde komma att intaga en värdig plats vid sidan af den biografi, som hos oss utgifvits öfver Armfelt och hans tid.

Edvard Lidforss.

Mörkrets makt. Skådespel i fem akter af *Leo Tolstoy*. Öfversättning af *Valborg Hedberg*. Stockholm. Albert Bonniers förlag.

För barnen. Sagor och berättelser af *Leo N. Tolstoy*. Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Då man med anledning af den märkliga kris i själslifvet, som den mäktige ryske författaren genomgått, och hans därpå följande genomförda försök att sätta sitt lif i samklang med sina ideer utspridt om honom, att han blifvit vansinnig eller att åtminstone hans andekraft blifvit mattad, har han genom sina följande arbeten gifvit den mest lysande vederläggning af dessa påståenden. Åtskilliga af dessa arbeten hafva redan behandlats i denna tidskrift. Sedan dess hafva tvänne nya framträdt i svensk drägt, af hvilka det ena, *Mörkrets makt*, är i hög grad märkligt. Det är i så mån ingen nyhet för den svenska allmänheten, som de svenska tidningarna innehöllo rätt utförliga redogörelser för det samma, då det för ett år sedan uppfördes i Paris å »Théâtre libre» inför en publik, hvari ej torde saknats mycket af dess andliga aristokrati. Men det torde vara värdt en närmare bekantskap.

Det är framgånget af författarens nya lifsåskådning. Och såsom allt hvad han under denna frambragt, har det till syfte att för folkets stora massa åskådliggöra sedliga grundsatser och praktiska erfarenhetssanningar i fråga om sedlig utveckling eller urart-

ning. Det är tydligen för att ställa fram hvad han vill säga så lefvande och åskådligt som möjligt, som han valt den dramatiska formen. Han uppträder själf för första gången i denna diktart — och blir här banbrytare.

Ämnet är taget ur ryske bondens lif, men bär i sin behandling icke det ringaste spår af idealisering. Tvärt om framträder den ryske bonden här i all den andliga och sedliga blindhet, all den råhet, grymhet och sinlighet, som han ofta i verkligheten torde kunna förete. Skådespelet har en tydlig tendens, hvilken till och med står såsom motto: »Har klon väl fastnat, slipper fogeln inte mera lös». Har det onda först i ett afseende fått makt med människan, får det snart äfven i annat väldet, det vecklar in människan allt mera i sitt nät, och hon drifves från det ena brottet till det andra — det är den lära som skalden i gripande drag vill teckna för sitt folk. Men häraf följer, att utvecklingen för från det ena brottet till det andra och att brotten stiga i gräslighet, ju längre fram det lider i skådespelet. Men likväl fängslas läsaren, och detta med ett intresse, vidt skildt från det melodramerna och brottmålsromanerna kunna ingifva, han känner denna högtidsstämning i själen, som blott stor konst kan gifva.

Tolstojs uppfattning af kristendomen förlade dess kärna och tyngdpunkt till bergspredikans maningar. »Lef i frid med alla människor» var det enda sedliga budet. Härtill slöto sig fem maningar, hvilka afsågo att undvika förhållanden, som kunde framkalla ofred mellan människorna, och bland dem var att ej svärja samt att iakttaga sedlighet i könsligt afseende. Det är med brottslighet af detta slag som skådespelets personer börja att låta sig gripas af mörkrets makt för att så allt mer kufvas under dess välde. Sträfvandet efter att lefva i frid med våra medmänniskor bör till och med, enligt Tolstojs uppfattning af kristendomen, gå så långt, att vi ej ens skola försöka afvärja andras anfall, ej häller på annat sätt söka göra vårt lif säkert såsom genom samlande af penningar och dylikt, ty just dessa kunna locka det onda fram till anfall. Äfven detta — penningens ondt stiftande makt — är ett handlingsmoment i skådespelet.

Nikita tjänar hos den rike och sjuklige bonden Peter och står i otillåtet förhållande till hans hustru Anisja. Han har förut haft en förbindelse med Marina, en fader- och moderlös flicka, och hans far Akim vill nu, att sonen skall gifta sig med Marina och »utplåna synden». Akim är en gammal gudfruktig bonde, som alltid vill handla rätt, men han har svårt för att uttrycka sig. Han representerar i stycket den goda principen. Den onda företrädes af hans hustru Matrjona, som med sin flödande svada öfverallt uppträder som fresterska. Hon är en verklig kvinlig Mefistofeles, ehuru på samma gång en fullt individualiserad rysk bondkvinna. Det är penningens makt som lockar henne. När Peter, som ej

kan ha länge igen att lefva, dött, skall hennes son gifta sig med Anisja och blifva rik. Detta förespeglar hon såväl Nikita som den af passion för honom gripna Anisja. Och Nikita svärjer att ej något förhållande egt rum mellan honom och Marina, begår sålunda mened.

Men Peter vill ej dö, och än mer, han gömmer väl undan sina penningar. Fruktan att dessa skola undgå dem kommer Anisja att använda ett gift, som Matrjona gifvit henne, och hon förgiftar sålunda sin man. Nu gifter hon sig med Nikita. Men det dröjer ej länge, förr än hon ej endast är förbisedd, utan äfven illa behandlad af denne, som i stället tagit hennes och sin styfdotter Akulina till älskarinna och gjort henne till herskarinna i huset. Men snart visar sig en frukt af detta förhållande, och skall ej lagens arm drabba dem, måste saken döljas, hvilket blott kan ske genom att barnet röjes ur vägen. Fresterskan Matrjona är äfven här framme och äggar och hjälper till, och så sker äfven detta brott: Nikita mördar med egen hand sitt och sin styfdotters barn.

Men samvetsagg ha äfven infunnit sig och varda allt starkare. Nikita håller slutligen på att duka under för dem, men efter en hård kamp besluter han ändtligen att bekänna och försona sina brott. Hans fader Akim, som redan förut infunnit sig hos sin son för att varna honom, men då blifvit tillbakavisad, är nu hans stöd och hjälp.

Egendomlig är den roll, som Tolstoj här låter kvinnan spela. Det är från henne det onda kommer. En kvinna är fresterskan, Matrjona, och kvinnan faller först för frestelsen och drager mannen med sig. Och likväl är hon ej medfödt ond. Midt i allt det sedliga eländet har författaren satt en oskyldig tioårig flicka, som ännu blott anar det onda, hvaraf hon omgifves. Men blott aningen därom kommer henne att önska att hon får dö. »När man är tio år, är man ännu barn, och då kan ens själ kanske flyga upp till Gud. Får jag lefva längre, blir jag kanske bara dålig» säger hon till den gamle Mitrisch, som svarar — och helt visst hör man Tolstoj själf tala genom den gamle soldatens mun —: »Jo det är säkert, att man blir dålig! Hur skulle ni kvinfolk kunna bli annat? Hvem lär er någonting? Hvad ser och hör du väl omkring dig? Ingenting annat än styggelse . . . Det fins milliontals sådana kvinfolk och alla äro de som skogens vilda djur. Som de födas, dö de också — utan att ha sett något, utan att ha lärt något. En karl kan alltid få tillfälle att lära sig något — på krogen eller ibland i fängelset eller, som jag, under den tid han är soldat. Men ett kvinfolk? . . . . . . Jag vet inte häller hvem som skall svara för er. För rekryterna äro soldaterna ansvariga, men för ett kvinfolk — hvem är ansvarig för er? Ni äro som en hjord utan herde, och så löpa ni vill, förstås?»

Karaktärsteckningen är, som man kan vänta, gjord med mästerskap. Så främmande än dessa ryska bönder äro oss, blifva vi

helt snart förtrogna med dem, och hvar och en individualiseras så klart, att man ser dem framför sina ögon. De äro ej egentligen onda, blott utan någon sedlig upplysning, som genast kan visa dem en handlings art, och utan något slags sedlig kraft, som kan bilda motvigt mot frestelserna. De förete typen af ett naturfolk: i grund och botten välvilliga, men vid ringaste anledning färdiga att slå om i motsatsen, utan något mellanstadium af öfverläggning.

För öfrigt är arbetet intressant i annat afseende också. I sina föregående arbeten har Tolstoj varit starkt benägen att se ett ideal i bonden. Bonden har såsom den ofördärfvade naturmänniskan ofta i hans verk trädt fram i motsättning till den öfverbildade kulturmänniskan med alla hennes skuggsidor. Han har äfven såsom Karatajev i »Krig och fred», andra exempel att förbigå, trädt fram såsom innehafvare af den sanna lefnadsvisheten i motsats till kulturmänniskan med sin onyttiga lärdom. Men här ser han saken något annorlunda, och hans skådespel är i själfva verket ett hjärtskakande rop på upplysning, framför allt sedlig och religiös upplysning, åt Rysslands millioner och i synnerhet åt dem, som tarfva det mest, dess kvinnor.

Trots gräsligheterna är stycket genom sin makalösa dramatiska kraft ett verkligt konstverk, men det torde dock fordras mer än vanligt starka nerver att se det utföras. Och dess dramatiska kraft ligger ej i fängslande tilldragelser, utan endast och allenast i personligheternas etiska utveckling. Man kan ej tänka sig enklare medel med så stor verkan.

För barnen är en samling små sagor och anekdoter, sådana som vi hafva läst i våra första läseböcker i främmande språk, berättade i möjligast enkla stil och egentligen utan annat intresse än att denna bok vittnar, också den, om Tolstojs outtröttlighet i att söka sprida ljus bland de många millioner af hans folk, som lefva i mörkret, och söka rädda så många han kan undan »mörkrets makt». Då antagligen denna bok gått ut i lika billiga upplagor som hans öfriga arbeten under senare år, har den sannolikt nått ner till dem den varit afsedd för, de ryska bondbarnen, och väl varit den första bok de lärt känna. Och ingen kan mäta hvad den store ryske folkläraren härmed uträttat. I och för sig själf torde den för oss ha ringare intresse.

Hans Emil Larsson.

Phonetische studien. Zeitschrift für wissenschaftliche und praktische phonetik mit besonderer rücksicht auf den unterricht in der aussprache. Unter mitwirkung von *T. H. de Beer*, *A. M. Bell*... herausgegeben von *Wilhelm Vietor*. Bd I—II: heft 1. 8:o Marburg in Hessen 1887— 88.

Fonetiken är en tämligen ung vetenskap, hvars betydelse för språkforskningen först under de båda senaste årtiondena blifvit mera allmänt insedd och erkänd. Men har den under föregående tider haft svårighet att rätt göra sig gällande, så synes dess framtid nu så mycket säkrare betryggad, tack vare den alltjämt i stark tillväxt stadda skaran af unga och nitiska ljudfysiologer, som i våra dagar utveckla en så betydande verksamhet. Deras forskningar, i främsta rummet riktade på det nu lefvande, talade språket, ha lemnat lösningen till många af dettas gåtor och härigenom äfven gifvit nya uppslag åt den historiska språkvetenskapen. Men ej nöjda med detta, endast en mindre krets af fackmän berörande fält, ha de sträckt sin verksamhet in på områden, som tillhöra den stora allmänheten. Fonetiken har i väsentlig mån varit en både drifvande och reglerande kraft i tvänne nu på dagordningen stående reformfrågor: beträffande rättskrifningen och beträffande undervisningen i moderna språk.

Prof. Vietor i Marburg är en varm vän och energisk förkämpe för reformer på båda nyss anförda områden. För några år sedan grundlade han en tidskrift för ortografi, som snart utvidgades till ett organ äfven för ortoepiska och ljudfysiologiska spörsmål. Den har nu blifvit aflöst af föreliggande publikation; rättstafningsfrågan har trängts undan, och i dess ställe har frågan om språkundervisningen ingått i programmet. Tidskriften är likväl ingalunda ett partiorgan med syfte att göra propaganda för utgifvarens och med honom likasinnades språkpedagogiska teorier. Tvärtom, visar genast en blick på den långa medarbetarelistan å titelbladet, att utgifvaren med prisvärd oväld för sitt företag sökt (och äfven lyckats) värfva de kompetentaste personer utan afseende på deras från hans egna, mer eller mindre afvikande åsigter.

Första häftet inledes med en uppsats af docent *Lundell* om fonetiken som examensämne vid universitetet. Författaren sysselsätter sig särskildt med en Upsalakandidats afslagna ansökan att i filosofie licenciat-examen få ha fonetik till tredje ämne. Humanistiska sektionens protokoll rörande nämnda examensfråga refereras med en omständlighet, som knappast synes på sin plats i en tidskrift, hvars flesta läsare äro främmande för och väl också föga intresserade af dylika detaljer angående våra examensförhållanden.

Hvad själfva saken vidkommer, så torde nog äfven mången fonetiker ex professo erkänna med den tyske lingvisten, A. Lange[1], att han med all aktning för ljudvetenskapen och dess vigt, rätt väl kan förstå sektionens afstyrkande utlåtande. Som ren naturvetenskap, menar Lange, skulle ett enskildt organs, språkverktygens, fysiologi aldrig kunna få karaktär af självständig vetenskap, för språkforskaren åter vore fonetiken blott en hjälpvetenskap, den där t. ex. den omhandlade kandidaten för sina båda andra ämnen (nordiska språk och sanskrit) icke skulle kunna undvara.

Följer så en af prof. *Paul Passy* gjord framställning af franskans ljudsystem, hvilken fortsättes och afslutas i de båda följande häftena. Det är här för första gången en fonetiskt skolad fransman lemnar en vetenskaplig öfversigt af sitt språks ljudsystem, och af denna anledning har uppsatsen med rätta tillvunnit sig mycken uppmärksamhet. I åtskilliga punkter framträder Passy med nya åsigter, som, låt vara att en eller annan af dem icke kommer att visa sig hållbar för en slutlig pröfning, för visso äro förtjänta af fackmännens beaktande och framför allt äro egnade att utgöra väckelser till ytterligare undersökningar. En synnerligen värdefull afslutning erhåller denna afhandling i några fonetiskt transkriberade profbitar på »vårdslöst», »ledigt» och »vårdadt» uttal af förf:s modersmål. Som en kuriositet kan det anmärkas, att just dessa citerade svenska ord figurera som termer i den för öfrigt på tyska affattade artikeln. Författaren anför dem ur ett bref från prof. Wulff i Lund.

Vidare redogör *Max Walter* klart och utförligt för sin metod vid undervisning i engelska, och utgifvaren själf publicerar en serie statistiska bidrag till »skrifttyskans» uttal, samlade på hans initiativ af åtskilliga för saken intresserade.

Slutligen beskrifver amerikanen *Sylvester Primer* i en mycket läsvärd artikel för Charleston karakteristiska egendomligheter i uttalet af engelskan. Författaren visar, hurusom i detta konservativa samhälle, som föga, liksom Södern i allmänhet, blifvit influeradt af det specifikt amerikanska i politik, litteratur och uppfostran, språket i vissa fall bevarat en tämligen ålderdomlig prägel och åtskilliga ord bibehållits i ett uttals-skick, som under 17:de resp. 18:de årh. varit rådande i England, men där sedermera gått förloradt. — Detta utgör första årgångens väsentliga innehåll.

Andra årgångens första (hittills enda) häfte innehåller en påbörjad granskning af det Bellska vokalsystemet, utförd af den sedermera aflidne engelske fonetikern *W. R. Evans*, samt en ur den så tidigt bortryckte, lofvande språkmannen *Felix Frankes* kvarlåtenskap meddelad afhandling om umgängesspråket i Nieder-Lausitz, en fin studie, vittnande om sin författares alltid vakna,

[1] Anmälan af Phonetische Studien i Zeitschrift f. neufranz. Sprache und Litteratur 1888 Bd X Heft. 4, s. 132.

sällsynt skarpa observationsgåfva; utan tvifvel ett af de värdefullaste bidragen till tidskriften.

Utom nu nämnda längre uppsatser innehåller tidskriften i hvarje häfte åtskilliga kortare bidrag, recensioner, notiser m. m. Från och med andra årgången kommer med hvarje band att följa en bibliografi öfver fonetisk litteratur.

E. L—n.

Gudinnan Förnuft.

Det var för ett sekel sedan
i revolutionens dar,
när jublande Frankrike redan
sin frygiska mössa bar,
såg furstar och herrar blöda,
såg på med föraktfull min
och drack sig kinderna röda
af årets skummande vin.

Den gudom, som huldhet skänkte
åt kungar af guds behag,
som i sin rökelse dränkte
hvar glimt af en bättre dag,
som än med mirakler lekte
och än med kättarebål,
den guden ej längre bevekte
ett folk med frihet till mål.

Nej, nej, förnuftet som lossat
de snärjande kedjor och band,
förnuftet som fängelser krossat,
som stuckit fästen i brand,
som blixtrat i Voltaires öga,
som brunnit varmt hos Rousseau,
förnuftet, det fria, höga,
till gudom man valde då.

Man samlades så att dyrka
den nya gudinnan Förnuft.
Det vida fältet var kyrka,
och hvalf spände högblå luft.
Ett altar med växter gröna
man reste i slättens dam,
och dit att gudinnan kröna
en jublande hop bröt fram.

De förde en vagn med en kvinna,
ett flarn framför folkets flod.
Skön var hon, förnuftets gudinna;
i blommor till knät hon stod.
Gestalten spänstig sig röjde
i drägtens fallande veck;
behagfullt hon halsen höjde,
och blicken såg framåt käck.

I folkets slingrande floder,
hvar linie bruten, förströdd,
en Afrodite hon stod där,
ur människohafvet född,
ryckt med af vindarnas susning
och vaggad af vågors lek,
med örat mätt till berusning
och kinden rodnad af smek.

På altaret upp hon fördes;
ett sorl genom hopen gick.
Ett döfvande jubel hördes,
men tankfull blef mången blick.
Ett tvifvel man kände stinga:
det var ej gudinnan Förnuft.
Hon syntes så liten och ringa
mot bakgrund af hvitblå luft.

Där, där under högblå himmel
i hvitnande soligt dis
med fond utaf mängdens vimmel
och tinnar och torn i Paris,
där fordrade man en annan,
en öfvermänsklig gestalt,
som högt bar den hvita pannan,
hvars blick som i lågor smalt.

Med ögon, där dagens seger,
som soligt sin glädje bjöd,
lät ana från nattens läger
dess grubbel och sorg och nöd.
Nej, hjärnan af yrsel brände.
Ej klart hennes bild man såg,
men hon som stod där, det kände
man djupt, var för usel och låg.

Nyss glömsk af sig själf hon rycktes
framåt, och af stundens glöd
som luttrade dragen tycktes,
och kinden färgades röd.
Nu kände hon stämningen falla,
dö bort som en fjärran ton.
Hon kyldes af tankar kalla,
hon nästan frös på sin tron.

Med ögat hon kring sig sände
en tvekande bön om stöd,
och tusende blickar hon kände,
som brunno med sällsam glöd,
beundran, åtrå och tjusning,
halft vördnadsfullt, hälften fräckt.
Hon greps af en ljuf berusning,
hon rodnade skyggt och täckt.

Där stod hon, ej mer gudinna,
med blickar, som smögo kokett,
en svag, en alldaglig kvinna,
hvars gunst lät sig vinnas lätt.
Omkring henne folk i skockar,
som trängde sig fram att se,
och brokiga krigarerockar
och fanor med färger tre.

Men borta i fjärran stilla
och tyst med spirornas rad,
så skön som en hägrings villa,
låg tankarnas hufvudstad,
Paris, det beständigt unga,
liksom en framtidens syn,
och Notre Dame sträckte tunga
armar i sorg mot skyn.

Per Hallström.

Emin pascha.

Sent har den europeiska kulturen börjat bana sig väg till det inre af Afrika. De bägge samfärdsleder, som denna världsdels två mäktiga floder, Kongo och Nilen, öppna in till hjärtat af den samma, har först det nu lefvande slägtledet sett utforskas. Men knappt har detta skett, förrän den europeiska odlingen sökt följa efter i upptäckarnes spår och de europeiska länderna i täflan sökt att göra sig till godo den nya värld, som här blifvit tillgänglig. Merkantila, politiska, religiösa, kulturela och vetenskapliga syften äro alla samman verkande härvid, och äro de två första syftena bestämmande för staternas uppträdande på Afrikas mark, så äro de senare dock bestämmande för många af de enskilda personer, som påtagit sig det fordrande och farliga värfvet af banbrytare för europeisk odling i dessa nya bygder. Redan täljas martyrer bland dessas led. Gordon pascha, Gessi pascha, Lupton bey hafva redan fallit på sin post, där de vid öfre Nil-området stodo i spetsen för det kulturarbete, som här under islams fana men så vidt de förmådde i kristen anda bedrefs. Den fanatiska islamitiska reaktionen under mahdins ledning sopade bort hvad under årtiondens omsorgsfulla och trägna arbete uppbygts. Endast Emin pascha stod upprätt, bevarande vid den ekvatoriala Nilen åtminstone en del af det område, hvilket han såsom egyptisk guvernör genom trogna omsorger och outtröttlig sträfvan under de svåraste förhållanden skyddat för de arabiska röfvarne och i mångfaldig måtto utvecklat i kulturelt afseende. Med spänning har den bildade världen afvaktat underrättelser dels från honom, dels från den undsättningsexpedition, som med Stanley i spetsen gått att uppsöka honom och lemna honom hjälp. Och nu ingå underrättelser från

[illegible] att Emin vetat att med egna medel hålla [illegible] som han varit och är i islamitiska och [illegible] fruktansvärda omfamning och genom dem [illegible] verksam hjälp af den stat, i hvars tjänst han [illegible] europeiska myndigheter, inrättningar och per- [illegible] som af intresse för mannen och hans verk sökt [illegible] sådan.

[illegible] sitt arbete såsom styresman öfver den egyptiska [illegible]provinsen har Emin alltjämt bevarat sitt vetenskap- [illegible]. Han har under alla sina ansträngande ämbets- [illegible] gjort geografiska, zoografiska och etnografiska [illegible], och så länge han stod i förbindelse med den [illegible] världen under åren från 1878 till och med 1883, har [illegible]offentliggjort uppsatser om sina resor och iakttagelser i Geographische Mittheilungen, Ausland, Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig, Mith. der k. k. Geogr. Gesellschaft. Wien, och Scottish Geographical Magazine. Härjämte har dr Schweinfurth, den berömde resanden, som varit bland de första utforskarne af dessa trakter och med hvilken Emin sedan långt tillbaka stått i vänskaplig förbindelse, nyligen offentliggjort några honom enskildt meddelade uppsatser och brefutdrag. Det är på dessa, som efterföljande teckning är bygd. Att den företer åtskilliga luckor kommer däraf, att materialet har många sådana. En karta bilägges till orientering. Den lär nog i åtskilliga punkter tarfva justering; jag har uppgjort den efter ett utkast af professor P. Treutlein, hvilken begagnat sig af en öfversigtskarta, som dr Junker använde, då han efter sin återkomst till Europa i Geografiska sällskapet höll ett föredrag öfver sina resor, men den stämmer ej fullt med åtskilliga af Emins uppgifter i hans reseberättelse. Några bland stationerna och folkstammarnas namn har jag efter dessa berättelser utsatt. De med † angifna äro ej möjliga att efter dessa till sitt läge bestämma och äro gissningsvis utsatta.

I.

Frågan om Nilflodens källor har sedan en aflägsen forntid varit ett olöst problem för vetenskapen och ett lockande mål

för fantasien. Först midten af vårt eget århundrade har sett detta problem lösas. Trenne tyska missionärer, stationerade på Afrikas ostkust, företogo forskningsresor inåt landet och hörde där talas om stora sjöar, som skulle befinna sig vesterut. Med anledning häraf utrustade det Geografiska sällskapet i London en expedition under Burton och Speke för att uppsöka dessa sjöar.

Utgående från Sansibar nådde de först af alla europeer, den 13 febr. 1858, till Tanganjikasjöns stränder. De seglade öfver till sjöns vestra strand och beforo den äfven i dess längdriktning, norr och söder, utan att dock kunna uppnå dess nordända. På återväg till ostkusten lemnade Speke sin kamrat, drog norrut och nådde den 30 juli 1858 sydkusten af Afrikas största insjö, Viktoria Nyansa eller Ukereve. Utan att häller kunna uppnå nordänden af denna måste han vända om, likväl fullt öfvertygad att här hafva funnit Nilens källsjö. Att han stod så nära lösningen af ett i årtusenden olöst problem eggade honom att vetenskapligt fullfölja denna lösning. I sällskap med Grant drog Speke för andra gången från Sansibar in i Afrikas inre, och efter ett och ett halft års vandring kommo de i början af 1862 till Ukereves nordkust, där de några månader dröjde hos konungen af Uganda, den bekante Mtesa. De funno Nilens utflöde ur sjön, följde floden och nådde i februari 1863 till Gondókoro. Här träffade Speke sin vän Baker, som kommande norrifrån färdats uppför floden just i afsigt att uppsöka Speke och bringa honom hjälp. Speke drog vidare norrut, men Baker fortsatte sin färd söderut och upptäckte samt befor Albert Nyansa eller Mwutan Nzigé. Under fleråriga vandringar i trakterna i öfre Nilområdet lärde Baker känna slafjagternas och slafhandelns gräsligheter och förelade vid sin återkomst vicekonungen af Egypten en plan att eröfra och med Egypten införlifva hela öfre Nilområdet, undertrycka slafjagt och slafhandel samt införa lagenlig handel i dessa trakter och så småningom härigenom bana väg för ordnade samhällstillstånd.

Kediven Ismail pascha antog planen. Han trodde sig möjligen genom sitt dymedelst visade intresse för kulturen kunna göra de europeiska makterna sig bevågna, så att de ej skulle lägga hinder i vägen för förverkligandet af hans planer att

göra sig oafhängig af Porten. Den maktökning hans rike kunde vinna, de stora inkomster han ansåg sig kunna påräkna från de nya länderna kunde äfven blifva honom medel härtill. Alltså utnämndes Baker till pascha, drog 1870 med en liten här från Kartúm söderut, dröjde en stor del af 1871 i Gondókoro, tågade mot slutet af året vidare söderut, bygde vid Fatiko ett befästadt läger, marscherade ända in till Massindi i Unjoro, hvarifrån han anknöt förbindelser både med Mtesa af Uganda och Kabrega af Unjoro, ehuru denne senare — antagligen i följd af Bakers sätt att uppträda — höll sig mera tillbakadragen. Här anlade Baker en tredje militärstation vid Fauvera. På de områden, som Baker ansåg såsom sina, undertrycktes slafjagterna hänsynslöst, men Bakers stolta och hårda uppträdande var ej egnadt att vinna negrerna för det nya väldet. Kostnaderna för företaget hade varit jättestora — 26 millioner francs — och inga inkomster inflöto. Då fick Baker sitt afsked.

Hans efterträdare blef Gordon. Han insåg, att innan något annat kunde göras måste de nyvunna områdena knytas närmare fast vid kedivens regering och de infödde bringas till lugn. Detta skedde genom anläggande af nya stationer. Först anlades en station vid Sobat för att stänga vägen för de från landet öster om Hvita Nilen kommande slafkaravanerna, en i Gaba Schambé, som skulle spärra slafvägen från provinsen Rohl vesterut, samt en mindre i Bor. Nya följde inom kort: Ladó, Vandi, Redjaf, Laboré, Duffilé och andra.

Äfven åt andra håll sökte kediven utsträcka sin makt. Hans försök åt öster, mot Abessinien, misslyckades dock. Bättre framgång hade han åt vester, där Darfur och Darfertit föllo under hans välde — ett nu verkligen jättestort välde. Det sträckte sig nu från ekvatorn, nära nog, till Medelhafvet genom 30 breddgrader eller lika långt som från Rom till Nordkap, upptagande ett område, som sannolikt ej mycket understeg 3 mill. kvkm eller fyra gånger den Skandinaviska halföns ytinnehåll. Tydligen var dock herraväldet öfver en stor del af de nya länderna mer nominelt än verkligt. Men de anlagda stationerna voro med sin lilla besättning af egyptiska soldater dock stödjepunkter för det samma, genom hvilka en tingens nya ordning så småningom skulle bana sig väg, och guvernören Gordon var outtröttlig i att genom ständiga

resor i sitt område allt mer arbeta för dess verkliga anslutning till det nya väldet.

Gordon behöfde härvid medarbetare med förmåga att kunna handla på egen hand, och från olika europeiska nationer kommo också sådana: engelsmännen Lupton bey, Mason och andra, italienaren Romolo Gessi pascha, österrikarne Slatin bey och Marno och tysken dr Edvard Schnitzer eller som han redan nu kallade sig med ett taget österländskt namn Emin (den trogne).

Edvard Schnitzer föddes den 28 mars 1840 i Oppeln i preussiska Schlesien, där hans far var köpman. Föräldrarne voro protestanter, ej judar, såsom man sett uppgifvas. Två år senare flyttade föräldrarne till Neisse, där ännu modern jämte en dotter lefver. Sedan Edvard Schnitzer här genomgått gymnasium, egnade han sig åt medicinska studier först vid universitetet i Breslau och sedan i Berlin, där han 1864 promoverades till medicine doktor. Men redan samma år lemnade den unge läkaren både Berlin och Tyskland för att i främmande länder söka sig ett verksamhetsfält. Han begaf sig till Turkiet, och i en hög ämbetsmans följe under dennes inspektionsresor befor han Armenien, Syrien och Arabien. Efter denne mans död besökte dr Schnitzer åter hemorten sommaren 1875, men efter några månaders hvila gaf han sig ånyo på färd, denna gång till Egypten, där han såsom Emin effendi 1876 gick i landets tjänst och stälde sig till generalguvernörens öfver Sudan förfogande. Så kom Emin i beröring med Charles Gordon, hvilken två år förut fått förvaltningen öfver ekvatorialprovinsen om hand. På dennes uppdrag inrättade Emin, som snart erhöll titeln bey och slutligen titeln pascha, ett sjukhus i Ladó, hufvudstaden i den nyskapade provinsen, men blef därjämte använd på mångfaldigt annat sätt; bland annat förvaltade han förrådsmagasinen och fick i sin chefs sällskap eller ensam företaga vigtiga resor.

Så bereste Emin under sommaren 1876 delar af landen Unjoro och Uganda, där han en månads tid dröjde hos konung Mtesa, hvilken Speke 14 år förut och Stanley ett år förut besökt. Återkommen till Ladó fick han order att ånyo resa söderut. Han skulle härvid särskildt söka att vinna Kabrega, konung af Unjoro, hvilken allt sedan Bakers uppträdande hade

stält sig fiendtlig emot det egyptiska riket. Emin bryter således åter upp från Ladó och beger sig, »den evige vandraren», som han kallar sig i början af sin skildring af denna resa, åter på väg till söder, passerande Redjaf och Beddén, hvilket är beläget på en ö midt i brusande forsar. Alla transporter norrifrån aflastas här för att landvägen föras förbi forsen, därpå ånyo lastas i barkar och på dessa föras till Kiri. I Beddén inhämtar Emin underrättelser om en dvärgstam som skall bo i bergshålor vesterut och af negrerna är fruktad för de starkt förgiftade pilar, med hvilka den skjuter. Sannolikt är det dvärgstammen Akká, som Emin sedan får tillfälle att grundligare undersöka. I Kirri träffar han öfverste Mason-bey, som med ångaren Nyansa kringseglat och bestämt Lutan (eller Mwutan) Nzigés (Albert Nyansas) stränder. Sträckan från Kiri till Duffilé kan blott passeras till lands, floden far här brusande och skummande mellan höga kullar och berg. Så passeras Muggi och Laboré och med trumhvirflar och trumpetklang mottagas de i Duffilé. Härifrån göras utflykter till de närliggande Madi-byarna och insamlas etnografiska upplysningar.

På den lilla propellerångaren segla de vidare uppåt strömmen, som här är så full af växtlighet, att man esomoftast får stanna och rengöra propellern, och ut i sjön, så åt öster till stationen Magungo. Härifrån går resan tre dagar till lands genom så högt gräs, att vandrarne fullständigt försvinna däri. Här och där afbrytes enformigheten af bananplanteringar eller odlade fält med kajater eller söta batater samt sesam, hvari öfvergifna hyddor ligga, nyss lemnade af invånarne såsom deras kvarlemnade husgeråd visar. Vältrampade stigar, som korsa hvarandra i alla riktningar, visa att en liflig samfärdsel bland de infödde råder. Närmare Kiroto utvecklar sig växtligheten i öfverväldigande rikedom. En mängd odlingar med tomater, majs, lubier (ett slags bönor), sesam m. m. omgifva orten, och i skogarna hänga tunga drufvor på det vilda vinet. Färden går vidare till Massindi, där Anfina, höfding öfver alla Magungo- och Schifalū-distrikten samt en del af Lango, bor. Han är en af de få gentlemannegrer Emin har träffat. Londú passeras, Kissuga station uppnås, och slutligen den östligaste stationen Mruli. Lugnt har färden öfverallt gått, och Emin

yttrar härom: »Tack vare Gordons eminenta organisatoriska talang; tack vare hans nära nog öfvermänskliga treåriga mödor och arbeten i ett klimat, som hittills blott få förmått motstå; tack vare hans af intet hinder brutna energi har hela det ofantliga området från den nionde till första breddgraden (Sobat till Mruli) blifvit så väl organiseradt, så fullkomligt säkert, att en enskild resande kan genomvandra det med all här möjlig bekvämlighet och här egna sig åt sina studier. Gevär och ammunition äro för visso ej nödiga utom till jagt. Den som någonsin har trädt i omedelbar beröring med negrer och delvis berott af dem (transport af saker, leverans af lifsmedel o. s. v.); den som har sett och pröfvat det nämnda områdets glödande sol och feberandande träsk; den som då vet hvad det vill säga att årslångt lefva allena, fjärran från allt sällskap, alla bekvämligheter, allt för lifvet nödigt, blott den kan mäta hvad Gordon pascha här uträttat. Han måste själf skaffa sig material för sitt arbete — och af negrer!» Då Emin skref detta, anade han ej huru väl dessa ord en gång skulle kunna tillämpas på honom själf.

Från Mruli går i september 1877 marschen åter in i Unjoro till Kissuga station, härifrån till den forna stationen Londú. Hudfärgen hos Vanjoro (folket i Unjoro) varierar mycket från svart till gult, mest är dock grundtonen röd. Odlingar med kajater och lubier omväxla, här och hvar ser man majsens saftigt gröna stänglar eller tobakens breda blad. Snart mötes han af en från Kabrega sänd höfding med en gevärbärare och en noggare(trum) bärare samt hans öfriga följe. Genom ett välodladt land når man så fram till Mpara-Njamoga, Kabregas säte och Unjoros hufvudstad. Rika skänker äro Emin till mötes, och hans egna stå ej efter. Mötet försiggår med stora ceremonier. Baker har utmålat Kabrega såsom feg, hycklande, tiggande och försupen. Emin finner honom helt annorlunda. »Jag har», säger han i sin skildring af sitt månadslånga besök hos honom, »ofta besökt Kabrega och kan dock icke påstå att jag hört af honom ett opassande ord eller sett en oanständig åtbörd eller någon osed», som han beskylts för. Han gör på Emin alltjämt intrycket af en alltigenom förståndig och anständig man. Underhandlingarna gå äfven efter Emins önskan, och såsom de bästa vänner

skiljas de, enär bud ingått från Mruli, att konung Mtesa af Uganda inbjudit Emin till sig och sändt bärare till Mruli.

Emin har väl begagnat tiden hos Kabrega och lemnar en ypperlig skildring af folket, dess seder och bruk. Unjoro bildade en gång samman med Ussoga, Uganda, Uddu m. m. ett stort helt, bebodt af svarta, Vitschvesi. Då kommo från nordost folk med hvit hud och öfvervunno dem. Herskarne hette Vavitu, folket Vahuma. En del blandade sig med den förutvarande befolkningen, hvaraf hufvudsumman af den nuvarande uppstod. Vitschvesi lefva ännu, där de behållit sig rena, såsom ett slags sigenare, rena Vahuma bo i kringspridda byar, lefva öfverallt såsom herdar, befatta sig sällan med åkerbruk, hafva sitt särskilda språk och blanda sig aldrig frivilligt med de folk, bland hvilka de bo. De äro stora, hafva ett ovalt vackert ansigte, smala läppar och rak näsa; kvinnorna äro särskildt vackra och mycket eftersökta, och höfdingarne taga sig gärna hustrur bland dem. Dr Felkin, som länge vistats i Uganda och skrifvit ett förträffligt arbete däröfver, anser dem vara af Abessiniens urinvånare. I en mycket målande och liflig uppsats »Om handel och samfärdsel hos Vaganda och Vanjoro» lemnar Emin äfven en framställning af många kulturela och etnografiska förhållanden i dessa länder, hvilka vi här dock måste förbigå.

Återkommen till Mruli beger sig Emin på färd till Rubaga, hufvudstaden i konung Mtesas rike Uganda. Landet är utomordentligt fruktbart och väl odladt, byarna belägna midt i bananplanteringar, kajatodlingar, lubie- och tobaksfält. Dagsmarscherna äro små; bärarne vilja hafva tid att förnöja sig med muënge, ett slags öl som beredes af bananer, hvaraf Vaganda dessutom förstå att bereda ännu en ölsort och två vinsorter; en sort af hvardera är berusande. »Det är en ren ölfärd; från by till by eller rättare från ölkrus till ölkrus går färden.» Alltjämt är landet lika bördigt. »Ett välsignadt land breder sig ut framför oss, vidsträckta planteringar af alla slag bekransa vägen, frukttunga sädesfält vänta på skördemännen». Framför husen ligga grön tobak och majskolfvar till torkning, men ingen invånare är att se, och en dödstystnad ligger öfver landet. Hvadan detta? Jo konung Mtesas folk har om natten på hans befallning öfverfallit dessa hans under-

såtar och fört bort folk, fä och förråd af alla slag för att tjäna sin herres lustar. »I sanning ett skådespel att tydligt och klart åskådliggöra Mtesas lämplighet för civilisation». Vid framkomsten till Rubaga blir Emin mycket förvånad att här finna en hvit, mr Wilson, som sex månader vistats i Uganda, ditsänd af ett engelskt missionssällskap med anledning af Stanleys uppgifter om Mtesas lämplighet såsom stöd för civilisatoriska sträfvanden.

Hos Mtesa dröjer Emin i fulla tre månader, därunder en gång görande en utflykt på Ukereve. Så beger han sig den 30 mars 1878 på återvägen till Mruli. Hans saker, 50 packor, komma redan första dagen bort, så att han vid aftonen af första resdagen blott kan samla 20, men han är lugn; ty han vet från sina föregående besök att i Uganda kommer intet bort och de felande packorna komma också under den fortsatta marschen riktigt till rätta. Från Mruli far han nu på Nilen till Fauvera station. Han lemnar här för odlingsförsök hvita ärter och andra frön, och efter ett besök hos »gentlemannegern» Anfina vandrar han öfver Kiroto station till Magungo, där ångaren Nyansa återför honom mot norden.

II.

På resa mot norden mötes Emin i Faschoda af befallning att vända om och tillträda en ny befattning, nämligen såsom guvernör öfver förvaltningsområdet Ladó. Hittills har förvaltningen öfver negerländerna varit skild från de särskildt arabiska delarna; gränsen mellan dem har varit Sobat och Bar-el-Gasal. De senare hafva haft sin särskilda guvernör, residerande i Kartúm; öfver de förra har Gordon varit guvernör. Nu, mot slutet af 1876, sammanslås de till en enda provins, Sudan, öfver hvilken Gordon blir generalguvernör. Härigenom blef det möjligt att med större kraft inskrida mot slafhandeln, i det ej blott negerländerna, utan äfven de arabiska kunde öfvervakas och många transportvägar, som utmynnade först på det arabiska området, kunde hållas under uppsigt.

Men detta var ett svårt intrång i dessa länders förutvarande herrars hufvudnäring. Under det sista halfva århun-

dradet hade nämligen araber från Dongola och Kartúm trängt allt längre ned mot söder för att förvärfva sig elfenben och slafvar. De hade upprättat en mängd s. k. seribor, byar omgifna af pallisader och törneförhuggningar, och härifrån dels hållit negrerna i ett slags lifsegenskap, ofta med tillhjälp af negerhöfdingar, dels företagit sina allt längre gående plundringståg, från hvilka de återvändt med boskap, slafvar och elfenben till sina stapelplatser. Dylika s. k. dongolaner eller danagla funnos i stort antal på området i fråga, men nu syntes ett slut på deras handtering stunda. Det föranledde redan 1877 ett fruktansvärdt uppror i det ena af ekvatorialprovinsens fyra distrikt, Bar-el-Gasal (de öfriga tre voro Ladó, Makraká och Rohl) och spred sig ända bortåt Darfur. Gordon sände för att undertrycka det samma italienaren Gessi pascha med en liten här, och efter två års hårda strider lyckades det äfven — tills vidare. Samtidigt riktade Gordon själf i öster och norr ett fruktansvärdt slag mot slafhandlarne, i det han jagade öfver 4,000 af dem jämte deras anhang ur landet.

Det var emellertid nog ett annat element också tillstädes i nämnda uppror. Det var ofta med usla organ regeringen måste handla, ämbetsmännen själfva voro till stor del danagla och gjorde själfva affärer i slafvar; och i allmänhet saknade de hvarje medkänsla för negerbefolkningen. Helt visst var dennas reaktion mot förtrycket ej fjärran för upproret. Gordon hade till guvernörer öfver distriktet Ladó utnämnt tvänne europeer, öfverstarne Prout och Mason, men då dessa af hälsoskäl drogo sig tillbaka, följde en rad inhemska guvernörer, under hvilkas eländiga förvaltning landet återföll i ett beklagansvärdt tillstånd, hvari allt slags betryck, orättfärdighet och öppet rof hörde till ordningen för dagen. Sådan var ställningen, då Emin 1878 tillträdde sin befattning såsom guvernör öfver ekvatorialprovinsens distrikt (mudirieh) Ladó.

Förhållandena voro särdeles svåra. Befolkningen bestod till största delen af negrer, som en gång lärt känna Gordons välgörande herravälde och därför lidit dubbelt af den följande tidens svåra betryck och nu blifvit fiendtligt eller åtminstone misstänksamt stämda mot det egyptiska väldet. Men vidare befann sig utströdd öfver hela landet en mängd danagla och deras halffria tjänare eller slafvar, f. d. slafhandlare, hvilka

ännu i sina små befästade seribor i smyg drefvo sitt handtverk. Hans ämbetsmän voro i allmänhet ytterst tvetydigt folk, till största delen förbrytare, som blifvit förvista från Egypten och efter utstånden förvisningstid blifvit upptagna i regeringens tjänst. Af de egyptiska soldaterna kunde man under sådana förhållanden ej vänta mycket, disciplinen var ringa, och deras förtryck mot invånarne gaf anledning till många kollisioner mellan förvaltningen och befolkningen. Många stationer tarfvade äfven nybyggnader — under dessa himmelstreck står en byggnad knappt tre eller fyra år mot den rika insektsvärldens anfall. Lägger man härtill det omfattande upproret invid gränserna af hans provins, inses lätt hvilka kraf som stäldes på den nye guvernören.

Men det var ändå icke allt. Under nära två år var Emin helt och hållet hänvisad till sig själf utan något understöd af den egyptiska regeringen. Orsaken var, att floden blifvit spärrad genom några för den samma egendomliga dambildningar. I sitt öfre lopp inom provinsen har den ringa fall och bildar vid regntiden redan under vanliga förhållanden stora öfversvämningsområden. Utomordentligt rika störtregn hade sommaren 1878 kommit Viktoriasjön att stiga i ovanlig grad och öfversvämningarna att taga ett mycket större omfång än vanligt. Den väldiga vattenmängden förde med sig från detta område massor af gräs, vass och vattenväxter af allahanda slag, och på sina ställen stannade dessa. Efterföljande växter, gytja och slam ökade på hindret, och det packade sig samman till en allt tjockare och fastare massa, som slutligen blef alldeles ogenomtränglig och fullkomligt spärrade floden.

Redan då Emin i juli 1878 vände tillbaka från Faschoda för att tillträda sin guvernörsbefattning, fann han dambildningarna hafva börjat; två i augusti till Ladó gående ångare kommo med knapp nöd igenom. Men en i september nedåt gående ångare måste vända tillbaka till Ladó, och sedan var all samfärdsel på floden för lång tid omöjliggjord. Emin undersökte dessa floddammar och fann tre sådana med en utsträckning af 1,200 meter. Äfven Bar-el-Seraf var förstoppad, och Emin sände sin post öfver land från Bor. Det lyckades för Marno efter ihärdigt arbete att slutligen genombryta dessa dammar. Han undsatte då först Gessi pascha, hvilken, efter

att hafva kufvat det ofvannämnda upproret och på återväg från Meschra-el-Rek till Kartúm med soldater och fångar på en ångare och fyra båtar, blifvit instängd af flodstoppningarna i sjön No, där Bar-el-Djebel och Bar-el-Gasal mötas, och lidit alla hungersnödens kval. Af 500 man hade, när befrielsens timme slog, 400 dött af hunger och sjukdomar, och trots den omsorgsfullaste skötsel dog Gessi pascha själf i Kartúm till följd af sina umbäranden. Den 3 april 1880 kunde Marno lägga till i Ladó med en ångare, och de sedan två år här instängda ångarna kunde återvända till Kartúm. Flodfärden var åter fri och Emin åter i förbindelse med sin regering.

»Hvad jag under flodspärrningens två år», skrifver Emin i augusti 1880, »har lidit, hvad jag haft att kämpa med för att utan hvarje understöd föra mitt folk och mina soldater igenom, därunder göra framsteg och vinna negrerna, hvad allt detta just här betyder, det kan blott här uppskattas. Nu är floden öppen, och hvar tredje månad skall en ångare komma. Gud vare tack! ...... Då jag nu åter har papper» .....

Man förstår, att de mångfaldiga förvaltningsangelägenheterna taga till fullo tid och krafter i anspråk. Men oaktadt allt nedlägger Emin aldrig sitt vetenskapliga intresse, och man tager helt visst ej fel, om man tror att det är detta som till stor del håller honom uppe under ensamheten fjärran från beröring med bildade och under svårigheter af alla slag. De ämbetsresor, han jämt måste företaga, begagnar han alltid till vetenskapliga forskningar af olika slag, och hans iakttagelser och anteckningar äro här så noggranna, som om han vore resande af fack och ej måste egna sin hufvudsakliga tid och arbete åt andra saker samt blott under ofrivilliga uppehåll under resan eller om natten vid skenet af ofta själfgjorda ljus kunde redigera sina anteckningar. Dr Behm framhåller vid offentliggörandet af en af Emins reseberättelser »den utomordentliga noggrannheten och fullständigheten i Schnitzers itinerarupptagning. Minst hvar kvart antecknar han på blad, af hvilka hvart och ett innehåller en dagsresa, det tillryggalagda afståndet och riktningen. Vid sidan finnas talrika anmärkningar om det från vägen sedda inskrifna och tecknade. På bladens baksida befinna sig de från rastorterna tagna kompasspejlingarna i sådan mängd, att t. ex. från Gondókoro till Fadibék,

d. v. s. på fem veckor, 300 sådana pejlingar äro antecknade». Landets fysikaliska och särskildt dess meteorologiska förhållanden, dess botaniska, zoologiska och etnografiska företeelser äro i lika mån föremål för hans iakttagelser, anteckningar och samlingar.

Under flodspärrningen företager han åtskilliga resor. Så går han den 27 december 1878 från Duffilé öfver den starkt uppsvälda Nilen österut. I Faloro komma höfdingarne med två elefanttänder till skänks. Sesam, hvit durrah, eleusin, hibiskus, söta batater, mungo- och andra bönor samt tobak odlas i stor skala. Invånarne äro Madi, ett vackert folkslag med chokoladbrun färg, höga lockfrisurer, stundom i flera våningar, och halsen inpressad i järnringar samt grant målade med röd järnockra. »Individer med svart kropp och röda ben, sådana med fullkomligt rödt hufvud, andra fullkomligt svarta med runda röda fläckar på kinderna och pannan möter man vid hvarje steg.» Härifrån går färden till Fabbo, nu ej längre beläget på samma ställe som då Linant de Bellefonds några år förut besökte byn. Terrassvis uppåt går vägen härifrån till Fatiko station, hvilken är sädeskammare för hela landet från Duffilé till Mruli. I Fatiko öfverraskas Emin af ett besök af sonen till höfdingen öfver alla Schuli, Rotschamma, hvilkens inflytande hufvudsakligen man kunde tillskrifva, att hans folk så nära och villigt anslutit sig till det egyptiska väldet, men som sedan, förolämpad af en senare kommendant i Fatiko, dragit sig fullkomligt tillbaka. Sonen kommer nu och inbjuder Emin till ett besök hos Rotschamma. Och »då ju orätten var på vår sida», antog Emin inbjudningen.

Alltså går marschen vidare till Pajira, där en hederseskort möter af 20 höfdingens tjänare, beklädda med brokiga tyger och beväpnade med gamla gevär. Själf väntar höfdingen på något afstånd, omgifven af nyrödmålade i hudar klädda negrer. Under egendomliga ceremonier försiggår mötet och underhandlingarna, hvilka leda till ömsesidig tillfredsställelse. Återtåget sker öfver Fatiko och därifrån på en ny väg, entonigt ledande genom högt gräs, där man måste gå med färdigt gevär för de många leopardernas skull, till Duffilé.

I november 1879 är Emin åter på färd, denna gång mot söder. Ångaren »Kediven» föres söndertagen till lands förbi

forsarna och fallen till Duffilé, sammanfogas här åter och på den samma ångar Emin uppåt strömmen. Höga rökpelare från Madibyarna vid stranden visa att man bereder salt; man vinner det här ur askan af förbrändt gräs. Man nalkas höfdingen Vádelais område, där en ny station skall anläggas, om höfdingen tillåter. Folket är vänligt och tillgängligt, och landet gör ett godt intryck genom sina talrika små byar, belägna i bananplanteringar och omgifna af odlingar med sesam och kajater. Höfdingen Vadelais broder infinner sig med ett följe af 300 negrer, skänker växlas, höfdingen har ej själf kunnat komma, emedan han är för tjock, men brodern har uppdrag att underhandla, och det leder till önskadt resultat. Mot förbindelse att hålla noggrann uppsigt öfver soldaterna får Emin rättighet att här grundlägga en station, något som genast sättes i verket, och så grundas den sedan så betydelsefulla stationen Vádelai. Färden går vidare uppåt floden till stationen Magungo, där ämbetsgöromålen komma Emin att dröja någon tid. Fastän han på grund af flodspärrningen lider brist på ammunition, sprit och papper m. m., lyckas han dock samla åtskilligt »godt och skönt». Sändebud från konung Mtesa infinna sig här med bref och skänker från denne och hans förste minister samt bref från de franska och engelska missionärerna i Uganda. Sedan far Emin med ångaren tvärs öfver sjön till stationen Mahagi, belägen midt ibland yppiga sädesfält med höga berg i fonden. Hvad som ligger bakom dessa berg är blott bekant af negrernas berättelser. Folket kallas Luri eller A-Lur, och språket finner Emin vara närbeslägtadt med Schuli-språket eller Schifalú-språket, som talas vid Somerset-Nilen, hvilket åter han anser vara det samma som Schilluk-språket, anseende att dessa stammar norrifrån vandrat mot söder. Mycket intressant antecknar Emin om detta folks kultur, seder och språk. En liflig samfärdsel eger rum med Unjoro på andra sidan sjön, och härvarande höfdingar erkänna Kabregas öfverhöghet. Här besökas också de varma källorna med svafvelhaltigt vatten; deras temperatur är 46° och 53° C., under det sjövattnet i närheten visar 29°. Det ger Emin anledning att äfven omtala de öfriga i provinsen befintliga svafvelhaltiga varma källorna. En finnes vester om Ladó, en annan ostnordost från Duffilé, intermittent med 69° C., i närheten

här en annan med kokande vatten, en fjärde två dagsmarscher sydvest från Fatiko. Ämbetsgöromål kalla Emin bort från vidare undersökningar af detta intressanta land. Han hinner dock, återkommen till Nilen, att göra en utflykt vesterut för att uppsöka en större flod, som han ofta hört omtalas, men finner blott en vattentom fåra. Anländ till Duffilé, går han österut på en ny väg till Fatiko och finner till sin glädje, att man redan härifrån öppnat förbindelse med den nya stationen Vádelai; på 2 1/2 dag når honom här bref därifrån. Från Fatiko besökes Fauvera, och snart är han åter i Duffilé.

Innan året 1879 gått till ända timade en betydelsefull förändring i Emins förhållanden. Gordon nedlade nämligen detta år sitt ämbete och begaf sig åter till England. De män, som han dragit i egyptisk tjänst, blefvo dock mot förväntan bibehållna i sina befattningar, ehuru visserligen icke ledningen blef likartad med Gordons rättvisa och de bästa syftemål sökande regemente. Emins provins blef till och med förstorad och helt skild från Gessi paschas i vester; gränsen mot norr bildade en från Gaba Schambé rakt i öster och vester dragen linie. Han fick vidare rättighet att grundlägga nya stationer, om de själfva kunde bära sina kostnader. Han reste genast vesterut till Makraká för att härifrån skjuta nya stationer framåt mot Vádelai, då han fick höra att en ångare ändtligen från norr kommit till Ladó och flodspärrningen var slut.

Emin dröjde ej att begagna sig af tillåtelsen att anlägga nya stationer. Gordon hade af sparsamhetsskäl indragit alla sydliga stationer, bland dem äfven den i Fadibék, hvars inkomster i elfenben dock öfverstego utgifterna. Höfdingen öfver nejden hade upprepade gånger anhållit, att man måtte återupprätta stationen och åter sända soldater dit. Under 1880 företog Emin en resa till dessa trakter. Han for längs stationerna uppåt Nilen till Laboré och härifrån österut till Faradjók och Fadibék. Här inrättades på nytt en station, som lofvade att bli en af de bästa i provinsen. Äfven i Fadjulli och Fatango lät han anlägga stationer för handeln med de öster härom boende folken. Höfdingen öfver alla Schulistammarna, Rotschamma, en gammal herre, stolt öfver sin rena Vavita-härkomst och redan förut bekant med Emin, hade

sändt sin son och inbjudit Emin till sig, då sjukdom hindrade honom själf att uppsöka Emin. I hans hufvudsäte Biajo träffades de, och gåfvor och gengåfvor stärkte vänskapen. En kort marsch förde till stationen Fatiko, och härifrån fortsattes till den äfven nyss återupprättade stationen Fauvera. Härifrån besöktes den opålitlige höfdingen Rionga och den höfviske Anfina, en verklig »gentlemanneger», såsom Emin åter försäkrar. Efter vänskapsfulla möten med åtskilliga andra negerhöfdingar återvände han till Fatiko och därifrån till Ladó. Under samma tid lät han sitt folk genom anläggande af nya stationer sammanbinda Makraká med Vádelai, och återkommen till Ladó sände han en afdelning af sitt folk att öppna trakterna vester om Mvutan Nzigé (Albert Nyansa).

I mars 1881 drog Emin åter ut för att inspektera de nya områden öster om Nilen, med hvilka hans område blifvit ökadt, eller provinsen Latúka, dittills förvaltad af Lupton bey, hvilken nu såsom Gessi paschas efterträdare öfvertagit förvaltningen af mudiriet Bar-el-Gasal. Resan utgick från Gondókoro vid Nilen, hvilken station af Gordon öfvergifvits, men nyligen åter blifvit besatt med en garnison af tio soldater och nu såsom stödjepunkt för vägen till Latuka utvidgats till en grenstation af Ladó. Befolkningen är talrik och marken väl odlad; den består af en meter tjock kaffebrun humus. Färden går vidare in i Liriadistriktet, hvars höfding är den store regnmakaren Rugang, med någon svårighet af brist på bärare, då folket ej vill lemna sitt jordbruksarbete. Liria är för öfrigt en Baristam. I hufvudorten Rinjak träffas höfdingen omgifven af 200 af sina män; mötet eger rum under stora brödfruktträd och ficus. Området har först för ett år sedan anslutit sig till det egyptiska väldet och är ännu nästan oafhängigt, men kan redan genomvandras nästan utan betäckning. En fortsatt färd för genom träskartade trakter, som i regntiden böra vara helt öfversvämmade. Det är ett verkligt elefanteden; trupper på hundratals elefanter marschera omkring, icke just till fördel för vägen, som är så söndertrampad, att man med knapp nöd kan lotsa sig fram mellan alla hål och gropar i den. Genom ljusa akasieskogar, som följa och där talrika spår vittna om besök af bufflar och giraffer, vidare genom ett vackert parkland når man fram till Okkela eller Wakkala, en station besatt af 20

soldater, upprättad året förut på höfdingen Tschelongs begäran för att skydda hans folk från de årligen återkommande infallen af Behrfolket. Landet är skogrikt och utomordentligt rikt på vilda djur: elefanter, bufflar, giraffer, zebror och antiloper m. fl. Kring stationen ligga för deras fångst 17 fallgropar. Egendomligt nog hafva alla tama djur som man fört hit, nötkreatur, hästar, åsnor och mulåsnor, efter kort tid gått under, sedan de svullnat på olika kroppsdelar, förlorat aptiten och afmagrat. Emin tror sig kunna förklara detta såsom beroende af en massartad invandring af inälfsmaskar, så mycket mer som det skjutna villebrådet formligen vimlar af sådana. Lejon, leoparder, smärre felisarter, hyenor äro så alldagliga företeelser, att man snart lär sig förbise dem. Endast leoparderna äro fruktade, emedan de ofta nog anfalla människor, under det lejonen aldrig göra det, ehuru de kunna ligga två eller tre samman i buskskogen. Negrerna anse att de stå under kommando af en negerhöfding, en ytterst enfaldig och godmodig man, som ständigt håller två tama lejon i sitt hus. Då under Emins närvaro ett lejon gått ned sig i en fallgrop, sändes bud till denne höfding, som lät inskjuta en fäld trästam i sned riktning, på hvilken lejonet spatserade ut, »och sedan det rutit sin tacksamhet, aflägsnade det sig». I den närliggande ån bedrifves ett rikt fiske med nät, som spännas öfver den; stora fiskar, som man fångar, slår man i hjäl med käppar, men krokodiler, som äro utomordentligt talrika, lössläppas. Hustrurna samla i nät frukter från en närliggande skog af borussuspalmer; männen äro endast jägare men skickliga och synnerligt modiga. Endast beväpnade med spjut angripa de elefanter, rinoceros och till och med bufflar, »något som visserligen vill säga mer». Men marken är tjänlig för odling, och soldaterna odla sorgumkorn, majs, jordnötter och utmärkta vattenmeloner. För samlare är Okkela ett förlofvadt land, och Emin ger af det rika djurlifvet här en den behagfullaste tafla, liflig, färgrik och lefvande. Härifrån leder en mycket befaren väg till Bor. Emin går dock en annan väg vidare i östlig riktning till stationen Lóronio, nära höfdingen Latomés by af samma namn. Landet är ofantligt fruktbart, byn räknar omkring 1,000 stridbara män, och Latomé gör anspråk på öfverhöghet öfver ännu 13 byar, af hvilka några äro större än Lóronio. Lato-

més makt grundar sig på, att han är känd såsom en stor regnmakare. Mot Emin är han ytterst förekommande och frikostig. I sydlig riktning härifrån kommer man så till hufvudstationen i Lattúkalandet Tarrángole, den äldsta kolonien i landet, redan 25 år förut öppnad af danagla i tjänst hos Kartumköpmän. Sedan dess har det ständigt varit en plats för elfenbensbyte; på grund af befolkningens stridbara lynne har det ej här kunnat komma till slafhandel. Talrika hjordar af nötkreatur, får och getter beta här, då höfdingen förmått skydda dem för danaglas plundringslust. Få kulturväxter hafva odlats, men med soldaterna hafva nya införts, söta batater och bananer. Lattukafolket är en i Schuli inskjuten enklav, olikt alla andra härboende folk. De äro lidelsefulla jägare, sky icke att angripa buffeln med spjut eller på sin sköld mottaga en leopard. Under växlande scenerier och delvis genom fullkomligt oberoende land går färden härifrån på tre starka dagsmarscher till stationen Agaru, en af guvernementets ytterposter. Tolf timmars sträng marsch för till stationen Fadibék; härifrån besökes stationen Fadjúlli, belägen i ett fullständigt savannland. Orten är ytterst vigtig såsom förmedlare af byteshandeln med Langoländerna i öster och sydost. Bytesartiklar äro elfenben och strutsfjädrar, och Emin ger sitt folk nödiga order ej blott att samla strutsfjädrar utan äfven att vid alla härvarande stationer inrätta hägn för strutsar och uppföda sådana; äggen utkläckas helt enkelt på det sätt, att man inlägger dem i sädeshögar och låter värmen verka. Återvägen går till Fadibék tillbaka, vidare öfver den lilla stationen Faradjók till Obbo nyinrättade station och härifrån till Laboré.

På hösten samma år (1881) kan Emin resa vesterut för att inspektera de trakter, med hvilka hans område här blifvit ökadt, det forna mudiriet Rohl, delar af Njamnjamländerna och Monbuttu. »Med samma känslor som dem en skolpojke erfar, då den första feriedagen börjat», lemnar han Ladó den 15 september, tågande åt nordvest med en viss försigtighet på grund af de talrika här varande lejonen. Talrika euforbiahägnader visa platsen för forna byar, som ännu för några få år sedan blomstrade, rika på människor och hjordar af nötkreatur. »Nu hamra hackspetterna på dem, och hyddornas spillror

täckas af ödsligt gräs och solanaceer, mer medlidsamma än människorna, som här höllo sina jagter på boskap och medmänniskor.» Folket är Njambara, en Baristam. Man kommer vidare in på Kedurústammens område, och rast hålles i höfdingens by Kediba. Härifrån till Morlabba. Folket flyr undan i alla byar som passeras. »De måste här vara vana vid omild behandling, då det i vår provins helt visst icke skulle falla en människa in att fly för annalkande resande.» Befolkningen arbetar flitigt med åkerbruk, sedan kreatursskötseln af danagla förstörts: durrah, duchu (Penicillaria), eleusin, sesam, två arter lubier, hyptis och tobak odlas. På en af elefanter illa tilltygad väg färdas man vidare. Elefanter äro här så talrika, att på en timme mötas fyra hjordar med tillsammans 120 individer. I byn Biti rastas, och här väntar ett styft arbete. Emin har fordrat hit till genomsyn handlingar från den stora i närheten belägna stationen Amadi angående befolkningen härstädes, och de gifva vid handen åtskilligt kuriöst. Här lefva icke mindre än 455 man danagla, dragomaner o. s. v., af hvilka blott 40 äro anstälda i styrelsens tjänst; de öfriga sakna sysselsättning, äro, som dokumentets författare angifver om de 8 fakirerna, »hänvisade till Gud, den högste». Med deras hustrur, konkubiner och barn uppgår antalet oproduktiv befolkning till 2,200 dylika »liljor på marken», hvilka alla lefva på en befolkning af icke mer än högst 8—10,000 negrer. Det är föga underligt, att detta område ej lemnat styrelsen några inkomster. Kreatursskötseln är förstörd, de rika tillgångarna på säd, honung, vax, olja, fett af butyrospermum m. m. förtäras på platsen, befolkningen utplundras först och säljes sedan till slafvar. Plundringståg företagas från stationen till angränsande trakter, och slafvar sammanföras i sådan mängd, att de ej finna afsättning utan få öka den oproduktiva befolkningens antal. Till och med de närmast boende negrerna, på hvilkas bekostnad de lefva, gå ej fria. Höfdingar från de närmaste byarna infinna sig med klagomål hos Emin, och på två dagar öfverlemnas åt dem 240 individer, mest hustrur och flickor, som frånröfvats dem. Häri inräknas ej de talrika Monbuttu, som genast försättas i frihet och få återvända hem; deras antal uppgår på ett par dagar till 201, och härtill komma ännu 200, andra stammar tillhöriga slafvar, som försättas i

frihet och få återvända hem. Sålunda på ett par dagar ej mindre än öfver 640 slafvar försatta i frihet. Med parasiterna gör Emin rent hus. Alla som ej kunna uppvisa någon sysselsättning, hvaraf de lefva, få lemna landet genast; de öfriga få betala en viss skatt och förpligta sig att ej på något sätt tynga på negrerna, vid äfventyr att om klagomål inlöpa mot dem genast få rymma landet. En officer och 50 man besätta stationerna. Hos alla här vesterut boende negerstammar liksom i Makraká finnes något passivt, en brist på elasticitet och motståndskraft, som ofördelaktigt skiljer dem från deras grannar, Dinka- och Baristammarna och har möjliggjort innästlingen af danagla samt befordrat utbredningen af mord, rof och plundring liksom af slafveriet. En Monbuttuhöfding, Gambari, som hållits internerad i Bar-el-Gasal under två år, befrias af Emin, och den brokiga skaran af negrer af olika stammar, som begära att sändas hem, ökas hvarje stund. I olikhet med öfriga negrer synas Monbuttu hålla fast samman sins emellan och älska sitt fädernesland. Bland skaran finnes äfven en bullrande godvän af dvärgfolket Akká, tämligen stor för sin ras, 1,36 m. hög. Det gifver Emin anledning att inhämta underrättelser om detta märkliga folk, så mycket mer som ännu en Akká tillföres honom, 1,24 meter hög. Akká är ett rent jägarefolk utan fasta bostäder och sönderfallande i ett stort antal små stammar, hvilka draga omkring på andra stammars områden i Monbuttu- och Amadilandet. De slå sig ner någon tid på ett ställe, bygga här små hyddor, drifva jagt och byta det nedlagda villebrådet, hudar, fjädrar o. s. v. mot den bosatta stammens cerealier. Nekas dem detta, äro de ytterst hämndgiriga och farliga. Hela kroppen är betäckt med en styf och tät, nästan filtartad hårväxt, och huden är starkt veckad särskildt vid ögonvinklarna, hvilket ger dem ett gubbaktigt och gråtmildt ansigtsuttryck.

Vid Bufi äro de i pålbyggnadernas land. Husen äro uppförda på plattformar, uppburna af pålar. I undre våningen mellan pålarna äro köket och förråden belägna, och här sofva äfven tjänarne. Marken är ej sumpig, hvarför detta sätt att bygga är så mycket egendomligare. Landet är rikt. Hvarje gård är omgifven af en liten trädgård, där majs, bamier, lök, ett slags hvita bönor m. m. odlas. Bananer, citroner, bittra

oranger och papayaträdet eller melonträdet, hvilket Emin infört från Uganda, dit det från Sansibar spridt sig, hafva utbredt sig från stationerna och trifvas väl, liksom bomull. Mycket skulle här kunna göras för jordens brukande, men slafveriets elände trycker allting ner, och ingen människa tänker på att begagna sin tillvaro till annat än rof, plundring och slafhandel. Man har ej ens gittat vidmakthålla bambuhägnaderna kring byar och gårdar, så att leoparderna midt på ljusa dagen gripa folk i deras hus. Vid stationen framkallar Emins ankomst en formlig panik, och dagarna äro honom för korta för det arbete han har att utföra. På två dagar har han satt 400 slafvar i frihet och sändt dem hem; de allra fleste äro tagna från den närmaste omgifningen, och dagligen komma negerhöfdingar från när och fjärran och återfordra från dem röfvadt folk. Därvid kan han ej räkna på understöd af härvarande ämbetsmän, som ställa ett passivt motstånd mot allt hvad han företager. En af styrelsens ämbetsmän har själf samlat 84 negerslafvar. Härtill kommer den misshandlade negerbefolkningens klagomål öfver våldsamheter och landets fullkomliga förödande. På ett par veckor hafva 500 bärarelaster säd hitsändts af de infödda, men genast blifvit förtärda. Magasinen äro tomma, folken klaga öfver hunger och drifva druckna omkring i seriban. »Naturligtvis har jag grundligt rymt upp bland packet och tänker nu att negrerna skola hafva mera ro och känna mer respekt för styrelsen än hittills.» Befolkningen är Bufistammar, hvilkas språk synes olika de öfriga här boende negerstammars, men liknar Madi vid öfre Bar-el-Djebel, hvilket föranleder Emin till det antagande, att vid invandring af andra stammar vesterfrån Madi blifvit söndersprängda och att därför flere enklaver finnas af dem bland de öfriga här boende stammarna.

Genom Lehssi-, Mittu- och Agahrstammarnas land — den senare en Dinkastam — kommer Emin med sitt följe till stationen Ajak, en af de äldsta danaglakolonierna och medelpunkten för slafmarknaden. Stationens föreståndare är Defaallah, »en till och med bland detta pack framstående skurk, som plundrar med koranen i hand.» Han har dagen före Emins ankomst af fruktan för efterräkningar jagat bort öfver 400 slafvar af hvarje ålder och kön, tagna från de kringboende folken

Agahr, Kietsch, Atot och Mandari. Ungefär 200 utvalda flickor har han gömt hos förtrogna höfdingar och dragomaner, d. v. s. fria eller halffria i hans tjänst varande personer. Stationens ämbetsmän och befolkning bestå för öfrigt af utskum från Kartúm, Berber, Dongola o. s. v. »Den som där ej kunnat finna någon utkomst eller varit för lat att arbeta har här bygt sig en hydda och lefver sedan han fylt den med hustrur och tjänare på negrernas bekostnad såsom Gud i Frankrike.» Denna befolkning anslår Emin till en 300 man med lågt taget 3,000 slafvar — 10 pr man. Alla här anstälda tjänstemän hafva dessutom slafvar eller halffria tjänare, hvilka, beväpnade med styrelsens vapen och ammunition, slå sig ner i negerbyarna och med väpnad hand aftvinga deras befolkning afgifter af allahanda slag, hvilka de dels själfva förtära, dels insända till sina herrar. »Jussuf pascha Hassan, Hassan bey Ibrahim, Mula-effendi (högre egyptiska ämbetsmän i Gasal) och hvad de allt heta dessa duodes-satraper ega dussintals dylika rofnästen, täckta af deras namns glans och prestige.» Andra väpnade slafvar genomströfva landet och jaga slafvar för sina herrar. Utom den hvarje år »för styrelsen» indrifna säden tages en ännu större mängd, som användes till bränvinsbränning — den enda konst som dessa herrar lärt negrerna. Och att därförutom massor af sesam, sesamolja, butyrospermumfett, honung, vax och jordnötter fordras såsom skatt, faller det ingen in att förneka. För öfrigt stjäles här sedan länge i så stor skala, att man blott kan undra öfver att något blifvit kvar; och att ännu så många negrer existera, beror för visso icke på styrelsens beskydd, utan är att tillskrifva den omständigheten, att dessa Dinkastammar veta att skydda sig själfva med sina långa spjut. Hvad skulle ej kunna göras af denna rika mark, om den rätt brukades och framför allt rätt och säkerhet herskade och parasiterna vore borta! Emin afsätter stationsföreståndaren och jagar honom jämte åtskilliga andra personer af samma halt bort samt beordrar 50 soldater från Schambé till stationens besättning. »Detta gjorde det begripligt för folk, att negrerna här ändtligen skulle njuta människorätt.»

Från allt det äckel han känner öfver härvarande tillstånd vänder sig Emin med så mycket större kärlek till naturen

och djurvärlden och söker sin vederkvickelse i studier och samlande, allt under det marschen går vidare till Rumbek, hufvudorten i det forna mudiriet, nu distriktet Rohl. Grundad af en sedan som slafhandlare beryktad fransk legationsattaché har den till sist tillfallit egyptiska väldet, hvars auktoritet ända till Emins ankomst dock varit endast till namnet gällande. Ehuru lagd på en plats, där brist på vatten är särdeles känbar och sådant endast kan fås genom djupa brunnar, har Rumbek dock vunnit betydelse såsom medelpunkt för alla omgifvande danaglakolonier, såsom stapelplats för allt från söder och vester samladt elfenben, »hvitt och svart», och såsom en fristad och tillflyktsort för alla dagdrifvare och oduglingar från de af danagla bebodda kolonierna i Sudan. »Stationen är en förfärlig ort, så usel som blott bränvin och syfilis, slafhandel och ohyra kunna göra en ort.» Smutsen är öfverväldigande och lukten »prodigiös». Man har haft tid att sända bort slafvarne, då man fruktade efterräkningar från Emin. Före hans ankomst var slafvarnes antal 3,000; nu funnos 6- à 700 kvar. Knappt var han på stationen, förrän 165 Monbuttuslafvar af bägge könen kommo till honom med begäran att blifva återsända till sitt land, bland dem en mängd barn på 5 à 6 år; 45 af dessa tillhörde föreståndaren för stationen, Mula-effendi. Öfver 400 slafvar sättas i frihet och sändas hem. Underhållet af alla dessa dagdrifvare har ej gjort någon svårighet; säd lemnade negrerna, och då kött fattades, befans någon negerstam upprorisk, en razzia företogs, och boskap drefs hem. Så insändes en berättelse till styrelsen, och allt var klart. Sedan 1877 har hela förvaltningen här hvarken fört räkenskaper eller ingifvit sådana. Föreståndarne hafva lyftat penningar af styrelsen till löner åt folket men på åratal ej utbetalt något. Förfalskade sigill och förfalskade kvitton fullständiga systemet. För öfrigt är orten full af böneplatser, smyckade med hvita fanor, och med fakirer (lägre muhammedanska andliga). Ett egendomligt faktum är, att islam, efter ett mer än tjugoårigt bestånd ej i hela Ekvatorialprovinsen gjort tio proselyter — »en tydligare dom öfver den hittills förda hushållningen gifves väl knappast». Emins arbete här underlättas något af att allt kartumafskummet förlorat lusten att stanna, och mer än gärna beviljar han dem fritt aftåg

till Bar-el-Gasal, där danaglaregementet blomstrar lika väl som före Gessis tid.

Om den här boende negerstammen Agahr, en Dinkastam, har Emin många intressanta meddelanden att göra. Egendomligt bland annat är, att man här och hvar har den stora jätteormen Python africanus såsom en privilegierad huskamrat i hyddorna. Kvinnorna insmörja den med fett och mata den stundom därmed. En sålunda invand orm anfaller aldrig sitt husfolks getter och får utan drager långt in i skogen att jaga och vänder så åter på besök till sitt husbondefolk, där den ständigt är välkommen. En säregen ställning bland Dinkafolken intaga Derr, ett egendomligt jägarfolk, som lefver af jagt eller arbetar såsom smeder för de andra stammarna men af dem hålles såsom en pariakast. Ett af Derr's sätt att jaga torde förtjäna omnämnande. De inhägna en vattensamling, lemnande blott en smal lucka för villebrådet, som kommer för att dricka. I denna binda de med genomborrad stjärt en mycket giftig, 1 m. lång orm, som de förstå att bemäktiga sig, och denne biter de djur, som passera på väg till vattnet; 2 à 3 antiloper om dagen kunna de på detta sätt förskaffa sig.

Öfver stationen Djoht går färden till den yttersta stationen i provinsen, Lang, Schweinfurths Scherifi, ett gammalt bekant röfvarenäste. Så föga uppbygda af Emins ankomst voro danagla, att de höllo gemensamma böner för att påskynda hans afresa. Härifrån sker återfärden på en sydligare väg. På den lilla stationen Mabongo sitter en enda danagla och regerar såsom en sultan. Hans sädesmagasin skulle med hvad det innehåller kunna proviantera Ladó för en 4—5 månader, och ändå står sädesskörden för dörren. »En förtviflad hushållning!» Öfver stationerna Lobaledé, Gueri och Sajadin går resan till Amadi, där ett kort uppehåll göres för stationens reorganisering och fördelningen af de under tiden anlända soldaterna. »Äro våra soldater också just inga änglar, älska de också att hafva hustrur och vid tillfälle låta betjäna sig — de äro ju också blott negrer —, så äro de dock vanda vid disciplin, och jag kan hvad angår deras behandling af befolkningen och godt förstånd med denna blott berömma dem. — Men skall resultatet af mina mödor ega bestånd?» Öfver Kediba går så färden till Ladó.

III.

»Tänk» — så börjar Emin ett bref till Schweinfurth, dateradt Ladó den 25 dec. 1881, således omedelbart efter hans återkomst från nyss skildrade resa — »tänk, att vår trädgård redan nu i grönsaker och frukter afkastar för styrelsens räkning nära 1,000 piaster i månaden, det är dock för visso uppmuntrande. Vi hafva nu satt i verksamhet en lokomobil, som jag utbedt mig från Kartúm för att bevattna — den första i hjärtat af Afrika verksamma ångmaskinen! —, och hvar och en vill nu anlägga en trädgård.» Han förtror Schweinfurth sina bekymmer och svårigheter, och man ser att de ej äro ringa, samt förelägger honom sina planer. Han önskar att Ekvatorialprovinsen må bli skild från generalguvernementet öfver Sudan och sålunda själfständig såsom i Bakers och Gordons tid. Skall han såsom hittills vänta 5 à 6 månader på godkännandet af de mått och steg han vill taga, kan han ej uträtta något vidare. Och numera kan provinsen själf uppehålla sig — något som Gordon aldrig trodde. Det framgår däraf att han för det tilländagående året, det första af verklig skötsel, är i stånd att insända till styrelsen 5—6,000 pund sterling nettobehållning, hvari ändå ej åtskilliga produkter, kautschuk, olja o. s. v., äro inräknade. I ett bref, dateradt en månad senare, den 31 januari 1882, är han ännu mera förtviflad öfver att ej kunna få handla själfständigt och uträtta något. Han har fått bref från dr Junker och Casati från Monbuttuländerna, framläggande allt det elände som slafväsendet där vållar. Dagligen gå slafkaravaner från dessa sydliga länder mot norden till Bar-el-Gasalprovinsen. Han vet ej ens hvilken som är hans gräns mot detta »slafnäste». Han har anhållit att Uandos och Kifas områden skulle läggas under honom, så att han kunde hindra dessa slafkaravaner, men från styrelsen fått afslående svar, han har sändt en militärexpedition mot Monbuttu men blifvit tvungen att draga den tillbaka, emedan han ej haft fullmakt att afgöra däraf framkallade tvistigheter. »Och nu sitter jag här skärande tänder och förslösar tiden med skrifverier i stället för att kunna handla.»

Styrelsen har antydt för honom att han gärna får en tids permission för att resa till Kartúm. Han for också dit i början af 1882 och dröjde där nära ett halfår. Men han fann förhållandena där vara af så föga uppmuntrande art, att han trots alla sympatier som från européer och araber kommo honom till del var »hjärtligt glad» då han åter fick vända Kartúm ryggen och ånga mot söder igen, och han fann det »verkligen angenämt», då han åter befann sig »hemma» midt ibland negrerna. Men man märker väl i hans förtrogna bref till Schweinfurth, hvilka bekymmer han hyser för sitt verks bestånd. Hans vistelse i Kartúm har gifvit honom en ännu klarare inblick än han förut haft i Sudanguvernementets oduglighet och oförmåga att kunna uträtta något, i all synnerhet nu sedan mahdiupproret satt dess förmåga på prof och den visat sin svaghet.

Redan i juli 1881 hade Muhammed Achmed, som bodde på ön Aba i Hvita Nilen och länge bland de kringboende stammarna njutit stort anseende för sin helighet, förklarat sig för mahdi — den siste profeten —, sändt generalguvernören, de närmaste underguvernörerna och stamhöfdingarne bref med uppmaning att de måtte erkänna hans andliga öfverhöghet, upphöra med sin dåliga vandel, ej förtrycka folket och lyda hans befallningar. Till honom slöto sig en mängd exalterade araber, och hans anhängares antal ökades alltmer särskildt genom de i stort antal här boende lägre muhammedanska andliga eller fakirerna. I stället för att genast energiskt inskrida såsom Emin enträget hade rådt, med styrka framhållande att det här var frågan om vida mer än en sektrörelse, sände generalguvernören Rauf pascha en herre, som skulle teologiskt vederlägga mahdin, och en liten afdelning soldater, som skulle gripa honom. De senare blefvo nedgjorda, den förre undkom till Kartúm för att där berätta om sin teologiska seger. Med ett stort och nu väl beväpnadt följe drog mahdin åt vester, predikande öppet uppror mot »turkarne», d. v. s. egypterna. Rörelsen framställer sig tydligt såsom en arabisk reaktion mot det usla egyptiska regementet. Guvernören af Faschoda erhöll nu befallning att tukta rebellerna, och han drog ut med sina odisciplinerade trupper af samma art som vi lärt känna från Emins resa i distriktet Rohl. Då dessa ej påträffade mahdin,

drogo de plundrande fram genom de arabiska byarna vid floden och drefvo därigenom den trogna delen af befolkningen upproret i armarna. Ändtligen fick guvernören öfver Faschoda befallning att draga sig tillbaka till sin stad och strängt hålla sig på defensiven. Men denne företog sig att handla på egen hand och föranstaltade med sina araber jämte höfdingen öfver Schillukstammen med hans folk en stor expedition mot mahdin. I ilmarscher och utan att folket fick vare sig hvila, mat eller dryck tågade han emot upprorsmännen, men blef fullständigt slagen. Mahdin hade emellertid utsändt sändebud, som genomdrogo alla trakter och uppeggade befolkningens fanatism. Enstaka Schúrefa — profetens afkomlingar — hade slutit sig till honom och därmed ökat hans auktoritet, och en mängd fakirer, som vid Blåa Nilen egde stora byar och länderier, hade gjort gemensam sak med honom.

Rauf pascha, som insett, att sudaneser ej kunde kufvas med sudaneser, hade begärt en kår af 4,000 man från Egypten, men han blef nu afsatt, och hans efterträdare Giegler pascha utrustade en väldig expedition af danagla och irreguliära trupper af alla slag och färger, och i spetsen ställdes Jussuf pascha Hassan, känd för sina beryktade slafaffärer och omnämnd i Emins resa i Rohl. Då Emin är på återresa från Kartúm till Ladó, får han i Faschoda den öfverväldigande underrättelsen, att Jussuf paschas armé blifvit i grund tillintetgjord. Af ungefär 5,000 man hade blott 200 undkommit. Katastrofen var föranledd uteslutande genom anförarens oskicklighet, som ej aktat på pröfvade officerares råd och dessutom ledt sitt företag med en vansinnig sorglöshet. Så hade lastdjuren i stället för att föra vatten, föda och ammunition för folket varit lastade med mrissaöl och konkubiner — »en irreguliär reser aldrig utan ett mrissakrus, en rosenkrans för böner och flere konkubiner.» Samtidigt hade upproret spridt sig till Sennar och Kordofan, och med knapp nöd hade man kunnat hindra att Kartúm redan nu tagits af upprorsmännen.

Stationen Sobat, som förut tillhört Ekvatorialprovinsen, men sedan blifvit lagd under Faschoda, hade redan vid upprorets början blifvit uppgifven. Detta var väl orsaken till att Emins sedan länge framställda böner att återfå den nu blifvit hörda. Han ville genom den samma dels afskära vägen för

slafkaravanerna från de östligare delarna af sin provins, dels genom att anlägga ett par tre stationer härifrån till Bor försäkra sig om en postväg till Kartúm oberoende af ångares ankomst till Ladó och möjliga förstoppningar i floden. Vid Sobat mötte honom ungefär 2,000 Schilluknegrer med sina höfdingar, hvilka allt sedan nederlaget under guvernörens af Faschoda ledning hållit sig fjärran från stationen. Att de i så stort antal slöto sig till Emin, utgör ett talande bevis för deras förtroende för honom, och i bästa sämja arrangerades saken.

Det är ej underligt, att efter allt detta Emin känner sig väl till mods först då han är hemma igen. Här erfar han, att oroligheter utbrutit äfven vid nordgränsen till provinsen Bar-el-Gasal, där upproriska negerstammar och mahdins folk skaffa guvernören Lupton bey nog att göra. »Det synes verkligen, som om just Egyptens aflägsnaste provins, ekvatorialländerna, för ögonblicket är den enda fullkomligt lugna delen af riket.» Helt visst är det Emins verksamhet som är orsaken härtill, och innan vi gå vidare torde en samlad blick på denna vara lämplig.

Först och vigtigast står hans verksamhet såsom chef för förvaltningen. Från sitt hufvudsäte Ladó ledde han denna, då han ej personligen öfvervakade den under sina omfattande inspektionsresor. Under sin vistelse i Ladó kunde man se honom kl. 6 hvarje morgon göra ronden genom härvarande hufvudsjukhus för provinsen, för att sedan sysselsätta sig med sina ämbetsgöromål.

Långsamt men säkert höjde han, understödd af en stor organisationsförmåga, sin provins ur det förfall, hvari den befann sig vid hans tillträdande af sitt ämbete. Och därvid stod han nästan fullständigt ensam utan någon vän och hjälpare vid sin sida och med sådana underordnade ämbetsmän som förut skildrats. Inom kort tid var den herskande korruptionen undertryckt, och skatterna började regelbundet inflyta. Genom hans uppträdande vunnos för styrelsen många negerhöfdingar, som förut stält sig motvilliga eller fiendtliga, och stationerna, anlagda till skydd för negrerna, till stödjepunkter för handeln och till medelpunkter för odlingens utbredande samt försedda med en liten besättning af en officer

och några soldater, öfvervakades på det omsorgsfullaste. De gamla stationerna nybygdes, de nedlagda återupprättades, nya anlades genom vänlig öfverenskommelse med eller på begäran af negerhöfdingarne, och på detta sätt utsträcktes alltjämt provinsens område, icke med vapenmakt utan genom hans personliga inflytande. Dylikt hade tydligen ej gått för sig, om ej tillståndet i hans provins varit sådant, att negrerna kände sig tryggare inom än utom den samma. Han hade med framgång företagit det svåra värfvet att rensa sin provins från de där sedan gammalt innästlade slafhandlarne och slafjägarne, hvilka bland de statslösa negrerna drefvo sin lika ofarliga som gräsliga näring, understödda af regeringens egna ämbetsmän. Hvad han 1882 säger om stationen Bor är karakteristiskt för hela hans förvaltning: »Stationen Bor var såsom alltid högst snyggt hållen, omgifven af stora trädgårdsanläggningar och i bästa förstånd med de tusende kringboende negrerna, hvilka, sedan jag utdrifvit danagla ur detta deras bålverk och därmed gjort slaffångst och slafhandel omöjliga, hafva lärt känna sig såsom människor. Att för öfrigt styrelsen äfven materielt vunnit därpå, framgår däraf att afgifterna i säd, de enda vi upptaga, nästan fördubblats. Folken, som förut lemnade sina hem för att hällre på de många öarna i floden föra ett eländigt lif såsom fiskare än uppgifva sina barn, hafva allmänt vändt hem igen och odlat stora sträckor af förut ödeliggande land. Hela vägen från Bor till Ladó, så vidt man håller sig till flodens vestra strand, är sålunda en oafbruten rad af byar och hyddor.» Och att negrerna numera ej låta behandla sig hur som hälst visar den omständigheten, att några af hans folk i Ladó, som ej kunnat afhålla sig från att under hans frånvaro i Kartúm göra ett par smärre boskapsrazzior, härunder blifvit dödade. »Det är att hoppas, att folket däraf tager lärdom för framtiden.»

Stationerna voro äfven medelpunkter för handeln med de kringboende folken. Här tillbyttes deras olika produkter, säd och andra cerealier, kryddor, kaffe, tobak och andra njutningsmedel samt kautschuk, sesamolja, butyrospermumfett, arachisolja, som här ersätter smöret, andra oljor, hvaraf tvål och såpa bereddes, honung och vax, strutsfjädrar och elfenben

och annat som det rika landet frambringar. Tyvärr hade styrelsen förbjudit enskilda handlande att uppträda här nere; den hade själf handeln om hand och lemnade de dåligaste varor till tre- eller fyrdubbelt pris mot det vanliga. Att Emin led häraf är gifvet, förbudet fann han vara endast ett ytterst odugligt palliativ mot slafhandeln, och det vållade blott att, då under långa tider ej ångare anlända från Kartúm, man var i saknad af det nödvändigaste. Under hela året 1882 kom sålunda blott en ångare, den samma som förde Emin till Kartúm, och den hade ändå inga varor med sig, och hans begäran att få en stor flodbåt för varor afslogs. Under tiden för flodspärrningen, då handeln var fri, voro de vida bättre försedda än under senare tider. Negrerna i det distrikt, som stationen omfattade, hade ock att insända en mindre årlig natura-afgift såsom skatt.

De mångfaldiga stammar, i hvilka negrerna äro splittrade, hafva hvar sina kulturväxter, som kunna vara mycket olika inom korta afstånd. De nyttigaste af dessa sökte Emin sprida öfver hela sin provins, liksom att från andra trakter af världen införa nya kulturväxter. I bref till Schweinfurth meddelar han åtskilligt om sina odlingsförsök. Från Uganda har han 1876 infört ett jätteträd, Mpaffuträdet, hvars frukter lemna en välluktande olja och hvars virke ej angripes af träskalbaggar. I Lúbarilandet har han funnit en växt som frambringar 40 à 50 rotknölar, hvilka kokta äro förträffliga. Odling af sjömajs utbreder sig redan bland negrerna, ris trifves ypperligt och är i farten att utbreda sig. Hvete har han nyligen odlat, och skörden lofvar blifva den bästa, om fåglarna ej förstöra den. Vinrankan har ändtligen slagit rot, sedan den tio gånger misslyckats. Carica papaya, vattenmelonträdet, som Emin 1874 fört med från Uganda, har nu spridt sig öfver hela hans provins och äfven härifrån öfver Bahr-el-Gasalområdet. Lök odlas nu öfverallt. En foderväxt — guatemalagräset — har ej kommit sig för så väl som han trott, men han har utsått nytt. »Efter långa, långa mödor» har han ändtligen uppdragit 10—15 eukalyptusträd till en meters höjd. Af frukter trifvas bäst fikon, limoner, citroner, anoner och vattenmelonträd. Tre arter af bananer bära riklig frukt. Fruktbärande träd från Indien, bambuarter från Birma och Kina

trifvas och sprida sig. Stationerna äro medelpunkter för dessa odlingar och odlingsförsök, och han har lyckats väcka sina infödda officerares och soldaters intresse därför, om ock åtskilligt ännu fattas, innan det sorglösa negersinnet kan lära sig att tänka på morgondagen. »I allmänhet har kärleken till trädgårdsskötsel och odling under de sista åren betydligt ökat sig, och dagligen får jag bref med anhållan om frön och plantor. Våra soldater och officerare förstå rätt väl, att en väl skött trädgård lemnar sin egare ej blott nöje utan också påtaglig nytta. Ni känner ju negernaturen .... Har växten eller frukten mognat, så ätes den; att behålla frön för nästa sådd, därpå tänker visserligen ingen — därtill fins ju Emin bey i Ladó! Hundrade gånger har jag sändt frön och bedt dem bevara sådana, hundrade gånger har man lofvat mig det, men kom såningstiden, skref man till mig efter frön. På senare tid har det för öfrigt blifvit något bättre, och jag tänker att med tålamod skall jag dock till sist bringa det till något.».

Sammalunda söker han införa och sprida husdjur, något som har sig svårare, då negrerna blott känna intresse för djur, så vidt de äro ätbara. Därför har han ej kunnat uppfostra skötare till de sex indiska elefanter, som kediven Ismael sändt från Kairo och hvilka oskadade till fots tillryggalagt den 3,000 km. långa vägen därifrån till Ladó, hvarunder de sex gånger passerat Nilen simmande. Gordon hade dessvärre af sparsamhetsskäl återsändt de indiska vaktare, som åtföljde dem, och därför har Emin ej gagn af dem. Han har försökt få unga afrikanska elefanter att tämja, men det har ej lyckats, trots alla löften af negerhöfdingar. Men kamelerna befinna sig väl och sköta posttjänsten mellan Ladó och Redjaf, och Emin väntar sig ännu större nytta af dem. Åsnor hålla sig ej länge, till och med sådana som han hämtat från Langolandet (Galla), där man för mjölkens skull håller sådana. Ett af hans lifligaste önskemål är att tämja eller acklimatisera bufflar, men det har ännu ej lyckats. Kaniner, som han infört, trifvas, och utmärkt håller sig och förökar sig en stor and, som han infört från Uganda. Den har nu spridt sig öfver hela provinsen. Äfven dufvor synas kunna acklimatiseras.

De vägar, som leda mellan stationerna, blott stigar trampade af fotgängare och ofta igengrodda af den rika växtlig-

heten, söndertrampade af elefanter eller ofarbara genom öfversvämningar i regntiden, förbättras, och varaktigare sådana börja anläggas, afsedda för godstransport med oxar. Godstransporten sker annars blott genom bärare, och svårigheterna härvid vålla Emin mycket bekymmer. Trots allt arbete har det ej lyckats att förmå Behrstammarna kring Ladó att odla mera säd än de själfva förbruka, och stationens behof däraf måste med bärare föras från Makraká. Men de ofta förekommande transporterna, stundom i regntiden, då väderlek och vägar äro svåra, stundom vid tid då arbetet på fältet skall företagas, kännes tyngande för befolkningen på denna väg, så att Emin med allvar tänker på att förlägga hufvudstationen längre söderut eller måhända just till Makraká. Mellan stationerna upprättas en regelbunden postförbindelse en à två gånger i veckan.

På stationerna hålles en sträng ordning. De äro befästade och försedda med officerare och soldater, flere eller färre allt efter stationens storlek, sålunda militärstationer. Efter hand har Emin gjort sig fri från en stor del af de egyptiska soldaterna och officerarne och ersatt dem med infödda, som han öfvat i vapen och disciplin. Ännu 1883 har han dock en hel mängd danagla, men de kunna ej göra vidare ondt. »Jag kan ej», skrifver han detta år, »beklaga mig öfver dem. Jag har från början hållit dem under järngissel, ungefär så som man håller en bataljon baschi-bozuks i tygeln, de älska mig icke, men de frukta mig och lyda därför. Kan vara att tämligen egendomliga situationer, som jag lyckligtvis var vuxen, förskaffat mig ett slags nimbus.» Det ligger nog åtskilligt bakom det senare anspråkslösa yttrandet. Emellertid visade de följande allvarliga tilldragelserna, hvilken värdefull och duglig här han vetat skapa af negrer.

Huru Emin i sitt arbete understödjes af styrelsen och sina underordnade ämbetsmän, därom nämner han ej mycket, men ett och annat undfaller honom dock i hans förtroliga bref till Schweinfurth, hvaraf man kan finna, att styrelsen har gjort sig skyldig till stor försumlighet och likgiltighet och att ämbetsmännen äro af mycket misstänkt beskaffenhet. Åtskilligt har framgått af mina föregående skildringar, till annat får jag anledning att senare återkomma. Blott ett par notiser

må här inrymmas. En stor mängd af de förslag Emin framstält för provinsens bättre organisation och hans anhållan om mera hjälp afslås ständigt. År 1882 har hans provins lemnat i nettobehållning 8,000 pund sterling (144,000 kronor), hvaraf han aflemnat det mesta i Kartúm, men han har blott och på upprepade böner kunnat erhålla smärre summor därifrån, hvilka han användt till betalande af innestående löner från åren 1879 och 1880. Samtidigt utbetalar man 30,000 pund sterling för ett ministerium i Kartúm, som skall afgöra frågorna angående hans länders förvaltning, som ej känner till dem och ej intresserar sig för dem. Ångare komma sällan och med dåliga varor. Det finnes ämbetsmän, som man ett helt år lemnat utan någon som hälst tillförsel, och man kan ej undra på, om de motsträfvigt göra sin pligt och vid hvarje tillfälle bedja om afsked.

Men Emins verksamhet såsom högste ledare af förvaltningen och banbrytare för odlingen under de svåraste förhållanden är ändå ej nog för hans verksamma ande. Han lemnar ej ett ögonblick sitt vetenskapliga intresse, och forskningar i olika vetenskapliga ämnen äro hans nöje och vederkvickelse. Antydningsvis hafva dessa i det föregående berörts och särskildt hans kartografiska arbeten under hans många resor framhållits. Hvarje ledighet begagnar han för iakttagelser, anteckningar och samlingar i etnografi, zoologi, botanik, och hans skildringar, publicerade i olika vetenskapliga tidskrifter, äro ej endast intressanta för fackmannen utan, lifliga, målande och noggranna, äro de ett nöje att läsa för hvarje bildad. Så samlar han skallar för att sända till Virchow, företager mätningar på negrerna efter Brocas schema och med hans apparater, urskiljer med skarp blick de fysiska och kulturela egendomligheterna hos de många negerstammarna och framställer på sina iakttagelsers grund teorier om deras slägtskap och vandringar. Underhjälpt af ett ovanligt språksinne studerar han deras språk och ställer samman ordböcker däraf. Redan före sin hitkomst beherskade han tyska, franska, engelska och italienska språken samt flere slaviska språk, och han talade turkiska och arabiska såsom en infödd. Man ser af hans skildringar, att han samtalar med flere negerhöfdingar på deras eget språk.

Hvad Emin i zoologiskt afseende uträttat, kallar den kompetente domaren dr Hartlaub i Bremen, »Nestorn i Afrikas ornitologi», för »beundransvärdt i högsta grad». »Huru Emin pascha förstår att samla, det lära tusende mönstergilt preparerade och till största delen af honom egenhändigt färdiggjorda hudar, som från Ladó eller Vádelai nått till Europa eller sedan åratal vänta på att öfverföras. Intet exemplar har blifvit försändt af Emin pascha, utan att det bär snyggt och tydligt påtecknadt dagen för dess nedläggning, noggrann uppgift öfver fyndorten och lika samvetsgrann öfver könet efter anatomisk undersökning, måttet på det nyss fälda djuret samt de mjuka delarnas färg. Därtill hänvisar det hvarje exemplar bifogade numret till en hvarje sändning bilagd katalog, hvari vigtiga biologiska anmärkningar bifogas .... För det af honom zoologiskt och särskildt ornitologiskt genomforskade området af det östliga Ekvatorialafrika har Emin paschas verksamhet varit banbrytande. För det centrala Monbuttu är allt — och det är mycket — hvad Emin pascha vid blott ett kort vistande därstädes uträttat i zoologiskt afseende, absolut nytt, och efter allt hvad hans bref antyda kan man motse en rikedom af sköna upptäckter.»

Ändå är han ej nöjd. Sina vetenskapliga forskningar får han ofta afbryta för sina ämbetsgöromål, och det stundom då han står alldeles invid lösningen af vigtiga problem eller afgörande af betydelsefulla tvistiga frågor särskildt i geografiskt afseende, lätt förklarligt då han blott på lediga stunder kan egna sig åt forskningen, och berömvärdt, då det visar med hvilken trohet han egnar sig åt sin civilisatoriska hufvuduppgift. Men därför begär han ofta i enträgna ordalag, att man måtte öfvertala någon europeisk forskare att begifva sig till honom. Också har ingen sådan under den tid han haft något att säga här passerat genom hans område utan att blifva på bästa sätt af honom omhuldad och understödd. Alla, som trädt i personlig beröring med honom, erkänna fullt och helt hans ädelmod, oegennytta och självförsakelse. Schweinfurth benämner honom »en genom många år af självförsakande verksamhet pröfvad karaktär». Den engelske missionsläkaren dr Felkin, som lärt väl känna honom under sin vistelse i Uganda och varit den förste som ledt allmänhetens uppmärk-

samhet på honom genom att i sin bok »Uganda and the Egyptian Sudan» (1882) på ett högst tilldragande sympatetiskt sätt skildra hans förvaltningsverksamhet och dess följder, kallar honom »en af de älskvärdaste och oegennyttigaste män som någonsin funnits .... hur mycket han uträttat skall väl aldrig blifva bekant». Och nyligen har han om honom fält följande totalomdöme: »Min personliga bekantskap med Emin pascha sätter mig i stånd att förklara, att hans hela verksamhet härrörde från ren människokärlek. Han älskar det land, som han gjort till sitt hem, han älskar det folk, bland hvilket han verkar, han aktar de inföddes väsen och är af den öfvertygelsen, att det är möjligt att lyfta dem till en hög grad af civilisation och i Centralafrika grunda ett varaktigt rike, där rätt och rättvisa herskar, men förtryck och slafhandel skola vara okända och där handel och näringar kunna blomstra.»

Huru han skall kunna påskynda och befästa sitt verk, därpå har han alltjämt ständigt tänkt och därpå har han arbetat oförtrutet. Stundom synes verket honom gå för långsamt, och han tviflar på möjligheten att kunna civilisera negrerna blott med tillhjälp af negrer. En gång till och med upptager han lifligt Schweinfurths förslag att för landets uppodling, vägars anläggning m. m. införa kineser — »ett par hundrade kineser, etablerade någonstädes på en gynsam punkt under öfversigt af *praktiska* europeer, skulle utgöra en bättre kärna för afrikansk civilisation än alla indiska elefanter och bepansrade ångbåtar». Han tror också att detta är det enda sätt, hvarpå den odrägliga slaffrågan kan lösas. Något senare vänder han sig till Schweinfurth i varma och vältaliga ordalag för att få till stånd en expedition af europeer till sig. »Hade man användt en ringa summa för utrustande af en liten expedition hit, hälst för mig bestående af tyskar, så skulle jag framskjutit den i det ännu oockuperade landet söder om Makraká — ett paradis —, folket skulle vara blott några dagsresor aflägsna från oss och sålunda i ständig förbindelse med världen, i ett sundt högland, ett skydd och en välsignelse för de kringboende negrerna, och framskjutandet af små stationer till Kongo i den hittills fullkomligt obekanta sträckan från vestkusten af Albert Nyansa till Njangve eller också en förpost till Beatricegolfen och slutligen till Tanganjika skulle

kunna ske på kort tid. Har konungen af Belgien alls inga medel för en sådan station? Och vore det eder alls icke möjligt att anskaffa sådana?... Stationen skulle hålla sig själf genom jagt, odling, trädgårdsskötsel (elfenben!!) — därefter vore personalen att välja, folk som icke blott kommendera och taga stjärnhöjden, utan då det kräfves också kunna arbeta .... Hvilken oändlig nytta äfven vårt land skulle vinna af ett sådant företag, huru just närvaron af flere europeer skulle lemna vårt sträfvande emot slafveriet verksammare understöd än 10 konsuler i Kartúm eller förökade och förbättrade upplagor af engelsk-egyptiska slafkonventioner, är klart.» Om ej annat folk kan fås, kan man ej få missionärer? I Kartúm har han användt all möda på att förmå därvarande missioner att här anlägga en station, »ej på det dåraktiga sättet som i länge sedan förflutna tider, utan etablissement efter mönster af det franska i Bagamoyo kanske med något mindre religiös barlast och mindre salmsång». Efter hvad han hört om msgr. Lavigerie synes denne honom vara rätte mannen, och han tänker sätta sig i förbindelse med honom. Men hvad som skall göras, skall göras snart. »Det är just hvad jag önskar, att jag förrän jag dör gärna skulle vilja veta mitt hittills uträttade arbete mera säkradt än genom utsigten att se träda i mitt ställe en högansenlig bey, som hvarken har förstånd eller kärlek för landet och dess bebyggare ..... Jag ber eder — Schweinfurth — vredgas ej på mig att jag besvärar eder, att jag ber eder om råd och hjälp — jag har ju ingen människa, som jag kan förtro mig åt och är därtill också ämbetsman .... Jag kan väl vid allt detta förekomma eder något egoistisk — men söker ej hvarje trädgårdsmästare skydda den blomma, som blomstrat upp under hans händer.»

IV.

Den 9 oktober 1882 börjar Emin, gående i sydvestlig riktning från Beddén, en inspektionsresa genom Bari- och Makrakástammarnas land. Färden går genom vaggande gula gräsfält med talrika euforbiahägnader, ett aldrig felande tecken

på forna boskapsparker, som visa att landet en gång varit talrikt bebodt. Koppor, missväxt, men framför allt de ständigt upprepade razziorna hafva gjort landet hardt när till en ödemark. Den första stationen Gumbiri är nyanlagd, och de kringboende negrerna äro ännu tämligen skygga. Från Fadjelústammens land kommer man in i den närbeslägtade Kakuákstammens, där flere stationer äro belägna. Landet är här liksom förut bergigt, och såsom silfverband glänsa talrika störtbäckar, som förena sig till ett större vattendrag, vid hvilket den lilla stationen Korobé ligger. Vägen stiger uppåt till vattenskilnaden mellan Chor-Ieï och Bar-el-Djebel, där stationen Djanda ligger. Denna har nu förlorat i vigt, sedan en ny station anlagts vid öfre Kibbi, sammanbindande Vádelai med Tambira i Loggolandet och Kubbi i Monbuttu genom en rak och till stor del segelbar väg. Folken här tillhöra Madi-gruppen, hvilken består af flere stammar: de egentliga Madi, Lúbari, Kalliká, Loggo-stammar, Abukaja m. fl. Gruppen bildar en från andra stammar skild, kompakt afdelning liksom Barigruppen, Dinka-gruppen m. fl. Hela det område denna grupp bebor har förut varit enormt rikt på boskap, och ännu i dag hafva enstaka trakter bevarat stora och talrika hjordar. Men i allmänhet har kreatursbesättningen genom razzior från Makraká blifvit bragt till noll och intet; från mången expedition medförde man 6—8,000 nötkreatur. Så mycket mer blomstrande har åkerbruket emellertid gestaltat sig. Och markens beskaffenhet lika väl som de meteorologiska förhållandena äro ytterst gynsamma härför. En mångfaldig mängd kulturväxter odlas äfven, däribland en för Emin fullständigt ny rotväxt. Äfven för samlaren är trakten ett paradis.

Vägen går åter öfver Korobé till den lilla stationen Langómeri. Befolkningen — Kakuák — är talrik och landet väl odladt. Ieï passeras simmande — »huru bärarne med sina bördor på hufvudet kommo öfver, är mig ännu i dag oförklarligt». Efter en rast i den dåliga stationen Vátako når man till stationen Rimo, hufvudorten i Kakuák och Fadjelú-landet. Dessa stammar höra till Bari-gruppen, dit äfven höra de egentliga Bari, Marschia, Njambara, Liggi, Mandari och Schir. Rimo är folkgräns, centrum för ett verkligt babel af stammar. Vid stationen trifves bomull väl.

Man kommer härefter in i Makrakálandet, som är ytterst bördigt och genom sina bostäders anläggning och fältens odling påminner om Uganda. Vidt omkring sträcka sig åkrarna fulla af söta batater; maniok, tobak och bananer planteras öfverallt; äfven yams odlas. Emin påträffar här åtskilliga tacksamma människor, som han året förut i Rohl befriat från slafveri. Vid Kabajendi station finner Emin i ämbetsmännens trädgårdar citroner, söta limoner, papaya (vattenmelonträd), fikon och anoner; alla införda från Ladó, trifvas förträffligt. Likaså lök och vattenmeloner. Bomull har detta år för första gången här planterats, och resultatet är godt och uppmuntrar till vidare försök. Nu skall turen komma till indigo och ris. Makraká tillhöra Njam-njam eller A-Sandéh-gruppen, som bebor trakterna vester och söder härom och är ett helt annat folk än Monbuttu. Makraká är egentligen ett hånnamn, med hvilket landets ursprungliga invånare betecknade de två från vester framträngande A-Sandéh-stammarna Iddio och Bongbé (Bombé äfven kallade) på grund af deras kannibalism. Af de forna människoätarne ha dock nu blifvit flitiga åkerbrukare, härför och för sin pålitlighet högt skattade af Emin. Det har dock ej lyckats att leda dem till boskapsskötsel. Försök i den riktningen hafva blott ledt till att de snarast möjligt uppätit de dem gifna korna. Ätbart är för Makraká öfver hufvud allt, som rör sig, från elefanten till steppkatten, från den ståtliga pytonormen till de feta insektlarverna i förruttnade träd. De älska lidelsefullt musik och äro utmärkta smeder.

För tillfället äro Njam-njam mycket talrika i Kabajendi. Orsaken ligger i förhållandena i den angränsande Bahr-el-Gasalprovinsen. Sultan Mbio, en mäktig Sandéh-höfding, hade, stödd på sitt anseende och vapen, i det längsta hållit sitt land slutet för egypterna. Emin befann sig just på väg till honom för att på fredlig väg, såsom han så ofta gjort, förmå honom att ansluta sig till guvernementet — vare sig han nu handlade på egen hand eller ändtligen fått styrelsens medgifvande efter många trägna böner. Men han kommer för sent. Rafaï- och Hassan-aga från Bahr-el-Gasal hafva sedan sex månader fört krig med honom, och sedan allt hans elfenben tagit slut, har han måst gifva sig fången. »Skada på den tappre krigaren!» utbrister Emin. Mbios broder sultan Uando, en annan Sandéh-

höfding har nu undan de båda agarnes förtryck tagit sin tillflykt in på Emins område och möter honom här i Kabajendi. Emin erbjuder honom och hans folk de fria områdena söder om Tomajá.

Öfver den lilla stationen Tomajá genom Abaká-stammen och Mundú-stammen (en Monbuttu-stam, hvars närmaste anförvandter bo vid Uëlle) går färden till stationen Kudurma, där Abaká-höfdingen Ansea bor. Vidare tågar man öfver den lilla stationen Kanga, högt belägen, hvarför de lida mycket af kölden. Termometern visar kl. 6 om morgonen 15° C., »en verkligen rysk temperatur för oss vid värme vana låglandsboar». Färden går genom förödda odlingar och förbrända byar till byn Ombamba, där halt göres och bud sändes till den närliggande seriban Ssabbi, hvilkens herre Abdullahi Abd-es-Ssammat skall instämmas att stå till svars för guvernören. Det är från honom och hans anhang som ödeläggelserna förskrifva sig, och han har ej nöjt sig med att röfva, plundra och bränna, utan brukar äfven för sitt privatnöje låta afhugga händer och fötter på folk. Det är upprepade grymheter af denna art som kallat Emin hit, sedan upprepade klagomål hos förvaltningen i Bar-el-Gasal ej ledt till något, »ty där är allt god vän och bror». Emellertid befinnas röfvarne hafva två dagar före Emins ankomst med pick och pack flytt undan. En station upprättas emellertid här för att hindra upprepandet af dylika skändligheter. Landet är bebodt af Babuckur, en Monbuttustam, som har ännu sämre rykte såsom kannibaler än till och med de öfriga Monbuttu.

I följd af Mbios tillfångatagande och röfvarepackets flykt är vidare framträngande utan gagn. »Med tungt hjärta» företager Emin återresan, nu på en annan väg, öfver Gosa. Under vägen hit föras af negrer till honom tvänne danagla i slafoket. De hade vid ryktet om Emins annalkande försökt om natten passera gränsen med 5 à 6 slafvar, men blifvit gripna af negrerna själfva. »Det är för visso ett godt tecken att något sådant är möjligt utan uppror i landet.» Stationen Gosa är hufvudstation i Abukajalandet, upprättad blott några månader förut för att öfvervaka vägen från Monbuttu till distriktet Rohl och Bar-el-Gasal, något som förra årets er-

farenhet i Amadi visat vara väl behöfligt. Bomull trifves här förträffligt och har gifvit upphof till en industri, som för framtiden väl kan blifva af stor betydelse, till väfveri. Det är dock för närvarande endast danagla med deras tjänare, som tillverka ett slags lätt bomullstyg, damúr, hvilket just är lämpligt för klimatet och här är af bättre beskaffenhet, än Emin någonsin sett det i Kartúm.

I den lilla Abukajastationen Mandá finner Emin väl skötta trädgårdar, och papaya-(vattenmelon)trädet bär riklig frukt. I stationen Aluganja tillåter tiden blott ett kort uppehåll, och vägen till stationen Nembe är oangenäm på grund af träsken bevuxna med skarpt gräs. Och nu sänker sig vägen från berglandet ned i låglandet, där särdeles vidt utsträckta sorgumfält utbreda sig. Från Abukajas land kommer man åter in bland Makraká. Odlingarna blifva allt rikare och mångfaldigare, ju närmare man kommer till Makraká—Ssugáïre. Under tre timmar är vägen egentligen blott en spatsergång genom sorgumfält och odlingar af hyptis, tobak, batater och kolokasier. »De många gårdarna, omgifna af snyggt hållna fält, de nätta hyddorna, träd behängda med bundtar af majskolfvar och andra frön, de många näten och banden till vildtfångst, de många tefrosiaknippena för fiskfångst — allt gifver landet ett gästvänligt, hemtrefligt uttryck, hvilket ännu mer stegras genom invånarnes höfliga, vänliga uppförande.» Efter en på grund af rik nederbörd besvärlig vandring, hvarunder man mesta tiden får vada genom gyttja och vatten, når man fram till stationen Vandi, den äldsta i provinsen Makraká.

Sommaren 1883 finna vi Emin på resa i det egentliga Monbuttu vid Uëllefloden. Hans afsigt är att inspektera den nya vägen från Tingasi längs Uëlle eller som den här kallas Kibali eller Makua till Vádelai, inrättad för att bespara befolkningen i Makraká tyngden af sädes- och elfenbenstransport. Hans väg går öfver Vandi och Ndirfi för att härifrån gå söderut till Loggo och Tambira, där hufvudkvarter skulle tagas. Men anländ till Ndirfi får han bekräftelse på ett rykte, att några Sandéh-höfdingar beslutit undandraga sig styrelsens öfverhöghet. De hitlända underrättelserna om oron och upproren i Bar-el-Gasal och de svårigheter, som häraf uppstått

för egyptiska regeringen, hade gifvit dem djärfhet nog härtill. Dessa höfdingar voro till största delen icke legitima, utan antingen sådana som af danaglas halffria tjänare eller slafvar (s. k. dragomaner och farúch) blifvit gjorda till höfdingar eller också sådana som med våld usurperat höfdingskapet. En del hade satt sig fast vid Dongu och beherskade vägen till Monbuttu. En af dem, som efter hand förskaffat sig 35 gevär, terroriserade befolkningen, idkade systematiskt kvinnorof, hade fråntagit resande deras styrelsen tillhöriga vapen och öppet förklarat sig fullkomligt oberoende. Emin vände sig därför till stationen Mundú och inbjöd de affälliga höfdingarne att möta här inför sig, men ingen kom, och de vägrade sålunda öppet lydnad. Inga soldater hade han hos sig, men anseende det nödvändigt att energiskt inskrida, gick han om natten med stationens 10 man till den närmast boende affällige höfdingens by, tog honom till fånga, innan man hunnit sätta sig till motvärn, konfiskerade några och 20 gevär, försäkrade befolkningen att intet ondt skulle ske dem eller deras gods och drog tillbaka till stationen, hvarifrån den fångne sändes österut. Samma dag blef i en stor församling en ny höfding vald, hvarefter Emin i all hast marscherade mot sydvest för att öfverraska egaren till de 35 gevären; denne hade dock försvunnit, men gevären togos i beslag, och i en församling af öfver 40 Sandéh-höfdingar blef flyktingen förklarad afsatt och den rättmätige arfvingen till höfdingskapet förklarad vald. Ännu mer än detta imponerade på Sandéh, att de sammanröfvade kvinnorna återstäldes till sina anhöriga. Så var med ett slag vägen frigjord och lugnet återstäldt. Och nu gick vägen till Monbuttu, hvarifrån dagligen kommo bref med uppfordran, att Emin måtte personligen skipa rätt därstädes.

Dongu öfvergås således vid den lilla stationen med samma namn, likaså Sandéhlandet mellan Dongu och Kibali, och den 15 juni stod Emin för första gången vid stranden af denna mäktiga flod. Öfvergående den kom han in i det egentliga Monbuttu, vid hvarje steg allt mer beundrande landet och »särskildt fullkomligt hänryckt öfver den verkligen öfverdådiga (gloriosen) växtligheten». Landet har förut öfverallt varit odladt, såsom förvildade bananplanteringar och

trädaktigt uppskjutna maniok visa. Men då en plats upphört att odlas, skjuter en otalig mängd växter och träd upp, omgifvande och blandande sig med de planterade, nu förvildade, »och så har man nu det sällsamma nöjet att marschera på en smal stig mellan växtmurar utan ringaste lucka i, där kulturväxter i yppighet täfla med de egentliga skogsbarnen. Midt i dessa träd- och växtmassor inskjuta sig små öppningar, besatta med hyddor och soltak, där grupper af kvinnor förrätta sina husliga göromål, vanligen omgifna af talrika barn .... en idyll i människoätarnes land.» I Bellima, Gambaris säte, göres halt. Trakten är tätt befolkad, ehuru gårdarna knappt falla i ögonen, emedan de äro förlagda i öppningar i skogen eller kringslutna af hög vass-skog, genom hvilken blott smala fotgängarestigar föra. Om egentlig odling är knappt tal, så vidt man ej dit vill hänföra plantering af bananer, maniok, batater och kolokasier. Naturen har så slösande utstrött sina gåfvor öfver landet och gjort individens underhåll så lätt och utan möda, att ett regelbundet arbete är öfverflödigt. Häri ligger väl äfven nyckeln till den samhälleliga utvecklingens stillastående. Dock odlas majs något, men grundlaget för näringen är bananen, som förekommer i tre varieteter. Hjordar finnas icke, och kött är en lyxartikel, det må vara af ett fett guineasvin, en torr apa eller en död anförvandt. Man har emellertid på senare tider börjat bedrifva mer hemlighetsmakeri med människoätandet, men det är dock en allmänt herskande sed. Vissa höfdingar, som afhålla sig därifrån, njuta just för den skull stort anseende. Här gjorda iakttagelser kom Emin äfven att tro, att Monbuttustammarna i Makraká ej ännu gjort sig fria från den fäderneärfda seden, något som han förut dock hoppats. Ett litet band af skogsdvärgarne Akká håller för tillfället till här, och äfven dessa äro människoätare. För öfrigt hafva Monbuttu åtskilliga goda drag både i sin karaktär och sin begåfning. De äro särskildt mycket händiga, och Emin är öfvertygad att man af dem med ringa möda kan utbilda ytterst skickliga handtverkare. Öfver den lilla stationen Maigok, i hvars närhet riklig järnmalm fås, förbi den store höfdingen Jangaras säte Nendja når man så fram till landets hufvudort Tingasi.

Här stannar han några dagar, flitigt upptagen af ämbetsgöromål och forskningar. Genom danaglas inblandning i Monbuttus inre angelägenheter, afsättande af höfdingar och insättande af andra utan börd och till och med af annan stam hafva oroligheter föranledts bland dessa strängt på legitimiteten hållande stammar och rubbningar i eganderättsförhållandena inträdt. Just här har den store, mäktige och praktälskande negersultanen Munsa haft sitt säte, men sedan han fallit i strid mot en af de inträngande slaf- och elfenbenshandlandena, hafva hans söner skjutits undan, och till höfding öfver landet har upphöjt sig Gambari, son af en smed, hvilken slug och trolös spunnit ut sina intrigers trådar öfver hela landet. Hans säte är Bellima. Öster om honom herskar Kadabó, likaledes illegitim; den rättmätige arfvingen är dock här oduglig till höfding. Vester om honom åter har Jangara sitt land med säte i Tingasi. Han är legitim; likaså de söder härom boende Ssanga den lille och Ssanga den store, den förre en brorson, den senare en broder till Munsa. Emin gör upp ett fullständigt, sex slägtled omfattande stamträd öfver höfdingarne för att kunna skipa rätt.

Äfven långt vester ifrån komma åtskilliga höfdingar, mest Sandéh, och knyta vänskapsförbindelser med Emin. Till den mäktigaste af alla, Kanna, sänder Emin skänker, då han är mycket angelägen att stå i vänskaplig förbindelse med honom; hittills har han förhållit sig afvisande. »Men hvad just denna landsdel hittills sett från danaglas sida, som dock uppträdde officielt, var knappt egnadt att ingifva honom lust till anslutning eller ens till förtroende. Det är dock säkerligen nu afhjälpt; jag har arbetat rättskaffens, och landets nya organisation torde bättre motsvara dess önskningar och behof, i synnerhet som den uppgjorts efter rådslag med de inflytelserikaste höfdingarne.»

Den mest framstående bland dem alla, Munsas broder Ssanga kommer söderifrån för att uppvakta Emin, hvilken befriat honom från en lång och oförtjänt fångenskap. »Det är negerfursten, sådan man älskar att föreställa sig honom. Han var åtföljd af en mängd folk och förde ungefär 20 elegant målade damer med sig. Sedan länge hade mitt hjärta ej gladt sig åt ett så elegant och därtill täckt sällskap, som

den dag då hela detta sällskap, förstärkt af Jangara med ungefär 40 af sina hustrur, kom för att göra visit hos mig. Hade icke tillstymmelserna till blygdhöljen funnits, hvilka allt för mycket erinrade om Afrika, hade man bland alla dessa chignonger kunnat tro sig vara i ett estetiskt tesällskap ..... Det är för folket här såsom öfverallt i landet tämligen obegripligt, hur en mänska kan intressera sig mer för djur och växter än för slafvinnor, hur man för berg och flod och dal och fält kan ådagalägga ett större intresse än för negrernas egendom i kor och getter. Och det kan man ju ej förtänka folket — hvem har hittills oegennyttigt sysselsatt sig med detsamma.»

Naturligtvis har Emin som vanligt med sig från Ladó och Makraká en mängd frösorter, som fördelas bland höfdingarne till odling. Stationsofficerarne hafva börjat odla tobak, hvilken blir utmärkt god, citroner, granater och fikon, som lofva det bästa. Vinrankor, gujaver, hvete och ris skall man nu söka odla. Större mängder af nötkreatur och getter skola från öster införas. Af landets produkter är kautschuken alldeles förträfflig, sedan Emin lärt folket ett nytt sätt att bereda den; den förekommer i så riklig mängd, att ensamt den bör kunna blifva en källa till landets välstånd. Äfven palmolja produceras.

Under det korta uppehållet medhinnes äfven åtskilligt vetenskapligt arbete. En förträfflig uppsats öfver Monbuttufolket, dess natur, seder och odling är ett resultat häraf. En ordsamling öfver Monbuttuspråket skrider raskt framåt, de zoologiska samlingarna öka sig dagligen med nytt och hittills obekant, de botaniska samlingarna kunna mindre vidgöras, då Emins förråd på tidningspapper tagit slut — det är öfver ett år sedan någon ångare kommit från Kartúm till Ladó — men han samlar frön o. d.

Gärna hade han därför följt Ssangas ifriga inbjudningar att besöka honom och sålunda tåga söder ut. Eller också hade han velat tåga vesterut, där hvarje steg närmade honom till dr Junkers vistelseort, den berömde mångårige forskningsresanden vid Uëlle och dess flodsystem. Men efter blott åtta dagars vistelse i Tingasi måste han åter bryta upp mot öster, dit trängande ämbetsgöromål kallade honom. »De

officiela göromålen hade till allsidig tillfredsställelse blifvit uträttade och jag torde hoppas, att Monbuttu hädanefter skulle glädja sig åt en reglerad och ordnad förvaltning.»

Men på väg till Bellima får han höra, att Dinkaupproret vid Bar-el-Gasal spridt sig ner till hans egen provins. I djupaste fred hade Dinka öfverfallit Rumbek, nedgjort garnisionen och invånarne och tagit till byte vapen, ammunition och förråd. Han beordrar sina soldater från Bellima till Loggo att möta honom i Tomajá i Makrakálandet och drager själf endast åtföljd af sina tjänare genom Sandéhlandet dit, under vägen erfarande prof på ännu en Sandéhhöfdings opålitlighet. I Tomajá erfar han, att äfven stationen Lang eller Gohk-el-Hassan (förut Seriba Scherifi) blifvit bränd med alla sina invånare och Hassan själf dödad. Här har Emin på samma gång dock den glädjen att få bref från Lupton bey i Gasalprovinsen och från dr Junker från vestliga Monbuttu. Lupton uppbjuder alla krafter att försvara sitt land, Junker tänker på hemfärd, och Emin har inbjudit honom till sig. Kort härefter (i oktober 1883) finna vi Emin åter i Ladó, under det hans folk återställer lugnet i Dinkalandet och han kan berätta att resten af hans provins är lugn. Han väntar sig för löpande året 12,000 pund sterling i öfverskott, växterna och frukterna i hans trädgård trifvas väl; hans enda bekymmer är, att ingen ångare kommer från Kartum, hvilket han ej vet om han skall tillskrifva styrelsens försumlighet eller nya förstoppningar i floden, och förråden börja tömmas. Den postväg han tänkt öppna från Bor till Sobat öfver land har han af brist på understöd ännu ej kunnat sätta i verket, och han saknar alla underrättelser om förhållandena norr om hans provins.

V.

Dinkaupproret var emellertid den första stormvågen, som nådde in i Ekvatorialprovinsen, af de stora folkrörelser, hvilka som bäst höllo på att skölja bort det egyptiska väldet öfver Sudan och angränsande länder och snart skulle fullständigt isolera Emin samt i sin vilda fart tillintetgöra en stor del af det ädla och omfattande kulturarbete han här uträttat.

I själfva hjärtat af den egyptiska samfundskroppen hade en kris timat, som förlamat dess funktioner och gifvit de upproriska elementen i andra delar af den samma fritt lopp. Det var det bekanta upproret under Arabi pascha, engelsmännens däraf följande bombardemang af Alexandria samt deras besättande af Egypten (augusti—september 1882). Att Egyptens auktoritet häraf skulle lida i de vidsträckta länder, som endast genom denna, allt sedan den våldsamma eröfringen från och med Mehemed Ali 60 år förut till Ismael pascha 15 år förut, sammanhöllos under Egyptens välde, alltjämt missnöjda med dess dåliga förvaltning, är gifvet, och detta förklarar den stora omfattning och framgång, som mahdi-upproret kunde taga. Kordofan gick äfven förloradt, sedan mahdin själf tågat dit, och dess hufvudstad Obeid föll i hans händer.

Engelsmännen hade emellertid öfvertagit ansvaret för Egypten, och de anordnade också ett härtåg mot mahdin. Med 7,500 man fotfolk, 500 ryttare och 24 kanoner drog Hicks pascha, f. d. öfverste i indiska hären, från Suakin öfver Berber och Kartúm emot Kordofan. I närheten af Obeid blef denna här fullständigt tillintetgjord (4—5 november 1883). Nu sammandrog mahdin sina stridskrafter mot Kartúm, medelpunkten för det egyptiska väldet i Sudan. För att möta det hotande ovädret lät Gordon förmå sig att ställa sig i breschen och än en gång öfvertaga guvernörskapet i Kartúm. Men utan understöd af den engelska regeringen, som öfvertagit den fulla moraliska och politiska ansvarigheten för den uppgift, som skulle lösas, kunde han med all sin energi, erfarenhet och klokhet intet uträtta. Han höll sig dock nära ett år, eller från februari 1884 till januari 1885; då föll Kartúm och Gordon äfvenledes. Det egyptiska väldet från Dongola till Sobat hörde till det förflutna.

Då hade äfven Gasal-provinsen tagits af mahdins folk. Här hade Lupton bey nära två år tappert försvarat sig. I november 1883 hade upproret här antagit stor utsträckning och ryckt med sig hela nordliga delen af hans provins. Enligt bref från honom till Emin hade han då förlorat sitt bästa folk, och danagla, hvaraf hans provins var öfverfull, utgörande där ämbetsmän och officerare, stodo i liflig förbindelse

med mahdins folk i Kordofan. Slafvar sålde de för ammunition; tre paket för en pojke, fem för en flicka, två flickor för ett remingtongevär. Slatin bey — en österrikare — skulle redan befinna sig i mahdins händer. I Emins provins var då ännu lugnt, ehuru en negerhöfding var mycket verksam för att förmå de kring Ladó boende stammarna till ett anfall på stationen. Det gör ett egendomligt intryck att se Emin, under det ovädret med full makt går fram öfver och skakar det egyptiska väldet, okunnig härom, ännu lika intresserad för smärre moment i hans kulturarbete. Jämte sin dagbok, som han behållit för egen räkning, skrifver han emellanåt bref till Schweinfurth för att befordra dem med första lägenhet, och här meddelar han från dessa dagar huru den första honliga dadelpalmen nu bär bönstora frukter och huru han på sjukhuset profvat ett härnere mycket användt maskmedel — en vildt växande ört — och befunnit det förträffligt, hvadan han anser att det i Europa bör komma till användning.

Den 23 januari 1884 kommer till honom dr Junker, den bekante forskningsresanden i Monbuttu och Njam-Njam-länderna. Dr Vilh. Junker, född i Moskva 1846 och likaledes läkare, hade, efter åtskilliga resor under 70-talet vid Blåa Nilen, Bar-el-Gasal och Bar-el-Djebel, 1880 begifvit sig till Uëlles flodsystem, som han under de följande åren genomkorsat, under 1882 trängande ända ned till Nepoko, hvilken han antog vara Stanleys Aruvimi och äfven identisk med hans Nepogiri. Han hade nu ämnat återvända öfver Gasal, dit han i förväg sändt en del af sina samlingar, men då upproret stängde vägen för honom, beslöt han gå öfver Ladó för att äfven här finna vägen norrut otillgänglig. Äfven italienaren kapten Casati vistades såsom forskningsresande i Monbuttu-länderna af Emins provins.

Då kom den 27 maj 1884 till Emin öfverväldigande underrättelser. Från emir Keremallah, befälhafvare öfver mahdins härar i Gasal, får han denna dag bref med underrättelse att mudiriet Gasal så väl som mudiren Lupton bey gifvit sig, sedan allt hans folk öfvergått till fienden, att hela Sudan var förloradt och Kartúm belägradt samt att Hicks pascha med hela sin här gått under, hvarjämte Emin uppfordras att genast komma till emiren och underkasta sig. Bref från Lupton

bekräfta uppgifterna angående honom. Det första intrycket verkar förlamande på Emin. Sedan 14 månader utan underrättelser från eller förbindelse med Kartúm, utan tyger, tvål och andra nödvändighetsvaror, med hela Makraká, Rohl och en del af Monbuttu fulla af beväpnade danagla, i Ladó själft ett band af fyllhundar och spelare, till större delen rebellernas landsmän — skrifvarne i hans divan — synes honom ställningen förtviflad. Till Schweinfurth skrifver han samma dag: »Det vore vansinne att upptaga striden, utan gevär, utan ammunition, utan pålitligt folk, med danagla före och bakom mig! Om måndag går jag alltså till Gasal. Junker har beslutit sig för att försöka vägen öfver Mtesa till Sansibar. Lede honom Gud! Med honom sänder jag dessa bref. Bevara mig i vänligt minne!»

Emellertid besluter Emin, sedan det första intrycket gått förbi, att afvakta händelsernas utveckling och för att förhala tiden afsändes en mission till Keremallah med vilkoren för underkastelse. Emin blir själf vald att deltaga i den, men inseende att vid hans frånvaro genast anarkien skall bryta lös, lyckas han undandraga sig, och missionen, som under färden öppet visat sin sympati för upproret, höres aldrig mer af — utan vidare saknad för Emin — »det var en så vald samling skurkar, som man ej kunde få för allt guld». Svårigheten med Ladós proviantering kommer Emin att besluta att förlägga regeringens säte till Makraká, men de tilldragelser, som där tima, komma i vägen. Befälhafvaren i Makraká, en dangolan, som hittills visat sig trogen och pålitlig och som Emin steg för steg befordrat till hans befattning, hade samlat danagla från alla håll, plundrat magasinen i Vandi, till affall uppfordrat de sudanesiska officerarne och soldaterna, som dock visat sig trogna, gått med sin skara, plundrande och släpande med sig infödda såsom slafvar, till Kabajendi, plundrat magasin och enskild egendom, så gått till Kudurma, där danagla från Mundú stött till. Mot senare hälften af 1884 draga sig rebellerna härifrån in i Gasal till Ssabbi, där de sammanträffa med danaglas hufvudstyrka i denna provins. Emellertid har härigenom Makraká blifvit fritt från danagla och Casati har anländt hit, där han med råd och dåd bistår Emins folk. Negrerna och särskildt Bombé från Makraká

hafva hittills visat sig som trogna bundsförvandter, och »så lönar sig redan rikligen den bättre behandlingen, som städse varit ett mål för mina sträfvanden».

Emellertid vidtager Emin åtgärder för att koncentrera sina vidt omkring på stationerna kringspridda stridskrafter. Rumbek och Ajak utrymmas, och besättningen samlas i Amadi, som skall blifva medelpunkten för försvaret af de vestliga delarna. »Med blödande hjärta» måste han äfven utrymma de sydliga och östra distrikten Fauvera, Fadibek och Latúka, och ehuru höfdingarne omedelbart anhålla att återfå soldaterna, kan detta tydligen ej beviljas. Schambé har fallit i negrernas händer, men en del af besättningen har räddat sig till Bor. Däremot vill besättningen i Bor ej utrymma denna station, förebärande allahanda förevändningar — dess öde är sålunda gifvet. Ladó göres med vallar och grafvar, bastioner och fallbroar till en stark fästning. »Om det nu en gång skall komma till att dö, så vilja vi åtminstone dö en ärlig soldatdöd. Och långt är den icke från oss, tror jag. Jag får icke visa det för folket, men mycket hopp har jag sannerligen icke mer.» Det är den 22 okt. 1884 han skrifver dessa ord, samma dag han från Keremallah mottagit ett af de brandbref, hvarmed denne ständigt uppvaktar, i hvilket berättas att Kartúm är belägradt af mahdin. Om Egypten synes hafva uppgifvit dem, äro »danagla från Gasal så mycket ifrigare att af kristlig — pardon! — muhammedansk kärlek till nästan absolut vilja befria dem ur de otrogna negrernas händer och föra dem till sanningens ljus». Keremallahs bref äro en förvånansvärd »blandning af fanatism, lögn och dumhet, som harmoniskt äro förenade däri».

Anfallet från Gasal låter ej vänta på sig. De i Ssabbi och Djur Ghattas samlade danagla, förstärkta med några rebeller från Emins egen provins, draga mot Amadi och belägra det samma. De lyckas äfven uppegga Agahrfolket att göra gemensam sak med sig. Från Amadi göres den 2 dec. 1884 ett utfall, hvarvid rebellernas läger stormas, men på grund af öfvermakten måste man åter draga sig tillbaka inom befästningarna. Emin befaller nu att från Makraká nära tusen man, hvaraf dock blott 165 beväpnade med gevär, skola draga sig till Amadi. I januari 1885 får Emin bref

från en sin förutvarande skrifvare, hvilken underrättar att Kartúm fallit, att hela Sudan ända till Suakin tillhör mahdin, att han sjelf tågat till Amadi med 400 man och att Keremallah kommer efter med 2,000. Visserligen har samma dag en stormning på Amadi lyckligen slagits tillbaka, men Emin besluter i alla fall att draga sig tillbaka mot söder för att genom de stora höfdingarne Anfina, Kabrega och Mtesa, hans goda vänner, försöka komma i förbindelse med Sansibar.

Dr Junker har vistats hos Emin hela denna tid och delat ljuft och ledt med honom. Dess värre hafva vackra och oersättliga naturhistoriska samlingar från Njam-njam-landet, hvilka han sändt i förväg till Gasal, gått förlorade. Men de han själf haft med sig stå väl inpackade i Emins hus — »skola de månne någonsin uppnå Europa?» För öfrigt berättar Emin om deras lefnadssätt: »Vi taga oss fram så godt ske kan. Vi hafva att äta, d. v. s. röd durrah, kött och väl också grönsaker och en och annan gång frukter. I stället för socker ha vi honung; af vax göra vi famosa facklor. I stället för kaffe rostas frön af Hibiscus subdariffa, och jag kan försäkra att dekokten icke är dålig — den torde äfven i hygieniskt afseende vara mycket sundare och nyttigare ..... Skor, och det rätt nätta, göras här; blott på tyg till kläder är det brist, då damúrväfvarne i Makraká gått till de heliga, d. v. s. rymt sin väg.» Emellertid reser Junker den 26 jan. 1885 till Anfina (vid Fauvera) för att därifrån öfver Uganda söka nå till Sansibar: »Med honom sänder jag dessa bref. Hinner jag upp honom, berättar jag vidare. Jag tror på min goda stjärna! Gud skydde honom!» Kapten Casati har nu från Makraká kommit till Ladó.

Emellertid förblef Amadi cerneradt, och, sedan Keremallah själf kommit dit, så fullständigt, att äfven tillgången till vatten afskars. Underligt föreföll det Emin, att inga utfall mera gjordes, ej ens sedan undsättningshären från Makraká anländt och gjorde en mängd anfall mot de belägrande. Slutligen drog denna tillbaka till Makraká, utan att Emin befalt det. I mars 1885 föll slutligen Amadi, sedan soldaterna, ledda af några officerare, slagit sig igenom med vapen och ammunition till Rimo, hvarifrån de — 3 officerare och

260 man — lyckligen ankommit till Beddén, under vägen bibringande de förföljande rebellerna ett nederlag. I Amadi hade de högre officerarne lefvat i sus och dus, under det soldaterna lidit förskräckligt af törst och hunger. Under 19 dagar hade de ej haft annat att äta än hudar, och slutligen hade de ätit sina egna sandaler. Befälhafvaren hade ämnat gifva sig, men hade mött motstånd af officerarne, som till största delen visat sig trogna, och soldaterna, som hela tiden uppfört sig förträffligt och visat prof på den största uthållighet och tapperhet, och till sist hade dessa mot de högre officerarnes vilja slagit sig igenom. Amadi besattes af rebellerna, alla 1881 i frihet försatta slafvar infordrades ånyo, och slafhandeln kom åter i full blomstring, förposter utsändes ända till närheten af Ladó, och negrerna här omkring uppviglades med förespeglingar om rikt byte som de skulle vinna i Ladó.

Äfven Monbuttuländerna voro nu utrymda. Sedan befälhafvaren under allahanda förevändningar sökt hindra aftåget, helt visst i afsigt att gifva sig, hade han nödgats foga sig, och de här förlagda trupperna voro lyckligen anlända till Makraká vid samma tid som besättningen i Amadi slog sig igenom. Från Makraká drogos trupperna lyckligen och utan att angripas till Redjaf och Beddén. Koncentreringen af trupperna till stationerna vid Nilen var sålunda fullbordad.

Emins plan att vidare koncentrera dem söderut stötte emellertid på motstånd af officerarne, som alltjämt hoppades på att kunna verkställa återtåget norrut. Den 1 april öfverlemnade de civila och militära myndigheterna till Emin en skrift med uppmaning att utrymma de sydliga stationerna, detta ehuru de nordliga stationerna ej ens under vanliga förhållanden kunde självfva frambringa tillräckligt lifsmedel, utan voro beroende af den nu stängda tillförseln från Makraká, och än mindre nu kunde göra det, då alla trupper skulle samlas där. Emin måste låtsa sig gifva efter, men snart visade sig att han hade rätt; lifsmedlen började tryta, innan ännu koncentreringen försiggått. Den 24 april 1885 samlade han officerarne till ett krigsråd. Sedan han själf dragit sig tillbaka, beslöts i Casatis närvaro, att man skulle koncentrera sig söderut, kvarlemnande i Ladó 3 kompanier under

majoren Rihan-aga. Några dagar förut (18 april) hade Emin åter haft bref från Keremallah, hvari en kopia af ett bref från mahdin till denne bilagts. Skrifvet på Koranens gamla arabiska, berättar detta att Kartúm den 25 januari stormats af mahdin och att allt blifvit nedhugget utom kvinnor och barn. Gordon, Guds fiende, som ej hade velat gifva sig, hade fallit med sitt folk.

Sedan Emin strängeligen befalt att behandla Bari väl och ehuru han hade skäl att misstänka att officerarne i Ladó fortfarande umgingos med tankar att söka tränga igenom norrut, började han emellertid koncentreringen söderut, begaf sig själf först till Gondókoro, vidare till Beddén, Kirri, Muggi och Laboré, där han vistades till slutet af juni, ständigt sysselsatt med förvaltningstjänsten, med sädestransporter till de nordliga stationerna samt med vården af de i och vid Amadi sårade. Efter ett dröjsmål i Duffilé och sedan Casáti gått förut till Vádelai, följde Emin honom dit och inträffade den 10 juli i Vádelai, »som nu tills bättre tider komma, skall blifva vårt hufvudkvarter».

Snart inträffade dåliga underrättelser norrifrån. Bor hade slutligen blifvit taget af negrerna och besättningen sålunda fått böta för officerarnes envishet. Befälhafvaren i Ladó hade då sändt 200 man dit, hvilka återtagit en mängd ammunition m. m. Men i stället för att genast begifva sig tillbaka hade de, förmodligen på befälhafvarens i Ladó befallning, trängt vidare norrut, vid Bar-el-Seraf blifvit omringade af en otalig mängd negrer och upplösta i fullständig panik; blott några få hade kommit tillbaka till Ladó. Men negrerna, som nu lärt känna styrelsens svaghet och betryck, hade, lystna efter det i Ladó väntade bytet och därtill retade af de razzior, som för proviantering företagits från Ladó efter Emins afresa, rest sig, och Ladó hade blifvit belägradt af de förbundna Bari, Dinka, Schir och Njambara.

Emellertid hade Emin efter många svårigheter lyckats komma i förbindelse med Kabrega, sedan Junker misslyckats att med Anfinas tillhjälp knyta förbindelser med Uganda. Emins sändebud till Kabrega hade väl ej nått fram till honom, men han hade dock mottagit underrättelse, att turkarnes höfding i Vádelai önskade träda i förbindelse med honom.

Kabrega hade då sändt Emins forne tolk till Vádelai för att tillse, om turkarnes höfding verkligen var Kabregas gamle vän Emin och i detta fall ställa sig till hans tjänst; vore det en annan, skulle han genast vända tillbaka, emedan Kabrega ej ville hafva något med guvernementet att skaffa. Sedan sändebuden återvändt med tillfredsställande svar samt bud till ett par i Unjoro vistande arabiska köpmän från Sansibar, kommo bud åter med rika skänker från Kabrega samt handelsvaror från köpmännen. Rörande högt skattades bland skänkerna ett helt stycke madapolam, som Emin fördelade bland officerarne — »i dessa dagar skall ingen af oss ställa sig framför de andra» —, och om de handelsvaror, som medföljde, stred man formligen. Emins i skinn klädda soldater fingo dock ännu vänta. Han ger dem de högsta loford. »De äro tjänstvilliga och präktiga; det gifs i hela världen intet bättre, bildbarare material än våra sudanesiska soldater.» Nu får man äfven nyheter från Uganda. Här hade Mtesa dött, och hans son Muanga förde ett fullständigt skräckvälde; han hade låtit afrätta alla sin faders ämbetsmän och börjat krig med Unjoro, men oaktadt kriget egde dock ännu handelsförbindelser rum. Äfven underrättar Kabrega, att han hört att engelsmän anländt till Usukuma. Med en ny beskickning från Kabrega följde nya varor, särskildt tyger, som utdelades åt alla, »och nu se vi åter rätt respektabla ut». De anlände just till nyåret 1886. Nu var det Emins afsigt att för elfenben uppköpa tyger till sitt folk.

Till Junker hade Emin sändt bärare och underrättelser om hur ställningen var i Uganda, och Junker hade återvändt till Vádelai. Han tänkte nu försöka sin lycka öfver Unjoro till Uganda. Och då Kabregas folk återsändes med ångbåt till Kibiro, följde med såväl Junker som äfven en agent från Emin, hvilka hos Kabrega skulle representera honom, en ung man vid namn Vita. Båda anlände lyckligen till Kabrega.

Den 14 februari 1886 bekom Emin bref från Junker och Vita, hvilka bref voro egnade att försätta honom i största spänning. En dag hade hos Vita infunnit sig en tjänare hos Sansibarköpmännen jämte en af Kabregas folk, och då den senare ett ögonblick vändt sig bort, hade den förre i hemlighet kastat en papperslapp på golfvet, hvarpå de gått sin

väg. På denna lapp stod: »A monsieur le Voyageur dans cette ville», och den lemnades till Junker. Och innehållet? En viss Mohammed Biri, egypter, »ancien interprète de l'Association Internationale pour l'exploration de l'Afrique», angifver däri att han under förklädnad till handlande från Uganda hade ankommit dagen förut och medförde underrättelser för alla från kusten och från Egypten. Junker hoppas komma i tillfälle att inom ett par dagar träffa denne man. Vidare meddelar Junker, att dr Fischer ankommit med en undsättningsexpedition till Usukuma, men af Muanga blifvit vägrad passage genom Uganda och dragit sig undan till Manuyema. Emellertid hade Kabrega afsändt sitt folk med brefven till Emin, innan Junker träffat Mohammed Biri.

Naturligtvis sände Emin ofördröjligen en officer under någon förevändning till Kabrega, och den 26 februari var denne åter och nedlade en stor paketpost för honom — den första på fulla 3 år, som Emin mottagit från yttervärlden. Den innehöll ett officielt bref från Kairo, undertecknadt Nubar pascha, hvari kort och torrt meddelas, att det var regeringen omöjligt att bistå honom, att man uppgifvit Sudan och gaf Emin fri handlingsrätt i allt. Depeschen gör med sin torrhet Emin bitter: »icke ett enda ord af erkännande för tre års bekymmer och strider med danagla och negrer, hunger och nakenhet, icke ett enda ord till uppmuntran för det mig förestående öfvermänskliga arbetet att hemföra soldaterna.» Vidare innehöll posten ett bref till Emin från engelske vice konsuln i Sansibar samt afskrifter af bref till Junker från de amerikanska och engelska missionärerna i Uganda Mackay, Ashe och Lourdel samt från dem till Junker sända två packor Reuterska telegram omfattande åren 1884 och 1885. Det var stora nyheter och ej glada. Hela vidden af sin öfvergifna belägenhet fick han nu till fullo veta, alla svårigheterna i hans förestående uppgift stodo nu klara för honom. Instängd från alla håll, skulle han dock sin pligt likmätigt föra soldaterna till Egypten; de flesta af dem voro i provinsen födda negrer, som ej hade lust att lemna sitt land, och de ursprungligen från Egypten sända negersoldaterna hade under årens lopp vuxit fast i härvarande förhållanden. Och officerarne trodde fortfarande, att allt hvad som berättats om mahdins

segrar var osanning och önskade fortfarande få draga norrut. Det sista bref dr Junker medförde till Europa är dateradt den 15 maj 1886. Emin är däri ännu bekymrad öfver sitt svåra läge. Väl ha negrerna tvungits att upphäfva belägringen af stationerna, och hvarken danagla eller mahdins folk hafva hörts af. Men kopporna herska i Vádelai och disciplinens band hota att lösa sig i synnerhet genom en växande bitterhet mellan de sudanesiska och de egyptiska elementen i hären, hvardera utgörande ungefär hälften af dess 2,000 man.

Emellertid hade man ej så alldeles i Europa öfvergifvit Emin, Junker och Casati åt sitt öde, som dessa hade skäl att tro. Så uppdrog Geografiska sällskapet i Wien och det österrikiska Afrikanska sällskapet åt Afrika-resanden dr Lenz att lösa Uëllefrågan och bringa europeerna i Ekvatorialprovinsen utväg. Dr Lenz anlände längs Kongofloden till Stanleyfallen den 29 mars 1886, nådde Njangve den 16 maj, men måste återvända till Europa utan att hafva kunnat uträtta något för de innestängde.

En annan expedition leddes af dr Fischer. Denne, som nedsatt sig såsom läkare i Sansibar och på bekostnad af Geografiska sällskapet i Hamburg under 1883 företagit en resa i Massai-landet mellan Ukereve och ostkusten, hade dr Junkers i Petersburg såsom bankir bosatte broder förmått att ställa sig i spetsen för en expedition, som från Sansibar skulle begifva sig till Ladó, där efter arabers utsago ännu Emin i augusti 1884 skulle upprätthålla det egyptiska väldet och där äfven Junker och Casati skulle vistas. Dr Fischer bröt upp från Sansibar den 3 augusti 1885, uppnådde efter 3½ månads vandring Ukereves sydkust och sände härifrån bud till Uganda med anhållan om fritt genomtåg.

Här fick han höra de omhvälfningar, som timat i Uganda, Mtesas död och Muangas tronbestigning, huru denne, misstänksam till vansinne och lefvande i ett ständigt haschischrus, förde ett fullkomligt skräckvälde, betraktade hvarje främling såsom fiende, låtit mörda alla sina till kristendom omvända undersåtar, och huru på Muangas befallning den nyutnämnde biskopen för Ostafrika, Hannington, som genom Massai-landet nått fram till Usoga, här blifvit mördad med sina följeslagare i november 1885. Fischer fick dock här äfven höra

att Emin och Junker ännu voro vid lif och befunno sig ej långt från Unjoro. Ehuru hans begäran om genomtåg genom Uganda afslogs, drog han dock vidare, ej längs vestkusten, som erkänner Ugandas öfverhöghet, utan längs ostkusten, och nådde i mars till Ukala vid Ugandas gräns. Här måste han dock stanna, och då hans för vestkusten afsedda bytesvaror här voro värdelösa, kunde han ej dröja längre. Efter att på återvägen hafva hållit på att förgås af hunger, nådde han efter nära ett års frånvaro åter Afrikas ostkust.

Men under tiden utförde Junker ensam den svåra och farliga resa, som skulle bringa honom själf till Europa och bringa Europa kännedom om Emins öde. Vi lemnade honom hos Kabrega, som äfven genom kriget mot Uganda och alla omhvälfningarna i kringliggande länder befann sig i misstänksam och upphetsad sinnesstämning, liksom i ännu högre grad de konungen omgifvande matangoli, ett slags högadel, som bevakade hvarje hans steg. Då kriget mot Uganda gick olyckligt, stälde Kabrega honom alternativet att antingen draga sig tillbaka med honom eller gå till Uganda. Junker valde det senare, nådde lyckligt Ugandas gräns, men måste här länge vänta på tillåtelse att gå in i Uganda. Ändtligen fick han en sådan och nådde den 11 juni 1886 Muangas residens. Med stora svårigheter fick han här för Emin uppköpa tyger för 2,000 thaler, sannolikt i elfenben, hvilka skulle sändas öfver Unjoro, men antagligen aldrig kommit Emin till handa. Först i augusti lyckades han komma lös från Muanga, nådde den engelska missionsstationen Msalala vid sydkusten af Ukereve och kom efter 7 års frånvaro till Sansibar den 4 dec. 1886, under en del af vägen eskorterad mot en ersättning af 1,500 thaler af den öfver 3,000 gevär befallande arabhöfdingen Tippu Tip. Sina i 8 stora oktavband med hvardera 300 sidor inskrifna resenotiser förde han med sig, men en del af hans samlingar hade gått förlorade i Gasal, och resten låg hos Emin i Ladó. I januari 1887 kom Junker till Suez, där mottagen af sin broder och svåger samt af Schweinfurth.

Junkers allt beherskande tanke var hans vän Emins räddning, och Schweinfurth satte genom pressen och alla möjliga medel den allmänna meningen i Europa i rörelse

till Emins förmån. Närmast förmåddes den egyptiska regeringen, som under fulla tre år ej bekymrat sig om honom, att anslå 10,000 pund sterling till hans hjälp, hvarjämte den nu ändtligen utnämnde honom till pascha. Men äfven i England väcktes ett verksamt intresse för saken, i synnerhet genom dr Felkins ansträngningar. Geografiska sällskapet i London anslog 1,000 pund, rikliga bidrag från andra håll i England inflöto äfven, så att den samlade summan uppgick till 20,000 pund ($3^1/_2$ million kr.). Stanley, som befann sig i Amerika, i afsigt att företaga en föreläsningsfärd genom Förenta staterna, förklarade sig beredd att ställa sig i spetsen för expeditionen. Den 27 januari 1887 var han i Alexandria och aftalade med Schweinfurth åtgärderna och planen för den samma. Det syntes dem af flere skäl lämpligt att ej försöka tränga fram från ostkusten, utan i stället gå upp för Kongo, där konungen af Belgien stält alla Kongostatens medel till förfogande för expeditionens snabba befordran och längs dennes biflod Aruvimi, hvilken Stanley 1883 utforskat 180 km., uppåt söka nå Vádelai. I Sansibar voro expeditionens 600 man beredda, och Tippu Tip, »den okrönte konungen» öfver området från Stanleyfallen till Tanganika, hade förmåtts lofva sin medverkan till att bringa det hos Emin samlade elfenbenet, som Junker anslog till öfver 1 mill. kronors värde, till Kongo. Den 28 juni 1887 bröt Stanley upp från Jambunga vid Aruvimi för att tåga den 600 à 700 km. långa vägen till Vádelai. Och sedan dess har äfven hans öde varit höljdt i dunkel, tills han nyligen efter 19 månaders frånvaro åter låtit höra af sig. Jag behöfver ej erinra om hans bref, som tidningarna meddelat. Jämnt 10 månader räckte hans färd under namnlösa svårigheter och lidanden, och den 28 april 1888 sammanträffade han med Emin och Casati vid Albert Nyansasjön, utblottad på allt och hjälpbehöfvande i stället för att kunna lemna hjälp. De befunno sig då väl.

Likvisst har man sedan Junkers ankomst till Europa och tills nu ej varit utan alla underrättelser från Emin. Dr Felkin har sedan dess mottagit ett bref från honom, dateradt den 17 april 1887. De svårigheter han hade att kämpa med, som brefvet af den 15 maj 1886 angaf, hade han då förstått att öfvervinna. Han hade börjat ånyo besätta stationerna i

det rika Makraká-landet och de öster om Duffilé belägna, hvaremot han på våren 1887 uppgifvit det för proviantering ogynsamt belägna Ladó samt det fattiga och ständigt oroliga Bari-landet. Han hade vid brefvets affattande, utom Vádelai, följande stationer: Makraká, Redjaf, Beddén, Kirri, Muggi, Laboré, Chor Aja, Duffilé, Fatiko, Fadibék, »alltså nästan alla stationer, som general Gordon anförtrodde mig; dessa tänker jag hålla». Med sina två ångare uppehåller han förbindelsen mellan stationerna vid Nilen och Albert Nyansa. Allt är lugnt i hans område: »Hos oss är allt vid det gamla. Vi så, skörda, spinna och lefva dag för dag, som om det evigt skulle fortgå så. Det är egendomligt, huru en människa genom ihållande afstängning från världen utvecklar sina vegetativa krafter.» Och äfven om han tänker på att vid tillfälle hemsända sina egyptiska ämbetsmän, ämnar han själf icke öfvergifva det land, där han nedlagt så mycket arbete, och lemna alla frukterna däraf åt sitt öde. »Jag öfvergifver ingalunda mitt folk. Vi hafva genomlefvat med hvarandra tunga och svåra dagar, och jag skulle hålla det för skamligt att nu desertera från min post. Mina folk äro, trots många fel, goda och tappra. Vi känna hvarandra sedan långa år, och jag tror icke det skulle lyckas för min efterföljare att förvärfva sig fullt förtroende. Det är alltså utom fråga. England skall ställa förhållandena i Uganda på en fast grund och skaffa oss fri och säker väg till kusten — det är hvad vi vilja. Uppgifva våra länder? Visst inte.»

I vetenskapen har Emin alltjämt sökt sin tröst och vederkvickelse. »En utflykt på Albert Nyansa», som han företog 1886 och hvaraf han gjort en liffull skildring med denna titel, har han sändt dr Felkin, och genom dennes förmedling har den nyligen meddelats i Scottish Geographical Magazine. Den är som alltid behagligt och målande skrifven och fyld af intressanta och värdefulla iakttagelser, etnografiska, geognostiska, meteorologiska och andra. Särskildt af intresse är skildringen af saltvinningen vid Kibiro. Med samma ifver som förr samlar och arbetar han för sina vänner och museerna i Europa. Sina tidigare anteckningar bearbetar han. Vid brefvets afgång hade han till större delen fullbordat ett omfattande arbete om bröllopsseder i arabiska Sudan och

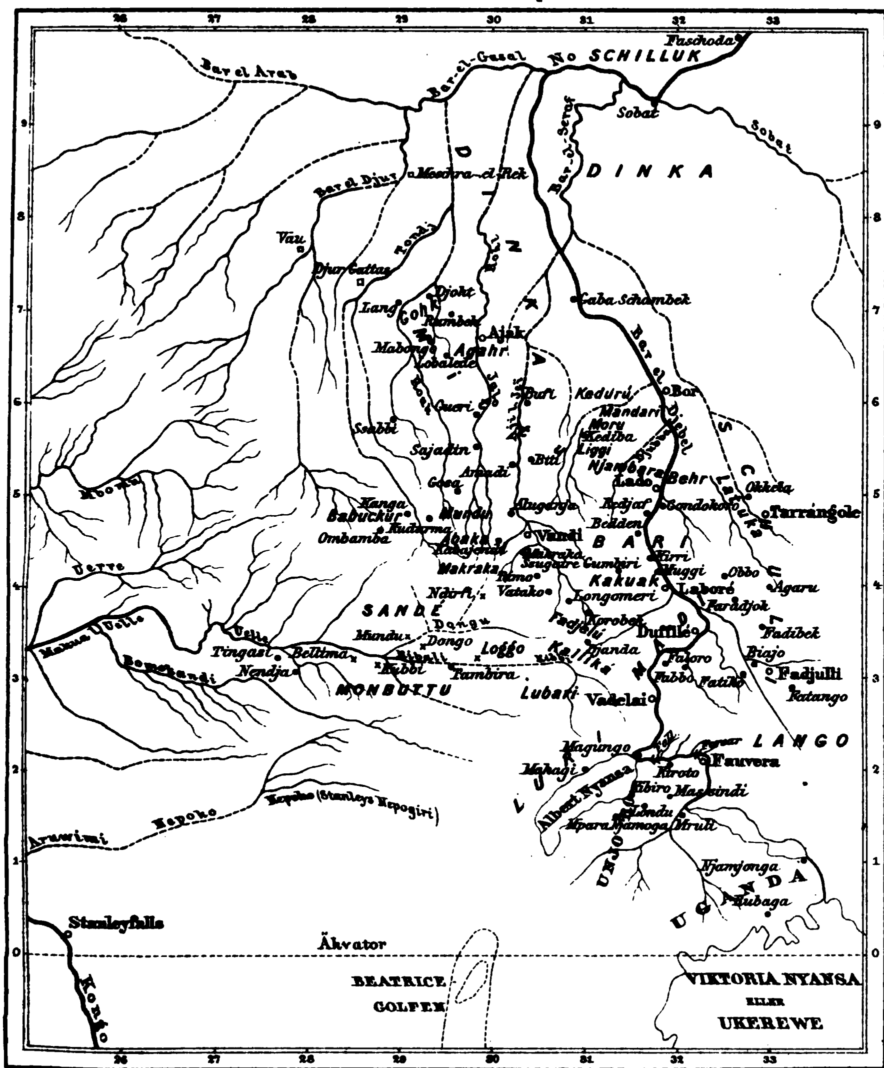
likaså ett om den sedan 1881 i Uganda och Ekvatorialprovinsen härjande pesten. Färdig var också en etnografisk karta öfver hela det område, som en gång lydt under honom. Kanske mest värdefull är bearbetningen af de under många år samlade zoologiska notiserna. En uppsats kallad »Zoogeografiska notiser» och innehållande ytterst intressanta iakttagelser angående djurarternas utbredning och vandringar i öfre Nilområdet medföljde och publicerades 1887 i »Mittheilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig».

Så utförligt som det inom en trång ram varit möjligt har jag genom att följa Emin på hans resor genom de särskilda delarna af hans område sökt teckna landet och dess beskaffenhet, folket och dess odling, liksom ock arten af den odling, araberna velat välsigna dessa trakter med, och af den, för hvilken Emin så länge med framgång kämpat. Med hemlig bäfvan frågar man sig, om några krafter finnas i samtiden, som skola kunna och vilja ingripa med tillräcklig kraft för att upprätthålla den lilla återstoden af hvad årtiondens trägna kulturarbete uträttat i Sudan, hvilken Emin och Casati upprätthålla i hjärtat af Afrika, eller om den dunkla Islams fanatism, förtryck och ogärningar skola triumfera, än djupare inhöljande den svarta världsdelen i sitt mörker. Vårt slägtled är just icke bortskämdt i sin tro på ideela faktorers makt gent emot det omedelbart och handgripligt nyttiga, på människokärlekens och humanitetens betydelse inför de själfviska räkneuppgifterna. Så må man räkna med dessa, och då synes det ej osannolikt, att de på ostkusten rivaliserande makterna England och Tyskland, som nu där »kooperera» mot slafhandeln, skola kunna finna någon fördel vid att anknyta sig till det redan halft europeiskt organiserade riket i hjärtat af Afrika, som nu Emin, i det närmaste löst från sina pligter mot Egypten, styr nära nog såsom själfständig suverän. Men till honom står i alla fall det förnämsta hoppet på bevarandet af hans skapelse. Van att reda sig med små tillgångar och ringa hjälp, skall han utan tvifvel, om han åter lyckas anknyta ohindrad förbindelse med Europa, kunna

anvisa sådana utvägar som med ringa uppoffringar kunna lemna stora fördelar, hvilka möjligen någon makt skall befinnas villig att vinna. Ty att enskildas uppoffringar här vid lag skulle kunna uträtta något torde man knappast kunna hoppas.

Hans Emil Larsson.

Karta öfver Äkvatorialprovinsen

Gen. Stab. Lit. Anst.

Semitiska studier i Sverige under flydda tider.

II.

Tredje perioden.

1700-talet.

Efter att i förra delen af denna uppsats ha tecknat några drag af orientalstudierna i Sverige under 15- och 1600-talen samt framstält några af de i detta afseende mest framträdande personligheterna och den betydande insats de i dessa studier gjorde, öfvergå vi nu till 1700-talets studier och lärde, hvilka, såsom det följande kommer att ådagalägga, ingalunda stodo de förra efter, utan i sin ordning utförde ett arbete, som i ännu högre grad hade inflytande på studiet i dess helhet och bidrog att lyfta det samma inom hela vår världsdel.

Visserligen var studiet af hebräiska vid skolorna jämförelsevis inskränkt, men vid universiteterna blefvo de hithörande språken desto mera uppburna och med outtröttlig flit och brinnande intresse studerade.

Hvad först *skolorna* angår, så hade 1693 års skolordning, som i mycket gått tillbaka från den allmänna humanistiska prägeln i förordningen af 1649, ej medgifvit valfrihet för hebräiskan, utan gjort henne obligatorisk för alla. Äfven 1724 års förordning nämner intet om frihet därifrån, men dylik synes ej sällan hafva förekommit. Den sistnämnda, som fortfor att vara gällande ända till 1807, innehöll ganska detaljerade föreskrifter angående hebräiskan i skolorna, såsom att i de *större* gymnasierna[1] »förste lektorn i teologi skulle öfva

[1] Större gymnasier voro de, hvilka hade 7 lektorer; de mindre hade endast 5.

lärjungarne i flexionen och grammatiskt resolvera de första kapitlen i Genesis med ledning af Opitii arbete: Atrium linguæ sanctæ och Palmroots grammatikaliska tabeller m. m.»[1] Vid de *mindre* gymnasierna skulle »Græcus» läsa både grekiska och hebräiska, men det sistnämnda språket endast i den öfre ringen efter den enligt skemat anslagna tiden. Då denna var blott 1 timme af veckans 36 lektioner, framgår däraf, att kursen i skolan ej kunde vara synnerligen stor. Därjämte egde stora olikheter vid de särskilda läroverken rum, och klagomål förspordes öfver att de anbefalda kurserna icke lästes.[2]

Hvad *universitetet* angår, voro kurserna då liksom ända in i nyaste tider ej offentligt fixerade, utan bestämdes af den särskilda professorns fordringar och af hans eget intresse för den ena eller andra sidan af ämnet. På grund såväl häraf som af tidsandan i sin helhet inträdde i orientalstudiet i allmänhet tvänne förändringar, hvilka visserligen under föregående sekel blifvit förberedda, men nu gjorde sig allmänt gällande: den ena bestod i dess riktning på *realfilologien,* såsom arkeologi, antikviteter m. m.; den andra, som i så hög grad framträdde, att den utgjorde det mest utmärkande draget i seklets orientalstudier, var det lifliga intresset för *samlande af handskrifter* och längre fram äfven af naturalia. Därför är det vid början af detta århundrade, som grunden lägges till den rika samlingen af orientalisk litteratur på Karolinabiblioteket i Upsala, och vi finna de svenska orientalisterna redan vid begynnelsen af seklet icke blott vid de utländska universiteten lyssna till professorernas föreläsningar och genomforska biblioteken, utan vi se dem utsträcka sina resor ända in i själfva Orienten, såsom Mindre Asien, Palestina och Persien m. fl. länder, och med outtröttlig ifver och sällsynt energi

[1] Det heter i nämnda förordning sålunda:
»Sedan de äro öfvade i lecturen och flexione vocum begynnes med resolutione Gramatica af de förste Capitlen i Genesi efter den anledning Opitius gifver i sitt Atrio Linguæ sanctæ, til hvilket för minnes hjälp Doctor Johan Palmrooths Tabulæ Grammaticales kunna bifogas: låtandes det sig på det högsta anbefaldt vara att genom flitig öfning och repetition Præcepta Grammaticalia väl måga fattas och fästas i disciplarnes minne; och när de något större framsteg gjort hafva, vises Emphases vocum sacrarum och drages utur texten Porismata Theologica tam dogmatica quam practica». Jfr Biskop Wallqvists Ecklesiastique samlingar, flock 4, sidd. 507 ff.

[2] Wallqvist, Eckles. saml.

forska efter handskrifter och minnesmärken. Emedan de i hög grad understöddes såväl af konungarna (i synnerhet gaf Karl XII frikostiga bidrag), som af enskilda mecenater, medförde detta, att icke blott filologer ex professo företogo dylika resor, utan äfven personer af helt annan lefnadsbana, såsom diplomater och teologer, med lust och ifver hängåfvo sig åt vidt omfattande forskningar, och storartade samlingar kommo därigenom till stånd.

Under midten af seklet synas studierna af semitiska språk ha varit i sjunkande, hvilket framgår dels af de skrifter, professorerna i orientalspråken i Upsala då efterlemnat, dels af biskop *Serenius*' omdöme, då han af konung Adolf Fredrik uppmanades att utarbeta en instruktion för bibelkommissionen, i det han säger, att »adjungeras bör en svensk philologus, som tillika är af orientaliska litteraturen underbygd. De tvänne egenskaper lära dock vara hos en och samma person så sällsynta, att, om kansliRådet *Ihres* lifstid därtill ej nyttjas, torde sådan svårligen stå att finna.»[1]

Denna försämring är så mycket anmärkningsvärdare, som vid samma tid de orientaliska studierna i Europa i allmänhet betydligt höjde sig, och nyssnämnde Serenius yttrar sig äfven därom, då han säger, »att den lyckliga period är förhanden, att orientaliska filologien kommit till så allmän höjd, som den förr icke varit i kristenheten», hvarmed han särskildt syftar på det stora, i England då pågående bibelverket af B. Kennicott, för hvilket en kollation af mer än 600 codices låg till grund.[2] — Också inträder snart nog en lyftning igen i studiet, hvilket då äfven här i Sverige riktade sig på en kritisk granskning i första rummet af bibeltexten, men sedan äfven af andra skrifter, och *Carl Aurivillius,* den förnämste af orientalisterna i Sverige under 1700-talet, höjer sig i detta afseende till innevarande sekels ståndpunkt.

[1] Wallqvist, Ecklesiast. saml. fl. I, sid. 32.

[2] Sedan *Benjamin Kennicott*, kanik i Oxford, riktat den allmänna uppmärksamheten på behofvet och vigten af en ny undersökning af texten i G. T:s skrifter, insamlades bland för saken intresserade personer ej mindre än 10,000 £, hvilka medel ställdes till hans förfogande, och med tillhjälp häraf lyckades det honom att samla ej mindre än 615 manuskript och 52 tryckta bibelupplagor, hvarefter han 1776—80 utgaf sitt stora arbete: *Vetus Testamentum hebraicum cum variis lectionibus.*

Efter denna allmänna öfversigt af 1700-talets orientalstudier öfvergå vi nu till de mest framstående orientalisterna.

Den förste professorn i orientalspråken i Upsala efter Palmroot, som lemnade lärostolen 1703, var *Daniel Lundius,* sörml., hvilken innehade den till 1711, då han avancerade upp i teologiska fakulteten, hvarefter han 1729 vardt biskop i Strängnäs och dog 81 år gammal 1747. Före orientalprofessuren hade han beklädt en adjunktsbefattning i teologiska fakulteten, och då många både före och efter honom haft samma befordringsbana, kan man däraf se, huru nära orientalprofessuren fortfarande ansågs stå teologien.

Lundius åtnjöt bland de samtida lärde stort anseende såsom orientalist och det med rätta; hans talrika filologiska skrifter (omkring 40 afhandlingar, tillsamman ungefär 120 ark) aflägga därom godt vittnesbörd. De visa, att Lundius i synnerhet egnade sig åt realfilologien; en af hans största disputationer har arkeologiskt innehåll: *Beskrifning af Jerusalems tempel,* andra behandla sådana ämnen som *Levitiska prestadömet, Röda kon, Omskärelsen, Judiska sekterna, Kreti och Pleti, Den gamla hebräiska musiken, Hebreernas skolor och akademier* m. fl.; men andra hans arbeten äro mera rent språkliga, såsom *Om parasjer och haftarer* (afdelningar i texten) m. fl.; vidare har han utgifvit *R. Aben Esras kommentar* till flera af de mindre profeterna (tillsammans 17 ark) och fortsatt utgifvandet af det förut omnämnda rabbinska arbetet *Miklal Jofi.*[1]

Men vid sidan af dessa förtjänstfulla skrifter har han äfven behandlat sådana ämnen som *Saltstoden Lots hustru* och om *Lacedemoniernas slägtskap med Abrahamiderna,* ämnen, hvilka påminna oss om, att L. ännu tillhör början af 1700-talet med dess i allmänhet okritiska ståndpunkt.

Äfven den talmudiska litteraturen hade Lundius studerat och till och med i sina yngre år utgifvit en *Codex talmudicus de jejunio* (om fasta), men för öfrigt synes han icke mycket hafva egnat sig åt andra orientalspråk, utan i stället fördjupat sig i hebräiskan; dock med hänsyn såväl till antalet

---

[1] Af detta arbete utgaf Lundius kap. 2—3 af Genesis, Mika 3 kap. samt Obadja.

som innehållet af de skrifter, han i detta språk utgifvit, må han väl anses på värdigt sätt ha öppnat raden af 1700-talets utmärkta orientalprofessorer i Upsala.

Då Lundius afgick, vardt *Mikael Eneman* professor, ehuru blott för kort tid. Efter grundliga studier i orientalspråken under ledning af O. Rudbeck (sedermera hans svärfar) och efter en disputation om *Kristi graf*, promoverades han 1703, lät därpå prestviga sig och reste utomlands, kom så till Karl XII i Sachsen, följde honom till Pultava och sedan till Bender, hvarifrån han af konungen sändes till Konstantinopel såsom legationspredikant. Där egnade han sig mycket åt lutherska trosförvandter, hvilka ryssarna under sina härjningar i Östersjöprovinserna tagit tillfånga och sålt såsom slafvar till Turkiet. Under tiden fick han tillfälle göra sig hemmastadd i åtskilliga österländska språk, och på anmaning af konungen och på hans bekostnad anträdde han 1711 en resa in i Österlanden, en färd, hvarigenom han började raden af de många filologer, som från Sverige under 1700-talet begåfvo sig in uti Orienten för forskningar af flera slag.

Enemans resa gick öfver Smyrna, Chios och Rhodos till Alexandria samt uppför Nilen till Kairo och pyramiderna; han besökte äfven Sinaiklostret, så ock Palestina med Jerusalem, Döda hafvet m. fl. orter; därifrån reste han till Syrien och så tillbaka öfver Cypern och Smyrna till Konstantinopel, dit han återkom efter ungefär tvänne års bortovaro. Efter hemkomsten fick han för konungen berätta sin resa 1 timme dagligen i 2 månaders tid, och därpå begaf han sig till hemlandet, emedan han under sin frånvaro blifvit utnämnd till professor i orientalspråken i Upsala. Hemkommen installerades han 26 sept. 1714, men nedlades redan följande dagen på sjuksängen af en bröståkomma, som sista delen af resan mycket försvagat hans krafter, och han dog efter en veckas förlopp, »till hela stadens sorg och hjärteliga rörelse».

Alla de ställen, som Eneman besökte, beskref han noggrant, därvid inlåtande sig på både arkeologiska, politiska och religiösa förhållanden m. m. Härunder visar han stor såväl beläsenhet i den klassiska litteraturen genom mängden af citat, som förtrogenhet med de länders språk och förhållanden, i hvilka han färdas. Och ehuru han i allmänhet be-

mödar sig att tränga till grunden och utforska sanningen, framstår han efter vår tids åskådning måhända något okritisk, i synnerhet i upptagande af det, som hör till de bibliska antikviteterna.[1] Alla sina forskningar och intryck samlade han i sin resebeskrifning, vid hvilken författaren icke hann lägga sista handen, men som är synnerligen intressant och hvari en forskare äfven i våra dagar torde finna mycket af värde. Den har ej blifvit utgifven[2], men finnes i manuskript. Eneman inköpte därjämte åtskilliga orientaliska handskrifter, nu förvarade på biblioteket i Upsala, och hemförde den dittills mest tillförlitliga kartan öfver Mekka. Såsom enskild person berömmes han mycket för sin stora belefvenhet och sitt fina umgängesvett, på samma gång som man af hans grundliga lärdom synes hafva gjort sig stora förhoppningar, hvilka dock gäckades genom hans snara bortgång.

Efter Enemans korta professorat intogs lärostolen i orientalspråken af den lärde, mångsidige *Olof Celsius,* som efter att 12 år ha varit professor i grekiska, 1715 tillträdde orientalprofessuren och innehade den äfvenledes i 12 år, till 1727, hvarefter han öfvergick till teologiska fakulteten och länge verkade såsom teolog, befordrades så till domprost och slutade sitt verksamma lif midsommardagen 1756.

Vid några och tjugo års ålder sammanträffade han en dag tillfälligtvis med Karl XI, som blef så intagen af den unge fil. magisterns personlighet, att han skänkte honom 1,000 riksdaler till en utrikes resa, om möjligt ända till Arabien. Denna tvååriga färd (1696—98) utsträcktes väl ej längre än till Italien, men C. inhemtade dock så stora kunskaper i orientalia, att han öfvergick många, som rest i själfva Österlanden, och han hemförde en rik samling af handskrifter. Härunder fingo hans studier en riktning åt den reala sidan af språkvetenskapen, hvilken sedan blef det mest utmärkande draget i hans ovanligt stora och mångsidiga författarskap.

---

[1] Jfr U. R. F. Sundelin, Svenska Palestinafararne; aftryck ur Teolog. Tidskrift för 1878, och C. A. Zachrissons afhandling om Eneman i H. Lärarinneseminariets årsberättelse för 1886—1887.

[2] Flera gånger har man varit betänkt på dess utgifning och 2 ark trycktes 1740, men därvid stannade det. — För närvarande är dock resebeskrifningen under utgifning, en frukt af intresset för den i höst i Stockholm sammanträdande Orientalistkongressen.

Han har skrifvit flera afhandlingar än någon af Upsalaorientalisterna, och är en bland de mest produktiva akademiska lärare, som funnits i Sverige. Disputationerna uppgå nämligen till ej mindre än 136 (tillhopa upptagande öfver 400 ark!), hvaraf hälften (65) kunna räknas till den semitiska filologien, och en mängd såväl af dessa, som af de öfriga dissertationerna äro så utmärkta, att de hafva ett ännu bestående värde. Hans förnämsta arbete: *Hierobotanikon* eller *de plantis S. Scripturæ* (1745—1747) gjorde inom kort hans namn kändt öfver hela Europa och är så gediget, att det ännu i dag af den nuvarande bibelkommissionen med nytta rådfrågas. Af hans öfriga skrifter må såsom de förnämsta särskildt anföras: en öfversättning till 6 kap. af *Moses Majmonides,* som upptager öfver 8 ark, en afhandling om *Samaritanernas tempel,* en annan om *Synagogorna* och deras inrättning samt en grundlig behandling af *Titlarne till Davids psalmer.*

Man kan ej annat än förvånas öfver den stora mångsidighet i förening med grundlig lärdom, som hans skrifter ådagalägga, ty nästan intet område af den hebräiska filologien har han lemnat oberördt, för att ej tala om hans många disputationer öfver ämnen, som ligga därutanför. Än behandlar han rent språkliga ämnen, såsom *Masora, Miklal Jofi* (kap. 4—6), än hebreernas kult, såsom *Cherubim, Moloch,* än deras författning, såsom *Synedrium,* dess sammansättning och befogenhet, än deras lagar, såsom *krigs- och äktenskapslagarna,* än deras ekonomi, såsom deras *mynt,* än deras privata lif, såsom deras *begrafningar* med dithörande ceremonier. Än framställer han mera historiska ämnen, såsom om *Noakidernas slägt,* om *Makkabeerna,* jämte flere biografier, såsom om *Patriarken Josef,* om *Rabbi Gamaliel,* eller utreder han geografiska spörsmål, såsom om *Paradisets läge,* eller beskrifver orter, såsom *Sinai, Bethlehem,* eller skildrar han hebreernas beröring med andra folk, såsom om *Salomos skeppsfart* m. fl., eller varnar han för de irrvägar, på hvilka man genom studiet af rabbinernas skrifter kommit, såsom i afhandlingen *De abusu rabbinismi.* Än begifver han sig in på de med hebräiskan beslägtade dialekternas område och förklarar *Ställen i Vetus från arabiskan* eller skildrar *Arabernas rike i Spanien,* eller framställer *Samariternas språk* m. fl., och

att dessa skrifter ega stort värde, har redan blifvit antydt. Äfven där han väljer ämnen, som karakterisera 1700-talet, såsom *Kainsmärket*, *Simsons räfvar*, så behandlar han dem väl, då han t. ex. om det förstnämnda, efter att ha anfört en mängd gamla meningar om, hvari det bestod, till sist förklarar, att man därom ej kan veta något med visshet; och vid besvarandet af det spörsmålet: *huruvida Gog och Magog voro Sveogoter eller icke,* kommer till det resultat, att de icke dit kunde hänföras.

Besinnar man därjämte, att Celsii flesta arbeten afhandla ämnen, som ligga utanför semitiska området, hvaribland ett flertal grekiska, såsom *Homer, Pytagoras' aurea carmina, Grekiskans uttal, Aksenternas öden* m. fl., och att han vidare skrifvit om de mest olikartade föremål, såsom om *Likheten mellan gotiskan och persiskan*, om *Religionsförhållandena i Armenien, i Östra Indien,* om *Konfucius i Kina,* om *Skytern Anacharis,* om *Minnesmärken af goters segrar öfver romarne,* om *Amerikaresan, Polyglottbiblar, Kardinalvärdigheten,* om *Göteborgs, Varnhems m. fl:s historia,* om *Helsinglands runor,* om *Egyptens pyramider,* om de *gamle hyperboreernas magi,* om *Svenska språkets företräden framför andra språk,* m. fl. — så inser man, att Celsius med rätta gör skäl för namnet: »en verklig polyhistor», såsom han i Biografiskt lexikon karakteriseras, och lägger man därtill, att han i hög grad arbetade för vetenskapernas utveckling i allmänhet (han är en bland stiftarne af vetenskapssocieteten i Upsala), och att det i första rummet var han, som räddade Linné åt fäderneslandet genom att inbjuda honom till sitt hus, sitt bord och sina bokskatter, så inser man, hvilken stor betydelse han haft för vetenskaperna, och man måste sätta honom bland de allra främste af dem, som i Sverige varit de orientaliska språkens målsmän.

Då Celsius 1727 lemnade orientaliska lärostolen, erhöll han en skicklig efterträdare i *Anders Boberg,* som innehade professuren ända till 1756, således i öfver ett fjärdedels sekel[1] och som längst af alla orientalprofessorerna i Upsala beklädt

---

[1] *Boberg* motsvarar i detta afseende *Sveno Jonæ* under föregående sekel, ty han innehade ungefär vid samma tid professuren i öfver 20 år.

detta ämbete. Under denna långa tjänstetid hann Boberg utgifva ett betydligt antal afhandlingar (Lidénska katalogen upptager honom såsom preses till 75, fyllande inalles omkring 230 ark), men han synes icke kunna i mångsidighet uppnå sin store företrädare, ehuru äfven Bobergs arbeten ingalunda äro utan värde.

Af hans skrifter, hvilka i allmänhet inskränka sig till behandlandet af ämnen från hebräiskan, må, utom fortsättningen af *Miklal Jofi* (kap. 7—17), såsom de vigtigaste här nämnas: En afhandling *De nomine divino Jehova Sebaōt,* i hvilken förfäktas den åsigten, att namnet *Jehova,* som i hebräiskan aldrig är försedt med sina egentliga vokaler[1], nödvändigt bör hafva uttalet *Jehova,* emedan Guds väsende och attributa fordra det samma, *Je* anger nämligen futurum, *ho* presens och *va* perfekt, detta i enlighet med det namn, som Gud gifver sig själf i 2 Moseb. och som fullständigare återgifves i Uppenb. 4: 8, »Gud som var och som är och som kommer». Numera är man såsom bekant tämligen allmänt ense därom, att ordet ursprungligen hetat *Jahvä.*

Vidare har Boberg sökt utreda åtskilliga enskilda ställen i Vetus, såsom »*Morgonens stjärnor och Guds söner*» Job 38: 7, *Profeternas lärjungar, Jungfrun* Es. 7: 14, *Himmelens drottning* Jer. 7: 44; och han har dels sysselsatt sig med litteratur- eller språkhistoriska undersökningar, såsom om *Författaren till Pentatevken,* hvilken enligt B. naturligen är Moses, och om *Ursprunget till punkteringen,* dels framstält andra ämnen, såsom om *Seniores Israëlis, Bileam magus* och den något större (8 ark): *Commentum rabbinicum de Messia filio Josephi,* om *Samariternas språk och litteratur* och om *Esseerna,* en sekt, hvilken Boberg anser vara ganska pytagoreiserande, vidare om *Sortes hebræorum,* om deras *Offer före Moses* m. fl.

Men så har B. äfven sådana egendomliga ämnen, som »*Kyssandet hos hebreerna*», »*Samuel personatus*», i hvilken B. förklarar, att den gestalt, som spåkvinnan i Endor frambesvor för Saul, ej var annat än »infernalis morfeus» eller med

[1] Budet att ej missbruka Guds namn sökte judarne nämligen fullgöra genom att ej uttala detta Hans namn utan begagna ett annat (vanligen »Adonai») i stället.

andra ord den onde själf, och om själfva *Amen* har han en afhandling på 6 ark.[1]

Af Bobergs skrifter framgår, att om han också ej hade samma ovanliga mångsidighet som Celsius, så har han dock inom hebräiska området behandlat ämnen af mångahanda slag, och där han haft samma ämne som föregångaren, framstält dem väl så utförligt och fullständigt.

Bobergs efterträdare, *Kristofer Clewberg,* innehade orientaliska lärostolen endast i några få år, emedan han redan 1760 lemnade den samma för en teologisk professur, hvilken han skötte till sin död 1776.

Oaktadt han sålunda helt kort var oriental-professor, har han dock efterlemnat ej så få skrifter. Af de 25 afhandlingar, till hvilka han finnes upptagen såsom preses, äro halfva antalet filologiska. I flera af dem synes ett visst apologetiskt intresse göra sig gällande. Så söker en af dem uppvisa, att icke någon motsägelse råder mellan Amos 5: 26—27 och Stefani ord i Apostlagärng. 7: 42—43. I en annan utredes betydelsen af det omtvistade ordet בַּר *(bar)* i Ps. 2: 12, hvilket i enlighet med den vanliga tolkningen öfversättes med *son.* Men han bearbetade äfven realfilologien, såsom i en större afhandling (6 ark): *Sädesslagen i Vetus,* därvid tillgodogörande sig de resultat, som Celsius och Linné vunnit, och i en annan sysselsätter han sig med *det träd,* under hvilket Elias hvilade. I allmänhet betecknade dock Clewbergs professorat ett tillbakagående i studiet, i synnerhet därför, att man så mycket hängaf sig åt realia, att den rent språkliga sidan försummades och studiet inskränktes till enbart hebräiskan.

Efter Clewberg intogs orientaliska lärostolen af *Eric Hesselgren,* som efter en teologisk adjunktur var professor i orientalia ungefär 11 år, 1760—1771, och därpå öfvergick till teologien samt dog såsom biskop i Hernösand 1803.

Redan hans installationsföreläsning: *De recentioribus philologiæ ebrææ incrementis* antyder, att en ny fläkt började blåsa

[1] I en annan afhandling, om striden mellan Mikael och djäfvulen angående Mose kropp, Juda v. 9, försäkras, att någon figurlig tolkning ej bör omfattas, utan att det verkligen var Mose döda kropp, hvilkens sista hvilorum djäfvulen ville bekantgöra för Israeliterna, på det de genom vördnad för hans graf måtte förledas till afguderi.

genom studiet af orientalia, och de af honom utgifna hithörande skrifterna angifva en återgång till mera rent språklig karaktär. Så handlar en om *Aramäismer i N. Test.* (nära 70 sidor) och ett annat arbete (68 sid.) framställer *Variæ lectiones Vet. Test.*, samt några mindre dissertationer, såsom om *Eloah*, om *Kefirim* i Ps. 34: 11 m. fl.

Men om både Clewberg och Hesselgren voro mindre framstående såsom filologer än såsom teologer, så har den senares efterträdare, *Carl Aurivillius,* gjort sig så mycket mera känd såsom en utmärkt orientalist, på samma gång som han i de klassiska språken hade ovanliga kunskaper, och såsom förut blifvit anmärkt, torde han icke blott vara den förnämste af 1700-talets orientalister, utan han kan mäta sig med hvilken som hälst af alla Sveriges målsmän för denna vetenskap.

Född i Stockholm 1717 och vid 12 års ålder inskrifven till student i Upsala, egnade han sig redan tidigt med förkärlek åt studiet af orientalia och företog 1740 en utrikes resa till Tyskland, Frankrike och Holland, hvarunder han med ledning af samtidens utmärktaste orientalister, såsom Tympe, Michaelis, Fourmont m. fl., fick tillfälle föröka sina redan förut ovanliga språkkunskaper. Hemkommen blef han primus vid promotionen 1746 och följande år docent i österländska språk, men var därefter adjunkt i filosofi och professor i poesi, till dess han 1772 fick öfvergå till den lärostol han alltjämt önskat, den i orientaliska språk.

Med den tidens grundlighet hade han i sina studier omfattat ej blott den österländska litteraturen i hela dess omfång, utan äfven de klassiska språken, så att han i dem egde en ovanlig beläsenhet. Också visste hans samtid att uppskatta hans lärdom, då den kallade honom: »*Aurivilliani nominis honor*», ett ärenamn, som innebar mycket, då man känner, huru många utmärkta män som burit det slägtnamnet, och då de kungliga 1759 besökte Upsala, var det självskrifvet, att de bland annat skulle åhöra en föreläsning af Aurivillius. Därjämte egde han en sällspord talang såsom föreläsare, i det att han i hög grad kunde konsten att framställa sitt ämne på samma gång grundligt och lättfattligt, och outtröttlig som han var med både offentlig och enskild undervisning, åtnjöt han i hög grad sina lärjungars tillgifvenhet och kärlek.

Äfven såsom författare var han ganska produktiv. Af hans till inemot 60 uppgående afhandlingar beröra 30 den österländska litteraturen (inalles omkring 90 ark), och dessa ansågos så utmärkta, att de några år efter hans död omtrycktes i ny upplaga 1790 och försågos med ett berömmande företal af J. D. Michaëlis i Göttingen, den tidens förnämste orientalist.

Såsom de vigtigaste bland dessa må nämnas: *Ibn el Vardis kosmografi,* delvis öfversatt; *De synagoga vulgo dicta magna,* i hvilken uttalas åsigter, som först under senare tider blifvit allmänt erkända och hvari Aurivillius sålunda är nära hundra år före sin tid; vidare hans ansenliga afhandling (öfver 200 sidor) om *Jakobs profetia till sina söner* i Genesis 49:de kap., där Aurivillius äfvenledes ådagalägger stor skarpsinnighet och klarsynthet; och disputationen om *Aramäiskan,* i hvilken den nära slägtskapen mellan kaldäiskan (vestaramäiskan) och syriskan uppvisas jämte skilnaden dem emellan. Vidare har Aurivillius sökt klargöra arabiskans vigt för förståendet af hebräiskan, och beskrifvit en sällsynt upplaga af arabiska bibelöfversättningen, som från Holland kommit i hans ego, samt tolkat åtskilliga bibelställen, såsom kapp. 14, 15 och 18 af *Jesaja,* hvarjämte han gjort grundliga filologiska utredningar af åtskilliga ord, såsom af *badal, chūl, rachaf* m. fl.; eller kritiskt granskat olika läsarter, såsom i fråga om *Hosea,* och angående de båda orden לוֹ *lō* (= till honom) och לֹא *lo* (= icke) m. fl.

Aurivillius arbetade länge och med kraft såsom medlem i den dåvarande stora bibelkommissionen, där hans stora språkliga insigter kommo väl till pass, och fortfor därmed, till dess döden afbröt hans arbete vid 69 års ålder 1786, då han i 14 år innehaft den orientaliska lärostolen.

Den spira, som Aurivillius ända till sin död så ärofullt fört såsom förste målsmannen för österländska språken, upptogs af hans måg, *Joh. Hageman,* som varit docent i poesi, innan han befordrades till professuren, men innehades af honom blott i 3 år, till 1789, då han afgick med döden.

Han sades hafva grundliga kunskaper i sitt ämne, men fick ej tid att utgifva många arbeten, emedan han företrädesvis egnade sig åt den muntliga undervisningen, och det mera

än någon annan orientalprofessor, så att han alltid höll minst fyra kollegier om dagen, och ofta äfven 7 à 8 (!). Också handlade hans tillträdesföreläsning om »konsten att lära sig orientaliska språk», och det heter om honom, att »hvad sällsynt är inträffade med Hageman, att han aldrig tröttnade vid den lämpa en akademisk lärare har nödigt all sin tid bruka med ungdomen. Också hade han den hugnaden att i lifvet tackas och hedras af sina f. d. lärjungar, som alltid komme att erkänna hans grundlighet och trohet.»[1] Emellertid finnas äfven åtskilliga arbeten af honom, såsom *Filologiska anmärkningar till Schoettgenianska N. Test.*, därtill *Valda ord hos Jesaja* m. fl., hvarjämte han tillsamman med bibliotekarien P. F. Aurivillius för det Kennicottska bibelverkets räkning kollationerade en i Upsala bibliotek befintlig hebräisk handskrift till delar af Vetus och sedan ensam »accurate» kollationerade ett manuskript till *Psaltaren*, fastän dess utgifvande hindrades genom hans hastiga död.

Längre tid innehades lärostolen af hans efterträdare *Joh. Adam Tingstadius*, nämligen (liksom C. Aurivillius) i 14 år, till 1803, hvarefter han i 24 år verkade såsom biskop i Strängnäs till sin död 1827.

Vid 11 års ålder (!) student i Upsala, väckte han redan då uppmärksamhet genom goda insigter i österländska språk, och efter promotion i Greifswald 1768 blef han 1773 docent i orientalia i Upsala, efter 4 år adjunkt, 1786 e. o. professor och 1789 ordinarie professor i samma ämne.

T. arbetade länge i den dåvarande Bibelkommissionen och förvärfvade sig därunder anseende såsom en god öfversättare. De flesta af hans arbeten bestå också i öfversättningar, som han ensam utgaf, till delar af Bibeln, såsom *Psaltaren, Ordspråksboken, Job, Jesaja, de 12 mindre profeterna, Höga visan* m. fl., men därjämte anknöt han filologiska anmärkningar till några af dem, såsom till *Habakuk, Ps. I och II* m. fl., och författade ett *Supplement till hebräiskt lexikon*. Hans arbeten, särskildt öfversättningarna, anses vittna om ett fint poetiskt sinne och om stort välde öfver formen — också invaldes T. i svenska akademien —, men

[1] Vallqvist, Eckles. saml., 4:de flocken, sid. 568.

måhända mindre om filologisk grundlighet och noggrannhet; de hafva dock ej ringa värde.

Äfven sedan han blifvit biskop sysselsatte han sig fortfarande med sina älsklingsstudier, orientalia, »och han fans ända in i sena ålderdomen utan afseende på årstiden från tidigt på morgnarna vid skrifbordet bland sina författare» (Biogr. lexikon).

Vi hafva härmed i korthet berört orientalprofessorerna i Upsala under 1700-talet och sett deras betydande insats i studiet af orientalspråken. Innan vi gå vidare, torde vara lämpligt att liksom under föregående sekel nämna något om andra orientalister, hvilka icke beklädt professuren, men gjort sig förtjänta att ihågkommas.

Bland dessa må nämnas *Olof Rudbeck d. yngre,* † 1740, son till Atlantica-författaren, och liksom sin fader grundligt och mångsidigt lärd, ehuru han ej egde samma snille och fyndighet som denne. Han var egentligen professor i medicin i Upsala, men hade stort intresse äfven för språkliga ämnen. Såsom bevis härpå omtalas, att då han vid en studieresa i Lappland trodde sig märka en viss likhet mellan lappskan och hebräiskan, egnade han sig, oaktadt sin framskridna ålder, åt studiet af sistnämnda språk, hvilket han »incredibili labore stupendaque diligentia» inhemtade, hvarpå han författade ett digert verk (i 10 band) med titel: *Thesaurus linguarum Asiæ et Europæ harmonicus,* i hvilket han sökte ådagalägga, att lappskan var beslägtad med hebräiskan, finskan med ungerskan och götiskan med kinesiskan, men det blef aldrig tryckt, oaktadt det myckna arbete, som på det samma nedlagts. Vidare skref Rudbeck en *Ictyologia biblica* (om bibelns fiskar) och en afhandling om det *ljus, som götiskan kastar öfver några dunkla ställen i den Hel. skrift.*

Inemot midten af detta århundrade (2 år efter Rudbeck d. y.) dog 1742 en annan i orientalia grundlärd man, som, ehuru han icke var akademisk lärare, väl förtjänar ett omnämnande, *Nils Olofson Norby,* gotl. Efter studier både i Lund, Upsala, Rostock och Greifswald, företog han under 13 års tid oupphörligen resor utomlands, umgicks med den

tidens mest bekanta orientalfilologer, med hvilka han underhöll stor korrespondens, och författade en mängd afhandlingar och skrifter, som förvärfvade honom så högt anseende, att orientalisterna till och med ansågo honom för en rabbin(!), »ja, hans tungomåls kunskap var så diger, att han talade latin, grekiska, tyska, hebräiska och talmudiska, hvarjämte han var väl hemmastadd i arabiska, syriska, kaldäiska och persiska.» (Biogr. lexikon).

Också erhöll han anbud både på lektorat och en professur (i Åbo), till hvilken han rent af utnämndes 1725, men han undanbad sig för sin sjuklighet och framskridna ålder denna hedrande befattning och vardt då befordrad till kyrkoherde i Närs pastorat på Gotland. Strax före sin död erhöll han där besök af Linné, som utlät sig så om honom, att »han var en genomlärd man af oändlig mycken lecture, sådan vi intet förmodat finna här liggande gömd bakom buskarna».

En betydande insats i orientaliska språkstudiet gjordes äfven af bibliotekarien i Upsala, *Andreas Norrelius*, † 1749, som berömmes för omfattande kunskaper i hebräiska, rabbinska, kaldäiska, syriska och arabiska, på samma gång som han var en framstående bibliognost och tillika ganska hemmastadd i naturalhistorien, i hvilken han utgaf flera arbeten. Af hans språkliga skrifter må anföras en med titel: *Phosphorus fidei veterum cabbalistarum*, i hvilken han söker bringa ljus i de gamla kabbalist-författarnes tro och religiösa åskådningssätt; i en annan med titel: *Diatyposis academiarum apud Judæos*, karakteriseras de högre skolorna ibland judarne; en tredje afhandlar tvisten om *Lex cibaria* i 3 Moseb. 11:te kap. och slutligen har Norrelius ur *Zohar* samlat bevis för likheten mellan judendom och kristendom.

Bland den utmärkta slägten *Benzelius*' medlemmar har stamfadern ärkebiskop *Erik Benzelius d. ä.* blifvit omnämnd redan under det föregående århundradet. Under 1700-talet möta vi hans trenne söner, hvilka, alla tre ärkebiskopar, den ene omedelbart efter den andre, voro skickliga äfven uti orientalspråken.

Den äldste af dem, *Erik Benzelius d. y.*, f. 1675, † 1743, den utmärktaste af dem — hvilket här vill säga mycket —

»och en af de utmärktaste män fäderneslandet frambragt» (Biogr. lexikon), riktade under sina utländska studieresor i synnerhet uppmärksamheten på de bokskatter, som gömdes i främmande bibliotek och hvilka ofta för egarne självfva förut voro obekanta, och han skref, förutom många utmärkta arbeten i öfriga ämnen, ett arbete: *De siclis Hebræorum* (om judarnes mynt, siklarna), som visade, att han ganska grundligt studerat myntväsendet hos hebreerna.

Den mellersta brodern, *Jakob Benzelius*, † 1747, utgaf redan 1703 en dissertation om Palestina, hvilken äfven upptager svenskars resor till det heliga landet (»sacræ expeditiones»), ehuru han sedermera såsom teologie professor i Lund, biskop i Göteborg och till sist ärkebiskop, mera uteslutande egnade sig åt teologisk författareverksamhet, i hvilken han var så framstående, att hans läroböcker till och med påbjödos af rikets ständer i skolorna och begagnades ett sekel igenom.

Den yngste brodern, *Henrik Benzelius*, † 1758, var en af sin samtids mest vidtberesta och högst ansedda vetenskapsmän. Under sina resor kom han äfven till Bender, fick där vara med om kalabaliken och vardt fängslad af tartarerna, men blef redan efter några dagar genom konung Karls kraftiga bemedling frigifven. Samme för Österlandet varmt intresserade konung utsände honom därefter 1714 (det var samma år som den förre resenären Eneman dog) på en orientalisk resa, som räckte i 4 år och hvarunder Benzelius bokstafligen genomvandrade både Egypten och Palestina med angränsande länder, och »öfverallt blef han så uppburen för sin lärdom, att svenskar, som 35 år därefter besökte Egyptens och Palestinas kloster, skördade verkliga fördelar däraf, att de voro hans landsmän, och emottogo särskildt af de lärdaste rabbiner försäkran, att de icke känt Benzelii like i de orientaliska språken.» [1] Vid hemkomsten var han bland annat några år professor i orientalspråken i Lund och har lemnat åtskilliga värdefulla arbeten i dessa språk efter sig, såsom om *Daniels 70 veckor*, om *rätta betydelsen af Sjeol* (dödsriket), om *Caussæ litteraturæ hebraeæ*, om *Scriptura ante*

[1] Sundelin, Svenska Palestinafarare.

Mosen, om de *Apokryfiska böckerna i Gamla testamentet* och om *Synedrium* m. fl., inalles omkring 20 stycken. Ehuru de i allmänhet ej voro synnerligen stora (3 à 5 ark), väckte de dock utomlands så stor uppmärksamhet, att de blefvo utgifna i en särskild samling. Dock är det att beklaga, att Benzelius ej fick tillfälle genom ännu flera skrifter göra sina ovanliga orientaliska kunskaper tillgängliga för allmänheten, i det hans snara öfvergång till teologisk verksamhet togo hans tid och krafter i anspråk på detta område. Emellertid skola utländska lärde genom flitig brefväxling med honom ha gjort sig till godo hans dråpliga lärdom i orientalia, och vi svenskar hafva i andra hand fått lära af dem.

Under sina resor samlade Benzelius ett tjog orientaliska handskrifter, hvilka inköptes för bibliotekets i Upsala räkning och där ännu finnas förvarade. [1]

Bland de utmärkta språkforskare, som innehaft orientalprofessuren i Lund under detta sekel, böra här ej förbigås tvänne män, af hvilka den förnämste var *Johan Engeström*, fil. doktor i Lund 1723, professor i orientalia och grekiska därstädes 1732, 10 år därefter teologie professor och 1748 biskop i Lunds stift, död 1777.

Det heter om honom, att bland de orientalister, som under 1700-talet voro Lunds universitets prydnad, var Engeström en af de icke minst berömda. Hans språkkunskaper hade ett sällsynt omfång, hans flit såsom akademisk lärare och hans produktivitet såsom författare var utomordentlig. Han upptages såsom preses till ej mindre än 147 afhandlingar, af hvilka 7 (tillsamman 300 sidor) utgöra en *hebräisk grammatik*, och de öfriga, i omfång växlande mellan 2 à 18 ark, behandla hvarjehanda ämnen. De flesta af dessa äro af filologiskt innehåll, tillhörande semitiska området, såsom: *Vita Hebræorum academica* (7 ark), *Om ekens hebräiska namn »el»* m. fl. (14 ark), *Om lifsens träd i paradiset* (8 ark), *Om den brinnande busken på Horeb*, Exod. 3: 2 (9 ark), *Om Jafet i Sems tält*, Gen. 9: 27, och en mängd enskilda bibel-

[1] Benzelius hade för egen del samlat ett femtiotal handskrifter af stort värde, som långt efter hans död utbjödos till svenska staten, men — sorgligt nog — förgäfves. Hvart dessa togo vägen, är okändt; de gingo någonstädes utomlands. Jfr Tornbergs katalog öfver orientalia i Upsala bibliotek, sid. 4.

ställen m. fl.; dock har Engeström icke samma mångsidighet som Celsius, om hvilken förut blifvit nämndt, och flera af hans dissertationer ha egendomliga ämnen, såsom »*Om Moses, som falskligen framställes med horn*», »*Om hebräiska språket var naturligt för människan*» m. fl., hvari han är ett barn af sitt århundrade, men hvilket ej hindrar, att äfven vår tid med vördnad måste se upp till en sådan storman, som han var.

Den andre är *Sven Johan Munthe,* professor i orientalspråken i Lund 1745—1764, därpå teolog, ehuru han därjämte skötte orientalprofessuren till 1769, död 1774. Han var mera uteslutande filolog än föregångaren, och af de 57 afhandlingar (i medeltal à 4 ark), till hvilka han upptages såsom preses, kunna nästan alla betraktas såsom språkliga, de flesta med realfilologiskt innehåll. Den förnämsta är väl *Origines Hebrææ ex ipsius Heberi angulis revocatæ,* hvari ordens betydelser härledas från de äldsta stamorden. Han var äfven skicklig i att tala främmande språk, och då en beskickning från Tripolis ankom, blef Munthe använd såsom tolk, men att han för öfrigt ej blef mera bemärkt, torde enligt Biogr. lexikon delvis hafva berott på hans stilla, blyga och tillbakadragna väsen.

Till orientalisterna böra äfven föras de män, hvilka genom samlandet af handskrifter eller andra för orientaliska studiet värdefulla föremål hafva medelbart bidragit till utvecklingen af det samma.

Först bland dessa bör nämnas ceremonimästaren *Joh. Gabriel Sparwenfelt,* † 1727, bekant dels såsom polylingvist, enär han med färdighet lär hafva talat och skrifvit 14 språk, dels såsom samlare af orientaliska handskrifter.

Efter att hafva tillbragt 5 år på utrikes resor, erhöll han vid hemkomsten för sin skicklighet i språk förordnande att medfölja en svensk beskickning till Moskva, där han inom kort inhämtade det ryska språket så väl, att han utarbetade ett »*Lexicon Slavonicum*», hvilket var värderikt såsom ett af de första i sitt slag, och som ännu förvaras på biblioteket i Upsala. [1]

[1] Ett exemplar af detta lexikon gaf han sedermera vid en audiens till påfven Innocentius XII, hvilket upptogs så väl, att påfven lät lemna honom

På uppdrag af Karl XI genomreste Sparwenfelt därefter de flesta länder i Europa och besökte äfven Afrika, för att i alla land, dit nordbor i förra tider kunde anses hafva framträngt, uppsöka gamla minnesmärken af dem samt i kloster, bibliotek och raritetssamlingar spana efter handskrifter, böcker, inskriptioner m. m., och härunder lyckades han dels i Spanien, dels i Afrika bland annat samla en mängd (öfver 40) österländska manuskript på arabiska, syriska, egyptiska (= koptiska), turkiska, persiska, puniska m. fl. språk, hvilka 1705 skänktes till Upsala bibliotek och där utgöra grundstenen till den rikhaltiga samling af orientalia, hvilken sedan dess under tidernas lopp så småningom kommit till stånd, och hvarur åtskilligt blifvit af senare forskare utgifvet.

Sparwenfelt påbörjade äfven ett *Lexicon germanico-turcico-arabico-persicum,* men det hann aldrig afslutas.

Ett framstående rum bland handskriftssamlarne måste äfven tilldelas den utmärkte

Jak. Johan Björnståhl. Född 1731 i ett fattigt hem, genomgick han under de största försakelser Strängnäs gymnasium, inhämtade dock så mycket kunskaper, att han, då han vid 22 års ålder vardt student i Upsala 1753, kunde samma dag uppträda såsom extra opponent vid en disputation på Karolinska auditoriet och komplimentera præses på hebräiska, sedan respondens på grekiska, hvarmed han, såsom det heter, på sig fästade hela universitetets uppmärksamhet; han blef 1761 magister och därpå docent först i götiskan, sedan i arabiskan efter sin afhandling »*Decalogus Hebræus ex arab. dialecto illustratus*», som högeligen berömdes af Michaëlis. I egenskap af guvernör för en ung Rudbeck, företog Björnståhl därefter en utrikes resa, från hvilken han aldrig återkom, men som dock beredt hans namn den ryktbarhet, att, såsom Hofberg uttrycker sig, Björnståhl blifvit urtypen för en allt försakande och för ingen möda tillbaka vikande lärd forskare. Han genomsökte de flesta större bibliotek i Europa, i synnerhet i Paris, Oxford, Holland och Italien, och erhöll därefter uppdrag af Gustaf III att tillsamman med M. Norberg anträda en forskningsresa

nycklarna till Vatikanbiblioteket, och Sparwenfelt var en af de få, som efter eget behag fick genomforska dess rika bokskatter.

till Österlandet. Han begaf sig då till Turkiet och Grekland för att under väntan på sin reskamrat forska efter handskrifter i klostren omkring Trikala, men öfveransträngde sig därvid och dukade under redan 1779, 48 år gammal.[1] Dock hade han, i synnerhet i och omkring Konstantinopel, på kort tid hunnit samla ett betydande antal (öfver 90) arabiska, persiska och turkiska handskrifter, af hvilka en del visserligen äro af mindre värde, men också många synnerligen värdefulla, och dessa skänkte han i sitt testamente allesamman till Upsala bibliotek, hvarest den s. k. Björnståhlska samlingen utgör ett af de största bidragen till den orientaliska manuskriptafdelningen. Dessutom har B. fäst sitt minne vid samma universitet genom det till Södermanlands nation skänkta Björnståhlska stipendiet, som söker uppmuntra studierna af österländska språk.

B. hade redan under vistelsen i Italien blifvit utnämd till adjunkt i orientalspråken i Upsala och strax före sin död kallad till professor i samma ämne i Lund.

Redan 4 år efter Björnståhl eller år 1783 stupade äfvenledes i Grekland en ny svensk martyr för den orientaliska forskningen: legationspredikanten och tolken vid svenska beskickningen i Konstantinopel, *Adolf Fredrik Sturzenbecker*, som på kort tid hopbragte ett ovanligt stort antal arabiska, persiska och turkiska manuskript, ej mindre än nära 200 stycken (!), hvilka äfven han genom testamente skänkte till Upsala bibliotek och som utgöra den största samling af orientalisk litteratur, som biblioteket på en gång erhållit.

En annan lärd forskare, som i senare tider blifvit högt uppskattad, är *Johan David Åkerblad*, diplomat i Konstantinopel. På uppdrag af kommerskollegium att inhämta underrättelser angående den levantiska handeln, genomreste han under flere år M. Asien, Syrien, Fenicien, Palestina, Egypten och N. Afrika, och blef så förtrogen med därvarande språk och förhållanden, att han enligt berättelsen kunde, allt efter som det behöfdes, vara så genuin turk, perser eller arab, att han ej kunde skiljas från infödingar, och den store Gesenius satte honom främst bland sin tids paleografer, i synnerhet på

[1] Björnståhls resa till Frankrike, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Grekland och Turkiet finnes utgifven af Gjörwell (1780—1784).

det svåra fenikiska området. Hans utgifna snillrika arbeten, skrifna dels på latin, dels på italienska och franska, hafva ock beredt honom europeisk ryktbarhet, särskildt såsom kännare af fenikiskan, assyriskan och forngrekiskan.

Bland de förnämsta arbetena må nämnas: *Inscriptionis Phœnicicæ Oxoniensis nova interpretatio* (1802), flera *lettres à M:r Silvestre de Sacy,* såsom angående *kursiv-koptiskan* och *Rosette-inskriptionen;* vidare lettres angående fenikiska inskrifter m. fl.

Ehuru Åkerblad snart blef bortglömd af ett otacksamt fäderneslаnd, har hans minne troget vårdats af utländska lärde, och han förtjänar visserligen hågkomst; han var bland annat den förste, som *riktigt* tolkade hieroglyfskriften, och det är nu bevisadt, att Champollion lånat sin upptäckt från honom.

Efter att af missnöje med svenska utrikesministeriet hafva öfvergifvit dess tjänst, lefde Åkerblad länge i Rom och dog där 1819.

I denna kategori af orientalister böra ock upptagas tvänne naturforskare [1], hvilka genom samlande af realia, särskildt för Palestinavetenskapen, inlagt ovärderliga förtjänster, ehuru det ej beskärdes dem att själfva få bearbeta det samlade materialet.

Den ene af dessa var *Fredrik Hasselqvist,* hvars korta, men gripande lefnadshistoria man ej kan läsa utan djup rörelse. En armodets son satt han såsom en ung student 1747 och åhörde vår store Linnés föreläsningar öfver botanikens historia, hvarvid Linnés klagan öfver den stora okunnighet, som rådde om det heliga landets naturalhistoria, oaktadt dess kännedom vore af så stor betydelse för en rätt uppfattning af den H. Skrift, så djupt grep hans sinne, att han beslöt att själf resa ut och afhjälpa bristen. Hvarken hans medellöshet eller hans sjuklighet (lungsot) eller vänners böner eller Linnés varningar kunde afhålla honom från att utföra sin föresats. Med sitt beundransvärda mod väckte han allmänt deltagande, och både Linné själf och hans landsmän af Östgöta nation insamlade understöd åt honom, alla fyra fakulteterna gåfvo

[1] Närmare om dessa hos Sundelin, Svenska Palestinafarare.

honom hvar sitt kongl. stipendium, och många enskilda lemnade frikostiga bidrag. På detta sätt blef det honom möjligt att efter 2 år, 1749, begifva sig i väg, och, oaktadt hans krafter voro nedsatta och han dog redan efter 3 års förlopp 1752, blott 30 år gammal, kunde han likväl lemna efter sig storartade samlingar, hvilka genom drottning Lovisa Ulrikas frikostighet efter åtskilliga svårigheter till sist räddades till fäderneslandet. De utgjordes af dels 17 arabiska manuskript, dels en så stor mängd af naturaliesamlingar af alla slag, att »Linné säger sig ha hissnat af fröjd vid beskådandet af så många rariteter på en gång». [1] Med ledning af Hasselqvists herbarium kunde Linné 4 år därefter utgifva sin berömda afhandling »*Flora Palæstinæ*». Vi kunna knappt göra oss en rätt föreställning om, hvilken betydelse dessa samlingar hade för Palestinavetenskapen, som dittills varit föga bearbetad, så att det rådde t. ex. den allra största osäkerhet i fråga om en mängd i bibeln förekommande botaniska ord och uttryck, hvartill man kan sluta däraf, att t. ex. ordet אֵל (el) i vår ännu gällande kyrkobibel på olika ställen återgifves med 5 olika ord: *ek, lind, bok, lund* och *träd*. Det var genom Hasselqvists arbete, som man nu började kunna erhålla klarhet i en stor mängd af dessa ting. Den utmärkte forskaren Gjörwell, som lefde samtidigt, yttrar, att »hvad för stor upplysning den levantiska geografien, den heliga skrifts utläggning, naturalhistorien, botaniken, medicinen och nyare handelshistorien genom Hasselqvist undfått, är så påtagligt för hvar och en, som har minsta begrepp om lärdom och vetenskaper, att dess bevisande vore en särdeles onödighet, ja, alldeles en ohöflighet i anseende till mina läsare». Man ser däraf, huru allmänheten förstod att uppfatta Hasselqvists betydelse; därför var ock sorgen allmän vid hans, mänskligt sedt, för tidiga frånfälle.

Den andre var *Peter Forskål*, en likaledes berömd svensk naturforskare, men som, äfven han, dog tidigt vid 31 års ålder, 1763. Han hade idkat grundliga forskningar i österländska språk under Michaëlis ledning, och då danska rege-

[1] Linné utgaf själf: *Fredrik Hasselqvists resa till heliga landet från år 1749 till 1752 med beskrifningar, rön, anmärkningar öfver de märkvärdigaste naturalier.*

ringen sände en lärd expedition till Orienten för att genomforska dess länder och samla material till en kritisk öfversättning af bibeln, erhöll Forskål uppdrag att såsom botanist medfölja 1761. Sedan han i Smyrna lyckats rädda åtskilliga af den förutnämnde Hasselqvists tillhörigheter, samlade han i Konstantinopel flera orientaliska handskrifter, hvilka öfversändes till Köpenhamn. I Egypten och Arabien gjorde han sedan för floran och faunan samlingar så utmärkta, att expeditionens hufvudman, Niebuhr, efter F:s död kunde utgifva två verk, hvilka, enligt omdöme af den bekante professor Lagus i Helsingfors, ännu i dag äro oöfverträffade i sin art. Niebuhr skildrar ock i beskrifningen öfver resan Forskåls förtjänster i så starka ordalag, att han till och med utbrister: »Skulle ödet unnat honom att komma tillbaka, hade han måhända bland alla tidens vetenskapsmän intagit främsta platsen». I Forskåls brefväxling med Michaëlis lära ock finnas värdefulla bidrag till exeges öfver några ställen i Moseböckerna.

Liksom Sverige under 1600-talet hade den glädjen att se en af sina söner, Hambreus, intaga en professorsstol i orientalia i Paris, så var det äfven under 1700-talet en svensk, som en tid beklädde samma professur: *Johan Otter* från Skåne.

Utrustad med ovanliga anlag för språk kunde han vid 21 års ålder, då han 1728 lemnade Lunds universitet, med lätthet både tala och skrifva de flesta språk i Europa; reste därpå utomlands och uppehöll sig länge i Frankrike, där han öfvergick till katolicismen, och hvarifrån han af franska regeringen sändes till Österlanden, dels för att studera orientalspråken, dels för att arbeta för franska handelns upplifvande i Orienten. Efter längre tids vistelse i Turkiet och sedan i Persien hade han så tillegnat sig t. ex. arabiska språket, att han ansågs för en infödd arab, och återkommen utnämndes han 1746 till professor i Paris i arabiskan samt kallades strax därefter till medlem af franska l'académie des sciences, men dog ej långt därefter, 1749.

Otter har författat flera lärda arbeten, men blott tvänne äro utgifna på tryck: Hans *Resa i Turkiet och Persien,* som i synnerhet är af betydelse för geografiens kännedom [1], samt

[1] S. Ödmans strödda samlingar ur naturkunnigheten. Första flocken.

hans inträdestal i franska akademien, som handlade om *Afrikas eröfring af araberna.*

Många andra skulle kunna anföras från det på framstående orientalister så rika 1700-talet, men, då framställningen af detta sekel redan öfverskridit gränserna för det vederbörliga omfånget, må vi nu inskränka oss till en liten återblick på nämnda sekels studium i allmänhet af de ifrågavarande språken.

Vi finna därvid, att på samma gång som det vid skolorna är tämligen inskränkt, ehuru undantagsvis enskilda, såsom Björnståhl, redan från skolan medföra större kunskaper, det på samma gång vid högskolorna och äfven annorstädes drifves med sällsynt energi i ett ovanligt omfång, och landets utmärktaste män deltaga däri på ett sätt, som gör, att de af utlandets mest berömda forskare erhålla det största erkännande.

I jämförelse med föregående seklets studier af dessa språk, företer dock studiet under ifrågavarande sekel några redan förut antydda genomgående olikheter. Dels lade man i synnerhet i början och midten af seklet en sådan vigt vid realsidan af studiet, att den rent språkliga skjutes åt sidan, antikviteter af alla slag uppmärksammas och enskilda ställen i Vetus tolkas från arkeologisk eller naturalhistorisk synpunkt, såsom t. ex. Lundius', Celsius' och Bobergs skrifter ådagalägga; dels koncentrerar sig intresset i högsta grad på samlandet af originalhandskrifter, hvarför svenskar af de mest olika vitæ genus genomresa Österlanden och åstadkomma ej blott storartade samlingar af handskrifter, såsom Eneman, Sparwenfelt, H. Benzelius och Björnståhl m. fl., utan, gripna af den hänförelse, som Linné hos sina samtida framkallade, hängifva de sig äfven åt forskningar på naturalhistoriens område, såsom Hasselqvist, Forskål m. fl., hvarvid många af dem sluta såsom den vetenskapliga forskningens martyrer, så att andra få bearbeta deras samlingar. En stor del af dessa, i synnerhet af manuskripter, hopades i Upsala bibliotek för framtida bearbetning och utgifning.

Själfva studiet, som i början af århundradet genom män, så utmärkta som Lundius, Celsius och Engeström m. fl., stod särdeles högt såväl i grundlighet som mångsidighet, krympte, såsom, förut antydt är, vid midten af seklet tillsamman till enbart hebräiskan, och sjönk sålunda betydligt, hvartill må-hända ej litet bidrog de talrika dödsfallen bland orientalisterna vid den tiden, i synnerhet under 1740-talet [1]; men studiet vidgade och höjde sig åter under Hesselgren och framför allt genom Carl Aurivillius, hvilken, utom allt annat, tillkommer förtjänsten att dels hafva återfört studiet till en mera språklig halt efter den förra afvikningen åt realsidan, dels ock hafva infört en kritisk behandling af den till dessa språk hörande litteraturen, hvarigenom han är en föregångare till 1800-talets orientalister.

Tilläggas bör, att de sista oriental-professorerna i Upsala i någon mån fingo sin verksamhets art bestämd genom det ständiga medlemskapet i den stora bibelkommissionen, hvilken tog äfven flera af det följande seklets akademiska orientalister i anspråk.

Fjerde perioden.

1800-talet.

Utmärkande för orientalspråkens studium under det nuvarande seklet är först och främst den *kritiskt vetenskapliga* ande, som redan vid slutet af 1700-talet genom C. Aurivillius börjat införas, men egentligen först under 1800-talet gjort sig gällande.

Men först några ord om hebräiskans ställning i universitetens förskolor: gymnasierna och de högre allmänna läroverken. Vid dessa blir hebräiskan ännu mera tillbakaträngd än förut, och detta i samma mån som naturvetenskaperna arbeta sig fram äfven vid de lägre läroanstalterna. Visser-

[1] Af de förutnämnda orientalisterna afledo under 1740-talet: O. Rudbeck, Norby, Erik och Jakob Benzelius, Lundius, Norrelius och Joh. Otter m. fl., och under följande årtionde afgingo med döden: Celsius, Boberg, H. Benzelius, Hasselqvist samt dessutom den skicklige H. Hasselgren, som varit orientalprofessor i Greifswald, och sedan vardt kyrkoherde i Leksberg i Vestergötland.

ligen innehöll ej 1820 års skolordning något uttryckligt medgifvande om valfrihet uti hebräiska i skolorna, men i *praxis* var det vanligt, att man kunde blifva student utan både grekiska och hebräiska, enligt hvad 1828 års stora undervisningskomité uppgifver, hvarför ock denna komité, hvars betänkande är synnerligen intressant för bedömande af de nyare åsigter, som då började kämpa sig fram, föreslår, att lagen må uttryckligen stadga hebräiskans valfrihet. Hvad skolpensum angår, så bestämde redan 1820 års skolordning det samma till de 9 första kapp. i Genesis, och den stora komitén förordar dess bibehållande. Men för öfrigt behandlas hebräiskan af samma komité med ett visst ringaktande; så t. ex., då hon tillråder utarbetandet af läroböcker efter en gemensam plan för alla de öfriga ämnena, blir hebräiskan ej en gång nämnd, och dess studium, som säges böra uppskjutas till gymnasium, skall ledas af den s. k. gymnasiiadjunkten, hvilken i lön bör ha 50 tunnor spanmål, under det lektor skall ha 150.[1]

Karakteristiskt är, att naturvetenskapernas förnämste målsman, professor Agardh, som uppsätter skolämnena efter deras inbördes rang, därvid gifver allra sista platsen åt hebräiskan, d. v. s. 21:sta rummet (!); dock är detta mindre att undra på, enär latinet får 15:de, filosofien 17:de och grekiskan 18:de rummet, men så stannar också Agardh med sitt förslag i minoriteten. Hvilken himmelsvid skilnad är det emellertid icke mellan Agardhs åsigter och den uppfattning, som Joh. Rudbeck 200 år förut yttrat, att man kunde sakna kunskaper i hvilket annat ämne som hälst, blott ej i hebräiskan! — Hebräiskan fortfor sålunda att såsom valfritt ämne få läsas vid skolorna.

Äfven den nu gällande skolstadgan af 1878 innehåller samma föreskrift och bestämmer pensum till grammatik, 4 kap. i Genesis och 10 psalmer, hvilka dock faktiskt ofta ej i skolan medhinnas. Men att döma af tidens tecken torde hebräiskan ej länge få vara ens valfritt ämne i skolan. Bekant är, att Themptanderska ministären hade för riksdagen framlagt förslaget att helt och hållet borttaga hebräiskan från

[1] 1 tunna beräknas af samma komité till 6 riksdaler.

läroverken, då dess fall i tullstriden medförde, att detta förslag åtminstone tills vidare sköts åt sidan.

Vid *universitetet* hafva de orientaliska studierna under innevarande sekel dels sett antalet af sina idkare allt mer inskränkas till de officiela målsmännen vid högskolorna, dels, såsom redan anmärkt är, företett en mera kritisk karaktär än tillförne, hvarvid denna medfört så mycket arbete, att realfilologien på orientalias område icke på långt när behandlats så ifrigt som förut. Dock visar sig ännu hos de första orientalprofessorerna i Upsala under detta århundrade en riktning äfven åt det reala, hvilken sedermera mindre framträdt.

Den kritiska ståndpunkten har äfven föranledt den förändringen, att dessa språk ej längre uppfattas blott såsom en tjänarinna för teologien, utan erhållit en vid sidan af den samma självständig ställning, så att de studeras för sin egen skull. Betecknande för denna förändring är den omständigheten, att under 1700-talet befordran vanligen gick från adjunkturen i teologi till professuren i orientalia och så åter till en teologisk professur, hvilken ansågs högre; under innevarande sekel hafva däremot de fleste orientalprofessorerna icke förut beklädt någon teologisk adjunktur, utan den i grekiska och orientalspråken, och under det bland 1700-talets orientalprofessorer i Upsala 6 af 9 lemnade språken för att egna sig åt teologisk verksamhet, så hafva af nuvarande seklets 8 professorer i samma språk ingen öfvergifvit dem för teologien.[1]

Liksom under de båda förra seklen sjönk studiet af orientalspråken i Sverige, åtminstone i Upsala, ungefär vid midten af århundradet, i det att studiet en tid omfattade föga mer än hebräiskan, och äfven grundligheten var i aftagande; sedermera har det åter höjt sig och synes i Upsala rikta sig dels på det grammatikaliska området, dels på belysande jämförelser mellan semitiska språken inbördes.

I sammanhang med den utvidgning, som studiet af orientaliska språken erhållit genom upptagande och grundligt bearbetande af allt flera i östern hemmavarande språk, har området numera blifvit så stort, att *en* ej längre kunde vara

[1] En som befordrades till ett större pastorat förblef dock hela tiden mera filolog än teolog.

högste målsman för dem alla, hvarför namnet på professuren såväl i Upsala som Lund vid de nuvarande innehafvarnes tillträde inskränktes till professur i *semitiska* språk.

Vi vända oss nu till de mest framstående forskarne under detta sekel. På öfvergången till det samma lefde och verkade några män, hvilka härvid torde böra nämnas i första rummet.

Den förste af dessa är den gamle vördnadsvärde Lunda-professorn *Mattias Norberg,* som innehade professuren i österländska språk nära 20 år under 1700-talet och lika länge på 1800-talet; hvarefter han 1820 afträdde från professuren och hängaf sig åt ett litterärt otium cum dignitate, till en del i Upsala, hvars fosterbarn han egentligen var. Född 1747 i Ångermanland i ett fattigt hem, fick han tidigt lära sig arbetsamhet och enkelhet. Så berättas det, att då han och hans bröder började sin skolgång i Hernösand 1759, måste de själfva på holmar i skärgården utanför upphugga och till staden inforsla den ved, de för vintern kunde behöfva. Student i Upsala 1768, blef han 1773 filosofie magister därstädes och följande året docent i grekiska. 1777 anträdde han sina resor utomlands, under hvilka han vann europeisk ryktbarhet. Särskildt uppehöll han sig längre tid i Konstantinopel i och för studier af arabiskan och turkiskan. Meningen var, att han tillsamman med Björnståhl skulle företagit en forskningsresa längre in åt Österlanden, men detta omintetgjordes genom Björnståhls hastiga bortgång.

På återresan upptäckte Norberg i Paris bland några orientaliska handskrifter *Codex nazaræus,* den namnkunniga s. k. *Adamsboken,* sabiernas religions-urkund, hvilken han utgaf jämte öfversättning (320 sid. liten 4:o), och under sin vistelse i Milano afskref han och utgaf sedermera den ryktbara *Codex syriaco-hexaplaris,* äfvenledes ett ganska digert arbete.

Vidare har Norberg utarbetat åtskilliga öfversättningar af handskrifter rörande Turkiets och Arabiens geografi och historia, såsom *Gihon Numa, Geografia orientalis* (år 1818), *Turkiska rikets annaler* (1822) m. fl., förutom ett stort antal (inalles 155) [1] afhandlingar, hvilka behandla en mängd olika

[1] Antalet är så stort, emedan många af dem blott utgöra 1 ark.

ämnen och af hvilka omkring 70 kunna räknas till orientaliska filologien. Ett urval af dessa utgaf professor J. Norrman 1817—19 under titel: *M. Norbergi Selecta opuscula academica.*

Såsom de förnämsta må här anföras: *Om uttalet af arabiskan,* ett något större opus *Om hebräiskans vokaler* och *Om dess etymologi;* vidare: *Lefnadssätt och bruk i Orienten enligt uppgifter af kaldeiske biskopen Behenam, Om Druserna på Libanon, De regno Chataja* (8 ark), *Om sabierna* (4 afhandlingar = ungefär 6 ark) m. fl. Men därjämte har N. skrifvit öfver en mängd andra ämnen, såsom *Om Maltas folk och språk, Om Kurderna, Om Apistjuren, Om indianernas tankar angående syndafloden, Om barnuppfostran hos spartanerna, Om gotiskans ursprung, Om ökenvinden Samum* m. fl., hvilka visa, att han varit ovanligt mångsidig i sina kunskaper, och att han från denna synpunkt gjort skäl för det stora anseende han åtnjöt dels såsom orientalist, dels för sitt vackra latin i Taciti stil.

Men grundligheten i hans vetande synes ej hafva fullt motsvarat dess omfång, åtminstone intager han i förklaringen af formerna en fullkomligt mekanisk ståndpunkt, i grunden den samma, som en Sveno Jonæ under 1600-talet eller Boberg under föregående seklet innehaft. Norberg förklarar utan betänkande t. ex. den grekiska deklinationens ändelser vara bildade ur hebräiskan, såsom genet. sg. på *-os* af hebr. *su,* och alla pl.-ändelserna i 3:dje dekl.: *es, ōn, si* och *-as* af hebr. *-īm* (!) m. fl.[1]

Också riktades mot honom skarpa förebråelser af nastan samtida lingvister; så utlåter sig en om honom sålunda: »hvad den berömde Norberg skrifvit i hebräisk grammatik är nästan att förtiga, ej för det ringa i arkantal, men för det obetydliga i innehåll. N. förråder här och hvar såsom författare, att de hebräiska formerna i deras ursprung-

[1] Och bland prepositionerna härledas t. ex. *ἀπό* af מִן־, »i det den ene labialen utbytes mot den andre»; *πρό* af יָרָה = kasta, »i det י öfvergick till π»; *παρά* af פָּנִים, *δία* (obs. aksent) af יָד = hand, *ἐκ* af חוּץ m. fl.

liga gestalt varit för honom åtminstone i skrifvandets ögonblick snart sagdt alldeles främmande». [1]

Sitt namn har Norberg emellertid för alltid fäst vid Lunds universitet genom att till det samma testamentera sin förmögenhet, hvilken utgör grunden till den Norbergska professuren därstädes.

Om sålunda en del af den gloria, som omstrålade Norbergs namn under hans lifstid, försvinner vid en kritisk undersökning af hans grammatiska arbeten, så är dock detta ingalunda förhållandet med den andre filologen, som lefde och verkade på gränsen mellan 17- och 1800-talen, den själfständige och grundlärde *C. M. Agrell.*

Äfven han var en Upsalastudent och blef 1789 docent i orientaliska språk, sedermera skolkarl i Växjö och 1805 kyrkoherde i Skatelöf i Småland, hvilken befattning han bibehöll till sin död 1840, oaktadt han fick anbud att efterträda Norberg på orientaliska lärostolen i Lund. Dock egnade Agrell sig alltjämt med förkärlek åt sitt gamla älsklingsstudium *syriskan,* och frukterna af sina mångåriga, djupgående forskningar har han gjort tillgängliga för allmänheten i åtskilliga skrifter, hvilka ännu anses, och det med rätta, såsom klassiska på sitt område. Också är det flera af Tysklands mest berömda filologer, hvilka citera Agrell såsom sin läromästare och egna honom de amplaste loford. Sådana äro t. ex. Gesenius, Oberleitner, Middeldorph, Jahn m. fl., allt namn, hvilka måste sättas i främsta raden af samtida orientalister. Det var om Agrell, som *Tegnér* i *»Kronbruden»* sjöng:

»Kär är församlingens prest, den silfverhårige vise,
som studerade sig halfblind på himmelens runor;
sedan Norberg gått hän, stod *han* som siare närmast
morgonrodnadens port och tydde dess rosiga inskrift.
Nu är han gången han ock, i välsignelse hvile hans aska,
växe hans minne så högt som *syriske* Libanons cedrar.»

Agrells förnämsta skrifter äro: En afhandling *De varietate generis & numeri in ll. hebræa, arabica & syrica;* vidare

[1] H. C. Tullberg i 1:sta upplagan af hans hebräiska grammatik. Och äfven det katalogiseringsarbete af orientaliska samlingarna i Karolinabiblioteket, hvarmed N. allra sista tiden sysselsatte sig och som afbröts af döden, lider enligt Tornbergs omdöme af betänkliga fel.

hans *Otiola syriaca* (1816) och de värdefulla *Supplementa syntaxeos syriacæ* (öfver 400 sidor), utom en mängd arbeten, som finnas blott i manuskript på Upsala-biblioteket och uppfylla 14 digra volymer. En del af dem ha sedermera blifvit tryckta. såsom *Supplementa ad Lexicon Castelli,* hvilket utgafs af H. G. Lindgren, men det mesta väntar ännu på sin utgifvare.

En tredje framstående språklärd från öfvergångstiden var den bekante *Samuel Ödmann,* som länge verkade såsom teolog i Upsala, men äfven här väl försvarar en plats på grund af sina stora kunskaper i orientalspråken, hvilka han ådagalade dels genom öfversättningar af åtskilliga bibelns böcker, dels i det utgifna arbetet: *Strödda samlingar ur naturkunnigheten till den heliga skrifts upplysning,* som omfattar 6 flockar uppsatser om olika ämnen, såsom om åtskilliga bibelns djur, växter, sjukdomar, topografi m. fl., och hvilka om dessa saker innehålla värdefulla upplysningar.

Såsom af dessa framgår, hade han så egnat sig åt realfilologien, att han, ehuru han aldrig varit utom Sveriges gränser och de sista 45 åren måste lefva innestängd på sin kammare, dock var mera hemmastadd i Palestinas och närgränsande länders förhållanden än många, som i dessa land företagit omfattande forskningsresor.

Bekant torde vara, att då den lärde Michaëlis framstälde spörsmål till den förut omnämnde Niebuhr, som varit hufvudman för den danska expeditionen till österlanden, angående vissa ortförhållanden, och denne ej kunde besvara frågan, så var det Ödmann, som på ett tillfredsställande sätt utredde saken. Ofvan nämnda arbete bevisar också en stor beläsenhet i dithörande litteratur. Ödmann var länge medlem af bibelkommissionen, och från den tiden härröra hans öfversättningar.

Vända vi nu vår uppmärksamhet till Upsalas orientalprofessorer, så möta vi först på 1800-talet (vid Tingstadii afgång från professuren 1803): *Anders Svanborg,* östg., som innehade lärostolen till sin död 1812, således i 7 år. Han har visserligen icke utgifvit många arbeten: de äro: en *Arabisk krestomati,* en upplaga af *Lokmans fabler* med öfversättning, samt en kortfattad *Arabisk grammatik,* utom ett antal (omkring 40) mindre akademiska afhandlingar, såsom

om *Nahum, Joel, Amos, Mika, Obadja* och om »*med hvad framgång Muhammed efterliknat Davids Psalmer*» m. fl.; men hans efterlemnade papper, som förvaras på Upsala bibliotek, vittna om, att Svanborg varit en arbetsam forskare med intresse äfven för realfilologien.

Mera framstående var emellertid hans efterträdare, *Gustaf Knös,* vestg., som i 14 år innehade orientaliska lärostolen. Han hade idkat både filologiska och teologiska studier, blef filosofie magister 1797 och teologie kandidat 1800, företog därpå långvariga utrikes resor, hvarunder han hela 3 åren uppehöll sig i Göttingen och begagnade sig af Heynes, Heerens, Eichhorns och Mitscherlichs m. fl:s undervisning; blef därpå utnämnd till adjunkt i grekiska och österländska språk i Upsala och befordrades därefter 1810 till professor i grekiska därstädes samt 4 år senare till orientalprofessor, hvilket han förblef till sin död 1828. Till följd af hans stora begåfning och grundliga kunskaper såväl i den klassiska som orientaliska litteraturen, fäste man både inom- och utomlands rika förhoppningar vid honom, då han tillträdde sin orientaliska lärostol, men till en del gäckades denna förväntan (enligt Hofberg) genom den nya själsriktning, som efter hemkomsten helt och hållet bemäktigade sig honom, och som gjorde, att han till en del förlorade intresset för de filologiska studierna. Denna själsriktning framträdde klar först i hans 1824 utgifna arbete: *Samtal med mig själf om världen, människorna och Gud,* och visade sig där vara ganska utvecklad svedenborgianism.

Emellertid har Knös efterlemnat skrifter äfven i de österländska språken, hvilka sätta honom bland de främste orientalprofessorerna i Upsala. De vigtigaste äro hans öfversättningar till latin af åtskilliga arabiska verk, såsom af *de 10 Vezirernas historia* (140 sid.), af *konungarne Bokacards, Solimans* och *Ilân Schahs* m. fl:s historia m. m., och på hebräiskan har han dels utgifvit *anmärkningar till några kapitel i Genesis* (kap. IV, VI—IX), dels ett större verk (280 sid.) med titel: *Scolia in Jesajam* (år 1824). Äfven på syriska området har han uppträdt såsom författare, då han utgifvit en *Syrisk krestomati* (på nära 120 sid.), i hvilken flera syriska originalskrifter finnas delvis intagna, förutom åtskilliga

arbeten, som blott stannat vid manuskript. — Ehuru vår tid med den nuvarande utvecklingen af orientalfilologien i ett och annat kan finna åtskilligt att anmärka i Knös' arbeten, måste man dock, såsom antydt är, på grund af dem gifva honom ett särdeles framstående rum bland orientalisterna i Upsala, i synnerhet som han är den ende, hvilken författat nämnvärda arbeten i alla tre de vanligaste semitiska språken.

Vid sidan af G. Knös bör, om ock i förbigående, nämnas något om hans broder: *Karl Johan Knös,* som egentligen varit historiker, men sedan blef teolog och fick professors titel; död 1835 såsom domprost i Skara. Han författade nämligen en *hebräisk grammatik,* som hade den stora förtjänsten att vara synnerligen lättläst och därför blef både omtyckt och rätt mycket använd i skolorna.

Efter Knös intogs orientalprofessuren af smäländingen *Pehr Sjöbring,* som 15 år varit adjunkt i grekiska och österländska språk, då han 1830 blef ordinarie professor i orientallitteraturen, och denna lärostol innehade han ända till sin död 1842, således i 12 år.

Äfven han skref en *Hebräisk språklära* (omkring 100 sidor), hvilken har värde för sin tid, men nu naturligen är föråldrad. Vidare finnas af honom ett tiotal afhandlingar, hvaribland *Hymnus Jes. XII* och *profetiorna i Jes. XIII och XIV* med öfversättning och noter samt *Jakobs profetia i Genesis 49:de kapitel.* Äfven jämförde han *Pythagoras' aurea carmina* med en *arabisk öfversättning* däraf. Dock fick Sjöbring egna sitt mesta arbete åt bibelkommissionen, där han öfversatte flera böcker, såsom *Psaltaren, Höga Visan, Ruth, Esra, Nehemia, Ester, Josua, Domareboken* och flera af *profeterna,* hvarför han ej hade mycken tid öfrig för arbeten på andra områden af orientaliska filologien. Också låg studiet häraf jämförelsevis nere under hans tid. [1]

---

[1] Den stående laudaturskursen i hebräiska för graden: Genesis, Psaltaren, Jesaja och de mindre profeterna samt i arabiska: 2:dra suran i Koran och Lokmans fabler ansågs vara en bland de lättaste laudaturskurserna, hälst som den nästan blott omfattade explikationen, så att vid 1836 års promotion ej mindre än 50 af 90 hade högsta betyget i nämnda ämne. Däremot, då professor Lindgren förordnades att sköta professuren till följande promotion, ansågos fordringarna ha blifvit så försvårade, att af 59 kandidater endast 3 hade laudatur i orientalspråken.

Å andra sidan berömmes Sjöbring mycket såsom en personlig gynnare och vän till studenterna, och hans betydelse såsom sådan var måhända större än såsom vetenskapsman. Den förmögenhet han lyckats hopspara testamenterade han till välgörande ändamål, och däribland är äfven det Sjöbringska stipendiet vid Upsala universitet.

Efter Sjöbring vardt *O. F. Tullberg* ordinarie professor i orientalspråken, men dels under Sjöbrings tjänstledighet för bibelkommissionens arbete, dels under Tullbergs vidsträckta resor utomlands sköttes professuren en längre tid af orientalisten, adjunkten i österländska språk *Henrik Gerhard Lindgren,* hvarför han här i detta bildergalleri må erhålla sin plats.

1838 blef han titulärprofessor och, ehuru han 1841 befordrades till kyrkoherde i Tierps pastorat, där han dog 1879, bibehöll han fortfarande sitt intresse för filologien. Lindgren ansågs såsom en af sin tids yppersta orientalister i Sverige, och uppehöll länge studiet af orientalia, i hvilket han såväl genom sin akademiska lärareverksamhet som genom utgifna skrifter gjorde en betydande insats. Af dessa må såsom de vigtigaste här nämnas: hans afhandling om de *Semitiska dialekterna* och den något större dissertationen om *Nyarabiskan,* genom hvilka dialekters närmare studium han redan 1830, sålunda blott få år efter Norbergs bortgång, kunde uppvisa, att semitiska språken äro af *annat ursprung* än grekiskan. Vidare har han såsom långvarig medlem i bibelkommissionen utfört öfversättningar till flera af bibelns böcker, såsom till *Job, Jesaja, de 5 Moseböckerna, Josua, Domareboken, Samuels* och *Konungaböckerna,* hvilka i synnerhet utmärka sig för ett vackert språk; äfven öfversatte han *Koranens 56:te sura* till svenska och utgaf Agrells *Supplementa ad lexicon Syriacum Castelli* (ett arbete på 138 sidor), förutom åtskilliga disputationer och mera populärt skrifna uppsatser i litterära tidskrifter m. m., genom hvilka Lindgren tog verksam del i den offentliga diskussionen öfver frågor af allmännare intresse.

Ordinarie professor i Upsala uti österländska språk var emellertid allt sedan 1843 den förut nämnde *Otto Fredrik Tullberg,* smål., hvilken som student i Upsala (1822) länge

vacklade i valet mellan teologien och språken, hvarför han efter magistergradens erhållande 1830 lät prestviga sig 1835, ehuru han redan 3 år förut blifvit kallad till docent i hebräiska och aramäiska språken. Sedan företog han flera utrikes resor dels 1835—37, dels 1840—41, hvarefter han 1843 utnämndes till orientalprofessor, reste så åter utomlands 1846—47 och 1852, och dog följande året, 51 år gammal, efter att således hafva innehaft professuren i 10 år.

Mer än någon annan orientalprofessor intresserade han sig för *syriskan,* och under sin vistelse utomlands nedlade han stor möda på att i de större biblioteken kollationera originalskrifter på detta språk, bland hvilka han utgaf åtskilliga af betydande omfång. De förnämsta äro: *Gregorii Bar Hebræi scolia till Jesaja* och (delvis) *till Psaltaren,* hvilka båda arbeten han afskref efter handskrifter i British Museum i London och Bodlejanska biblioteket i Oxford; vidare Första boken af *Dionysii Telmahharensis krönika* (omkring 100 sidor text) efter manuskript i Vatikanen, samt *Liber paradisus patrum* efter handskrifter både i British Museum och i Vatikanen, alla på syriska.

Äfven har Tullberg skrifvit åtskilligt i hebräiskan, ehuru af mindre betydenhet. Dessutom tillkommer honom äran att vid Upsala universitet ha varit den förste egentlige sanskritläraren, och han har utgifvit ganska mycken text äfven i detta språk. Tullbergs arbeten vittna om grundliga kunskaper jämte en outtröttlig flit och ihärdighet samt stor noggrannhet, allt egenskaper, hvilka göra arbeten af det slag som hans synnerligen värdefulla, och hans insats i studiet är i detta afseende ganska betydande. Äfvenledes var han berömd för sin vinnande personlighet och fina umgängessätt, hvarför han gjorde sig i hög grad omtyckt både af kamrater och lärjungar.

I sammanhang med O. F. Tullberg torde det vara lämpligast att erinra äfven om hans äldre broder: *Hampus Christofer Tullberg,* som 1829 blef adjunkt i österländska språk i Lund och såsom vikarierande professor flere gånger under 1830-talet hade tillfälle att inverka på orientalstudierna vid det sydsvenska universitetet, hvarefter han 1840 erhöll Slägarps pastorat i Skåne, † 1876.

Ehuru han gjort sig mest känd såsom ifrare för *svensk rättstafning* och därom utgifvit flera skrifter, äro hans arbeten på orientalspråkens område icke att förakta. De förnämsta utgöras af hans *Initia linguæ Syriacæ* (129 sidor) och hans *Hebräiska grammatik* (något större än föregående), hvilka visa, att Hampus Christofer liksom sin bror, utom hebräiskan, mest egnat sig åt syriskan.

Var O. F. Tullberg en framstående filolog, så kan det samma ej med sanning sägas om hans efterträdare på orientaliska lärostolen i Upsala, östgöten *Jonas Fredrik Hesse*, som, efter att ha beklädt adjunkturen i österländska språk, vid Tullbergs alltför tidiga bortgång befordrades till ordinarie professuren i detta ämne 1855, och innehade den samma i 18 år, till sin död 1873, sålunda längre än någon af orientalisterna i Upsala under 1800-talet.

Oaktadt den långa ämbetstiden har han ej efterlemnat många eller betydande skrifter. De utgöras af några öfversättningar dels från *arabiskan*, såsom om *Djafars mord ur Bedreddini krönika* efter en handskrift i Upsala bibliotek, dels *Trenne oden af Mutanabbi*, äfvenledes ur upsaliensiska manuskript, dels från *hebräiskan*, såsom af *Nahum* och *Habakuk* jämte förklaringar och dessutom en afhandling om *egenheterna i Kohelets* (Predikarebokens) *språk*.

Dessa utmärka sig för ett vackert språk, hvilket utgör den största förtjänsten hos hans arbeten. Emellertid sjönk orientalstudiet under hans tid, så att laudatur i österländska språk var ett af de vanligaste fyllnadsbetygen i den tidens magistergrad. Att studiet dock efter hans död åter höjt sig, har redan blifvit omnämdt.

Vi hafva härmed kommit fram till den nuvarande innehafvaren af lärostolen i semitiska språk i Upsala, och därmed har historien om orientalprofessorerna i Upsala nått sin gräns.

I anslutning till dem torde det dock vara tillbörligt att erinra om några upsaliensare, hvilka hvar för sig gjort betydande insatser i studiet af orientalia.

Förutom den mångsidige historiografen *Jonas Hallenberg*, som i början på 1800-talet skref flera förtjänstfulla arbeten, hörande till semitiska realfilologien, såsom om *Kufiska mynt*, om *Orientaliska mynt*, och om *Orientaliska geografien*,

jämte en *Arabisk ordlista* och en uppsats om *Ord i persiska öfversättningen af Genesis' 4 första kapitel* m. fl. arbeten, af hvilka en del blott finnas i manuskript på Upsala bibliotek, och utom *Joh. Pettersson*, docent i Lund, hvilken på 1820-talet efter omfattande självständiga forskningar utarbetade en *Hebräisk grammatik*, det största grammatiska arbete i hebräiskan, som någon svensk utgifvit, ehuru dess förklaring af de vanliga formerna ur de s. k. pausalformerna ej vunnit orientalisternas bifall, — må här något utförligare nämnas tvänne forskare.

Den ene af dessa är *Jakob Berggren*, som inlagt stora förtjänster om Palestinavetenskapen. Magister i Upsala 1815, blef han 1818 legationspredikant i Konstantinopel och företog därifrån vidsträckta resor i Syrien, besteg Libanon, for genom Palestina, där han tillbragte julnatten i Betlehem, besökte äfven Egypten, såsom Kairo och Pyramiderna m. fl. ställen, vände så åter till Konstantinopel, men tvangs af grekiska frihetskriget att begifva sig därifrån och återvände då till Sverige. Sedan företog han 1825—1827 nya utrikes resor, men då till det inre af Ryssland, och uppehöll sig en längre tid i Petersburg, där han började bearbeta sina anteckningar från de föregående resorna och utgifva sin: *Guide Français-arabe vulgaire*, hvari under artikeln »itinéraire» lemnas de noggrannaste ortbestämningar för hela Syrien och Palestina och hvilken sedermera omarbetades och utgafs af C. J. Tornberg. Ungefär vid samma tid utkom i Sverige ett stort arbete i 3 delar med titel: »*Berggrens resor i Europa och Österländerna*», hvilket har ett naturalhistoriskt bihang, innefattande 750 växter från Syrien och Palestina. Vidare har Berggren författat ett *naturalhistoriskt lexikon* på franska och arabiska i 5 volymer, som blifvit väl bedömdt af utländingar, samt skrifvit *Flavius Josephus der Führer und Irreführer* der Pilger im alten und neuen Jerusalem (Leipzig 1854), hvilket af Constant. Tischendorf erhållit ett hedrande vitsord. Äfven Tobler, en tysk forskare, som för närvarande är en af de förnämsta auktoriteterna i Palestinas topografi, sätter högt värde på Berggrens förtjänster, och undrar öfver, att han en tid bortåt blef så litet uppmärksammad. »Om han också, yttrar Tobler, ej skrifvit något annat än artikeln *itinéraire*,

vore han ändock förtjänt af vår lifliga tacksamhet», och han berömmer Berggren för en god iakttagelseförmåga, i synnerhet beträffande de arabiska nomina propria i geografiska frågor.

Också erhöll B. anbud på professur i österländska språk både i Ryssland (vid Cherson-universitetet) och i Tyskland, ja, äfven i Sverige, nämligen i Lund efter M. Norberg 1820, men han föredrog Skällsviks pastorat i Linköpings stift och dog där 1868.

Den andre är *Carl Johan Tornberg*, som bland alla svenska orientalister intager främsta rummet i afseende på utgifvande och bearbetande af orientaliska manuskript.

Född 1807, blef han 1833 filosofie doktor, 1835 docent i arabiska, tillbragte åren 1835—38 på utrikes resor, förestod professuren i österländska språk 1842—43 och 1846—47, sedan han redan 1844 blifvit adjunkt i samma ämne, men flyttade 1847 öfver till Lund och blef extra ordinarie samt 1850 ordinarie professor i orientalspråken, hvarefter han innehade denna befattning i 26 års tid, ända till sin död 1876.

Under denna långa tid, egnad åt orientalspråkens bearbetning, utgaf Tornberg (1851—1876) sitt förnämsta arbete: den arabiske författaren *Ibn el Athirs Chronicon*, ett jätteverk i 12 digra volymer (hvardera à 500 sidor), hvars text han erhöll dels från utländska bibliotek (i Paris och Berlin), dels från ett på Upsala bibliotek befintligt manuskript, hitfördt af den förut omnämnde Sparfwenfelt. Härigenom fick man fullständigt detta Ibn el Athirs berömda arbete, hvari Mohammeds och kalifernas historia skildras ända till 1230, två år före författarens egen död, och genom utgifvandet häraf ryckte Tornberg fram i första linien af samtidens orientalister.

Vidare började han med *Ibn el Vardis kosmografi*, den s. k. Margarita mirabilium, och utgaf (1835—42) några kapitel [1], men upphörde därmed, emedan han fann denne arabiske författare knappast värd att ytterligare bearbetas [2]; där-

[1] En del af samma arbete hade förut blifvit utgifvet dels af C. Aurivillius, se sid. 339, dels af *Andreas Hylander*, hvilken såsom docent i österländska språk skötte orientalprofessuren i Lund efter Björnståhls död 1780—81, men sedan blef teolog och dog 1830.

[2] Tornberg säger själf, att när hans författare berättade, att man på ett ställe påträffat en man, som var 12 alnar lång och som i proportion därtill hade ½ alns näsa (!), så tröttnade han på denne författares fabelaktiga uppgifter.

emot utgaf han ett annat större arabiskt originalverk: *Annales regum Mauretaniæ* (280 sidor text) jämte öfversättning till latin och noter. Af hans öfriga arbeten må här nämnas: *Ibn Chalduni berättelse* om frankernas expeditioner till de islamitiska länderna, som han utgaf efter några manuskript i Bodlejanska biblioteket i Oxford, och hans afhandling om *Muhammedanernas myntväsen* och om *Kufiska mynt i Stockholms bibliotek*, vidare hans båda stora *kataloger* öfver *orientaliska manuskriptsamlingarna* i Upsala och Lund, genom hvilka han räddat dessa bokskatter från glömskan, samt slutligen den under hans sista lefnadsår utgifna *öfversättningen af Koran.*

Om Tornberg också icke visat prof på framstående kunskaper i de öfriga semitiska dialekterna, så har han desto mera inträngt i en af dess hufvudgrenar: *arabiskan,* i hvilken han, såsom förenämnda arbeten visa, haft ovanligt omfattande insigter, och om man också kan anmärka ett och annat mot det, som härflutit från hans sista år, så har han dock i studiet af arabiska litteraturen gjort en betydande insats, hvilken alltid bör med vördnad erkännas och med tacksamhet blifva ihågkommen.

Vi hafva härmed i största korthet påpekat några drag i de semitiska språkens studium under flydda tider och erinrat om de orientalister, hvilka under de olika seklen varit i ett eller annat afseende särskildt minnesvärda.

Ehuru det knappa utrymmet medfört nödvändigheten att utesluta eller blott i förbigående omnämna mången, som eljest bort fullständigare behandlas [1], så visar dock den föregående framställningen tillräckligt, att det i sanning är ett storartadt arbete, som våra förfäder på dessa språk nedlagt, och att en högst betydande insats i deras allmänna studium af dem blifvit gjord. Huru mycken möda t. ex. ligger ej bakom dessa skrifter, hvilka måste räknas i hundratal! Och hvilket brinnande intresse och entusiasm uppenbarar sig ej t. ex. under 1700-talet, då vi se den ene forskaren efter den andre duka

[1] Ofullständigheten i denna uppsats torde så mycket hällre kunna ursäktas, som man har förhoppning om att för den stundande orientalistkongressen i Stockholm inom kort af förfaren och skicklig hand erhålla en fullständigare framställning af detta ämne.

under för ansträngningarna under resorna därute och stupa, men hänförelsen bland de hemmavarande ständigt förmår framkalla nya kämpar!

Men vidare: deras intresse och arbete var ej fåfängt. Resultatet däraf är sådant, att det måste fröjda hvarje fosterlandsvän att se, huru vårt land, trots sin fattigdom och sina i många afseenden ringa förhållanden, haft att under de skilda seklen framvisa söner, hvilka genom sin insats i dessa språkens studium varit så framstående, att de bland samtida orientalister kunnat intaga en plats i främsta ledet, såsom en Lillieblad, Palmroot, Celsius, H. Benzelius, Aurivillius, Tullberg och Tornberg m. fl., hvilka förvärfvat både sig och fosterlandet ära.

Vår tid kan ej annat än med vördnad och tacksamhet betrakta dessa stormän, af hvilkas arbete vi skörda rika, lätt tillgängliga frukter, men tillika: huru böra icke vi, som nu sett något af detta deras arbete, känna oss uppfordrade att icke låta det mödosamt vunna arf, hvilket de i sina skrifter och manuskriptsamlingar m. m. efterlemnat, ligga obegagnadt och begrafvet i glömska, utan genom troget användande af dessa skatter söka föra framåt kännedomen af dessa språk, hvilka inom sig förvara en stor del af mänsklighetens heligaste minnen! [1]

K. U. Nylander.

[1] Denna uppsats är en lindrig bearbetning af föredrag, hållna under förra höstterminen i Föreningen för semitiska språk i Upsala.

Dramatisk konst.

Våren 1889.

Denna vinter hafva den dramatiska konstens vänner så godt som uteslutande varit hänvisade till kapten Anders Lindebergs revolutionära scen, som i tidernas längd blef kunglig, kaptenen i sin Élysée till stor häpnad.

Efter »Pepa», som verkligen vid tolfte eller fjortonde offentliga föreställningen befans löpa ganska ledigt af stapeln, återupptog teatern några franska pjeser af Augier och Sardou. Om dessa måste sägas, att reprisen af »Giftbägaren», Émile Augiers ungdomsförsök i en genre, som han snart nog öfvergaf, gärna kunnat vara ogjord. Åtminstone borde man ha uppträdt bättre rustad mot »minnenas ljufliga tyngd, som trycka till marken en ned». Jag afser härmed fru Hvassers och hr Swartz' konstskapelser Hippolyte och Clinias, däraf i synnerhet den senare var att räkna till den oförgätlige tragikerns allra finaste, mest illusoriska framställningar.

Hr Elmlund har aldrig visat sig ega förmåga att utföra en själsanalys vidlyftigare än i ett par skiftningar. Älskog och bravur hafva naturligt nog varit alfa och omega för denne förträfflige primo amoroso eroico. Hos Clinias öfverhoppades särskildt de drag, som af hr Swartz inskärpts med största natursanning, hvadan åskådaren trots hr Elmlunds ganska nobla framställning icke fann sig ha fått allt hvad som önskats. Ännu mer gäller detta fru Rundberg, hvilkens brister började redan i det tekniska, hvars ofullgångna beskaffenhet redan i och för sig bort hindra den unga skådespelerskans uppträdande uti denna öfvermäktiga roll, där hennes misslyckande äfven af ett icke allt för skarpt öga på förhand bort kunna förutses. Med denna besättning af hufvudrollerna

hjälpte det ej upp intrycket särdeles betydligt att birollerna gåfvos som de gjorde, ländande sina tolkar, hrr Thegerström och Hillberg, till heder. Det hela var i alla fall förstördt.

Försöket med Molière slog bättre ut, ja kan, jämfördt med den ringa lycka, som oftast i Sverige åtföljt Molière-föreställningar, sägas vara nästan en succès, om ock af blygsam art.

Äfven jämförd med 1860-talets repris — fru Tammelin (Philaminte), fru Almlöf, senare H. Kinmansson (Bélise), hr K. Almlöf (Vadius), hr Hedin (Trissotin), hr Hartman (Clitander) — håller sig detta årets uppe, om man opartiskt ser saken. Dessa farliga föregångare äro alla ganska tillfredsställande ersatta. Särskildt intager frk. Åhlander ett framstående rum genom den finhet och douceur hon skänker den gamla ideala fjollan Bélise. Herrar Hamrin och Personne som de bägge lärda stridstupparne fäkta dock med något slöa vapen, för mycket rädda för »öfverdrift», som de synas ha varit. Af dylik ängslan synes ej den nya pigan ha varit bekajad. Fru Hartmans skinande flottiga köksa är en Molière-typ i Molière-tidens bastanta stil och försvarar sin plats, hvilket ej kan sägas om hr Bäckströms löjlige äkta man, som är ur gårdagens tyska posse à la hr Gustaf Bergström på Södra teatern. De unga flickornas svåra roller gifvas ingendera fullt klart. Bäst lyckas fru Fahlman visa hvad Armande går för, men Henriette — mademoiselle Mars' triumf — blef alldeles icke fru Rundbergs. Det är möjligt, att fru Hartman här kunnat åstadkomma något antagligare, därest icke pigan Martine hade lagt beslag på hennes skönhet, gråt- och skrikorganer. Hr Hartman ansågs läsa upp Clitanders verser som en »rädd skolgosse», hvadan hr Skånberg väl får anses till och med öfverlägsen sin företrädare, enär han var hvarken rädd eller skolgosse. Snarare dragon.

Samspelet var i allmänhet förtjänstfullt, ehuru den stora litteraturscenen kunnat spelas mindre salongsmässigt stelt. Vid första föreställningen hände sig, att alla de uppträdande kunde sina roller utantill.

Som förpjes till Molières storartade fruntimmersrisbastu gafs Paillerons från andra scener — ej minst societets-

scenerna kända — komedi »Gnistan». Utan våld, väld eller tyranni torde det väl få sägas, att samtliga föregångare och föregångerskor i denna pjes' tre roller få buga sig, hur celebra de än på ett eller annat sätt varit: fröken Friberg, frk. Anna Pettersson, fruar Bosin och Bæckström, hrr Hillberg, Olson etc. Konstellationen Fahlman-Hartman-Fredrikson befans nämligen ganska lysande.

Herr F. kastade replikboll med samma virtuositet som alltid, nyanserade klart och tydligt, fann till och med hjärtevarma accenter i sitt tal, hvilket med hr F:s egendomliga understuckna sätt att tala ej är lätt att få fram fullt friskt och omedelbart. Obarmhertiga åskådarinnors litania att den 27-årige kaptenen var »för gammal», lemnar jag åt dess värde; hade en ung skön grön varit att föredraga, som förstört alltsammans?

Fru Fahlman lyckades här bättre än på Blasieholmen att för åskådarne klargöra baronessans ganska stridiga, snabbt växlande själsrörelser, hennes eleganta person och sätt var här på sin plats. Fru Hartman sekunderade henne utmärkt. Mindre väl gick kanske för fru H. scenen med Raoul. Åtminstone ha vi hört en ung dam ur societeten bättre nyansera öfvergången från icke anande till anande. Första scenen var en ny variation på yrhätt-temat, egentligen icke så ny likväl, men med vanlig effekt på publiken. Önskligt vore, att fru H. finge studera i någon flickpension — jag menar ej humaniora, utan pensionsflickor. Ty slikt ungt folk finnes i långt fler schatteringar, än fru H. visar sin publik på Dramatiska teatern. Litet omväxling skadar ej äfven den sötaste konfekt.

Till slutscenen i »Gnistan» är fru H. att gratulera. Hon ger en liten produkt af sann konst, fin, naturlig, gående från hjärta till hjärta.

Bland småpjeser, som aldrig tryta på denna teater, har man med lika mycket nöje sett den svenska farsen »Kapten Puff» (excellent genompratad af hr Bäckström), som man förvånat sig öfver den franska farsen »Offrets» torftighet. Fransmännen måtte på senare tider betydligt satt ner sina anspråk på kvickhet och esprit. Med häpnad finner man, att denna fars i Paris anses som hr Dreyfus' mästerverk och hr D.

själf så mästerlig, att han kallas Labiches efterträdare. Stackars Labiche!

Herrar Hedin och Personne gjorde sitt bästa, och när icke ens detta bästa kom publiken att bli munter och applådvillig — då skall det gå långt. Emellertid tycks »Offret» nu vara slagtadt för länge sedan, hvarför jag blott uttalar ett varningens ord åt dess eventuele efterträdare, som möjligen hota vid horisonten. Långt hällre än att besvära hr Hedin med nya långrandiga dumheter, kunde man väl låta hans geni spela i de gamla roligheterna, sådana som »Punkt för punkt», »En bengalisk tiger» m. fl. glada och kvicka farser.

För öfrigt under väntan på Ibsens nya dram tröttkörde man »Galeotto», hvilket mästerverk till slut gafs för en mycket litet betalande salong. Naturligt nog inverkar slikt på återgifvandet. De uppträdande kunna väl ej vara blinda för hur »fjärde väggen» är tapetserad, om det är många hål och luckor o. s. v. Hrr Hillberg och Palme utförde de stora greppen i sina roller och nöjde sig för aftonen därmed. Frk. Zetterberg är onekligen mer road än dessa båda att spela teater. Skada blott, att naturen icke tycks ha ämnat henne till skådespelerska. För »Galeotto» har frk. Z. mycket intresserat sig, ja det är snart sagdt hon som varit orsaken till styckets upptagande härstädes. Då var det väl ej för mycket, att hon fick spela med i Julias roll ibland. Intelligens och lif präglade denna hennes framställning, man ser hur hon försöker få fram hvad hon tänkt, när hon läst pjesen, och när någon gång hennes röst och mimik lyda henne, finner man att det är ganska klokt och fint uttänkt. Som föreläserska öfver dramatiska konstprodukter skulle frk. Z. säkert vara lyckad.

Om fru Fahlman fått uppträda i Julias roll, skulle nytt intresse kanske egnats pjesen. Man har också nämnt fru Bæckström, som emellertid tyckes i allsköns tysthet hafva afgått från Dramatiska teatern; hvarför denna rollplacering ej varit vederbörande möjlig, lika litet som Bolette i Ibsens pjes, som i slutet af mars ändtligen visade sig för offentligheten.

Det kan väl näppeligen längre fördöljas, att Henrik Ibsen som dramaturg sett sin kulminationspunkt. Arbeten sådana som »Rosmersholm» och »Frun från hafvet», jämförda med »Ett dockhem» eller »En folkets fiende», gifva otvetydigt vid handen, hvar solnedgången tagit sin början. Skulle detta för *läsaren* ej te sig med öfvertygande skärpa, så torde för *åskådaren* intet tvifvel därom lemnas öfrigt.

Utan att gå så långt som professorskan Nyblom i en uppsats ur en föregående årgång af denna tidskrift, får man väl numera dock ej blunda för att Ibsen i betydlig grad börjat framföra foster af ensidig kammar-kontemplation. Fru Nybloms förevitelse, att Ibsen konstruerar teaterkaraktärer, tacksamma för den utförande konstnären, men omöjliga utom rampskenets ljuskrets, börjar i Ibsens senare författarskap få ett oroande berättigande. Detta synes oss dock ej kunna sägas om samma författarinnas förebråelser för bristande kärleksfullhet i karaktärsdaning och blick på tingen. Särskildt i »Frun från hafvet» tycks det ha gjort Ibsens hjärta riktigt godt att för en gångs skull anse sig kunna afsluta det hela i kärlekens, förtroendets, hoppets rosenskimrande färger.

Som ett närmare ingående på styckets litterära, hypnotiska och maritima egenskaper icke öfverensstämmer med planen för dessa revyer, lemnar jag det å sido och vänder mig till de utförande, af hvilka fru Fåhræus vid styckets première blef föremål för en hyllning, som, hur berättigad som hälst, dock hade den sorgligt oväntade följden att vända litet ut och in på skådespelerskans omsorgsfullt planerade spel, som denna afton icke kom till sin rätt. Vid de efterföljande föreställningarna var fru Fåhræus mindre nervös själf, hvadan hon egde den ro och den beherskning, som ej minst tarfvas för att framställa en sådan nervositetsinkarnation som denna för »den hämnande naturlagen» halft ihjälskrämda Ellida Wangel.

Fru Fåhræus synes oss ganska väl ha uppfattat Ellidas tragiska skuld: äktenskapslögnen. För att komma ur sin rådlösa och otillfredsställande belägenhet brydde hon sig ej om att anstränga sig på något som hälst sätt, utan när en friare anmälde sig, såg hon i honom en bekväm utväg till — vivre och logis. Att mot mannen stor orätt därigenom

begåtts, inskärpes föga eller alldeles ej. Hon har våldfört sig på sig själf, syndat mot den ärlighet, hvars högsta exponent för henne är det falska hafvet, som för henne är idel sanning och storhet i det egendomliga bildspråk, hvari hon snärjer sina tankar. Hafvets (= ärlighetens) talrör är fästmannen från kusten med »fiskögonen» o. s. v. Fru Fåhræus accentuerar ypperligt Ellidas uppfattning, att »nöden tvang henne» att bli Wangels hustru, hon ansåg sig bunden af denna sin belägenhet, d. v. s. för mer prosaiska ögon var hon en ganska slö och oföretagsam människa, indolent i hög grad. Fru F. låter Ellida gå omkring i sitt äktenskap mycket obehaglig, kantig och tvär: hon bemödar sig ej det minsta om att för sig minska obehagligheterna af ett steg, som hon har sig själf att skylla för, trots allt tal om »nöden», som nästan har en komisk biklang från den sköna Helenas »o öde, öde!» Man och styfbarn stöter hon från sig — ond på sig själf, halft skrämd från vettet genom syner af hafsemblem, af väntan på styrmannen Hafvet, som anklagar henne för självspillning, trolöshet, bigami o. s. v. Nervös från topp till tå måste en sådan stackars förvirrad människa blifva; så spelar henne ock fru Fåhræus, som har den nervösa tekniken på sina fem fingrar, så naturligt och upplefvadt och »kändt», att man ryser däråt.

Åt det hypnotiska i förhållandet mellan Ellida och styrmannen ger fru F. sann relief, hon ser ej på honom, men hon ser honom ändå, hon känner hans blick, och omgjuten af denna blick känner hon sig bindas med järnkedjor och dragas till honom, ofri, halft medvetslös.

Detta förskräcker henne, ty hon känner sina pligter som hustru. Det skrämmer — men lockar, som den förbjudna frukten alltid lockat Evas dotter. Doktor Wangel tänker ej på, att mången förbjuden frukt mister all sin charme, då den ej längre är förbjuden. Det är i stället frun själf, som midt upp i sin ängslan och nöd har sinnesnärvaro nog att komma på den tråden. Hon vill in tillbaka i det ogifta ståndet, derur »nöden» dref henne. Nu — när förmodligen ingen »nöd» drifver henne — nu — när hon blifvit äldre och mer eftertänksam — vill hon välja mellan sina friare i »frihet och ansvar». Hon ansåg sig förra gången intet ansvar haft, hvil-

ket mer än nog synes af hennes mindre älskvärda uppförande mot man och barn. Nu däremot, nu anser hon sig ej böra anklaga någon annan än sig, om hon väljer galet. Den stackars doktor Wangel, som har litet svårt att fatta sin frus invecklade känslolif med dess många obehagliga yttringar, har mycket svårt att skilja sig från sin ledsamma hustru, som han blindt älskar. Till slut gör han det i ett ögonblick, då frun i alla händelser synes ta sitt parti och följa sin väntande sjöman.

Nu hade fru F. en svår scen, för hvars kraf till och med Elise Hvassers stora konst kanske ej räckt till. »Valet i frihet och ansvar!» Återigen blifven fröken, ser Ellida plötsligt ingenting annat än en suffisant styrman, som för ett litet ungdomssvärmeris skull pretenderar, att hon skulle suttit och blifvit gammal jungfru och kanske fått därmed uthärda i evighet, därest han ej behagat erinra sig hennes existens. Denne okände sjöman med sitt kringirrande lif — denne hederlige doktor Wangel, som älskar henne, så att han försakar sin kärlek för att se henne lycklig, en trygg och hedrad lefnadsställning o. s. v. — se der alternativen! Fru F. låter Ellida arbeta förskräckligt med sig själf, innan hon föredrar det senare. Men då hon det gjort — farväl då med hafssjukan, med hypnotismen och — hypnotisören.

Den ljusa dager, fru F. med förtrollande färger låter falla öfver Ellida, som för andra gången nygift, är särdeles välkommen och lofvar ändtligen den stackars doktor Wangel och hans flickor en lyckligare framtid. En bitter frukt har Ellidas oförsvarliga beteende mot styfbarnen redan burit, då äldsta flickan Bolette omedvetet härmat henne själf, gått och bortlofvat sig utan »frihet och ansvar» åt en gammal farbror, då »nöden» dref henne från hemmet, nöden d. v. s. styfmodern och hennes beteende, som skrämde barnen och — alla flickornas friare från huset. Detta är väl nu ohjälpligt, och man får trösta sig med att yngsta flickan genom öm och just i detta fall sakkunnig modersvård skall i tid få klart för sig »val i frihet och ansvar». Därmed förebygges också möjligheten af en ny pjes af Ibsen med variation öfver samma tema, därest icke den redan »slutbehandlade» stackars Bolette skall fram i någon ny schattering. Flickans prosaiska

ton och mindre sjösjuka skaplynne lägger dock hinder i vägen, hvilka vi hoppas ej måtte undanrödjas.

I sin helhet var fru F. mycket intressant, om ock mera kraft behöfts här och där, hvilket ej är så godt att leverera för fru F., som är ganska klen till hälsan och riktigt fått göra våld på sig för att skänka teatervännerna denna Ellida Wangel, för hvilken dessa äro henne hjärtligt förbundna.

Hon sekunderades i de stora äktenskapsduetterna mycket godt af hr Elmlund, som just i dessa repliker hade sina bästa moment. I sin helhet blef doktor Wangel icke någon fullt individuel och särskild person, hvilket man ej häller af hr Elmlund kunde vänta. Mindre allmänt hållen var hr Hillbergs lektor, som dock ej häller blef helt genomtolkad. Frk. Zetterberg gjorde hvad hon kunde som Bolette och var särskildt i den sorgliga äktenskapshandeln ganska bra, hr Palme var i det stora hela lyckad som Lyngstrand, om ock något mer kunde ha gjorts af rollen, fru Hartman var något olik sina vanliga slynor som Hilde, som skulle varit än mer tjusrik, om kärleken till Ellida mer accentuerats. Hr Bæckströms Ballested var munter, men i högsta grad — öfverflödig. Uppsättningen var stämningsfull. Så ock utanläsningen.

Den brist på ung karaktärsskådespelerska, som vidlåder landets främsta scen, och som fru Julia Håkansson vid sin första debut lofvade fylla, har under vårsäsongen af teaterns uppmärksamma och påpassliga styrelse på ett glänsande sätt blifvit afhjälpt genom åvägabringande af ett gästspel af vårt södra grannlands första skådespelerska, den intagande primadonnan vid Köpenhamns k. teater, fru Betty Hennings.

Just på tal om ofvannämnda fru Håkanssons debut i »Ett dockhem» hade denna revy tillfälle att i förbigående nämna några ord om den förträffliga Nora Helmer, som af fru Hennings skapats i Köpenhamn. Stockholms konstvänliga allmänhet har nu haft tillfälle att öfvertyga sig om befogenheten af detta omdöme, som den tyckes hafva till alla delar underskrifvit.

»Nora spelades med denna fina, intagande konst, som är Betty Hennings' hemlighet och som ingen mer än hon förmår att utveckla på danskarnes nationalscen. De två första akterna ifrån leken med barnen till tarantelladansen voro i synnerhet öfverlägsna prof på smidig, elastisk, genomträngande skarp psykologisk konst.»

Dessa ord, som stå att läsa i denna tidskrifts novemberhäfte 1886, blefvo i år kött och blod inför vår dramatiskt intresserade publik. Med genialisk oförskräckthet kastar sig fru H. in i rollen, hvars glada början klingar och skrattar som jublande vårfåglars lek ute i nylöfvade skogar. Fru Håkansson hade här af fru Winterhjelm blifvit åtvarnad för öfverdrifter, för gärder åt det »nätta», det »trippande», och framstälde därför en gladlynt treflig ung fru visserligen, men icke den kvittrande och drillande »lærkefugl», som Ibsen menat och som fru Hennings ställer fram i förtjusande liflig och sann dager. Men hon klemar det oaktadt visst icke med den unga frun. Med all liffullhet och älskvärdhet visar hon dock tydligt, hur egoistisk, lögnaktig, ouppfostrad och opålitlig den vackra fågeln i grunden är, man fattar klart, att när fjällen en gång falla från hennes ögon, skall hon fattas af vämjelse för den Nora, hon hittills varit, och man förstår att hon trots eller just i följd af sin moderskärlek ej vågar låta sina barn uppfostras af en sådan. Hennes ohöljda egoism slår ut i full låga vid Krogstads föreställningar. »De er fremmed», med denna osägligt föraktfullt nonchalant naiva ton afspisar hon alla förebråelser från detta sitt lefvande samvete. Fadern, maken och barnen — hvad däröfver är, är — ingenting. Äfven mot vännerna är hon trots yttre älskvärdhet kylig, det goda hon gör dem har det egna lilla jagets apoteos till orsak. Fru Hennings' Nora var i det moment, där hon skaffat väninnan bänkplatsen, värd att afmålas. Aldrig har triumfen öfver egen älskvärdhet och skönhet uttryckts på en gång mer sant och kraftfullt. Lärkan börjar nu emellertid sloka med vingarna, nervositeten stiger in genom dörren, som Krogstad lemnat öppen. Klädseln af julgranen, städningen af rummet, dialogen med Helmer om »affären» visade till fullo, med hvilken träffsäkerhet fru H. sigtat på denna fas, som än mer utvecklas och tillspetsas under andra

akten för att i tarantellascenen brista lös som en orkan, sopande med sig all eftertanke, all förställning, allt hopp.

Tekniken firade här en triumf för sig. Som dansös gjorde fru H. sin första lärospån på de världsföreställande, stundom världsförställande bräderna. Också präglades hennes gång, rörelser o. d. af en märkvärdig, smäcker ledighet och mjukhet, som naturligtvis tillät henne att dansa tarantellan med all nödig vighet och färdighet och därjämte med en situationsmässig vildhet, som hotade de förtjusta beundrarne i salongen nästan till lif och lem, i det tamburinen med neapolitansk furia gjorde sina påhälsningar hos än den ene och den andre af dem, utan att dock blodvite uppstod, hvilket intygas af egen pikant erfarenhet.

I afseende på tredje akten, där ju Elisse Hvasser i rent tragiskt djup står ofördunklad, saknar jag dock ej blick för den mer »lärkfågelsaktiga» tolkning däraf, som Betty Hennings gifver. All tendens kastar hon öfver bord: Hon visar blott ett enstaka fall: en bortskämd oerfaren liten fru med de mest kuriösa begrepp om lag och rätt, som, bortskrämd af ett brutalt utbrott hos sin man, nu anser sig böra på egen hand taga reda på saker och ting, nu när hon ser, hvilken själfvisk, behagsjuk rodocka hon varit för far, man och barn. Fru Hvassers docka utvecklades till kvinna under slutaktens lopp. Fru Hennings' docka är ännu på tröskeln ett barn, ett uppvaknadt, yrvaket barn, som går att nå den utveckling, för hvilken hon fått blick, om hvilken hon fått aning, men utan att som föregångerskan kunna göra sig reda för det hela genast. Därigenom hänger fru Hennings' tredje akt mer ihop med de föregående än fru Hvassers, som var mera isolerad, men inom vissa gränser af sublim verkan. Den ena som den andra konstnärinnan har gjort sitt bästa — och af sådana krafter är detta »bästa» godt nog att kunna — rymmas bredvid hvartannat.

Fru Hennings sekunderades i »Ett dockhem» på ett värdigt sätt af fru Bosin och hr Hillberg. Med särskildt nöje iakttog konstvännen den förras naturliga fullt affektationsfria spel i Kristinas roll, där såväl grundstämning som af denna påverkade detaljer fingo en rik relief i denna lefvande, kraftfulla framställning. Hr Hillberg tycks för hvar gång upp-

fatta och återge sin Krogstad med ökad sanning och karakteristisk skärpa, allt ifrån den som vanligt förträffliga maskeringen till svagare tonfall i rösten, hvarje blick ur ögonen.

Advokaten och doktorn ledo men af hr Fredriksons vägran att ikläda sig någon af deras skepnader. Hälst skulle väl publiken velat se hr F. i bägge dessa roller, men oaktadt för en teaterdirektör intet i världen är omöjligt, kunde man dock ej vänta att få se hr F. så fördubbla sig. Men i endera af dessa hade han otvetydigt bort uppträda, låt vara att »En middagsbjudning» väntade på hans krafter, ett stycke hvars kulinariska värde torde vara större än dess litterära.

Hr F. åsåg nu, hur hrr Palme och Elmlund ansträngde sig med hans gamla bravurroller. Äfven för åskådaren var det ganska ansträngande att åse hr Palmes kamp mot sin indisposition och sin allt för veka naturel, hr Elmlunds mot sin lyckosamt florerande privata hälsa och däraf härflytande förmåner in natura. Hade fru Hennings kunnat eskamotera undan från sin teater dess Helmer och Rank, hrr E. Poulsen och Jerndorf, och fått dem att spela med sig och fru Bosin samt hr Hillberg, skulle, språket oaktadt, tvifvelsutan af denna kvintett en ensemble uppstått, som så idealt man i denna realistiska värld kan fordra framstält Ibsens mästerverk.

»Nora» och »Vildanden» anser jag vara de bägge hörnstenarna i fru Hennings' gästspel. Dessa gestalter skildes dock genom ett litet virtuositets-intermezzo, hvars briljantaste nummer var Drachmanns rococoprinsessa, men hvars högsta konstnärsbragd öfvades i en liten dramatiserad novelettskiss, »I asylen».

Här uppträdde fru Hennings som en liten häxa, som med allahanda funder fick publiken att så totalt glömma henne själf, att man vid tanken på den gamla fru Thorberg letar i sitt minne ur lifvet, hvar man dock kan ha sett och gjort bekantskap med denna älskliga gamla tant, på hvars födelsedag man tycker sig ha varit med, fått lukta på hennes gyllenlack, beundra hennes nya sniljeschal och smutta på hennes chokolad. Med ett ord — lifvet och ej teatersalongen har fru H. trollat samman på ett sätt, så man kände sig nästan förlägen att ej ha med sig en liten gåfva åt gumman, och då hon ger sig in på förtroliga ämnen i sitt tal med dottern,

nästan — blyges man att som främling ogrannlaga lyssna därtill.

För detta lilla mästerverk, som ensamt det varit nog för sin lyckliga framställarinnas odödlighet, bör man dock ej förglömma den förvånande danska prägel, våra svenska artister förmått gifva sig i det lilla styckets biroller, allra främst fru Bosin, hvars allt igenom rörande fina, enkelt sanna och tilldragande bild af den hjärtegoda dottern på sitt sätt fullt kan ställas på samma höga konstnivå som fru Hennings gamla dam. Men också frk. Bäckström var i sitt slag fulländad som en förnäm, fattig, gammal döf fröken, och frk. Åhlander roade som alltid med sina tvärsäkra slagrepliker.

Fru Hennings' prinsessa i »Det var en gång» led i Stockholm af det felet att — icke ha någon prins. Denne utplånades nästan fullständigt i svenska återgifvarens händer, och den Olav Poulsenska muntrationsrollen gick också omkull för nuvarande innehafvaren. Med bröderna Poulsen till sekundanter skall fru Hennings mästerverk en annan gång få nödig bakgrund att afteckna sig emot — ske alltså!

Ingenue-rollen i »En förmyndare» hörde till de roller, där fru Hartman hos oss räcker till och är lämplig. Fru Hartman hade dock godt af att se denna framställning, hvars själfullhet och brist på salongsspel ifrigt manar till benägen efterföljd. Lokaliserad svensk, skulle fru Hartman i den unga fruns roll i »En middagsbjudning» bli lika bra som fru Hennings i den danska, hvars lilla kulturintresse af uppvisning af dansk »lune», »hyggelighed», middagsfasoner (med »taler», förstås) likväl ej minskade åtrån efter värdigare föremål för fru Hennings talang, som man för öfrigt gärna kan kalla geni, eftersom den är det.

I dessa bluetter fann emellertid hr Fredrikson för godt att visa sig bredvid fru H., som nog aldrig spelat mot en sådan Paul d'Auvray i den franska komedien. Franska gentlemän med stark accent af blaserad roué, utan snobberi men med hjärta — i dylika uppgifter är hr Fredriksons virtuositet uppdrifven till sådan svindlande höjd, att åtminstone Théâtre Français f. n. (Worms oaktadt) ej kan uppvisa maken.

Han sekunderades af hrr Palme och Törnqvist, bägge med erkännansvärd rutin i Paris-genren, men också af hr

Skånberg, som genom arten af sitt uppträdande stälde våra ord om honom i en föregående revy i en försmädligt löjlig dager. Vi trodde där, att han skulle kunna »efterträda hr Törnquist, och kanske öfverträffa honom, i den finare komediens eleganta sfär». Den gamle primo amoroson har blifvit hämnad — och af rivalen!

I »En middagsbjudning», som var ett sällskapsspektakel, spelade hr Fredrikson dansk poet så godt sig göra lät. Efter att vid första föreställningen ha synts något öfverraskad af fru Hennings många danska små spratt och Köpenhamnsfasoner, repade den excellente parisaren mod vid de följande och sökte göra sig så ofredriksonskt bredt gemytlig och »hygglig» som möjligt, allt med ett inre småleende och ett visst minnets vemod efter ungdomstiden med dess glada sällskapsspektakel som glad student eller ung man i verken, som gjorde det hela sympatiskt på ett sätt, som den danske Fulda-stjälande »författaren» ej kunnat drömma om.

Sedan jag ytterligare affärdat en dubbelkompliment åt fru H. och hr F. för deras proverbsnille, manifesteradt i »Tillfälligheter» med mycken prakt, återstår fru Hennings' och hr Fredriksons tolkning af »Vildanden», tvänne prestationer, som länge sedan minnet af de små proverbdispyterna förtonat skola stå friska och lefvande i teatervänners sinnen och hjärtan.

Bägge åstadkomma här något ovanligt. Såväl den ene som den andra draga icke i betänkande att börja individualiseringen riktigt från huden. Bägge buro fullkomliga studiehufvuden, den barnsliga oskulden i fattigmans hårda vilkor, ofin, kantig, redan tryckt af nöden, och den intelligenta cynismen, naturalismen i sin prydno, med skarpt förstånd och stort hjärta i skrofligt skal, en självironi med en glimt af fallen ängel. Hedvigs rörelser, gång och skratt var en obildad fattigmans tös i slynåren, gänglig, snedt gående på de stora klumpiga kängorna nedom de pulsigt sittande strumporna, springande med krokiga knän och långa fula steg, nyfiket stirrande folk i synen med plirande, halft förstörda ögon, torkande sig om munnen med flata handen, skrattande med en lillgammal bitter ironiklang, ej ovanlig i nödens barnavärld, men med allt detta en liten solstråle af ömhet

och ljufhet. Relling å sin sida talade visserligen mäkta likt en viss berömd aktör vid Trädgårdsgatan, men *gick* för sig själf, och af de två elegant-tempi, som världen känner sedan 1862 i november fans ej en half antydan. Föreläsningen om ideal och lögn gick fortfarande con amore och hade all önsklig effekt på salongens händer, om ej hjärtan.

Sedan docenten v. Scheele i denna tidskrift kritiserade »Vildandens» återgifvande på Dramatiska teatern, ha otvifvelaktigt såväl hr Örtengren som hr Norrby, till och med hr Thegerström vuxit med sina roller. Särdeles förtjänar hr Örtengrens arbete all uppmärksamhet, då man betänker hur illa denne skådespelares naturel och yttre egnar sig åt fantaster sådana som Gregers Werle. Hr Norrbys gamle Ekdahl kunna vi ej tänka oss bättre, hvilket enkla omnämnande passar in på Thegerströms Werle både förr och nu. Då också fruntimmersrollerna fått utmärkta framställarinnor i fruarna Fahlman och Åhlander, var det ett nöje att se den danska gästen i så förträffligt sällskap, dit man denna gång också bör räkna hr Palme, som har en glansroll i Hjalmar Ekdahl, väl uppfattad, omsorgsfullt utförd.

Fru Bæckströms lyckliga tillrättakomst efter ett längre verkande i det fördolda firades med att utsätta konstnärinnan för en dubbel skärseld: den ena från fru Hennings Hedvig i »Vildanden», den andra — litet mindre het — från fru Hartmans Hilda i »Frun från hafvet».

Lilla Hilda kunna vi lemna, enär den ordinarie framställarinnan efter ett par dars »högst betänklig» sjukdom lyckligen kryade till sig och återtog sina »spännande» repliker.

Men i »Vildanden» gjorde fru Bæckström hvad icke mången skulle vågat eller kunnat: hon bröt med fru Hennings' uppfattning och hade mod att visa sin egen.

Enligt denna håller Hedvig på att växa ur slynåren. Af fädernet har hon ärft ej blott ögonsjukdomen, utan ock en viss »bättre folks» hållning, icke egentligen helt graciös, måhända, men vida mjukare än fru Hennings' Hedvig. Tal och åtbörder markera också denna finare börd, hvilket ju kan antas genom umgänget med den s. k. fadern, också från »bättre folk», ha fått motvigt mot moderns simpelhet och hemmets fattigdom. I tekniskt hänseende nådde denna unga

artist fullkomligt sin föregångerska på flera vigtiga ställen. Särskildt i gråtscenen hade den svenska konstnärinnan intet att lära af den danska. Den späda rösten med sin nervösa klang och öfverslag i falsett var här på sin plats. Att fru B:s Hedvig ej gjort det uppseende, den förtjänar, kommer sig naturligtvis af den domning, som bland konstvännerna inträdde efter öfverretningen i april — ej minst den ekonomiska. Återupptagen på lämpligare tid, skall denna konstskapelse utan tvifvel väcka vederbörlig uppmärksamhet, och med denna menlösa och hjärtans obehöfliga lilla puff lemnar jag för säsongen Dramatiska teatern, hvars »Vilda jagt», »Kusin Ostoja» och »Kapris» icke äro af natur att vare sig kvar- eller underhålla den på flykten stadde.

A.

Salongsduett.

Af

Matilde Serao.

Öfversättning från italienskan

af *S—d.*

De två väninnorna hade hjärtligt kysst hvarandra på båda kinderna, som bruket är i Neapel. Giovannina, den gifta, sade ingenting och drog litet efter andan, som om hon funnit trapporna besvärliga; Maria, den unga flickan, höll hennes ena hand mellan sina och upprepade med ett vänligt leende:

— Hvad det var snällt af dig att komma, hvad det var snällt . . .

— Ja, käraste du — sade Giovannina, i det hon med fingerspetsen förde Marias haka uppåt för att kunna se henne riktigt in i ögonen — jag är just nyss återkommen från landet. Jag stannade där nere instängd som i en fästning allt för länge . . . allt för länge . . . jag har blifvit melankolisk . . .

— Melankolisk? Det tycker jag ej, Giovannina. Du ser belåten ut: dina kinder ha frisk färg, din blick är klar; du har inte ens de där fula, mörka skuggorna under ögonen, som alltid bruka följa med grämelse.

— Det är sant, jag är belåten — svarade Giovannina med en lätt dragning på läppen, som kunde tagas för ett småleende — men nu är det ej fråga om mig, utan om dig, du glada och sorglösa. Jag har kommit hit för att få reda på allt hvad du tagit dig för, sedan vi skildes åt i juli, hur du roat dig och haft tråkigt, hvad du har sagt och hvad du har tänkt — »en sådan där riktigt lång historia», som småttingar bruka be om. Jag är idel öra, min vackra Schehezerade.

— Kära du, från juli till augusti var jag i Castellamare, från augusti till september i Sorrento.

— Och från första oktober tills nu?

— I Neapel.

— Neapel?

— Ja, i Neapel.

Alla tre gångerna ljöd ordet tydligt och bestämdt såväl i frågan som i de båda svaren. Det blef tyst en minut.

— Nå, vidare? — fortfor Giovannina, i det hon med en välbehaglig rörelse sträckte ut sig i sin pälskappa.

— Vidare, hvad menar du?

— Hvad har du tagit dig för, käraste, på alla dessa ställen?

— Ah! ... det skall du få höra. I Castellamare begagnade jag baden, simmade och dansade som oftast; i Sorrento gjorde jag promenader, till fots, till häst, i vagn: jag har läst mycket, musicerat mycket, sett många solnedgångar och många stjärnklara nätter; så har jag dansat igen ...

— Och här?

— Här? Jag har haft mina vanliga sysselsättningar.

— Ingenting nytt, älskling?

— Ingenting nytt, min Giovannina.

Giovannina undertryckte en liflig rörelse af harm: den unga flickan ville ej bekänna sin hemlighet.

— Säg mig nu, hvad *du* har haft för dig, Giovannina — bad den unga flickan med älskvärd godlynthet.

— Å, alls ingenting märkvärdigt i år häller. Jag badade i Livorno.

— Är Livorno vackert?

— Hänförande, Maria .....

— ... Nåväl?

— Ja, jag ville säga, att det är allt för hänförande, alla andra platser äro odrägliga, då man kommer därifrån. Det poetiskt stormiga hafvet därutanför är så mycket skönare i sina lugna ögonblick; hur många gånger har jag icke stått och sett ut öfver det! ...

— Tillsammans med din man?

— Luigi? Icke ens i drömmen; han afskyr hafvet. För öfrigt ha männen alltid det betänkliga felet att afsky hvad deras hustrur älska. Ack, Maria, om du visste, hur många gånger jag har varit i tvist med Luigi om Beethovens musik, om färgen på vår salong, om den söta markisinnan Fulvia,

som han icke kan tåla! Långa, allvarsamma tvister; han är flegmatisk, jag är nervös ...

— Du är inte lycklig?

— Lycklig, lycklig ... fråga inte om vissa saker. Vi bli allt bra mycket bortgifta, vi flickor .....

— Du älskade Luigi?

— Älskade, älskade, han behagade mig, det var allt. Hans frack satt oklanderligt, han valsade som ingen annan, han anförde en kotiljong som få. Och så han gjorde mig sin kur sedan! Det var på ett rent af vansinnigt sätt: halsbrytande färder, häftiga utbrott af svartsjuka, tårar, snyftningar, scener. Du förstår, sådant där gör intryck på ett flickhjärta ...

— Nå, sedan?

— Sedan gifte vi oss; det är allt.

— Du menar?

— Jag menar, att nu bryr jag mig inte vidare om, hur hans frack sitter, jag ser honom oftast i hvardagsrock; med mig dansar han inte mer. Vi äro gifta, och nu gråter han inte längre, darrar inte längre, blir inte utom sig; han tror på min dygd, på min kärlek, på sin egen allmakt .....

— Nå, är det inte nog? Är inte det kärlek?

— ... Nej, en dag kommer, då det inte är nog. Hustrun börjar känna sig retad af sin mans lugna likgiltighet, af hans segervissa hållning .....

— Äktenskap är fred, Giovannina.

— Nej. Retligheten tillväxer, då mannen småningom börjar försumma allt hvad han kan göra för att vinna sin hustrus kärlek, för att behaga henne, för att i hennes ögon vara den vackraste, ädlaste, intelligentaste, mest förälskade af män ...

— Hustrun är ej det samma som älskarinnan, Giovannina.

— Hvad vet du om det, du lugna, omedvetna barn? Jag vet, att Luigi älskade mig före vårt giftermål och var utom sig, innan han vann min genkärlek; nu älskar han mig ej mer, därför att han är viss om att vara älskad.

— Du är icke öfverseende mot honom, Giovannina. Kärlekens väsen är öfverseende.

— Nej, det är rättvisa. Är jag kanske mindre vacker än förr? Är jag mindre elegant, mindre behaglig, mindre älskvärd?

Nej, det är han, som förändrats. Ända sedan maj har jag märkt ett aftagande i hans tillgifvenhet. Nu är han likgiltig.

— Du kan misstaga dig, Giovannina. Är du säker på, att du dömt med lugn?

— Säker? Ser du, jag dyrkar hafvet. Som det var omöjligt att stanna i Neapel under sommaren, besluter jag att fara till Livorno. Han följer med, motvillig och missnöjd, finner hafsbaden odugliga och Pancaldi[1] odrägligt. Ardenza[2] gör intet intryck på honom — kan man tänka sig något värre?

— Men hvarför foro ni ej er väg?

— Så att han skulle få sin vilja fram?

— En uppoffring är lätt, då man älskar.

— Och jag skulle då göra alla uppoffringarna? Vi kvinnor skulle aldrig vara annat än mönster af självförsakelse? Vi skulle älska, bära all förtret, öfverse med mannens löjligheter, inbilla oss att han fortfarande älskade oss, gå honom till mötes trots hans likgiltighet! Det är för mycket, för mycket, måttet flödar öfver!

Giovannina hade småningom hetsat upp sig så, att hon tycktes glömma, att någon hörde på henne, och talade liksom till sig själf. I stället lyssnade den unga flickan uppmärksamt och betraktade henne med sina stora ögon, som strålade af godhet.

— Det är en mycket, mycket betänklig sak — återtog Giovannina — att gifta sig med någon, som man alls inte varit i förtroligt umgänge med. Dumas har visst sagt det många gånger. Han tänkte det; jag erfar det. Min Gud! Äta middag, promenera, supera, vistas, lefva hela sitt lif tillsammans med en man, som man endast valsat med! Det är både att skratta och gråta åt. Och vet du, hvad vi märka en vacker dag? Vet du, hvilken förskräcklig upptäckt vi göra? Vi upptäcka, att vi ej älska längre!

— O! — var det enda den unga flickan sade, i det hon dolde ansigtet i händerna.

— Vi älska icke längre. Vi ha icke längre något inom oss, som kommer hjärtats strängar att dallra. Det har blifvit tyst och öde i vårt inre; förgäfves söka vi afskaka vår

[1] Förnämsta badanstalten. Öfv. anm.
[2] Bad och villor söder om Livorno. Öfv. anm.

maktlöshet, förgäfves uppresa vi oss mot likgiltigheten. Kärleken är död; och var denna dess uppenbarelse en lögn, så har den lögnen förintats. Då framträda för oss alla vår makes fel ohöljda, råa, förhatliga; allt hos honom stöter oss tillbaka, allt hos oss stöter honom tillbaka. Då gripas vi af förtviflan, unga som vi äro, med en rikedom af känslor, som sorgligt förspillas, och då söka vi kärleken på annat håll ...

— På annat håll??

— ... I ett annat hjärta, som förstår oss. Denne andre är alltid eldig, vacker, poetisk, ridderlig, sänd af ödet, ingen make kan jämföras med honom. Denne andre bär poesiens gloria ofördunklad, han kan älska, kan göra galenskaper, förstår icke, vill icke höra talas om annat än passion. Kvinnan älskar denne andre med logisk nödvändighet, därför att hon icke längre älskar sin man, därför att hon måste älska på nytt, därför att denne andre är hennes hjärtas utvalde. Men föreställ dig, barn, med hvilken förtviflans passion en kvinna fäster sig vid denne andre, med hvilken styrka hon håller fast vid honom, som för henne innebär kärlek och brott, smärta och sällhet. Fråga dig, om det vore möjligt, att denna kvinna, som på en dag kastat bort hela sitt lif, någonsin skulle afstå honom åt en annan ...

Orden kväfdes i hennes strupe af vrede, af kärlek, af svartsjuka. Så reste hon sig upp i hela sin längd:

— Skall du gifta dig med Roberto Montefiore, Maria? — frågade hon kort.

— Ja, jag skall gifta mig med honom — svarade denna, som också rest sig, allvarsam och lugn.

— Och hvarför?

— Därför att jag älskar honom.

De båda blickarna, lika förälskade, lika förtviflade båda, korsade hvarandra som två fiendtliga klingor.

Dansk litteratur 1888.

II.

(Richard Owen. — Bertil Elmgaard. — Hans Juul. — Oscar Madsen. — V. Vedel. — V. Stuckenberg. — Johannes Jörgensen. — Marcus Wesenberg. — Sophus Michaëlis. — Riis-Knudsen. — Carl Möller. — Palle Bister. — Jens Skytte. — H. P. Holst. — J. P. Jacobsen. — Georg Brandes. — A. P. Jörgensen. — Troels Lund. — O. Vaupell.)

Kort före jul utkom en större roman, *Kunst og Kjærlighed*, af en pseudonym författare eller kanske snarare författarinna, som kallade sig *Richard Owen*. Boken väckte strax ett visst uppseende, ty den beledsagades af ett rekommenderande förord af Vilhelm Bergsöe, hvari denne berättade, huruledes en berömd frenolog i ett samkväm borta i England hade undersökt en ung dansk konstnärs hufvud och därvid funnit organet för litterär verksamhet så starkt utveckladt, att han allvarligt uppmanat den unge mannen att beträda denna bana. Den föreliggande boken presenteras nu såsom denna abnorma hufvudskåls första produkt, men det kan icke förnekas, att man vid läsningen af den samma känner sig frestad att starkt tvifla på frenologien såsom vetenskap. »Kunst og Kjærlighed» liknar nämligen på ett hår de vanliga engelska missromanerna. Hjältinnan är en ung dansk flicka med ovanliga musikaliska anlag. Hon kommer till London för att utbilda dessa, och detta lyckas henne ända därhän, att hon vid slutet af boken framträder såsom en stjärna af europeisk ryktbarhet. Men samtidigt har hon fattat en olycklig kärlek till ett mönster till prest, så ädel och manlig som man någonsin kan finna i en Tauschnitz-volym. Tyvärr är han redan upptagen af en lika makalös kvinna, och den danska operasångerskan får trösta sig med sin konst. Frånräknadt en rätt behaglig stil, innehåller romanen icke något, som förklarar hvarför en så ansedd författare som Bergsöe har känt sig manad att blåsa fanfarer för den okända författarinnan, hvilkens arbete nätt och jämt kan sägas vara underhållande, men som i alla händelser icke har mycket att skaffa med den egentliga litteraturen. Obetingadt mera talangfull är den lilla samling skisser och noveller, som *Bertil Elmgaard* under titeln *Hjemstavnsbilleder* utgifvit. Författaren, som redigerar en illustrerad tidning och ett par år varit medarbetare i »Morgen-

bladet», har förut utgifvit några mindre berättelser, hvilka liksom den här omnämnda samlingen vittna om en icke obetydlig förmåga att skrifva vackra naturskildringar, men därjämte också om en olycklig benägenhet för att idealisera allmogen och i synnerhet skrufva upp den i vårt land redan till öfverdrift beprisade hemmansegareklassen till att representera landets sanna märg och kärna. Samma lust att vilja framhålla en särskild klass på de öfrigas bekostnad finnes i *Hans Juuls* lilla berättelse *Fordærvede*, men här är det arbetarne, de fattiga och förtryckta existenserna, som besjungas, onekligen på en ganska vacker melodi, men tyvärr försatt med en god portion tillgjordhet och sentimentalitet. Herr *Oscar Madsens Noveller* bilda öfvergången till den litteratur, som kan kallas »det yngsta Danmarks». De äro skrifna icke utan talang, men författaren, som tillhör det radikala lägret, synes hysa en utpräglad förkärlek för den köpenhamnska kneipevärldens atmosfär och hämtar företrädesvis sina figurer från sådana samhällslager, som ej egentligen kunna intressera bildade läsare.

»Det yngsta Danmark» i litterär mening är en ganska märkvärdig företeelse. Skolan — ty det har redan utbildat sig en skola — är nog en afkomling af den Brandeska riktningen, så till vida att den ställer sig i skarp motsats till den äldre romantiska litteraturen, men den skiljer sig lika starkt från hela den krets af författare, Drachmann, Schandorph, Gjellerup m. fl., som ursprungligen bildade den litterära vänstern och hvilkas program framför allt bjöd på »realism». »Det yngsta Danmark» fick redan i fjor våras sin egen tidskrift, *Ny jord*, och i denna odlas företrädesvis den J. P. Jacobsenska eller kanske snarare den Herman Bangska starkt färgade stilen med dess många besynnerliga ord och förvrängda behandling af satsbyggnaden. Riktningens skalder sträfva framför allt efter ordmåleri och tyckas särskildt lägga an på att efterhärma den engelske skalden Swinburne i uppskrufvad, högstämd patos och bullrande ordprål. Prosaisterna följa efter i samma fotspår och hafva dessutom såsom specialitet åtagit sig den psykologiska analysen, hvilken onekligen hade behof af att åter komma till heders äfven i realisternas »verklighetsbilder», men som säkerligen icke har utsigt att göra detta på den här beträdda vägen. Ty skolan tyckes på förhand hafva blifvit ense om, att nutidens alla unga män och kvinnor förete samma andliga abnormiteter, och det är ganska lustigt att se, huru de unga författarne i detta hänseende komma till precis samma, naturligtvis alldeles bakvända resultat. De hafva nämligen den uppfattningen, att vår tids unga män samt och synnerligen utmärka sig för en andlig hållningslöshet och tarflighet, som icke blott hindra dem från att någorlunda friskt och frimodigt betrakta lifvet, utan äfven göra dem fullständigt beroende af andras starkare vilja. Denna, för att använda riktningens älsklingsadjektiv, »sorgtunga» pessimism, som allt ifrån barnaåren för-

lamar deras handlingskraft och till en del omtöcknar deras tankeförmåga, är till den grad typisk för Ny Jords-hjältarne, att om man väljer antingen *V. Vedels Stavnsbaand*, *Stuckenbergs I Gjennembrud* eller *Johannes Jörgensens Foraarssagn*, så är hufvudfiguren precis samme riddare af den sorgliga skepnaden. Kvinnotypen är lika så schablonmässig. Alla de unga flickor, som dessa förslöade ynglingar påträffa, förete samma karaktärsdrag. De äro friska och hurtiga, dådlystna och handlingskraftiga, och i förhållandet könen emellan — i hvarje bok blir naturligtvis alltid en förförd, i alla händelser göras attentat därtill — är det alltid kvinnan, som uppträder mest aktiv. Att det härunder döljer sig en påverkan af Strindberg, med hvilkens utprägladt maskulina stil dessa författare för resten icke hafva något gemensamt, är troligt nog. För öfrigt äro de tre nämnda berättelserna naturligtvis af olika värde. Den bästa är »Stavnsbaand» af V. Vedel, en ung man, hvilken såsom litteraturhistoriker och essayist gifvit goda löften om sig och som nyligen i en polemik med Schandorph om det realistiska romanförfattandets förtjänster och brister med skärpa och förstånd framhöll romantikens betydelse. Som novellist har Vedel emellertid en viss benägenhet för att ingå på psykologiska detaljer efter Paul Bourgets metod, men utan dennes förmåga att likafullt bevara karaktären såsom helhet. Därför slutar också hans psykologiska skildring i »Stavnsbaand» därmed, att det hos hjälten slutligen finnes så många självmotsägelser, att han springer i luften som om han ätit dynamit och förflyktigas i själsliga atomer. Men »Stavnsbaand» innehåller dock så många fina och verkligen snillrika iakttagelser, att en läsare med tålamod nog kan hafva något utbyte af den samma. Stuckenbergs »I Gjennembrud» är en grå, töcknig, olidligt tråkig bok, och Johannes Jörgensens »Foraarssagn» är visserligen långt ifrån skrifven utan talang, men så genomgående konstlad och utförd i en så tillgjordt floskulös stil, att den till och med öfvergår arbeten från Herman Bangs mest manierade period.

Af Ny Jords-skalderna är herr *Marcus Wesenberg* rätt och slätt en ungdomlig efterpladdrare, om hvilkens möjliga talang man efter det band dikter, han i år utgifvit, icke så lätt kan säga något. Däremot synes *Sophus Michaëlis*, en debuterande lyriker, råda öfver en rätt stor stämningsrikedom. På sätt och vis hör han icke egentligen till skolan, ty visserligen bekänner han sig öppet tillhöra samma Schopenhauerska pessimism som hans kamrater, men det rosenröda bandet till hans dikter ljuger icke helt och hållet. Det torde kanske förhålla sig så, att herr Michaëlis egentligen genom ett rent misstag har förirrat sig in bland det ledsamma likbärarskrå, som under patetiska Swinburnska hymner bär all lifsglädje, allt hopp och all tro till grafven i »Ny Jord». Hans dikter äro snarare beslägtade med Christian Winthers och kanske ännu mer med Aarestrups poesi och äro icke ens skrifna på skolans »ve-

modstunga» rotvälska. Till och med där han spelar gigant och himlastormare, sker det med så mycket behag, att man förlåter honom de ungdomliga öfverdrifterna för att glädja sig åt den vackra formen.

För att bilda en motvigt till »Ny Jord» har en ung litteratör, hr *Riis-Knudsen,* börjat utgifva en vackert utstyrd tidskrift: *For Literatur og Kritik.* Redaktionen har haft mycken lycka med afseende på de estetiska bidragen, i det att både Ernst v. der Recke, Magdalene Thoresen, Gjellerup, Rudolf Schmidt m. fl. hafva bidragit med förträffliga saker. Olyckligtvis lefver hr Riis-Knudsen själf i den glada inbillningen, att han är en stor dramaturg, och hans mycket barnsliga och med elakheter åt alla håll, men i synnerhet mot samtliga andra anmälare, späckade teaterbref skada i hög grad det annars vackra och lyckade företaget.

Till den lättare, på en för oskyldig humor mottaglig läsekrets beräknade litteraturen hör *Carl Möllers* arbeten. Han har detta år, förutom andra bandet af *Möruppeme,* en rad träffande och kvicka skildringar af de händelser, en köpenhamnsk familj af genomsnittsmänniskor upplefvat, utgifvit en större komisk roman, *Breinholms Badehotel.* Carl Möller är så till vida realist, att hans böcker äro fulla af iakttagelser och studier efter naturen, ja, nog äfven af sådant han själf upplefvat, men hans humor använder dessa studier blott såsom en fast grund för hans fantasifoster. Realismen är hos honom medel, icke mål. Hans romaner utmärka sig icke genom något djup, och blott då och då finner man i dem en skymt af verklig psykologi, men att skissera roliga typer och tumla om med dem uti barocka och komiska scener, däri ligger hans styrka. »Breinholms Badehotel» bör i dessa hänseenden räknas som ett af hans bästa arbeten, och då denna bok dessutom — i motsats till Carl Möllers andra arbeten — i sin helhet kan njutas och fullkomligt förstås äfven af andra än författarens egna landsmän, skulle det icke förvåna mig, om den genom öfversättningar komme utanför vårt lands trånga gränser. När man ser, hvilken kollossal lycka den tyske humoristen Julius Stindes arbeten gjort, förefaller det märkvärdigt, om Carl Möller, som åtminstone är Stindes jämlike, eller snarare hans öfverman, fortfarande skulle vara känd blott här hemma. Möller har för öfrigt redan fått efterapare, och en af dem, som skrifver under märket *Palle Bister,* har vid jultiden gifvit ut en ovanligt utdragen och okonstnärligt skrifven bok, *En Juleferie.* Författaren tyckes vara en halfbildad man och har helt ogeneradt tagit hufvudmotivet till sin bok från H. Scharlings »Nöddebo Prestegaard», men hur ofta man än under läsningen förargar sig åt det ohyfsade, nästan råa språket och de alltför barocka situationerna, har författaren ett så oemotståndligt jovialiskt lynne, att han ständigt tvingar läsaren att skratta med, och man skrattar så ofta åt den otroliga rikedomen på tokroligheter i denna bok,

att man slutligen glömmer att förarga sig, och när man lägger bort den, måste man tillstå, att man i grund och botten haft ett ganska stort nöje af den. Saken är den, att författaren — han må vara bildad eller icke — helt och hållet går upp i sitt arbete och att han härigenom har uppnått det resultat, hvilket till och med långt större författare ofta förfela, att boken »lefver», samt att läsaren glömmer, att han läser, ty han får en känsla af att han själf upplefver alltsammans. »En Juleferie» förhåller sig till verklig litteratur som ett panorama till en målning. Såsom konstverk står den lågt i rang, såsom ett lifligt återgifvande af lifvet självt märkvärdigt högt. En liten samling skisser under den gemensamma titeln *Jævne Folk* af *Jens Skytte* är starkt beslägtad med »En Juleferie». Äfven här finner man en rik och kraftig humor, men de till största delen på jutländsk dialekt skrifna små berättelserna äro vida bättre utarbetade och hafva verkligt litterärt värde.

Ett par förlagsföretag, som borde kunna påräkna att omfattas med intresse, därför att de bägge samlat ett par mycket olika men hvar för sig omtyckta författares spridda arbeten i en upplaga, äro *H. P. Holsts* samlade skrifter, utgifna af bröderna Reitzel, och *J. P. Jacobsens* arbeten, utgifna på Philipsens förlag. Man förvånas verkligen öfver, hvilken jämförelsevis betydlig produktion, den ålderstigne, men ännu till kropp och själ friske H. P. Holst frambragt. När man bläddrar igenom hans talrika dikter och mindre skisser i prosaform, får man ett odeladt harmoniskt och vackert intryck af en talang, som hvarken går på djupet eller i höjden, men som eger ett märkvärdigt behag och en skälmsk gratie, som nästan aldrig sviker honom. H. P. Holst är, lika fullt som J. P. Jacobsen, en språkkonstnär, men han arbetar med ett annat stoff. H. P. Holst använder de bildades vanliga tal- och skriftspråk, han använder detta så rent och så fritt från alla vulgära tillsatser, som man någonsin kan få se, men detta fina och ädla språk förstår han att böja och vända, att beherska och göra sig underdånigt, så att det blifver som en väl dresserad slaf, hvilken lyder herskarens minsta vink. Renare och vackrare danska än den man finner hos H. P. Holst skrifves icke, i alla händelser icke i vår tid, men färg, glöd och kolorit eger detta språk ej; författaren behöfver det icke häller ty just på grund däraf, att det behagfulla, lätta och lekande är den bästa egendomligheten hos hans sångmö, behöfver denna icke pynta ut sig med dialektordens barocka smycken för att behaga den publik, till hvilken han särskildt vänder sig. Kommer man från en novell med H. P. Holsts klara, rena språk till en skiss med J. P. Jacobsens brokiga, färgskimrande stil, erfar man samma känsla som om man från ett rum med litet gammalmodiga mahognymöbler, med kopparstick på väggarna och med stolar och soffor stälda symmetriskt utmed dessa trädde in i en modern budoar med japanska solfjädrar, persiska mattor, palm-

blad och vapenprydnader, porslinskoppar och mässingsljusstakar, papperslyktor och stafilier, allt huller om buller i den vildaste oordning. Jacobsen väljer alltid de besynnerligaste och mest odanska ord, och han vrider och vänder satserna i rococoformer, som aldrig någonsin, logiskt eller språkligt, skola kunna försvaras. Härigenom har han blifvit modern, blifvit efterapad och förgudad, men har i själfva verket tillfogat det danska skriftspråket en ohjälplig skada. Hans konstlade stil, hans jutländska dialektord, hvilka han med geniets envåldsmakt skuffat in på ställen, från hvilka det goda danska språket för länge sedan hade trängt ut dem, spåras i hela det yngre slägtets skrifsätt. Men hans stora originalitet, hans tankedjup och hans äkta skaldenatur förlänade åt detta språkliga krimskrams en gloria af konstnärlighet, lade en sådan glöd af lidelsefullhet och stämning öfver de bjärta färgerna, att dessa ännu den dag i dag är verka med en alldeles egen berusande och öfverväldigande kraft. Det torde emellertid vara en fråga, om icke J. P. Jacobsen, när väl japanessvärmeriet och rococomanien har gifvit vika för en nyktrare och renare smakriktning, skall sjunka mycket hastigt i anseende, så hastigt till och med, att man inom en icke allt för långt aflägsen tid skall vara lika så benägen att underskatta hans arbeten, som nu att öfverskatta dem. Vid den tiden skall nog också mycket af J. P. Holsts författarskap vara bortglömdt, men det finnes åtskilligt i detta, som möjligen också kommer att blifva mer uppskattadt än nu är fallet, därför att man kommer att upptäcka, att det finnes äkta metall i de enkla och smakfulla formerna.

Doktor *Georg Brandes* har utgifvit två stora böcker, *Indtryk fra Polen* och *Indtryk fra Rusland.* I bägge dessa länder har dr Brandes vistats en tid och efter bästa förmåga användt denna till att sätta sig in i folklifvet och litteraturen. Att dr Georg Brandes är en snillrik man har aldrig förnekats, icke ens af hans värsta motståndare, och de båda nämnda arbetena äro ett nytt vittnesbörd härom. Brandes är en poetisk, mottaglig natur, hans själ stämmes hastigt i samklang med den grundton, som klingar genom det samhälle, han önskar skildra, och själf lyssnar han med fint öra till hvarje nyans af detta grundtema, som han så efteråt varierar med en konstnärs färdighet. I Polen är det nationalkänslan, nationalsorgen, hatet mot ryssarne som försätter Brandes egen själ i samklingande vibrationer, och den europeiske kosmopoliten förvandlas här plötsligt till en af nationalitetskänslan besjälad polack. På det mest naiva sätt i världen kastar han bort, på samma gång han godkänner polackarnes sträfvan efter nationel återuppståndelse, ja till och med kallar deras sak en helig folkets sak, all sin sympati för »*Fædrelanderiet*» — ett förskräckligt ord från den icke alltid lyckliga Brandeska ordfabriken — här hemma och tyckes icke hafva den minsta blick för, att danskhetens kamp mot det fram-

trängande tyskeriet i Sönderjylland för en dansk borde synas vara en lika så helig sak. Mindre lyrisk, men knappast mindre subjektiv i sin uppfattning är Brandes med hänseende till ryssarne. Men han går dock här något försigtigare till väga och söker i sitt försvar för den ryska nihilismen, med hvilken han naturligtvis sympatiserar, draga en gräns mellan denna och den lönmördande terrorismen, det egentliga dynamitpartiet, hvilkets handlingssätt enligt hans framställning förkastas och ogillas af flertalet bland nihilisterna. Danskar, hvilka hafva uppehållit sig flere år i Ryssland än Georg Brandes månader, påstå emellertid, att en sådan gräns emellan terrorister och nihilister icke existerar, samt att hvarje nihilist kan betraktas såsom lindrigast moraliskt medbrottslig i attentaten. För det stora slavofila partiet hyser Brandes ingen sympati, och han förebrår detta, märkvärdigt nog, alldeles samma sak, som han fann icke blott förklarlig utan till och med prisvärd hos de polska patrioterna, nämligen deras fiendtlighet mot de vesteuropeiska radikala idéerna. Denna opportunism, som man så ofta möter hos Brandes, är på samma gång hans svaghet och hans styrka. Den är hans styrka, på den grund att den gifver honom tillfälle att i det han grupperar sakförhållandena efter sin subjektiva uppfattning, sina sympatier och antipatier, gifva sin stil den stämningsfullhet, den starka lyriska intensitet och den lågande vältalighet, hvarmed han hänför sina läsare och åhörare, men det är hans svaghet, därför att de mera kritiskt anlagda bland dessa lätt upptäcka motsägelserna, oriktigheterna, alla de ytliga, blott för effektens skull framkastade resonnemangerna, som bilda den ytterst skröpliga kärnan under detta lysande skal. Jämt och ständigt hafva hans anhängare utstött klagorop däröfver, att vetenskapens tempel i Danmark icke hade en lärostol öfrig för denne utmärkte litteraturhistoriker, men hvarenda bok, Georg Brandes gifver ut, ja nästan hvarje rad han skrifver, lemnar bevis nog för att han icke har någon rättighet att taga plats bland vetenskapsmän. Med all sin lärdom, med all sin beläsenhet, med all sin både äkta och lånade snillrikhet är nämligen Georg Brandes minst af allt vetenskapsman. Han saknar aktning för den objektiva sanningen. Han omformar och grupperar historiska fakta efter sitt behof. Han tillstår själf, att ett af hans förnämsta arbeten, första delen af »Hovedströmninger» är skrifven i ett polemiskt och agitatoriskt syfte, och allt detta beklagar han icke, försöker icke ursäkta det, han påstår att det är bra gjordt, därför att han gjort det. Längre bort från det centrala i allt, som har rätt att kalla sig vetenskaplighet, kan man icke så lätt komma. Men som agitator, som personlighet, som subjektiv lyriker står Georg Brandes högt. Och han kan i sina lyckliga ögonblick såsom konstnär till och med blifva sublim. Något så fulländadt som hans sammanställning och karakteristik af Rysslands tre stora romanförfattare, Tolstoj, Dostojevski och Turgenjef, som finnes i

slutet af »Indtryk fra Rusland», får man leta länge efter, och den finhet, med hvilken han karakteriserar hvar och en särskildt är beundransvärd. På ett sådant område, hvarest Brandes kan låta hela sitt polemiska och agitatoriska bagage stanna utanför och blott som estetiker skrifva estetik, har han knappast sin like, men tyvärr är det mycket sällan, som hans oroliga, till ett slags storhetsvanvett och förföljelsemani upphetsade sinne, tillåter honom söka sig väg till de källor, till de fredliga ängder, där hans stora och sällsynta gåfvor kunna utveckla sig i hela deras ursprungliga styrka, utan att harmonien störes af den alltid sårade fåfängans skarpa och osköna smärteskrin eller af den blinde fanatikerns vilda stridsrop.

Från Georg Brandes genialiska, men subjektiva, oroliga och ojämna stil är det en vederkvickelse att få taga ihop med en verklig historiker, geheimearkivarien *A. D. Jörgensens* klara och lugna undersökningar. Så mycket större njutning beredes det läsaren som den skrift, A. D. Jörgensen gifvit ut om *Johannes Evald* icke, som så många andra af detta slags monografier, inskränker sig till att framställa redan kända fakta i en ny form och tillöka dem med en eller annan tämligen oväsentlig ny upplysning, utan i stora och hufvudsakliga punkter förändrar och modifierar den litteraturhistoriska grund, på hvilken man hittills har byggt. Johannes Evalds lif har alltid betraktats såsom idealet af en äkta, olycklig misskänd romantisk skalds lefnad. Johannes Evald, den store skald, som har skrifvit vår intill denna dag skönaste och mest fulländade lyriska dikt, »Rungsteds Lyksaligheder», han som har diktat vår folksång »Kong Christian stod ved höien Mast», och hvilken såsom en ömklig, värkbruten och förfallen stackare slutade med att ännu på sin dödsbädd skrifva den sköna salmen »Udrust dig, Helt fra Golgatha!», han som med »Fiskerne» och »Balders död» beträdde den väg som Adam Öhlenschläger icke långt därefter på ett så härligt sätt skulle fortsätta, denne nästan mytiske Johannes Evald hade af folkfantasien, af romantiska beundrares lust att idealisera, ja af själfva den benägenhet som är människan medfödd att låta skaldens person i vissa afseenden svara emot hans diktning, blifvit uppskrufvad till ett slags martyr, en romantisk hjälte, som, oförstådd af sin samtid, misshandlad af sina närmaste, ja af sin egen moder, och öfvergifven af sin ungdoms älskade, slutligen hade dukat under för all denna orättfärdighet. Hela denna vackra, i de officiella litteraturhistorierna sanktionerade, men visserligen samtidigt af en muntlig tradition med starkt realistiska tendenser angripna Evaldmyt, har geheimearkivarien A. D. Jörgensens undersökningar gjort slut på. Den prosaiska sanningen är, att Johannes Evald, på samma gång han var ett framstående snille, hvilkens verk ingen dansk kan låta bli att beundra, också var en olycklig människa med ett motsträfvigt och halsstarrigt lynne och en lidelsefull natur, som först förde honom ut i hopplösa äfventyr, hvarvid

han som simpel soldat, än i preussisk, än i österrikisk tjänst fick lära att lifvets romantik icke var lika så skön som böckernas, och som därefter, då han åter tycktes ha kommit i hamn, då han efter att ha kommit hem hade tagit teologisk ämbetsexamen och samtidigt fått Arendses ja, samma Arendse, hvilkens skönhet just hade ingifvit den knappt sextonårige studenten lusten att genom bedrifter i främmande krigstjänst vinna ära och ryktbarhet nog för att våga uppträda som friare, dref honom att genom sitt dåliga uppförande själf förspilla allt detta. Ty A. D. Jörgensen uppvisar med den högsta grad af sannolikhet, att Johannes Evald själf varit den ende skyldige, att hans moder visat honom all möjlig fördragsamhet, att Arendse icke såsom han själf sedermera utlagt det, blifvit honom »frånsliten», utan att hon, upprörd öfver Evalds trolöshet och dåliga uppförande, brutit förbindelsen, och att han, visserligen icke då, utan först långt senare, insåg, huru fördärfbringande det hade varit för en så svag karaktär som hans att mista den skyddsängel, genom hvilkens hjälp han möjligen skulle kunnat hålla stånd emot frestelserna. Att dessa lågo i hans egen lidelsefulla natur och att han näppeligen blef förförd af sina vänner, bevisar Jörgensen genom att påpeka, huru hederliga och oegennyttiga dessa vänner voro, med hvilken omsorg de understödde skalden på hans sorgliga sjukläger och hur litet han i deras uppförande kunde söka ursäkter för sina egna fel. I själfva verket blir den bild, A. D. Jörgensen framställer af Johannes Evalds lif, ljusare och vackrare än den traditionela. I stället för en öfvergifven och eländig martyr, som dukar under till följd af misshandel och försummelse från sin samtid, ser man denna samtid medlidsamt och förlåtande söka att af bästa förmåga lindra och bota den skada och förtret, den obändige och oregerlige skaldens lidelser beredt honom själf, och man ser, att om han också gifvit luft åt sin smärta i klagan och bittra utbrott, så har det funnits andra tider, då han fullt ut erkände all den omsorg och det öfverseende, hvarmed han bemöttes. Och just därför att den historiska sanningen, om den än allt emellanåt kommer en vacker såpbubbla att brista, dock i längden alltid visar oss människorna sådana de verkligen hafva varit och delvis ännu äro, och därför att det i denna historiska sanning finnes det bästa motgift mot pessimismens förtalande af människonaturen, bör A. D. Jörgensens skrift framhållas. Författaren beundrar själf i hög grad skalden Evald, sätter honom till och med efter mitt tycke litet för högt på andras bekostnad, men hans uttömmande, på ett grundligt studium stödda analys af Evalds enskilda lif och hela karaktär är värd all uppmärksamhet.

Att detta också gäller *Troels Lunds* förtjänstfulla fortsättning på det af honom utgifna verket om Danmarks kulturhistoria i 16:de århundradet, faller af sig själft. Dock torde den sist ut-

komna delen, som behandlar trolofning, detta urgamla bruk i den skandinaviska norden, för andra än fackmän hafva långt mindre intressen än Troels Lunds föregående arbeten. Det visserligen rikhaltiga stoffet är nämligen tämligen bredt och utdraget behandladt, och om det än i denna del finnes många märkvärdiga och intressanta upplysningar om det sätt, på hvilket våra förfäder betraktade äktenskapets stiftande och alla de därtill inledande stegen, så har Troels Lunds annars så lediga och därför af historieskrifvare af facket med någon misstro betraktade framställningssätt denna gång icke varit det säkerligen mycket invecklade stoffet fullt mäktigt. Af mera intresse för den stora publiken, således äfven för grannrikena, är *O. Vaupells* omarbetade och betydligt populariserade skildring af *Kampen om Sönderjylland.* Vaupell, som själf med heder deltagit i båda krigen, är en begåfvad man med stor förmåga att skildra krigshändelser så, att äfven den icke militäriskt bildade läsaren har lätt att följa med, och hans skildringar såväl af striderna under 1848—50 som af det sorgliga, men ärofulla kriget 1864 öfverflöda af det slags smådrag, som ställa det hela lefvande för ögat. Det är blott skada, att Vaupell icke har det minsta begrepp om, att opartiskhet är en historieskrifvares första pligt, och hans ensidiga, ofta skarpa och hänsynslösa omdömen öfver förhållanden och personligheter, mot hvilka han af en eller annan anledning är fiendtligt stämd, i förening med hans i ögonen fallande brist på takt och sinne för det passande förringa i väsentlig grad det värde, hans skildringar annars skulle ega. Men likafullt skola Vaupells lifliga berättelser möjligen finna läsare äfven på andra sidan Öresund. »Kampen om Sönderjylland» fördes ju icke ensamt af danskar, vid vår sida stod mången svensk eller norsk broder, som här frivilligt stred med oss för nordens gamla gräns, och fädernas bedrifter vid Thyras gamla vall och vid det Dybböl, som Drachmann en gång kallade Danmarks Thermopylæ, kunna nog i en så liflig framställning som Vaupells komma hjärtat att klappa hos deras söner. Det är blott skada, att Danmark icke eger en Runeberg, och att de skalder, som hittills försökt att sjunga hjältarnes drapa, icke hafva egt hans underbara förmåga att skapa ett verkligt epos. Stoff till ett sådant kan man finna tillräckligt i Vaupells bok.

F. Bauditz.

Konstlitteratur.

Konstens mästerverk. Afbildningar af världsberömda konstverk ur äldre och nyare skolor. Serien I. Stockholm, Albert Bonniers förlag.
Museum. Afbildningar efter berömda taflor från konstens blomstringstider. Häft. 1—5. Stockholm, Fahlcrantz & C:o.

Studiet af konsthistorien har hittills varit och skall i viss mån alltid blifva bundet vid de orter, där de största samlingarna af konstskatter blifvit hopade. Likväl hafva vi nu efter en tämligen lång väntan kommit därhän, att den dag för dag mer fullkomnade illustrationskonsten kan erbjuda ur vetenskaplig synpunkt nöjaktiga afbildningar af konstens alster, hvarigenom en möjlighet yppats att äfven på afstånd från de stora konstorterna bilda sig en något så när riktig föreställning om utvecklingens gång inom denna gren af det mänskliga arbetet.

Ett samlingsverk, som, om det fortsättes så som det börjat, kommer att blifva af stort vetenskapligt värde och på samma gång tjäna till välbehöflig vägledning äfven för den i konstens tempel mera obevandrade, är »Klassischer Bilderschatz», utgifven i München af F. v. Reber och Ad. Bayersdorfer på F. Bruchmanns kända konstförlag. — Af detta arbete, för närvarande utan medtäflare inom litteraturen, har en svensk upplaga börjat utgifvas under titeln »Konstens mästerverk». Den beräknas utkomma i 6 serier om hvardera 12 häften à 50 öre. Då hvarje häfte innehåller 6 planscher, skall följaktligen arbetet vid sin fullbordan erbjuda en samling af 432 afbildningar af ur konsthistorisk synpunkt betydelsefulla målningar ända från de medeltida skolorna i Italien, Tyskland och Nederländerna intill slutet af förra århundradet. Tillkomsten af ett sådant verk försätter med ens det konsthistoriska elementarstudiet på en helt annan och fastare grund än det förut haft. Visserligen redogör det ej för annat än de kristna epokernas målarkonst, men redan härmed är mycket vunnet, och om det röner förtjänt framgång, kommer det möjligen att följas af liknande arbeten öfver arkitekturen, skulpturen och konsthandtverket under alla deras olika utvecklingsskeden.

Afbildningarna äro framstälda i autotypi af den berömda Wiener-firman Angerer & Göschl och äro utan undantag så utmärkta, som på teknikens närvarande ståndpunkt torde var möjligt. Hvad urvalet beträffar, kan det, såsom gjordt ur vetenskaplig synpunkt och med hänsyn till alla mera betydande riktningars rätt att varda representerade, icke alltid tillfredsställa den gängse smaken. Arbetet har tvärtom en vigtig uppgift i att utbilda smaken därhän, att äfven de från nutidens idélif och smakriktningar mest aflägsna skolor må varda förstådda och uppskattade.

* * *

Ett annat program har det svenska originalverket *Museum*. Ramen är mera begränsad, i det att antalet af planscherna är bestämdt till 80. Utgifvaren säger sig uteslutande ha hämtat bilderna från konstens blomstringstider, hvilket emellertid får förstås så, att egentligen endast de stora förberedande och vägbrytande epokerna blifvit utelemnade, detta i det naturliga och fullt lofliga ändamålet att göra arbetet lättfattligare och följaktligen äfven begärligare för allmänheten. Den använda reproduktionsmetoden är träsnitt, och flertalet af våra xylografer hafva varit medarbetare. Det är ett stort nöje att kunna vitsorda, att de af dem utförda bilderna öfver hufvud taget äro de bästa i arbetet. Särskildt förtjäna att framhållas Rembrandts »S:t Anastasius» och Bouchers »Galateas triumf» af Justus Petersson, Chardins »Bordsbönen» och Wouwermanns »Hästar i stall» af fru Tekla Lindström, Rafaels »Madonna del Granduca» af G. Forssell och van de Capelles »Hamnstycke» af W. Meyer. Vackra blad bland de från utlandet anskaffade äro Lionardo da Vincis »Kristus bär sitt kors», Giorgiones »Madonna», Velasquez' »Själfporträtt» och Lawrences »Porträtt af Lady Blessington». Flertalet utifrån införskrifna träsnitt äro emellertid afgjordt underlägsna de här utförda. Då de återstående häftena komma att så så godt som uteslutande utgöras af här i Sverige graverade planscher, har man all anledning att tro, att de skola öfverträffa de redan utkomna, som i alla händelser äfven de äro en heder för sin driftige förläggare.

Då jag härmed velat fästa uppmärksamheten på dessa arbeten, som båda förtjänade att vinna en vidsträckt spridning, vill jag slutligen endast tillägga, att vid urvalet af bilder sammanträffandena varit så få att, så vidt man hittills kan döma, intetdera gör det andra öfverflödigt.

K. W—n.

Miles Standishs frieri.

En dikt af **Longfellow.**

På svenska tolkad

af

Hjalmar Edgren.

[Puritanerna, för sin tro förföljda i England, togo sin tillflykt till Holland och afseglade därifrån i den historisk vordna farkosten May-Flower till Amerika, där de landade vid Plymouth Rock (i Massachusetts) den 11:te december 1620. Det var dessa puritaner (eller, som de vanligen kallas, »pilgrimer»), hvilka gåfvo upphof åt den politiskt frisinnade, men nästan asketiskt stränga, religiösa anda, som blef rådande i Nya Englands kolonier och som i viss mån till den dag som är genomsyrat hela det amerikanska samhället; och de betraktas ännu af den fosterlandsstolte amerikanen i det ljus, hvari krönikan ställer dem, när hon säger, att Herren för sin sådd utvalde det bästa hvetet i trenne riken (England, Skottland och Irland). — Longfellow, själf en ättling af dessa puritaner, lemnar i sin här tolkade dikt, *The Courtship of Miles Standish*, hvars hufvudpersoner äro historiska, en för sin fina humor, lyckliga karaktärsteckning och trogna lokalfärg berömd skildring ur »pilgrimernas» lif. — *Öfversättarens anmärkning.*]

I.

Miles Standish.

På koloniernas tid, i Plymouth, pilgrimernas hemvist,
skred med en krigares skick puritankapten Miles Standish,
klädd i hosor, kollett och stöflar af Cordova-läder,
fram och tillbaks på ett rum i sin enkla och torftiga boning.
Tankfull var han att se, där han gick med händren på ryggen,
stannande då och då att betrakta de krigiska vapnen,
hvilka i glänsande prakt längs kammarväggarna hängde:
värja och harnesk af stål och Damaskus-klingan den trogna,
med sin krokiga spets och sin dunkla arabiska inskrift,
samt i ett hörn en musköt, ett jagtgevär och ett luntlås.
Kort till växten han var, men kraftigt bygd och atletisk,

bred öfver axlar och bröst, med järn i muskler och senor.
Nötbrunt ansigtet var, men det röda skägget var redan
stänkt med flockar af snö, som häckarna fram i november.
Uti hans närhet satt John Alden, hans vän och hans sam-bo,
skrifvande ifrigt och väl vid fönsterbordet af furu,
med sin skära och sachsiska hy, ljushårig och blåögd,
än i sin ungdoms dagg och dess skönhet, liksom de fångar,
Sankt Gregorius såg och sade: »Ej angler, men änglar».
Han var den yngste af alla de män, som kommit på May-Flower.

Plötsligt tystnaden bröts, och störande skrifvarens ifver,
talade, stolt i sin håg, Miles Standish, kaptenen i Plymouth:
»Se på armeringen här, på krigarevapnen, här hänga,
fejade, blanka och rena som just till parad eller mönstring!
Här är svärdet, i Flandern jag svang, och detta mitt harnesk
frälste en gång i en fäktning mitt lif — den da'n lär jag minnas.
Framtill här kan du se, hvar bucklan gjordes af kulan,
hvilken en spansk musketör sköt af precis på mitt hjärta.
Hade ej plåten varit af stål, så skulle nog Standishs
multnade ben i Flanderns kärr nu ligga förgätna.»
Svarade Alden så, med blicken fäst på sitt papper:
»Herren det var, med sin andedrägt han hejdade kulan,
skyddade dig i sin nåd, att blifva vår sköld och vårt vapen.»
Döf för ynglingens ord, kaptenen talade åter:
»Och blankfejade se'n, vill du se, som uti ett tyghus,
därför att själf jag det gör och lemnar ej saken åt andra.
'Själf är likaste dräng', så säger med rätta ett ordspråk.
Vapnen jag sköter så ömt, som du din penna och bläckhorn.
Och mina krigare se'n, min tappra och väldiga härsmakt:
tolf fullrustade män, enhvar med gaffel och luntlås,
aderton kronor i måna'n och därtill föda och byte:
och, likt Cæsar, jag vet, hvad hvarenda af bussarne heter.»
Leende talte han så med en glans i sin blick, som när solen
leker på hafvets våg och slocknar i nästa sekunden.
Alden log, där han skref, och åter begynte kaptenen:
»Titta, du härifrån ser min brons-haubitz, som planterats
uppe på kyrkans tak, en predikare utan allt omsvep,

rättfram, kraftig och fast. Med logik, som är oemotståndlig,
slungar han öfvertygelsens ord i hedningahjärtan.
Rustade ä' vi, jag menar, emot indianernas anfall.
Om de ha lust, må de komma! Ju förr de försöka, dess bättre!
Om de ha lust, må de komma! Båd' sagamor, sachem och pow-wow,
Aspinet, Samoset, Corbitant, Spuant och Tokamahamon!»

Länge vid fönstret han stod och stilla betraktade nejden,
svept i en kall, grå mist, af östans rykande anda.
Skog och kulle och äng och hafvets blånande yta
hvilade stilla och lugnt i aftonskugga och solsken.
Öfver hans ansigte for en skugga, liknande nejdens,
dunkel, men blandad med ljus, och hans röst var dämpad af vemod,
ömhet, saknad och sorg, när efter en tystnad han fortfor:
»Där på kullen vid sjön Rose Standish ligger begrafven —
ljufliga kärleksros, som blommat för mig på min lifsstig!
Hon var den första att dö bland alla, som kommo på May-Flower.
Grönt öfver henne nu gror det hvetefältet vi sådde
för att de våras grafvar därmed för vildarne dölja,
att de ej räkna dem må och se, hur många vi mistat.»
Dyster han vände sig bort, gick fram och tillbaks och var tankfull.

Borta på motsatt vägg det hängde en hylla med böcker,
däribland trenne för storlek och band i ögonen föllo:
Bariffe's »Artilleriet» och Cæsars »Om galliska kriget»,
öfversatt från latin af Arthur Goldinge i London,
samt, liksom skyddad af dem, en bibel mellan dem båda.
Tankfull dröjde Miles Standish en stund framför dem, som oviss,
hvem af de trenne till lisa och tröst han skulle sig välja,
antingen judarnes krig eller romarnes ryktbara fälttåg
eller ock »Artilleriet», som skrifvits för krigande kristna.
Drog från dess hylla till slut den tunga romareboken,
satte vid fönstret sig ned och öppnade boken och vände
tyst dess solkade blad, der hopade tummar i brädden

likasom fot-tramp vittnade om hvar striden var hetast.
Allt i rummet var tyst, blott raspade ynglingens penna,
träget skrifvande vigtiga bref att skickas med May-Flower,
redo, vill Gud, att segla i mor'n eller senast om två dar
åter till England med post för hela den rysliga vintern.
Men uti Aldens bref kom ständigt namnet Priscilla,
ja ditt namn och ditt lof, puritanerflicka Priscilla.

II.

Kärlek och vänskap.

Allt i rummet var tyst, blott raspade ynglingens penna,
hördes väl också en suck från kaptenens klappande hjärta,
när han studerade Cæsars ord och stolta bedrifter.
Efter en stund, med ett slag af sin kraftiga näfve på boken,
jublade han: »Ja, underbar i sanning var Cæsar!
Du kan skrifva, och jag kan slåss, men Cæsar han visste
Både att skrifva och slåss och gjorde det lika förträffligt.»
Genast svarade då John Alden, den unge och vackre:
»Ja, som du sagt, med penna och svärd var han lika förtrogen.
Någonstädes — men hvar? — jag läst, att han kunde diktera
sju bref, medan han skref på samma gång sina minnen.»
Utan att märka hans ord kaptenen fortfor: »I sanning,
ja, en förunderlig man var Cajus Julius Cæsar.
'Hällre den förste', han sad', 'i en ringa by uti Spanien
än den andre i Rom', och jag tycker det hade han rätt i.
Gift två gånger, förr'n tjugu år fyld, och oftare sedan.
Hundra bataljer han vann, och tusen städer han intog.
Han har kämpat i Flandern han ock, som själf han berättat.
Slutligen stöttes han ned af sin vän, af talaren Brutus.
Säg, har du reda på det, som han gjorde en gång uti Flandern,
närsom hans eftertrupp gaf vika och fronten desslikes,
och hans odödliga tolfte brigad hopträngdes så häftigt
att ej för svärden var rum? Jo, han ryckte en sköld från en krigsman,
stälde sig rentaf främst för sin här och befalde dess chefer,
nämnande hvars och ens namn, att beordra standaren att framgå

samt att lederna vidga, att rum de finge för vapnen.
Så blef slagtningen hans och segern vid Hvad-det-nu-hette.
Det är just det, som jag alltid har sagt: vill du ha något väl gjordt,
så skall du göra det själf och ej lemna bestyret åt andra.»

Allt i rummet var tyst, blott raspade ynglingens penna,
skrifvande vigtiga bref att skickas i morgon med May-Flower.
Bref med ditt namn och ditt lof, puritanerflicka Priscilla.
Hvarje mening begyntes och slöts med namnet Priscilla,
tills den förrädiska pennan, hans hemligheters förtrogna,
sökte förråda dem med att sjunga och jubla Priscilla!
Slående boken igen med en smäll af dess väldiga permar,
häftigt, som hade »för fot gevär» en krigare verkstält,
talte till ynglingen så Miles Standish, kaptenen i Plymouth:
»När du slutat ditt bref, har jag någonting vigtigt att säga.
Gör dig likväl ej brådt, jag ger mig till tåls och kan vänta!»
Men Johan Alden strax vek samman det sista af brefven,
sköt sitt papper till sides och sade med vördsam förbidan:
»Tala! Du vet till ditt ord är jag alltid redo att lyssna,
färdig att höra hvad hälst, som rör Miles Standish, min broder.»
Åter med tvekande ord, förbryllad, talte kaptenen:
»Skriften säger: 'Ej godt är för mannen att vara allena';
detta har ofta jag sagt och säger det åter och åter,
tänker och talar därom hvar enda timma på dagen.
Allt se'n min maka dog, mitt lif är ödsligt och dystert.
Hjärtat varit för sjukt för att helas ens af din vänskap.
Ofta i ensliga stunder jag tänkt på flickan Priscilla.
Ensam i världen hon står, ty moder och fader och broder
rycktes i vintras bort. Jag ofta såg henne vandra
än till de dödas graf och än till de döendes läger,
tålig och modig och stark. Jag sade mig själf, att om nå'nsin
änglar funnits på jord, som änglar finnas i himlen,
tvänne jag sett och känt; och den ängeln, hvars namn är Priscilla,
fått i mitt ödsliga lif den plats, som den andra har lemnat.
Länge den tanken jag hyst, men ej vågat gifva den uttryck,
feg härutinnan förvisst, fast eljest icke en kruka.

Gå till Priscilla, min vän, den skönaste tärnan i Plymouth,
säg, att den sträfve kapten, en handlingens man, men ej ordets,
bjuder sitt hjärta och hand, en krigares hjärta och trohet.
Ej precist, du förstår, med sådana ord, men med andra.
Jag kan handskas med svärd, men icke med svarfvade fraser.
Du är en bildad man, välj du de passande orden,
så som i böcker du läst, att älskare yttra sin kärlek,
och som du menar att bäst en flickas hjärta kan vinnas.»

Men vid hans ord blef John, den fagre, förälskade junkern,
träffad i hjärtat med ens, bestört, förbryllad och slagen.
Sökande dölja med låtsadt skämt sin förkrossade känsla,
sökande le, fast han känt sitt hjärta stanna i bröstet,
såsom ett ur, som stannar, när huset träffas af blixten,
talte han detta till svar med tveksam, stapplande stämma:
»Tro mig, ditt budskap skämmer jag bort och förvanskar det endast.
Vill du att väl det blir skött — jag blott upprepar din grundsats —,
så må du sköta det själf och ej lemna bestyret åt andra.»
Men lik en stålsatt man, hvars mening ingen kan rubba,
skakade Standish då allvarligt sitt hufvud och fortfor:
»Visst är min grundsats god, den vill jag visst icke förneka.
Men den skall brukas med hof, och krutet ej spillas förgäfves.
Som jag sagt dig förut, jag kan ej förfärdiga fraser,
rakt mot en skans kan jag gå och befalla densamma att ge sig,
men att nalkas en mö med denna begäran jag törs ej.
Kulor fruktar jag ej, kanonens mynning jag trotsat,
men ett förkrossande nej från kvinnoläppar, jag medger,
detta fruktar jag dock och det blyges jag ej att bekänna.
Alltså gör som jag ber, ty du är fin och studerad.
Du kan tala med smak och välja svarfvade fraser.»
Därpå tog han sin vän, som ännu var tveksam, vid handen,
höll den länge i sin och tryckte den häftigt och sade:
»Enkelt är väl mitt tal, men djup är den känsla jag lyder.
Ej du mig vägrar förvisst hvad jag ber dig om vid vår vänskap!»
Svarade Alden då: »För helig skall vänskapen hållas,

hvad du begär i dess namn, förmår jag icke att vägra.»
Så den starkare vann och böjde den vekares vilja,
vänskap rådde på kärlek, och Alden gick med sitt uppdrag.

III.

Friarärendet.

Så den starkare vann, och Alden gick med sitt uppdrag
ut genom gatan ur byn och in på stigen i skogen,
in i den tysta skog, där trasten och staren i träden
bygde sig luftiga hem med hängande parker af grönska,
fredliga, luftiga städer af fröjd, af kärlek och frihet.
Rundt omkring var lugn, men strid i hans hjärta, där kärlek
våldsamt med vänskap slets, och begär med ädlare drifter.
Fram och tillbaks i hans bröst hans känslor svallande häfdes,
som i ett strandadt skepp vid hvarje rullning af vraket
hafvets bittra och skummiga svall förkrossande rasar.
»Måste jag lemna det allt?» med klagande stämma han utbrast.
»Måste jag lemna det allt, mitt hopp, min glädje och sällhet?
Var det för detta jag älskat och tyst har väntat och dyrkat?
Var det för detta jag följt den flyendes steg, hennes skugga,
hän öfver vintrigt haf till Plymouth's ödsliga stränder?
Hjärtat i sanning är falskt, och ur dess fördärfvade inre
stiga såsom en mist passionens skumma fantomer.
Änglar de tyckas af ljus, men satans lögner de äro.
Allt har blifvit mig klart: nu känner, nu ser jag det tydligt,
detta är Herrans hand; i sin vrede Han lagt den uppå mig,
ty för mycket jag följt mitt hjärtas trängtan och planer,
dyrkande Astarat blindt och Baals falska beläte.
Detta skall blifva mitt kors, min vedergällning för synden.»

Så genom Plymouth's skog John Alden gick med sitt uppdrag,
skred öfver ån, där vid vadet den sjöng bland stenar och bankar,
plockade, medan han gick vid vägen, de vårliga blommor,
hvilka i luften spredo en ljuf, förunderlig vällukt:
barn, villgångna i skog och höljda med blad i sin slummer.

»Blommor», sade han då, »puritanska tärnor hur lika!
Enkla och blyga som du, ja, ljufva som du, o Priscilla!
Dem skall jag bringa till dig, du Plymouth's vårliga blomma,
enkel, blygsam och ljuf . . . En afskedshälsning de vare,
doftande tyst sitt farväl, när de blekna, dö och förvissna
blott för att kastas bort, likt gifvarens tynande hjärta.»
Så genom Plymouth's skog John Alden gick med sitt uppdrag.
Hunnen en öppning, han såg Atlantens oändliga yta,
ödslig och dyster och kall med östans kyliga anda,
såg ock ett nybygdt hus, och folk i sysslor på ängen,
hörde utanför dörrn hur Priscillas ljufliga stämma
sjöng puritanernas hymn, den härliga hundrade psalmen,
toner, dem Luther sjöng till psalmistens heliga gudsord,
full af Herrans ande, till tröst och båtnad för många.
Stilla han öppnade dörrn och såg den älskliga flickan,
som vid sin spinnrock satt med den kardade ull lik en drifva
hopad på knä't och matade tenen med händer så hvita,
medan med trampande fot hon styrde det surrande hjulet.
Öppen på flickans knä låg Ainsworth's brukade psalmbok,
tryckt i Amsterdam med ord och noter därjämte,
grofva och kantiga nog, likt stenarna uti en kyrkvall,
halft betäckta jämväl af versernas slingrande rankor.
Sådan var boken, ur hvilken hon sjöng puritanernas lofsång,
hon, puritanska mön, som i skogens ensliga stillhet
gjorde sitt torftiga hem — likt sin klädnad, så enkel och hemväfd —
skönt med sin skönhet och rikt med sitt älskliga väsendes rikdom.
Genom hans hjärta for, som en bitter och kylande stormil,
tanken på hvad, som kunde ha varit, på ärendets grymhet,
alla de drömmar, som flytt, och hvarje förhoppning, som krossats.
Hela hans lif var nu en öde boning och dyster,
fyld med fåfäng sorg och bleka, klagande minnen.
Dock med förtviflans beslut till sig själf han talade detta:
»Den som har satt till plogen sin hand ej blicke tillbaka,
skure än plogen utaf hans lefnads blommor vid roten,
ginge den ock öfver dödas graf och lefvandes hjärtan.
Herrens vilja det är! Evinnerligt varar hans godhet.»

Sålunda trädde han in; och plötsligt tystnade sången,
tystnade hjulets surr, ty Priscilla, som hörde hans fotsteg,
reste sig, när han kom in, och gaf honom handen till välkomst,
sägande: »Visste jag ej det var du, när jag hörde dig komma.
Ty jag tänkte på dig, där jag satt och sjöng vid min spinnrock.»
Brydd och häpen af fröjd, att en tanke på honom sig blandat
så i den heliga psalm, som flickan sjungit ur hjärtat,
stod han tigande still och räckte till svar sina blommor.
Tankarna funno ej ord. Men han mindes den dagen i vintras
när det snöat så starkt, och han skottade väg ifrån landtbyn,
vadade stapplande fram bland hopade drifvor vid trappan,
stampade snön af sin fot, steg in, och den fagra Priscilla
log åt hans snöiga hår och bjöd honom sitta vid elden,
tacksam och glad att på henne han tänkt i hvirflande snöstorm.
Ack, om han talat då! Kanske icke förgäfves han talat.
Nu var det redan för sent! Den gyllne minuten försvunnit.
Sålunda stod han där stum och räckte till svar sina blommor.

Därpå sutto de ner och om fåglarna talte och våren,
talte om vänner där hemma och May-Flower, redo att segla.
»Hela natten jag drömt», så talade älskligt Priscilla,
»hela dagen jag tänkt på Englands grönskande häckar —,
nu de blomma som bäst, och landet liknar en trädgård —,
tänkt på vägar och fält, på lärkans och hämplingens kvitter,
skådat gatan i byn och grannarnas kända gestalter,
hvilka där vandra som förr och stanna och språka förtroligt;
och där vid gatans slut låg den landtliga kyrkan, med murgrön
uppåt sitt åldriga torn och fredliga grafvar omkring sig.
Vänligt är folket här, och dyrbar är mig vår lära,
dock är hjärtat mig tungt och längtar åter till England.
Säkert klandrar du mig; jag rår dock ej för det, jag nästan
längtar till England tillbaks och känner mig arm och allena.»

Svarade ynglingen då: »Din längtan kan jag ej klandra.
Starkare hjärtan än ditt väl böjts af den pröfvande vintern.
Öm och tillitsfull, en starkares stöd du behöfver:
därför jag kommit i dag att bringa en friares anbud, —
ifrån en ärans man, Miles Standish, kaptenen i Plymouth.»

Så sitt ärende förde han fram, den kunnige skrifvarn,
ej med pyntade ord, med valda och sirliga fraser,
nej, direkte på sak och oförtäckt som en skolpojk.
Knappast kaptenen själf väl talat med ringare omsvep.
Stum af häpnad och sorg puritanerflickan Priscilla
Alden i ansigtet såg med stora, förvånade ögon,
ty som ett slag hans ord bedöfvat och gjort henne mållös.
Slutligen bröt hon likväl sin tryckande tystnad och talte:
»I fall Plymouths store kapten är så ifrig att få mig,
hvarför gör han sig själf ej mödan att komma och fria?
Är jag den mödan ej värd, då är jag ej värd till att vinnas!»
Strax begynte då John att saken förklara och hjälpa,
allt förvärrande blott, och sade: »Kaptenen har brådtom,
han har ej stunder till slikt.» — Till slikt! ... Med sårade känslor
hörde Priscilla hans ord, och snabbt kom svaret som blixten:
»Har han ej stunder nu till slikt — som du kallar det, Alden —
före sitt äktenskap, hur skulle han finna det sedan?
Sådana ären I, män! I kunnen icke förstå oss.
Ha'n I bestämt er för en, se'n hit och dit I betänkt er,
pröfvande, ratande, vägande väl den ena och andra,
ge'n I tillkänna er håg med tvär och plötslig förklaring,
samt bli'n stötta därtill och harmens kanhända, om kvinnan
ej kan besvara med ens en kärlek, som aldrig hon anat,
om hon ej når med ett språng den höjd, I sträfvat er upp till.
Det är ej ädelt, ej rätt, ty kvinnans kärlek är mer värd
än att begäras så där och vinnas med blotta begäran.
Älskar man rätt, man ej säger det blott, men visar det också.
Hade han endast bidat en tid och visat sin kärlek,
äfven din buttre kapten — hvem vet? — mig vunnit kanhända,
gammal och grof som han är; men nu kan det aldrig mig hända!»

Döf för Priscillas ord, begynte Alden ånyo,
talade varmt för sin vän, förklarade, yrkade, rådde;
prisade högt hans mod och alla hans strider i Flandern.
Han ju valt att med Herrans folk dess pröfningar dela;
han till lön för sitt nit ju blifvit kapten uti Plymouth.

Han var af ädel börd och kunde ju spåra sin härkomst
ända till Standish af Duxbury Hall i Lancashire, England,
hvilken var son till Ralph, hvars fader var Thurston de Standish;
skulle ha ärft ofantliga gods, om han icke bedragits,
förde sin ättesköld än med en glänsande hane till hjälmkam,
samt med stripade fält och hvad eljest hörde till vapnet.
Han var en ärans man, ett ädelt och hederligt hjärta.
Var han än grof, så var han dock god. Hur hade han icke
vårdat de sjuka nyss med en hand så öm som en kvinnas.
Tämligen häftig och het — det kunde ej nekas — och envis,
barsk som en äkta soldat, men hjärtlig och alltid försonlig.
Icke en man att bele och förakta, fast liten till växten,
ty hans hjärta var stort, var ridderligt, ädelt och modigt.
Hvilken kvinna som hälst i Plymouth, — ja, uti England,
kunde känna sig stolt att nämnas hans ärade maka!»

Dock som han talte sig varm med de enkla och dråpliga orden,
glömmande rakt sig själf och full af beröm för rivalen,
flickan log som en skälm, och med ögonen fulla af skrattlust,
sade med darrande röst: »Hvi talar du ej för dig själf, John?»

IV.

John Alden.

Ut i det fria med hast John Alden, brydd och förvirrad,
rusade lik en förryckt och vandrade ensam till hafvet,
gick där fram och tillbaks och blottade hufvu't för blåsten,
svalkande pannans glöd och elden och febern inom sig.
Såsom när stilla en gång i uppenbarelsens strålglans
Herrans stad för Johannes' blick ur himmelen sänktes,
så med molniga murar af jaspis, beryll och safirer
purprade solen sjönk, och öfver de lyftade tinnar
strålade ängelns gyllne rö, som staden uppmätte.
»Hell dig, du österns vind!» han ropade, jublande, hänryckt.
»Hell dig, du österns vind, som från hafvets dimmiga öknar
far öfver fält utaf alg och oändliga slätter af sjögräs,
far öfver klippiga ref och Atlantens grottor och lunder!

Lägg din kalla och fuktiga hand på min brännande panna,
svep mig in i din dimmiga skrud och dämpa min feber!»

Liksom i samvetskval, oceanens klagande böljor
vräkte bland strandens skiftande sand och brottades högljudt.
Uti hans egen själ var en kamp af stridiga känslor:
kärleken segerkrönt och sårad, blödande vänskap,
lidelsens skriande kraf och pligtens störande maning!
»Rår jag väl för», han sad', »att flickan emellan oss valde?
Rår jag väl för, att han tappat, att själf jag segrare blifvit?»
Men då ljöd i hans bröst en stämma, sträng som profetens:
»Du har förtörnat din Gud!» och han Davids försyndelse mindes.
Skön Batseba och vännen, förrådd, längst framme i striden!
Känslor af skam och brott, af förödmjukande blygsel
tryckte i stoftet hans själ, och han ropade full af förtviflan:
»Jag har förtörnat min Gud, och satans frestelse är det!»

Därpå han lyfte sin blick och skådade ut emot hafvet,
skönjde i dimmig bild därute den ankrade May-Flower,
vaggad på svällande flod och redo att segla i morgon;
hörde människosorl ur dimman och rasslande linor,
hörde befälets rop och matrosernas svar ifrån riggen,
klart och tydligt, fast lågt, ur skymningens drypande dimmor.
Stilla stod han en stund och lyssnade ut emot skeppet.
Hastade därpå fram, likt den, som skådar en hägring,
stannar, skyndar sig fram och följer den vinkande skuggan.
»Ja, nu ser jag det klart!» han mumlade. »Herren mig leder
ut ur mörkrets land, ur villornas fjättrande träldom,
öfver det haf, som skall höja sin mur af vatten omkring mig,
döljande, skiljande mig från grymma, förföljande tankar. —
Öfver Atlanten jag flyr från detta bedröfliga landet,
henne jag älska ej får, och honom mitt hjärta har sårat.
Hällre då i min graf på kyrkogården i England,
tätt vid min moders sida, bland multnade frändernas skara,
hällre död och förglömd än lefva i skam och förnedring!

Osedd, helig och trygg i den trånga kammarens mörker
skall min hemlighet ligga med mig: en juvel, som begrafven
strålar på multnad hand i mörkrets och tystnadens kamrar, —
ja, min bröllopsring vid den stora vigseln därofvan!»

Talade detta och vände sig, stark i det fasta beslutet,
bort ifrån hafvets strand och ilade skyndsamt i kvällen
hän genom skogen, dyster och mörk som han själf i sitt sinne;
tills från husen i Plymouth, de sju, han varsnade ljusen,
likasom stjärnor sju, i aftonskuggorna skina.
När han kom i sin dörr, han fann den barske kaptenen
sitta allena försänkt i Cæsars krigiska minnen,
kämpande någon batalj i Hainaut, Brabant eller Flandern.
»Länge för saken du dröjt, min vän!» så talade Standish
gladt som en man, som väntar sitt svar med säker förtröstan.
»Långt är till huset det ej, fast skogen ligger emellan,
men så länge du dröjt, att, medan du varit på vägen,
tio bataljer jag kämpat och plundrat en stad och förstört den.
Kom nu, sitt ned och förtälj i ordning hur saken förlupit.»

Genast berättade då John Alden hela förloppet,
allt ifrån början till slut, och utan att dölja det minsta,
huru Priscilla han sett och redligt sitt ärende framfört, —
endast slätande ut, förmildrande lätt hennes afslag.
Men när till slut han kom till Priscillas vädjande fråga,
kom till det ömma och grymma: »Hvi talar du ej för dig själf, John?»
upp sprang Standish med ens och stampade golfvet, att vapnen
skrälde på kammarens vägg med olycksbådande varning.
All hans dämpade harm fick luft och kreverade plötsligt,
liksom en mordisk granat, som strör fördärfvet omkring sig.
Högljudt röt han och vildt: »Bedragit har du mig, Alden!
Mig, Miles Standish, din vän, du utträngt, narrat, bedragit!
Vet, en Standish det var, som rände sitt svärd genom Tyler;
hvem skall förhindra mig själf att genomborra en trolös?

Du är en större förrädare än, ty en vän du besvikit,
du som delat mitt hem, som jag älskat och mött som en broder,
du, som ätit mitt bröd och druckit mitt vin, till hvars heder
jag min heder förtrott, mitt hjärtas innersta tankar, —
Brutus, ock du! O, ve öfver allt, som kallas för vänskap!
Brutus var Cæsars vän, och du var min; men härefter
må ett förbittradt hat och strid emellan oss råda!»

Sade kaptenen och vandrade fram och tillbaka i kammarn,
nära förkväfd af harm och med ådrorna svälda i pannan.
Bäst han stormade så, en man blef synlig på tröskeln,
kommen i yttersta hast att bringa ett trängande budskap,
rykten om faror och krig, om vildarnas hotande anfall.
Standish tystnade strax och utan att vidare fråga
tog från kammarens vägg sitt svärd med glänsande balja,
spände kring midjan sitt bälte och gick med åskor på pannan.
Alden allena blef. Han hörde hur skramlet af baljan
svagare ljöd alltjämt, tills ändtligt i fjärran det bortdog;
reste sig då från sin stol och blickade ut genom mörkret,
kylande pannan, som het af förolämpningen brände,
lyfte mot himlen sin blick och knäppande händerna samman,
bad i tigande natt till Fadern, som ser det fördolda.

Vred och förgrymmad skred mellertid kaptenen till rådet,
fann det församladt re'n och bidande ifrigt hans ankomst,
män i sin lefnads höst, allvarliga, sträfva gestalter,
en blott åldrig af dem, det var Plymouth's vördiga herde,
hög och med snöhvitt hår, — en kulle närmast till himlen.
Trenne riken siktade Gud att finna sitt hvete,
siktade hvetet igen till nationens lefvande säde,
så har krönikan sagt, och så tror folket desslikes.
Hård och trotsande stod i rådets närhet en vilde
blottad till midjan ned och grym och förfärlig att skåda,
medan på bordet låg en ofantlig bibel framför dem,
bunden i läder med mässingsbeslag och tryckt uti Holland,
samt vid den slutna boken ett långt och glänsande ormskinn
fyldt, som ett koger, med pilar — till strid och härjning ett tecken.

Vilden det bragt, och sitt trots det talte med spetsiga tungor.
Allt såg Standish med ens och hörde dem tvekande rådslå,
huru man skulle nu bäst besvara fiendens budskap,
tala fram och tillbaks, bedöma, yrka, bekämpa.
En blott rådde till fred, den vördige herden i Plymouth.
Hällre menade han — ty så var den kristliga läran —,
hällre en omvänd man än en syndare dödad i striden!
Talade då Miles Standish med ens, den tappre kaptenen,
brummade djup i sin hals, ty hans röst var skroflig af vrede:
»Hvad! Är det så I fören ert krig med mjölk och med snömos?
Är det för röda räfvar kanske I planterat haubitsen
uppe på kyrkans tak och ej för djäfvulska rödskinn?
Vilden orkar minsann ej annan tunga begripa
än som talar med eld ur kanonens gapande mynning!»
Härpå svarade strax den vördige herden i Plymouth,
något bestört och förstämd vid kaptenens hädiska utbrott:
»Paulus tänkte ej så, och ingen annan apostel.
Deras tungor af eld ur kanonens mynning ej kommo!»
Döf för hans milda förmaning likväl den bistre kaptenen
steg med beslutsam min till bordet och talade detta:
»Lemnen saken åt mig, ty min den är och med rätta!
Krig är förfärligt, och dock, när det gäller en sak, som är rättvis
luktar krutet mig ljuft: och *så* besvarar jag budet!»

Plötsligt ryckte han ut med förakt ur det glänsande ormskinn
vildarnas pilar och fylde det upp med krut och med kulor
ända till gapet och räckte det barsk åt vilden tillbaka.
»Tag det! Här är ditt svar!» så röt han med dundrande stämma.
Tyst ur kammaren gled med ormens skinn indianen,
liknande själf en orm, där han glänsande, smidig och hämndfull
smög på slingrande stig i mörkret hän emot skogen.

V.

May-Flowers afsegling.

Just i gryningens ljus, när dimmorna stego från ängen,
hördes i Plymouths slumrande by ett brådskande buller

slammer och vapenklang, den korta befallningen »framåt!»
yttrad i dämpad ton, ett tramp af fötter, — så tystnad.
Skepnader tio ur byn i dimman marscherade långsamt.
Standish den bålde det var med åtta tappra soldater,
jämte de hvitas vän, indianske ledarn Hobómok,
stadda på tåg mot norr, att dämpa vildarnas uppror.
Jättar like i dimman att se eller Israels krigsmän,
jättar till sinnet också, som trodde på Gud och på bibeln,
och på sitt kall att slå filisteer och midianiter.
Morgonens purpurbanér högt öfver dem strålande glänste,
nere vid strand framryckte en här af sorlande böljor,
sköto sin linie-eld och drogo sig långsamt tillbaka.

Många mil de marscherat, när ändtligen folket i Plymouth
vaknade upp från sin sömn och gingo hvar till sin syssla.
Ljuf var luften och mild, och långsamt steg ur hvar skorsten
rök öfver taken af halm och böjde sig lätt emot öster.
Mänskorna kommo nu ut och stodo och talte om vädret,
samt om den ändrade vind, som blåste gynsamt för May-Flower,
talte om Standishs marsch, om de faror, som hotade staden,
sedan han tågat åstad, och hvad som vore att göra.
Fåglarna kvittrade gladt, och kvinnornas älskliga röster
helgade fromt med en psalm alldagliga hushållsbestyren.
Solen ur hafvet steg, åt dess ankomst böljorna gladdes.
Härligt glänste dess sken på bergens purprade toppar,
härligt mot seglen därute på May-Flower, ankrad på djupet,
saltstänkt, piskad och nött af vinterns rasande stormar.
Slappa vid master och rår de slående dukarna hängde,
rifna af mången orkan, af matroserna lappade samman.
Knappast solen sig höjt, så sköt från bogen af skeppet
plötsligt ett moln af rök, som spred sig mot hafvet, och därpå
ljöd öfver skogar och fält kanonens dunder, och ekot
väcktes och återtog med ens signalen till affärd.
Ack, men högre ännu i folkets hjärtan den genljöd!
Ödmjukt lästes med dämpad röst ett kapitel ur bibeln,
ödmjukt höjdes en bön, som slöt i brinnande ifver.
Därpå kommo i hast ur husen Plymouth's pilgrimer,

män och kvinnor och barn; och gingo med tårade blickar
skyndsamt ned att bjuda farväl åt skeppet, som åter
styrde på vågorna hem och lemnade dem här i öknen.

Främst bland alla var John. Den långa natten han sömnlös
kastat sig af och an i feber och ångest på sängen.
Standish han sett, när han kom tillbaka sent ifrån rådet,
skrida i kammaren in och hört honom muttra och mumla:
stundom det tycktes en bön, men stundom det ljöd som en
svordom.
En gång kom han till Aldens säng och stod där i tystnad,
vände sig åter bort och sade: »Jag vill inte väcka'n!
Nej, må han sofva! Hvad båtar det väl att orda om saken!»
Släckte så ljuset ut och kastade sig på sin fältsäng,
klädd som han var och tillreds att marschera i morgonens
gryning,
svepte sig in i den kappa han haft på tågen i Flandern,
sof, som en krigare sofver på vakt och redo till striden.
Innan det dagades än, såg Alden, hur han i dunklet
klädde sig brynjan uppå och hela sin öfriga rustning,
gjordade om sitt lif med Damaskus-klingan den trogna,
tog sitt gevär ur hörnet och skred allvarlig ur rummet.
Ofta väl ynglingen brunnit af lust att famna den stränge,
ofta hans läppar försökt att tala och bedja om tillgift;
men hans stolthet bekämpade jämt hans ädlare trängtan,
stolthet och brännande känslan af skymf och af kränkande orätt.
Sålunda såg han sin vän försvinna i vrede och teg dock,
såg hur han gick mot faror och död och sade dock intet;
steg så upp från sin bädd och lyddes till grannarnes samtal,
språkade äfven i dörrn med Stefan, Rikard och Gilbert,
bad med de andra och läste med dem ett kapitel ur bibeln,
ilade sedan brådt med hopen ned emot stranden,
ned emot Plymouth Rock, som varit för alla en tröskel
in till en okänd värld — en hörnsten lagd för ett rike.

Där med sin båt var kaptenen, som re'n var ifrig att segla,
medan den sjunkande ebb och den gynnande vestan de hade.

Undersätsig och hurtig han var, med en fläkt utaf hafsbris,
talade gladt med en hvar och stufvade bref och paketer
i sina rymliga fickor, samt uppdrag, blandade hopvis,
in i sin knappare hjärna, som snart blef full och förbryllad.
Närmare båten stod Alden med en fot re'n på dess reling,
en på klippan ännu och talte med roddarne stundom,
hvilka, en hvar på sin bänk, blott väntade tecknet till affärd.
Han var ifrig jämväl att resa och sluta sin ångest;
hoppades fly från de kval, som snabbare äro än vinden,
hoppades dränka i hafvets våg hvar plågande skepnad.
Plötsligt märkte han då bland hopen på stranden Priscilla.
Nedtryckt stod hon där nu och omedveten om allting,
medan på honom hon såg, som hade hon anat hans afsigt, —
såg med en klandrande bedjande blick, så sorgsen och tålig,
att hans hjärta med ens från sitt uppsåt ryggade häftigt
som från ett bråddjups kant, där ännu ett steg vore döden.
Sällsam är människans själ med dess tysta, snabba instinkter,
sällsamt är människans lif, och ödesdigra de stunder,
hvarpå skickelsens port, som på stödjande hakar, sig vänder.
»Här vill jag stanna», han ropte. Sin blick han lyfte mot himlen,
tackande Gud, hvars anda förspridt den dimma, det vanvett,
hvilket betäckte hans stig, när han famlade blindt mot fördärfvet.
»Hvita, glänsande skyn, som simmar där uppe i rymden,
liknar en vinkande hand, som lockar mig bort öfver hafvet.
Ack, men en annan hand, som ej är så luftig och spöklik,
håller mig, drar mig tillbaks och söker min egen till skyddsvärn.
Segla, du molnets hand, och lös dig till intet i luften.
Ej fins så heligt ett land, en luft så ren och välsignad,
som den luften hon andas, den mark, som bär hennes fotspår.
Här vill för hennes skull jag stanna och liksom en ande
sväfva omkring henne jämt och skydda och stödja den veka.
Ja, som min fot var den första här steg på klippan ur båten,
skall den med Herrens nåd bli också den sista till affärd.»

Men mellertid kaptenen med värdig hållning och vigtig
gick där fram och tillbaks och bemärkte med spanande öga
ebb och väder och vind; och folket trängdes kring honom

alla med ännu ett ord och en maning att icke dem glömma.
Fattande nu hvar hand, som hade han fattat en rorstång,
sprang han ned i sin båt och styrde hastigt mot skeppet,
glad i sin själ att befrias till slut från trängsel och uppdrag,
glad att lemna en kust af sand, med febrar och sorger,
korta rationer på allt, förutom på psalmer och böner.
Re'n i vågornas sorl dog bort pilgrimernas afsked.
Kraftiga hjärtan och trogna! Ej en for tillbaka med May-Flower.
Handen till plogen de lagt: ej såg sig en enda tillbaka.

Snart förnummos ombord matrosernas hojtning och sånger,
när vid rasslande spel det tunga ankaret lyftes.
Rårna brassades se'n, och seglen sattes för brisen.
Liflig från vester den kom, och May-Flower gled så ur bugten,
klarade udden Garnet och lemnade fjärran i söder
öar och tungor af sand och »Field of the first Encounter»,
fångade vinden från lä och stod mot öppna Atlanten,
buren på svällande våg och pilgrimernas svällande hjärtan.

Tysta stodo de kvar och betraktade flyende seglet,
kärt för dem alla, så kärt som en lefvande varelse nästan.
Därpå, af andakt rörd och fyld af profetiska syner,
talte med blottadt hufvud den grånade herden i Plymouth:
»Låtom oss bedja!» och varmt de bådo och prisade Herren.
Suckande vågen slog mot klippan, och ofvan på kullen
hviskade säden på dödens fält, och de jordade tycktes
vakna i grafvarnas djup och förena sin bön med de andras.
Solbelyst och hvitt långt ute i öster på hafvet
sken, likt en marmorvård på en graf, det flyende seglet:
hvarje förhoppning om flykt låg nu begrafven därunder.
Se, när de vände sig om, då stod på kullen en vilde
lurande på dem försåtligt; men strax, när de nu för hvarandra
viste med utsträckt hand och sade: »Se där!» — var han borta.
Alla de vände nu hem. Blott Alden dröjde på stranden
drömmande, ensam kvar och betraktande böljornas brottning

rundt om klippornas fot och hur solen med glittrande strålglans,
liksom Guds ande själf, öfver vattnen sväfvade synlig.

VI.

Priscilla.

Sålunda stod han en stund i drömmar på stranden af hafvet,
tänkte på mången ting, men mest af allt på Priscilla.
Se, som om tanken haft makt jämväl, likt magneten, att draga
medelst sin hemliga kraft det föremål den berörde,
stod, när han vände sig om, Priscilla invid hans sida.
»Är du så sårad, John», hon sade, »att ej du vill tala?
Var det så klandervärdt, att i går, när du, yrkande ifrigt,
bad för en annans skull, mitt hjärta varmt och förhastadt
talte för dig — ja, talade glömskt af det lofliga kanske?
Hvi ej förlåta mig nu, att jag talat så öppet och sagt dig
hvad jag ej borde ha sagt, men nu ej mera kan ändra?
Lifvet har ögonblick, när hjärtat så fullt är af känslor,
att, om det skakas blott, om blott i dess djup likt ett stenkast
faller ett tanklöst ord, det öfverflödar, och utspild
ligger dess hemlighet, likt vatten på marken, för evigt.
Ja, jag kände mig kränkt, när i går du talte om Standish,
prisade hvarje hans dygd och gjorde hans brister till dygder,
lofvade varmt hans styrka och mod — ja, hans dater i Flandern,
— just som om kvinnans själ med dater stode att vinna —,
glömmande både dig själf och andra att höja din hjälte.
Därför jag drefs af en plötslig impuls till de orden, jag sade.
Men du förlåter mig allt — jag hoppas det, John, för vår vänskap,
hvilken är helig och stark och ej kan brytas så hastigt.»
Svarade då Miles Standishs vän, den kunnige gossen:
»Icke jag vredgats på dig: på mig själf allena jag vredgats,
när jag betänkte, hur illa jag skött mitt heliga uppdrag.»
»Nej!» så svarade strax med ifrig bestämdhet Priscilla,

»Nej, du vredgats på mig, som talat så oförbehållsamt.
Orätt var det, jag vet, ty kvinnans öde det heter
tiga och bida alltjämt och gömma, tyst som en ande.
Också är hjärtats lif hos mången lidande kvinna
sollöst, tyst och fördoldt, likt underjordiska strömmar,
hvilka i mörka djup, där ingen ser eller hör dem
gnaga sin steniga bädd med sorgsen klagan, men fruktlös.»
Svarade Alden igen, den ridderligt sinnade gossen:
»Himlen förbjude, Priscilla! I sanning, du synes mig ständigt
mer likt de ljufliga strömmar, som vattnade blommande Eden,
mer lik Eufrats flod, som rullar bland Havilas öknar,
fyllande nejden med fröjd och paradisiska minnen!»
»Ah, jag förstår det nog», så afbröt flickan ånyo,
»ringa skattar du mig och bryr dig ej om hvad jag säger,
när från mitt hjärtas djup med smärta och tvekande känslor
öppet jag talar till dig och ber dig allenast om miskund,
strax du förtyder mitt tal, som är enkelt, allvarligt och ohöljdt,
vänder dess mening bort och svarar med smickrande fraser.
Detta, o John, är ej rätt, ej värdigt din ädlare känsla.
Ja, ty jag aktar dig djupt och vet, att ditt hjärta är upphöjdt,
lyftande mitt till en mer ideel, en renare ståndpunkt.
Därför värderar jag dig och såras dessmera kanhända,
när du låter förstå, att jag är blott en ibland många,
eller du slösar på mig de tomma artighetsfraser,
hvilka så ofta I män tron ega ett värde för kvinnan,
medan hon hatar dem dock som fadda, om icke som skymford.»

Stum och förvånad var Alden. Han hörde och såg på Priscilla.
Aldrig tillförne hon synts så himmelskt skön i sin skönhet.
Han, som dagen förut dock ifrat varmt för en annan,
stod nu förbryllad och tyst och sökte förgäfves att svara.
Flickan likväl, som föga förstod hans innersta känslor,
hvilka med ens gjort honom så tyst och tvekande, fortfor:
»Låt oss vara oss sjelfva och tala uppriktigt och alltid
trogna mot sanningen bli och vänskapens heliga känsla!

Icke är detta en hemlighet, som jag blygs att förtälja:
ständigt ditt tal, din blick och ditt sällskap gifvit mig glädje.
Därför jag sårades nog, ja förnärmades kanske, när ifrigt
du mig rådde att äkta din vän, om det också var Standish;
ty jag värderar långt mer din vänskap, Alden, än all hans
kärlek, egde han än två gånger det mod, som du prisar!»
Därpå hon räckte sin hand, och Alden grep den med ifver,
kände sitt hjärtas sår, som blödt och smärtat så bittert,
heladt med ens, och han talade så med darrande stämma:
»Ja, må vi vänner förbli! Och bland alla, som bjuda dig vänskap,
håll, o Priscilla, mig främst alltjämt och närmast och dyrast!»

Så med en afskedsblick på May-Flower's glimmande segel
ännu i sigte vid hafvets bryn, men sjunkande långsamt,
vände de hemåt igen med en dunkel, besynnerlig känsla,
som om de andra rest och lemnat dem kvar i en öken.
Dock, när de följde sin stig bland fälten, belysta af solsken,
gladare kände de sig, och leende sade Priscilla:
»Nu, när vår käcke kapten är stadd på tåg emot vildar,
bättre till freds helt visst, än om han styrde ett hushåll,
kan du ju visa dig djärf och berätta allt, som det hände,
när du förtäljde i går, hur litet tacksam jag varit.»
Därpå svarade John, berättande hela förloppet,
all den förtviflan han känt och Standish' grufliga vrede.
Flickan log vid hans ord och sade med skämtande allvar:
»Just en liten kamin, som hettas röd på minuten!»
Dock, när han bannade mildt och berättade huru han lidit,
huru han ämnat också att segla sin färde, men stannat
endast för hennes skull, vid ryktet om hotande faror,
blef hon allvarlig med ens och sade med stapplande tonfall:
»Tack för din vänlighet, John! Du har alltid visat mig godhet!»

Sålunda, lik en pilgrim, som from till Jerusalem vandrar,
tagande tre steg fram och ett med tvekan tillbaka,

drifven af brinnande hopp, men hämmad af kväljande ånger,
vandrade stadigt framåt — fast vikande äfven tillbaka —
hän mot sin längtans förlofvade land puritanen den unge,
drifven af kärlekens glöd, men hämmad af tvekande ånger.

VII.

Miles Standishs krigståg.

Men mellertid vår tappre kapten marscherade norrut,
in bland skogar och kärr och längs med den bugtande stranden,
dagen igenom med knappast en halt. Hans lågande vrede
brände och sprakade vildt, och svafvellukten af krutet
älskade nu han mer än skogens ljufliga dofter.
Tyst och vresig han gick och tänkte alltjämt på förtreten.
Han, som endast var van vid lätta segrar och framgång,
han — förkastad, beledd och gäckad så af en flicka!
Han — förrådd utaf den, på hvilken han mest sig förlitat!
Ah, för mycket det var! Och han jäste och fnös i sin rustning.

»Klandra må jag mig själf», han brummade. »Allt var en dårskap.
Jag, en trumpen soldat, re'n hårdnad och grå i mitt yrke,
van vid läger och strid, förälska mig så i en ungmö!
Bah, en dröm blott det var! Likt andra må den försvinna!
Hvad jag höll för en ros, var endast ett gäckande ogräs.
Bort skall jag rycka det nu ur hjärtats mark och härefter
kämpa bataljer blott, och älska och fria till faran!»
Så betänkte han jämt sin förtret och det kränkande afslag
både vid dagens tåg och nattens läger i skogen,
medan bland träden han såg de tindrande stjärnor därofvan.
Dock efter tre dars marsch fick han se indianernas läger,
ordnadt midt på en äng emellan hafvet och skogen.
Kvinnor stökade där, och hiskligt färgade vildar
sutto kring lägrets eld och rökte och talade samman.
Men när de sågo på håll de hvitas plötsliga ankomst,

varsnade solens glans mot pansar, sablar och luntlås,
sprungo de brådskande upp, och tvänne, valda ibland dem,
kommo att mäkla om fred och förde föräring af pälsverk.
Vänskap talade blicken, men hat det bodde i hjärtat.
Stammens kämpar det var, två bröder, vuxna som jättar,
höga som Goliat i Gath, som Og, den konung i Baschan.
Pécksuot nämndes en, den andre het Wattawámat.
Omkring halsen hängde en knif i en skida af wampum,
dubbeleggad och skarp, med spets så fin som en synål.
Andra vapen buro de ej, ty sluga de voro.
»Hälsning», sade de, »engelsmän!» — de ord, som de lärt af
krämare, hvilka ibland på kusten handlade pälsverk.
Se'n på sitt eget språk begynte de tala vid Standish,
genom de hvitas vän och ledare, tolken Hobómuk,
tiggande filtar och knifvar, men mest dock krut och musköter,
dolda, förklarade de, af den hvite med pesten i källrar,
redo att lösas igen till hans röde broders förstöring.
Men när Standish vägrade allt och bjöd dem en bibel,
bytte de plötsligt ton och började skräfla och larma.
Ja, Wattawámat gick ett stycke framom sin broder,
stälde sig trotsig där och talade stolt till kaptenen:
»Nu Wattawámat ser på kaptenens brinnande ögon,
vrede bor i hans själ. Wattawámats hjärta dock icke
darrar vid slik en syn, ty han föddes ej af en kvinna.
Nej, på berget en natt, af blixten född från ett ekträd,
störtade plötsligt han fram, fullt rustad med krigiska vapen,
ropande: Hvem är nu här att kämpa med mig, Wattawámat?»
Därpå drog han sin knif, och slipande bladet på armen,
höll han den upp och viste en kvinnas skepnad på skaftet,
sägande bittert och vildt med en blick af hotande allvar:
»Hemma en annan jag har med en manlig skepnad på skaftet.
Snart de gifta sig nog, och då blir det skaror af ungar!»

Se'n stod Pecksuot fram med skryt och begabbade Standish,
medan med handen han strök sin knif, som hängde på bröstet,
drog den till hälften och stack den tillbaks i skidan och talte:

»Snart, helt snart skall den se, skall den frossa; ah, ah, men i tystnad!
Du är den tappre kaptenen de hvita sändt till vår tuktan.
Du är en liten man: gå du och syssla bland kvinnor!»

Standish bemärkt mellertid indianska skepnader listigt
krypa och leta sig fram från buske till buske i skogen,
låtsande söka ett rof med pilen riktad på bågen,
slutande ständigt försåtets ring allt trängre kring honom.
Oförfärad han stod och låtsade vänlighet endast:
detta är krönikans ord, som skrefvos på fädernas dagar.
Dock, när han hörde det skräflande trots och de skymfliga orden,
sjöd det häftiga blod, som han ärft af Thurston de Standish,
kokande hett i hans bröst, och ådrorna svälde i pannan.
Brådstört på skräflarn han sprang och ryckte hans knif ur dess skida,
rände den snabbt i hans bröst, — och vilden, raglande bakåt,
föll med ögat mot skyn och satanisk ilska i blicken.
Genast ur skogen kom indianernas skränande krigsrop,
samt, likt en hvirfvel af snö med decembers hvisslande stormil,
hastig, hvinande, skarp, en svärm af befjädrade pilar.
Följde ett moln af rök; ur röken flammade blixten;
blixten sände ett dån med dödens bevingade ilbud.
Strax bland buskar och kärr de förfärade vildarne flydde,
varmt förföljda likväl. Wattawámat, höfdingen, ensam
flydde dock ej: han var död. En ilande kula hans hjärna
genomträngt, och han föll med händerna gripande torfvan, —
liksom i döden ännu försvarande fädernejorden.

Där på blommande fält de fallna krigarne lågo.
Tigande stod de hvitas vän, Hobómuk, vid sidan;
talade slutligen så med ett leende vänd till kaptenen:
»Pecksuot skräflade högt om sitt mod, sin kraft och sin storlek,
kallade spefullt dig, o kapten, för den lille: jag märker,
stor tillräckligt du var att tysta skräflarens tunga!»

Så var den första striden förbi och vunnen af Standish.
Budskap sändes därom till byn, till bidande Plymouth;
och som en segertrofé lät han sätta på fästningens takås,
— fästet var kyrka jämväl — Wattawámats grinande hufvud.
Alla gladdes vid tecknet och prisade Herren för räddning.
Endast Priscilla vände sin blick från den gräsliga synen,
tackande Gud i sin själ, att icke hon äktat kaptenen,
darrande, fruktande dock, att han, återkommen från striden,
skulle till lön för sitt mod begära den hand, som hon vägrat.

VIII.

Spinnrocken.

Månader gingo förbi; på hösten kommo till Plymouth
skepp med vänner och slägt och korn därjämte och boskap.
Allt var fredligt i byn; och männen i flitiga sysslor
timrade hus, planterade träd och odlade jorden,
bröto med möda sig mark och mejade gräset på ängen,
fångade hafvets fisk och jagade skogarnas vildbråd.
Allt var fredligt i byn; blott stundom ett rykte från kriget
fylde luften med skräck, med fasa för hotande faror.
Modigt ströfvade än Miles Standish kring uti landet,
kämpade drabbningar käckt och kufvade fiendens skaror,
tills hans mäktiga namn bland stammarna nämndes med fruktan.
Vredgad var han ännu; men ibland dock ångern, som gärna
följer hos hvarje ädel natur på lidelsens utbrott,
steg i hans själ lik ett haf, som upp för strömmen i flodtid
stiger och hämmar dess lopp och blandar sitt salt i dess vågor.

Alden sig bygt mellertid en vacker boning i Plymouth,
bygt den säker och stark af furutimmer ur skogen.
Dörren var stängd med en bom, och taket betäckt utaf vassrör.
Galler för fönsterna var, och rutorna voro af papper,
oljadt för ljusets skull, och ett stängsel mot regnet och blåsten.

Äfven en källa han gräft och planterat omkring den en
trädgård.
Ännu i dag ses spår af Aldens källa och trädgård.
Nära hans hus var ett stall, där, trygg och fredad för oro,
»Lurfven», en snöhvit stut, som kommit på ynglingens andel
af den boskap de fått, om nätterna kunde fundera
öfver det foder han åt, som doftade ljufligt af mynta.

Ofta, när mödan var slut, det hände att drömmaren skynd-
samt
vandrade stigen, som gick till Priscillas boning i skogen,
ledd af romantiskt hopp och fantastiskt dårande villa,
sällhet i pligtens gestalt och kärlek i skyddande vänskaps.
Jämt i hans tankar hon var, när han timrade boningens väggar,
jämt i hans tankar hon var, när han gräfde i marken på gården,
jämt i hans tankar hon var, när i bibeln han läste på söndag
dygdiga kvinnans lof, som i Ordspråksboken det läses:
hurusom mannens hjärta alltjämt kan lita på henne,
huru i all' sin' dar hon gör honom godt och ej illa,
huru hon skaffar sig ull och lin och verkar med glädje,
huru hon lägger sin hand till tenen och håller sin slända,
huru hon rädes ej snön för sig och ej för sitt hushåll,
vetande hela sitt hus beklädt med den purpur hon väfde.
Så, när hon satt vid sin ten en eftermiddag på hösten,
Alden satt där jämväl och såg på den flitiga handen,
liksom vore den tråden hon spann hans ödes- och lifstråd.
Ej på en stund de talt, när vid spinnrockssurret han sade:
»Vet du, Priscilla, när så jag ser dig spinna och spinna,
utan ro en minut med trägen ömhet för andra,
syns förändrad du mig, förvandlad med ens för mitt öga,
är ej Priscilla mer, men den sköna spinnerskan Berta!»
Snabbare rörde sig nu den lätta foten på trampan,
rocken hväste som ond, och tråden brast uti handen,
men frispråkige ynglingen ej det märkte och fortfor:
»Ja, Helvetiens drottning du är, skön spinnerskan Berta,
hon, om hvars öde en gång jag läst vid ett stånd i South-
hampton,
hon, som red på sin hingst kring berg och dalar och ängar,

spinnande jämt sin tråd från en slända fästad vid sadeln.
Hon var så trägen och god, att nu hennes namn är ett ordspråk.
Så blir det äfven med dig, när ej mer din flitiga spinnrock
surrar i odlarens hus och fyller hans kamrar med välljud.
Mödrarna skola nog då berätta om barndomens tider,
prisa förgångna dar och den spinnande flickan Priscilla!»
Raskt från sin spinnrock reste sig då den älskliga flickan,
glad att berömmas för flit af den, hvars beröm var det ljufsta,
drog en härfva, så hvit som blänkande snö, från sin nystfot,
och gaf detta till svar på Aldens smickrande fraser:
»Kom då och sitt ej så lat! Om *jag* är ett mönster för husfrur,
visa nu äfven, att *du* kan vara ett husbonde-mönster!
Här, håll härfvan en stund, skall jag vinda den upp till ett nystan.
Kanske så fädren en gång, när skick och seder förändrats,
prisa för sönerna högt John Aldens välsignade tider.»
Så med ett skämt och ett skratt på hans händer fäste hon härfvan.
Han förbryllad där satt med armarna sträckta framför sig,
hon behagfull och rak stod och vindade tråden från härfvan,
stundom hon bannade smått hans klumpiga sätt att den hålla,
stundom hon kom att hans hand, när knutar och trassel hon redde,
röra, helt oförvarandes visst — hvad kunde hon hjälpa't? —,
men som elektriska strömmar det gick i alla hans nerver.

Bäst de sysslade så, ett andlöst bud ifrån staden
öppnade dörren med hast och förtäljde en fasande nyhet:
ja, Miles Standish var död! — En vilde berättat dem allting. —
Död af en giftig pil, ja skjuten främst uti striden,
lockad uti ett försåt, förrådd med hela sina styrka.
Nu skulle staden bli bränd och hvarenda människa mördad.
Sådana olycksbud nedslogo i lyssnande hjärtan.
Tyst och stel som en byst stod flickan med blicken mot budet
riktad tillbaka ännu och armarna lyfta af fasa.

Men John Alden med ens sprang upp, som om giftiga pilen
träffat från vännens bröst hans eget hjärta och slitit
tvärt och för alltid de band, som fjättrat hans själ som en fånge.
Vild af känslornas svall och frihetens saliga glädje,
blandad med smärta och sorg, och förgätande allt i sin yra,
tog han rytande fatt om Priscillas böjliga midja,
drog henne tätt till sitt bröst, som sin egen för evigt, och ropte:
»Hvad som förenats af Gud, det skola ej människor skilja!»

Likasom strömmar två från milsvidt söndrade källor
skåda i fjärran hvarann, när de störta från bergen, och fortgå
hvar i sitt slingrande lopp, men närmas allt mer till hvarandra,
tills de förenas till slut vid mötesplatsen i skogen:
så de älskandes lif, som flutit i söndrade fåror
och som varsnat hvarann och hvirflande åter sig fjärmat,
skilda af hinder och tvång, men närmats allt mer till hvarandra,
sammanflöto till sist, och den ena gick upp i den andra.

IX.

Bröllopsdagen.

Stolt ur skyarnas dok från sitt tält af skarlakan och purpur,
framgick solen, den öfverste prest i glänsande skruden.
»Ära åt Gud!» med tecken af ljus på hans panna var skrifvet,
klädnadens bård var prydd med granater och gyllne klockor.
Signande mildt han kom, och dimmornas gyllene galler
öppnades under hans steg, och hafvet tvådde hans fötter.

Bröllopsdagen det var, din bröllopsdag, o Priscilla.
Vännerna samlat sig re'n; och herden och rådet därjämte
hedrade festens fröjd, Evangelium like och Lagen,
han att himmelskt välsigna, och de att jordiskt bekräfta.
Vigseln var enkel och kort, som för Rut och Boas i tiden.
John och Priscilla bekräftade lågt förmälningens löften,

togo hvarandra till hustru och man i vittnenas åsyn
på puritanernas vis och det lofliga sättet i Holland.
Därpå den vördige herden i byn med brinnande andakt
bad för den husliga härd, som grundats den dagen i kärlek,
talte om lif och om död och välsignade paret i Herren.
Se, när akten var slut, då syntes på tröskeln en skepnad,
klädd i rustning af stål, med dyster och hotande panna.
Hvadan häpnar väl brudgummen så vid den plötsliga synen?
Hvadan bleknar hans brud och lutar sin kind mot hans skuldra?
Är det en skugga allen', en luftig, gäckande vålnad?
Är det en grafvens gäst, som kommit att jäfva mot vigseln?
Länge han osedd stått, af ingen bjuden och hälsad.
Öfver hans skuggade blick emellanåt skridit ett uttryck,
dämpande mörkret däri och förrådande varmare känslor,
såsom på himlens fält en flik af de drifvande molnen,
spridd och förtunnad ibland, förråder solen där bakom.
En gång lyftes hans hand och rördes hans mun, men han höll sig,
liksom en vilja af järn förkväft den manande känslan.
Men när vigseln var slut och bön och välsignelser äfven,
skred han i rummet in, och med häpnad varsnade folket
där lifslefvande stå Miles Standish, kaptenen i Plymouth.
Gripande Aldens hand med rörelse bad han: »Förlåt mig!
Sårad jag varit och vred. För länge jag närde den känslan.
Grym jag varit och hård: men, Gud vare lof, det är öfver!
Hastigt rinner det blod jag ärft af Thurston de Standish;
lättrörd är jag och het, men äfven beredd att försonas.
Aldrig så mycket som nu var Standish vän till John Alden!»
Därpå svarade John: »Må allt emellan oss glömmas,
utom vår vänskap, gammal och god; den skall växa beständigt!»
Skred så kaptenen fram och hälsade bruden med bugning,
värdigt och gammaldags, som sed var bland junkrar i England,
något af läger och hof, af staden och landet tillhopa,
önskade sällhet och fröjd och prisade varmt hennes make.
Leende slöt han så: »Jag borde ha tänkt på mitt ordstäf:
»'Önskar du tjänas väl, så tjäna dig själf'; — och på detta:
'Körsbär plockar man ej så lätt i Kent i december'!»

Stor var folkets bestörtning, men större dess fröjd, när de sågo
ännu en gång sin tappre kapten, den härdade Standish,
hvilken de hållit för död; och ifrigt kring honom de trängdes,
glömmande John och hans brud, att se och lyssna till honom,
frågande, svarande fort med skratt och ständiga afbrott,
tills den gode kaptenen helt öfverväldigad sade:
»Hällre bryter jag in bland vildarnes tält, än jag kommer
ännu en gång, som nu, en obedd gäst till ett bröllop.»

Men i dörrn mellertid tog Alden plats med Priscilla,
andades morgonens luft, som fyldes af sol och af blomdoft.
Färgadt af höstens glans, men ensligt och stämpladt af vemod,
låg försakelsens land och mödans framför dem i solen:
där de slumrandes grafvar och strandens ödsliga sträcka;
där de gulnade fält samt furuskogar och ängar.
Dock för de lyckligas blick förklaradt låg det, som Eden,
öfverskyggadt af Gud, hvars röst var brusande hafvet.

Snart de stördes likväl: man beredde sig ifrigt till uppbrott;
hvar med sin egen plan för dagens väntande sysslor,
kommo vännerna ut att häfva allt vidare dröjsmål.
Ledde då gladt från stallet bredvid under jublande bifall
Alden, så omtänksam och öm, så stolt af Priscilla,
fram sin snöhvita stut, som lydde sin herres befallning,
förd af en töm, som var fäst i nosen medelst en järnring,
pyntad med högrödt tyg och däröfver en kudde som sadel.
Ej hon skulle till fots i dammet vandra och hettan.
Nej, som en drottning stolt hon färdas skulle till hemmet.
Litet förfärad strax, men lugnad snart af de andra,
lade Priscilla sin hand på kudden och satte på Aldens
hand sin fot och steg med ett muntert skratt uti sadeln.
Leende sade han då: »Nu felas det endast en slända,
och du blefve för visst min drottning, min härliga Berta!»

Så gick tåget åstad mot Aldens färdiga boning.
Lyckliga voro de två, och vännerna pratade muntert.

Bäcken sorlade nöjd, när de vadade öfver i skogen,
gladdes af bilden, som gled, lik en kärleksdröm, i dess hjärta,
darrande, sväfvande lätt på azurslöjade djupet.
Solen slösade mildt sin glans genom gulnade bladen,
glödde på purprade drufvor, som ner från grenarna hängde,
blandande samman sin doft med granens och furornas vällukt,
vilda och friska, som drufvorna stå i dalen vid Eschol.
Liksom en tafla det var ifrån patriarkernas tider,
frisk, som när världen var ung och Rebecka med Isak förmältes,
gammal, men evigt ny, och alltid enkel och vacker,
kärlek odödlig och ung, fast med nya älskande ständigt.
Så genom Plymouth's skog gick bröllopståget med gamman.

Drottningen och folktribunen.

Ehuru det brittiska världsväldet är det största af alla de riken, som nu finnas, och ehuru den folkmängd, som lefver och verkar inom det samma, i antal endast öfverträffas af det folk, hvars herskare bär den stolta titeln »himmelens son», torde man dock kunna våga det påståendet, att England redan har nått kulmen af sin utveckling i storhet och makt, eller kanske till och med att det är stadt på regress. Intet folk har dock vidsträcktare eller djupare ingripit i den moderna civilisationens historia än det engelska, och större landmassor har intet annat välde omfattat, om icke möjligen det rike, som Dschengis-kans ättlingar i medeltidens fjärran grundade af de områden, som ligga mellan Gula hafvet och Finska viken. Visserligen främjade deras välde äfven på sitt sätt civilisationen. Direkt eller indirekt har det nog haft stort inflytande på gamla världens öde, men dess kraft visade sig dock mera såsom förstörande än skapande.

Om det brittiska riket däremot gäller motsatsen, enär det har varit mera skapande eller uppbyggande än förstörande, och detta på alla områden af andlig eller materiel verksamhet. Ännu kan man visserligen säga, att det engelska folket är den anglosachsiska rasens hufvudstam, liksom det är dess moderstam, men den tid torde icke vara aflägsen, då *»Onkel Sam»* tagit lofven af *»John Bull»* eller då de amerikanska anglosachserna blifva rasens hufvudstam.

En af hufvudorsakerna till engelska folkets politiska storhet och lycka har varit dess vördnad för det fäderneärfda, för traditionen, för sina stora minnen. En annan hufvudorsak är den fria utveckling, personligheten har haft och får bland detta folk. Man behöfver ju endast läsa Dickens' romaner för att se, hvilken rikedom på och olikhet i karaktärer före-

finnes bland engelsmännen. Det är godt om original i England; dessa kunna understundom vara mycket bisarra, men det är en stor skilnad mellan de bisarra engelska originalen och de sjukliga individualisterna i Frankrike eller andra land på kontinenten. »Följ din egen genius, ej hopens», gäller i allmänhet mera bland engelsmän än hos något annat folk. Den äkta engelsmannen påminner mycket om den äkta romaren. Albions liksom Roms folk ha i hög grad aktat och ärat starka karaktärer samt sundt praktiskt förstånd och duglighet, men engelsmännen ha på samma gång äfven älskat vetenskap och konst och idkat dem med största framgång, hvilket däremot icke var så synnerligen vanligt bland romarne. Den engelska anden är också mycket rikare, än den romerska någonsin var.

* * *

I vårt århundrade har man talat och skrifvit mycket om friheten. Men huru mycket man än dryftat dess principer, ha dock blott få folk lyckats fatta kärnan af hennes väsen, än mindre förverkliga henne själf. Af de moderna folken torde dock intet så praktiskt och förståndigt ha sträfvat efter och förverkligat friheten som det engelska. Politisk och social frihet torde också icke finnas hos något annat folk i så hög grad. Det enda som däri skulle kunna täfla med engelsmännen är vårt eget; ty säge hvad man vill, så är dock ännu svenska folket ett af de friaste folk, som någonsin funnits. Dess frihet är också urgammal, på sätt och vis till och med ännu äldre än den engelska. Det har ock funnits tider i Sverige, då man aktade, ärade och följde starka karaktärer och dugande personer lika mycket som i England.

Englands politiska och sociala frihet är dock icke ett verk af några få personer eller af en viss klass, utan af hela nationen och dess konungar. Tider ha visserligen funnits, när en konung velat förgripa sig på folkets fri- och rättigheter, t. ex. Johan utan land och Stuartarne. Vid ett par tillfällen ha äfven aristokratien och demokratien velat våldföra sig på samma frihet, men i allmänhet ha både konungamakten, aristokratien och demokratien genom samarbete grundlagt, utvecklat och upprätthållit Englands fria samhälls-

skick. Man kan till och med säga, att den kloka blandningen af aristokrati och demokrati, som i så hög grad kännetecknat det engelska samhällsskicket intill våra dagar, varit i högsta grad gagnande för frihetens bevarande och utveckling, och icke minst för folkets självstyrelse. Den engelska aristokratien har häller aldrig sträfvat efter att blifva en från det öfriga folket afskild klass. Tvärtom har den tagit upp ibland sig nationens bästa män, liksom den återbördat till det öfriga folket sina yngre söner. Denna växelverkan mellan de båda klasserna har i hög grad bidragit till deras ömsesidiga höjande i intellektuelt och fysiskt afseende; den har därjämte äfven varit för dem bägge uppfostrande.

Många anse våra dagars England i verkligheten vara en republik och endast till skenet en monarki. Premierministern är ju faktiskt landets regent; på sätt och vis kan han ju ock sägas vara folkvald, enär väl ingen i våra dagar skulle djärfvas att mot underhusets vilja mottaga detta höga ämbete. En fransman skrifver följande om denna republikanska monarki:

»Öfver denna aristokrati, den stoltaste, rikaste och mäktigaste, som jorden någonsin skådat och måhända den sista Europa skall få se, öfver dessa bottenrika plebejer och deras hopade millioner, öfver denna dubbla inkarnation af det gamla och det nya, som gör Englands politiska krafter och faktorer lefvande och verkliga, reser sig en makt, suverän till namnet, misstänksamt begränsad i verkligheten och af vördnaden endast lamt försvarad mot likgiltigheten. Det är en makt att ståta med, hvars tyste representant man ej anser sig kunna betala nog frikostigt, ett från sin ursprungliga bestämmelse afledt maskineri, som man högt aflönar, mot vilkor att det sällan sätter sig i gång och att det blindt lyder handen som öfvervakar det, en konungamakt blott och bart att se på och fyllande en plats, som det skulle vara farligt att lemna tom.»

Den engelske suveränen är imposant, men utan makt. »Maktens sken finnes qvar, men dess verklighet är att söka på annat håll. För att sålunda förvandla honom från en verkligt styrande kraft till en maskin, som lyder det minsta tryck af en ny kraft, den allmänna meningen, fordrades en förändring af dynasti, ras och traditioner.»

Det ligger mycken sanning i dessa ord. Dock tro vi, att författaren just därför att han är fransman gör denna nya dynasti eller det tyska huset Hannover obetydligare, än som är öfverensstämmande med verkligheten. De båda första Georgarne voro visserligen icke populära, och detta just därför, att de icke voro födda engelsmän, men deras inflytande på politiken var dock långt ifrån ringa, och detta ehuru whigaristokratien beherskade parlamentet. Att engelske konungen ännu hade makt, visade sig vid Georg III:s tronbestigning. Folket hälsade den unge konungen med en glädje, sådan det ej visat sedan Karl II:s tronbestigning. Georg III:s bemödanden gingo ock ut på att återställa konungamakten, hvari han äfven till en god del lyckades. Kanske skulle han häri ha lyckats än mera, om ej hans sjukdom kommit emellan. Ehuru hans båda söner, som efterträdde honom, på långt när icke voro så populära som den »gode gamle konungen», så utöfvade dock äfven de personligen stort inflytande på landets styrelse.

Den franske författaren, hvars ord vi nyss citerade, borde dessutom äfven af andra skäl afhållit sig från att tala med ringaktning om huset Hannover. Detta är ju hufvudstammen af det Welfiska huset, och ehuru detta hus' glansdagar ligga långt tillbaka i tiden, var det dock en tid, då Welferna voro medkämpar i en världshistorisk strid. Det hus, som icke utan framgång täflade med Hohenstaufernas kejserliga ätt, bör allra minst af en fransman omtalas med ringaktning, eller likställas med de smärre tyska furstehusen. Det har visserligen i detta århundrade haft icke så få rötägg ibland sig, och dess glans och storhet är kanske snart endast en saga, men det torde komma att lemna den historiska skådebanan med mera värdighet och större heder än huset Bourbon.

Den utmärktaste representanten för Welfiska huset i detta århundrade är hvarken Georg IV, som på sin tid kallades för »Europas förste gentleman», eller hans broder, Vilhelm IV, »den gamle sjömanskonungen», utan den person, som på morgonen den 20 juni 1837 genom sin onkels, den sistnämnde konungens, död ärfde Vilhelm eröfrarens, Plantageneternas, Tudorernas och Stuartarnes kronor.

Klockan 5 på morgonen nyssnämnda dag stannade en vagn utanför Kensington Palace; ur vagnen stego två män;

den ene var näst prinsarne af kungliga huset den förnämste af Englands pärer eller ärkebiskopen af Canterbury d:r Howley, den andre var öfverstekammarherren markisen Conyngham. »De knackade, ringde och bultade en lång stund på palatsets port», säger Gréville, »innan de lyckades väcka portvakten och kunde komma in på borggården. Här fingo de åter vänta en god stund, innan de släpptes in i ett rum på nedra botten, där ingen människa tycktes bry sig om dem. De ringde och begärde, att prinsessan Victorias kammarjungfru skulle skickas att underrätta hennes kunglig höghet, att de anhöllo om audiens i ett vigtigt ärende. Efter ett nytt dröjsmål och en ny ringning infann sig ändtligen kammarjungfrun, som upplyste, att prinsessan låg i en så djup sömn, att hon ej vågade väcka henne. De båda herrarne sade då till kammarjungfrun, att de kommit till *drottningen* i ett vigtigt statsärende, för hvilket äfven hennes sömn måste vika. Prinsessan väcktes nu, och för att ej låta de båda herrarne vänta ett ögonblick längre än nödigt var, kom hon redan om ett par minuter in i rummet, klädd i en löst sittande, hvit nattdrägt, med en schal öfver skuldrorna, nattmössan hängande bak i nacken, håret utslaget öfver axlarna, tofflor på fötterna, tårar i ögonen, men med en fullkomligt lugn och värdig hållning.»

Conyngham omtalade nu sitt ärende, och då han första gången kallade den adertonåriga furstinnan »*Eders Majestät*», räckte hon honom sin hand att kyssa. Öfverstekammarherren böjde då genast knä, och sedan hans läppar berört den kungliga handen, fortsatte han sin berättelse. Sedan Conyngham slutat, räckte drottningen sin hand åt ärkebiskopen. Denne riktade nu några allvarliga råd och förmaningar till drottningen, som på det huldhetsfullaste åhörde hvad som sades. Därefter lemnade hon de båda männen och gick till sin moder för att meddela henne den stora förändringen i sin ställning.

Hennes *första handling* därefter var att skrifva till drottning Adelaide, den aflidne konungens enka. I de hjärtligaste ordalag betygade den unga drottningen sin tant sitt deltagande i den stora förlust hon gjort. Hon bad enkedrottningen stanna kvar på Windsors slott så länge hon be-

hagade. Hon adresserade brefvet till »Hennes Majestät Drottningen Windsor Castle». En person af den unga drottningens omgifning sade, att hon borde ha skrifvit »till Hennes Majestät Enkedrottningen». »Jag vet det», svarade drottning Victoria, »men jag vill icke vara den första, som påminner henne om förändringen i hennes ställning.»

Klockan 11 på f. m. samma dag var riksrådet församladt. Sedan lord-presidenten underrättat det om konung Vilhelm IV:s död, beslöts, att några medlemmar skulle gå till drottningen och underrätta henne om, att rådet var församladt. Till denna deputation utsågos den unga drottningens bägge närvarande onklar, hertigen af Cumberland, hvilken blifvit konung af Hannover, på samma gång som hans brorsdotter vardt drottning af England, samt hertigen af Sussex och de båda ärkebiskoparne. Premierministern och lordkanslärn åtföljde äfven deputationen, som mottogs af drottningen i ett närbeläget rum. Sedan deputationen uträttat sitt ärende och återkommit, upplästes riksrådets proklamation, hvilken högtidligen förklarade den högborna prinsessan Alexandrina Victoria för drottning af det förenade konungariket Storbritannien och Irland och trons försvararinna.

Premierministern lord Melbourne hade frågat den unga drottningen, om hon vid sitt inträde i tronsalen ville vara åtföljd af rikets storvärdighetsmän, men hon hade afböjt detta, sägande, att hon ville inträda allena.

Omedelbart efter det att medlemmarne af rådet tecknat sina namn under proklamationen, slogos dörrarna upp, hvarpå drottningen kort därefter inträdde. Hon hälsade lorderna med en böjning på hufvudet. Och sedan hon intagit sin plats i tronstolen, uppläste hon med klar och tydlig röst samt utan minsta tecken af fruktan eller förvirring det tal, hvari hon bland annat lofvade att respektera och iakttaga landets konstitution och författning.

»Sedan hon slutat», skrifver lord Beaconsfield, »närmade sig prelaterna och rikets storvärdighetsmän tronen och frambuno knäböjande sin hyllning samt aflade tro- och huldhetsed till henne, som nu var vorden drottning öfver gamla England samt dessutom herskarinna öfver det land, som den store macedoniern icke kunde vapenvinna, och öfver en kon-

tinent, om hvilken Kolumbus aldrig drömde — till en drottning, som herskar öfver hvarje haf och öfver folk i alla zoner.»

* * *

Den unga drottningens regering började dock ej under synnerligen glada eller angenäma förhållanden. Vintern 1837—38 var ovanligt sträng, hvilket vållade stor nöd bland den fattigare befolkningen. Men det missnöje, som uppväxte ur denna nöd, fick en ytterligare näring genom ett rykte, som allmänt troddes, nämligen att den unga drottningen då helt och hållet stod under inflytelsen af en ytlig och själfvisk minister, som ständigt införde henne i nöjen och förströelser, medan så många af hennes fattiga undersåtar voro nära att dö af svält. Ehuru detta rykte saknade all grund, ökade det dock de fattigas missnöje, och ur detta missnöje och den allmänna nöden framgick en märklig politisk och social rörelse, eller den s. k. chartismen, hvilken rörelse så till vida hade ett socialistiskt drag, att Englands arbetare ville förskaffa sig en bättre ställning samt befria sig från kapitalets tryckande makt. Ångmaskinens användande i fabrikerna och stor-industriens uppsving hade ju också förändrat arbetarnes ställning till sina husbönder och till sina yrken. De började därför bilda föreningar, som skulle häfda medlemmarnes gemensamma intressen. 1832 års parlamentsreform hade visserligen gifvit medelklassen andel i lagstiftningen, men icke arbetsklassen. Detta förbittrade arbetarne så mycket mer, som de i icke ringa mån hulpit medelklassen till seger. Många af arbetarnes vänner eller dugligaste ledare påstodo till och med, att arbetsklassen efter segern af medelklassen vardt med förakt tillbakastött. Liksom medelklassen förut klagat öfver aristokratiens och jordegarnes allt för stora inflytande i parlamentet och på lagstiftningen, klagade nu chartisterna i synnerhet öfver medelklassens och kapitalets växande makt och inflytande. I tio år oroade chartismen England och skulle ha inneburit en mycket allvarsam fara, om England under denna tid äfven råkat i yttre förvecklingar. Chartismen »understöddes af mycken äkta hänförelse, frihetsglöd och begåfning och fann helt naturligt en stark anklang

hos det missnöje af alla slag, som låg och grodde hos de arbetande klasserna. Dess blossande, ryckvis uppflammande låga mattades och dog slutligen bort under inflytelsen af den politiska reformens och bildningens klara, starka och stadiga sken.» Många slöto sig dock till chartiströrelsen, utan att fråga det minsta efter det verkliga värdet af de politiska reformer, den fordrade. »De voro fattiga, de voro öfveransträngda af arbete, de voro uselt aflönade, deras lif var i alla afseenden det olyckligaste. De hade fått i sitt hufvud någon förvirrad idé, att »folkets charta» skulle ge dem bättre föda och aflöning och lättare arbete, om något sådant stod att få, och att det just var af denna orsak, som aristokraterna och ämbetsmännen vägrade att bevilja den.» På ett möte, som hölls mellan några radikala parlamentsledamöter och några af arbetarnes ledare, uppsattes och antogs det program, som af den store irländske agitatorn O'Connell fick namnet *»Chartan»*.

Denna innehöll sex punkter, nämligen: allmän rösträtt, årliga parlament, sluten omröstning, afskaffandet af förmögenhetscensus, arvoden åt underhusledamöterna samt landets indelning i lika stora valkretsar. Förslaget om underhusledamöternas aflöning har ännu ej blifvit antaget och torde kanske lika länge låta vänta på sig som årliga parlament, men de öfriga fyra fordringarna hafva efter hand blifvit antagna. Genom »Redistribution Bill» kan man nämligen säga, att landets indelning i lika stora valkretsar i det närmaste blifvit en verklighet. Till de män, som mest bidrogo till genomförandet af dessa reformer, skola vi snart komma.

* * *

Efter hand aftynade dock chartiströrelsen, eller ock gick den upp i en annan rörelse, som dock icke egentligen var af politisk eller social, utan hufvudsakligen af ekonomisk art. Denna var frihandelsrörelsen, eller städernas och den industriidkande befolkningens protest mot jordbrukarnes gynnande på de andra samhällsklassernas bekostnad. Detta ansågs vara så mycket orättvisare, som städernas och den industriidkande befolkningens antal var lika stort som eller större än den jord-

brukande befolkningens. Frihandlarne fordrade nu upphäfvandet af de s. k. spanmålslagarna, hvilka just kommit till år 1815 för att skydda det engelska jordbruket mot konkurrensen med det utländska. I parlamentet hade Charles Villiers, som tillhörde ett af Englands mest högaristokratiska hus, under flera år yrkat på spanmålslagarnas upphäfvande, men utan framgång. Omsider började dock befolkningen i de stora fabriksstäderna i norden, Manchester, Birmingham och Leeds, hvilka först genom 1832 års reformbill fått representationsrätt i parlamentet, att äfven yrka på spanmålslagarnas upphäfvande. Den, som ledde agitationen för denna sak, och som förde frihandeln till seger, var Richard Cobden. Denne man, som utgått ur de smärre jordbrukarnes klass, hade blifvit industriidkare i Manchester. Hans skolbildning var torftig, men genom flit, energi, iakttagelser och resor i främmande land hade han förvärfvat sig en mängd praktiska kunskaper, som i förening med hans ädla karaktär och goda hufvud gjorde, att han kom att djupt ingripa i sitt fäderneslands angelägenheter och därigenom äfven i hela Europas. Han hörde egentligen icke till någotdera af de båda gamla politiska partierna; han lutade dock mera åt toryismen än whigismen. Han var en agitator af ny och ovanlig art, han vädjade nämligen ej till lidelserna, utan till förståndet. Han, liksom de öfriga männen af hans skola, hvilken efter rörelsens hufvudhärd fick namnet Manchester-skolan, upprörde sinnena mera med »siffror än med oratoriska bilder». Ingen kunde täfla med Cobden i förmåga att öfvertyga. Många, som voro afgjorda motståndare till honom och hans åsigter, måste dock erkänna, att de skäl, han anförde, ofta voro så talande och slående, »att de kommo de fastaste öfvertygelser att ramla och dock kostade hans bevisningssätt honom synbarligen icke den minsta ansträngning». Trots jordegarnes makt, och fastän handtverkarne snarare voro mot än för frihandeln, vunno dock frihandlarne under Cobdens ledning, efter flera års strid, 1846 fullständig seger.

Richard Cobden var en utmärkt typ på en *selfmade man;* hans vän och medkämpe *John Bright* var det också. Just män af dessas art äro ovärderliga för ett folk, som låtit maktens tyngdpunkt komma att ligga inom den folkvalda

kammaren. Den egendomliga förening af intellektuela och praktiska intressen, som så ofta finnes hos engelsmannen, torde i vårt århundrade knappast ha framträdt klarare och tydligare än hos Cobden och Bright. Bägge dessa män började sin bana som industriidkare och fortforo under större delen af sitt lif att vara det, men de blefvo därunder verkliga statsmän, som vid flera tillfällen utöfvade stort inflytande på sitt lands politik. Man kan vara af olika åsigter med dem i flera frågor; särskildt torde deras inflytande på Englands utrikespolitik icke alltid hafva varit lyckligt. Men det är dock ovedersägligt, att de bägge statsmännen sträfvade att förverkliga höga ideela mål, och att de mera leddes af det rätta än andra, långt mera lysande och berömda statsmän. Intet annat land i Europa har att uppvisa så många *selfmade men* som England, men i intet annat land spela de häller en sådan roll som där. I det öfriga Europa fordrar man vanligen först och främst af en statsman, att han skall vara en skicklig ämbetsman. I England, i självstyrelsens stamort, behöfver han ej tillika vara ämbetsman. Och detta har varit af icke ringa vigt för Englands fria politiska utveckling. De engelska statsmännen lära också mera af lifvet än af reglementen och förordningar. Det kommunala lifvet är för dem en verklig förskola för politiken. Cobden och Bright hade dessutom äfven haft en annan förskola, nämligen affärslifvet. Deras skarpa blick upptäckte, att man kan studera världsmarknaden af andra skäl än för att förtjäna penningar. I det praktiska lifvet och i sin beröring med så många olika människoklasser fingo de första impulsen till en mängd nyttiga idéer och reformer, hvilka aldrig en blott och bar ämbetsman eller industriidkare kunnat eller velat taga vara på eller kämpa för. Ingendera af dessa män var boklärd, men de förstodo att lära af lifvet självt och att ständigt rikta sin erfarenhet med nya och vigtiga lärdomar. Detta var det, som i förening med en ren och obefläckad karaktär och en mot det ideela riktad håg samt en fin och skarp observationsförmåga gjorde, att de blefvo en ära för England och sin egen klass.

John Bright hade icke Cobdens stora förmåga att öfvertyga, men som talare stod han långt öfver sin vän. »Det

kan till och med», säger Mc Carthy, »vara fråga, om England någonsin haft att uppvisa en man, som egt flere, för en stor talare nödvändiga egenskaper än Bright.» Han hade nämligen en imponerande gestalt, ett stort vackert och väl formadt hufvud, som under de senare åren gaf honom utseende af en vördnadsbjudande patriark. »Själfva anletsdragen voro ädla och uttrycksfulla, hans stämma var stark, klar och genomträngande samt af underbar klang. Denna klang hade en förunderlig verkan, i synnerhet när han var gripen af en stark rörelse eller ville gifva uttryck åt sitt förakt. Det, som i synnerhet väckte åhörarnes förvåning, var hans utomordentliga självbeherskning. Hans tal åtföljdes aldrig af några lifliga, än mindre häftiga åtbörder, och icke ens när han var som mest upprörd, blef han högröstad eller lidelsefull. Han hade till sitt förfogande mycken och äkta qvickhet samt en skarp och träffande satir. Han hade icke läst många böcker, men de böcker han läst, hade han läst väl. Bibeln och Miltons skrifter utgjorde hans älsklingsläsning.» Han hade dock mera bildat sitt språk efter bibelns än efter den blinde siarens, »ty», säger Mc Carthy, »om än hans sätt att tänka och hans enkla, stränga moralitet kan ha varit påverkad af Milton, buro hans tal dock endast ringa spår af Miltons klassiska vändningar och helleniska eller romerska terminologi. Hans tal utmärkte sig för en äkta engelsk prägel och en sann naturlighet.»

Bright tillhörde medelklassen. Han var född i Greenback 1811, nära Rochdale i Lancashire, där hans slägt, som tillhörde kväkarnes sekt, sedan en längre tid dref ett stort bomullsspinneri och på denna industrigren samlat en betydlig förmögenhet. Bright var således en ekonomiskt oberoende man. Detta i förening med en energisk karaktär och den starka rättskänsla, som är så utmärkande för kväkarne, gjorde, att Bright vid sitt första offentliga framträdande icke vardt förblandad med de unga ärelystna demagoger, som på grund af sin fattigdom mången gång gjorde politiken till ett yrke. Att Bright ej kunde förblandas med dessa lände honom till nytta och bidrog i icke ringa mån till hans framgång i lifvet.

Vid sexton års ålder biträdde den unge John sin fader i faktoriet. Ehuru ytterst flitig och intresserad af affärerna,

fann han dock tid att äfven sysselsätta sig med en mängd af dagens politiska och kyrkliga frågor. I striden 1831—32 för parlamentsreformen deltog han med stor ifver. 1833 gjorde han en utrikes resa, under hvilken han besökte Grekland, Egypten och Palestina. Frågan om folkundervisningen förde Bright tillsammans med Richard Cobden. Öfver dessa båda mäns vänskap hvilar ett verkligt romantiskt skimmer. Bägge voro ädla män, som höga mål och en innerlig tillgifvenhet förenade till gemensamt arbete till fosterlandets tjänst. Bright beskrifver själf sitt första möte med Cobden på följande sätt:

»Orsaken till att jag kom att uppsöka honom var det stora spörsmålet om folkupplysningen. Jag reste till Manchester till honom för att inbjuda honom att komma till Rochdale och tala på ett möte, som skulle hållas i baptistkapellets skolstuga. Jag träffade honom på hans kontor; jag sade honom hvad jag önskade, och hans ansigte strålade af glädje, då han hörde, att andra arbetade för samma sak som han. Utan att betänka sig, lofvade han att komma; han kom och talade, och änskönt han den tiden som talare var ganska oöfvad, hade dock hans tal samma egenskaper, som de sedan behöllo så länge han i det hela var i stånd till att tala — klarhet, logik, en lugn vältalighet och en öfvertalningsförmåga, som i förening med den okonstlade ärlighet, hvaraf hans blick och yttre buro en så klar och tydlig prägel, utöfvade en nästan oemotståndlig makt.»

Cobdens förnämsta lifsgärning är den strid han utkämpade för spanmålslagarnas upphäfvande. Hans största triumf var ock, när han, trots aristokratiens och handtverkarnes motstånd, omsider förmådde nationens flertal samt parlamentet att gå in på nämnda reform. I denna strid stod Bright troget vid Cobdens sida. Då föreningen mot spanmålslagarna 1839 stiftades, var John Brights namn det andra i ordningen på den lista, som upptog namnen på medlemmarne af föreningens provisoriska styrelse. 1843 inträdde John Bright i underhuset. Här höll han samma år sitt *maiden-speech,* i hvilket han yrkade på minskning eller upphäfvande af de bördor, som tryckte på industrien. Under de tre följande åren kämpade han och Cobden oförtrutet för frihan-

delns idéer, och 1846 kröntes, som bekant, deras bemödanden med seger. En politisk motståndare till de båda vännerna säger följande om det inflytande de utöfvade på underhuset:

»Dessa båda talare hafva visat, huru man med styrka, med mästerskap, med uthållighet och mod kan föra en vetenskaplig sanning genom politikens stormar. De hafva visat, att de kunde väcka och leda de tusenden, som med hänförelse lyssnade till deras ord — att de kunde böja underhuset — att de kunde påtvinga premierministern — sir Robert Peel — sin öfvertygelse och utöfva ett så starkt tryck på honom, att han efter någon tids förlopp kände det som en pina och ett tvång mot sitt förnuft att längre framhärda i sitt motstånd mot dem — ja, ännu mera, en hvar af dessa bägge begåfvade män hade visat, att han tordes ge sig in midt ibland förbittrade motståndare, att han kunde bevisa för dessa, huru felaktiga deras slutsatser voro, att han kunde tillintetgöra deras älsklingsteorier midt för ögonen på dem och på så sätt triumferande slå dem till marken.»

* * *

Det var en ärofull dag för Cobden år 1846, när spanmålslagarna upphäfdes, och det var en lysande dag för honom, då den afgående premierministern, sir Robert Peel, några dagar därefter offentligen i underhuset tillerkände Richard Cobden den egentliga hedern för denna stora reform. En del af denna heder tillhörde dock ovedersägligen äfven John Bright, om ock i ringare mån. En skönare eller större ära kunde väl ej häller vederfaras båda dessa män än att veta, att så många millioner af deras fattiga och lidande likar, det stora flertalet af Englands folk, kunde få sina nödvändigaste lifsförnödenheter billigare. För ett land, där jordbruket i jämförelse med handeln och industrien var af underordnad betydelse, var spanmålstullarnes upphäfvande en välsignelse. För de land åter, där jordbruket är hufvudnäring, torde endast under särskildt gynsamma förhållanden frihandeln vara lyckobringande.

På agitationen mot spanmålslagarna följde en annan, som leddes af lord Ashley — sedermera earl of Shaftesbury —

och Mr Fielden. Målet för denna agitation var att bringa ned den dagliga arbetstiden i fabrikerna till tio timmar. Bright bekämpade detta förslag, emedan han ansåg, att arbetsgifvarne och arbetarne, oberoende af all lagstiftning, borde själfva få fritt besluta och öfverenskomma om sina gemensamma angelägenheter. Att Bright vid detta tillfälle handlade i öfverensstämmelse med Manchester-skolans doktriner är fullt klart och tydligt; likaså ock, att han trodde sig icke handla af egennytta, utan af öfvertygelse. Men så ädel och varmhjärtad Bright än alltid var och så hederlig och ärlig han än visade sig i sitt politiska handlingssätt, torde dock vid detta tillfälle de egna intressena bestämt hans handlingssätt, om ock honom fullkomligt omedvetet. Brights uppträdande i denna fråga ådrog honom en stor impopularitet. Trots allt hans motstånd gick 1847 tiotimmarsbillen igenom och kompletterades 1850 af en annan bill. Mera frisinnad visade sig Bright i sin uppfattning af Irlands kyrkliga och kommersiela förhållanden. Han sysselsatte sig ock med Indien och sökte bland annat äfven främja bomullsodlingen i detta land. Brights impopularitet vardt dock allt större och större, till dess den 1854 blef som störst.

Vid tiden för Krimkrigets utbrott fingo nämligen både Bright och Cobden lära känna, att de hade förlorat så godt som hela sin popularitet. »Nyssnämnda krig var nämligen i hög grad populärt hos flertalet af engelska folket, detta dels i följd af den naturliga och oundvikliga reaktionen mot fredsdoktrinerna och det rama vinstbegäret, dels också i följd af sin nyhet. Fredsligans läror hade ej vid denna tid i England många anhängare. Hvarken Bright eller Cobden tillhörde denna liga, oaktadt de delade dess åsigter. Det värsta deras motståndare kunde säga om dem var, att de voro medlemmar af fredsligan. Brights religiösa öfvertygelse gjorde honom till en afgjord fredsvän.» Kriget har merendels för kväkarne stått som en styggelse. Men äfven medlemmarne af denna nyttiga och excentriska sekt ha dock vid vissa tillfällen mera lydt det timliga intresset än religionen. Under stora kolonialkriget, när Pennsylvanien, liksom de andra engelska kolonierna i Amerika, hotades af fransmännen, ville visserligen icke ofvannämnda kolonis kväkare formligen vo-

tera penningar till de kanoner och det krut, som behöfdes för kriget, men de beviljade däremot penningar »till järn och till gryn». Med järnet förstodo de kanonerna, med gryn krutet.

Bright var dock icke en sådan kväkare, han stack aldrig under stolen med sin åsigt att kriget var en barbarisk, okristlig och brottslig handling. Den 23 febr. 1855 klandrade han skarpt regeringens krigspolitik, och yttrade därvid bland annat de sedan så beundrade orden: »Dödsängeln har farit fram öfver hela landet, I kunnen ju nästan höra slagen af hans vingar.» Han fortfor också att under hela sin långa och lysande politiska bana göra allt hvad han kunde för att hindra England att börja krig. Sista gången han var medlem af ministären lemnade han sin plats i densamma, för att icke genom sitt kvarstannande synas gilla det krig, hans fredsälskande vän Gladstone 1882 stod i begrepp att börja mot Arabi Pascha och Egypten.

* * *

Cobdens politiska inflytande och ära nådde sin höjdpunkt redan 1846; John Bright åter skulle först, sedan hans vän många år hvilat i sin graf, blifva en af Englands mäktigaste och berömdaste män. Den impopularitet han ådragit sig genom sitt ogillande af kriget på Krim och äfven sedermera längre fram af det mot Kina, gjorde, att han 1857 ej vardt omvald i Manchester. På grund af sin redan då svaga hälsa ville han nu lemna det politiska lifvet, men hans vänner lyckades dock, fastän han ej var närvarande, få honom vald i Birmingham. Snart började åter hans politiska anseende att stiga. Då Disraeli 1858 föreslog, att Indien skulle läggas direkt under kronan, fann han understöd af Bright, som redan länge yrkat på denna sak. Under kriget i Nord-Amerika stod han på nordstaternas sida, ehuru hans egen affär och hela Lancashires bomullsfabriker hade svårt att reda sig i följd af den brist på bomull, som kriget förorsakade. Bright kämpade med största ifver 1865 för Gladstones parlamentsreform. Och sedan denna fallit i följd af det affall, som en mängd medlemmar af det liberala partiet gjorde vid detta tillfälle, stälde sig Bright i spetsen för en agitation till förmån för en parlamentsreform. Bright uppträdde härför på

möten i Birmingham, Leeds, Glasgow och andra städer. Parlamentsreformen genomdrefs ock 1867, men af denna hade Disraeli större ära än Bright och Gladstone. Däremot ha de sistnämnda länge och troget arbetat för att skaffa Irland en bättre ställning, och i spetsen härför gick John Bright. Han fordrade agrariska reformer för Irland samt upphäfvande af den anglikanska kyrkan därstädes. Att den ministär, som Gladstone bildade 1868, tog itu med dessa reformer, berodde väl till stor del därpå, att Bright var medlem af regeringen i egenskap af handelsminister. Från detta ämbete måste han på grund af sin försvagade hälsa afgå 1870, men när han tre år därefter åter inträdde i kabinettet, återtog han ej sin förra portfölj, utan vardt i stället kanslär för hertigdömet Lancaster, hvilket ämbete är mindre ansträngande än det förra.

Någon tid före sitt första inträde i ministären uppträdde John Bright som en modig och ädel riddare för en dam, som en mängd personer af högst själfviska, egennyttiga och lumpna motiv beljögo, baktalade och nedsvärtade. Väpnad med sin vältalighets glänsande, tunga svärd, trädde nu den mäktige folktribunen inom skrankorna för denna dam, som icke var någon ringare person än »Victoria med Guds nåde, drottning af det förenade konungariket Stor-Britannien och Irland och dess dependentier, trons försvararinna», — kejsarinna af Indien var hon visserligen ännu icke till namnet, men väl till gagnet. För att förstå Brights uppträdande till sin drottnings försvar måste vi, om än i största korthet, skildra drottningens äktenskapliga lif och hennes första år som enka.

Den 10 februari 1840 hade drottningen förmält sig med sin kusin, prins Albert af Sachsen-Koburg-Gotha. Drottningen hade vid detta giftermål, såsom sir Robert Peel sade, »den ovanliga lyckan att kunna följa sina personliga känslor, på samma gång hon fullgjorde sin offentliga pligt, och vinna den bästa garanti för sällhet genom att ingå ett på tillgifvenhet grundadt äktenskap». Det har också sagts, att »intet äktenskap inom den ringaste af samhällets klasser skulle kunnat vara mera fritt från egennyttiga beräkningar eller mera fullständigt ett parti af kärlek».

Prins Albert synes ock efter mångas samstämmiga vittnesbörd varit synnerligen egnad att vinna en ung kvinnas

hjärta. Han var visserligen icke en typ af manlig skönhet, men han såg mycket bra ut samt hade ett synnerligen fint och behagligt sätt. Dessutom var han rikt begåfvad, och hans begåfning tyckes i synnerhet ha varit af det slag, som mest slår an på kvinnor.

»Han hade», säger Mc Carthy, »fått en sund och mångsidig bildning. Han hade blifvit uppfostrad, som om han varit ämnad att bli musiker, kemist eller botanist till yrket eller professor i historien, litteraturen och de sköna konsterna. Det vetenskapliga och det litterära elementet i hans bildning voro märkvärdigt väl blandade. Han hade börjat studera staternas konstitutionela historia och beredde sig att taga en verksam del i politiken. Han hade mycket af den praktiske affärsmannen, såsom han i senare delen af sitt lif äfven visade; han var road af landtbruk och hyste lifligt intresse för maskinväsendets och industriens utveckling. Hans håg låg åt ett stilla, husligt och obemärkt lif, ett fint bildadt hem, lyckliga, stilla aftnar i familjekretsen, förskönade af konsten, poesien och umgänget med naturen. Han älskade att lyssna till fågelsång och kunde sitta hela timmar ensam och framlocka toner ur orgeln. Men det fans på samma gång äfven hos honom mycket af den politiske tänkaren. Ett af hans största nöjen var att lyssna till en väl förd diskussion i politiska och andra ämnen, och han brukade säga, att ett falskt argument skar lika mycket i hans öron som en falsk ton i musiken. Han synes från sina tidigare år haft en allt genomgående pligtkänsla.»

Prins Albert var den ömmaste och uppmärksammaste make. När drottningen efter sitt första barns, nuvarande kejsarinnan Fredriks födelse endast långsamt tillfrisknade, vårdade prinsen sin gemål med den största omsorg och ömhet. När drottningen på grund af sin stora kroppsliga svaghet ej själf förmådde förflytta sig, var det alltid han som bar henne. Och äfven vid andra tillfällen och i andra afseenden var han outtröttlig i sina omsorger, ehuru detta understundom kanske var tröttsamt nog. Ty huru mycket drottningen än älskade sin gemål, så tyckes hennes kärlek dock varit uppblandad med icke så ringa äkta kvinlig egoism. Denna visade sig ofta i en orolig, men helt och hållet ogrundad

svartsjuka. I en viss böjelse för sentimentalitet låg den enda förklarliga orsaken till sistnämnda orimliga känsla.

I allt var prinsen drottningens förtrogne och rådgifvare. Prinsen inlade stora förtjänster i ordnandet af den kungliga hofhållningen. Efter gammal plägsed vid engelska hofvet ålåg det tre höga hofdignitärer att sköta om hofvets ekonomiska angelägenheter. Detta tre-välde hade haft till följd, att det största slöseri och det gröfsta missbruk herskade i de olika grenarna af hofförvaltningen. Prins Albert gjorde slut på detta självsvåld. Men han behöfde använda flera års ihärdigt arbete för att genomdrifva de nödiga reformerna, hvilka ock på många håll väckte missnöje och framkallade icke så litet klander. Nationen gillade dock prinsens åtgärder, sedan ministrarne i underhuset förklarat, att drottningen icke längre ville belasta staten med de utgifter, som kejserliga eller kungliga besök förorsakade. Utgifterna för dessa skulle hädanefter bestridas af civillistan.

Men ehuru prins Albert på allt sätt efter sitt bästa förstånd sökte gagna sitt nya fädernesland, vardt han dock aldrig, så länge han lefde, populär i England. Engelsmännen tycka som bekant icke synnerligen mycket om främlingar, och i deras ögon var och förblef drottningens gemål en främling. Man kan till och med säga, att engelska folket vid flera tillfällen var i högsta grad orättvist mot prinsen. Han var icke så sällan utsatt för angrepp, hvilka, just därför att de voro orättvisa, på det djupaste måste smärta drottningen. Så t. ex. fick prins Albert bära skulden för amiral Napiers misslyckade expedition till Östersjön 1854, ehuru han därtill var helt och hållet oskyldig.

Prinsen bar dock denna liksom alla andra orättvisa beskyllningar som en man. Den lycka, han åtnjöt inom sitt hem och sin familj, gaf honom riklig ersättning för dessa obehag. Men i blomman af sin ålder, eller vid nyss fylda 42 år, bortrycktes han af döden efter en kort sjukdom. Drottningen vårdade honom på det ömmaste. Han visade därför både i ord och handling sin »*Dear wife*», sin »*Good little wife*» den största tacksamhet. Samma dag han dog, då drottningen sista gången lutade sig ned öfver honom och hviskade: »*'Tis your own little wife*», drog han henne till sig och kysste hennes hufvud.

Vi ha anfört dessa små drag för att visa den stora innerligheten och förtroligheten mellan dessa båda makar, som funno sin högsta lycka ej i kronans glans eller kunglighetens makt och prakt, utan i egandet af hvarandra.

Drottningens sorg var gränslös. Det onaturliga lugn, hon visade de första dagarna efter prinsens död, ingaf hennes omgifning och hennes läkare de största och allvarsammaste farhågor. Först då man bar den treåriga prinsessan Beatrice till henne, fick man se henne gråta, och hennes förstånd och lif voro räddade.

* * *

Det var den 14 december 1861, som prins Albert dog, och ännu den dag i dag bär drottningen sorgdrägt efter sin gemål. Hon skydde en lång tid att visa sig offentligen i följd af sin djupa sorg. Hon drog sig tillbaka i en sörjande ensamhet. Detta uppväckte oro, förstämning, men efter hand ovilja och smädelser af det skamligaste slag. De orimligaste rykten utspriddes bland allmänheten och vunno hos den tilltro. Alfred den stores, Vilhelm eröfrarens, Plantageneternas och Henrik Lejonets ättling vardt, ehuru hennes lif varit oförvitligare och renare än hennes lysande förfäders och företrädares, föremål för de gemenaste insinuationer och det nedrigaste förtal. Äfven i vårt land ha många personer, som annars i tid och otid utgjuta sin harm mot skandaltidningarna, både satt tro till och själfva utspridt de för drottningen mest förklenande ryktena.

Då man nu vet orsakerna, hvarför detta förtal i England uppstod, kan man ej annat än häpna öfver människors låghet och egennytta. Det var från två håll, som dessa smädelser utgingo. En klick hofmän, som hade sina försänkningar inom Englands förnämsta aristokrati, hade nämligen satt sig det målet före att göra kronan så tung och lifvet så surt för drottningen, att hon skulle se sig nödsakad att afsäga sig kronan till förmån för prinsen af Wales. Detta därför, att drottningen i följd af sin sorg icke ville gifva några hoffester eller så uppfylla sina pligter, som denna njutningslystna klick ansåg först och främst åligga drott-

ningen af England. Men ännu missnöjdare var man på annat håll, och det var inom den krets, som utgjordes af modehandlare, teaterdirektörer eller af andra, som gjort till sin uppgift att för kontant erkänsla ställa till förlustelser för sina medmänniskor.

Inom bägge kretsarna var det således egennytta, om ock af olika slag, som gjorde sig gällande. Möjligt är, att drottningen kunnat och bort göra sin sorg mindre tyngande för andra, men om så ock var förhållandet, så berättigade detta icke ofvannämnda båda kretsar att om henne utsprida sådana lögner och smädelser, som de gjorde. Ingenting lemnades oförsökt af de båda kretsarna att genom såväl den inländska som utländska pressen nedsätta drottningen i den offentliga meningen. Så långt gick det en tid i det lojala England, att det formligen hörde till god ton att baktala drottningen och att på det simplaste och tarfligaste sätt uttyda hennes sorg öfver förlusten af den ömmaste och bäste make. — Vid denna tid var det, som John Bright ansåg sig böra uppträda och äfven verkligen uppträdde till drottningens försvar.

* * *

Samma pröfning och samma sorg, som drottningen fick röna i följd af sin gemåls död, hade Bright en gång själf fått genomlefva. Detta gjorde, att den store folktribunen hade lätt att sätta sig in i drottningens ställning och förstå hennes känslor. John Bright hade aldrig varit republikan, han var allt igenom en lojal engelsman, men han hade dock hållit sig fjärran från hofvet och de kretsar, som vanligen omgåfvo tronen. Som äkta engelsman värderade han ett samhällsskick, icke efter dess former, utan efter dess väsen. För honom var det ingen axiomatisk sats, att republiken eller konungadömet voro de enda lyckliga statsformerna. Som äkta engelsman insåg han, hvilken betydelse den historiska utvecklingen och kontinuiteten ha för ett folks lif. Det kunde lika litet falla honom som flertalet engelsmän in att för en chimär, en abstraktion eller en form — och något annat var i hans ögon ej den moderna republiken i Europa — utbyta det monarkiska statsskicket endast af det skälet, att det var monarkiskt.

* * *

Vi hafva förut sagt, att det låg ett romantiskt skimmer öfver John Brights och Richard Cobdens vänskap. Vi ha skildrat, huru de båda männen gjorde hvarandras bekantskap. Vi skola nu med Brights egna ord visa, huru Richard Cobden drog Bright in i agitationen mot spanmålslagarna. Äfven öfver detta hvilar ett visst romantiskt skimmer, och Brights hjärtelag framstår ock vid detta tillfälle i en klar dager.

»Jag var», berättar Bright själf, »i Leamington, då Cobden kom och besökte mig. Jag var vid denna tid försänkt i den djupaste sorg — jag kan nästan säga förtviflan —, ty ljuset och solskenet i mitt hem var slocknadt och försvunnet. Allt hvad som ännu på jorden fans kvar af min unga hustru, låg kallt och orörligt framför oss, undantagandes minnet af ett heligt lif och en allt för kort lycka. Cobden kom till mig som en vän och talade, som man kan förstå, deltagande och tröstande ord till mig. Men ett par dagar efter sin ankomst såg han på mig och sade följande: Det fins i detta ögonblick i England tusende och åter tusende hem, där hustrur, mödrar och barn äro nära att dö af svält. Sedan er första våldsamma sorg har gått öfver, råder jag er att förena er med mig, och vi skola icke unna oss någon hvila, förrän spanmålslagarna blifvit upphäfda.»

I striden för dessa lagars upphäfvande och i det arbete, som hans affär gaf honom, sökte och fann Bright lindring i sin smärta. Och ehuru han aldrig kunde glömma sin ungdoms brud, så fann han dock efter några års förlopp en kvinna lika ädel, enkel och okonstlad som han själf och som åter beredde honom en sann huslig lycka. 1849 gifte sig nämligen John Bright med miss Leatham, dotter af en bankir i Wakefield. Med henne hade han sju barn, af hvilka nu endast två söner lefva.

Bright var, ha vi redan sagt, en ovanligt rättrådig och ädel man, som aldrig själf hade lumpna motiv eller beräkningar, men hvar hälst han såg dessa skymta fram, kände han en djup förtrytelse och en lågande harm. Van som han var att umgås med personer af de mest olika stånd och yrken både som affärsman och politiker, hade han fått en i många afseenden både vidsträckt och djup människokännedom. Han visste väl, hvad människors själfviskhet, egen-

nytta, småaktighet, lumpenhet och låghet kunna åstadkomma. När han hade upptäckt, att det förtal, som utspriddes bland allmänheten, hade sina rötter i nyssnämnda lidelser, upprördes hans rättskänsla. Men han kände den största förtrytelse, då han kom under fund med, att man på arbetaremöten om drottningen sökte utsprida sådana lögner, som voro synnerligen egnade att nedsätta henne i hennes undersåtars hjärtan och omdömen.

Detta gjorde, att John Bright åter igen störtade sig in i agitationen, men nu gälde det icke spanmålslagars upphäfvande eller fredens upprätthållande, utan att värna en i djup sorg försänkt kunglig enkas rykte. Den ofvannämnda hofklickens, liksom modehandlarnes, teaterdirektörernas och muntrationsarrangörernas utskickade, som en tid fritt fått bedrifva sitt ofog på arbetaremötena, blefvo slagna af bestörtning och skräck, när de den ena gången efter den andra stötte på John Bright eller »gamle John», som arbetarne plägade kalla honom. Den auktoritet, »gamle John» åtnjöt bland massorna, var nästan lika stor som hans popularitet, ty han hade aldrig med vett och vilja sökt bedraga dem. Som folktalare har han aldrig varit öfverträffad, och när han nu höjde sin mäktiga stämma till drottningens försvar, började baktalarne att förstummas och smyga sig bort till de nästen, hvarifrån de utgått. Det har sagts, att Brights »vältalighets eld var hvitglödande, djup och förtärande, och att hans stämma var klar, genomträngande och af en ovanlig klang, som gjorde en outsäglig verkan, när han önskade gifva luft åt sin rörelse eller sitt förakt.»

»Jag skulle», sade han på ett arbetaremöte, »blygas öfver att vara engelsman, om det i denna nation skulle komma därhän, att drottningen skulle förnekas en rätt, som obetingadt tillkommer den ringaste hustru af folket. Den värme och innerlighet i känslan, som röjer sig i den djupa sorgen öfver hennes stora och oersättliga förlust, just djupet och varaktigheten af hennes enkesorg för henne endast så mycket närmare våra hjärtan. Det är syndigt att af en sådan kvinna fordra, att hon skall pålägga sitt hjärta tvång för att tjäna vår fåfänga eller vår egennytta. Vi vilja icke hafva det minsta att göra med dessa upprörande nedrigheter. Konstitu-

tionela konungar äro icke till för att dansa för sina undersåtar, för att åt mode- och lyxhandlare skapa blomstrande affärer; de hafva mycket allvarsammare och vigtigare funktioner, ehuru inflytelserika tidningar icke blygas för att påstå motsatsen. Englands folk vill icke störande ingripa i sin drottnings enskilda lif, det vördar hennes smärta och deltar i den samma. Man säger: att bakom de egennyttiga *shopkeepers,* som, för att tillfredsställa sina affärsintressen och sitt vinstbegär, sönderslita hjärtat på den till döds bedröfvade drottningen, helt andra personer stå, hvilkas egennytta sträcker sig vida längre än till handel eller *drawing-rooms;* men jag varnar dessa personer för de följder, som deras dåraktighet sannolikt kommer att leda till. Om misstankarna mot dessa visa sig vara grundade, torde den dag icke vara långt borta, då engelska folket med dessa personer skall göra en sträng efterräkning.»

Brights uppträdande hade ock den verkan att hejda förtalets flod och att ur folkets eget djup framkalla en motström, som snart bortspolade största delen af egennyttans ränker. Den radikale folktribunen hade för sin kungliga herskarinna varit en »riddare utan fruktan och tadel». Han hade dock icke detta sitt uppträdande att tacka för, att han 1868 i Gladstones första ministär vardt handelsminister. Detta hade den mäktige folktribunen blifvit ändå, till och med om drottningen känt lika mycken motvilja för honom, som hon nu hyste sympati, välvilja och tacksamhet. I England betyder suveränens gunst eller ogunst så godt som intet vid ministrars tillsättande. — Gladstone har aldrig kunnat vinna drottningens välvilja, men han har dock den ena gången efter den andra blifvit Englands förste minister, emedan hans inflytande inom hans parti varit så ofantligt stort. Likaledes var det Brights politiska inflytande, som gjorde honom till minister, men icke hans uppträdande till drottningens försvar. Däremot må det dock framhållas, att när Gladstone för drottningen föreslog Bright till minister, mottog hon hans förslag med en ifver och en värme, som hon ytterst sällan annars visat vid dylika tillfällen. Radikalen och kväkaren John Bright var visserligen i mångas ögon hvarken nog bildad eller riktigt passande för »*high life*», men det är sagdt, att ingen högättad

minister, hertig eller earl i Windsors kungliga salar rönt ett så hjärtligt mottagande som den enkle kväkaren från Rochdale, hvilken en stor klick af den herskande klassen under lång tid utskrikit för att vara tronens och altarets oförsonlige fiende.

Vid en mottagning i Windsor var nuvarande kejsarinnan Fredrik, då kronprinsessa af Preussen, närvarande, och hon uttalade därvid sin lifliga önskan att Mr Bright skulle presenteras för henne. Sedan detta var gjordt, sade kronprinsessan till folktribunen: »Jag har läst alla edra tal och lärt mycket af dem, men hvad som i dem dock mest rört mig, var edert ädla och manliga försvar för min moder, och därför har jag sedan länge på det lifligaste längtat efter att för eder uttala min varma tacksamhet.» Detta och åtskilligt annat sade den rikt begåfvade och fint bildade furstinnan på ett så grannlaga och älskvärdt sätt, att Mr Bright helt och hållet kom ur sin roll som folktribun. Hans svar var en så fin komplimang, att den mest fulländade hofman icke kunnat finna på en bättre. Att få en komplimang från Brights mun var en ära och en heder för hvem som hälst, men allra mest för en kunglig person; ty för Bright har sanningen alltid stått öfver hvarje annan hänsyn.

Från denna tid vardt det inom vissa tidningar vanligt att gäckande tala om Mr Bright såsom »hofvets gunstling», såsom »älsklingsministern».

Med verkligheten öfverensstämmande var, att John Bright oftare än de flesta af sina kolleger blef befald till hofvet och där oftare underhöll sig med drottningen, än hans ställning som handelsminister gjorde nödvändigt.

Men ännu mera uppseende väckte en annan sak. I beskrifningarna öfver drottningens mottagningar och öfver hoffestligheterna — ty drottningen hade åter börjat hålla sådana — figurerade alltid mrs Bright såsom »beständigt frånvarande». Denna dam var en af de förträffligaste kvinnor, som man kunde påträffa inom eller utom »societeten». Hon var en af dessa uppoffrande, flärdlösa och arbetsamma kväkerskor, som vi lärt känna af »Onkel Toms stuga». Men åt societetens fordringar kunde hon icke göra några medgifvanden. Hennes kväkardrägt var ingen hofdrägt. Den

hade hon burit både under lyckans och sorgens dagar, i den hade hon stått vid fem af sina barns dödsläger, och därför ville hon ej för en krets, som hon ej kände eller sympatiserade med, aflägga den samma. Drottningens eget skaplynne gjorde, att hon med sympati och grannlagenhet kom en sådan karaktär som mrs Bright till mötes. Vid hoffesterna såg man som sagdt aldrig mrs Bright, men hon var dock ofta drottningens gäst i Windsor. Egenhändigt skref drottningen gång efter annan bref till henne och bjöd henne till sig. Då mrs Bright gjorde sina besök, sågo drottningen och hennes familj inga andra gäster än den flärdlösa kväkerskan. Liksom sorgen öfver förlusten af för dem dyrbara personer hade närmat John Bright och drottningen till hvarandra, så hade sorgen ock sammanfört den sörjande kungliga enkan och den sörjande modern. 1878 vardt Bright för andra gången enkling, och såväl Englands drottning som Englands folk gaf honom vid detta sorgliga tillfälle de största bevis på sitt deltagande i hans djupa sorg.

* * *

John Bright var en folkets man i detta ords högsta och bästa betydelse. Under hela sitt lif hade han sträfvat att höja och förbättra de arbetande klasserna. Hans demokrati var ärlig och sann, just därför att den hvilade på kristendomens milda lära, som bjuder människorna att älska hvarandra som bröder.

Tre män hafva under drottning Victorias regering kämpat och arbetat för att skaffa det engelska samhället en bred demokratisk grundval. Dessa tre män äro Benjamin Disraeli, sedermera lord Beaconsfield, William Ewart Gladstone och John Bright. Alla dessa tre män voro hvarandra olika både till arten af sin karaktär och sin begåfning. Som snille står Disraeli främst, så ock som statsman, ty han var en långt mera fjärrskådande ande än de båda andra. Hvad man än må säga om hans »*imperial policy*», så bar den dock storhetens prägel; han torde ha utstakat vägen för Englands framtida utrikespolitik, såvida engelska folket vill upprätthålla det världsvälde, som det genom så mycket mod, så

mycket arbete, så mycken energi och så mycket blod upprättat. Disraelis betydelse för Englands inrikes politik torde för hvarje opartisk vara lika stor som Gladstones. Medan Gladstone ännu var det gamla »tory-partiets framtidshopp», hade i Disraelis hufvud uppstått den plan, som han i hufvudsak genom 1867 års parlamentsreform skulle veta att genomdrifva. Vid denna stora reform fick han många medhjälpare bland whigarne och många motståndare bland sitt eget parti. Till sistnämnda motståndare hörde Englands nuvarande förste minister, markisen af Salisbury. Bland hans motståndare bland whigarne finner man Bright och Gladstone. Den sistnämnde gjorde allt hvad han kunde för att hindra den stora reformens genomförande. Men hans flesta åtgöranden visade sig vara fruktlösa, emedan större delen af hans eget parti förklarade sig mot honom men för Disraeli. Sant är, att denna reform fått sitt fullständigande genom Gladstones och Brights gemensamma verk af år 1884. Men för att göra Disraeli rättvisa må man komma ihåg, att majoriteten af de båda stora partierna 1867 icke ville gifva mera än hvad som då genomdrefs. Många både whigar och toryer, och i synnerhet de sistnämnda, tyckte, att Disraeli gått allt för långt i sin parlamentsreform. Hade han ej varit bunden af partihänsyn, hade han nog gått längre, än han gick. Man har på flera håll äflats att påstå, att Disraeli 1867 nödd och tvungen gjorde hvad han gjorde, samt att han lånat sina idéer från de liberala. Men förhållandet är rakt motsatt. När chartisternas petition, hvilken var undertecknad med 1½ million namn, 1839 inlemnades i underhuset, fick den af både whigar och toryer ett högst kyligt mottagande och affärdades snöpligt. Det var endast en medlem af underhuset, som uttalade sin sympati för chartisternas sak, hvilket också ådrog honom beskyllningen för socialism och kommunism. Ingen mer än denne medlem själf drömde väl den tiden om, att han en gång skulle blifva chef för världens stoltaste adel och Englands förste minister. Så farligt det än var den tiden för en politiker, som ville göra karriär, att med sympati uttala sig om chartisterna, vågade dock Benjamin Disraeli det, men mod var någonting, som han aldrig led brist på. Chartisternas program innehöll som bekant sex hufvudpunkter, af hvilka

fyra redan blifvit förverkligade dels af Disraeli dels af Gladstone.

Gladstone har icke kämpat för eller åstadkommit större eller mera lyckobringande reformer än Disraeli. Än mindre har den sistnämnde, som var en långt mera ursprunglig och idérik person än Gladstone, i väsentlig mån varit af honom påverkad. Snarare tvärtom. Ty 1852 föreslog Disraeli en skattereform, som dock föll igenom. Under sin första ministär 1868—74 återupptog Gladstone sin store rivals förslag, dref igenom det och vann hela äran af reformen.

Disraeli hade tänkt ut ett nytt politiskt system för England, redan innan han vardt medlem af parlamentet. Det råder också en märklig öfverensstämmelse mellan början och slutet af hans politiska bana. I midten af denna har han nog vid flera tillfällen kompromissat, men så göra statsmän och så måste de ofta göra. Hans politiska plan gick som sagdt ut på att Englands statsskick skulle hvila på en bred demokratisk grundval, men att därjämte en upplyst, intelligent och pligttrogen aristokrati skulle vara folkets ledare. Kort efter sedan han genomdrifvit sin parlamentsreform, vågade han offentligen yttra, att han först måst uppfostra sitt parti. Detta har han sökt göra och äfven gjort som politiker och författare. Strängare har ingen gisslat aristokratiens eller de lyckligare lottade klassernas maktmissbruk, än Disraeli gjort i sina romaner, och få torde med mera värme och större medkänsla ha kämpat för de fattigare klassernas sak än »*Sibyls*» författare.

Bland dessa få, som gjort det med mera värme, mera sympati, och af en renare och oegennyttigare kärlek, finner man icke Gladstone, men väl John Bright. Ärelystnaden har ofta inverkat både på Disraeli och Gladstone i deras görande och låtande, men hvarken politisk eller annan ärelystnad utgjorde det innersta eller högsta motivet för Brigths handlingssätt. Demokrat var han ej blott af politiska och sociala skäl, utan framför allt af religiösa. En af kristendomens hufvudsatser bjuder ju en att älska sin nästa som sig själf. Den rättrådighet och sanning, hvarom Brights hela lif bär vitnesbörd, härflöt från hans religiösa öfvertygelse. Ty det som hufvudsakligen dref honom att handla som han hand-

lade, var hans kärlek till sina medmänniskor, hvilken hos *honom* sammanföll med den kristliga kärleken.

* * *

Det var i början af 1840-talet, som Bright gjorde sig bemärkt som politiker. Nästan ett halft sekel har således hans politiska bana varat, och direkt eller indirekt har han i mer eller mindre grad inverkat på de flesta samhällsfrågor, som under denna tid i England stått på dagordningen. I kampen för frihandelssystemets antagande, för reformer af parlamentet i demokratisk riktning, för fredens upprätthållande har han spelat en af de förnämsta rollerna, om också aldrig den allra förnämsta. För hvad han ansåg vara rätt och billigt har han manligen och oförskräckt kämpat både som folktribun, som medlem af underhuset och som minister. Såsom redan är nämndt, vardt han minister första gången år 1868, sista gången år 1880. Han understödde länge sin vän Gladstone i dennes irländska politik. Hans starka billighetskänsla och stora rättrådighet bjödo honom att söka försona kelterna på den gröna ön med deras förtryckare engelsmännen.

När Gladstone år 1881 i underhuset kämpade för sin irländska jordlag, kallade Bright denna lag för »*den största åtgärd, som världens största rike under sin störste statsman gjort till den inre fredens upprätthållande*».

Beslutet om Alexandrias bombardemang och Egyptens besättande vållade, att Bright år 1882 utgick ur ministären, utan att detta dock gaf anledning till brytning mellan honom och hans gamle vän Gladstone. Vänskapsbandet mellan de båda statsmännen brast först då, när Gladstone föreslog Home-rule-billen 1886, ty denna lag motsatte sig John Bright på det bestämdaste. Vid de allmänna valen, som kort därefter egde rum, bekämpade Bright åter sin gamle vän och bidrog i väsentlig mån genom sina ljungande bref till unionisternas framgång. Meningsskiljaktigheten i den irländska frågan vardt således efter hand allt större och större mellan Gladstone och Bright. Till slut lära de båda gamla vännerna till och med ha börjat hysa allvarsamma farhågor för hvarandras förstånd.

* * *

Af de tre stora statsmän vi nyss talade om dog redan 1881 den lysande Benjamin Disraeli eller lord Beaconsfield — den förste jude, som varit ett stort lands förste minister, sedan Josef regerade i Egypten som Faraos favorit. Och i år afled den enkle, rättrådige kväkaren John Bright. Endast en finnes således kvar af dem, den store gamle statsmannen — »the grand old man» — eller William Ewart Gladstone, som sistlidne december inträdde i sitt 80:de år. När äfven han försvunnit från den politiska skådebanan, har den siste store representanten gått hädan af en generation, som drömde, som tänkte, som arbetade och kämpade för höga mål och nya idéer. Ur de generationer, som nu ha makten i England, torde knappast någon framgå, som kan ställas vid sidan af de nyssnämnda tre männen, hvilka på sin tid voro och utgjorde Englands ära och stolthet. — Den sublima medelmåttans tid, som den unge Disraeli en gång häntydde på, skall kanske nu snart inträda i England.

* * *

Det torde tillåtas oss att afsluta denna skildring ur Englands nyaste historia med den karakteristik af drottning Viktoria, som för ett par år sedan stod att läsa i Appleton's Journal — Amerikas Athenæum. Den amerikanske förf. skrifver som följer: »Om man uteslutande ser på drottning Viktorias enskilda karaktär, sådan man lär känna den samma genom samtal med dem, som känna henne bäst, eller af hennes böcker eller af allt, som vi kunna veta om henne, är hon i det hela taget en karaktär, som inger en synnerligen stor aktning. Hon är visserligen ingen ovanligt stor karaktär, såsom prins Albert var, ej häller har hon den underbara manliga själ, som drottning Elisabet i så hög grad egde. Drottning Viktoria är icke en Semiramis eller en Zenobia. Hon har hvarken den sistnämndas skönhet eller den förstnämndas snille, och dock har hon varit en bättre drottning för våra dagars England än någon af de nyssnämnda skulle ha varit. Det har en gång med rätta sagts om monarkerna, att världen måste vara dem tacksam, om de undgå att blifva stora vidunder. »Det starka hvita ljuset, som skiner öfver

en tron», är ett svårt ljus att lefva i. Hade drottning Viktoria varit ett stort snille och en stor skönhet, skulle hon kunnat blifva en olycka för England. En allt för utpräglad personlighet hos en monark är icke önskvärd, men ännu mindre hos en monarkinna. Kejsarinnan Eugenie lagstiftade oinskränkt inom modets värld och bråkade sin hjärna med att uppfinna nya klädedrägter, men det är att befara, att detta stått Frankrike dyrt. Drottning Viktoria har i högsta grad passat för det sunda Englands *home-loving genius*. Engelsmännen tycka om att läsa, att hon i går var ute och gick på terrassen med prins Leopold; eller dagen förut med prinsessan Beatrice, som i parentes sagdt är den vackraste af hennes döttrar. Drottningens fläckfria vandel är den klaraste juvelen i hennes krona; detta jämte hennes oskrymtade kärlek till England, hennes hängifvenhet för sin make både under hans lifstid och efter hans död, hennes kärlek till sina barn och hennes trofasta tillgifvenhet för sina slägtingar och gamla vänner skall förblifva drottning Viktorias ära till och med då, när hennes Indiska väldes glans och härlighet icke längre ihågkommas, eller när de lysande mottagningar, som hon har i Windsor, då en kejsare är hennes gäst, eller de storartade processioner, som i London beledsaga henne då hon far till S:t Pauls berömda kyrka, ja, till och med då den sista stora processionen för henne till Westminster Abbey för att låta henne få den sista hvilan vid sidan af hennes kungliga systrar, Maria och Elisabet [1]; ja, då alla dessa härligheter hafva förbleknat på historiens blad och i människornas minnen, skall man dock minnas, att drottning Viktoria var en god kvinna, och att hon lyckligt gick igenom det förfärliga eldsprofvet, som ett hof alltid bereder, eller smickrets och ögontjäneriets farliga inflytande, och att hon motstod de farliga frestelser, som genom egandet af en så ofantlig makt kunde uppstå, utan att förlora sin eller sina undersåtars aktning.»

A. Hammarskjöld.

[1] Henrik VIII:s döttrar, hvilka båda som bekant voro regerande drottningar.

Den engelska kooperationen.

En ekonomisk tidsbild.

Om jag ber läsaren för en stund följa mig ett stycke in i Londons vanryktade East-Ends mest vanryktade kvarter Whitechapel, skall han för visso börja frukta, att jag ämnar göra honom till vittne af scener ur det mest koncentrerade och hopplösa kulturelände vår märkvärdiga civilisation kan uppvisa. Det skall jag göra en annan gång. Men nu vore meningen att i självfva East-End iakttaga en af de hoppfullaste och ur utvecklingshistorisk synpunkt sedt intressantaste ekonomiska företeelserna i samtiden. Ytterligheterna beröra hvarandra — äfven i Whitechapel.

Från vår bostad i nordvestra London färdas vi länge och väl mot öster i den kolsvarta underjordiska järnvägen. När det ändtligen hojtas »Aldgate», stiga vi ur, klättra upp för några smutsiga trätrappor och befinna oss på en gata, hvarest hus och människor se helt annorlunda ut än där, hvarifrån vi komma. Allt är torftigt och kusligt, och nästan allt är smutsigt — luften ej undantagen, som här är tung och motbjudande att inandas. Vi styra kosan uppför den lifligt trafikerade Whitechapel Highstreet och svänga af åt höger in på den smalare, af halfnakna, gulhyade Whitechapelbarn myllrande Lemanstreet. Lumpbodar, pantlånare, gårkök, små »sweating»-verkstäder och enkla handtverkarehärbergen samt en och annan »tillflykt» för utblottade israeliter och dito ensamma flickor omge oss på båda sidor och förtälja för den, som vill begagna sina ögon, hvad slags lif här föres. Men våra blickar ryckas ovilkorligen från dessa detaljer af en ny palatslik byggnad längst bort, där en järnbansviadukt skär snedt öfver gatan. På en två våningar hög stenfot höja sig ytterligare fyra eller fem våningar i rödt tegel. Ett präktigt

klocktorn skjuter upp öfver det imposanta byggnadsblocket, och högt uppe på en brandmur blänker i ofantliga förgylda bokstäfver: *Co-operative Wholesale Society.* Vi stiga in genom palatsets vackra port, trampa på ett italienskt mosaikgolf, som hälsar *Labour and wait,* stiga upp för en bred trappa med skinande mahognyräcken och växter framför målade glasfönster, och befinna oss slutligen i en vidlyftig, elegant kontorslokal liknande citybankernas. Här visa vi en introduktion från de engelska kooperatorernas nestor, hr G. J. Holyoake, och få genast en välvillig ung man till ressällskap genom den väldiga byggnadskomplexen. Och nu börjas en vandring upp sju våningar och ned sju våningar i många omgångar, hvilken lyckligtvis underlättas genom talrika hissar. Vi ströfva genom ändlösa salar med telådor, teblandningsmaskiner och tepackare. Vi vandra genom andra hallar, som dofta härligt af kakao i olika beredningstillstånd, och genom ytterligare andra, hvarest kaffe rostas, males och väges i stora kvantiteter. En gång finna vi oss omgifna af all världens specerier, en annan gång af spannmåls- och mjölsäckar, en annan åter af idel husgeråd, möbler, porslin, glas, galanteriartiklar o. s. v. Vi besöka skräddareverkstäder, skoupplag och rikt sorterade väfnadslager samt salar fulla af allt slags herrekipering. Längst ned i källaren råka vi in i en labyrint af ostar, smörtunnor och rökta skinkor — vi få till och med en titt in i de becksvarta rökhusen. Man tillåter oss ej lemna detta märkliga förrådshus, som innehåller i det närmaste alla lifvets materiela nödvändigheter, förr än vi sett de tre hundra arbetarnes och arbeterskornas luftiga och glada matsalar, hvarest de få två goda middagar för samma pris som en dålig i en restaurant; vi ledas ut på en läktare och blicka ned i en två våningar hög församlingssal med stora, af glasmålningar sirade fönster, samt med ett verkligt öfverflöd på vackra, smakfullt anbragta paneler, lister, konsoler och ornament i ett halft dussin olika träslag. De rymliga stallen, vagnsskjulen och fodermagasinen böra vi ej förbigå, ty här få vi en föreställning om hvilken ofantlig rörelse, som bedrifves i det kooperativa palatset. Dess omsättning utvidgas med hvarje månad, ja med hvarje vecka, och ehuru hufvudbyggnaden ej stått färdig mer än aderton månader, äro tillbyggnader

och lokalutvidgningar redan utförda och äfven planerade för den närmaste framtiden.

Ett intryck är orubbligt. Och det är, att vi skådat ett storartadt, lifskraftigt affärsföretag, omfattande de flesta för vårt civiliserade lif egendomliga förnödenheter. Man har sagt oss, att det är blott tredjedelen eller fjärdedelen så stort som hufvudaffären i Manchester, hvilken tillsammans med sina båda filialer i London och Newcastle representerar £ 342,360 aktiekapital, som eges af 870 kooperativföreningar; och man har upplyst, att sällskapets handelsomsättning uppgår till öfver £ 6,370,000 om året, årsproduktionen i dess verkstäder till öfver £ 242,000 samt att dess årliga bankaffärer stiga till den ofantliga siffran af £ 20,650,000. Inhämta vi så vidare, att England eger ytterligare fyra hundra kooperativföreningar af detta slag och Skottland mer än tre hundra, ha vi hört nog för att veta, att vi stå ansigte mot ansigte med en nationalekonomisk företeelse af framstående rang; och förnimma vi så slutligen, att det är lönarbetare som skapat dessa kolossala organisationer för att förbättra sin tillvaro i det bestående samhället och tillika bana väg för ett högre socialt ideal — då veta vi, att vi stå inför vår tids sociala fråga i egen person och att det ingalunda skall vara ointressant eller inopportunt att blicka djupare in i företeelsens natur och utvecklingslagar.

* * *

Den engelska kooperationen har såsom all arbetarrörelse varit utsatt för mycket olika tolkningar och omdömen. Ofta skildras den som ett mellanting mellan liberalism och socialism i ekonomien, ofta som en fredlig, praktisk, steg för steg arbetande socialism, ofta som en taktik, ett palliativmedel, tillgripet af verkliga socialrevolutionärer, och stundom som en modifikation af aktiebolagsväsendet, hvilket ibland haft till följd, att den ena arbetargruppen blifvit den andras kapitalist och att den löntagande arbetargruppen strejkat mot löngifvarne för högre löns skull. Engelska bodegare, i synnerhet de små, ha ofta sagt mycket fula saker om kooperationen — emedan de i den samma igenkänt en dödsfiende.

De ha målat den såsom den svartaste djäfvulen bland alla sociala orosmakare och ha till och med — för några årtionden sedan likvisst — organiserat knölpåkskrig mot den. John Stuart Mill däremot yttrade, att »kooperativrörelsen är den mest lofvande af alla höjningsmedel, som arbetareklassen har inom räckhåll». Och Gladstone, »the grand old man», har sagt, att »kooperationen är en härlig sak, som en hvar måste önska lycka och välgång» — och gamle Charles Kingsley försäkrade, att »han betraktade kooperatorerna som arbetarvärldens salt». Jag skulle till och med kunna anföra den lika skrifsjuke som stenrike hertigen af Argyll till kooperatorernas förmån — men denna samling af stridiga meningar räcker förmodligen till. Det vore nämligen meningen, att vi skulle bilda oss några egna meningar om fenomenet, och till den ändan är det kanske bäst att slå in på den historiska vägen — om ock i all korthet.

Kooperationen började på den bedröfliga tiden, säger dess utmärkte historieskrifvare G. J. Holyoake, då de engelska arbetarne lefde i svartaste okunnighet och arbetade utan skälig lön, då kronan tog deras kroppar för slagfälten, kyrkan fjättrade deras själar och staten lade beslag på en lejonpart af deras knappa inkomster. Det var i vårt århundrades första decennier .... den tid då det engelska proletariatets martyriologi ökas med några verkligt fasansfulla blad. Inom de stora textilindustrierna bröt maskin- och ång-eran in som en syndaflod, hvilken öfver höfvan brutalt vräkte kring sig »människomaterialet». Och när ändtligen efter fruktansvärda slitningar allt lämpat sig efter hvartannat, när folkstock, kapital, maskiner, handel, penning- och kreditväsen samt lagstiftning ändtligen omändrats i den riktning de nya produktionsförhållandena kräfde, då hade man den storslagna industriela jubeltid, som alstrar allt — utom ett belåtet, tryggt existerande, med skäliga höjningsmedel utrustadt arbetarstånd. *Missnöje* inom den engelska arbetarvärlden har sålunda icke saknats en dag under vårt sekel — om man kanske undantar några få, med hemska krisår interfolierade blomstringsår, omedelbart efter frihandelns införande. Frukten af detta missnöje har varit agitation af hvarjehanda slag: chartism, kooperation, kristlig socialism, trades-unionism,

radikalism m. m. Och vigtiga arbetarskyddslagar samt kolossala kooperativa och fackliga arbetarorganisationer framstå i denna dag som agitationens resultat. Kampen för tillvaron åstadkom ett slags naturligt (eller rättare kulturligt) urval bland agitationsprogrammen och modifierade dem, så att de ofta slutade med att bli något annat än de varit från början. Så gick det »kooperationen», som haft sitt patriarkaliska, sitt socialistiska, sitt revolutionära och närvarande fredligt progressiva stadium.

Den i Wales födde, men i Skottland hufvudsakligen verksamme Robert Owen var engelska kooperationens fader. Han var entusiast och filantrop i en upplyst despotisk tid. Sin kommersiela karriär började han som bodbetjänt i en kortvaruhandel och avancerade ända till delegare i stora bomullsfabriker i New Lanark. Han var ett stort original, och sin obändiga världsförbättrarevurm manifesterade han på ett så nymodigt sätt, att allas ögon riktades på honom. Han kom nämligen på den idéen att bilda sina arbetares själar och samtidigt ha ett öga till deras lekamliga välfärd — och, hvad mer var, han lyckades i denna sin vackra utopi. »Aldrig har något socialt experiment lyckats så väl som det i New Lanark», skref han själf till en berömd statsman, »och det ehuru det började och utfördes i strid mot mänsklighetens äldsta och starkaste fördomar. Under 29 år redde vi oss utan magistrat, domare eller lagkarlar, utan lagligt straff, utan fattigskatt, och vi hemsöktes hvarken af superi eller religiösa fejder, vi minskade arbetstiden, uppfostrade alla barnen väl, förbättrade storligen de äldres lefnadsvilkor *och inhöstade en ren vinst på 5,400,000 kronor.*» Detta var business, icke blott upplyst despoti. — Owen var nämligen icke ännu kommunist som Fourier, Baboeuf, Cabet, St. Simon och andra af dåtidens eldsjälar. Samtidens beundran var därför ohejdad. Owen blef så fashionabel som aldrig en socialrevolutionär förr eller senare; han togs till råds af alla Europas mäktiga och blef intim vän med epokens andliga elit. Detta hände sig mellan 1810 och 1820. Senare blef Owen emellertid generelare och radikalare i sina vyer, och de fina bekantskaperna drogo sig hastigt undan — så när som på en: den nuvarande engelska drottningens fader. Den

entusiasm, som släppt de förnäma, grep nu de ringa och betryckta. Intill 1830 växte det upp 250 kooperativa arbetarförbund med 3- till 400 saluställen. »Kooperationen» bestod framför allt i hvarjehanda försök att göra arbetarne till sina egna kapitalister både i produktion och handel — särskildt i det senare hänseendet. Följde så från 1830 till 1844 rörelsens »socialistiska period»: de nya ideerna om arbetarnes emancipation från privatkapitalisten berusade; man fantiserade, skematiserade, skref otaliga broschyrer, publicerade nästan lika många kortlifvade tidningar och höll otaliga kongresser. Efter detta hetsiga teoretiserande råkade det praktiska arbetet i lägervall. Nästan alla de 250 kooperationsförbunden gingo sönder mot slutet af 1830-talet. Kanske hade chartiströrelsens vilda vågor en andel i förstörelseverket, ty de gingo nu som högst, och åtminstone *en* väldig chartistagitator förklarade, att »charten» representerade icke blott ett politiskt spörsmål, utan äfven en »knif-och-gaffel-fråga». Och härmed är Robert Owen ur sagan. Han hade satt sinnena i väldig rörelse, hade demonstrerat sina teser genom vällyckade experiment, hade slagit kring sig med fruktbara ideer i talrika publikationer — men att börja den fas af rörelsen, som skulle föra rakt till bestående framgång, det var ej honom förunnadt.

Detta var förbehållet några utfattiga väfvare i byn Rochdale, hvilka 1844 grundlade en salubod för specerier och korta varor på den principen, att aktieegarne blott fingo 5 % samt den öfriga vinsten delades bland *kunderna* i proportion af deras inköp. Kursiveringen antyder, hvilken den trollformel var, som här öppnade portarna till ett nytt fruktbart fält för social organisation och utveckling — saken afsåg rätt och slätt social hushållning och besparing genom *köpmansståndets afskaffande.* Det var en stor idé och en stor idé för en fjärran framtid — ej blott för dagen. Allt det kunna vi nu säga efter fyratiofem år, omgifna som vi äro af nya, oväntade sociala fenomen, som sprida ljus både öfver det förgångnas mening och framtidens sannolika lynne. Men de hungriga väfvarne i Rochdale anade mycket litet. Det har nyligen anmärkts, att, om de anat, att deras kooperativbod efter blott 45 år skulle betala sina kunder £ 33,605 i

nettovinst, skulle det privatkapitalistiska vinstbegäret ha bemäktigat sig äfven dem, stackars lönarbetare, och de skulle »visligen» ha aktat sig för att »dela vinst» med kunderna — skulle, med andra ord, »visligen» ha aktat sig för att bli de stora banbrytare, för hvilka de nu erkännas.

Våra Rochdale-banbrytare reserverade $2^1/_2$ % af vinsten för undervisning och propaganda. Kredit gafs icke, och kunder samt aktionärer uppmuntrades att sätta in alla sina utdelningsposter i grundfonden till affärens förkofran. Genom att hålla sig med salubodar själfva — distributiv kooperation — tillegna sig arbetarne (eller kanske rättare: behålla i sina fickor) den handelsvinst, som eljest går till hela härskaran af mellanhänder, krämare och köpmän. Och de rädda sig från alla de hygieniskt och estetiskt samt moraliskt menliga följderna af att konsumera förfalskade, usla varor. Då dessa kooperativa handelsbodar, i hvilka kunderna alltid[1] äro aktionärer, blifvit stora och talrika, sammansluta de sig till grundandet af storartade engrosaffärer, som direkt från producenterna och i enorma kvantiteter köpa alla de varor, salubodarna hålla. Det var Londonfilialen af en sådan kooperativ engrosaffär, som läsaren och undertecknad nyss besökte i det ruskiga East-End. Denna Cooperative Wholesale Society har flera egna ångare, som gå på kontinenten, egna kontor i fastlandets vigtigaste hamnstäder, och under det *halfår*, som slutade med december 1888, importerade den samma direkt från Danmark för £ 298,208, från Frankrike för £ 31,332, från Tyskland för £ 130,430, från Holland för £ 21,739 samt från Sverige för £ 36,602 — sammanlagdt för 9,329,600 kronor.

Då Rochdale-boden började 1844, hade den 28 medlemmar, £ 28 kapital och gjorde ingen vinst. Följande år hade den 74 medlemmar, £ 710 kapital och gjorde £ 22 vinst. 1876 voro dess medlemmar redan 8,892, dess kapital £ 254,000 och vinst mer än £ 50,500. 1888 hade Rochdales tre kooperativföreningar 16,493 medlemmar, £ 410,904 aktiekapital,

[1] Ingen social företeelse är »ren». Det fins äfven några exempel på halfkooperation: »kooperativa magasin», i hvilka kunder och aktionärer ej äro alldeles sammanfallande begrepp och en del kunder ej ha någon andel i vinsten.

£ 11,006 lånkapital, £ 6,221 reservfonder och £ 49,736 nettovinst. Kooperativföreningen i Leicester hade 1888 7,713 medlemmar, £ 59,902 aktiekapital och £ 8,774 nettovinst; föreningen i Derby 5,531 medlemmar, £ 83,874 aktiekapital och £ 14,176 nettovinst. I Leeds fans 1888 en förening af 25,218 kooperatorer, egare af £ 263,417 aktiekapital, hvaraf de hade £ 71,109 nettovinst. Föreningen i Huddersfield gjorde samma år £ 37,275 nettovinst med £ 130,765 aktiekapital; den har 8,843 medlemmar. I östra Skottland finnas 32 föreningar, som 1888 hade 26,721 medlemmar, egde £ 169,228 aktiekapital och gjorde £ 118,730 nettovinst o. s. v.

Följande tabell å nästa sida visar kooperationens financiela ställning i England och Skottland från 1883 till 1887 enligt officiel statistik.

Wales hade 1885 36,820 kooperatorer, hvilka med ett aktiekapital på £ 64,862 gjorde en omsättning på £ 239,416 samt en nettovinst på £ 26,580. Irland hade samma år 9,879 kooperatorer med £ 8,773 aktiekapital, £ 24,754 omsättning och en vinst på £ 2,008. Enligt kongressrapporten af 1889 voro Storbritanniens samtliga kooperativföreningar 1,464 [1] med 992,428 medlemmar (representerande mellan tre och fyra millioner medborgare). Deras aktiekapital belöpte sig till 187,081,092 kr., deras lånekapital till 43,357,844 kr., deras reservfonder till 9,618,984 kr., deras försäljbara lager voro värda 78,791,886 kr., deras fastigheter 88,087,662 kr., och de sålde under året (1888) för 661,230,810 kr. varor samt gjorde därvid en nettovinst af 61,459,326 kr. — Under 25-årsperioden 1861—1886 beräknades de engelska kooperatorernas omsättning ha uppgått till nära 6 milliarder 500 millioner kr. — ett lummigt träd af det blygsamma utsädet i Rochdale 1844.

För att bringa sammanhållning, enhetlig taktik och alla de fördelar, som äro egendomliga för stora organisationer, åt de talrika kooperativföreningarna, bildades 1870 »The Cooperative Union», som nu omfattar öfver 700 föreningar i

---

[1] Egentligen gälla de följande siffrorna blott för 1,419 föreningar, emedan 45 underlåtit att afgifva rapporter.

	1883.		1884.		1885.		1886.		1887.	
	England.	Skottland.	England.	Skottland.	England.	Skottland.	England.	Skottland.	England.	Skottland.
Föreningar, som existerade vid årets slut	1,029	288	1,002	297	1,036	306	1,076	320	1,162	331
Medlemmar vid årets slut	576,477	104,343	736,252	112,472	681,482	121,386	702,974	131,269	756,857	139,293
	£	£	£	£	£	£	£	£	£	£
Aktiekapital vid årets slut	6,871,590	620,535	7,491,277	704,953	8,007,026	784,875	8,400,176	888,535	8,822,436	987,347
Lånekapital » » »	1,165,956	372,488	1,254,476	462,474	1,297,786	529,118	1,401,000	598,430	1,403,962	640,242
Varor, sålda under året för	23,583,503	4,482,306	24,571,298	4,700,060	24,723,285	5,134,640	25,531,593	5,691,001	26,796,506	5,877,522
Nettovinst under året	1,928,563	393,570	2,199,801	457,595	2,357,685	523,823	2,450,490	554,254	2,474,264	593,531
Minus förlust	2,075	2,647	4,610	879	3,411	117	4,657	1,088	6,681	1,313
Användt för bildningsändamål	14,869	885	17,966	1,071	19,257	1,338	18,368	1,438	19,491	1,673

Anm. I följd af prisväxlingarna motsvara ej proportionerna mellan dessa siffror alltid proportionerna mellan de förnödenhetskvantiteter, som de representera. Sålunda förhöll sig samtliga kooperativföreningars omsättning 1883 till deras omsättning 1887 såsom £ 29 millioner till £ 34 millioner i *penningar* uttryckt — men, enligt professor Marshall, den verkliga förnödenhetsqvantiteten 1883 till den för 1887 däremot som 36 millioner till 50 millioner. De starkt sjunkande priserna hade sålunda i detta fall låtit omsättningens tillväxt förefalla mycket *mindre* än den verkligen var.

hela riket och verkar genom ett utskott, kalladt »The Central Co-operative Board». Detta sistnämndas arbete består i att organisera och propagera kooperationen öfver hela landet förmedelst konferenser och möten af olika slag. Årligen hålles en stor kongress, för hvar gång i en ny ort. På dessa kongresser möta hundratals brittiska arbetare i egenskap af representanter för tre fjärdedels million kooperatorer, och här diskuteras med brinnande ifver alla kooperativrörelsens lifsfrågor. Storbritannien är uppdeladt i sex stora kooperativa sektioner: Midland, Northern, North Western, Scottish, Southern och Western Section. Hvarje sektion leder oafhängigt sina egna inre affärer och afger rapporter till »The Central Board», som i sin ordning årligen rapporterar för kongressen. De sex stora sektionerna äro uppdelade i talrika distriktassociationer med särskilda sekreterare och kommitéer. Denna centraliserade organisation har, utom den enhet och kontroll, som äro oundgängliga i så kolossala affärsföretag som de kooperativa, äfven inbragt kooperatorerna en del lagliga ekonomiska rättigheter af stor betydelse, som de eljes skulle ha saknat. »The Central Board» har emellertid äfven sin propagandistiska och bildande uppgift. Det utger en stor väl redigerad, i 32,000 exemplar utkommande veckotidning: »The Co-operative News and Journal of Associated Industry» samt ett hundratal af många framstående personer skrifna kooperativa broschyrer och flygblad — af hvilka undertecknad nu har framför sig öfver nittio. Vidare utger »the Board»: en handledning i bokhålleri för kooperativföreningar, anvisning för kooperativa räkenskapskontrollörer, The Co-operative Directory, The Model Pass Book, The Industrial and Provident Societies' Act 1876, en större handbok för kooperatorer, hvilken framställer kooperativrörelsen som del af en stor social utvecklingsprocess, vidare mönsterregler för distributiva och produktiva föreningar och slutligen årskongressernas rapporter, som äro stora kvartvolymer på omkring 150 sidor med fintryckta tvåspaltiga sidor och vimla af intressanta diskussioner och dito statistiska tabeller. För 1884—5 voro »the Central Board's»

utgifter:

	£	s.	d.
För kongressen	286	3	6
» centralkomitén	85	3	4
» konferenser	63	9	5
» tryck, publikationer, postporto och annonser	1,008	14	—
» löner	683	12	6
» hushyra, gas, vatten, städning	96	16	7
» hvarjehanda	121	9	—
Inom de sex sektionerna tillsammans	948	7	3
Summa £	3,293	15	7

Detta är ej dyr regering. Det är mer än tre fjärdedels million familjer, som betala dessa 59,000 kronor för ekonomisk centralledning och agitation, under det att den ekonomiska princip, i öfverensstämmelse med hvilken denna centralledning verkar, i det närvarande samhället inbringar dem bortåt 60 millioner kronor i årlig nettovinst.

Denna kolossala, genom distributiv kooperation erhållna »vinst» antyder tillvaron af en, under våra vanliga samhällsförhållanden uppstående, sannolikt ännu större nationalekonomisk *förlust*. För den som ännu ej fått en aning om, hur oerhördt slösaktigt — slösaktigt med människokraft, råmaterialier och kapital — vårt bestående ekonomiska system är, böra de kooperativa siffrorna vara en uppenbarelse. De bevisa nämligen ej upptäckten af något socialekonomiskt undermedel, utan blott af ett socialekonomiskt slöseri, som det är ytterst lätt att utrota, som t. o. m. utfattiga lönarbetare kunna befria sig från, och som den förmögna engelska medelklassen redan för länge sedan funnit för godt att delvis befria sig från [1]. Kooperationen har visat, att mindre än 4,000 *fattiga* engelska arbetarfamiljer betala mer än 180,000 kronor årligen åt de krämare, som förse dem med de tarfliga dagliga lifsför-

[1] Genom de bekanta, nästan alla kända förnödenheter innehållande varumagasinen på aktier, af hvilka »The Civil Service Stores», »The Army and Navy Stores», »The Unior Army and Navy Stores» m. fl. äro ryktbara. Bourgeoisien har här uttagit ett godt steg till att göra sig till sin *egen* köpman och bodegare.

nödenheterna — såsom ren handelsprofit. Följande kooperativa statistik bevisar detta:

Stad.	Antal medlemmar i dess kooperativ-association.	Årlig nettovinst.
Annfield	2,000	£ 13,000
Crewe	3,000	» 18,000
Dalton	2,916	» 11,213
Dunfermline	3,111	» 14,163
Failsworth	3,960	» 14,421
Hawick	2,034	» 12,605
Middlesboro'	3,472	» 10,578
Pailsley	2,136	» 10,640

o. s. v.

Men äfven vanlig borgerlig statistik bevisar samma sak. Enligt Londons »Post Office Directory» för 1877 funnos i det postala London af 22 olika slags bodar tillsammans 26,900 bodar *fler* än som kräfts, för att hvarje medborgare skulle haft en af hvart slag inom 600 meter från sin bostad samt dessutom en krog inom 300 meters afstånd från sitt hus. För hvarje hundratal bodar, som *behöfdes* enligt denna högst frikostiga beräkningsgrund, fans det 251! Detta skulle ej vara kaos och nationalekonomiskt slöseri? Kooperatorerna äro helt enkelt de engelska medborgare, som hittills lyckats inse detta och rädda sig genom förnuftig och rättvis *organisation* af distributionen. Socialt sedt, bilda kooperatorerna så till vida verkligen en stat i staten och på samma gång en vacker prototyp för kommande former af samhällslifvet.

»Kooperation i handeln (distribution) är besparing, civilisation och utveckling — konkurrens i handeln är misshushållning, ökadt elände för de fattiga och en hämsko på den civilisatoriska utvecklingen», säger en kooperator i Manchester, hvarest den engelska kooperationen har sina kolossala hufvudkvarter. Således: mot ingen mindre storhet än den »liberala» ekonomiens afgud »den fria konkurrensen» och i ingen mindre ort än »Manchesterskolans» eget Manchester har man gjort ett stort och onekligen mycket framgångsrikt uppror. Det låter ju betänkligt — för dem som äro så efter sin tid,

att de tro att »laisser-faire»-systemet är enväldigt på John Bulls ö.

Efter alla dessa allmänna uppgifter skall det kanske intressera läsaren att höra, hur de olika kooperativorganisationerna arbeta i detalj. Om vi börja med handelsbod-föreningarna, är följande en sammanställning af deras vigtigaste regler:

Hvem som hälst kan bli medlem.

En inträdesafgift af 90 öre erlägges.

Medlemmarne kunna betala sina aktier i poster från 25 öre i veckan samt med ännu större lätthet genom att insätta delar af sina profiter.

Hvarje medlem har en röst, oberoende af hur stor aktieegare han är.

Aktieteckningen är alltid öppen, så att aktierna alltid stå al pari.

Nästan allt aktiekapital kan uttagas igen, så att 20 eller 40 kronor är det högsta rörliga kapital, man fordrar att en medlem skall ha i affären.

Kapitalet får icke mer än 5 %.

Hvarje medlem kan väljas till ämbete.

Medlemsmöten hållas hvar tredje, stundom hvarje månad.

Utskotten öfvervaka de i affären anstälda personerna.

Varorna säljas till samma priser som hos grannskapets mer ansedda bodegare.

Sedan afdrag gjorts för det fasta kapitalets afnötning, för bildnings- och uppfostringsändamål och för ränta, delas nettovinsten bland medlemmarne i proportion af deras inköp.

I många fall få bodbiträdena andelar i proportion af sina löner.

Biträdena åtnjuta i allmänhet bättre behandling och betalning än i privatkapitalistiska bodar.

Hvad engrosaffärerna beträffar, äro de organiserade på följande sätt:

Aktierna äro alla öfverförbara och ge 5 %.

Blott kooperativföreningar kunna vara medlemmar eller verkställa inköp.

Hvarje aktieegande förening måste köpa aktier i engrosaffären uti proportion till sin storlek.

Inträdesafgiften är ringa och krediteras på aktiekontot.

Då en förening önskar upphöra att vara medlem, kunna dess aktier öfverföras al pari, utan kostnad eller besvär, genom engrosaffärens förmedling.

Föreningarnas andelar i förvaltningen stå i proportion till deras storlek.

För öfrigt ha de samma rättigheter i alla angelägenheter.

Varorna säljas till priser, som fördelaktigt kunna uthärda jämförelsen med privata engrosaffärers.

Efter afdrag för kapitalränta, det fasta kapitalets afnötning och reservfonden, delas nettovinsten mellan föreningarna i proportion af deras inköp. Om deras aktier ej äro till fullo betalade, krediteras dividenden på aktiekontot. Eljest kan dividenden alltid utfås.

Kvartalsmöten hållas, till hvilka föreningarna sända delegerade.

Utskotten kontrollera alla anstälda.

* * *

Detta var nu allt distributiv kooperation, handelskooperation — till skilnad från kooperation i produktionen, som också försökts, ehuru hittills utan stor framgång. Densamma anses af nästan alla ledande kooperatorer för ett, samhälligt sedt, ännu vida vigtigare spörsmål än distributivkooperationen. Många hålla före, att produktiv-kooperation alls intet annat är än socialism af klaraste vatten. Den samma är i alla händelser för närvarande de engelska kooperatorernas *stora* ideal, deras käraste framtidsdröm och den på deras kongresser och i deras press mest debatterade af alla frågor.

I augusti förra året firade kooperatorerna en stor och glänsande »nationalfest» i Kristallpalatset utanför London. Med festen var förenad en kooperativ varuutställning, som lemnade rätt goda bidrag till frågans historia. Där fans t. ex. ett stånd med yllevaror: strumpor, underkläder, västar, tyg för ytterkläder o. s. v., allt af engelsk ull och förträffligaste kvalitet; det var William Thomson & Sons, Huddersfield, en gammal firma, som nyligen förvandlat sig i en industriel association. Lån- och aktiekapital på 5 %; 10 % af profiten läggas till en reservfond, tills denna uppgått till 10 % af

kapitalet; af återstoden tillfalla $^5/_9$ arbetarne i form af aktier och i proportion af deras löner, under det $^4/_9$ användas efter förvaltningskomiténs beslut till belönande af särskilda tjänster samt till koncessioner åt kunder. Arbetarne äro valbara till förvaltningskomitén, och 86 af dem ega aktier i företaget.

Ett annat exempel: »The Hebden bridge fustain manufacturing cooperative Society, limited», som tillverkar allehanda finare bomullstyger, grundades 1870 af några fattiga väfvare, hvilka sammansköto 3 pence i veckan hvardera såsom nödhjälpsfond och slutligen kommo på idén att bilda en produktionsassociation. Af förtjänsterna på extra arbete i hemmen — utom fabrikstimmarna — bildades ett blygsamt aktiekapital, med hvilket dessa ihärdiga arbetare började arbeta i egen verkstad, sedan de slutligen lemnat fabriken. 1874 representerade den nya anläggningen redan ett värde af £ 7,000, och nu uppgår dess kapital till £ 17,857, hvaraf 8,029 egas af 168 kooperativa distributivassociationer, £ 2,398 af de 200 arbetarne samt £ 7,400 af andra individer. Kapitalet erhåller $7^1/_2$ %, med undantag af de nya aktierna, som blott få 5 %; återstoden delas på arbetarne i förhållande till deras löner och på konsumenterna (som till tre fjärdedelar äro kooperativföreningar) i förhållande till deras inköp. Arbetarnes anparter börja ej utbetalas, förr än de hunnit köpa aktier till ett minimivärde af £ 20. I en del af dessa produktivassociationer tillfaller halfva profiten kapitalet och resten arbetet — i andra erhåller arbetet hälften, under det den andra hälften delas mellan kapital, reservfond och kunder. Merendels äro alla arbetare aktieegare, och stundom — såsom t. ex. fallet varit med skomakare och kedjesmeder — hafva kooperation och fullständig *selfemployment* varit ett medel för arbetarne att undgå verkliga svältlöner.

1885 existerade ej fullt 50 produktivassociationer af detta slag i Storbritannien, men 1888 redan 80 med 23,451 medlemmar, £ 544,953 aktiekapital, £ 243,196 lånkapital, £ 21,981 reservfonder, £ 1,718,055 omsättning och £ 66,009 nettovinst för året. Af dessa 80 föreningar bedrifva fem jordbruk, en skeppsbyggeri, elfva skomakeri, två byggnadsverksamhet, två urmakeri, en kedjesmide, två spiksmide, en bokbinderi,

åtta mjölnaraffär, två cigarrfabrikation, två kakaofabrikation, en hattmakeri, fyra boktryckeri, två bleckslageri, en knifsmide, femton väfnadsindustri och ett ovisst antal äro sömmerskeförbund, o. s. v. Tjugusex jordbruksföretag, som stå i förbindelse med distributivföreningar, kunna äfven räknas hit [1]. De engelska och skottska kooperativa engrosaffärerna bedrifva dessutom en egen produktion, hvars kapital uppskattas till £ 129,597, omsättning 1888 till £ 303,296 samt nettovinst till £ 13,497.

All denna sträfvan att genom sparsamhet, öfverarbete eller distributivkooperation förvärfva eget, kooperativt kapital och sedan producera kooperativt, utan privatkapitalist, är, som man vid hvarje närmare granskning af de ifrågavarande sällskapens rapporter tydligt ser, blott mycket ofullkomligt genomförd — den praktiska nödvändigheten i vårt privatkapitalistiska samhälle kräfver otaliga kompromisser. Här öfvergår nämligen det kooperativa idealet i det socialistiska — en omständighet med hvilken, efter hvad jag af framför mig liggande tal och afhandlingar kan se, män som Holyoake och kooperatorernas generalsekreterare hr E. Vansittart Neale äro fullt förtrogna. Små kommuner, som socialistiskt producera allt hvad de behöfva för egen räkning, »som icke ha några mellanhänder att betala och öfver hufvud intet att betala med undantag af skatterna till det land, i hvilket de existera», synas vara deras ideal — ej centraliserad socialism. Kooperatorerna äro ett slags själfhjälpssocialister. De acceptera ej socialisternas historiska deduktion och mekaniska uppfattning af samhällsutvecklingen. De — det vill säga de ledande och teoretiskt själfständiga kooperatorerna — *tro* på den kooperativa produktionens förmåga att, utan våldsamma skakningar, utan expropriering, så småningom socialekonomiskt detronisera privatkapitalet och ersätta det med kooperativt kapital. »När den stora majoriteten af rikets arbetare tänker som vi, då är stunden kommen . . .» resonnera de.

* * *

[1] För jämförelsens skull kan tilläggas att, frånsedt jordbruket, Tyskland 1887 egde 144 produktiva kooperativförbund, Paris 1885 68 dylika, Italien 1885 30 samt Österrike 1881 39.

På sin sista kongress i Ipswich den 10 och 12 juni detta år hade kooperatorerna en akademisk ekonom, professorn i nationalekonomi vid Cambridges universitet A. Marshall till president. Han framhöll i sitt helsningstal följande punkter: att producera präktiga människor, ej blott präktiga varor, är slutmålet för all värdig social sträfvan. Blott den, som icke inskränker sig till att arbeta för sig själf eller sin familj, utan städse samverkar med sina medborgare för ett stort mål, kan sägas föra ett fullständigt, sundt lif. Däraf att eganderätten till samhällenas kapital för närvarande icke ligger hos de stora massorna, uppstå materielt elände och intellektuel tillbakablifvenhet — samt framför allt ett fruktansvärdt slöseri med arbetareklassens förmögenheter för högre verksamhet, hvaraf resultatet är en oerhörd förlust för samhället. Arbetarne äro visserligen nu de socialt svaga, men de äro talrika, och organiserade bli de mäktiga och kunna väl åvägabringa sin emancipation från den nuvarande, kulturfiendtliga afhängigheten under de kapitalegande kasterna. Dessa upphöjda ideer — fortsatte professorn — äro gemensamma för flera socialreformatoriska strömningar i samtiden, men hos kooperatorerna hvila de framför alt »på en bred basis af tålmodig sträfvan och praktisk visdom».

Jag har emellertid mer än en gång sett, att hängifna partigängare på de kooperativa kongresserna klagat öfver att hos nio tiondedelar af alla kooperatorer denna »tålmodiga sträfvan och praktiska visdom» yttrar sig i en mycket hänsynslös och, från kooperativ synpunkt, ytterst principlös jagt efter feta dividender. Det är faktiskt, att de stora kooperativa engrosaffärerna af idel penningegirighet underlåtit att befordra de kooperativa produktivföretagen samt att de framkallat strejker för högre lön bland sina egna arbetare. Då distributivföreningarna insätta sina öfverflödiga kapital i kooperativa produktionsföretag, taga de ofta 10, 15 och 20 procent, under det att arbetarne få blott fjärdedelen så mycket eller intet alls mer än sina vanliga löner. Produktivassociationerna ha till fyllest ådagalagt sin existens- och utvecklingsförmåga, och kooperatorerna hafva i sina jättelika engrosaffärer det allra närmast liggande och allra kraftigaste medlet att befordra dem till snabb uppblomstring — men något

sådant har ännu ej händt i nämnvärd utsträckning. Ledarne tala och skrifva ifrigt för saken — men den tycks ej tilltala »den praktiska visdom», som för närvarande är gängse bland massan af kooperatorer.

Sannolikt skall det nu ytterst i förgrunden framträngande spörsmålet om organiseringen af kooperativ produktion bilda en vändpunkt i de engelska kooperatorernas historia. För det dråpliga, hoppgifvande verk, de hittills utfört, har man kanske framför allt att tacka en, i förhållande till den gifna ekonomiska utvecklingen absolut riktig grundidé. Spörsmålet är nu, om de skola kunna fortsätta att vara framtidens män, såsom de varit det förflutnas; om deras »praktiska visdom» skall tillstädja dem att fatta och att eldas för *nästa* progressiva ekonomiska stora idé, d. v. s. för den som harmonierar med våra dagars iltågssnabbt framrusande samhällsutveckling. De ej längre absolut nya sociala företeelserna, som vi kalla kapitalistsyndikat, ringar, trusts, corners, monopolbolag o. s. v. synas bevisa, att den privatkapitalistiska konkurrensens afskaffande inom produktionen och dennas förande på väsentligt kooperativa principer icke blott redan är en möjlighet, utan en ren nödvändighet, så vida ej den fria privatkapitalistiska konkurrensen skall föra oss in i ohållbara kulturförhållanden. Och denna företeelse har dessutom visat, att högst väsentliga inskränkningar i privatkapitalisternas, för oumbärliga ansedda, funktioner kunna företagas . . af dem själfva. Hvad skola då ej kooperatorerna kunna göra?

Inom den socialreformatoriska och socialrevolutionära världen existerar otvifvelaktigt nu en hetare »kamp för tillvaron» mellan de olika partierna än någonsin förr. Och det program kommer väl att segra, som korrektast lyckats formulera den omedelbara framtidens utvecklingskraf. Högsta mått af »praktisk visdom» är härvid lika med högsta mått af genomträngande framtidsblick. Kanske det i borgerlig engelsk mening praktiska lynnet ej härvid är det rätta. Världshistorien är full af poetiskt storslagna »under», hvilka en prosaisk kälkborgarsjäl aldrig skulle ha anat i förväg, än mindre hänförts af.

London på hösten 1889.

Gustaf F. Steffen.

Om Meiningarnes gästspel i Stockholm juni 1889.

Den hertigliga Meiningska hofteatern började sitt gästspel å Svenska teatern i Stockholm under stora förväntningar från allmänhetens sida. Vi svenskar hafva under de senaste årtiondena blifvit vana vid att hvad de stora landen ega bäst i scenisk konst och musik så småningom funnit vägen äfven till oss. Då det gält den ene eller andre artisten, har detta emellertid ofta ej inträffat förr, än han eller hon redan lemnat sin kulmen bakom sig, antingen så att ungdom, fägring, stämmans klang o. s. v. börjat försvinna, eller så, att den ursprungligen stora och sanna originaliteten börjat stelna i manér. Meiningarnes stora rykte löper ej någon dylik risk att ej kunna rättvisligen bekräfta sig på grund af tidens härjningar. Deras storartade uppsättningar af dekorationer och rekvisita blifva ej så lätt medtagna, och blifva de det, så finnas medel att skaffa nytt i stället, och det beundransvärda samspelet, den kraftiga verkan af folkscenerna öfvergår som en tradition från den ena åldersklassen af sujetter till den andra utan att, tills vidare åtminstone, visa några anlag att stelna och blifva meningslösa. Och det rykte, som föregått Meiningarnes besök här, har ju i synnerhet, ja uteslutande haft att tala om dessa sidor af deras föreställningar. I Stockholm bekräftade de nu enligt publiks och kritiks enstämmiga loford detta rykte, de knöto ännu en lager i sin krans, kunna hädanefter visa på ännu en hufvudstad, som bragt dem sin entusiastiska hyllning och vill blanda sin stämma i den stora lofkören.

Här som så ofta annars har emellertid ryktet ej talat sant eller rättare ej sagt hela sanningen. Vore Meiningarne ej annat än en teatertrupp, hvars ledare har penningar och insigter nog för att göra uppsättningarna lysande och trogna samt sätta lif i statistmassorna, då vore deras prestationer

mycket granna och ganska intressanta att skåda, men man ginge ej afton efter afton med oförminskadt nöje för att hafva en verklig konstnjutning.

Deras höga mål är en mönstertrupp, som gifver den klassiska repertoaren (framför allt Schiller och Shakespeare) på ett sätt, som gör, att dessa gamla, delvis för moderna ögon odramatiska stycken komma till sin fulla rätt. Detta är en stor uppgift, och framför allt det är en konstnärlig uppgift af långt högre rang än all utstyrsel och samspel kunna erbjuda. En mönstertrupp, ej så att förstå, som vore allt hos dem så fulländadt, att den eller den sidan af en scenisk föreställning ej kan tänkas bättre. En trupp af 85 personer kan ej räkna endast första klassens konstnärer, ej ens kunna sådana där finnas till alla mera betydande roller; äfven den störste konstnär har sina inskränkningar, som blifva mera märkbara i den ena än den andra rollen. Den sceniska framställningskonsten är så rik, den har så otaliga medel, hvarigenom den verkar; detta utgör dess största styrka, men häri ligga ock dess största inskränkningar. Det gäller nämligen att riktigt afväga verkningarna af alla de olika momenten i en scenisk framställning, så att intet skrymmer och intet saknas. Och den högsta möjliga grad af denna förmåga att afväga, ordna och leda de olika momenten (hvilket äfven plägar kallas *regie*) är det, som skapar en mönstertrupp i den bemärkelse af ordet, som detta eger, då Meiningarne så vilja nämna sig själfva. I Meiningarnes uppfattning af ordet regie, eller som de kalla det »Inscenirungskunst», ligger intet nedsättande af de öfriga momentens vigt och betydelse, af den egentliga skådespelarekonsten, af de olika artisternas förmåga att individualisera olika roller, ty de mena med detta ord ingalunda något blott tapetserarearbete, de vilja att regissören skall befatta sig med alla delar af den dramatiska framställningen lika mycket som med den rent sceniska utstyrseln. Att detta ej behöfver leda till schablonmässighet eller brist på omväxling och individualisering af de framstälda typerna, det hafva Meiningarne själfva visat oss genom sådana figurer som *Carl Weisers* Brutus, Shylock, Illo och Franz Moor, *Wilhelm Arndts* Graziano, Isolani och Stauffacher, *Victor Kutscheras* Carl VII, Max Piccolomini och

Cozinsky samt *Leopold Tellers* Cassius, Raoul, Aragonien, Buttler och Malvolio. Där dessas framstående skådespelaretalang saknades, hos de medlemmar af truppen, som ej egde förmågan att gå upp i skilda roller och individualisera dem, märktes naturligtvis mer af instruktionen, hvilket hade den ofta omtalade följden, att de mera framstälde en tidsbild än en lefvande individ; men härutinnan tror jag, att instruktionen ingalunda stått i vägen för den fullt själfständiga framställningen, utan blott, där denna varit otillräcklig, förmått sätta något annat i stället.

Detta är dock ej det vigtigaste sättet för en dylik regies ingripande i skådespelarnes framställning. Dess förnämsta uppgift är därvidlag att framkalla denna märkvärdiga *stämning,* som trogen mot styckets, tidens och de olika scenernas växlande karaktär, hvilade öfver alla deras föreställningar. Om jag tänker mig andra akten af Julius Cæsar gifven i samma vackra dekoration med lika trogna kostymer och lika goda belysningseffekter, som här användes, af kanske ännu bättre skådespelareförmågor, som på det hos oss vanliga viset läst in sina roller hvar och en för sig och repeterat — ej scenen utan de skilda rollerna enligt olika uppfattningar, så kunde resultatet aldrig blifva något sådant som denna sammansvärjningsscen, där Brutus och hans vänner tränga sig samman i skuggan af ett stort träd, och replikerna falla i korta, bestämda hviskningar, liksom dolkar, som bakifrån lyftas mot Cæsar.

Detta framställningssätt är kanske, strängt taget, ej samvetsgrant realistiskt, ty i Bruti trädgård inom stängda portar behöfva de ej frukta att blifva sedda eller hörda klockan 3 på natten, men det är utomordentligt väl på sin plats, därför att det nu gör ett så djupt oförgätligt intryck, som bättre än något annat sätt att gifva denna scen förbereder åskådaren på hvad som är i görningen. Och denna stämning, denna tonart, i hvilken en scen spelas, den måste härleda sig från *en* konstnärlig uppfattning, och för att ej den ene eller andre rollinnehafvaren skall söka skaffa sig en bravurscen, bör det vara *regissörens* vilja, som gör sig gällande. Detta är en farlig princip, ty den kräfver nödvändigtvis godt konstnärligt omdöme och kraftig vilja hos regissören, men

det är Meiningarnes princip, och de hafva förvisso vunnit på att fasthålla den. Att den hos dem gör sig gällande, därpå har den, som följt deras Stockholms-repertoar, funnit exempel i allt hvad de här gifvit. Jag behöfver blott påminna om sista akten i »Der Kaufmann von Venedig», där den friska fläkt af renässansens lefnadslust, som Shakespeare där, jag ville nästan säga omedvetet, inlagt, slog emot oss från den månskensbelysta parken vid Belmont, då de trenne älskande paren återförenas till kärlek och lycka ofvanpå alla de svårigheter, faror och mänskliga svagheter, som de föregående akterna skildrat. Eller kroatlägret i »Wallensteins Lager», där dessa halfvilda, smutsiga, trasiga, ständigt tuggande kvinnor ej taga någon del i hvad som tilldrager sig mellan de infödde tyska krigarne och marketenterskorna, förr än de med vidskeplig vördnad på knä åhöra munkens ordlekande straffpredikan eller taga den Pappenheimska marsch-sången som dansmusik till sitt hemlands uppsluppna danser, — huru skildras ej blott genom denna grupp de sammanrafsade, tygellösa härskarorna i den store fältherrens sold? Och lägertaflan vimlar af dylika grupper.

Om nu denna princip alltid fått det bästa uttrycket och den åsyftade stämningen alltid varit den riktiga, därom kunna naturligtvis finnas olika meningar. Den, som ej är van vid den tyska deklamationens höga patos, saknade mångenstädes enkelhet och natur, såsom t. ex. hos Johanna d'Arc så som denna roll gafs enligt samma uppfattning af alla de fyra framställarinnorna här. Det var hela tiden den gudasända profetissan, aldrig den ringe herdens dotter, som talade. Men detta är ej någon berättigad invändning mot principen som sådan, och jag tror, att den, som blifvit gripen af denna sida af Meiningarnes föreställningar, på så många ställen fått lära något nytt, som han förut ej sett eller tänkt sig, att han ej gärna vill slå den hand, som satt dit förtecknen, d. v. s. som bestämt tonarten, på fingrarna.

Det vore ett missförstånd att på grund af det nu sagda antaga, att denna sida af regissörens uppgift är hos Meiningarne ensidigt förherskande. Det kan vid en kritisk undersökning af dessa föreställningar ej nog framhållas, att deras största förtjänst är jämnheten, allsidigheten i deras sträfvan.

Deras mål är ej någon virtuosmässig utveckling af den starkaste sidan, utan är att gifva den klassiska repertoaren en allt igenom god och sann tolkning. När detta är deras afsigt och när de kämpa för detta mål så ärligt, så i alla afseenden *vaket*, så är det en orättvisa att affärda deras sceniska konst med några reflexioner om dekorationer och uppsättningar, kolossala anslag o. s. v. Lika orättvist skulle det nu vara att på de andra medlens bekostnad framhålla denna stämningens styrka; att den här kom först på tal har sin grund i att detta var något för oss nytt, för våra teatrars spelsätt främmande, som är värdt att snarast möjligt uppmärksammas mer än förut.

Så mycket mer har i stället ordats om dekorationers, kostymers och rekvisitaföremåls prakt och stiltrohet. Denna sida af Meiningarnes konstnärsskap är så mycket framhållen, att man väl kan inskränka sig till att konstatera faktum. Och dock skulle jag — för att fortfarande hålla mig till oppositionen mot hvad det hundratungade ryktet om dem haft att förtälja, och för att få ett bevis för att benämningen mönstertrupp ej är liktydig med fullkomlighet, utan mera gäller metoden än resultatet — ty hvilket resultat af mänsklig sträfvan är fullkomligt, i synnerhet på ett så vidsträckt och svårt fält? — skulle jag hafva god lust att göra några anmärkningar, men vill stanna vid att framhålla, att sådana kunna göras, och med ett par exempel belysa detta.

Deras uppsättning af »Ein Wintermärchen» saknade i så hög grad stilenlighet, att man lätt förstod, att detta var något afsigtligt. Denna brokighet, dessa anakronismer och brott mot »de lokala förhållandena», ännu fler än Shakespeare i detta stycke tillåtit sig, skulle väl hjälpa till att ännu mer framhålla det *sagolika* i stycket. Förutom de böhmiska herrarnes österländska kostym spårades dylika fullt afsigtliga anakronismer i t. ex. en bönpall med madonnabild i drottningens gemak, samtidigt med att oraklet i Delfi tillfrågas, Hermione vädjar till Apollo och stycket (hos Meiningarne) slutar med hennes bön: »Ihr Götter, giesst Gnade auf meiner Tochter Haupt!» Att de uppträdande personerna ej på något sätt åldras under de 16 år, som ligga mellan styckets båda hälfter, stämmer äfven med denna sagouppfattning: då

barn lyssna till en underbar saga, behålla de däri förekommande figurerna hela tiden samma gestalt, som fantasien från början gifvit dem. Detta sätt att göra mera saga, mindre verklighet af ett shakespeareskt stycke, än skalden själf gjort, tilltalade mig icke, om det än må medgifvas, att bristen på konsekvens var konsekvent genomförd och det afsedda ändamålet, sagostämningen, fullkomligt vunnet. Liknande förklaringsgrunder kan jag emellertid ej finna för att prinsen af Aragonien med följe äro hundra år efter sin tid — d. v. s. de öfriga medspelandes tid — i toaletten, ehuru de långa plyschkapuschongerna förträffligt passa för karaktären, sådan herr Teller framställer den. Öfver hufvud märktes i denna akt en förkärlek för plysch och sammet i kläder, gardiner och draperier, som knappast torde vara tidstrogen. En makartbukett, som stoltserar ofvanpå ett skåp i Wallensteins gemak, kan ej annat än öfverraska, och statyerna i Portias trädgård, en Flora och en Ceres, tillhöra ej den italienska renässansen utan en långt senare period af konsthistorien, om de ens kunna räknas dit.

Om det nu varit tillfälle att mera »för ro skull» göra några dylika små anmärkningar mot kostymer och rekvisita, så kan jag, då jag tänker på Meiningarnes folkscener och samspel i allmänhet, endast obetingadt instämma i det allmänna berömmet. Och det nästan mest beundransvärda härutinnan är, att sedan de öfvat upp denna färdighet, fått ögonen öppna för den kolossala verkan, som t. ex. Forumscenen i Julius Cæsar kan göra, vi ingenstädes i hela deras repertoar här spårat ett enda försök att »lägga till» en sådan folkscen, fastän de många gånger hade mycket folk samladt på scenen. I Julius Cæsar, en tragedi, som ju handlar om det romerska folket, dess frihetskraf och nyckfullhet, dess undergång genom inre söndringar, spelar folket, såsom sammansatt af olika individer, en roll med, ja i ett par scener spelar det hufvudrollen. Då gör denna rörlighet, detta lif, detta virrvarr af hundradetals olika individer, hvilkas lidelser äro bragta i jäsning, en öfverväldigande verkan, och den, som hört det, glömmer aldrig det tiggande, pockande, hotfulla skränet: »Das Testament, das Testament!» i Meiningarnes framställning af Forumscenen. En annan gång åter, där en

kraftig massverkan åstadkommes, nämligen vid Pappenheimarnes instormande i tredje akten af »Wallensteins Tod», äro de olika individerna uppgångna i en stor, öfverväldigande kår, där behöfde de svenska komparserna ej glömma att de voro artillerister, utan som en stor flod, där man ej fäster sig vid vågorna, väller den järnklädda skaran in i salen.

Men där massan ej har någon sådan uppgift, där den ej griper in i handlingen, får den ej skrymma eller upptaga intresset. Vid Johanna d'Arcs död står den franska hären som en tät, sluten mur, orörlig och passiv; vid Tells mästerskott får spänningen ett likadant, stumt, stelt uttryck hos alla de på torget församlade. — Det är ett stort mästerskap i instruktion som regissören visar, då folkscenerna gifvas som i Julius Cæsar, Der Kaufmann von Venedig och Wallensteins Lager; det är ej mindre fin urskiljning som ådagalägges genom att ej alltid, då en folkskara är samlad på scenen, i realismens namn låta denna gripa in i spelet, hvarigenom intresset skulle splittras.

I allmänhet drifva Meiningarne ej sin sträfvan efter realism längre än i stycket är fallet. De gifva skådespelet konsekvent i den anda, hvari det skrifvits, men göra ej för verklighetstrohetens skull några strykningar eller ändringar, låta ej häller den sceniska utstyrseln i detta afseende gå längre än det talade ordet. Man hör klockan slå tre under sammansvärjningsscenen i »Julius Cæsar», så som klockan slog tre i London på Shakespeares tid, men aldrig på Brutus' tid i Rom. Under det att i »Die Jungfrau von Orleans» musiken är hållen i tidskaraktär, är den i »Julius Cæsar» använda ej romersk musik, hvilken svårligen skulle göra åsyftad verkan för moderna öron, då romarne ej behandlade musiken polyfont. Endast i ett afseende hade Meiningarne frångått denna sin vana, att ej allt för mycket syssla med realismen; deras sträfvanden i framställningen af naturfenomen såsom seglande moln, åska, blixt, regn o. s. v. voro långt drifna försök att uppnå naturtrohet, försök som emellertid ej fullt lyckades, aldrig kunna lyckas helt och hållet och därför måhända saklöst kunde ha gjorts enklare.

Hertig Georgs af Meiningen hofteater är en storartad företeelse i våra dagars teaterlif, den har satt problem under

debatt och praktiskt visat, hur mycket godt och fruktbart som finnes i den konstteori, för hvilken den kämpar. Från den lilla hertigliga residensstaden har truppen dragit vida omkring, och frukter af dessa resor spåras redan vid Tysklands största scener, förutom att Meiningarne fostrat Tysklands största lefvande skådespelare. Det intresse, den kärlek till konsten, som ligger till grund för denna trupps tillvaro och verksamhet, antingen jag tänker på de storartade anslagen, på Ludvig Chroneghs lifsarbete eller på den vakenhet och lifaktighet, hvarmed truppens sujetter gripa sig an med äfven de minsta uppgifter, äro beundransvärda i och för sig själfva och mana till efterföljd — äfven utom Tyskland.

E. G.

Svensk filosofi.

Af och om Wikner.

Wikner, P., Platon, populära föredrag — Upsala 1888, Lundeqvistska bokhandeln; 181 sid. mindre 8:o; pris 2,25 kr.

—— I mänsklighetens lifsfrågor — Stockholm 1889, Oscar L. Lamm; I, 334 sid. större 8:o; pris 4,75 kr. II, 294 sid. större 8:o; pris 4,50 kr.

—— Vittra skrifter i urval — Stockholm 1888, Oscar L. Lamm; 280 sid. större 8:o; pris 4,50 kr.

—— Tidsexistensens apologi — Upsala 1889, Lundeqvistska bokhandeln; 250 sid. större 8:o; pris 3,75 kr.

Åberg, L. H., Carl Pontus Wikner, hans lefnad och läror — Stockholm 1889, Oscar L. Lamm; 164 sid. 8:o; pris 2,00 kr.

Vår tid yfves gärna öfver att mer än någon föregående hafva främjat det i människans natur inneboende sträfvandet efter upplysning, kunskap, sanning, och väl må erkännas att i detta hänseende mycket arbetats, ja äfven mycket uträttats. Intet människoverk är dock fullkomligt, så icke häller detta, och en af de väsentligaste brister i våra dagars försök att befordra allmän upplysning torde tvifvelsutan vara den, att man mindre, än möjligt och tillbörligt synes, beflitar sig om insigts vinnande just i det eftersträfvade ändamålets art och sammanhang med andra mänskliga ändamål — ty det är icke det enda, icke ens det enda högre, såsom väl en och annan ropandes röst tyckes förmena och vid månget tillvägagående är en tyst och opåaktad förutsättning. Att detta förhållande ej nog uppmärksammas, förklarar då ock i någon mån den obetänksamma likgiltighet och godtycklighet rörande medel och sätt, som blott alltför ofta gör sig gällande, när den satta uppgiften skall realiseras. Upplysning är icke det samma som bildning, ehuruväl dessa begrepp lätteligen konfunderas i det allmänna språkbruket. Det senare af de tvänne, bildningen, eger en vida större innebörd. Bildning afser människan i det hela, afser hennes totala fulländning, hennes personliga utveckling, under det vi med allt upplysningssträfvande omedelbart träffa endast den teoretiska människan. Blir sålunda det senare sträfvandet underordnadt bildningssträfvandet, så må man ock i hvarje fall hålla inne och strikt iakttaga detta förhållande, d. v. s. se till, att icke kunskap och insigt hos män-

niskan utvecklas på bekostnad af karaktär och vilja, känsla, fantasi och hjärta.

Hvarje missgrepp och öfverdrift straffar sig själf genom att väcka till lif ett reaktionärt sträfvande. Man skall finna detta äfven med afseende på den fråga, som här varit på tal, om man med särskild uppmärksamhet egnad häråt vill forska i häfdernas böcker och ej glömmer att ge akt på de olika sidornas skilda färger. Samma skiftningar skall man ock återfinna i våra dagars mångfaldigt växlande meningar angående upplysning och upplysningssträfvanden.

För visso är behofvet af upplysning djupt grundadt i människans natur, dess tillfredsställande således något godt och berättigadt. Högst och renast fylles detta behof af vetenskapen, men mellan dess klara dag och okunnighetens svarta natt ligger ett helt rike af ljusförtoningar, hvarigenom vetenskapen har måst passera för att blifva sig själf, liksom dagen genom gryningen växer fram ur nattens dunkel. Fullständig vinnes upplysningen icke med ens, hon är i sin spridning bunden af ett slags andliga optiska lagar, lika visst som solens och dagens ljus af fysiska. Men äfven då solen står på himmelen, hur högt som hälst, är det icke likgiltigt hvilken ställning ett föremål intager för sin vederbörliga belysning, och på samma sätt måste hvarje problem, hvaröfver den forskande människoanden begär ljus, sättas i ett bestämdt, kanske icke alldeles så lätt utforskadt förhållande till den redan vunna klarheten. Där detta af en eller annan anledning ännu icke kan ske, får man nöja sig med ett slags reflexljus, hvilket dock är mera obestämdt och sväfvande, ja lätt nog leder miste, såsom hvar man vet. Den upplysning, som icke är den fullständiga och efter föremålet särskildt afpassade, har sålunda alltid vissa vanskligheter i sitt följe, och dessa böra noga beaktas — mera i den mån föremålet, som betraktelsen gäller, är ett högre och vigtigare.

Rikedomen af uppgifter och de arbetande krafternas ändlighet eller begränsade förmåga har äfven på vetenskapens vida fält gjort lagen om arbetets fördelning med nödvändighet gällande och låter denna genomföras allt strängare, ju längre forskningen skrider framåt. Den upplysningens högsta potens, som är den vetenskapliga klarheten, står att vinna endast för ett relativt fåtal och detta egentligen inom dessas respektive forskningsområden. I det ojämförligt större antalet af fall, där upplysning kräfves, får då äfven vetenskapsmannen, för att nu icke tala om mängden af människor, nöja sig med en vida lägre klarhetsgrad än den, som i och för sig vore möjlig. Man har för att i möjligaste mån afhjälpa olägenheterna härvid funnit på ett slags artificiel belysning, som kallas »vetenskapens populariserande» och som rätt använd tvifvelsutan kan verka mycket godt, men utan vissa försigtighetsmått lätt nog skadar betraktarens ögon.

En nyfödd världsmedborgares första uppgift kan med fog sägas vara att orientera sig inom den värld, som omedelbart möter honom. Han måste göra detta, mindre för att om den samma förvärfva någon kunskap, än för att medelst den vunna kunskapen blifva i stånd att där existera, där handla och genom sitt handlande fylla de naturnödvändiga behofven. Synen är nu för det sålunda oundgängliga orienterandet ett öfvermåttan förträffligt redskap, men icke dess mindre skulle det allra bästa synorgan vid den allra lämpligaste belysning lemna den unge fullkomligt hjälplös, så att säga vid första steget — och skälet är helt enkelt, att den värld som *ses* icke är *hela* världen. Genom försynens visa inrättning har därför den unge begåfvats äfven med andra sinnen, hvilka hvart för sig öppna honom ett nytt område och hvaribland särskildt känseln är af vigt såsom omedelbart kompletterande synsinnet. Under en ständig samdressyr af de olika sinnena sker nu det behöfliga orienterandet och vore därförutan icke möjligt.

Samma förhållande träffa vi inom det mänskliga lifvets högre och högsta former. Äfven här finnes en flerhet af förmögenheter, som måste öfvas under ständig hänsyn till deras inbördes ställning och art. Hvar och en af dessa kräfver sin individuela behandling, men det personliga lifvets enhet och inre karaktär gör, att man redan för upptäckten af det specifikt riktiga behandlingssättet vid en nödgas studera dem alla. Så ock vid deras utöfning. Ett felsteg härutinnan blir farligt för personlighetens utveckling, ja verkar destruerande, i samma mån en vigtigare förmåga och därigenom det totala ändamålet underordnas något lägre. Närmast skulle vi härvid komma att tänka på människans teoretiska och praktiska förmåga, hennes förstånd och vilja. Nutiden synes ofta i sina sträfvanden, där den ej stannar vid ett lägre, betrakta »upplysningen» såsom den makt, hvarifrån all salighet skall komma, den som allting skall uträtta, såsom en världsförlösande makt, och nog ligger i den samma, när hon är en verklig upplysning och ej ett fantasiens irrbloss, något af världsförlösande, men likväl icke allt. Då fråga är om ett ändamål, som skall realiseras, ett godt, som skall vinnas, så stannar tanken ej förr än inför ett obetingadt sådant, men hvilket är detta? Icke tanken eller förståndet, ty så lyder genom en af dess stormän, Kant, dess egen bekännelse: »Es ist überall nichts in der Welt, ja überhaupt auch ausser derselben, zu denken möglich, was ohne Einschränkung für *gut* könnte gehalten werden als allein ein *guter Wille*.» Att vid sina åtgöranden för människans personliga utveckling mer eller mindre låta det stanna vid något blott och bart teoretiskt, härvid röjande en antikiserande deterministisk uppfattning, liksom om viljan utan vidare skulle följa insigten, är ett oerhördt misstag och olycksdigert genom sina följder. Man får ej glömma, att kunskapen är en kunskap på godt och ondt, och att det på meddelaren af sådan

just genom självfva meddelelsesättet till stor del beror, om den skall blifva till godo.

Den verksamhet, hvarigenom Wikner trädde i beröring med vår svenska allmänhet, var en som stod i upplysningens, men ock i bildningens tjänst. Att i det underordnade ändamålet äfven träffa det öfverordnade och totala, att vid upplysnings meddelande gripa självfva personligheten i dess hjärtpunkt, viljan, är ett sträfvande, som innerligt karakteriserar all hans författarverksamhet. Förmågan att häri lyckas beror utom af uppsåtets allvar och innerlighet förnämligast af författarens kapacitet och det områdes beskaffenhet, där han är hänvisad att verka. I samma mån det rent vetenskapliga arbetet eller det populariserande riktas på ett inre objekt och kommer i beröring med för personligheten mer centrala lifsregioner, har den »upplysning», hvilken så kan vinnas och meddelas, gifven tendens att lyfta, omskapa och bilda självfva personligheten, meddelarens såväl som dens, åt hvilken upplysning skänkes, allt under förutsättning att afsigten och energien ej stå detta mål främmande. Att naturvetenskaperna och matematiken härvidlag ej skola intaga samma ställning som t. ex. filosofi, teologi, historia o. s. v., är tydligt, ehuru naturligtvis äfven de förra icke böra sakna inflytelse på personligheten, då ju intet enda föremål och sålunda icke häller dessas objekt äro för den samma rent främmande och yttre. Om från detta håll »upplysning» meddelas, gäller det icke mindre än annars att, så långt självfva objektet det medger, tillgodose personligheten. Underlåtes detta och än mera om någon tendens där finnes att förtränga det inre genom det yttre objektet, hvilket lätt nog sker, såvida vetenskapernas och vetenskapsobjektens gränser icke med stränghet fixeras och hållas i sär, ja då ligger faran för personlighetens våldförande nära till hands. Och svårt torde det blifva för vår tids upplysningssträfvande att aftvå sig all skuld i detta hänseende. Man talar om realistiska, materialistiska, naturalistiska strömningar i samtidens vetenskap, litteratur och konst, strömningar som börja så att säga nedifrån, men tränga allt mer uppåt och förorena synpunkterna äfven för den, som i princip har en gång för alla intagit motsatt ståndpunkt. Mot dessa är hvarje verklig insats, som i personlighetens intresse kan göras vid upplysningssträfvandet, af eminent värde. Öfvervägande negativt och polemiskt har Wikner lemnat en sådan insats i sina »Undersökningar angående den materialistiska världsåskådningen, med särskildt afseende på d:r Büchners Kraft och materia», öfvervägande positivt i de flesta skrifter, hvilkas titlar stå ofvan denna anmälan.

Då Wikners ämnesområde var filosofien, låg häri all den kompetens, som vetenskapsobjektet kan skänka en personlighetens förkämpe, redan förut i besittning af intentionens renhet, kraft, ja glöd. Till kapaciteten åter förefunnos de rikaste anlag. Ett fint estetiskt formsinne och en icke ringa grad af konstnärlig fantasi

ge åt framställningen lif och färg, egenskaper, som naturligtvis icke egentligen kunna i högre grad framträda vid hans mer exklusivt vetenskapliga skrifter, sådana som den »Om egenskapen» och »Tidsexistensens apologi», där den naturliga förståndsskärpa, hvaraf Wikner egde ett betydande mått, gör sig gällande i mer eller mindre tillspetsade, ofta ytterst abstrakta deduktioner och ett nästan ängsligt minutiöst utförande af vissa partier. Att för öfrigt vid den vetenskapliga framställningen en god del af Wikners styrka ligger just i detta minutiösa utförande, må villigt erkännas. I hans populärare skrifter skönjer man ständigt vid den mera begreppsmässiga utredningen en stark underström af känsla och praktiskt intresse. Man erfar omedelbart — hvad ock flerstädes (se t. ex. Kultur och filosofi, föreläsning III, särskildt sid. 302—305) tydligen uttalas — hans starka känsla af personlig pligt gent emot det teoretiskt vunna resultatet, af begreppsmässigheten och vetenskapen såsom blott en sida hos den mänskliga personligheten och det en sida, hvilken stode i det innerligaste och mest oupplösliga samband med dess lif i det hela. Så visar sig hos Wikner redan i självfva formen och framställningen det förkroppsligade behofvet af de mänskliga förmögenheternas intima samverkan, och tjänar för honom självfva det yttre såsom adekvat medel för den insats, som han i populariserande riktning ville göra till den mänskliga personlighetens fromma.

Närmast ligger nu att vid karakteristiken af nämnda insats gent emot den hastigt tecknade bakgrund af anledningar och förhållanden, ur och för hvilka den växt upp, framhålla dess reella innebörd. Skall icke naturalismen få makt öfver oss, så må vi då stadigt blicka inåt och uppåt, inåt för att lära känna oss självfva, uppåt för att skåda den personlighet, utan hvilken vi vore — intet; när vi så gjort, frambjuder sig ock omedelbart till besvarande den frågan: hvad innebär, förutsätter och fordrar detta förhållande mellan människa och Gud? Det är på en gång den metafysiska och den religiösa frågan, som här möter, en fråga hvars besvarande blir af principiel betydelse för människans så teoretiska som praktiska lif. Till denna är Wikners spekulativa utveckling samt därmed följande skriftställarverksamhet fastknuten. Att detta blef fallet, härtill synas såväl inre som yttre anledningar ha medverkat, och för redogörelsen härför må hänvisas till docent Åbergs monografi. Nog af, det tidigt vaknade religiösa intresset, som för så vidt det eger någon spekulativ färgning icke kan undgå att föra med sig frågan om den personliga individualitetens väsentlighet, är det som ger oss nyckeln till begripandet af Wikners utveckling och som är kontinuitetsmomentet par préférence inom denna. Att vid all växling af åsigter detta bestod, därom skall en hastig blick på de i »Mänsklighetens lifsfrågor» sammanförda 17 uppsatserna öfvertyga oss.

Första frågan är här den, hvarigenom Wikner för sig klarerar ställningen till sin älskade vetenskap: »Kan filosofien bringa någon välsignelse åt mänskligheten?» Och svaret utfaller för hans personliga böjelser och dubbla intresse tillfredsställande, ty det lyder: Ja, hon bringar oss klarhet om det högsta, om Gud. »Inför det bristfälliga i vår tids andliga lif» ställer sig så Wikner spörsmålet om »Hvad vi behöfva», och svaret lyder åter: Gud och hans tillegnande i full och lefvande kärlek, utan detta skulle vårt lif sakna den arkimediska punkt, som ensamt kan gifva fasthet och stadga åt dess oroliga rörelse. Undersökningarna »Kunna vi veta något om Gud» och »Naturens förbannelse eller syndens inflytande på den ofria världen» bekräfta redan genom spörsmålets form sitt sammanhang med det religiösa intresset.

Nu berörda skrifter datera sig från åren 1864—66, Wikners panteistiska period, efterföljd af den, hvars grundtanke Åberg så karakteriserar: självständighet är självmeddelelse, och som utmärkes af ett till den positiva kristendomen mer direkt hänvändt intresse. En förberedelse härtill visar Wikners inlägg i den kristologiska frågan hösten 1867 med anledning af striden mellan hrr v. Bergen och Ullman (se Åbergs monografi, bilagan n:r 3). Det var ock under denna period, som »Uppsatser i religiösa ämnen», »Tankar och frågor inför människones son» samt »Religiösa föredrag och meditationer» sågo dagen, arbeten hvilka dock här ej kunna blifva föremål för någon betraktelse. Bland de från denna period stammande uppsatser, som inryckts i »Mänsklighetens lifsfrågor», röjes ett direkt religiöst intresse minst i »Kultur och filosofi», fastän man äfven här skulle kunna läsa ut det samma. Dess tillbakasättande beror emellertid på undersökningens uppgift, gång och form, såsom man lätt finner vid jämförelse med »Kristendomen såsom kulturmakt», där det under bibehållande af väsentligen samma synpunkter får det mest deciderade uttryck. I sin recension »Om betydelsen af en svensk öfversättning af Platon» löser Wikner sin uppgift genom att under karakteristik af skilnaden mellan hednisk och kristen världsåskådning, naturalism och supranaturalism häntyda på vigten af att känna, hur långt man på den förras ståndpunkt och med alla dess resurser handhafna af ett snille sådant som Platon kan komma, när det gäller lösningen af de lifsproblem, som vår tid, en kritisk brytningstid, ställer oss för ansigtet. Denna jämförelse är för öfrigt ett älsklingsämne, hvartill Wikner oupphörligen återkommer. Så naturligtvis i de separat utgifna föreläsningarna öfver Platon från år 1867, så ock i föredraget »Om den svenske tänkaren Boström» från 1886 och i »Narkissos-sagan och Platonismen» (af år 1879, intagen i »Vittra skrifter»), en genial och fantasirik tolkning af nämnda myt, som kan sägas bilda den öfver tesens och antitesens ensidigheter höjda syntesen af Viktor Rydbergs tvänne parafraser i »Den siste Athenaren». Att hon för

öfrigt just i dessa har sin historiska uppränning torde vara sannolikt genom den inflytelse, som Wikner för sin utveckling tillerkänner ifrågavarande arbete, och genom flere för den noggranna iakttagelsen märkbara enskildheter närma sig full visshet. Att det religiösa intresset här i mycket binder sig vid frågan om den mänskliga personlighetens väsentlighet och självständighet, kan näppeligen förvåna; sak samma är fallet i de tvänne föreläsningarna »Om auktoritet och självständighet», hvilkas innehåll väsentligen kan fixeras i de tre af Wikner själf uttalade satserna: »Den som ger sig själf åt Gud, han vinner i denna självmeddelelse den största självständighet» — »Den hvars auktoritet Gud i sanning är, han ger sig själf åt Gud» — och »Så torde den innersta roten i all visshet vara den efter visshet sträfvande andens öfverlåtenhet åt Gud.» Just från religiös och positivt kristlig synpunkt torde Wikner ha ledts till koncipierandet af grundtanken i denna periods ofta återkommande något mystiska och svårfattade spekulationer öfver den obetingade vissheten, spekulationer, som — i förbigående sagdt — göra de två sistnämnda föreläsningarna tyngre och svårare än det mesta i hans exklusivt vetenskapliga arbeten. I Wikners »Tal vid aftäckningen af Ernst Björcks minnesvård» kan summan sägas vara det i den Högstes mun lagda ordet: »Han är min tjänare»; och om det positivt religiösa intresset i uppsatsen »Om de hedniska religionsformerna» kan intet tvifvel råda — vi kunna sålunda alltjämt skönja »den röda tråden».

På öfvergången till den period, hvars hufvudverk är det »Om egenskapen», står föredraget »Några drag af kulturens offerväsen» (se Vittra skrifter). Mycken meningsskiljaktighet har om det samma rådt; då emellertid här icke är tillfälle att närmare utveckla någon åsigt och föredraget i själfva verket betecknar en utflykt till ett af Wikner eljest icke besökt område, må det här lemnas ur sigte, hvad för karakteristiskt där än kunde vara att spåra.

För ståndpunkten i Wikners arbete »Om egenskapen» äro de populära skrifterna från denna period föga utmärkande. De äro ock till antalet få. I »Mänsklighetens lifsfrågor» har plats endast lemnats åt ett »Tal öfver Matt. 24: 15—28», hållet å Luthersdagen 1883, och ett »Sändebref till Zoofilos angående djursjälens odödlighet». Sistnämnda är ända till ytterlighet populärt, hvilket röjer sig i den alldeles oförmedlade sammanställningen af vissa filosofiska argument och synpunkter med rent teologiska eller positivt kristna.

Till den period, hvars afslutning och hufvudverk utgöres af det posthuma arbetet »Tidsexistensens apologi», ha vi en särdeles pregnant och karakteristisk ingress i den lilla uppsatsen »Om Guds förhållande till världen». I det förra lemnar Wikner den vetenskapliga expressionen för just de tankar, som den senare i populär form innehöll, d. v. s. en filosofi utan evighetsbegreppet. Att

Wikner funnit sig drifven till öfvergifvande af detta, uttalas ock i »Kosmologiska sympatier och antipatier», inträdesföreläsningen i Kristiania 1885, som eljest egentligen ger en i snabba drag utförd teckning af den historiska växlingen i kosmologisk ståndpunkt mellan världsförgudning och världsringaktning eller världshat. Till samma period hör det ofvan omnämnda föredraget öfver Boström jämte uppsatsen »En strid inom den boströmska skolan», hvari Wikner från sin ståndpunkt söker skipa rättvisa mellan Nyblæus och Edfeldt i väsentligen samma metafysiska fråga, som från början mer exklusivt tilldragit sig hans eget spekulativa intresse. Det kunde nog vara frestande att ingå i någon granskning häraf, men som bekant är frågan »Wikner contra Boström» inför den allmänna opinionen skäligen odiös, och härtill kommer det starkt begränsade utrymmet. Vi få nöja oss med påpekande af att uppsatsen alltigenom utgår från den åskådning och uppfattning af bestämdhetens väsen, som är grundlagd i arbetet »Om egenskapen» och hvaraf »Tidsexistensens apologi» utgör konsekvensen, visserligen ej den sista, men i alla händelser bra nära slutet.

Att Wikners gradualafhandling »Om enhet och mångfald» blott är ett till dess abstraktaste spets drifvet uttryck för intresset vid det ändligas förhållande till det oändliga, människans till Gud eller hur man vill beteckna det, betygar han själf i klara ord. Samma intresse har ock besjälat de långt senare i tiden fallande undersökningarna om bestämdhetens väsen, om »Egenskapen och närgränsande tankeföremål», i förhållande till hvilka »Tidsexistensens apologi» utgör ett logiskt posterius. Från alla sidor visar sig sålunda nödvändigheten af att uppmärksamma det religiösa intressets centrala ställning för Wikner, något som den åbergska monografien med all skärpa och eftertryckligbet har framhållit, men detta är ännu icke tillräckligt för begripandet af Wikners utveckling såsom tänkare. Ingen kan rimligtvis bestrida, att det religiösa intresset bör genom sin egen natur blifva centralt. Sättet och formen härför må dock noga beaktas. Historiskt veta vi, att Wikners religiösa intresse under hans för-filosofiska tid rönte mäktig inflytelse af den s. k. ny-evangeliska riktningen. För denna eger religionen en allt absorberande betydelse, den religiösa synpunkten vill förtränga alla andra, och då det förnuftigas organiska samstämmighet icke med klarhet fattas och fixeras, leder fordran på synpunktens universalitet till dess förorenande. Organ för den religiösa uppfattningen blir då känslan, hvilken icke distinguerar och sålunda lättare döljer den inre motsägelse, som blir oundviklig, så snart den religiösa synpunkten icke hålles ren. Icke häller kan denna känsla undgå att med sinliga element bemängas, och hennes lif blir under sådana omständigheter ej ett friskt förnuftigt lif, än mindre ett rent religiöst. Häraf denna känslans patologiska öfvervigt och sjukliga riktning på det egna jaget, som är för ifrågavarande riktning utmärkande.

I någon mån tog Wikner det religiösa intressets form såsom arf af ny-evangelismen. Det högre praktiska intresset koncentrerar sig i det religiösa med förbigående af andra synpunkter, äfvenså eger känslan en något abnorm öfvervigt och riktning på det egna subjektet. Härifrån blef icke häller Wikner frigjord under den tid boströmianismen som starkast påverkade honom; han tillegnade sig aldrig denna åsigt fullständigt, och för visso låg hindret väsentligen i det religiösa intressets form. Personer med eminent, men ensidigt religiös anläggning röja alltid deterministiska tendenser. Jag behöfver blott erinra om Schleiermachers definition på religionen såsom känslan af absolut beroende af Gud; och hur kunde den ändliga personen annat än krympa tillsammans, om man betraktar densamma blott i förhållande till den oändlige? Vill man klart fatta viljans eller den praktiska förmågans väsen, så måste hon ock underkastas en fullständig betraktelse — d. v. s. man får icke med Wikner för den religiösa synpunkten tillbakasätta eller rent af glömma den etiska och juridiska. En tänkare, som möjligen in abstracto fasthåller, att viljan ock kan ur de tvänne senare synpunkterna betraktas, men aldrig själf utför denna betraktelse, måste stanna i oklarhet om viljans väsen och därmed om den mest substantiela af personlighetens närmaste organ. Hos Wikner påträffar man under ingen period en klar uppfattning af skilnaden mellan teoretisk och praktisk betraktelse, teoretisk och praktisk förmåga; friheten blir i hvarje hans framställning ett sväfvande begrepp, likväl med allt mer deciderad riktning mot determinism, låt vara att den samma af Wikner själf förnekas. Härmed är i själfva verket en bakport öppnad för naturalistisk inflytelse, om än intentionen på det ifrigaste sträfvar åt annat håll.

Då man känner, hvilken eminent betydelse af Boström tillerkändes åt och postulerades för en fullständigt genomförd praktisk betraktelse af människan, och på samma gång observerar Wikners ställning i detta hänseende, måste man ovilkorligen instämma i det påstående, som från boströmiansk sida höjts: Wikner hade aldrig till fullo inträngt i boströmianismen, var följaktligen aldrig en rätt boströmian. Från en sådan uppfattning af nämnda åsigt, som för Wikner ur praktisk synpunkt var möjlig, är ock steget till panteism lättare. En klar och väl öfvervägd uppfattning af viljans och frihetens väsende, sådan Boström egde den, måste fjärma från all panteism såsom i grund och botten antipraktisk. Att vi för öfrigt redan från första början skulle kunna spåra en annan gryende differens af ödesdiger betydelse, har Åberg i sin monografi uppvisat, nämligen den, som kom att ge en typisk prägel åt Wikners tvänne sista perioder. Det rationela intresset hade i Wikners spekulation första rummet, idealismen var mera ett appendix. Se vi på idealismens fundamentalsats: vara = förnimmas, hvaruti in nuce slumrar dess lära om bestämdhetens väsen, så accepterades den af

Wikner endast af intresse för den personliga tillvarelsens själfständighet. Kunde denna från annan ståndpunkt upprätthållas, så vore det innersta bandet brustet mellan Wikners rationalism och idealism. Med detta tillbakasättande af senare åskådning följer en skefhet i synpunkt, hvilken tidigt framträder i Wikners missuppfattning af Boströms fenomenlära och af den betydelse, som på boströmiansk ståndpunkt gifves åt begreppet »verklighet». Distinkt framträder skiljaktighetens faktiskhet, då Wikner drifves till panteism på grund af »mångfaldens» oduglighet att bestämma det absoluta, hvaremot »enheten» vore adekvat. Men enligt Boström kunde »enhet» aldrig tänkas utan »mångfald».

I de populära skrifterna framträder panteismen något mera synbart endast i »Kunna vi veta något om Gud» och »Naturens förbannelse». Tydligheten ökas genom en jämförelse med den af Åberg meddelade bilagan n:r 2 »Utkast till också ett filosofiskt system». Från panteismen drifves Wikner af det personliga individualitetsintresset, men utan att spekulativt öfvervinna den samma, hvarom skizzen »Allt eller intet» (Vittra skrifter) synes bära vittnesbörd. Kännande marken något osäker under sina fötter uppsöker Wikner tills vidare ett mera neutralt gebit, hvilket föreläsningarna öfver »Platon» och »Kultur och filosofi» gifva tillkänna. Synes nu en direkt spekulativ lösning af Wikners hufvudproblem honom omöjlig, så riktar han sitt intresse närmast till den positivt kristna lösningen i »Jesu person» (jämför såsom karakteristisk berättelsen »Min moders testamente» 1869, Vittra skrifter). Då Wikner ännu vid denna period icke kommit till en preciserad åskådning af bestämdhetens karaktär och på grund af skäl, som framgå tämligen omedelbart ur det ofvanstående, ej kunde återvända till Boströms filosofi, hvarmed han ansåg sig förtrogen, ehuruväl missförstånd åtminstone till större delen, om ej helt och hållet, aflägsnat honom därifrån, riktades hans forskning mer exklusivt åt nämnda fråga; frukten häraf blef arbetet »Om egenskapen», hvars grundtanke kan sägas vara: allt är af hvartannat bestämdt — bestämdhet existerar endast i relation — hvarje relation är ömsesidig (förhållandets dubbelsidighet). Endast genom inkonsekvens kunde i nämnda arbete en »evighetstillvaro» ännu postuleras. Genomföres grundtanken fullständigt, så komma vi till »Tidsexistensens apologi». Frågan är endast, om Wikner hade kunnat stanna härvid. Något för hans utveckling starkt pådrifvande se vi i det intresse, som fästes vid att kunna vindicera full verklighet åt hvad Boström karakteriserade såsom fenomenvärld. Från ett sådant kommer man ock lätteligen till »rumsexistensens apologi» — likväl har Wikner med afseende på denna existensform icke lemnat något utförande af sin relationsteori.

Att ingå i någon kritik af Wikners posthuma arbete »Tidsexistensens apologi» ligger utom planen och möjligheten för denna

anmälan. Det är icke i ringaste mån populärt, lika litet som det »Om egenskapen», trots det Wikner i båda skyndar att för det praktiska intressets räkning göra tillämpning af de vunna resultaten; och i förmågan att vid populariserande författarverksamhet träffa personlighetsintresset se vi Wikners egentliga styrka. Låt vara att äfven här brister finnas — det ha vi icke häller i det föregående sökt skyla —, låt vara att Wikners egen fordran på de förståndsmässigt vunna resultatens intima hänförande till viljelifvet, där dom fälles i sista instans, har något af realistisk anstrykning, i det en åsigt, som ur praktisk synpunkt icke befinnes tillfredsställande, lemnas utan att egentligen spekulativt öfvervinnas och en annan poneras till mer eller mindre hypotetiskt utförande, sålunda utan vetenskaplig garanti för dess högre vetenskapliga värde, något som visar ett förbiseende af att den organiska samstämmigheten och sambandet i ett rätt personligt lif fordrar äfven det underordnade organets själfständighet och kontinuitet i *dess* verksamhet (här den rent vetenskapliga tänkta), låt vara allt sådant — intentionens afgjorda riktning på det personliga och det högsta personliga, Gud, känslans värme och omedelbara deltagande, framställningens formfulländning, detta *måste* dock väcka sympati och göra Wikners populära skrifter i hög grad rekommendabla för en och hvar, hvars personlighetsintresse behöfver stärkas mot de naturalistiska frestelser, samtiden rikligen bjuder fram.

Känner man sympati för en person, så längtar man ock efter en förtroligare bekantskap med denne. Ur denna synpunkt anbefalla vi Åbergs läsvärda, redande och i verklig medkänsla författade monografi, så ock de brefutdrag, som återfinnas i »Vittra skrifter» och »Mänsklighetens lifsfrågor».

L—st.

Litteraturbref från Norge.

Det är en regel, som näppeligen lemnar rum för många undantag, att en skapande ande frambringar sina bästa, friskaste och mest lifskraftiga verk före eller omkring den ålder, då han äfven i kroppsligt hänseende står på höjden af sin kraft. Om än tankarna först vid en senare tidpunkt få sin slutliga utbildning, är det dock i alla händelser oftast fallet, att de hafva blifvit tänkta tidigare. Men lika säkert är det, att erkännandet från den stora allmänheten ofta kommer först efteråt och att samtiden sålunda mången gång visar den största beundran för de verk, som en opartisk eftervärld fortast kommer att glömma.

Jag har kommit in på dessa betraktelser, då jag sett den lycka, som *Henrik Ibsens* senare arbeten och särskildt hans sista, *Fruen fra havet*, hafva gjort, både här hemma och ännu mer i Tyskland, där man nästan tyckes vilja annektera skalden som en äkta urgermansk ande. Hans mandoms kraftigaste skapelser kan en utländing svårligen förstå och endast ofullkomligt njuta, — »Kongsemnerne» på grund af dess historiska bakgrund, »De unges forbund» på grund af dess lokala satir, »Peer Gynt» på grund såväl af versformen som af denna storslagna dikts specifikt nationela prägel i typer och stämningar. Men de »problemdramer», han under de senare åren sändt ut, lida blott i ringa grad af denna det nationelas naturliga begränsning; och de ideer, som dryftas i dessa, äro just något, som måste tilltala våra filosofiskt anlagda stamförvandter i söder.

Det är rättvisa i detta erkännande, som hade varit förtjänt för länge sedan. Och icke kan en nordbo annat än känna glädje och stolthet öfver, att också utländingar egna sin beundran åt vår störste nu lefvande skald. Men denna sympatiska känsla bör icke göra kritiken blind för, att det i Ibsens tidigare skaldeverk fans mera friskhet och kraft än i hans senare, i hvilka en oklar mysticism och en grubblande symbolik allt mer och mer synas vilja göra sig gällande på det naturligas och omedelbaras bekostnad. Så var i hög grad fallet med »Rosmersholm», och så är det äfven med »Fruen fra havet». Bakom de uppträdande personerna och under deras repliker anar man stämningar och tankar, som göra orden tve-

tydiga och gifva handlingen en bildlig betydelse. Liksom Ibsens föregående arbeten har därför äfven hans sista gifvit djupsinniga tolkare det friaste spelrum för mer eller mindre träffande utläggningar. Jag vill icke följa deras exempel, utan skall blott försöka att gifva några fingervisningar om huru detta besynnerliga drama uppkommit.

Som bekant besökte Ibsen för en tre eller fyra år sedan sitt fädernesland och tillbragte sommaren i vår moderna turiststad Molde — »rosornas stad», som Björnson i en af sina dikter kallat den. Har läsaren varit där? Inne i en leende bugt utbreda sig de små trähusen, omgifna af trädgårdar; och såsom en enda sammanhängande blomsterträdgård sträcker sig Fanestranden in öfver landet, öfversådd med villor och med en allé af omväxlande löf- och barrträd i öfver en mils längd. Och på andra sidan fjorden höjer sig, bakom ett bälte af grönklädda öar, en halfcirkel af blånande fjäll — det berömda »Molde-panoramat», öfver hvilket man har en präktig utsigt från en höjd ofvanför staden. Här finnes intet, som är vildt eller barskt — fjällen ligga för långt borta för att verka tryckande, och hafvet, som skummar ute vid skären, synes icke här öfver öarna i vester. Det är behagligt och lugnt — men också instängdt och tamt. Och under det att de rastlösa turistbåtarna sommartiden sända sina svärmar af resande till hotellen, lefva stadens invånare stilla och fredligt bakom sina trädgårdar, stolta öfver att kunna visa främlingen sin lilla leende fläck, som de anse vara en af de vackraste i hela världen.

Sådant är styckets sceneri. Här gick Ibsen under de ljusa, doftfylda sommardagarna och såg och tänkte och drömde; och utur hans drömmerier formade sig hufvudpersonen i hans sista bok: hafsfrun, som ligger och drar efter andan i brakvattnet, fyrvaktarens yra dotter ute från hafsskären såsom välbeständ doktorsfru inne i den stilla, instängda viken. — Med andra ord, det är, tror jag, icke ett verklighetsintryck, på hvilket skalden här har bygt, utan en fantasibild, framkallad af en naturstämning, som han flyttat öfver till verklighetens värld och försökt ikläda dennas kött och blod.

Sålunda möta vi i dramats början Ellida — en fantastisk, excentrisk företeelse, hälften naturväsen, hälften kvinna, som aldrig har riktigt kunnat känna sig hemmastadd i sin nya omgifning, utan går och bär på en sugande längtan efter hafvet, som hon öfvergifvit, — det stora, öppna och fria hafvet, vid hvars salta vindar hon vuxit upp, och med hvars trolska krafter hon ännu i sitt innersta väsen känner sig vara beslägtad. Hafvet är för henne det okända, som lockar — men också det fasansfulla, som skrämmer. Och detta fasansfullt lockande har skalden personifierat i »den främmande mannen» — nordlandsfinnen utan slägt och fädernesland, med den självsäkra viljan och den demoniska blicken, med hvilken Ellida i sin ungdom under ett slags sinnesyra vigt sig, på

samma sätt som Venedigs doge i forna dagar vigde sig med hafvet, och hvilkens bild ännu står för henne lockande och hotande, oaktadt hon för länge sedan afkastat det förflutnas bojor och blifvit doktor Wangels hustru. Det är naturens band inom henne, från hvilka hon aldrig blifvit fullt löst. Och då hennes mystiske förste brudgum, hvilken dock aldrig i själfva verket egt hennes hjärta, men hvilkens gåtfulla skugga likaväl som en skiljemur stått mellan henne och hennes man, plötsligt åter dyker upp — icke längre som ett fantasifoster, utan lifslefvande och utkräfvande sin gamla rätt —, då är det först genom en våldsam själskris och efter det Wangel gifvit henne full rättighet att »i frihet och under ansvar» välja mellan honom och den andre, som hon slutligen återvinner sin sinnesjämvigt och får kraft att skaka af sig de snärjande minnena.

Det finnes mycken skönhet och stämningsfull poesi i dessa scener, i hvilka skalden för oss upprullar bilden af doktorns idylliska hem och där Ellidas gestalt efter hand framträder mot bakgrunden af det förflutnas mystiskt dunkla halfmörker. Genom en rad af till utseendet obetydliga och tillfälliga, men i själfva verket fint beräknade smådrag, fogade i hvarandra med beundransvärd konst, för han oss in i sin egendomliga tankerymd och riktar vårt intresse på denna människas öde, som viljelöst vrider sig i naturmakternas våld.

Men redan här visar det sig, att de två olikartade element, hvaraf stycket består — fantasiens och verklighetens — hafva svårt för att smälta tillsammans. Det är, som om handlingen samtidigt rörde sig inom två olika sfärer: en sinlig — realistisk —, där allt går naturligt och påtagligt till, och en andlig — metafysisk —, där händelserna få en annan — en högre eller djupare — betydelse än den vanliga, där orden tjänstgöra som symboler och där det mystiska träder i det naturligas ställe. Man vet ofta icke, om man står på diktens eller på verklighetens mark, man frågar slutligen sig själf, hvar realiteten upphör och symboliken börjar. Följden häraf är, att läsarens synpunkt förryckes och hans intryck förvirras. Är Ellidas excentricitet ett uttryck för hennes naturs slumrande frihetslängtan? Eller är den en hysterisk sjuklighet, hvilkens behandling hemfaller under patologien? Är den främmande mannens makt öfver henne blott ett fantom, som hennes upphetsade nerver skapat? Eller är den ett utbrott af de hypnotiska krafter, som vetenskapen ännu icke sett sig vara i stånd att förklara? Sådana frågor är det nyktra förståndet tvunget att framställa. Men på dem gifver skalden intet tillfredsställande svar.

Ännu starkare framträder denna dubbelhet i dramats byggnad i dess senare hälft, hvarest uppgörelsen med Ellidas förflutna eger rum. Här försiggår en liknande brytning i karaktärens psykologiska utveckling som i »Ett dockhem»: skalden skjuter utan vidare den framstälda personen åt sidan och intager själf dennas plats för

att därifrån dryfta det problem, som sysselsätter hans tankar. I »Ett dockhem» blir »lærkefuglen» plötsligt förvandlad till en obeveklig moralpredikant, som för logikens egghvassa vapen, — i »Fruen fra havet» förvandlas »hafsfrun» lika oväntadt till en modern filosof, som slår både sin man och läsaren med förvåning genom att framställa de spetsfundigaste teorier om individens rättigheter gent emot samhället och pligter gent emot sig själf. Det är samma tema, kring hvilket Ibsens ande så ofta förut med förkärlek kretsat, och som han särskildt från en något olika synpunkt också behandlat i »Ett dockhem». Men under det att Noras förvandling dock är logiskt motiverad och hennes uppträdande af en så mäktig verkan, att läsaren — åtminstone för ögonblicket — glömmer det sofisteri, som ligger till grund för hennes uttalanden, och böjer sig för den förkrossande kraften i hennes ord, är detta icke händelsen, då Ellida skiftar hamn och från att vara ett patologiskt fenomen, som väcker vårt intresse och vår medkänsla, förvandlas till en själfmedveten förkämpe för kvinnans värdighet och rätt. Här böja vi oss icke, — helt enkelt därför att vi icke tro på skildringens psykologiska sanning.

Saken är, att från det ögonblick, då »den främmande mannen» gör sitt inträde på scenen, är Ellida icke människa längre, utan en abstraktion. Och det resonnemang, hon för om »val i frihet» och »under ansvar», är i grund och botten ingenting annat än subtila fraser. Frihet att välja! Hade hon icke det lika fullt, då hon räckte Wangel sin hand? Och ansvar! Hur uppfattar hon detta begrepp, när hon strax är färdig att bryta förhållandet till man och familj endast och allenast för en excentrisk idés skull? Gent emot de sofismer, med hvilka valet här ställes mellan maken och den främmande mannen, och gent emot den uppgörelse, som slutligen träffas, känner man sig nästan frestad att citera Wessels odödliga parodi i »Kärlek utan strumpor», där striden mellan kärlek och dygd utkämpas i den högtrafvande hjältinnans hjärta. Eller skall Ellidas uppträdande kanske endast uppfattas som en yttring af hennes abnorma och sjukliga tillstånd, på hvilket Wangels eftergifvenhet verkar som ett slags homeopatisk kur? Det är möjligen den rimligaste förklaringen. Men i så fall sätta vi ännu mindre tro till den upplösning, skalden bifogat, och på det tillfrisknande, han ger löfte om i slutet af stycket.

Jag har uppehållit mig så pass utförligt vid det jag anser vara dramats väsentligaste svaghet, därför att man på denna punkt sökt och nog också bör söka dess grundtanke. — Jämnsides med hufvudhandlingen löpa emellertid andra trådar, hvilkas stoff är hämtadt direkte ur verkligheten och som i hög grad bidraga att gifva färg och lif åt taflan. Så t. ex. förhållandet mellan Ellidas forne friare öfverlärare Arnholm och hennes styfdotter Bolette, hvilket slutar med dessas förståndsförlofning. Ehuru denna episod sken-

bart blott står i ett löst sammanhang med styckets egentliga tema, blir man dock lätt uppmärksam på huru ypperligt den är lämpad att ställa förhållandet mellan Ellida och Wangel i dess rätta belysning. — Och vid sidan af hufvudpersonerna möta vi i dramat andra typer, som framträda i fullt dagsljus och äro tecknade med lika natursanna som kraftiga drag. Den torre och pedantiske öfverlärare Arnholm; Bolette med sitt praktiska förstånd och sin otåliga längtan bort från hemmets tryckande förhållanden; Ballested, småstadens kostliga faktotum, som på en gång är danslärare, hornblåsare, turistförare, frisör och landskapsmålare; och slutligen framför allt den ytterst roliga, näbbiga lilla »backfischen» Hilde, som gärna vill spela fullvuxen dam och tycker att allt är så »spännande», — alla dessa figurer visa nogsamt, att skaldens lust för drömmande grubblerier icke har försvagat hans skarpa blick för det lif, som rör sig omkring honom.

När jag i detta sällskap icke har medtagit det bröstsjuka bildhuggare-ämnet Lyngstrand, är det därför att jag tror, att skalden har haft sin särskilda mening med denna originella figur, som går omkring och säger och gör alla möjliga dumheter med den mest oskyldiga min i världen. Som man säkerligen märkt, har Ibsen en viss böjelse för att låta sina ideer gå igen under förändrade förhållanden och i nya förklädnader. Och det skulle förvåna mig, om vi i denne Lyngstrand icke hade att göra med en sådan gengångare — nämligen skalden Falk i »Kærlighedens komedie». Det är visserligen i så fall en ytterst reducerad och karikerad upplaga af denne käcke himlastormare, som här presenteras för oss; men enstaka framträdande slägtdrag falla likväl omisskänneligt i ögonen. Liksom Falk i konstnärlig egoism vill begagna Svanhilds hängifna kärlek som häfstång för att uppnå sitt framtidsmål, så tycker också Lyngstrand, »att det skulle vara så härligt att veta, att Bolette gick hemma och tänkte på honom, medan han var borta; ty då skulle han kunna arbeta så mycket lättare och fortare på sitt konstverk». Och liksom Svanhild slutligen låter förståndet råda och kastar sig i den rike Guldstads armar, så slutar äfven Bolette med att af förståndsskäl antaga den förmögne öfverlärarens anbud. Sedd i denna belysning — som en fars, gjord af en tragedi — framträder den bitande ironien i scenen mellan Bolette och Lyngstrand, i hvilken denne utvecklar sina ytterst egendomliga teorier om kvinnans uppgift och kall, i ännu skarpare dager. Men det sticker icke här, såsom i »Kærlighedens komedie», någon gadd fram bakom orden: det är blott en besynnerlig sjukling, som uttalar dem; och icke häller träffa de här något såradt hjärta, som i lifvets prosa söker tröst för sina krossade illusioner.

I sin helhet bär »Fruen fra havet» — såväl beträffande karaktärsteckningen som ämnet och afslutningen — prägel af en större optimism, en mera människovänlig stämning och en ljusare blick

på lifvet, än vi på sista tiden blifvit vana att finna hos denne allvarlige och strängt dömande ande. Måtte denna stämning visa sig vara varaktig och icke blott af öfvergående natur!

Visar det sig sålunda i Ibsens sista arbete tecken till, att ett omslag i försonligare riktning håller på att arbeta sig fram hos skalden, är raka motsatsen fallet med *Alexander Kielland*, i hvilkens sista »komedi» *Professoren* vi allt igenom inandas de politiska lidelsernas heta och torra luft.

Det författaren här liksom förut vill komma åt, är det bestående samhället, representeradt af den bornerade universitetsbildningen i »professorns» person, af vår gamle bekante biskop Sparre såsom religionens och moralens väktare samt af den ytlige och lismande eftersägaren kandidaten Heefe, medarbetare i hufvudstadens tidning. All sin hopsparade harm har han utöst, allt sitt glödande hat mot personer och förhållanden har han gifvit fritt lopp i sitt rasande angrepp mot denna heliga allians, som efter hans mening icke inbegriper annat än dålighet och dumhet, och som förkväfver allt uppspirande lif i landet i reaktionens klibbiga armar. Mot denna slutna krets har han uppstält den gamle professorns tvänne döttrar och hans måg, professor Ludvigsen, som representanter för ungdomen och som bärare af tidens nya ideer. Professor Ludvigsen, som länge visat sig undfallande och varit nära att i sin misströstan gifva sig, har nyligen skrifvit en liten bok, som innehåller ett skarpt angrepp mot det bestående. Och denna bok, som blifvit utgifven anonymt och till hälften mot författarens vilja, gör nu ett oerhördt uppseende i staden. Hela världen läser den, hela världen talar om den; reaktionen gör front, spårhundarna släppas ut; — och författaren, som till slut blir tvungen att vidkännas författareskapet och af sin hustru och sin svägerska uppmuntras att göra motstånd, blir slutligen tillsammans med dessa utstött från sin svärfaders hem under dennes rasande förbannelser. »Dig — renegaten — skall ingenting kunna skydda; in i hvarje fiber af ditt lif skall det drypas svidande gift, och hvar du än går din väg fram, skall du känna hatet fräsa emot dig. — — Och öfverallt skall det vara stängdt för gudsförnekaren; hvarken bröd eller hedersposter för fritänkaren. Ingen skall tro dig på ditt ord, och ingen skall hålla sitt ord till dig, — Guds fiende är hvar mans fiende!»

Hvad som först och främst slår oss i denna bok är det besynnerliga främmande intryck, som omgifningarna göra på oss, samt den prägel af overklighet, som hvilar öfver det hela. Handlingen gifver sig ut för att försiggå i Kristiania. Jag tror emellertid, att litet hvar skall hafva ganska svårt att känna igen vår goda stad i den skildring, som Kielland här gifver af dess personligheter och förhållanden. Första och sista akterna spela i den gamle professorns hem, andra akten på ett bokhandelskontor och den tredje hos professor Ludvigsen. Men ingenstädes känna vi oss riktigt

hemmastadda. Förhållandena äro skefva och förvridna, — de äro framstälda dels öfverdrifvet stora, såsom i professorns hus, hvarifrån stadens allmänna mening hemtar sin lösen, dels, och förnämligast, löjligt små, såsom i denna tarfliga boklåda, hvilken synes vara den enda i hufvudstaden och tyckes konkurrera med professorns hem om rangen att vara dess andliga centrum. Man måste för hvart ögonblick fråga sig själf: Hvar finnes denna stad? Och hvar dessa människor? Hvar ha vi träffat en sådan professor, — »en far för oss, — ja, för hela hufvudstaden, — jag kan säga för hela landet», såsom Heefe på ett ställe i sin hänförelse kallar honom? Eller en sådan bokhandlare, som förlägger allt, drager alla vid näsan och afspisar alla utan honorar, — när det är fråga om tjocka böcker, därför att det blott är de små, som gå, och tvärt om, när det gäller de tunna? De kunna vara roliga nog, dessa satiriska utfall; men någon bild af verkligheten gifva de oss icke och verka därför endast såsom slag i luften.

Hvad som sålunda kan invändas mot styckets ram och dess särskilda figurer, gäller också i väsentlig grad om den grundåskådning, på hvilken författarens angrepp hvilar. Synpunkterna förefalla skefva och uppkonstruerade, — linierna snedvridna och förvrängda såsom på en spegelbild i en glaskula. När man läser denna bok, skulle man kunna tro sig förflyttad till ett modernt Abdera, där gammalt och nytt stå emot hvartannat såsom eld och vatten, där hvarje friboren tanke ställes inför inkvisitionens kättartribunal och dess förkunnare genast utstötas från detta aktningsvärda folks synagoga. Sådan är Kiellands uppfattning; men hvarifrån har han fått den, hvad stöder han den på, och hur stämmer den med verkligheten? Det kunde vara frestande att gå litet närmare in på dessa spörsmål och undersöka, huru förhållandena, sedda med opartiska ögon, ställa sig — i vår politik, i vår konst och litteratur —, och jag vågar nog också taga vårt universitet med. Jag skall emellertid inskränka mig till att anmärka, att när det gäller fanatism, fördömelselusta, förföljelse mot oliktänkande och förkättrande af andras meningar, har vänstern — och här närmast »den litterära vänstern» — knappt något att förebrå högern. Jag påminner mig härvid den gamla fabeln om vargen och lammet. Men det skulle vara ren tillgjordhet att påstå, att det är författarens parti, som vid denna idéförbindelse spelar lammets saktmodiga roll.

De invändningar, jag här gjort, äro emellertid, som vi sett, icke egentligen af litterär natur. Och Kiellands beundrare skola måhända kunna bemöta dem därmed, att det icke häller varit hans afsigt att skrifva någon realistisk samhällsskildring, utan endast att personifiera sina idéer och framställa dessa — deras objektiva berättigande lemnadt ur räkningen — i enstaka stora och slående drag. Stycket kunde, med andra ord, betraktas som ett slags aristofanisk komedi med fantastiska öfverdrifter och medvetet

karrikerade masker. Må så vara — i poesien äro alla genrer tillåtna, undantagandes den tråkiga. Men man kunde väl i alla händelser fordra, att dessa författarens ideer vore framstälda i en klar och påtaglig form, att läsaren strax förstode, hvad det var fråga om, och tvingades att taga parti för eller emot de uppträdande personerna. I »Professoren» är detta emellertid ingalunda fallet. Såsom ofvan är nämndt, rör sig handlingen om en af professor Ludvigsen utgifven bok, som framkallar hänförelse hos hans meningsfränder, harm hos hans motståndare, uppseende hos alla. Men hvilka tankar som finnas i denna märkvärdiga bok, som förmår sätta hela hufvudstaden i rörelse, få vi inte den ringaste aning om, — och ännu mindre hvad det är i framställningens form eller beskaffenhet, som ger den denna enastående vigt och betydelse. Vi få visserligen i förbigående höra, att den »i en skenbart harmlös form i grund och botten är ett ytterst häftigt angrepp mot det bestående», att den är »så elak och så — så väl underrättad», att den innehåller »noggranna skildringar, nästan porträtter» och är »en illasinnad paskill, riktad mot oss alla, mot allt som är stort och godt ibland oss». Häraf blifva vi emellertid icke synnerligen klokare. Herre Gud, nog för att på senare tider många böcker skådat dagens ljus här hemma, på hvilka en sådan karakteristik gärna kunde användas. Men icke hafva samhällets grundpelare blifvit rubbade eller de goda borgarnes nattro blifvit störd för det, — lika litet som »Professoren» själf haft någon sådan verkan. Alla dessa hetsiga talesätt, allt detta braskande »väsen för ingenting» gör endast ett parodiskt intryck på läsaren, som icke vet hvad det är fråga om och därför icke häller har någon anledning att bilda sig något grundadt omdöme därom. Vi förstå icke detta blinda raseri — vi stå skeptiska och likgiltiga gent emot dessa stridande parter, som högröstadt påkalla vår dom utan att framlägga för oss det dokument, hvarom saken rör sig. Det är ju som att fordra, att vi skola uttala vår mening om en skrift, hvilkens författare vi icke känna och som vi ännu icke hafva läst.

Om man bortser från denna visserligen mycket väsentliga brist, synes mig »Professoren» i rent konstnärligt afseende stå framför Kiellands tidigare dramatiska arbeten — något som för resten icke vill säga så särdeles mycket. Kompositionen är ganska väl uttänkt, stilen är koncis med rätt bitande och kvicka repliker — synnerligast i scenen på bokhandelskontoret — och den gamle professorns rasande deklamationer kunna icke frånkännas en viss lidelsefull kraft. Hvad vi sakna är sund humor och godt humör — en fläkt af den »festivitas», som, sedan jag nu en gång har nämnt Aristofanes, aldrig fattades hos denne »gratiernas illa uppfostrade älskling». Här finnes det icke annat än galla och bitterhet och inbitet hat, så att vi känna oss frestade att på författaren själf använda hans ord i boken om »den kalla, bitande regnluft, i hvilken denne man

sitter och fryser i hat och tvifvel och iskallt hån». Därför hafva utfallen blifvit så öfverdrifna och onaturliga, att de förfela all verkan. Och när författaren slutligen låter fadern förbanna sina egna barn och till och med slunga den beskyllningen i ansigtet på sin måg, att denne stått i brottsligt förhållande till hans andra dotter, — då kunna vi icke annat än känna medlidande med den gamle mannen, som så skamligt misshandlas. Ty på sanningen af denna scen får författaren väl knappt någon att på allvar tro.

Äfven *Arne Garborg* har denna gång försökt sig på ett dramatiskt arbete med polemiskt-politiskt innehåll, nämligen ett skådespel i fyra akter, kalladt *Uforsonlige*. Titeln har en ironisk mening: det är halfheten och hållningslösheten i vårt offentliga lif, författaren vill blotta, i det han framställer åtskilliga typer af ministeriella »slingringsmænd» och söker uppvisa den »forsumpning» af vår politik, som de »rena» varit så ifriga att predika om under den sverdrupska styrelsen. Detta tema, som icke är synnerligen roligt, när det tröskas med det i de dagliga tidningarna eller på folkmöten, har icke blifvit mycket intressantare i den »poetiska» drägt, det här fått, och som närmast påminner om dramatiserade brandartiklar från »Verdens Gangs» rikhaltiga lager. Trots det att författaren ogeneradt begagnar sig af modeller från det verkliga lifvet, har det nämligen icke lyckats honom att teckna lefvande figurer. Och i stället för handling få vi — i synnerhet i styckets två första akter -- endast politiska diskussioner, som i självfva verket äro ytterst tråkiga — i alla händelser för alla dem, för hvilka det kan vara tämligen likgiltigt, om svinet äter upp hunden eller hunden svinet, och som i föreliggande fall äro mest hågade att följa den praktiska visdomsregeln: »Lassen Sie das Ungeziefer in Ruhe, so fressen sie sich einander auf». Stycket är — förmodligen med hänsyn till dess möjliga uppförande på scenen — skrifvet på det vanliga bokspråket, hvilket Garborg emellertid icke tyckes kunna behandla med samma färdighet som landsmålet.

Från dessa politiska bränningar komma vi med *Jonas Lies* berättelse *Maisa Jons* in i smulare farvatten, utan att jag likväl vågar säga, att färden just blir så mycket behagligare för det. »Maisa Jons» är nämligen med afseende på ämnet en allt annat än glad bok. Och det förefaller mig icke häller så, som om Lie denna gång fullt ut lyckats att genom sitt muntra lynne sprida ett försonande skimmer öfver den ledsamma verkligheten.

Kompositionen är i och för sig både verkningsfull och originel. Bokens titelfigur med det främmande klingande namnet är helt enkelt en syflicka i Kristiania, hvilkens enformiga lif skildras, sådan hon går omkring i husen, dag efter dag och år efter år, och förtjänar sitt tarfliga bröd genom att sy åt stadens fröknar och fruar. Det är en fattig och glädjelös tillvaro — grå och enformig som en dimmig novemberdag —, i hvilken den stackars flickans hopp-

lösa kärlek till en ung, lefnadsglad student är den enda försvinnande ljusglimten. Samtidigt härmed få vi äfven efter hand inblick i det dagliga lifvet inom de familjer, hos hvilka syflickan arbetar. Men icke på så sätt, att författaren inblandar sig i berättelsens gång och fullständigar iakttagelserna och knyter tillsammans trådarna. Vi få hela tiden endast se eller veta just så mycket, som Maisa själf ser och vet. Ett samtal, som afbrytes vid hennes inträde, — en scen, som tillfälligtvis iakttages genom en dörr, som står öppen, — en liten indiskretion eller några likgiltiga ord, som fällas inne i jungfrukammaren under damernas öfverläggningar om tyger och mönster, — det är de glimtar, som Maisa uppfångar och som hon anställer sina stilla betraktelser öfver, under det de flitiga fingrarna gå. Det är sålunda små interiörer från det nutida Kristianialifvet, som upprullas för oss, sedda med en syflickas ögon och det hela hållet inom gränserna af den trånga syn- och tankekrets, öfver hvilken en sådan tillvaro sträcker sig.

Det kanske kan vara tvifvel underkastadt, huruvida Jonas Lie här har gått riktigt till botten af karaktären och medtagit alla dess förutsättningar och momenter. Men innanför den ram, han valt åt sig, måste man beundra den säkerhet, hvarmed han har förstått att gå in i denna främmande personlighet och att återgifva dess egendomliga sätt att tänka och tala, känna och vara. Konstnären har helt och hållet gått upp i sitt ämne, — framställningen är genomfördt objektiv och skildringen realistiskt sann, utan öfverdrift och utan smink. Därför känna vi också så mycket starkare det tröstlösa i denna enformighet, som aldrig afbrytes vare sig af någon tilldragelse eller någon klagan, — det obevekliga i detta öde, som tvingar sitt offer att lefva på skuggsidan af lifvet utan utsigt att någonsin få komma fram till sol och värme. — Och det är en finhet i uppfattningen och återgifvandet af till och med de obetydligaste smådetaljer, som — hvilket jag också förut påpekat i fråga om Jonas Lies författarskap — ovilkorligen leder tanken på en kvinlig hand. Såsom t. ex. då Maisa tar mått på och profvar klädningarna till de unga fröknarna, af hvilka en »måste ha litet öfver bröstet till allt detta späda och outvecklade», under det hennes öfvade öga uppdagar, att det på en annan »var något uppe vid den ena skuldran, som om det vore något snedt i urringningen, för hvar gång hon vred på sig». Eller då man läser den scen, när Maisa lappar sin vän studentens slitna öfverrock och nästan smeksamt far öfver den i sömmarna och i sitt stilla sinne gläder sig öfver dess bristfälligheter, därför att dessa liksom föra henne närmare den älskade. Det ligger i sådana skildringar en fin och fullödig konst, framsprungen ur en rik människokännedom och präglad af en vek och äkta medkänsla med samhällets styfbarn.

Men oaktadt allt detta kan jag likväl icke ändå räkna Maisa Jons till de bästa berättelserna af Jonas Lies hand. Därtill är

ämnet af allt för litet allmänt intresse, och behandlingen däraf verkar — trots de goda enskildheterna — i längden allt för tröttande genom sin bredd. Det synes, som om enformigheten i stoffet utöfvat sin inverkan på framställningen; och man känner sig nästan frestad att här använda Vinjes ord om den moderna romanen, som jag en gång förr citerat:

Langhalm dei treska: d'er knasande turt båd' elsken og hatet.
Hjartelag turkar, og tanken kjem burt med alt dette pratet.

Härtill kommer, att språket i denna bok icke är så omsorgsfullt som det borde vara. Det finnes många fläckar däri, och det förekommer slarf, som en författare af Jonas Lies rang icke borde göra sig skyldig till. En sådan ortografisk bock som »stats-» i stället för »stadskonduktör», hvilken förekommer snart sagdt på hvarannan sida, är lika kinkig att förklara som att försvara. Och med afseende på Lies användande af skiljetecknen skulle jag nästan vara böjd för att föredraga skolflickans sätt att gå till väga, då hon satte dem alla i en rad under sin uppsats med det praktiska tillägget: »Användas efter behag».

Finnes det, som sagdt, i Jonas Lies författarindividualitet ett visst kvinligt drag, så är i motsats härtill det specifikt manliga elementet i påfallande grad förherskande hos en af våra författarinnor, nämligen fru *Amalia Skram*. I synnerhet framträder detta i hennes uppfattning och behandling af förhållandet mellan de båda könen. Det finnes vissa sidor af det sinliga könslifvet, som kvinnor hälst bruka gå förbi eller — i fall de gifva sig in på dem — då bruka behandla med obekantskapens naivitet eller med en viss ovilja och skygghet. Med Amalia Skram förhåller det sig snarare tvärtom. Hon tyckes hafva särskild lust att just draga fram sådana ämnen; och hvad hennes behandling af desamma beträffar, vore det synd att säga, att man märker något af vare sig kvinlig obekantskap eller kvinlig blygsamhet.

Hennes sista berättelse *Lucie* är ett talande bevis på dessa påståenden. Det förekommer i denna bok ett par scener — en våldtägts- och en förlossningsscen —, hvilka icke blott i och för sig själfva äro mer än nödigt krassa och otillbörligt anstötliga, utan hvilka äfven synas vara alldeles öfverflödiga för berättelsens ekonomi. Från hvilken sida man än ser saken, skämma de likväl alltid boken. Och det är skada. Ty »Lucie» är annars i många hänseenden ett allvarligt och väl skrifvet arbete.

Titelfiguren är en vacker, men tämligen simpel och lättsinnig »hålldam», med hvilken hennes älskare, advokaten Gerner, gifter sig för att vara säker på att få behålla henne ensamt för sig själf. Och berättelsen skildrar nu, huru lifvet gestaltar sig i detta äktenskap, hvarest hjärtats sympati måste ersättas af sinnenas åtrå, där bildningen oupphörligen stötes af råheten, och där den djupare

tillgifvenhet och det förtroende, som samlifvet kräfver, förkväfvas i den skugga, som hustruns föregående lif kastar däröfver. »Det är med mig som med en karl», säger Lucie på ett ställe. »De, som ha lust att fjäsa för mig, göra inga omständigheter, och ville jag försöka att vara dygdig, så skulle de nog skratta mig midt upp i ansigtet — liksom gatflickorna göra, när de träffa på en dygdig karl. Karlar och sådana som jag kunna aldrig vara dygdiga. För det första så är det ingen som väntar sig det af oss, och för det andra så hänga våra gamla vanor fast vid oss.» I dessa ord har hon karakteriserat både sig själf och bokens idé.

Det är ett ganska intressant ämne, som författarinnan här tagit sig för att behandla. Och på det hela taget måste det erkännas, att hon löst sin uppgift väl i skildringen af denna tarfliga kokottnatur, som ingen fernissa förmår bita på. Skulle jag göra någon invändning, så skulle det vara den, att tonen i den simpla och slarfviga gatjargon, på hvilken samtalen till en stor del föras och som i allmänhet är utmärkt väl återgifven, synes mig vara något för grof. — Vid sidan af hufvudpersonerna, Lucie och Gerner, förekommer det i boken äfven flere bipersoner, hvilkas karakteristik är återgifven i raska och lifliga drag. Särskildt vill jag framhålla den unga flickan, Henny Brandt, och den älskvärde och muntre, men ytterst lättsinnige löjtnant Reinertsen, som får hennes ja efter en mycket originel frieriscen, i hvilken »handskemoralen» icke just blir så synnerligen väl medfaren. »Nej, handskemännen vill jag inte ha något att göra med», förklarar Henny helt öppenhjärtigt, »så pass mycket förstånd har jag då». Denna uppfattning tyckes äfven författarinnan dela med henne. Och så som sedlighetsfrågan nu ofta karikeras, i synnerhet af »kvinnosakens» målsmän, tör det nog hända, att icke häller läsarne äro så alldeles obenägna att gifva damerna rätt.

Åtminstone såvida det icke vid sidan af »handskemännen» också funnes sådana representanter för det manliga könet som hjälten i *Kys, noveller og studier*, en nyligen utkommen bok af Rosenkrantz-Johnsen (förut författare till »Nygifte og andre fortællinger», omnämnd i mitt bref af år 1885). Författaren framställer här ytterst ogeneradt till allmänt åskådande sin egen person och sina egna bedrifter på det erotiska området; men man kan näppeligen påstå, att vare sig denna person eller dessa bedrifter göra något obetingadt behagligt intryck. Denna qvasi-öfverlägsna och blaseradt-öfvermodiga försämrade upplaga af en Don Juan, som framställes i »Kys», är alltför äcklig och »novellen» i sin helhet alltför bohêmemässig till anläggning och ton för att kunna gouteras af andra än anhängarne af den estetiska riktning, författaren tillhör. Det samma gäller äfven om skissen »Jarmanns död», som icke är något annat än en lösryckt episod af Hans Jægers »Fra Kristiania-bohêmen» — till och med med bibehållande af

dennas lätt genomskinliga namn — samt om »Bekendelser», i hvilken hjälten från »Kys» med häpnadsväckande öppenhjärtighet biktar sina synder och lofvar bot och bättring efter den gamla regeln: »När hin blir gammal, blir han munk» (hvilket här vill säga det samma som förlofvad). Mera tilltalande är afdelningen »Skærgårdsbilleder», — naturskildringar, återgifna med en viss målande styrka, om ock till en del med alltför öfverdrifna färger, och små bilder ur lifvet på sjön, som i tonen då och då påminna om liknande skildringar af Holger Drachmann. — Slutligen innehåller boken två mindre skisser: »Små kampe» och »Kandidat Kvamme» — interiörer från en vestländsk småstad, hvilka visserligen icke äro synnerligen betydande, men hvari det likväl finnes ganska goda enskildheter och lofvande ansatser.

Mellan böcker, sådana som »Lucie» och »Kys» å ena sidan och *Kristofer Kristofersens* sista berättelse, *Verdens herre*, å den andra, kan motsatsen svårligen vara större. Icke just med afseende på uppfattning och behandlingssätt — alla de tre ifrågavarande författarne tillhöra politiskt och litterärt sedt samma parti — utan på grund af de olika temperament, som afspegla sig i dem. Könslifvet, som i de två förstnämnda arbetena utgöra det öfvervägande elementet och det hvarom handlingen rör sig, är i det sistnämnda — såsom öfver hufvud taget i all Kristofersens produktion — nästan helt och hållet lemnadt å sido, — kvinnan spelar hos denne författare så godt som ingen roll, och det som intresserar honom är på det hela taget icke så mycket människor som institutioner. I hans föregående arbeten har det — förutom i »Rydningsmænd» — hufvudsakligen varit vår inre politik, som han behandlat från en tämligen ensidig partiståndpunkt. I hans sista bok är det sociala förhållanden — i första hand fattigfrågan — som utgör föremålet för skildringen.

Berättelsen behandlar förhållandena i en liten stad på kusten af Vestlandet — vi kunna gärna antaga, att det är författarens födelsestad, samma stad, till hvilken Ibsen har förlagt »Fruen fra havet» — och låter oss stifta bekanskap med dess olika rörelser och stämningar, typer och samhällslager: öfverklassen, bestående af ställets andliga, civila och militära öfverhet samt af dess affärsmän med den rike och aristokratiske konsul Aas i spetsen, »världens herre» som författaren med en tämligen sökt öfverdrift kallar honom, — och på den andra sidan stadens småfolk, från de värda medlemmarne af kommunalstyrelsen ned till arbetarne och fattighusets invånare. De förra äro — efter vanligheten — en samling mer eller mindre utpräglade byråkrater och kältringar, som på åtskilliga sätt misshandla och förtrycka de senare. I synnerhet går orättfärdigheten här ut öfver den naive och hederlige skeppar Ræstad, hvilken, sedan han utan orsak blifvit af konsul Aas afskedad från sin anställning, misstänkes för att af hämndkänsla hafva borrat

ett af dennes fartyg i sank och nu får lida en rad af oförrätter från allmänhetens och enskilda personers sida, innan hans oskuld ändtligen kommer i dagen. Och under tiden bygger konsul Aas, som ensam har hållit sig uppe under en ödeläggande affärskris, sitt nya hus på sina konkurrenters ruiner och får slutligen emottaga Hans majestäts guldmedalj för medborgerlig förtjänst, som öfverräckes honom under tal och sång af hans beundrande vänner, under det den arbetslösa hopen står utanför och ser på den strålande festen. »Det var den värld, han herskade öfver.»

Efter detta korta och lösa utkast af berättelsens innehåll, behöfver jag knappt fästa uppmärksamheten därpå, att boken till anda och ton är starkt påverkad af Kielland, med hvilken Kristoffersen öfver hufvud taget och särskildt hvad formen beträffar, har många beröringspunkter, liksom han i andra hänseenden står den björnsonska riktningen nära. Men det skulle vara orättvist att förneka, att han i sin uppfattning äfven visar åtskilliga egendomligheter samt att många af hans skildringar bära prägeln af en själfständig iakttagelseförmåga, som gör honom till något mer än blott och bart en eftersägare af sina förebilder. Grundåskådningen är visserligen till en stor del lånad och stilen efterapad; men han har äfven sett åtskilligt med egna ögon och förstår i allmänhet att återgifva det sedda i en både sammanträngd och slående form. Uti ifrågavarande berättelse är detta i synnerhet fallet, där han framställer den allmänna fattigvårdens skuggsidor och gör sina satiriska utfall mot det sätt, på hvilket samfundet behandlar »de bergade människovraken», »den stora barmhärtighetens utställningsvara», såsom han på ett ställe kallar dem, som hafva måst taga sin tillflykt till kommunens försörjning. Författaren har här rört vid en af det moderna samhällets mest sårbara punkter, — den skärande motsatsen mellan fattig och rik, hvarifrån den socialistiska rörelsen hämtar sin näring. Och det är här på flere ställen glöd i orden, som gör intryck af att vara äkta och därför rycker läsaren med. Såsom till exempel där presten och biskopen inspektera stadens nya, storartade fattighus och den senare håller ett tal om fattigdomen såsom »en Guds gåfva, sänd somliga till straff, till bättring, till väckelse, på det att dessa skola tjäna andra till exempel, men alltid och framför allt till Guds eget förhärligande», — en uppfattning, som icke saknar sitt motstycke i det verkliga lifvet. För det förakt för all humbug och för den medkänsla för de små, hvarom författarens skildringar allt igenom bära vittne, kunde man vara benägen att öfverse med åtskilliga af de ensidigheter och öfverdrifter, hvartill han ofta gör sig skyldig. Men olyckan är, att den verkan, som annars hade kunnat uppnås, till en stor del går förlorad därigenom, att skildringen af själfva de faktiska förhållandena på många ställen icke är riktig. När man vill uppträda som samhällsreformator, måste man först och främst känna det

samhälles institutioner, som man vill reformera. Men en sådan kännedom saknar Kristofersen i hög grad. Till exempel när han i ifrågavarande bok skildrar de vedervärdigheter, för hvilka skepparen är utsatt, sedan »öfverheten» fått honom i sina klor, låter han honom först och främst blifva häktad i ett fall, där häktning efter vår nu gällande lag icke skulle kunna förekomma — han låter borgmästaren »lysa tingsfrid» vid hållandet af ett extra ting (!) — han låter sakförarne gripa in vid förhöret, då de icke ens ha tillåtelse att vara närvarande, och han låter slutligen administratorn föra protokollet på ett sätt, som i våra dagar helt enkelt är otänkbart. Det kan visserligen finnas åtskilliga berättigade klagomål att framställa mot vårt nuvarande rättsväsen. Men så galet som Kristofersen vill göra det till, är det dock lyckligtvis ej. — Rörande författarens språkbehandling finnes det ännu åtskilligt att anmärka, om den än här är mera vårdad än den varit i hans tidigare arbeten.

Samma beröm kan jag äfven gifva *John Poulsens* sista berättelse, *Fru Cecilia*, som sålunda i rent formelt hänseende betecknar ett framsteg. Men för öfrigt är det knappt något annat att säga om denna bok, än att den hvarken är bättre eller sämre än Poulsens böcker bruka vara. Titelfiguren är en medelålders enka med en — visserligen jämförelsevis ytterst hygglig — »förtid», som förälskar sig i en ung man, men afstår från honom och slutligen tar lifvet af sig, då hon märker, att samme unge man älskar och älskas tillbaka af hennes dotter. Motsatsen mellan den erotiskt anlagda modern och den kalla, korrekta dottern är ganska förståndigt framstäld, och vi äro här befriade från den lust att dryfta alla slags halft moderna och halft omogna »problem», som så föga lyckligt inverkat på författarens produktion. Men boken innehåller sedermera för mycket innehållslöst moraliserande och för litet psykologiskt djup, — det märker man bäst på karaktärsteckningen af denne oemotståndlige hjärtekrossare, som samtidigt vinner både moderns och dotterns kärlek; och det i och för sig pinsamma och melodramatiska ämnet är öfver hufvud taget icke behandladt på ett sådant sätt, att det i någon högre grad förmår lägga beslag på läsarens intresse. Här såsom i allmänhet hos John Poulsen är det värme och egna lifserfarenheter vi sakna, — vi erfara så sällan känslan af att han verkligen har haft något på hjärtat, som det för honom varit ett inre behof att få säga ut. Med andra ord: hans talang är hufvudsakligen litterär. Han föresätter sig att skrifva en bok och gör det med en viss rutinerad färdighet; men lifvets eget innehåll förmår han icke ingjuta i det samma.

Helt annorlunda kända och omedelbara äro de småskisser, *Alvilde Prydz* utgifvit under den för öfrigt något sökta och intetsägande titeln *Underveis*. — Alvilde Prydz har förut utgifvit en liknande samling, kallad »I moll», omtalad i mitt bref af år 1887. Hennes senaste bok kunde gärna hafva burit samma namn, — det

uttrycker just karaktären af hennes produktion. Det är en egen klang i det, som denna författarinna skrifver, — en klagande melodi, full af vemod öfver ungdomens korthet och förgängligheten af lifvets lycka. Vacker är den stämning, som hvilar öfver den lilla skissen »Ved fjorden», där den gamla fröken om aftonen sitter och drömmer sig tillbaka till sin ungdom och gläder sig åt, att det nu dagas och att det snart icke mer skall finnas sådana onyttiga tanter till som hon; och i »Guldfuglen» med de fina skildringarna af sommarens berusande doft och den unga flickans starka, bäfvande längtan efter den kärlek, åt hvilken hon hängifver sig med hela sin själ, men hvari hon slutligen blir så grymt besviken. Det är i sådana veka, dallrande stämningar, författarinnan har sin styrka. Men ofta kommer det också något nervöst och oklart öfver hennes skildringar, hvilket gör att de likasom glida bort och upplösa sig i det dimmiga och obestämda. Hvad som felas är koncentrering och objektivitet, — bestämdhet i konturerna och fasthet i formerna. Hvad författarinnan hittills har gifvit oss är närmast ett slags stämningslyrik på prosa. Men stämningslyriken fordrar en med öfverlägsenhet beherskad form, om den icke skall öfvergå till tomt ordsvammel.

Till den oskyldiga förströelselitteraturen höra *Tilsjös og iland,* berättelser för barn af *Johanne Vogt, To söstre*, novell af *Immanuel Ross,* en ganska nätt »berättelse för unga flickor» med skematiskt tecknade figurer och en tämligen tjockt påbredd moral, samt *Ufredstid,* en berättelse från krigsåren i århundradets början af *Constantius Flood.* Författaren har här vändt tillbaka till det område, på hvilket han vann sina första sporrar, och har stått sig bra därvid. Någon strängt litterär måttstock kan det väl icke vara fråga om att använda på denna bok, lika litet som på »Ritter & Co.» eller Floods öfriga sjöberättelser. Men i detta sitt element förstår han att röra sig med lätthet och älskvärdhet samt att anslå patriotiska strängar, som icke skola undgå att väcka genklang, särskildt hos ungdomen. — Mindre lycklig har däremot *Kristian Winterhjelm* varit med sin senaste bok, *småstykker*, som hufvudsakligen är af satiriskt och polemiskt innehåll, men i hög grad saknar finhet och kraft. Bäst förekommer mig »En sölvbryllupsgave», en liten idyll, hvari en syflickas enkla historia berättas, — betydligt ljusare än i Lies »Maisa Jons», men därför kanske icke mindre sann. — Hvad slutligen *Christian Kroghs* nya berättelse *En duel* angår, är därom intet annat att anmärka, än att till och med »Albertines» varmaste beundrare — och beundrarinnor — efter denna prestation antagligen skola vara villiga att medgifva, att författaren för framtiden bör låta pennan hvila och endast hålla sig till penseln.

Af debutarbeten från det senaste året skall jag endast i förbigående nämna *Dæmring og dag,* en moraliserande berättelse af *Olaf Sanning* (förmodligen en pseudonym), *Fra nutiden,* ett något

oklart mischmasch af *Emil Selmer*, samt *Fra Bergenskanten* af en bergensisk författare, *Johan Bögh*, — en tämligen ojämn blandning, som dock innehåller enstaka ganska nätta småskisser med de vestländska fjordarnas dystra stämning öfver sig. — Ett proverb af *Bendix Lange*, kalladt *På tremandshånd*, hvilket har åtnjutit äran att blifva uppfördt på Kristiania teater, är en mycket obetydlig »bohême»-produkt, lika rå i tankegång, karaktärsteckning och språk — men likväl i alla dessa hänseenden nobel och fin i jämförelse med en ung bergensisk författares, *Gabriel Finnes*, berättelse *Filosofen*, ett obegripligt nonsens, i fråga om hvilket man blott kan förundra sig öfver att det kunnat finna en förläggare.

Däremot fins det ett par andra debuterande författare, hvilkas arbeten kunna karakteriseras som mer än vanligt lofvande och som därför förtjäna ett något närmare omtalande. — Den ene är *Otto Walseth*, hvilken har utgifvit en roman på bortemot 400 sidor, kallad *Forskruede*. Redan den omständigheten, att en författare första gången han försöker sig inom litteraturen uppträder med en samlad komposition af sådant omfång, är egnad att väcka uppmärksamhet. Och denna förminskas icke däraf, att författaren visar sig vara i besittning af en formel mogenhet, som nästan ger intryck af rutin. Här finnes ingenting outfördt eller famlande, ingenting öfverdrifvet eller oklart. Kompositionen är med god beräkning afrundad, episoderna väl ordnade, och berättelsen skrider lugnt fram utan språng, som hämma utvecklingen, men också utan öfverraskningar, som lifva upp den, och utan fart, som rycker med, — jag kunde vara frestad att säga: som en älf genom ett slussverk. Ty det är felet och svagheten i denna så jämna och välskrifna bok: den är allt för jämn och allt för välskrifven för att vara ett debutarbete. Här finnes ingen kraft som slår, intet tvifvel som kämpar, ingen känsla som värmer och rör. Man läser sida upp och sida ner utan att träffa på en tanke som tänder, en sats som griper eller ett ord som biter sig fast. Det är alltjämt lika bra, — men icke häller mer. Och man letar förgäfves efter gnistan, som gifver konstverket själ. Därför verka dessa långa, välordnade utvecklingar i längden tröttande — man får icke något djupare intresse vare sig för personerna, hvilka resonnera mer än de lefva, eller för författarens åsigter, som vi för det mesta känna från andra och hvilka här icke hafva fått en sådan form, att de gifva intryck af att vara verkligt originela, självständigt tänkta eller personligt kända. Mogenheten yttrar sig hufvudsakligen i framställningens form, mindre i innehållet, där vi oftare träffa på både vanliga godtköpsfraser från våra inhemska samhällsreformatorers bord och reminiscenser från andra samtida författare, i synnerhet Ibsen och Kielland. — Hvad Walseth närmast velat skildra, är tidens jäsande oklarhet och oro, — de ungas oppositionslusta, otillfredsstälda frihetsbegär och oförnöjsamma pessimism. Och det kan icke för-

nekas, att det finnes åtskilligt sant och träffande i hans karakteristik af såväl förhållanden som figurer — studenterna Bromdal och Foss, de emanciperade damerna Helene och Kaja. Men hvad vilja då dessa människor egentligen, och med hvad rätt bryta de stafven öfver de gamla? Härpå gifver författaren icke något tillfredsställande svar. Han låter sina personer grubbla och teoretisera och deklamera, han låter dem prata och drifva i stället för att handla och bryta med det gamla utan att själfva kunna bygga upp något nytt. Och när det så kommer till kritan och de skola realisera sina idéer i verkligheten, så vet författaren ingen annan råd än att använda det gamla utslitna medlet: han låter dem skaka stoftet af sina fötter på fäderneslandets otacksamma jord och vandra öfver till Amerika, — de missnöjdas sista tillflyktsort, de misslyckade existensernas stora smältdegel, alla frihets- och jämlikhetsapostlars förlofvade land. Naturligtvis. »När riktigt frisinnade författare här hemma hafva en hjälte, som de vilja allt väl i världen, men som det har gått galet för i fäderneslandet, därför att han är fritänkare och vänsterman, så sända de honom i bokens sista kapitel till Amerika.»

Citatet är hämtadt från en nyligen utkommen bok, *Fra det moderne Amerikas åndsliv*, af en annan debuterande författare, *Knut Hamsun*. Det är ett kritiskt arbete, i hvilket författaren, som tyckes hafva uppehållit sig flera år i de Nordamerikanska fristaterna, gifver oss en skildring af deras kulturella ståndpunkt och institutioner, som ingalunda utfaller till den »nya världens» fördel. Politiska och sociala förhållanden, litteratur och konst, rättsväsen, skolväsen och kyrkliga förhållanden, den inre bildningen och den yttre polityren — allt måste här genomgå en skärseld af satiriska utfall från detta skarpa hufvud med den kvicka pennan, som aldrig låter dupera sig och icke skonar någonting. Det kan visserligen vara frågan om, huruvida icke författaren varit väl mycket benägen att blott se skuggsidorna hos de förhållanden, han skildrar, och om icke detta demokratiska nybyggaresamhälle är i besittning af företräden, som denne författare, hvilken är aristokrat ända ut i fingerspetsarna, icke kunnat eller velat se. Men gent emot den kritiklösa beundran och det öfverdrifna lofprisande, för hvilket det amerikanska samhället och de amerikanska idéerna varit föremål här hemma från det så kallade »liberala» partiets sida, är denna bok i alla händelser ett ord i rätt tid. Hamsun har här haft mod att slå en af vänsterns maskstungna gudabilder ett slag i ansigtet; och slaget verkar med desto större kraft, som det kommer från en, som ingen lär kunna beskylla för att hysa obskurantistiska eller reaktionära tendenser. Tvärtom, Hamsun är fördomsfri på alla områden och radikal till ytterlighet, — han hyser samma sympati både för den fria tanken, den fria kärleken och den systematiska anarkien. Men han är på samma gång, som antydt är, aristokrat

af instinkt och princip: han hatar mobben, penningarna, humbugen, konvenansen och har endast aktning för den storhet, som härleder sig från snillet. »Finnes det i hela Amerika icke en elitkår», frågar han, »icke en utvald samling af människor med snille, ett hof för snillet, en salong, en klass, en klick fina individer, adliga själar?» Och han svarar: »Dag efter dag, dag efter dag vältrade en världs människomassor in öfver prärieriket, folk af alla raser och tungomål, människor i oräknelighet, bankruttörer och förbrytare, äfventyrarare och sinnessjuka, prester och negrer — alla medlemmar af pariaskasten öfver hela jorden. Och inga adliga själar.» Att författaren med ett sådant temperament och med sådana fordringar har känt sig besviken borta i den stora republiken, samt att det icke är mycket i dennas lagar och lif, som finner nåd inför hans ögon, är då lätt att förstå. Dess kultur förefaller honom vara en kultur i andra hand och föråldrad, — ett lån från den engelska; dess frihet formalistisk och larmande, — en frihet för massorna, men icke för individerna. Dess demokrati är honom för skrytsam och nivellerande, utan adel och utan andlig plastik; och nationen i sin helhet ett konglomerat och en konstprodukt, — »blott och bart ett experiment i stället för ett resultat». Han kallar amerikanernas störste lyriker, Walt Whitman, en vilde, — »ett naturljud i ett ouppodladt urland» — och deras störste estetiker, Emerson, »en litterär postillaförfattare — den amerikanska moralmobbens Æsopus». Han föraktar deras rättsväsen och deras skolbildning, — deras konst och deras press. »De skulle kunna», säger han på ett ställe, »göra ett skådespel af adresskalendern, af två höns, af Suezkanalen, — de skulle kunna dramatisera multiplikationstabellen». Och på ett annat ställe gifver han följande drastiska skildring af deras press: »En underlig press, — en larmande, skandalsjuk, knytnäfsvild, revolverrykande press, mutade ledare, betalade järnvägsreklamer, annonspoesi, småstadsskvaller; en underlig press, — skandalerna från rättegångssalen, jämmern från tågsammanstötningarna, hurraropen från de patriotiska banketterna, ånghammarslagen från de stora fabrikerna, Guds ord från tidningens faste prest — ty en tidning har sin egen fast anstälde prest —, fruntimmerspoem om månskenet i Tennessee och kärleken i Boston, två spalter äktenskapsbrott, tre spalter banksvindlerier, fyra spalter patentmedicin, — en underlig press, skrålet från hela den här af krutsvärtade pirater, som skrifver den.»

Det är, som man finner, en egendomlig, självständig och oppositionslysten, kritisk och nervös ande, som talar till oss genom denna bok. Och mot denna egendomliga ande svarar en lika så egendomlig form, — en lekande och forsande, en hoppande och sprittande stil, en stil, som påminner om den amerikanske humoristen Mark Twain, med starka färger, slående bilder, öfverraskande vändningar och oväntade öfvergångar. Här förekomma satser sådana

som denna på tal om den amerikanska skönlitteraturen: »Man spelar icke på lyran i Amerika — det har man kanske gjort en gång — man trampar den; och de få som spela, spela dåligt, — och så ha de så dåliga lyror.» Och den om Walt Whitman: »Hvad vill W. W.? Vill han afskaffa slafhandeln i Afrika eller förbjuda bruket af spatserkäppar? Vill han bygga ett nytt skolhus i Wyoming eller införa Jägers ylleskjortor? Ingen vet det. Uti konsten att tala mycket och säga absolut ingenting har jag aldrig träffat på hans make». Och den om de amerikanska fruntimmerna: »En washingtonsk rik mans hustrus dotter synes ofta vara köttsligen iklädd en smula af ett engelskt sändebuds sekreterares brittiska väsen.» Och slutligen denna, där han hos sin antagonist, Emerson, påträffat denna läckerbit till meningslös fras, att »detaljer äro melankoli»: »Ja visst äro detaljer melankoli. Det vet hvarje någorlunda bildad spårvagnshäst. Har man kanske någonsin hört, att detaljer äro en bergskedja eller en rullgardin? Ja, ser man det! Jag skulle vilja se den, som kan säga, att detaljer likna melankoli mindre än hvilken sidenparaply som hälst i världen. Alltså äro detaljer melankoli.» Han talar om berg, som skulle kunna komma håret att resa sig på en flintskallig mans hufvud, — om fruarna i Boston, som »knappt ge någon engelsk lady efter i konsten att föra sin person hän öfver golfvet till en stol och taktfullt föra ett samtal så att det stannar af», — samt om krogar, som fyllas af »törstiga tyskar af alla nationer». Han anser det vara möjligt, att en amerikansk skollärare kunde göra »furst Bismarck till republikan och Voltaire till ärkebiskop i Budapest»; han använder sådana sammanställningar som »hvinande kyss» och ryggar icke tillbaka för att låta det »smälla i tandstumparna». Ja, emellanåt gör han med mer eller mindre lycka alldeles nya ord, såsom »forrået», niveauisk». Kort sagdt, det är en verklig stilist, vi här stifta bekantskap med, — en man, som har både tanken och ordet i sin makt och icke är rädd för att bruka dem båda till det tillåtligas yttersta gränser. Så mycket mera i ögonen fallande är det då, att det i hans bok på sina ställen förekommer stilistiska och språkliga fel — i synnerhet oriktiga satskonstruktioner —, som näppeligen någon skicklig skolgosse skulle göra sig skyldig till. Sådana fläckar borde hälst hafva varit borta. Men gent emot en så genomgående mästerlig språkbehandling som Hamsuns skulle det vara småaktigt att gå till rätta med författaren för dessa enstaka bockar, hvilka sannolikt endast bero på bristande uppmärksamhet från hans sida. Öfver hufvud taget är denna bok mer än ett lofvande debutarbete, — den är en litterär bedrift. Och jag kan till fullo underskrifva de ord, hvarmed Georg Brandes nyligen afslutade en anmälan af boken (i »Verdens Gang» för den 9:de maj): »Här fins en ny och framstående norsk prosaist, — en författare, som tänker själfstän-

digt och som vill något, kan något, redan är något och skall blifva mera».

* * *

Till slut skall jag omnämna några under det senaste året utkomna mindre samlarearbeten, hufvudsakligen af roande och humoristiskt innehåll. — Under titeln *På kryds og på tværs* har *Ditmar Mejdell,* på sin tid utgifvare af skämttidningen »Krydseren», sedermera redaktör af »Aftenbladet» — gjort ett urval af sina roliga uppsatser i »Krydseren» från åren 1849—54. *Alfred Sinding-Larsen* — kritiker i »Morgenbladet» — har under titeln *21:des rapport og andet af Olavus Pedersen* utgifvit en samling äldre roliga gatvisor, illustrerade af författarens broder, målaren Vilhelm Larsen. Och en gammal studentförfattare, nuvarande sorenskriver *Wasserfall,* har under pseudonymen *Professor Bills* samlat en mängd äldre och nyare småsaker under titeln *For privattheatret,* — kvicka bagateller, delvis skrifna för studentsamfundet, hvarest i synnerhet flere af de här intagna monologerna (»Lars husmand» m. fl.) på sin tid gjorde mycken lycka. Samtliga dessa böcker, hvilka alla höra till en genre, som icke längre har någon representant inom vår litteratur, äro präglade af ett lätt och godt humör, som gör dem till en lika så sund som roande lektyr. — Slutligen vill jag fästa uppmärksamheten på *Norsk billedbog för börn* af universitetsstipendiaten *Elling Holst* och målaren *Eivind Nilsen,* innehållande en mängd omtyckta småvers, samlade af den förre och illustrerade af den senare. Denna bok står betydligt öfver böcker i allmänhet af detta slag. Det hvilar en vacker, älsklig och äkta barnslig anda öfver det hela, och illustrationerna äro till stor del konstnärligt utförda folklifsbilder från den lilla värld, där man verkligen roar sig — och roar sig med litet.

Kristiania i maj 1889.

Kristofer Randers.

Sveriges Östersjövälde och Europa.

Några synpunkter.

(En inträdesföreläsning.)

Man talar om Sveriges storhetstid, dess eröfringspolitik skildras som en lysande hjältesaga, man förvånas öfver den ära, som ett litet folk tillkämpat sig under sina segerrike konungar och fältherrar. Man framhåller ock de lidanden, som denna ära kostat folket, den orätt, som tillfogats grannarne, eröfringarnas korta bestånd och nederlagens snöplighet. Båda dessa synpunkter må lemnas i sitt värde. Jag sysslar ej med att afmäta Sveriges ära eller skam, med att väga svenska folkets eller grannarnes lidanden, med att skifta rätt emellan statsmännen å ömse sidor. Jag nöjer mig med att i knappa drag antyda möjligheten af ett annat åskådningssätt.

Det är en känd sak, att Europas folk af ålder bilda ett stort kultursamfund med likartade, om också ofta stridiga intressen af högre och lägre art. Detta kultursamfund utvecklar sig allt jämt till ett statssystem, hvars gemensamma ordning till en början företrädesvis ter sig i krigsrätt och traktatsrätt, liksom i den enskilda staten rätten tidigast framstår som själfhämnd och ättförlikningar. Men tillika vidgar sig Europas kulturområde utåt. Nya bygder läggas under häfd, nya folk tämjas till vår odling, och den yttre tillväxten verkar tillbaka på den inre ordningen, liksom denna betingar utbredningens styrka och riktning. I detta arbete öfvertages ledningen skiftesvis och på olika håll af de folk, som först hunnit stadga sin statsbyggnad och därigenom samlat sina krafter till yttre verksamhet, en naturlig fortsättning af deras

inre samhällslif. En sådan stadga och samlad kraft vinnes lättare inom en trängre krets och under mindre invecklade förhållanden. Däraf förklaras de mindre talrika folkens, de smärre och aflägsnare staternas försprång i Europas yttre kraftutveckling och kolonisation. Mot medeltidens slut bygga Venedig och Genua hvar sitt kolonialvälde i Levanten, Visbys och Lybecks handelsrepubliker spänna Hansans samfärdselsnät öfver alla Nordens haf och kuster, Portugal underkufvar mångdubbelt större länder och folk i Afrika och Indien, och i det sjuttonde århundradet förvärfvar Holland ett liknande herradöme i främmande världsdelar. Om ödet är gynsamt, växer det lilla folket genom rikare näringstillfällen och de stora intressenas sammansmältningskraft till ett stort folk, som snart glömmer sin forna svaghet. Englands folk, som i våra dagar vill fylla halfva jordklotet med sina barn och sitt tungomål, var under Elisabet ännu ett af Europas mindre.

Sverige framträder ock i Europas nyare historia som en af dessa jämförelsevis tidigt stadgade och koloniserande stater. Orsakerna därtill må sökas i dess äldre häfder, men själfva denna dess karaktär förtjänar betonas. Från Mälarens, Vänerns och Vätterns dalar har den svenska stammen af hedenhös utvidgat sig åt norr och öster och ej med svärdets makt allena, utan äfven med yxans och plogens efter hand i folkmängd öfverflyglat sina skandinaviske fränder. Till Finland fördes kristen odling, hägnad af svensk lag, och dess språkskilde innebyggare upptogos som likstälde medlemmar i det svenska samhället. På reformationens grundval reste Gustaf Vasa åter ett starkt konungadöme, i Eskils gemak samlade han den kufvade kyrkans silfver, för de pengar han fick på sin köpenskap med fogdarnes hårdhändt indrifna naturapersedlar bygde han örlogsskepp efter tidens kraf och legde knektar, som väl kunde bruka hans fältstycken af Falu koppar och hans spjutuddar af kronans bergslagsjärn.

I en vid omkrets hade det svenska väldet redan då satt sig fast på ömse sidor om Östersjön, detta haf, som man med rätta jämfört med Medelhafvet såsom folkförbindande kulturväg. Dess betydelse stannar ej vid dess närmaste kustländer. Det gifver inträde till andra ännu fjärmare vägar.

Bortom Östersjön ligger ett af naturen rikt välsignadt land med lätta farleder öfver nästan gränslösa slätter och breda segelbara älfvar, som utmynna i Asiens innanhaf. Genom Ryssland går Europas stora väg till Asien, och två gånger under medeltiden har denna väg riktat vår odling med Orientens kulturimpulser. De svenske variager, som grundlade det ryska riket, förmedlade öfver Volga samfärdseln mellan Skandinavien och det arabiska kalifatets lydstater vid Kaspiska hafvet, och tatarernas eröfringar öppnade för Italiens handel karavanstråten från Svarta hafvet öfver Rysslands och Centralasiens stepper ända till Kina och Indien.

Men i det sextonde århundradet voro dessa vägar stängda. Den osmaniska makten satte lås för Svarta hafvets infartsport liksom vid Röda hafvet, och den moskovitiska makten bevakade ängsligt sina obegagnade nycklar till förbindelsen med Asien. Förgäfves sökte italienske köpmän förmå storfursten Vasilij Ivanovitsch att framsläppa Persiens och Indiens varor genom sitt rike till Riga, der Hansan kunde mottaga dem och föra dem vidare åt vester och genom Tyskland till sina gamle handelsvänner söder om Alperna. Alltså måste Orienten uppsökas på den långa omvägen förbi Afrika och Amerika, och världshandelns hegemoni öfvergick till de vesterländska sjöfolken. Men äfven hos dem väcktes snart hoppet att finna en genväg mera rakt i öster. Nordostpassagen till Kataj eller Kina upptäcktes visserligen hvarken af engelsmän eller holländare, men öfver Archangel hunno de fram till Moskva och stundom längre bort.

För Sverige och dess grannfolk vid Östersjön var tiden knappast inne att allvarligt tänka på en ny samfärdsel med Orienten, ehuru Gustaf Vasa vid sin fred med tsaren afhandlade frågan om tillträde för svenske köpmän genom Ryssland till Persien. För Sverige var en annan sak af omedelbar vigt. Det ryska själfherskardömet, som stängde Asien för Europa, sträfvade å sin sida att utbreda sitt välde rundt omkring sig och behöfde för detta ändamål bättre vapen och bättre krigskonst, som endast kunde komma från den neutrala vestern. Det kunde därför icke nöja sig med sin aflägsna hamn vid Ishafvet, utan måste vinna säkert fotfäste vid Östersjön och sålunda, förlitande sig på nya för-

bindelser, göra sig mera fruktadt af sina grannar. En fullt klar beräkning i detta syfte fans nog icke hos Rysslands herskare, men faran togs med skäl för gifven af hans fiender, då han angrep Lifland, som var den germanska kulturens svagaste utpost i öster.

Den lifländska ordensstaten hade framgått ur danskars, svenskars och tyskars koloniala företag under medeltiden, men efter hand antagit en väsentligen tysk karaktär. Dess blomstring sammanhängde med Hansans och hade vissnat med henne. Dess statsförfattning föll sönder under reformationens oreda, då ingen centralmakt fans, som kunde beherska och göra sig till godo den nya rörelsen. Lifland var alltså nästan värnlöst emot det moskovitiska öfverfallet, som i stället uppkallade de andra Östersjömakterna till dess försvar eller eröfring under växlande förbund och inbördes strid. För sista gången kämpade Lybecks flotta med den svenska, som icke utan framgång redde sig äfven mot den danska. Liflands öde afgjordes tills vidare så, att det delades emellan Polen, Sverige och Danmark. Ryssland kastades tillbaka, och dess nederlag föranledde lifegenskapens införande, som afsåg att upphjälpa den adliga krigsmaktens förstörda ekonomiska ställning. Men detta botemedel framkallade i sin ordning inom ett slägtled en politisk och social revolution, som slutade dermed, att allmogens ofrihet befästes och staten ställdes under en mot alla främmande inflytelser fiendtlig kyrkas förmynderskap.

I det revolutionära Ryssland utkämpades en episod af Sveriges och Polens strid om herraväldet öfver nordöstra Europa. Polen stod under den katolska reaktionens banér. Roms propaganda hade ingått förbund med den slaviska adelsrepubliken, som hemma gjorde sina bönder till trälar och förtryckte det protestantiska borgarståndet i Preussens och Liflands tyska städer. Samma öde var ämnadt åt Sverige under dess katolske konungs täckmantel. Men i Sverige segrade reformationen genom en fri och stridbar allmoge, ledd af konungaättens yngre gren, som flyttade kriget öfver till fiendens eget land. Det polska Lifland, redan så godt som eröfradt af jesuiterna och hemfallet åt slavisk anarki, räddades åt protestantismen och fick en ordnad för-

valtning under Sveriges hägn. Äfven flere af Preussens hamnstäder lydde till en tid under Sveriges krona.

Så hade det svenska Östersjöväldet vunnit en något fastare gestalt, så mycket mer som Stolbovafreden genom mellanliggande ryska landskap förenat dess båda hälfter på andra sidan hafvet. Men dess byggnad var ännu på långt när icke fulländad, och dess framtid berodde på den riktning, hvaråt det skulle utbildas. För Gustaf Adolf var det icke längre fråga om dess utvidgning åt det ryska hållet. Det försvagade Ryssland behandlade han som en tjänlig bundsförvandt mot Polen, han bistod tsaren vid utländske knektars värfning, han sökte skydda den ryska befolkningens trosfrihet i det polska Littauen, och han sände täta beskickningar till hofvet i Moskva, der kort efter hans död Sverige fick en ständig resident, den förste från någon europeisk makt. Gustaf Adolf insåg dock vigten af ett vaksamt försvar mot den östra grannen. Han förstärkte fästningarna vid gränsen, och han verkade ifrigt för Ingermanlands kolonisation af svenskar och tyskar.

Men hans omtanke gälde framför allt förhållandet till Danmark och Tyskland. Danmark hade redan visat sig som en farlig fiende i Östersjöns farvatten och på Sveriges fastland, men dess sak var på det hela gemensam med Sveriges i protestantismens svåraste kris, och den ouppgjorda räkningen gömdes till framtiden. Den Habsburgska maktens framträngande till Östersjön tvang Sverige att verksamt ingripa i det upplösta Tysklands inre strid. Gustaf Adolfs segrar gåfvo hans politik en ny riktning. Han synes hafva tänkt sig en tysk statsordning efter den holländska republikens mönster, ett evangeliskt förbund, där Sveriges konung, stödd på sin ärfda makt, skulle hafva intagit den oraniske generalståthållarens och generalkaptenens plats. Utan tvifvel var äfven hans afsigt att bringa Danmark—Norge i en eller annan form under Sveriges ledning. Det svenska Östersjöväldet skulle därigenom hafva blifvit ett moment i en stor europeisk kombination och Östersjön bestämdt betecknats som ett skandinaviskt-tyskt haf i öfverensstämmelse med den historiska utvecklingens anvisning. Att Gustaf Adolfs synkrets ej begränsades af ensamt svenska intressen, visar sig

bäst af hans fasta hållning mot Frankrikes inkräktningsbegär på Tysklands bekostnad.

Gustaf Adolfs planer gingo blott till en del i fullbordan. Vestfaliska freden betecknar tyska rikets sönderfallande i en mängd nästan suveräna stater, som sins emellan bilda icke ett verkligt förbund, utan snarare ett statssystem i smått. Tyskland blef sålunda den europeiska diplomatiens ständiga vädjobana och åter gång på gång ett slagfält för alla Europas härar. Men Tysklands särskilda stater visade stor lifskraft, och bland de största, Brandenburg och Sachsen, österrikiska och velfiska husen, pågick en ifrig täflan om öfvermakten, allt under det att Frankrike förstod att begagna deras split och afund till nya landförvärf. Sverige var genom sina besittningar en af dessa tyska rikets stater. Det beherskade Tysklands förnämsta flodmynningar och kunde kraftigt bidraga till hela Tysklands försvar. För Sveriges egna intressen betydde denna ställning en stor makttillväxt vid Östersjön och ett afgjordt öfvertag öfver Danmark, som bäst kunde angripas från söder och därigenom tvingas att afträda sina gränslandskap på den svenska sidan.

Men Sveriges hela europeiska ställning var fortfarande osäker och innebar stora vådor. Det måste som medlem af Tyska riket deltaga i den allmänna politiken, men inveckllades därjämte i osämja med de uppåtsträfvande tyska stater, som harmades öfver de svenska hegemonianspråken. Ville Sverige häfda dessa anspråk, måste det ställa sig på tysk ståndpunkt, uppträda som Tysklands förkämpe mot Frankrike, alltså öfvertaga den roll, som sedermera tillföll den Hohenzollernska makten. Men Sverige kunde icke bestämma sig för en sådan politik. Traditionen om det franska förbundet beherskade i synnerhet dess svagare statsmäns föreställningar och intressen. Dessutom var Sveriges inre statsskick, ehuru fastare än de flesta större staters, moget för en genomgripande omhvälfning, hvilket försvårade dess yttre verksamhet. Krigen hade tvungit kronan att afyttra sina fasta gods och räntor åt adeln, som under de ofrälse ståndens jäsande missnöje ville i ro njuta sina mödors lön och stadga sitt välde i hemlandet med dess underlydande provinser. Denna adel var till god del af utländskt ursprung, och det nya svenska

riket var i flere af sina vigtigaste landskap lika mycket tyskt som svenskt. I sin snabba utveckling hade det ej ännu hunnit utprägla en fullt egendomlig karaktär inom den germanska världen och vinna en fullt nationel hållning emot östern så väl som vestern. Men emot Ryssland var Sverige hvad det icke var emot Frankrike, den tyska kulturens väktare och tyska handelsintressens beskärmare. Den svenske residenten i Moskva var ett mäktigt stöd för hela den europeiska och protestantiska kolonien. Utländske forskningsresande, som ville studera moskoviternas seder eller fara vidare till Asien, sökte hans skydd, och tsaren själf bedref till sina undersåtars harm utländsk handel med det svenska faktoriets tillhjälp.

Karl Gustaf ryckte Sverige åter ut i ett stort krig, närmast för att afleda den inre oron i landet. Men han sträfvade ock att stadga rikets yttre ställning på en fast grundval. Halfva Europa upprördes af hans djärfva och hänsynslösa företag, som synas så svårtydda i sin brådstörtade växling af fälttåg och underhandlingar. För Polens historia är hans verksamhet kanske ännu mer genomgripande än för Sverige. Hans anfall afslöjade för Europa detta stora rikes ohjälpliga svaghet, i det blodiga slaget vid Warschau dukade Österns ryttarskaror af polackar och tatarer under för den moderna germanska krigskonsten, och brandenburgarnes andel i denna seger bebådade ett nytt framträngande af den tyska stammen på det slaviska herradömets ruiner. Polens delning var redan nu mer än ett ärelystnadens hugskott. Men Sverige vann icke den tilltänkta afrundningen af sitt Östersjövälde i söder. Ej häller lyckades planen att förena Skandinaviens trenne kronor. Roskildefreden kom likväl målet redan tämligen nära. Denna fred förskaffade icke blott Sverige de skånska landskapen och Trondhjems län, utan banade äfven väg för Sveriges ledning af den gemensamma utrikespolitiken och för de skandinaviska flottornas uteslutande herravälde öfver Östersjön. Karl Gustaf själf förstörde detta sitt verk. Han ville med nytt våld påskynda hvad som kräfde en längre tids mognad. I och för sig kan ej hans afsigt under dåvarande omständigheter betecknas som alldeles outförbar. Genom de tre rikenas fulla politiska sammansmältning skulle

det svenska Östersjöväldet hafva fått en afgjordt skandinavisk prägel, åt den danska adeln skulle inrymmas ett vidsträckt kolonialområde bortom Östersjön, och de frigjorda folkkrafterna i Danmark och Norge skulle under samarbete med de svenska stödja kronans makt och det helas enhet. Danmark ensamt var för svagt att i längden hålla sig uppe mot de svenska vapnen. Men Sverige var icke häller vuxet motståndet från de oceaniska sjömakterna, hvilkas intressen icke tålde, att en ny farlig rival uppväxte, som kunde förfoga öfver hela Skandinaviens sjövana befolkning och för dem afspärra tillgången å skeppsvirke från östra Europa.

Att Sverige emellertid efter Karl Gustafs död fick behålla så mycket af hans eröfringar och särskildt kunde tillbakavisa alla Rysslands fordringar på afträdelser, oaktadt Liflands härjning och flere fästningars fall, måste anses ådagalägga det svenska väldets ännu orubbade lifskraft. Ett nästan än starkare vittnesbörd därom gifves af den efterföljande styrelsens vacklande politik och ändamålslösa krig, som likväl icke förmådde bringa riket i värre skada än verkligen skedde. Men efterlåtenheten för Frankrikes uppeggelser och nederlaget vid Fehrbellin antydde åtminstone för mera klarsynte statsmän, att Sverige icke längre med framgång kunde upprätthålla sin maktställning på Tysklands mark. Och det danska krigets förlopp och utgång visade, att Sverige måste söka en tryggare och för båda parterna drägligare uppgörelse med Danmark än hittills. Slutligen måste kronans finanser ordnas på ett definitivt sätt, oberoende af alla utländska subsidier, krigsmakten bringas i full motsvarighet till en klart begränsad utrikespolitiks kraf, och ärendenas högsta ledning läggas i fasta händer under ett verkligt ansvar.

Den, som utstakade och åtminstone till en del genomförde planen för denna politiska frontförändring, var Johan Gyllenstjerna, jämte Axel Oxenstjerna Sveriges snillrikaste statsman, Karl den elftes läromästare och sålunda intill denna dag en af de män, som djupast inverkat på Sveriges öden. Hans bana var från början den parlamentariske oppositionsmannens, som trängde sig fram till en plats vid rådsbordet och äfven där hårdnackadt kämpade för sina meningar, tills han lyckades vinna den uppväxande konungens öra och

genom sin kraft i ord och handling få den afgörande rösten i rikets angelägenheter. Han var en fiende till Frankrikes öfverdrifna inflytande, men var beredd att utan subsidier afsluta förbund, vare sig med denna makt eller med Habsburgska huset, allt efter som Sverige därigenom kunde vinna trygghet mot angrepp på kontinenten. Hörnstenen i hans politik var förbundet med Danmark, som verkligen afslöts kort före hans död. Detta förbund åsyftade en solidarisk utrikespolitik i den gemensamma handelns och sjöfartens intresse, ömsesidig tullfrihet och lättnad i samfärdseln, med en gemensam navigationsakt, liksom Cromwells, emot den utländska importen, och särskildt holländarnes utestängning från Östersjön. Danmark skulle gifva Sverige tillträde till sina begynnande kolonier i Indien, Sverige skulle gifva Danmark tillträde till sina lifländska hamnar, dit den ryska handeln skulle dragas från Archangel till engelsmännens och holländarnes förfång. Danmark fick fria händer till eröfringar i Tyskland, Sverige fick fria händer till krig mot Ryssland.

Meningen var alltså, att Sverige och Danmark på Östersjöväldets grundval skulle utveckla sig till oceaniska sjömakter. För Sveriges räkning sattes de tyska besittningarna i andra rummet; de egde blott värde som medel att fasthålla eller köpa Danmarks vänskap genom det understöd, som Sverige från dem kunde lemna. Men öfver hufvud borde Sverige afstå från annan inblandning i det europeiska fastlandets förvecklingar. Det kunde taga skadan igen på det ryska hållet. Därtill kräfdes icke en ständigt slagfärdig här af värfvade trupper, utan en talrik nationalmilis, grundad på ett vidsträckt indelningsverk efter reduktionens genomförande. Reduktionen åter förutsatte rådsmaktens nedbrytning med ständernas tillhjälp. Men Johan Gyllenstjerna var ingen anhängare af ett obegränsadt envälde, och reduktionens öfverdrifter hade troligen icke i den högadlige statsmannen funnit en förespråkare, om han upplefvat dem.

Karl den elfte fullföljde Johan Gyllenstjernas program på ett ensidigt sätt. Han undvek visserligen all verksam inblandning i de tyska krigen, men han släppte förbundet med Danmark af dynastiska skäl och understödde Holsteins anspråk, som kränkte den danska statens lifsintressen. Dan-

mark föranleddes däraf att söka förbindelser, som förr eller senare måste utsätta Sverige för ett anfall af flere makter på samma gång. Mot ett sådant anfall kunde icke indelningsverkets trupper förslå, och Sverige var därför tvunget att hålla ständiga kostsamma garnisoner i många vidt skilda gränsorter. Den hänsynslöst utförda reduktionen förstörde kronans kredit och uppretade den lifländska adeln, ur hvars krets sedermera farlige förrädare framgingo. Enväldet förlamade folkets inre utveckling och störde förtroendet emellan regering och undersåtar.

Under tiden förbereddes i Ryssland en egendomlig omdaning. Kyrkans makt försvagades genom ett vidt utgrenadt sektväsens uppkomst, och europeiska inflytelser kunde således småningom framtränga med större kraft. Men regeringen afvisade ännu länge vesterlandets försök till ett verkligt politiskt närmande. Först det stora kriget emot turkarne efter Wiens belägring förmådde Ryssland att inträda i den liga, bland hvars medlemmar egentligen Österrike och Venedig vunno några afgörande framgångar. Den ryska krigsmakten var allt för svagt utvecklad för att på egen hand kunna göra den osmaniska betydande afbräck.

I detta krig stod Sverige på Rysslands sida, icke blott med sina sympatier, utan äfven med verksam hjälp. Från Sverige kommo handtverkare och sjömän till den flotta, som tsar Peter byggde på Don, när han ansträngde sig att eröfra Azov. Trehundra kanoner lofvades af Karl den elfte och skänktes af Karl den tolfte för att utrusta ett nytt ryskt fälttåg mot storturken. Det var icke Sveriges fel, att Ryssland efter freden i Karlowitz såg sig nödsakadt att själft söka förlikning med fienden på allt för billiga vilkor. Ej häller var det Sveriges fel, att de svenska kanonerna vid Narva återgingo i gifvarens händer.

Det tvungna fredsslutet med Turkiet gaf Ryssland frihet att sälla sig till en ny liga, som ledde sitt egentliga upphof från det af Sverige svårt förolämpade Danmark, och som syntes stark nog att med ens krossa Sveriges länge hotade Östersjövälde. Det är ej min mening, att här fördjupa mig i det stora nordiska krigets skiften. Sällan har en världshistorisk kris framträdt i så utpräglade former och blifvit

fullföljd med en sådan järnhård konsekvens. När man efteråt begär, att endera af dess båda hufvudkämpar, tsar Peter eller Karl den tolfte, skulle i ett gifvet lämpligt ögonblick hafva nedlagt vapnen och erkänt sig som besegrad, så misskänner man den historiska nödvändighet, som bjuder att hvarje lifskraftig sak åtminstone en gång må ådagalägga sin fulla innebörd.

Tsar Peter stred för Rysslands blifvande maktställning vid Östersjön och i Europa. Det oväntade motstånd, som han mötte, framtvang steg för steg en omskapning af Rysslands hela krigsväsen, förvaltning och yttre kultur efter svenska och andra europeiska mönster. Utan det nordiska kriget skulle detta verk hafva varit hardt när omöjligt, ty under hela tiden väntade den inre revolutionen på hans nederlag, enär hans sak endast stöddes af hans ständigt slagfärdiga vapen.

Karl den tolfte gick till strids för Sveriges historiska rätt till sitt Östersjövälde, men under kampens fortgång växte hans mål. Den store tänkaren Leibnitz, som tillika var en fjärrskådande statsman, insåg hvad saken kunde gälla. Liksom han hänvisade Ludvig XIV undan Europas inre strider till Egyptens eröfring och Levantens befrielse, så väntade han af Karl den tolftes segrar Asiens öppnande för den europeiska forskningen och kulturen. Han bemödade sig sedermera att rikta tsar Peters uppmärksamhet åt samma håll. Men äfven Ryssland kunde endast långsamt och i ringa omfång utföra ett sådant värf, enär det snart drogs in i de diplomatiska och krigiska förvecklingar, som sysselsatte det adertonde århundradets splittrade Europa.

De stora kulturintressen, som leda sitt ursprung långt tillbaka, kunna äfven länge afbida sin fullbordan. Under halftannat århundrade, som förflutit efter freden i Nystad, har Europas statssystem på samma gång förenklats och vunnit i helgjuten kraft. Men ingen vet, om Österlandets fullständiga närmande till vår odling skall ske på den fredliga utvecklingens väg, eller om nya krig skola utkämpas för denna sak, liksom i forntiden Alexander af Macedonien följde efter Agesilaus och hans spartaner.

Harald Hjärne.

1789.

Ett hundraårsminne

af

Anatole Leroy-Beaulieu.

Revue des Deux Mondes d. 15 juni 1889.

Öfversättning af **G. N.**

Den 10 juni 1790 förde Ancharsis Clootz till den konstituerande församlingen en ambassad från människoslägtet, i hvilken bakom den tyske baronen figurerade polackar, spanjorer, holländare, greker, perser, araber, turkar i turbaner, en kines med lång hårpiska, en kaldé i stjärntydaredrägt, de fleste hyrda för 12 francs per man, för att representera de folk, som voro tyrannernas slafvar. Den konstituerande församlingen, med Sieyès till president, voterade en hedersbevisning åt denna högtidliga deputation, som var kallad att pånyttföda världen. Alla, både konstitutionela och jakobiner, trodde sig då arbeta för mänskligheten. Hade man då sagt dem, att Frankrike skulle fira hundraårsminnet af 1789 med en utställning, till hvilken hela världen skulle vara inbjuden, så skulle ingen däröfver förundrat sig. De skulle i sin föreställning hafva sett Anacharsis Clootz' turk och kaldé, pånyttfödda af de stora principerna, ansluta sig till de europeiska folken för att fira frihetens och förnuftets uppenbarelse. Men en sak skulle hafva förvånat dem, nämligen att förnimma att de flesta regeringar ansett sig böra vägra att deltaga i firandet af detta hundraårsminne. Detta skulle de knappast kunnat tro; de trodde visst icke, att revolutionen skulle behöfva ett helt sekel för att omdana världen.

»Hvad!», skulle Condorcet eller Buzot hafva sagt, »skall revolutionen om hundra år ännu icke hafva bemäktigat sig Europa?» De skulle icke hafva funnit mer än ett sätt att förklara denna stötande orimlighet, nämligen folkens förslafvande af despoter eller andra länders afund öfver Frankrikes storhet, då det genom revolutionen blifvit allt för mäktigt och blomstrande. Hvad skulle de sagt, om de hade kunnat förutse, att i själfva Frankrike man ännu kunde tvista om revolutionens välgärningar, och att fransmännen skulle tillbringa jubelårets tolf månader med att fråga sig själfva, under hvad slags styrelse året för dem skulle sluta.

Främlingarne hafva visserligen fått känna återverkningarna af revolutionen, men den kan dock icke hos dem väcka samma passioner som hos fransmännen. De synas, såsom mera opartiska eller mindre intresserade, bättre kunna bedöma den samma. Men detta är icke alltid sant. Hvarje folk är benäget att bedöma revolutionen efter sitt lynne, sina politiska önskningar eller sina nationella intressen. Både stora och små äro ense om att nedsätta dess vigt och betydelse, åtminstone beträffande sig själfva. Den art af politisk återlösning, som vi gärna tillägga henne, behagar det främlingen att förneka. Hvar och en drager, hvad historien beträffar, täcket till sig. Engelsmän, tyskar, italienare, nästan alla tala de om revolutionen icke såsom lärjungar utan såsom mästare; de yngste till och med vilja undervisa oss. Af de tusenden, som från de två världskontinenterna komma för att beskåda Eiffeltornet, detta magra babelstorn af järn, äro de mycket få, som komma såsom pilgrimer för att visa sin vördnad för revolutionens heliga orter. Vi skola nu i Paris hafva många kongresser af lärde med sådana festtillställningar, som pläga afsluta de lärda kongresserna. Jag föreställer mig en af dessa fester, vid hvilken representanter för de förnämsta folken och de förnämsta religionerna tagit plats. Det är på Grand hôtel eller på Continental, kongressen för den litterära eganderätten eller för bestämmandet af en gemensam tid. Där finnas delegerade från England, Tyskland, Österrike, Italien, Nord- och Sydamerika; där finnas till och med delegerade turkar, hinduer, kineser. Man har kommit till desserten; man har

druckit de vanliga skålarna; ministrar och officiela personer hafva aflägsnat sig. Man pratar om revolutionen under det man dricker kaffe och tänder sin cigarr. Samtalet blir allt lifligare; gästerna uppegga den ene den andre. De som hälst hålla tal, höja sin röst; på de förblommerade och afvägda diskurser, som nyss fördes, följer ett mera fritt och omväxlande språk. Man öfverbjuder sin granne; man tillåter sig, om så behöfves, till och med en paradox.

»Frankrike», säger i en något butter ton en amerikansk professor, »tyckes, då det inbjudit oss till 1789 års hundraårsfest, vilja förmå oss att fira frihetens uppenbarelse, likasom friheten hade dröjt med att uppenbara sig för den moderna tidens folk till dess Bastiljen fallit. Men häri bedraga sig fransmännen. Friheten är mycket äldre; de hafva icke uppfunnit den. Det fans människor, som voro i besittning af sina rättigheter, innan den franska nationalförsamlingen upptäckte människans rättigheter. Det folk, som gifvit världen den dubbla uppenbarelsen af friheten och jämlikheten, är det amerikanska; det egde båda delarna förr än man 1789 kom sig för med att proklamera dem. De franska filosofernas drömmar hade ännu icke tagit form i böcker, då de redan hos oss voro realiserade i allt hvad som icke var chimärer. Hvad som i Paris' salonger endast var aflägsna utopier, hade redan blifvit lefvande och verkligt i Nya Englands byar. Beträffande frihet och jämlikhet, hvilka egentligen utgöra revolutionens ära, så hafva vi försteget; vore det fråga om patent på uppfinning häraf, så skulle detta tillhöra oss. Då franska revolutionen, under anspråk på att inviga en ny tidsålder, daterade friheten från den 14 juli 1789, glömde den att Frankrike och Europa icke äro hela världen.

Af de båda revolutionerna är vår den äldsta, och den är icke allenast den första, utan det är ganska möjligt, att utan denna någon fransk revolution icke hade blifvit af. Hvem vet icke, hvilket inflytande på Frankrike under Ludvig XVI det amerikanska kriget hade? Det har för den franska adeln och borgareståndet varit en inledning till friheten och demokratien. Rochambeaux' soldater förde med sig nya idéer, som de utspridde i hemorten. Då Ludvig XVI och

Vergennes tillät Beaumarchais att gifva de *insurgerande* vapen i händerna, eller då de mottogo Franklin i Versailles, så anade icke konungen och hans ministrar, att de genom att blottställa konungadömet för frihetens besmittelse förberedde dess fall. Då sådana män som Lafayette, Noailles, Biron, Segur, Lameth seglade af till den nya världen, så förutsågo de icke att de tillika med föraktet för privilegier därifrån skulle hemföra adelns undergång. Hvem var den mest uppburne både vid hofvet och i staden tolf år före 1789? Franklin. Både filosofer och vackra damer sutto vid hans fötter. För denna ateistiska värld var den gamle republikanen en gud. Hans popularitet bibehöll sig ända in i skräckregeringen: man uppstälde bilder af Franklin och Washington i stället för helgonens. Hvarifrån fick han ett anseende vida öfver sin förmåga? Från vänskapen med Washington. Hans gloria var ett återsken af hans väns. Lafayette var i synnerhet amerikan, och auktoriteten tillhörde nu Amerika. Det var på uppmaning af Jefferson, vår dåvarande minister i Versailles, som det tredje ståndet gjorde sig till nationalförsamling. Det var med efterhärmning af oss, som man på Lafayettes framställning författade den nya lagens taflor, förklaringen af människans rättigheter. Om också dessa människans rättigheter voro mera dogmatiska och filosofiska än förklaringen af våra rättigheter, så egde de dock mindre värde: de voro mindre praktiska, mindre politiska, de framstälde sväfvande principer utan någon stadfästelse. Vår kongress af 1776 skulle aldrig hafva befattat sig med en sådan metafysisk röra, snarare ett verk af ideologer och litteratörer än af lagstiftare. Olyckan är, att fransmännen, ehuru de togo oss till mönster, dock ville öfverträffa oss.

De voro lärjungarne, och de behagade spela mästare. De trodde att det, för att hafva en god styrelse, var nog att resonnera väl. De smickrade sig med att genom sina dekreter förvandla slafvar och hofmän till medborgare och en gammal monarki till en ny republik. Deras misstag var oss från början tydligt. Jefferson, den mest radikale af våra konstituerande män, bad Lafayette och hans vänner att icke begära för mycket på en gång; att söka komma öfver ens

med konungen; att försäkra sig om pressfrihet, religionsfrihet och jurydomstolar, *habeas corpus* med en nationel lagskipning, till dess folket vore i stånd till större framsteg. Detta syntes otillräckligt för de otålige 1789, och ännu år 1889 är man icke försäkrad om allt detta. Läs brefven från Jeffersons efterträdare här i Frankrike, guvernör Morris: »De vilja», skrifver han i juli 1789 några dagar före bastiljens intagande, »de vilja en amerikansk konstitution med en konung i stället för en president, och de besinna icke, att de icke hafva amerikanska medborgare, för att uppbära denna konstitution.» Såsom erfarna lotsar sade vi fransmännen att de seglade emot klipporna; men de brydde sig icke om våra varningar. Denna konstitution, som de trodde vara ett förnuftets mästerstycke, var, det sågo vi från dess första dag, outförbar. I motsats till grundläggarne af vår stora republik hade 1789 års fransmän intet begrepp om en folkstyrelses faror och brister. Under det att vår konstitution hade vidtagit alla de försigtighetsmått mot demokratien, som voro möjliga i ett demokratiskt land, trodde de franska lagstiftarne sig icke kunna visa nog stort förtroende till folkets godhet och förstånd. Revolutionen härmade oss i hvad som var farligt att efterhärma, och försmådde vårt föredöme i det, hvaraf Frankrike kunde hafva dragit nytta. De lånade af oss principen om statsmakternas åtskiljande utan att kunna tillämpa den; de bestämde att ministrarne skulle tagas utanför representationen, men förstodo icke att anordna något sådant som vår riksrätt, vaktaren af konstitutionen mot lagstiftningens intrång. Genom att förlägga styrelsens säte till Paris och samla all makt i hufvudstaden gjorde man den nyfödda friheten beroende af dennas befolkning. Afskaffandet af provinserna, förkastandet af allt slags federalism, så väl social som religiös, kriget mot lokalitets- och korporationsandan, mot kyrkan och familjen, var måhända det revolutionens stora fel, hvilket gjorde de andra nästan ohjälpliga. Republiken, för att icke säga friheten, hade icke kunnat bestå utan något slags federalism. Att ställa individen rakt emot staten, individen i teorien utrustad med alla rättigheter och staten i praktiken allsmäktig, det var att döma Frankrike att vackla mellan

anarkien och despotismen. Kan man då förundra sig, om man i Amerika gör sig den frågan: *Was not revolution a failure?* Guvernör Morris skref till Washington 1790: »För denna gång är revolutionen misslyckad.» Han hade rätt. Är man nu hundra år senare verkligen säker på att den har lyckats? Må man göra klar för sig de båda revolutionernas olika framgång, Frankrikes och Amerikas! Vi hafva så många fördelar, att det vore orätt att förhäfva sig däröfver. I Amerika hade friheten och jämlikheten vuxit upp tillsammans med folket själft; för att fastställa dem, behöfde vi ingenting omstörta. Båda voro naturliga, självsådda plantor, icke främmande med stor kostnad acklimatiserade växter. Demokratien framgick af hela vårt förflutna. Våra fäder hade, då de lemnade den gamla världen, äfven lemnat bakom sig monarkien, aristokratien, statskyrkan, privilegierna och klasskilnaderna. Washington, Adams, Madison, Hamilton m. fl. hafva stiftat en republik, emedan de icke kunde göra annorlunda: ämnen till något annat saknades. Folksuveräniteten var icke hos oss en abstrakt dogm, uppenbarad af filosoferna, den fans till i verkligheten, innan den skrefs i lagen. För att fransmännen 1789 skulle kunnat täfla med amerikanarne, måste de hafva öfvergifvit den gamla galliska jorden och, äfven de, gått öfver hafvet. Ett nytt samhälle fordrar en ny jord, fri från det förflutnas lemningar. Det fordras generationer, för att demokratien skall finna sig till rätta i Europa; den måste installera sig bland ruinerna af en byggnad, som icke var uppförd för dess räkning, och bygga en mur mellan sig och de gamla kontinentala monarkierna. För att den moderna demokratien skulle kunna utveckla sig i hela sin styrka, fordrades det en jord, som var fri från gamla tiders lemningar, ett omätligt territorium utan grannar, där således arméerna vore obehöfliga och raserna kunde blanda sig med hvarandra. Man kan icke gärna tänka sig en ung demokrati omgifven af stora militärstater. Det gamla *cedant arma togæ* har sina svårigheter i ett beväpnadt land. Revolutionen har haft orätt i att glömma detta; den har störtat Bourbonerna för att falla under en soldats fötter; måtte 1889 års Frankrike icke förnya samma experiment.»

Efter amerikanaren kom en engelsman, en baronet och ledamot af parlamentet, liberal-unionist af en gammal whig-familj. »Mina herrar», började han, »världsexpositionen af 1889 tyckes hafva samlat oss för att fira hundraårsminnet af franska revolutionen. Men bör man då fira revolutionen? Visar man icke, genom att göra årsdagarna däraf till fest-dagar, att man ännu icke kommit utur den? Förlidet år var det tvåhundraårsdagen af revolutionen 1688, den mest berättigade revolution som historien haft att omtala; men vi hafva icke en gång illuminerat. Då man ser somliga fransmäns entusiasm för 1789 och 1792, skulle man kunna likna dem vid skolgossar, som nyss fått lof, men ännu icke vore rätt säkra på sin frihet. De visa sig helt stolta öfver att hafva vågat göra revolutioner och omstörta troner. Men detta har ingenting att betyda. England har också, och detta före Frankrike, stält suveränen inför domstol och halshuggit konungen. I detta har franska revolutionen alltså icke varit originel; den har endast kopierat oss; men häruti ligger ett företräde, som England visst icke förhäfver sig öfver. Det har funnits sönderslitningar i vår historia, men i stället för att vidga dem, bemöda vi oss att åter sammanfoga det söndrade: det är därför vi nu äro ett fritt folk.

Fransmännen tillägga den franska revolutionen ett väsentligt inflytande på världens öden. Hvad England och de land, i hvilka det engelska språket talas, beträffar, så bedraga de sig häruti. Om någondera af de två nationerna vid slutet af det förra seklet hade inflytande på den andra, så var det väl förr England än Frankrike. Jag förnekar ingalunda den amerikanska revolutionens inverkan på den franska; men hvarifrån hade amerikanarne fått fröet till sin frihet? Från England. Under det att de bekämpade oss, stödde sig våra amerikanska kusiner på våra principer, våra lagar och vår anda. Deras förklaring öfver sina rättigheter är endast ett upprepande af de engelska friheterna. Det är det brittiska snillet, som bildat de Förenta Staterna; skilnaden mellan onkel Sam och oss kommer endast från jordmånen. Friheten är född anglo-saxare, och han hade rätt denne lord Massareene, som, då han landsteg vid Dover 1789, på knä kysste den brittiska jorden såsom frihetens jord.

Fransmännen säga, att deras revolution icke gjort annat än tillämpat deras filosofers idéer; jag går in därpå, men ur hvilken källa hafva deras filosofer öst? Frankrikes adertonde sekel har framgått ur Englands. Häraf låter motsatsen mellan litteraturen under Ludvig XIV och den under Ludvig XV förklara sig. Politisk frihet, religiös frihet, alltsammans hafva vi lärt Frankrike och genom Frankrike hela Europa. Alla adertonde seklets teorier, skepticism, deism, sensualism, materialism, ateism, människans rättigheter, teorien om återvändandet till naturen, allt sammans kommer från oss, från Bolingbroke, Toland, Tindal, Collins, Mandeville, Woolston och andra, som rättvist sjunkit i glömska. Det är vid vår eld, som edra filosofer hafva tändt den fackla, med hvilken de satte eld på Frankrike och Europa. Voltaire, Diderot och encyklopedisterna hafva knappast gjort något mer än utvecklat och omklädt engelska idéer. Våra *fritänkares* sofismer hafva de tagit efter bokstafven och predikat tillämpningen däraf, då hos oss det modet redan var förbi, alldenstund den praktiska engelska visdomen snart hade insett det farliga och fördärfliga däruti. Hvarifrån utgår det adertonde seklets filosofi? Från Locke, och vill man gå längre tillbaka, från Baco. Kontinentens stora idémäklare hade försett sig hos oss, därom vittna hans Lettres sur les Anglais. Man skulle icke kunna räkna de franska författare, stora och små, som vid denna tid foro öfver Kanalen. Efter Voltaire är det Montesquieu, som i vår konstitution beundrar den fria republiken dold under monarkien; det är Rosseau, Buffon, Raynal, Maupertuis, Helvetius, Morellet, Favier; det är bland revolutionsmännen Mirabeau, Brisson, Lafayette, Lanjuinais, Marat, Roland och hans fru. De fransmän, som icke kunde studera oss hos oss själfva, studerade vårt språk och vår litteratur. Engelska, som ansågs såsom ett barbariskt språk under Ludvig XIV, blef klassiskt under Ludvig XV. Såsom Voltaire och Montesquieu, så läste äfven Buffon, Diderot, d'Alembert, d'Holbach, de Brosse, Volney, Lalande, Barthélemy, Mirabeau, Cabanis, Madame Roland våra filosofer och skalder på originalspråket. Man öfversatte från engelskan allt hvad censuren lät passera. Richardson var lika populär här som

i London. Med ett ord, anglomanien var allmän vid revolutionens utbrott. Paris imiterade våra klubbar, våra kapplöpningar och våra moder.

Smaken för hvad som kom från andra sidan Kanalen sträckte sig nu äfven till politiken. Delolmes medelmåttiga bok om vår konstitution finnes ännu i alla bibliotek från denna tid. Madame Staël har i sina *Considérations* erkänt Englands inflytande på revolutionen. Man kunde säga att den framsprungit ur sammanstötningen af det franska snillet med det engelska. Åstundan att såsom engelsmännen blifva ett fritt folk hade trängt ned till befolkningen. Bastiljens besegrare omfamnade såsom en broder en engelsman, doktor Rigby, då de mötte honom, och sade: »Nu äro vi fria likasom I.» Men ack, det är icke, såsom de förestälde sig, genom att nedstörta gamla torn och bära afhuggna hufvuden på pikspetsar, som ett folk blifver fritt! De våra voro ej länge förvillade häraf. Pitt förkunnade redan vid slutet af 1789, att Frankrike endast skulle komma att passera genom friheten. Burke förutsade redan vid slutet af 1790, att revolutionen skulle sluta med den mest despotiska makt man hittills på jorden hade sett. Hvarför har den då icke lyckats bättre? Därför att den felat af högmod, därför att revolutionen, i stället för att nöja sig med att, såsom Malouet, Mounier och själfve Mirabeau velat, imitera oss, har gjort anspråk på att öfverträffa oss. För att upphinna oss, hade 1789 års Frankrike behöft ett sekel af ansträngningar, och så har det velat med ett språng gå oss förbi. För dess högmod syntes vår konstitution vara otillräcklig. Dess oerfarenhet fordrade någonting alldeles fullkomligt och symmetriskt, en konstitution med reguliera linier, såsom avenyerna till parken vid Versailles. Det visste icke, att en systematisk, alldeles logisk, så att säga rationel konstitution inbjuder den resonnerande tanken att beständigt sätta detta i fråga; och i verkligheten, huru många konstitutioner har Frankrike haft under hundra år? Ännu år 1889 önskar det en konstituerande församling. Revolutionens verk är en Penelopeväfnad; hvarje generation gör om, hvad den föregående gjort. Vårt exempel visar, att historien, seden och traditionen för en fri konstitution äro en grund af helt annan soliditet än det

systematiska tänkandet och de abstrakta maximerna. Jag vet dock, att om fransmännen af 1789 icke försökte att bygga på sedens och traditionens grund, så kom detta sig däraf, att det för dem var svårt att i den fosterländska jorden finna fasta stöd för en fri författning. Då de åberopade människans rättigheter, så var det därför att de icke kunde åberopa fransmännens rättigheter, emedan deras konungar hade raserat alla deras friheter. Detta är en sanning; men i stället för att sörja, fröjdade sig 1789 års fransmän häröfver. De voro stolta öfver just det, som utgjorde deras underlägsenhet. De förhäfde sig öfver att bygga på abstraktionernas moln. I stället för att i den gamla författningens spillror uppsöka hvad som kunde vara användbart för en ny, hafva de med lif och lust förstört alltsammans: adel, kyrka, parlament, provinser, konungamakt. De hafva ödelagt hela det förflutna, i den tron att ju mindre djupt grunden lades, desto högre skulle den nya byggnaden kunna stiga.

Olyckan var, att 1789 den engelska skolan, den tempererade monarkiens skola, undanträngdes af ideologer. Huru mycket Frankrike än blifvit efter i förhållande till oss, fans det dock mellan de båda landen tillräckligt med likheter, för att det som blifvit efter kunde hafva följt det andra i spåren. Frankrike hade i sin adel och sin kyrka ämne till en öfre kammare; konstitutionskomitén föreslog, med stöd af vårt exempel, att bilda en sådan; men fruktan för aristokratien gälde mera. På samma sätt med ministrarne: man vägrade att följa Mirabeau, som anbefalde vår metod, Mirabeau, som från första dagen hade anskaffat reglementet för vårt underhus. Frankrike hade till sin ledning likasom en fyrbåk på andra sidan Kanalen; det föredrog att blindvis kasta sig in i mörkret. Det största felet, det som gjorde alla de andra ohjälpliga, var afväpningen och därefter öfverändakastandet af konungadömet. Hade Frankrike bibehållit den gamla nationela grunden, så hade det därpå kunnat återuppbygga alltsammans. Betrakta England; då tronen var kullkastad, hafva vi utan dröjsmål åter rest upp den. Ni skulle hafva gjort som vi. Så länge edra revolutioner hafva egt ett slags parallelism med våra, hafva vi icke misströstat

om dem. Bourbonernas dubbla fall under Ludvig XVI och Karl X tycktes vara ett förnyande af Stuartarnes. Hvad har nu Frankrike gjort efter denna tvåfaldiga missräkning 1814 och 1830? Det har gjort, hvad det ej förstod att göra 1789, det har imiterat, nästan kopierat oss med sin Karta. Det var på rätta vägen; man kunde tro, att Ludvig Filip, en ny Vilhelm III, skulle afsluta revolutionen. Men så skulle det icke gå: 1848 och 1870 hafva visat Frankrikes oförmåga att kunna uppbygga någonting. Konungadöme, kejsardöme, republik hafva alla i sin tur misslyckats, och något annat finnes icke att försöka. Revolutionen har blifvit en konstitutionel sjukdom med periodiska anfall. Ännu i denna stund, hvarmed tyckes Frankrike bereda sig att fira hundraårsminnet af 1789? Med ännu en förändring.

Och till sist, denna revolution, som skulle pånyttföda världen, hvad har den bringat Europa? Abstrakta maximer, det vill säga frätande syror, explosiva gaser, förstörelsekrafter. Hvar äro de grundstenar, de materialier till nybyggnad, som den har funnit? Jag ser visserligen både snöret och vinkelhaken, men det vill annat till för att kunna bygga. Hvar är dess plan för nybyggnaden? Den har haft flere sådana efter hvarandra med förändringar än i stilen och än i anordningen, nedrifvande hvad den uppfört, börjande på nytt i oändlighet teckningen till det ideala monument, som den lofvat mänskligheten. Jämför denna den franska revolutionens ofruktbarhet med de engelska institutionerna, småningom utarbetade under tidernas längd och egande lefvande väsens bildsamhet. Monarkier eller republiker, alla civiliserade stater hafva från oss lånat grundlinierna till sina konstitutioner. Vid hvarje representativt styrelsesätt återfinner man den brittanniska förebilden: *a single head of the state,* konung eller president, och tvänne kamrar. Det är vår konstitution, mer eller mindre modifierad, efter nationernas seder och behof, som gjort sin rund kring världen. I alla stater, som sträfva till *self-government*, äro de politiska och juridiska institutionerna af engelskt ursprung. Felet hos många af våra efterföljare har varit, att de trott sig kunna uppbära de brittanniska friheterna. Däraf hos många den misskredit, i hvilka parlamentarismen med minister- och

partistyrelse — en maskin med för fint konstruerade hjul för de folk, som sakna politisk uppfostran — hos många nu råkat. — Jag dricker för anglo-saxiskt *self-government* och för dess acklimatiserande på kontinenten.»

Efter engelsmannen kom en tysk, en privatdocent vid universitetet i Königsberg. Han talade med eftertryck och något pedantiskt; han tycktes bemöda sig att icke såra fransmännen, men betonade de obehagliga sanningarna på ett något klumpigt sätt och med småleendet hos en person, som höll sig själf räkning för att han icke var mera eftertrycklig. »Vi tyskar», sade han, »vi hafva icke gjort någon revolution och vi lyckönska oss därtill. Det är icke därför att vi icke haft kraft därtill, eller därför att vi stå tillbaka för våra grannar. Våra bönder hafva redan i sextonde århundradet tillyxat en revolution, i hvilken Janssen har återfunnit alla eder revolutions passioner, om icke alla dess idéer. Läs Janssen, han finnes öfverallt. Våra *bönder* blefvo till lycka för Tyskland nedgjorda. Revolutioner kosta mer än de inbringa, det säkraste är att draga nytta af andras. Så hafva vi gjort med den franska revolutionen. Är det något folk som har skäl att fira hundraårsminnet, så är det Tysklands. Revolutionen har påskyndat vår nationela utveckling och återuppväckt den tyska patriotismen. Genom att öfverändakasta det gamla germaniska kejsardömet beredde den väg för det nya. Genom att nedslå Tysklands inre skiljeväggar har den förberedt dess enhet. Vågar jag säga det här? Genom att afklippa Frankrikes traditioner och döma det till beständiga omkastningar, genom att beröfva den franska politiken all följd och sammanhang, har revolutionen låtit hegemonien på kontinenten öfvergå från Versailles till Potsdam. Också kan — detta sagdt utan all ironi — hvarje god tysk dricka för den franska revolutionen. Om man icke officielt firar den i Berlin, så är detta af anständighet för att icke stöta fransmännen, ty revolutionen har icke varit tryckande för andra än de svaga, för markgrefvar, fria städer, furstbiskopar och abboter; de starka hafva endast skäl att prisa den samma.

Vi hafva politiskt mycket att tacka den för, men hafva vi lika mycket att tacka den för i intellektuelt hänseende?

Har den, såsom man här föreställer sig, för oss medfört några nya idéer? Alldeles icke. Om revolutionen hos oss funnit så mycket återljud, så kommer detta däraf, att de principer den proklamerade redan voro uttalade af våra tänkare och lärde. Det är därför som 1789 i intet land blifvit mera entusiastiskt hälsadt. Att Klopstock, Wieland, Voss, Bürger, Schiller, att Kant, Fichte, ja till och med Goethe med acklamation mottogo revolutionen, det berodde därpå, att 1789 tycktes låta deras egna tankar öfvergå från idé till verklighet. Och de gåfvo Frankrike sitt bifall, både på vers och prosa, med den själens värme och den ädla kosmopolitism, som utmärker vårt nationallynne, med hela omfattningen hos den tyska anden, den största och mänskligaste jorden burit. Dessa idéer om allmän frihet, om mänskligt broderskap, om fördragsamhet, framåtskridande, social förnyelse och folkens befrielse, som revolutionen inskref på sina fanor, och som Tyskland, trampadt under fötterna af dess arméer, skulle vända mot henne själf, det var icke med jakobinernas utskickade eller de franska soldaterna, som fröen därtill kommo oss till godo. De spirade upp af sig själfva ur Tysklands jord. Har något enda kommit utifrån, så är det från genèvaren Rousseau, denna genom sitt allvar, sin ärlighet, sitt *Gemüth*, sin moraliska och sin naturkänsla så fulländadt germaniska natur. Forskade man noga efter Rousseaus förfäder, skulle man säkerligen under detta välska namn upptäcka tyskt blod. År 1789 var vår nationalteater i full blomstring, och hvad som utgjorde dess märg och must, det var just dessa människovänliga drömmar i hvad de hade som allra högst. Hvar finner man ett mera passioneradt uttryck för de idéer, som åstadkommo revolutionen, och hvaraf denna tillegnar sig monopolet, än Schillers *Die Räuber* eller *Don Carlos,* hvilka båda stycken funnos före 1789, likasom Goethes *Egmont* och Lessings *Nathan der Weise.* Det är i sanning icke i Frankrike, icke på franska, det är på vårt kraftiga, tyska språk som det adertonde seklets ädlaste tankar funnit sin ideala form. Den tyska poesien har gjutit dem i kraftfulla bronsstrofer af en renhet, en vidd och en fasthet, som edert vackra franska språks magra elegans icke kan uppnå.

Både som skalder och filosofer hade våra tyskar gått revolutionen i förväg. Såsom Perthes yttrade: »Allt hvad man finner annorstädes har blifvit tänkt i Tyskland.» Våra publicister och jurister hade före edra litteratörer framstält revolutionens påstådda principer, och detta med en metod och en vetenskaplig utredning, som för den tidens fransmän voro okända. Människans rättigheter, däri inbegripen rättigheten till uppror, rätten grundad på naturen och förnuftet, återfinnes hos Wolf och Pufendorf långt före 1789. Detta har, det är sant, hos oss stannat inom spekulationen. Detta är i edra ögon en underlägsenhet, men i våra tvärtom. I motsats till edra kvickhufvuden under adertonde seklet, salongsfilosofer, som de voro, mera författare än tänkare, hafva vi aldrig trott, att en abstrakt idé borde passera hel och hållen med ett enda slag in i det verkliga lifvet. Vi låta icke narra oss af våra teorier. Vi förstå att skilja på det spekulativa och det konkreta, på det rationela och det verkliga, att icke sammanblanda tanken och handlingen, vetenskapen och lifvet. Revolutionens egentliga fel är, att den sammanblandat allt detta. Vi akta oss för att göra på samma sätt. Vi taga icke filosofiska afhandlingar för lagböcker; vi äro huru djärfva som hälst på det ena området, men lika försigtiga på det andra; vi förstå att temperera det rena förnuftet med det praktiska, att sätta den naturliga rätten i öfverensstämmelse med seden, förena den reformatoriska andan med den traditionela, och det är därför som det tyska snillet, skickligt i att förmedla motsatserna, på samma gång är filosofiskt och politiskt.

Filosofiskt och politiskt, ingenting har varit detta i mindre grad än den franska revolutionen. Anspråket att pånyttföda världen med hjälp af några filosofiska maximer var en barnslighet. Det är icke med abstraktioner man återuppbygger stater. De konstituerande af 1789 och konventsledamöterna af 1793 hafva betraktat staten endast som en mekanism, sammansatt af några få stycken, som efter godtycke kunde borttagas eller sättas dit. Tingens mångfaldiga förbindelser undföllo det adertonde seklets fransmän; det är såsom hade de saknat sinne härför. Det är samma förhållande med det historiska sinnet, hvilket innebor i den

tyska tanken. Revolutionen har misskänt historien; hon är egentligen negationen däraf. Hon har haft den enfalden att tro, att man kunde undertrycka det förflutna, såsom vore ett folk icke produkten af sekler. Hon har med sin löjliga kalender haft den dårskapen att vilja datera allt ifrån sig, från den 14 juli 1789 eller den 21 september 1792. Hon har blindvis förstört allt: konungadöme, adel, kyrka, provinser, traditioner, utan att förstå hvad hon ref ned. Härigenom blef hon motbjudande för det tyska sinnet, för mycket filosofiskt, för mycket eftertänksamt, för att icke akta det förflutna och hafva omtanke för hvad som var sed och bruk.

Också hafva tyskarne ganska snart återkommit från sin entusiasm för revolutionen. Efter den första förtjusningen funno de sig lyckliga i skuggan af sina gamla dynastier. De hade upptäckt, att revolutionen, genom att skaka allt och lägga makten i okunniga och våldsamma händer, äfventyrade att återhålla i stället för att påskynda Europas framåtskridande. Hon lät Europa öfvergifva den stora historiska vägen, kungsvägen, för att slå in på en tvärbrant, slipprig stig, som äfven de vigaste icke kunnat komma uppför utan att utmattas och blifva oförmögna till vidare framträngande. Hvem vågar med säkerhet påstå, att revolutionen, oberäknadt det tjugufemåriga krig, som den lössläppt öfver världen, icke varit en olycka för Europa? Påminnen eder den senaste hälften af det adertonde århundradet. Öfverallt såg man reformerande furstar och ministrar: Fredrik II, Katarina II, Josef II, Karl III i Spanien, Gustaf III i Sverige, Pombal i Portugal, d'Aranda, Campomanes, Florida Blanca i Spanien, Taurini i Neapel, Turgot, Malesherbes, Necker i själfva Frankrike. Revolutionen hade gjort anspråk på att ställa de mänskliga sakerna under förnuftets styrelse, men aldrig var förnuftet så nära som just då att regera öfver världen. Nästan öfverallt satt det på tronen eller stod det på tronens trappor, och hvem vet icke, att en upplyst furste har lättare för att införa dess regering, än en okunnig menighet. År 1789 var statens sekulariserande nästan öfverallt i gång, träldomen var afskaffad eller förminskad, lagarna reformerade och förmildrade, toleransen och den borgerliga friheten i tilltagande. Hvad revolutionen blott på omstörtningens väg

kunnat uträtta, det hade furstarne kunnat åstadkomma utan förstörelse. Betrakta Fredrik II; ett tredjedels sekel före revolutionen har han i sina stater infört toleransen, tankefriheten, encyklopedisterna i stället för jesuiterna. I hans lag, som icke förr än efter hans död offentliggjordes, återfinner man människans rättigheter; konungen-filosofen förklarar, att suveränen icke är annat än en samhällets tjänare. Europa var på väg att efter Preussens föredöme ombildas af sina furstar. Genom att sätta revolutionerna nedifrån i stället för reformerna uppifrån, genom att förskräcka regeringarna och afhålla dem från att taga initiativet, har den konstituerande församlingen och nationalkonventet efter all sannolikhet med ett halft sekel försenat Europa. Hvilken olikhet i kontinentens öden, om föredömet af reformer, icke af revolutioner hade utgått från Frankrike; om hos den hederlige Ludvig XVI det hade funnits något af Henrik IV eller Fredrik II; om han hade låtit Turgot handla, eller om nationen endast tillåtit honom att göra revolutionen! Tänken eder Ludvig XVI fullbordande reformerna med ministrar sådana som Talleyrand och Mirabeau och en general sådan som Bonaparte, huru mycket hade icke då varit annorlunda i Europa! Hvilken föreställning för en fransman! Gud har icke tillåtit det; möjligen därför att Frankrike då hade blifvit allt för stort.

Den bästa revolutionen är en stor konung eller en stor minister. En konstituerande församling af 1,000 hufvuden är icke så mycket värd som en Fredrik eller en Stein. Man hade medvetande därom hos oss; man hade till och med känsla däraf i Frankrike. Filosoferna, ekonomisterna och främst Turgot begärde ingenting bättre än en upplyst herskare, som dekreterade reformerna. Friheten hade hos dem endast en sekundär betydelse; de som voro benägna härför, hade fått detta från engelsmännen eller amerikanarne; den var för de flesta mera ett medel än ett ändamål. Den politiska friheten var i deras ögon knappast något annat än en garanti för den borgerliga. Hade de konstituerande eller konventsledamöterna mött en furste, som hade oktrojerat dem den borgerliga jämlikheten, religionsfriheten, administrativa och juridiska reformer, de vildaste montagnarder

hade, i stället för folktribuner och prokonsuler, förblifvit konungens undergifna undersåtar, på samma sätt som deras efterföljare blefvo Napoleons läraktiga prefekter. Man förebrår Sieyès och Cambacérès att de blifvit sina principer otrogna, då de ikläddde sig den kejserliga senatens uniform; misstag, — de gjorde intet annat än återvände till sina första maximer. Om de hafva gjort revolutionen, så är det därför att en furste efter deras sinne fattades dem; det var nästan motvilligt och mycket ogärna, som de genom folket utförde hvad de hade velat uträtta genom konungen. Deras önskan hade varit att hafva en Fredrik. Betänken hvilken popularitet segraren vid Rossbach åtnjöt i Frankrike! Skriftställare och politiker voro hans loftalare. I det hat, som drabbade Marie Antoinette, österrikiskan, ingick tillgifvenhet för Preussen. Favier och hans lärjunge Dumouriez läto hela sitt politiska system grunda sig på ett förbund med Berlin. Mirabeau for och studerade preussiska monarkien på stället. Sieyès, som eljest icke beundrade något annat än sina konstitutioner, var dock en beundrare af Preussen. De bästa fransmän hade af Frankrike velat göra ett stort Preussen. Deras ärelystnad hade varit, att göra som vi, och något bättre kunde de icke hafva gjort; men Fredrikar äro sällsynta. De födas icke på kommando, och fransmännen äro otåliga; det gamla galliska grundlynnet har framträngt genom den tunna germanska öfverhuden. Revolutionen har till stor del varit ett utbrott af temperamentet. Hos ett teutoniskt folk skulle den icke hafva gått till sådana ytterligheter.

Det finnes i den nyare tiden tre revolutioner, som hafva lyckats: Nederländernas i sextonde seklet, Englands i det sjuttonde och Amerikas i det adertonde. Alla tre blefvo verkstälda af folk med germanskt blod, af protestantiska folk, d. v. s. som antagit kristendomens germanska form. Däri ligger framgångens hemlighet. Hos amerikanaren, engelsmannen och holländaren återfinnes jämte den saxiska grunden den benägenhet för friheten, som Tacitus redan hade en förkänsla af. Kanhända skall man en dag upptäcka, att hos de nyare folken förmågan af frihet och politisk utveckling förefinnes i jämnt förhållande till det germanska blod, som

de erhållit från barbarerna. Luthers och Knox' bibel gaf åt de tre teutoniska revolutionerna den moraliska bas, som revolutionen af 1789 saknade; de funno däruti både en sporre och en tygel. Hade Calvinismen segrat i Frankrike, så hade revolutionen kunnat taga en annan vändning. I trots af det goda förhållande, i hvilket reformationen trädde till absolutismen i Preussen och annorstädes, förde den dock, genom det enda faktum att den appellerade till den fria pröfningen, med sig fröna till alla andra friheter. Genom att inbjuda det enskilda förnuftet att tolka skrifterna, befriade den individen från traditionens ok och proklamerade därigenom förnuftets suveränitet. Luther, furstarnes vän, har varit revolutionens förste apostel. Han har varit såningsmannen, och Gutenberg har förskaffat honom en maskin, som spridt sådden i alla väderstreck. Luther och Gutenberg, se där den moderna världens stora befriare. Den ene har lemnat den moraliska häfstången, den andre det materiela verktyget. De rörliga typerna hafva gjort mer för mänsklighetens befrielse än alla revolutioner af 1789. Utan boktryckarkonsten, utan pressen, hade det icke ens blifvit någon revolution af. Mellan reformationen och den franska revolutionen förefinnas många likheter; båda hafva de hopat ruiner, framkallat krig och tjänat till orsak och förevändning för omflyttning af makt och egendom. De hafva den ena i Tyskland, den andra i Frankrike, delat i tu det nationela medvetandet; men under det att den ena har varit helt och hållet negativ och destruktiv, har den andra under alla sina uppresningar låtit en moralisk princip bestå, på hvilken de båda världsdelarnas stora folk återuppbygt stat och samhälle. Reformationen har varit öfverlägsen däruti, att den, ehuru utgående från abstrakta ideer och uppresande sig mot traditionen, icke på en gång brutit med allt föregående, utan tvärtom påkallat det bästa af hvad det förflutna innebar. Den har varit öfverlägsen däruti, att den, fastän våldsamt öfverändakastande hvad som stängde dess väg, icke systematiskt nedrifvit, utan aktat sig för att utplåna allt. Dess öfverlägsenhet beror med ett ord på det, som synes utgöra dess underlägsenhet, nämligen därpå, att den varit begränsad. Därigenom har den till en del undsluppit de olyckor, som

från revolutioner äro oskiljaktiga, den har icke gjort allt ofruktbart, under anspråk att vilja pånyttföda allt.

Hvad nu den franska revolutionen beträffar, hvarifrån är den kommen och hvad skall blifva dess slutliga mål? Efter ett århundrade har den ännu icke förmått att inkarnera sig i lefvande institutioner; den söker alltjämt på måfå sin slutliga form. Skall den blifva den parlamentariska eller den demokratiska republiken? Men är det då så säkert att republiken är den högsta styrelseformen? Är den icke snarare en efterblifven styrelseform, allt för egendomlig och icke passande för andra än börjande samhällen? Om nu republiken och demokratien skulle blifva revolutionens slutliga form, ären I då säkra att dess seger skall blifva definitiv, att folkväldet, som icke dugt för de antika samhällena, skall passa för de moderna? Allt hvad jag ser, föranlåter mig att tvifla därpå. Demokratien är en nyckfull drottning; Kristina af Sverige var icke mera fantastisk; det kunde hända att hon af trötthet själfvilligt abdikerade. Man har sett sådant förr, samt att civilisationen då återgått till de stora administrativa monarkierna. Det är måhända ännu det bästa sättet att låta förnuftet regera; men är det förnuftet, det abstrakta förnuftet, herskarinnan öfver kvintessenserna och oenighetens mästarinna, som samhällenas styrelse med rätta tillkommer? Hvad man kallar förnuftets regering är ofta intet annat än en ideologiens regering; utopierna och talarekonsten regera i dess namn. I politiken ännu mer än i filosofien utgör det endast en suverän *pro forma,* hvars makt sofisterna tillegnat sig. Det som behöfves för den fullvuxna mänskligheten, är icke, såsom man ville 1789, förnuftets regering, utan vetenskapens; och det är icke Frankrike, som skall införa vetenskapens välde. Om något folk därtill synes vara predestineradt, så är det väl det tyska; Renan har ju sagt det. Men icke är det akademiernas och universiteternas styrelse, som vi skola återfå. Vetenskapens regering, är det icke just detta, som Preussen flere gånger har försökt, såsom under Fredrik II så väl som på Hardenbergs och Humboldts tid? Är det icke detta, som det nu försöker med Bismarck och *katedersocialisterna* till gagn för arbetaremassorna och det fjärde ståndet? Ty, många fransmän ovetande, utvecklar

sig i det förenade Tyskland helt fredligt en social revolution af helt annan vigt för mänskligheten än den i Frankrike verkstälda emancipationen af det tredje ståndet. Om — *Dii omen avertant!* — snillet och vetenskapen häruti skulle misslyckas, så skulle Tyskland härmed löpa fara att få sitt 1789, och då må Europa akta sig! Då kunde det få se, hvad en med germansk soliditet och ihärdighet metodiskt genomförd revolution ville säga. Heine har varnat er därför, oaktadt han icke var annat än en liten halffransk jude: inför en tysk revolution skulle den franska revolutionen ej blifva annat än en lek af pygmeer.»

Efter tysken kom en italienare, kommendör R....., deputerad i parlamentet, berömd såsom advokat och med auktoritet såsom rättslärd; hans tal var varmt, färgrikt och icke utan sydländsk uppskrufning: »Sedan 1789 hafva äfven italienarne tillryggalagt ett godt stycke väg, och vi erkänna gärna, att den franska revolutionen jämnat den för oss. Den förnämsta följden af revolutionen, det som gör henne till en europeisk tilldragelse, är de moderna nationaliteternas *risorgimento* och återupprättelse. Detta skulle i synnerhet blifva dess historiska förtjänst. Revolutionen har varit den trumpet, från hvilken nationernas revelj har ljudat. Men detta vill ingalunda säga, att den egentligen har återuppväckt oss och att Italien henne förutan fortfarande skulle hafva förblifvit en grift. Fastän sedan århundraden en graf, var dock Italien icke dödt; det andades ännu under den tunga dubbelstenen af främmande välde och klerikal absolutism. Den franska revolutionen har icke skapat den italienska nationalitetskänslan; men den har underlättat realiserandet af det nationela idealet, hvilket, ehuru förmörkadt, var äldre än hon. Såsom Crispi har sagt: Det är hos oss själfva, som vi funnit fröet till vår pånyttfödelse. Hvem har ingifvit Italien dess själfmedvetande? Det är icke revolutionen, hvilken sönderstyckade oss i små *republichette*, såsom bitar af en savojisk kaka; ej häller kejsardömet, som i Italien icke tyckes hafva sett någonting annat än ett rikt tygstycke, ur hvilket man kunde klippa kungliga mantlar. Oberoendets och enhetens ideer äro i Italien lika gamla som förtrycket och sönderstyckningen. Dante och Petrarca hafva härom

profeterat. Machiavelli tyckes i slutet af sin *Il Principe* förutsäga Garibaldi och beskrifva Viktor Emanuels intåg i städer, som för honom öppna sig i Italiens namn. Vi äro Europas äldsta nationalitet. Det fans ett Italien då det knappast fans ett Frankrike. Det existerade i sina tänkares hufvuden och i sina poeters hjärtan, innan fransmännen med någon bestämdhet uppfattat det franska fäderneslandet. Och traditionen härom har aldrig gått förlorad. Fördunklad under det sjuttonde seklet, framträdde det åter i det adertonde. I Florens, i Neapel, i Milano arbetade våra filosofer och ekonomister, med försmående af kammarspekulationer, på att återställa ett Italien genom att återställa det italienska folket. Redan drömde man om en italiensk konfederation omkring huset Savojen; redan hade Giannone angripit den påfliga monarkien. Långt före 1789 talade Verri i sitt *Café* öfver den nationela enheten, och Alfieri lifvade i manliga romerska verser den italienska patriotismen. Om vårt folk med entusiasm mottog den franska revolutionen, så var det därför att det af henne väntade fäderneslandets befrielse. Vi begärde af henne ingenting annat än att hon på oss skulle tillämpa sina egna principer. Då vi funno oss bedragna härpå, så uppstod den antifranska reaktionen: Alfieris *Misogallo* och Foscolos *Jacopo Ortis*.

Våra revolutioner äro, äfven då de tyckas vara ett svar på de franska, dock från dem mycket skiljaktiga. Både andan och ändamålen äro helt andra. I stället för att bryta med det förflutna, söka vi att fasthålla oss därvid, äfven där det tyckes fattas oss. Då vi icke hade någon nationel monarki, så skapade vi en sådan. Blifva vi tvungna att afslita historiens tråd, så bemöda vi oss att återknyta den. Vi hafva för stora förfäder för att godvilligt kunna glömma dem. Vi äro fortfarande mer latinare än kelter. Vi misstro teorierna, men begagna dem utan att låta oss af dem dåras. Vi kunna ej begagna främmande mönster: vi äro helt och hållet hemma i antiken och medeltiden. Republik, demokrati, borgerskapets och plebejernas styrelse, *popolo grosso* och *popolo minuto*, allt detta hafva vi försökt århundraden förr än Frankrike. De försök Frankrike sedan hundra år håller på med, öfvergående från ett styrelsesätt till ett annat, hafva

vi gjort i vår barndom, och vi hafva ingen lust att åter genomgå vår ungdomsskola. Hvad har den franska revolutionen gifvit oss? Är det folksuveränitetsidéen? Men denna är hos oss en urmodig antikvitet. Man behöfde icke gräfva djupt för att upptäcka den i ruinerna på Forum eller under tornen i våra toskanska kommuner. Vi hafva sett den i verksamhet, i stort och i smått, i den romerska republiken och i våra municipala republiker, och hvarje gång, i Florens som i Rom, hafva vi sett den sluta med tyranni och furstevälde. Folksuveräniteten är helt och hållet en latinsk tanke. Den är själen i den romerska rätten och basen för kejsarväldet. *Digesta* säger det uttryckligen: alla det romerska folkets rättigheter och all dess makt har öfverlemnats åt innehafvaren af den kejserliga myndigheten. Och detta uppdrag gjordes under Augustus' tid med en följd af lagar och senatsbeslut, allt enligt då gällande former. Den franska revolutionen ändade i det franska kejsardömet. Efter att hafva öfverflyttat den kungliga suveräniteten till folket, beklädde revolutionen en general därmed. Då *imperium* öfvergår från folket till en man, så får man en imperator. Revolutionen af 1789 har endast varit en kommentarie till den af Vico framställda lagen, och republiken af 1889 synes vilja gifva ett nytt bevis härför. Granskar man närmare, så ser man att franska revolutionen har lånat mer af oss än vi af henne. Hvarifrån kommer den så vigtiga och genom jakobinernas missbruk däraf så ödesdigra enhetstanken? Från Rom, den stora enhetsherskarinnan. Hvarifrån statsbegreppets och kollektivitetens allmakt? Också från Rom. Hvarifrån begreppet statsskäl och uppställandet af den allmänna välfärden såsom *suprema lex*? Åter från Rom, och det är Italien, som under renässansen har bringat till heders denna romerska lära; det är Machiavelli, som gifver den dess teori. Ja, ännu mera, hvad som, efter hvad det vill synas, egentligen skall vara den franska revolutionens berömmelse, den borgerliga jämlikheten, kommer äfven från Rom. Man har sagt, att revolutionen resumerade sig i *Code civil;* nå väl, hvar har Code civil hämtat sina ingifvelser? I den romerska lagen; i denna mot privilegierna fiendtliga rätt, som fastställer den borgerliga jämlikheten mellan kvinna och man,

mellan plebej och patricier, mellan provinsial och romare. Revolutionen har velat införa förnuftets regering; men den romerska lagen har ju blifvit kallad det skrifna förnuftet. Revolutionen har velat sätta naturrätten i stället för traditionen och häfden; men är icke den romerska rätten det högsta uttrycket för naturrätten? Därför är det också rättvist, att eder borgerliga lag, en lag af latinsk ingifvelse, har fått det italiska namnet Napoleon. Papinianus och Ulpianus hafva varit Trouchets och Portalis föregångare och mästare, och det är ej af en händelse blott som lagkarlarne varit revolutionens förnämsta upphofsmän och som allt hvad hon gjort eller tillintetgjort verkstälts af deras händer. Den konstituerande församlingens, konventets, statskonseljens lagkarlar voro arfvingar till Filip den skönes. De hade samma ideal, de hade alla druckit utur den antika fontänen. Gån uppför tidens flod, följen strömmen till dess källa, I kommen då till universitetet i Bologna.

Den franska revolutionen gör sig en ära af att hafva afskaffat feodalismen; men då den blef störtad af revolutionen, föll den redan sönder af ålderdom. Den hade i sekler undergräfts af våra lagkunnige. Den romerska rätten har varit den murbräcka, som gjort bresch i feodalismen och i medeltidens institutioner. Den är det, som kommit vindbryggorna att fällas och förstört fästena. Revolutionen har endast stött ikull ruinerna. Bastiljens murar höllo ej längre stånd; för att nedstörta dem behöfdes det ej ett jordskalf: ett barns hand hade här varit tillräcklig. Då de nedrefvos, borde man åtminstone hafva sett till att ingen människa begrofs under dess stenar. Revolutionens olyckor komma till en del af missförhållandet mellan ansträngningen och det som verkstäldes, mellan den gamla regimens svaghet och de krafter, som uppkallades för att störta den öfver ända. Revolutionen, framstörtande med ursinnig fart mot ett samhälle i ruiner, slog öfver målet och föll ned i blod.

Att förstöra var lätt; men att återuppbygga var mindre lätt. Hvarpå bygde Frankrike, då det återupprättade sin samhällsbyggnad? På latinsk tradition, med antika materialer, efter en romersk plan, ja, med italiska händer. Det gamla Rom var det stenbrott, från hvilket Napoleon hämtade

byggnadsstenarna till det nya Frankrike, ungefär såsom påfvarnes nevöer uppbygde sina palatser af Kolosseums travertin. Guerazzi har gjort den anmärkningen, att franska revolutionen icke haft mer än två stora män, en för att börja och en för att sluta den samma och att båda, Riquetti Mirabeau och Napoleon Buonaparte, buro italienska namn. Detta kunde vara symboliskt: den romerska traditionen har förberedt revolutionen, den borde äfven afsluta den.

Den franska revolutionen berömmer sig af att hafva sekulariserat samhället och gjort förnuftet gällande i folkens styrande. Är det verkligen revolutionen, är det icke snarare renässansen, som man bör tillskrifva förnuftets framträdande i historien? Den som följer ideernas ätteledning, tviflar icke härpå. Från renässansen utgår människoandens befrielse i konst, politik och vetenskap. Reformationen, som vill tillegna sig hedern härför, är hon annat än en oskaplig dotter af renässansen; en återverkan af humanismen, ett användande af kritiken och analysen på de heliga skrifterna. Det är renässansen, som genom att ruinera den skolastiska filosofien, på samma gång som hon skakade feodalsystemet, blef den moderna andens befrierska. Våra fredliga humanister hafva röjt vägen för revolutionen likasom för tankefriheten. Våra filosofer, en Bruno, en Campanella, hafva förfäktat förnuftets och naturens rätt förr än både fransmän och engelsmän. Våra lärde, Galilei och hans skola, hafva icke dröjt till edert adertonde sekel med revolutionerandet af världssystemet, tillintetgörandet af den geocentriska uppfattningen af universum och människans återförande till ett riktigt begrepp om sin ställning i naturen. Revolutionen låg hel och hållen såsom frö i renässansen. Hade Italien varit befriadt från barbarernas ok, hvilken fruktbarare politisk, social och religiös ombildning än den af 1789 skulle icke hafva framgått utur denna vida mer omfattande intellektuela, vetenskapliga och filosofiska rörelse än det adertonde århundradets! Revolutionen hade då varit genomförd tvänne århundraden tidigare af en nation med mera självbeherskning, mera måtta, mera jämvigt, det är mera konstnärlig och följaktligen bättre lämpad att förena motsatserna. Olyckan är, att den i renässansen inneboende revolutionen blifvit verk-

ställd medelst proskriptionen och guillotinen af ett folk utan erfarenhet, otåligt, häftigt, utan måtta, mera ädelmodigt än klokt, mera passioneradt än eftertänksamt, begåfvadt med mera hänförelse än omdöme, mera ifver än uthållighet samt lätt att förleda med formler och abstraktioner. Revolutionens triumfer och misstag, dess framfart och dess fall härröra till stor del från *furia francese*. Man har sagt, att revolutionen har åstadkommit alla sina onda verkningar i Frankrike och alla sina goda därutanför. Ett af skälen därtill har varit detta: i Frankrike har revolutionen varit såsom en ström i en lös bergart, uppgräfvande och bortryckande allt i sin framfart; man har ännu icke förmått att reglera dess bädd. Därutanför har den, aflägsnande sig från sin källa och mötande större och fastare terräng, förlorat sin våldsamhet; den har där varit lättare att dämma. Jag dricker för revolutionens kanalisering.»

Efter italienaren kom en grek, sekreterare i *Syllogen* i Konstantinopel, korrespondent till *Ephimeris* och andra helleniska blad: »Grekland har också sin skuld till Frankrike och revolutionen. Revolutionen har påskyndat vår nationela resning, och Frankrike har understödt våra palikarer, både med sina poeter och sina soldater. Men då det sålunda utöfvade filhellenismen, har det moderna Frankrike knappast gjort mer än gifvit tillbaka hvad det af våra förfäder erhållit, ty den franska revolutionen har visserligen Grekland att tacka för mer än vår ärofulla helleniska revolution har att tacka Frankrike. För att komma till revolutionens första upphof, måste man öfverhoppa tjugu sekler. Renässansen gör anspråk på initiativet till den moderna andens frigörande, men hvarifrån kommer renässansen? Från grekerna. Är det icke våra lärde som, undkomna från Byzans, med sina manuskript och glossarier hafva återupplifvat Occidenten och förnyat dess skolor? Renässansens fackla har tändts vid vårt slocknande bloss. De verkliga befriarne af den europeiska tanken, ja, ännu mera, revolutionens rätta mästare äro våra filosofer, våra historieskrifvare, bragta i dagen af humanisterna, ty det är icke allenast på indirekt sätt, genom renässansen, som det grekiska snillet verkat på revolutionen, det är icke mindre på ett omedelbart sätt genom exemplen

och minnena från det gamla Grekland. Revolutionens källa är att finna i Ilissos' uttorkade flodbädd. Det är från våra republiker, som dessa det adertonde århundradets galater hafva hämtat maximer, procedurer, folkets rättigheter, hat till tyranner, frihet och jämlikhet. Våra hjältars skuggor sväfvade öfver dem, som stormade Bastiljen och Tuilerierna. Tyrtæus har inspirerat Rouget de Lisle. Det är Leonidas och Temistokles, som hafva kallat 1792 års rekryter under fanorna och riktat kanonerna vid Valmy. Det är Harmodius och Aristogiton, som i förening med Brutus halshuggit Ludvig XVI och dömt Marie Antoinette. Hvartill behöfs en monarki? sade de unga patrioterna till hvarandra, de antika republikerna kunde vara utan konungar. Revolutionen synes i sina mest betydande ögonblick icke vara annat än en kopiering, ja, jag skulle vilja säga rent af en efterhärmning af det gamla Grekland. Konventets män dolde icke en gång detta för sig själfva; de förklarade sig vara lärjungar till oss; de hade tagit Aten och Sparta till mönster. Hvem var den lagstiftaren, som från biblioteket begärde *Minos*' lagar? Skilnaden mellan girondisterna och jakobinerna var, att de förre ville en atensk republik, de senare en spartansk med den svarta kraftsoppan. Då man inträdde i klubben eller i Konventet, kunde man tro sig vara på Agora eller på Pnyx. Talarne hade beständigt på tungan Lykurgos, Solon, Miltiades, Aristides, Epaminondas, Trasybulos, Demostenes, Focion, Filopoemen. Vår historia innehåller nyckeln till deras tal. Då man hörde dem, skulle man kunnat tro att de voro utsluppna gymnasister, nyss utexaminerade, som ville återuppväcka Aten och Sparta. De försökte sig därpå med ungdomlig naivitet, afhuggande de motsträfviga hufvudena. De draperade sig såsom greker; för att bli stora påtogo de koturnen; de satte den sceniska masken på sitt ansigte och blåste upp sin röst. Revolutionen liknar en klassisk tragedi, spelad af ynglingar, identifierande sig med dess personnager ända till att verkligen döda och dö. Jakobinen och girondisten äro båda teatraliska; de äro på scenen; de likna ofta mindre lefvande människor, fransmän från Paris och Bordeaux, än figurer och aktörer deklamerande en pjes skrifven för andra tider och ett annat land. De tyckas icke

vara sig själfva, och det kommer däraf, att de äro efterhärmare; men detta är en roll, och man är endast till hälften förvånad, då man sedan ridån fallit får se dessa stolta republikaner såsom kejsardömets hofmän.

En lärare har sagt: revolutionen är en produkt af den klassiska andan. Det är då icke att undra öfver, om hon velat återvända till de antika sederna, införa tilltalandet med du i stället för den moderna artighetens former, återföra kvinnornas klädsel till den antika enkelheten, ersätta Marie Antoinettes styfkjortel med madame Talliens öppna tunika och under gudinnan förnuftets skydd återinföra vår hedniska kult med dess fester. Voro icke målning, skulptur, möblering, till och med poesi, alltsammans efter antiken? Var det icke vid denna tid som André Chenier återuppväckte de archilochiska jamberna efter att hafva framsuckat joniska elegier eller som David bragte till heders allt hvad han ansåg vara grekisk stil? *Jeune Anacharsis* hade efter 1789 gifvit parisarne ett Grekland i sèvresporslin; och madame Roland, har hon icke sagt, att när hon tänkte på Aten, förtröt det henne att vara fransyska? Hos madame Roland och hos de ädlaste intelligenser fans denna grekomani dock endast på ytan. En grek, Plutark, har varit deras stora själaledare. Revolutionens män hafva hämtat sina ädlaste känslor hos Plutark; han har varit deras handbok, deras bibel. Madame Roland tog honom såsom ung flicka med sig i mässan i stället för *Semaine sainte;* och innesluten i Abbaye, var det med honom hon beredde sig till schavotten. Hvad den tidens fransmän bäst kunde, nämligen att dö, det hade de lärt af Plutark. De dogo alla som de gamle, somliga som stoiker, andra som epikureer, några som cyniker, nästan alla såsom lärjungar till våra filosofer. Hvad var för dem dygden, denna dygd, hvars namn ständigt återkommer i deras tal? Det var den antika dygden, den medborgerliga, som utan synnerlig svårighet låter förena sig med privata laster, den manliga tapperheten, prisad af Aristoteles, eller efter Montesquieu fosterlandskärleken, bragt till kärlek för jämlikheten. Hvad är för dem friheten annat än den antika friheten, som sammanfaller med folksuveräniteten, den kollektiva friheten, som består i

att icke hafva någon annan herre än folket, och som faktiskt kan förenas med den svåraste träldom?

Genom sitt politiska ideal, sitt uppfostringssystem, likasom genom sina förändringar i egendomsförhållandena och sina klasstrider har revolutionen varit en härmning af antiken. Hon har velat omgjuta den moderna människan i en klassisk form. Det var detta St. Just gjorde i sina *Institutions*, och som Rousseau redan drömde om i sitt *Contrat social*. Att återuppbygga samhället, utan att taga råd af något annat än förnuftet, efter mönstret af våra historien eller legenden tillhörande lagstiftare, detta har varit revolutionens anspråk och förvillelse. För våra gamla filosofer och lagstiftare kunde det vara tillåtligt att konstruera republiker med symmetriska institutioner och en anordning regelbunden såsom ett doriskt tempel. Detta var särskildt mycket lättare för antiken med dess nya städer inom trånga murar, utan forntid och traditioner. Och ändå vågade våra lagstiftare icke att röra vid allt; de trodde det vara klokt att ställa sina lagar under oraklernas beskydd. Hvilken skilnad är det dock icke på en grekisk stad och det franska konungariket! Huru kunde man vilja intvinga det senare i den förras brustna former! Företaget var en chimär. För att det skulle hafva kunnat lyckas, hade man måst utplåna tjugu sekler, undertrycka Kristi kors, nyskapa fransmännen, förenkla d. v. s. förminska den moderna människan, stympa henne i hennes seder, i hennes medvetande, i allt hvad hundrade generationer skänkt henne. Jakobinerna hafva försökt detta, men de hafva misslyckats; förgäfves hafva de sönderstyckat Frankrike, tillämpande det sätt att gå tillväga, som Medea tillrådde sin fiendes döttrar för att föryngra deras fader. Hade fransmännen bättre känt till Grekland, så hade de afstått från att af Frankrike göra en antik stat. De skulle af Tukydides och Xenofon hafva lärt att misstro lynnet hos *demos*. Kunde de då ingen grekiska, hade de då ej lärt känna våra författare? Aristoteles och Polybios hade kunnat lära dem att en blandad styrelse är den bästa. Detta hafva vi upptäckt för två tusen år sedan, men de gamles erfarenheter gå förlorade för de nyare. Europas historia finnes i sammandrag

i det gamla Greklands; måtte Frankrike och Occidenten icke sluta såsom Grekland!»

Efter greken följde en spansk-amerikansk andlig, delegerad från republiken Ecuador, professor i historia och andlig vältalighet vid seminariet i Quito. Han talade högtidligt, i sentenser, såsom en som var van att undervisa i den ofelbara sanningens namn: »I allt mänskligt», sade han, »finnes efter syndafallet både ondt och godt. Det onda i revolutionen kommer från hedendomen, från greker och romare och från renässansen; det goda från evangelium. Den sanna revolutionen stiftades för aderton århundraden sedan på Galiléens kullar. Ideerna om rätt och frihet äro en sådd af Kristus; men satan har kommit och sått ogräset bland hvetet, och ogräset har förkväft den goda säden. Man beskyller kyrkan för att vara fiende till revolutionen; det är därför att revolutionen har misskänt kyrkan och hennes Kristus. Vi voro icke revolutionens fiender, då året 1789 uppgick; presterskapet påyrkade i sina handlingar alla legitima reformer: afskaffandet af privilegierna, samt den borgerliga friheten och jämlikheten. Kyrkoherdarne, d. v. s. den mest evangeliska delen af presterskapet, anslöto sig till det tredje ståndet, för att bilda nationalförsamlingen. De förstodo, dessa kyrkoherdar, som skräckregeringen skulle göra till martyrer, att de nya principerna kommo från kristendomen. Evangelium är den rätta lagboken för människans rättigheter. Själfva rättsidén är en kristen idé. Kristi anda, som trängde fram i världen, uppväckte tankar, som icke voro af denna världen. Frihet, jämlikhet och broderskap, denna sublima och glänsande devis tyckes vara tagen ur våra heliga böcker. Alla dessa nyheter finnas i våra parabler. Revolutionen har, då den bemäktigade sig dem, endast vanstält dem genom hedniska inflytelser. Evangelium har proklamerat Guds barns frihet: I ären icke träldomens söner, har den helige Paulus sagt. Må jämlikheten blifva gällande, skref samma apostel till korintierna. I ären bröder, lemmar af samma lekamen, har frälsaren sagt. Idéen om en social reform, omfattande alla människor och kallande dem att taga plats vid samma bord, är en evangelisk idé. I detta hänseende är revolutionen endast ett bemödande att på samhällena tillämpa evangelii

maximer. Evangelium är den sanna demokratiens handbok. Varen goda kristna, så blifven I goda demokrater, sade den som sedan blef Pius VII, men då ännu var biskop i Imola, till sina får i Romagnan. Jakobinerna hafva vågat trycka, att Jesus var en sans-culotte. Deras hädelse döljer en sanning: Jesus, timmermannens son, är kommen till att upprätta de ödmjuka, de små, de undertryckta. Då Robespierre inför konventet förklarade, att den moral Kristus predikade öfverensstämde med revolutionens principer, då han prisade den sublima läran om dygd och jämlikhet, som Marias son lärde, så hyllade han sanningen. Ja, man har sagt, att revolutionen icke är annat än det förbittrade evangeliet. Kyrkan erbjöd världen blott och bart genom sin konstitution mönstret af en idealstat för ett fullkomligt samhälle, grundadt endast på förnuft och rättvisa, där de högsta värdigheter äro tillgängliga äfven för den ringaste, utan afseende på förmögenhet, kast eller nation; en helig universel republik, där valprincipen fortfarande gäller, där cheferna endast äro tjänare och där koncilierna framställa typen för öfverläggande församlingar. Och hvad kyrkan iakttog för sin egen styrelse, hade dess lärare ofta tillrådt för styrandet af de mänskliga samhällena. Då hon lär, att all makt kommer ifrån Gud, *non est potestas nisi a deo*, så menar kyrkan därmed, att människan blott såsom människa icke har rätt att befalla öfver människor. Om hon hänvisar till Gud såsom suveränitetens källa, så hafva dock hennes teologer många gånger erkänt att folket är den kanal, genom hvilken den utflödar. Folksuveräniteten, *contrat*, eller, som det hette, samhällsfördrag, demokrati, rätt att afsätta suveräner, — hos våra skolastiker återfinner man alla dessa så kallade 1789 års principer, men utan de sofismer, hvarigenom de blifvit villfarelser. S:t Thomas fruktar ej att yrka, att alla böra hafva någon andel i styrelsen, *ut omnes aliquam partem habeant in principatu*. Han går ända därhän, att han erkänner insurrektionsrätten mot den tyrann, som icke håller det förbund, som förenar honom med folket. Våra spanska jesuiter, med Suarez i spetsen, förklara att den civila makten ligger hos kommunen, och att för att den laggiltigt skall kunna åt någon uppdragas, erfordras det gemensamma godkännandet. Många af de idéer, som nu

gälla för nya, voro i medeltiden *loci communes;* sådant var förhållandet i Spanien, Italien, Ungern, Tyskland, till och med i Frankrike. Betrakta Spanien; dess mest katolska och minst revolutionära provinser, Navarra och det baskiska landet, äro de som allra mest hålla fast vid sina friheter, sina fueros. I det kristna Europa var friheten gammal, det var despotismen som var ny. Idéen att makten utgår från folket betraktades i fjortonde och femtonde århundradena nästan som en gifven sak. Genom att 1789 återupptaga den gjorde riksständerna intet annat än fullföljde traditionen från sina föregångare.

Revolutionen är endast ett plagiat, eller rättare, en parodi på Evangelium. Den är en djäfvulsk förvrängning af de kristna grundsatserna. Det är satan, förklädd till en ljusens ängel för att förleda folken. I denna mening är revolutionen verkligen demonisk och satanisk. Lucifer har bemäktigat sig de evangeliska rådslagen och förfalskat dem genom upprorsandan. Han har förgiftat Kristi sublimaste läror och af sanningen gjort lögner. Han har förvandlat brödet till sten. Frihet, jämlikhet och broderskap, allt har blifvit fördärfvadt genom köttslig begärelse och världsligt högmod. Af Guds barns heliga frihet, erkännande lagens myndighet, har revolutionen gjort en uppresning mot Gud, mot den moraliska lagen och den eviga världsordningen. Af själarnas ädla jämlikhet inför sin skapare och återlösare, en ideal jämlikhet, som icke uteslöt de nödvändiga hierarkierna, har hon gjort en materiel, grof, nivellerande jämlikhet, lika stridande mot naturlig ordning som mot försynens plan. Af det blida kristliga broderskapet har hon gjort en lögnfull skylt, som endast döljer egoism och begärelse. Af frukten känner man trädet. Genom att förkasta Gud och Kristus har revolutionen öfverlemnat världen åt alla lustars täflan. I stället för lam har hon skapat vargar, som sönderslita hvarandra. Hon har underblåst klasskampen och släppt löst öfver de endast med sina materiela angelägenheter sysselsatta samhällena ett socialt krig utan stillestånd och utan förskoning. *Eritis sicut dei*, sade ormen. »I skolen vara såsom gudar», har revolutionen upprepat. I skolen ingen hafva öfver eder, I skolen vara eder egen lag. Den fallna människan, utan

kraft att resa sig, är af sig själf oförmögen till det goda, och revolutionen, förnekande syndafallet, lär att människan af naturen är god, hon lösgör henne från hvarje andlig tygel på samma gång som hon befriar henne från det världsliga oket. Hon talar till människan beständigt om hennes rättigheter, aldrig om hennes pligter. Hon förkunnar förnuftets regemente, och förkastar ordet, det eviga *logos*, utan hvilket det mänskliga förnuftet endast är mörker. I stället för Guds rike, det himmelskt ideala, öfverskyggande de kristna samfunden, vill hon sätta människans rike, bygdt endast på förnuftet och vetenskapen: en fördärflig utopi af blinda andar, som icke se att utan Gud jorden blifver ett helvete. Så betraktad i sina villfarelser och sina falska läror är revolutionen ett kätteri. Den är ett formaliseradt kätteri, grundadt, såsom andra kätterier, på förvridna och ofullständiga sanningar. Det är det gamla kätteriet om det tusenåriga riket, föryngradt af filosoferna, men därför icke mindre barnsligt. Hvad hon fullföljer under namn af rättvisa och framsteg, är det under kristendomens första sekler väntade tusenåriga riket, och hvilket hon smickrar sig med att på jorden kunna uppbygga, icke med Guds och hans änglars hjälp, utan endast med människokraft. Hon gör anspråk på att för mänskligheten åter öppna det tillslutna paradiset. Hon vill låta henne intåga i det förlofvade landet utan den eldstod, som ledde hebreerna. Människorna kunna icke vara utan gudar; revolutionen har gifvit dem idoler, för hvilka de sprida sin rökelse: mänskligheten, vetenskapen, framåtskridandet, staten. Revolutionen har blifvit en tro, en religion med sina profeter, sina helgon, sina apoteoser, sina underverk, sina legender, sina ceremonier och sin liturgi. Hon har sitt *credo*, och det otrogna folket tror på henne. Hon har hundra gånger bedragit dem, men de framhärda icke dess mindre att af henne vänta förnyandet af jordens utseende, ty hvad folket fordrar, det är icke abstrakta rättigheter och politiska befogenheter, det är lyckan, det är lifvet, det är Edens lycksalighet, oklart anad och förgäfves utlofvad. Ack, denna dröm om rättvisa och allmänt broderskap förföljer Frankrike sedan 1789 på vägar, som beständigt leda vilse. Vill demokratien realisera Guds regering på jorden,

adveniat regnum tuum, så skall hon aldrig uppnå detta — så vidt som mänsklig svaghet kan tillåta det — utan Kristus och kyrkan. Revolutionen har velat hafva kristendomens frukter utan trädet som bär dem. Det finnes ingen sann frihet annat än under Guds spira. Mänsklighetens förnyelse måste börja med människans. Revolutionerna, vetenskapen, politiken äro vanmäktiga i att ombilda samhällena; hvad som först måste förändras, det är den gamla människan, den gamle Adam, och detta underverk går för sig endast med kärlek, med ödmjukhet, med försakelse, med korset. Sanningen skall göra eder fria, har Kristus sagt. För att hafva en ideal republik behöfva folken intet annat än att utöfva evangelii bud. För att af denna usla jord göra en himmelsk bostad, fordras i sanning knappast något annat än att följa bergspredikan. Den som vill bilda ett annat samhälle, en annan ekonomisk politik, bör börja med att kufva de själfviska instinkterna. Om världens nya drottning, demokratien, vill hålla sina löften till folken, måste hon i sin tur låta döpa och helga sig af kyrkan, i annat fall skall det eviga *nisi dominus* nedtrycka henne; då hon bygt sitt hus på sanden, skall hon se det omstörtas af regnet och stormen. Om den gamla kontinenten, genomträngd af den antika hedendomen, ej förstår dessa sanningar, skall Herren taga sitt ljus ifrån den. Det skall gå med Europa som med Asien. Mänskligheten ledning skall öfvergå till andra; under det att de gamla nationerna sjunka i förfall, skola de nya folken i Amerikas *savanner* eller *sierras* grundlägga den sanna kristna republiken.»

»*Amen!*» sade leende Förenta staternas delegerade. »Lefve Paraguay och jesuiterna!» ropade tysken och italienaren. »Jag begär ordet», ropade midt under bullret en liten man med framstående näsa. Man visste icke riktigt till hvilken nation han hörde, ej häller i hvilken egenskap han deltog i banketten. »Jag är jude», började han, »och om också alla andra folk skulle fördöma den franska revolutionen, skola vi judar dock tillropa henne: Hosianna! Det är hon, som tagit oss utur träldomen och gifvit oss ett fädernesland. Också skall, så länge Israel varar, Frankrikes namn vara välsignadt. Af Jakobs jordkrypande mask, af folken trampad under fötterna,

har det åter gjort en man. Och detta var rättvisa, ty revolutionen har icke varit annat än en tillämpning af det ideal, som vi bragt till världen. Hela 1789 låg som frö i hebraismen. Ideen om social rätt och rättvisa är en israelitisk idé. Rättvisans uppenbarelse på jorden har varit vårt folks dröm. För att återfinna de mänskliga rättigheternas första källa, måste man uppstiga förbi reformationen och renässansen, förbi antiken och evangelium, ända till bibeln, till *Thora* och profeterna. Våra *nabis*, sådana som Esaias och Jeremias, hafva varit de första revolutionärerna. De hafva förkunnat, att kullarna skulle blifva jämnade och dalarna uppfylda. Alla moderna revolutioner hafva varit ekon af de röster, som ljödo i Efraim. Vi voro ännu innestängda i *ghetto*, man såg ännu på våra axlar platsen för det gula märket, då kristenheten utur våra skrifter hämtade sina revolutioners lifgifvande principer. Utur vår bibel har reformationen framgått; därutur hafva Nederländernas gueuser, Englands och Amerikas puritaner framgått, tillegnande sig till och med våra domares och profeters språk. Bibeln har man att tacka för framgången af revolutionen hos anglosaxarne, hvilka skryta med att vara edra mästare. Deras öfverlägsenhet kommer af en närmare bekantskap med Israel. Hade hugenotterna segrat i Frankrike, och bibeln med dem, så hade den franska revolutionen kunnat utbryta ett århundrade tidigare och haft en annan utgång.

Fastän 1789 icke utgår direkt ur hebraismen, tillhöra revolutionens principer oss icke dess mindre. Det var lätt för oss att igenkänna dem, det var med våra händer de utfördes i världen. Frihet, jämlikhet och broderskap hos människor och folk, den enda solida basen härför finnes i *Thora*, nämligen människoslägtets enhet. Då bibeln lärde, att alla människor härstammade från samma Adam och samma Eva, så förklarade han dem alla för fria, jämlika och bröder. Och såsom revolutionens principer tillhöra oss, så äfven dess förhoppningar: till människornas enhet och broderskap hafva våra profeter hänvisat icke mindre i det tillkommande än i det förflutna. De hafva däraf bildat Israels ideal. Revolutionen har, utan att veta det, icke varit annat än en verkställare af Esaias' testamente. Social

förnyelse, allas lika rätt, de ringes upphjälpande, privilegiernas och klasskilnadernas upphäfvande, rasernas förbrödring, allt hvad revolutionen försökt eller tänkt, har förkunnats af våra siare för tjugufem sekler sedan. De hafva förutsagt en ny mänsklighet, ett utvidgadt Sion, där alla nationer skulle finna plats och hvila lugnt i rättvisans skygd. Jerusalems återuppbyggande och Davids sons rike, beskrifvet i deras strålande parabler, det är hvad revolutionen påstått sig kunna verkställa: detta är under mystiskt uttryck de mänskliga samhällenas regeneration och pacificering, förnuftets regering, utvecklingen af rikedom och välmåga, industriens och vetenskapens underverk, som skola förändra planetens hela utseende. Hvad våra fäder kallade Messias, benämnen I framåtskridandet. Tron på framåtskridandet är en judisk idé: mänsklighetens framåtskridande är vår religion. För juden är det en pligt att hjälpa till med realiserandet af de messianska förhoppningarna och för den skull äfven med fullbordandet af revolutionen, som har öppnat den messianska tidsåldern. Revolutionens sak är Jakobs sak. Våra rabbiner, våra medeltidslärare arbetade redan i tysthet för henne i sina smutsiga skolor. Frihet och jämlikhet utan åtskilnad af kast, ras eller religion, det är de bästes triumf, det är andens välde, efterträdande tyranniet och den råa styrkan. Det är allt hvad Israel önskar. På spillrorna af den järnklädda feodalismen och den med ordensband utstyrda adeln skall uppstå den naturliga aristokratien, de bästes verkliga aristokrati, intelligensens aristokrati, som har rätt till världsväldet. Så skola de profetior och de löften Jahvé gifvit sitt folk gå i fullbordan. Jag dricker för ankomsten af Messias och för Jakobs befriare, revolutionen.»

På detta anförande följde ett stort tumult; infallen afbröto protesterna. En österrikisk deputerad, en antisemit, vände sig häftigt mot israeliten, men kunde ej få ljud. Genom skriket trängde den skarpa rösten af en svart från Port-au-Prince, doktor i juridik och medicin vid fakulteterna i Paris. »Och vi äfven», ropade den svarte doktorn och slog i bordet med knytnäfven, »vi som äro förbannade i Kams person och utdrifna från det mänskliga broderskapet, vi, hvilkas träldom man vågar grunda på bibeln, vi hafva blifvit befriade af den

franska revolutionen. Hvad kristendomen icke förmådde på aderton sekler, har revolutionen uträttat på hundra år. Hon har varit återlösaren af den svarta människan, den senare födde, en yngre broder, som måhända en dag skall gå förbi den äldre. Slafveriets afskaffande är revolutionens stora berömmelse. Dess ära är att hafva proklamerat rasernas jämlika frihet. Icke nöjd med att hafva afskaffat klasskilnaderna, har hon äfven undertryckt åtskilnaderna i färg. Tack vare henne, har en hel ras blifvit befriad, och de förre slafvarne på San Domingo, lärjungar sig själfva ovetande af Rousseau, lefva nu under Haitis bananer sitt naturtrogna lif. Ära åt revolutionen! Lefve Frankrike! Lefve filosoferna!»

»Negern och juden», afbröt den österrikiske antisemiten »må prisa revolutionen, de hafva därpå vunnit allt; men för oss kristne af den hvita rasen och den indogermanska stammen är det en annan sak. Just det, som den svarte och semiten prisa såsom dess förtjänst, är det som för mig gör henne misstänkt. Rasernas och nationaliteternas jämlikhet har varit revolutionens misstag. Tyskar eller engelsmän skulle icke hafva begått det felet. Att medgifva lika rättigheter åt alla folk, det är att sätta de bättre raserna eller folken i fara och blottställa civilisationens enhet och framgång. Hör efter hvad de hvita i Carolina och Louisiana tänka härom. Se till och med hos oss i Österrike, huru *die deutsche Kultur* är i fara att gå under i slavismens böljor och den kristna civilisationen att öfversvämmas af judaismen. Vi måste lära oss barbariska stammars grofva jargon. Men tschecken, slovenen och hela detta slaviska följe äro dock med oss beslägtade till ras och religion; men semiten? Revolutionen har ju blifvit gjord för att grunda Israels välde. Hon har befriat den svarte och beredt den hvites slafveri. Under förevändning af frihet och jämlikhet äfventyrar hon att offra de ädlaste raserna åt den snålaste af dem alla, den kristne åt juden, ariern åt semiten.»

»Är det däruti revolutionens förvillelse ligger?» svarade på engelska en hinduisk gentleman, *fellow* i Oxford, delegerad från universitetet i Calcutta. »Har revolutionen verkligen proklamerat rasernas jämlikhet? Om hon gjort det, så kunna vi dock icke finna, att fransmännen och andra

europeer just mycket tillämpa den principen i deras asiatiska och afrikanska besittningar. Revolutionens misstag är, så vidt jag kan döma, mindre att hafva underskattat ojämnheterna än åtskilnaderna hos folken och raserna. Ojämnheterna kan man bestrida, men icke åtskilnaderna. Sålunda känna vi asiater oss icke sämre än I europeer, men annorlunda. Helt nyss, när jag hörde en latinare, en grek, en kristen, en jude reklamera hvar sin andel i den franska revolutionen, så gjorde jag mig den frågan, hvad det kunde ligga för berättigadt i dessa anspråk, ty jag har i umgänget med europeerna förmärkt att samma maximer och formler hafva olika betydelse, allt efter tiderna och landen. Vi hinduer skulle också kunna skryta med att hafva föregått 1789. Huru, skolen I säga, Indien, kasternas fädernesland? Ja, så är det; I glömmen att från Nepauls berg utgick för tjugufem sekler sedan en lära, som kullkastade alla kastskilnader. Buddismen predikade, den också, jämlikhet, broderskap, fördragsamhet och ville skänka människorna friheten. Från Ganges till Jordan och från Jordan till Seine kunna vi föreställa oss hemliga meddelanden århundradena igenom. Hafva icke några af edra lärde förmodat detta med afseende på dogmer och ritual? Men nej, huru långt än hafvets vindar susa, och huru lätta än ideernas frön kunna tyckas vara, påstår jag dock ingenting sådant. Jag vet att i Indien hos braminernas mystiska lotusblomma, på Siddhartas lärjungars bleka läppar hafva orden jämlikhet, broderskap och frihet annan betydelse, annan mening än i edert dimmiga Europa. Om vi någonsin komma att tyda dem som I, så blifver det en efterhärmning; I skolen måhända lära oss detta, men I kunnen då komma att ångra eder undervisning; dock, vi hafva ännu långt dit. Eder jämlikhet synes oss vara en fiktion. Edert broderskap synes oss något inskränkt; det stannar vid människorna, det når icke till våra ringa bröder, till djuren på fälten och fåglarna under himmelen. Eder frihet, högmodig och bullrande, låter bedraga sig af denna de bedrägliga skenbarheternas värld; den består i personlighetens utveckling och utöfning, under det att den för våra vise består i befrielsen från det onda i tillvaron, i tillintetgörande af personligheten. Eder revolution berömmer sig, tyckes det, af att öfverens-

stämma med förnuftet och naturen; men vårt förnuft resonnerar icke alltid som edert, och den mänskliga naturen har mindre enhet än I föreställen eder.»

»Denne hindu har rätt», sade en schweizare, professor i naturalhistoria vid universitetet i Genève. »En revolution är produkten af en jordmån, af ett land och af en ras; hon är resultanten af en civilisation, af ett socialt tillstånd, af en gemensam människans och mänsklighetens frambringelse. Just därför kan man svårligen förstå en allmän och definitiv revolution, passande för alla land och alla tider. Återverkan af den franska revolutionen kommer af det gamla Europas enhet, af likheten i seder och inrättningar inom hvad våra fäder kallade kristenheten. Men då har också hvart folk uppfattat och tillämpat revolutionen på sitt sätt. Vårt Schweiz är därpå ett exempel lika så väl som Tyskland och Italien. Ingen är närmare granne till Frankrike än Schweiz och Genève. Och dock har Helvetien, då det velat härma Paris och blifva ett litet Frankrike, lika litet lyckats, som Frankrike då det försökt att blifva ett stort Genève. Ty huru små vi än äro, har det adertonde århundradets Frankrike af oss tagit mer än en lektion: det har gjort oss den äran att använda från oss hämtade formulär. Vi hafva icke dröjt till 1789 med att upptäcka friheten. Revolutionen finnes hel och hållen fyra århundraden förut i legenden om Vilhelm Tell. Man kan i våra kantoner finna republiker af alla slag. Quinet har anmärkt detta: Genève har försett Frankrike med den man, som började revolutionen, Necker, och med den, som gaf den dess teorier, Rousseau, Jean Jaques, som kallade sig medborgare i Genève. Det var orätt af Frankrike att lämpa *Contrat social* på sig, det var skrifvet för en fri stad med liten omkrets. Jag skulle kunna säga (monsieur Sorel har sagt det före mig), att Genève från 1782 repeterade den pjes, som Paris skulle spela på en större teater. I denna genevska revolution figurerade redan några af den franska revolutionens aktörer eller sufflörer, Dumont, Reybaz, Clavière, Marat, som försökte sig i demagogens roll. Vi kunde till och med reklamera Mirabeau, som lät sina tal författas af Dumont och Reybaz. Men stopp för den nationela egenkärlekens fordringar: jaget är förkastligt. Tillkommer det

oss någon andel i revolutionen, så hafva vi därför mycket mindre att tacka vårt snille än det adertonde seklets anda, för hvilken Genève var en af brännpunkterna. Ty en revolution är icke produkten allenast af ett land och af en ras, utan också af en epok; den beror icke mindre af tidpunkten än af platsen.

Den franska revolutionen är framgången utur det adertonde århundradets idéer, men det adertonde århundradets idéer äro icke det nittondes. Detta är en väsentlig punkt. De vetenskapliga och filosofiska tankar, som gälla 1889, äro icke de samma, som voro på modet 1789. Vetenskap och filosofi hafva förändrats: skulle då icke auktoriteten af revolutionens principer vara skakad? Åtminstone hafva dessa principer åldrats; de tillhöra det förflutna; de förslå icke för vår tid; de äro icke i full öfverensstämmelse med det nuvarande tänkesättet; de, som blindt hålla sig till dem, hafva blifvit efter. Uppriktigt sagdt, våra vetenskapliga idéer, våra historiska, filosofiska, politiska och religiösa teorier äro icke allenast skiljaktiga från dem af 1789, utan i mer än ett hänseende dem motsatta.

Mellan revolutionen och vetenskapen, eller, om ni hällre så vill, mellan 1789 års och 1889 års idéer sträcka sig motsatserna både till formen och innehållet. En första anmärkning: revolutionens män ville ånyo uppbygga samhället efter en rationel plan, och de voro okunniga i den sociala vetenskapen och i de vetenskaper, hvaraf den betjänar sig: biologi, antropologi, fysiologi. Huru skulle de dä kunna hafva lyckats? De kände icke elementerna af den vetenskap de tilltrodde sig att tillämpa; hvad säger jag? de följde en metod alldeles motsatt dess principer, den deduktiva, syllogistiska metoden. Både de konstituerande och konventets män utgingo från teoretiska axiomer. Deras lagar, deras deklarationer, deras konstitutioner utgöra ett slags politisk geometri. Hvad kan vara mera motsatt vår tids lynne och sant vetenskapliga anda! Också är revolutionen väsentligen dogmatisk, och ingenting är oss så motbjudande som dogmatism. Revolutionen tror på det absoluta; hon tror, att det gifves en politisk sanning, politiska dogmer oberoende af både tidpunkterna, landen och raserna. Hvad är mera

främmande för våra idéer och mindre öfverensstämmande med den moderna vetenskapens åsigter? Vi tro endast på det relativa, på omständigheterna, och detta i politiken mer än i något annat. I detta afseende stå revolutionens män längre från oss än från Ludvig XIV eller Ludvig den heliges samtida. Sieyès och Saint Just, uppfylda som de voro, utan att veta det, af gammal skolastisk logik, äro efterkomlingar till de doktorer i Sorbonne, hvilkas gamla hem de hafva förstört. Just för den skull är revolutionen idealistisk och optimistisk. Till Frankrikes och mänsklighetens transfiguration voro, så trodde de, några goda lagar tillräckliga: de mindre tillitsfulla förestälde sig att därtill endast behöfdes afhuggandet af några tusen hufvuden. Men hvarken idealismen eller optimismen äro de nuvarande generationernas rådgifvare: revolutionerna hafva lärt dem annat.

Men lemnom de allmänna satsernas område; hvilken är den moderna vetenskapens herskande idé? Det är evolutionens idé; och evolutionen är den definitiva motsatsen till revolutionen. Dessa termer motsäga hvarandra. Detta är så tydligt, att det nästan säger sig själft. Vi tro att i naturen och i samhällenas historia, likasom i jordklotets, allt går steg för steg, genom successiv utveckling, af ett slags inre växtkraft; att i allting det närvarande utgår ur det förflutna såsom grenen utgår ur skottet. Nå väl, detta är negationen af revolutionens utgångspunkt och anspråk. Om arternas transformation också icke vore annat än en obevislig hypotes, så skulle evolutionens idé icke dess mindre beherska de politiska vetenskaperna. Hvad följer häraf? Jo, att revolutionen, som berömde sig af att återföra människan till naturens lagar, har varit ett våldförande af de naturliga lagarna; eller bättre, då naturen icke tillåter något våldförande af sina lagar, har revolutionen varit en uppresning mot dessa eviga lagar. Hvad kan vara mera oförnuftigt? Fabelns titaner voro klokare, då de ville storma Olympen. Dessa naturlagar, från hvilka de mänskliga samhällena icke kunna frigöra sig, dem känna engelsmannen, amerikanaren, tysken och vi schweizare icke bättre än fransmannen; men vi hafva lydt dem af instinkt, anspråkslöst underkastande oss de gradvisa förändringarnas långsamhet, under det att fransmannen af 1789 ville framgå

med språng och hoppa jämnfota ur ett samhällstillstånd i ett annat, tillämpande på historien teorien om de våldsamma revolutionerna, hvilken Cuvier använde på jordens bildning. 1789 och 1793 trodde på världens och mänsklighetens förnyelse genom flöden och öfversvämningar. Hvad är det jag säger? De trodde i politik på skapandet *ex nihilo*, på ett slags lagstiftarens *fiat*. Då för oss staterna och samhällena, underkastade förändringens allmänna lag, äro, likasom allt annat, *in fieri* och icke *in esse*, fullföljde revolutionen bländverket af en ideal stat, hvars realiserande endast behöfde dekreteras.

Är då revolutionens idé den enda, som skiljer oss från männen af 1789? Ingalunda; med denna oenighet förbinder sig en annan, icke mindre vigtig. Om någon idé för närvarande är allmänt erkänd, så är det väl den, att en nation, ett samhälle är en lefvande varelse, en organism. Häri ligger för oss mer än en metafor, men denna tanke är motsatsen till revolutionens idéer. För henne är samhället endast en maskin. Hon utsträckte till staten, folken, ja till själfva människan den mekaniska teori, som Descartes lade på universum. Häraf kommer hennes förakt för traditionen, för seden, för allt det förflutna; hon hade förlorat begreppet om den i lifvet ingående kontinuiteten. Härifrån kom hennes förtroende för den konstiga rörelsen, för lagstiftningens urverk, hennes tro på den skrifna lagen och på de konstitutionela formernas verksamhet. Se där hvarför under revolutionen och efter revolutionen alla partistrider i Frankrike handla om konstitutionen, liksom det, för att hafva en god styrelse, vore nog med att hafva en god politisk maskin. Då för oss ett samhälle är en lefvande kropp med sina organer, fästad vid jorden och det förflutna med djupa rötter och mångfaldiga fibrer, så är för revolutionen ett folk ingenting annat än en sky af människomolekyler eller en oformlig lera, som lagstiftaren skulle knåda och modellera, gifvande henne hvad form han behagade. Hvilken barnslighet! Det är den mest fördärfliga förvillelse, som ett folk kunde falla offer för. Det undransvärda är, att Frankrike kunnat öfverlefva detta. Men skulle icke dess lifskraft häraf förminskas? Föreställen eder detta Frankrike, sönderstyckadt och lefvande dissekeradt af nykomna kirurger, som utan betänkande bortskära väsentliga

organer, borttaga hjärta och hjärna, för att i dessas ställe sätta fjädrar efter deras fason, och behandla det såsom en kanin på ett laboratorium, eller rättare, försöka att ersätta lifvets funktioner med mekaniska operationer, den naturliga cirkulationen och respirationen med artificiela. Hur kan man efter allt detta förundra sig öfver de franska institutionernas bräcklighet? I stället för att vara bildade af organiska beståndsdelar, af lefvande celler, sådana naturen utarbetar dem, äro de döda stycken, tillverkade af lagen och saknande eget lif.

Men är nu detta allt? Är det endast revolutionens ande, dess metod, dess framgångssätt, dess uppfattning af staten, som icke öfverensstämma med de vetenskapliga teorierna? Ack nej! Det är också till en viss grad 1789 års principer, ett ädelt arf, öfver hvilket Frankrike med rätta är stolt. I stället för att härflyta direkte ur naturen, gå dock dessa principer i verkligheten mot strömmen af naturens lagar. Hvarpå hvilar för närvarande evolutionens idé? På *the struggle for life*, på lifsäflan. Hvem ser icke hvilken förvirring i revolutionens idéer denna kampen för tillvaron åstadkommer, drabbande människorna och folken lika väl som djurrikets och växtrikets omedvetna varelser. Frihet, jämlikhet och broderskap, dessa stora principer angripas alla däraf. Om de icke äro tillintetgjorda, så kunna de dock nu ej blifva mera än ett mänskligt ideal, eftersträfvadt tvärt emot den blinda naturen, men icke en rationel tillämpning af naturens lagar. Om evolutionsläran har stärkt tron på framåtskridandet, så har hon dock äfven öfverändakastat dettas uppgifter. Den väg, som hon har föreskrifvit, går tvärt emot den, som revolutionen har beträdt. Framgången kan icke ske med språng, utan i mänskligheten, såsom i hela den organiska världen, försiggår framåtskridandet endast genom urval, genom en elit; om det icke fordrar uteslutandet af de svaga, vill det dock de bäst begåfvades seger. Ingenting är mera motsatt vetenskapen än den demokratiska nivelleringen och den absoluta jämlikheten; naturen är aristokratisk, hon väntar allt af de bästa. Under det att revolutionen upprest sig mot ärftlighetsprincipen, har vetenskapen åt ärftligheten gifvit en predominerande plats i naturen; den har däraf gjort den organiska världens vigtigaste faktor, medlet för de lefvande

varelsernas ombildning och fullkomnande. All öfverlägsenhet, materiel eller intellektuel, har sin princip i härkomsten, i egenskapernas öfverflyttning och sammanförande. Darwinismen har försett anhängarne af hierarkien och af de sociala organernas och klassernas subordination med argumenter. För transformisterna skulle måhända de sociala funktionernas ärftlighet vara med åsigten mest öfverensstämmande. I alla händelser är det en ådagalagd sanning, att raser, intelligenser och förmågor icke äro lika och att man följaktligen icke kan betrakta människorna såsom hvarandra liknande atomer; och att, om lagen icke bör skapa artificiela olikheter, bör den dock taga i betraktande de naturliga. Och, märk det väl, ärftligheten, hvilken ingen lefvande kan undandraga sig, träffar friheten knappast mindre än jämlikheten. Hvad blifver det af Rosseaus tanke att människan födes god, att folket af naturen är godt? Vetenskapen har på sätt och vis återstält dogmen om arfsynden. Atavismen har tagit ormens i paradiset plats. Våra förfäder återkomma i oss, och hvad äro för Hæckels lärjungar människans förfäder? Det är slafven, barbaren; det är det oskäliga djuret. Efter allt detta, kunnen I nu förundra eder öfver revolutionens misstag? Genom att befria människan från sedens band, lössläppte man djuret, som sofver i människan; revolutionen släppte lös vargen och schakalen, som voro fängslade hos de civiliserade folken. Hon trodde sig befria förnuftet, och detta slutade med att instinkterna togo öfverhand. Lönar det mödan att drifva denna undersökning längre? Det är mig motbjudande att visa, att revolutionens grundidé, det som gjort dess styrka och dess adel, det som den kallade människans rättigheter, självfva rättsidén, är föga förenlig med den vetenskap, som lutar till en universel determinism och är benägen att anse människan vara en medveten automat. Men jag stannar; jag har sagt tillräckligt, för att visa att emellan revolutionen och den moderna vetenskapen finnes en hemlig antagonism. Ett af de mest hotande föremålen för vår civilisation är just denna antinomi mellan våra vetenskapliga och de politiska begrepp vi hafva af revolutionen. Såsom de gamla religionerna, hvilka hon ville undantränga, så har nu revolutionen råkat i strid med vetenskapen. Efter att

hafva gjort sig gällande i framåtskridandets namn, har revolutionen, eller, om man så vill, den revolutionära traditionen, i sin ordning blifvit det stora hindret för framåtskridandet, för de civiliserade samhällenas ordnade framåtgående. Hon skryter med att hafva tillintetgjort alla fördomar, och hon har födt en ny, nämligen den revolutionära fördomen, den farligaste af alla, emedan den såsom revolutionär, mindre synes vara en fördom. Med sin knapphändiga uppfattning af samhället och människonaturen hotar revolutionen den vesterländska mänskligheten med en hastig tillbakagång. Hon är det förflutna, hon representerar en väsentligen oriktig och inskränkt uppfattning af det förflutna och gör dock anspråk på att behålla nycklarna till framtiden. Revolutionen har befriat oss från *l'ancien régime;* hvem skall befria oss från revolutionen? Jag dricker för vår befrielse från den revolutionära andan.»

Efter så många främlingar borde väl äfven en fransman tala. Några sådana hade också kvarblifvit i salen. En af dem reste sig helt anspråkslöst, en borgerlig gråhårsman; han var hvarken deputerad eller ämbetsman, han var helt enkelt bibliotekarie i hufvudorten af ett arrondissement och sekreterare i ett föga kändt vetenskapligt sällskap. »Mina herrar», sade han, »då jag nu hörde edra anföranden, gjorde jag mig den frågan, hvad som möjligen för Frankrike kunde återstå af den franska revolutionen? Måhända endast dess fel; men om allt det öfriga tillhör andra, så kunna dock förvillelserna icke tillhöra Frankrike ensamt. I alla fall instämmer jag med eder i att 1789 års revolution har varit ännu mera europeisk än fransk. Hon har, om ni så vill, varit det rent logiska slutresultatet af vår vesterländska, klassiska och kristna civilisation. Från Libanon till Alleghanybergen hafva alla därtill samarbetat. Det är icke en flod utgången ur en enda källa, det är ett sammanflöde; man kan däruti urskilja de ännu ofullkomligt sammanblandade strömdragen af från alla fyra väderstrecken kommande floder. Revolutionen härleder sig från den mest aflägsna historia. Den framgår utur allt det förflutna, som tillhör vår ras och vår historiska värld. Hur kan man då undra öfver det vidtsväfvande i dess principer? Staten, religionen, den klassiska kulturens traditioner,

ur allt detta, hvilket hon gick att störta, härstammade hon. Hon var i själfva verket mindre en utgångspunkt än en slutpunkt, mindre, såsom hon berömde sig af, ett återbörjande af historien än afslutningen af en historisk period. Har hon börjat en ny tidsålder, så är det därigenom att hon slutat en äldre. Allt det där kan jag medgifva, men förlorar revolutionen därigenom i betydenhet? Nej, synes det mig. Fastän hon icke, såsom en landsortsmagister kunde lära, är ett slags underverk, en mirakulös uppenbarelse, förlorar dock revolutionen icke sin vigt och betydelse. Genom att vara mindre uteslutande fransk, är hon så mycket tydligare universel: 1789 är visserligen ett europeiskt datum. Genom att nedsätta dess originalitet, gören I henne så mycket mera kosmopolitisk. På samma sätt, ju mera I hos henne upptäcken historiska antecedentier, dess mer antager hon karaktären af någonting oundvikligt. Huru kan man betrakta henne såsom en lokal tilldragelse, då man ser henne framskymta genom seklerna? Hela den hvita rasens förflutna tid sammangick till en rationel revolution af abstrakt natur och följaktligen kosmopolitisk. Vår civilisations olika element måste, då de sammanfördes, åstadkomma en sig antändande blandning, hvars explosion skulle skaka hela Europa. Men hvarför har denna blandning bildat sig just i Frankrike? Det har ännu ingen sagt.

Därtill finnas dock flere skäl: Frankrikes belägenhet midt i det gamla Europa och likasom på dess intellektuela meridian, fullbordandet af den franska, den äkta europeiska monarkiens verk, vår ytterligt klassiska civilisation, den hos oss rådande politessen och våra milda seder, som ingifva oss förtroende till mänsklig godhet och mänskligt förnuft, och ännu mera vår nations liflighet, folkets lynne, andan i dess språk och litteratur, alltid benägen till förenkling och förallmänligande, ja, riktningen af dess filosofi, bestämd sedan Descartes af framåtskridandets idé och förnuftets allmakt. Man återfordrade här nyss för de engelska fritänkarne prioriteten af adertonde seklets idéer; man glömde att, om också Bolingbroke, Tindal och Toland föregått Voltaire och Diderot, de dock föregåtts af Fontenelle och Bayle. Adertonde århundradets Frankrike var ett magasin af idéer; och

om också icke allt hvad det utbredde till exposition var af egen tillverkning, så var det dock Frankrike, som lockade kunderna till sig. I allt detta lade det in en passion, som af dess litteratur gjorde likasom en religiös propaganda. Det hade entusiasm för mänskligheten och tro på förnuftet. Det trodde, att världen kunde pånyttfödas, och satte en ära uti att utföra detta. Förblindelse, förhäfning, förvillelse, allt hvad man vill; det var dock i 1789 ett allenastående historiskt ögonblick; det var något sublimt i denna djärfhet och i dessa anspråk, härrörande på samma gång från det våldsamma ädelmodet hos ungdomen, då den djärft förtror sig till lifvet, från den första ifvern hos en början religion, från den högmodiga förvåningen hos den lärde, som tror sig upptäcka nya sanningar. Visserligen hafva vi felat, vår ärelystnad har varit riktad för långt och för högt, vi hafva haft för stort förtroende till vår kraft och vår hänförelse: vi hafva blifvit straffade därför; men vi behöfva icke blygas däröfver. 1789 har varit rätt franskt; revolutionen har haft rasens förtjänster lika väl som dess fel.

Det franska språket har gifvit dessa principer, af hvilka både adel och borgare kände sig lifvas, de formler, som gått kring världen. Hvarifrån de än må komma dessa idéer om fördragsamhet, frihet och jämlikhet, hafva de dock först i fransk drägt upprört världen. Franskan har varit revolutionens vehikel. Den allmänna kännedomen af vårt språk, en riktig silduk till idéernas klargörande, har på beundransvärdt sätt bidragit till våra principers utbredning. Hvad våra författare börjat, fullföljde våra arméer. Utan Voltaire och Napoleon skulle det än i dag finnas trälar i Schlesien. Men revolutionskrigen hafva gjort vida mindre för utbredandet af 1789 års principer än dessa principer själfva. De voro eröfrande till sin natur. De hade i sig en makt och en förtrollning, såsom dessa magiska ord, hvilka intet kan motstå: städernas murar skulle falla för dem. De voro större eröfrare än Napoleon: Frankrike har icke blifvit besegradt förr än de vände sig däremot. Då de voro abstrakta, blefvo de universela; de funno ingång i hvarje tänkande hufvud. Däraf kommer i synnerhet revolutionens klang genom både tid och rum. Ingen historisk vibration har

sträckt sig längre; dess vågor gå till världens ända. För att icke däraf anslås, fordras det åtminstone en annan mänsklighet, andra raser, hjärnor annorlunda beskaffade än våra. Öfverförde man 1789 års principer till andra världar än jorden, till planeter med invånare, hvilkas mentala struktur öfverensstämde med människornas, så skulle de äfven där åstadkomma revolutioner. I denna mening är den franska revolutionen den egentliga revolutionen; hon innehåller i sig alla de andra; man kan icke föreställa sig någon, hvars frö icke där skulle finnas. I denna mening är hon också öfverlägsen renässansen och reformationen; hon går längre, hon strålar vidsträcktare. Under det att renässansen och reformationen, till följd af sin utgångspunkt, hade makt endast med folken af klassisk civilisation och kristen religion, kan revolutionen, appellerande endast till förnuftet, nå alla tänkande människor.

Och då de äro universela dessa principer, så tyckas de äfven vara odödliga. Men är det icke en löjlighet att medgifva dem den odödlighet, hvaraf de berömma sig? Det gör det samma; goda eller onda, ser jag icke huru de skulle kunna dödas. Jag kan ej tänka mig dem utstrukna ur historien. Jag föreställer mig att det, för att leda människorna, blifver nödigt att taga dem till skylt, om icke till program. Huru illa en filosof än kan tänka om dem, skola de förblifva inskrifna på de skiftande titelbladen till våra politiska konstitutioner. Må vetenskapen bestrida deras värde, må filosofien uppvisa deras stora luckor och motsägelser, revolutionen är såsom religionen: de vetenskapliga demonstrationerna kunna ej skada henne. De lärde, som ställa mot henne naturlagarna, förlora sin tid, ty om revolutionens principer icke alltid synas öfverensstämma med naturens lagar, äro de dock i full öfverensstämmelse med de naturliga mänskliga instinkterna, och det är just detta, som utgör deras styrka. De grunda sig både på det bästa och det sämsta i människan; de hafva sitt ädelmod och sina begärelser för sig själfva. Sägen icke till folket, att de stå i strid med naturlagarna, ty folket skall icke tro eder: dessa lagar, som I ställen mot dem, äro sammansatta, oklara, i studierummets halfdager af de lärde uppfattade lagar, ej lätta att fatta och

svåra att bevisa för den okunnige, under det att frihet och jämlikhet äro enkla begrepp, som så väl motsvara de lifliga instinkterna, att de ännu i dag, såsom 1789, för mängden tyckas vara själfklara sanningar.

På detta sätt kan man förklara, att revolutionens principer, oaktadt alla varningar af vetenskapen och erfarenheten, mer och mer genomtränga de moderna samhällena. Lagar och författningar modifiera sig i denna riktning i nästan alla stater. Öfverallt appellerar man till förnuftet; man känner behofvet af att åt staten och dess institutioner gifva rationela och systematiska former. Den politiska rationalismen, som är revolutionens själ, insmyger sig till och med hos dess vedersakare. Där man icke bryter med traditionen, begär man af förnuftet att rättfärdiga denna. Huru barnsligt det än må vara att tro sig kunna framkalla en fullkomlig och helt rationel styrelse hos en ofullkomlig och irrationel mänsklighet, äro dock hjärnorna mer än någonsin ansatta af denna dröm. Då vårt Frankrike lidit så mycket af revolutionen, hafva alla våra grannar, då de mer eller mindre imitera oss, den fördelen, att de såsom kommande efteråt kunna akta sig för de allt för tydliga dårskaperna. Öfverallt sänker man eller afskaffar man röstcensus; man kallar till det politiska lifvet stora massor af oförmågor. Öfverallt tror man sig kunna etablera broderligheten genom lag. Se detta landet, som med rätta är stolt öfver sina friheter, som har bygt sin storhet på sedens fasta mark: England är på väg att förändra alla sina institutioner. Den i tre våningar uppförda konstitutionens imposanta fasad står ännu; men det är endast en fasad; bakom den samma är allt förändradt; självfva grunden för denna götiska byggnad har skakats. Makten har öfvergått till flertalet; privilegier, grupper, korporationer, lokaliteter försvinna. Det är därför att 1789 års principer gått öfver kanalen; de hafva gjort hvad Napoleon icke förmådde. Såsom Bastardens normander äro våra idéer i färd med att eröfra England. Radikalernas omedvetna dröm är att af det aristokratiska England bilda ett slags insulärt Frankrike, med undertryckande af förstfödslorätten, med allmän rösträtt, själfegande bönder och symmetriska institutioner. De kopiera oss utan att veta det,

emedan de följa samma principer. Under denna nya påverkan blifver det gamla England rekonstrueradt stycke för stycke, med fara att förstöra dess sekelgamla stöd och låta det brittiska väldets tunga byggnad ramla.

Den stora skilnaden mellan Frankrike och England är, att den revolution, som det ena gjort i ett tag, fulländar det andra så småningom. Hvad det förra gjort på ett år, har det senare på ett århundrade ännu icke genomfört. Däri ligger Englands stora fördel. Och hvad som gäller om engelsmännen, gäller äfven om tyskarne. Engelsmän och tyskar gå långsammare, men målet är det samma. Frankrikes svaghet ligger i att det gått förut; det är stundom farligt att vara främst. Men om Frankrike har flere revolutioner bakom sig, så har det måhända färre framför sig. Dess sociala författning är den solidaste i Europa. Det är det land, i hvilket det finnes minst af naturliga eller artificiela skilnader; där förmögenhet och välmåga äro mest utbredda; där klassfördomarna äro minst mäktiga; där socialismen ännu har minst att betyda. Våra revolutioner äro, sedan den gamla regimens fall, endast revolutioner på ytan; de störa icke landet på annat sätt än att styrelsemaskinen därigenom kommer i olag. Det vill säga, att om 1789 års politiska verk har misslyckats, har dock dess sociala verk lyckats. Frankrike af 1789 har realiserat sin gamla dröm: medborgerlig likhet inför lagen, inför rätten, inför beskattningen. Hvarje fransman är herre öfver sin intelligens, sina armar, sin egendom, sitt arbete och sitt samvete. Detta kan vara nog, för att man icke må skrika om revolutionens misslyckande. Öppna papperen från 1789; hvad begärde nationen? Det samma som tredje ståndet begärde af ständerna under dynastien Valois, det samma, som det gamla Frankrike hade sträfvat efter under tjugu generationer: den borgerliga jämlikheten, den personliga friheten, den fria rösten, skatternas proportionalitet, bördornas jämna fördelning, allas rätt att kunna anställas i allmän tjänst, samvetsfriheten, enheten i lag och lagskipning. Nå väl! allt detta är inskrifvet i våra lagar och har ingått i våra seder. Man frågar: hvar äro 1789 års eröfringar? Här äro dess eröfringar, och för att vinna dem har Frankrike måst kämpa i

icke mindre än fem århundraden; ty i trots af alla skenbarheter har ingen revolution varit mindre improviserad. Och då vi nu ega hvad våra förfäder så länge eftersträfvat, så må det stå de efter godtycke beskattbara vanbördingarnes efterkommande fritt att förhåna 1789.

I sanning, det goda, som 1789 har lemnat oss, är just det, som våra fäder skattade högst. För dem, har man sagt, och det med skäl, var den politiska friheten i synnerhet garantien för de borgerliga friheterna. Denna politiska frihet, hvilken de såsom rättighet proklamerade, hafva de icke faktiskt kunnat grunda. De hafva förstått att stifta ett samhälle, men de hafva icke lyckats att fastställa en styrelse. Bör man förundra sig häröfver? Folken göra i sina revolutioner sällan två träffar, och fransmännen syftade framför allt på jämlikheten. Kan man därför säga, att det samhälle, som utgick ur revolutionen, är oförmöget att bära friheten? Måtte detta icke vara Guds vilja! Sanningen är den, att verket af 1789 är ofullbordadt. Det återstår att på det nya samhället grunda en styrelse. Häraf komma dessa periodiska brytningar, dessa det moderna Frankrikes fortgående revolutioner. Men huru svårt och huru illa ledt detta företag än må synas, finnes det dock ingenting, som tvingar till att därom förtvifla. Friheten ligger i arfvet från 1789, och detta arf kan icke styckas: Frankrike kan icke antaga en del häraf och förkasta en annan. Skulle det också af trötthet uppgifva egandet af den politiska friheten, så skulle detta uppgifvande dock icke gälla. 1789 års principer lemna intet val: de skola aldrig tillåta Frankrike att länge slumra på despotismens förvekligande hufvudkudde.

Det finnes i dessa principer, i dessa människans rättigheter, som satte Burke och J. de Maistre i rörelse, likasom ett jäsningsämne, som alltid skall sjuda i de moderna folken; det är *rättens* idé. Detta rättsbegrepp har den franska revolutionen inpräglat i folkets samvete, och huru vågade och huru ovissa dessa människans rättigheter kunna synas, och hvilka missdåd och galenskaper, som häraf dragits af systemdyrkan och sofismer hos folkets smickrare, äro de dock den franska revolutionens ära. De hafva lagt grunden till mänsklig frihet i människans samvete och därigenom gifvit den en

oförstörlig bas. I detta afseende har revolutionen, som allt förstörde, dock lagt en grundval, på hvilken sekler skola bygga. Jag vet visserligen, att för ett visst slags vetenskap detta rättsbegrepp icke är annat än en psykologisk illusion eller en metafysisk vidskepelse; men ve de folk, som skulle låta materialismen och determinismen beröfva sig denna illusion och borttaga tron på det rätta! Hvilka klagomål mot revolutionen det franska väldet än kan hafva att anföra, skulle dock förnekelsen af 1789 vara det sämsta som kunde hända Frankrike. Ett Frankrike utan ideal skulle vara ett rof för allt slags despotism, då det nappade efter välbefinnandets metkrok. Den dagen, då den moderna människan icke mera skulle fråga efter, om *rätt* herskade eller ej, skulle beteckna *styrkans* obestridda upphöjelse till de mänskliga samhällenas legitima suverän och dess härpå grundade öfvervälde. Redan är revolutionen bland massorna allt för otrogen sin grundprincip. Demokratien fordrar makten, öfvergifvande rättsidéen, emedan den har det större antalet och därigenom är den starkaste. Återställandet af styrkans välde, till de blinda lustarnas tillfredsställande, skulle då vara revolutionens sista ord. Så tänkte man ej 1789. Hvar ligger faran för det snart ingående seklet? Den är vida mindre till finnandes i den osäkra formuleringen af 1789 års abstraktioner än i revolutionens urartande genom afsvärjandet af tron på friheten och i det cyniska utbytandet af rätten mot lustarna. Hennes brott, det är hennes affall.

Det är på samma sätt med förhållandet emellan folken. Hvarifrån kommer revolutionens ögonskenliga ofruktbarhet i de internationela förhållandena? Den kommer däraf, att Europa, förkastande 1789 års maximer, fortfar att nedtrycka *rätten* med *styrkan*. Från revolutionen är nationalitetsprincipen utgången; men denna nya princip, som genom erkännandet af hvarje nations rätt att förfoga öfver sig själf skulle för världen inviga en tidsålder af fred, har förfalskats af de nationela ärelystnaderna; af en frihetens princip har man gjort ett medel för förtrycket. Folkens bifall har betraktats som onödigt för eröfrarens annexioner, och såsom i det förflutna finnes ännu ingen annan garanti för nationernas oberoende än kanonens. Af alla det sista århundra-

dets svikna förhoppningar är denna måhända den grymmaste. Vi trodde oss vara vid den allmänna broderlighetens välde, och Europa är nu intet annat än ett ständigt vaket läger. Huru annorlunda skulle det icke hafva sett ut, om 1789 års evangelium hade blifvit världens politiska tro! Det skulle då icke varit med en mer eller mindre universel utställning, som vi skulle hafva firat revolutionens hundraårsminne; det skulle hafva varit med en de i friheten för alltid försonade folkens konfederation. Huru annorlunda hade då icke den federationen blifvit än den på Marsfältet 1790! Ack, denna dröm har aldrig synts mindre möjlig än nu. Hvad fordrades dock för att förvandla denna utopi i verklighet? Endast folkens och regeringarnas omvändelse till andan af 1789.

Och nu en sista reflexion: vi fira här hundraårsminnet af 1789: men hundra år, är det ett tillräckligt afstånd för att bedöma en sådan revolution? Är ett sekel nog, för att den skulle hafva kunnat uttömma alla sina konsekvenser både inåt och utåt? Man har berömt reformationen; men hvar stod reformationen hundra år efter riksdagen i Worms? I England som i Tyskland tycktes den icke hafva tjänat till annat än att göra de höga herrarne rika och gifva furstarne absolut makt. Man var vid början af trettioåriga kriget; protestantismen, ännu ett barn, var hotad i vaggan. Dess prester skulle, flyende för Tilly och Wallenstein, kunnat säga de också att reformationen hade förolyckats. Innan man proklamerar revolutionens bankrutt, vore det må hända klokt att gifva henne ett sekels kredit. Jag dricker för det andra hundraårsminnet af 1789. Om hundra år skall revolutionen kanhända hafva funnit sin skepnad, den moderna staten sin form och Frankrike en fast nationel infattning.»

Det var nu nära midnatt, och man började allmänt draga sig tillbaka; man uppsteg redan från bordet, då plötsligt nästan alla åter satte sig för att höra på en kines i blå kofta med gröna uppslag. Af hans gula och släta ansigte kunde man svårligen sluta till hans ålder. Det var en f. d. elev af vår skola för politiska vetenskaper, och han talade franska mycket väl. »Mina herrar», sade han, med bestämdt uttalande af både ord och stafvelser, »I veten, att i Kina vi just icke äro några efterhärmare af hvad som är

främmande. Vi lemna detta åt våra grannar japaneserna, som af er lånat så väl institutioner som hattar och rockar. Revolutionen skall icke hafva fulländat sin gång kring världen förr än den dag, då vi klippt af våra stångpiskor, och den dagen är ännu långt borta. Kina kan icke använda 1789 års principer; vi hafva sedan lång tid tillbaka det som är bättre. Allt hvad som i revolutionens drömmar var praktiskt användbart, voro vi i besittning af innan Frankrike fans till. Vårt rike på 500 millioner människor är en fredlig demokrati, disciplinerad, arbetsam, lugn och säker, hvilken sedan tusentals år tillbaka har förstått att förvärfva och bevara de fördelar, som edra små europeiska stater sedan ett århundrade förgäfves eftersträfva. I, alla occidentens folk, ären bredvid oss endast ungdomar. Vi voro ett hyfsadt folk, då I ännu endast voren vilda stammar. Får jag tala helt öppet, så vill jag säga, att I förefallen oss såsom bråkiga, nyckfulla barn, begifna på slagsmål och ständiga förändringar. Det är en lättsinnig pojkaktighet i edert politiska spel och edert kullstörtande af styrelser. Edra revolutioner äro en ungdomsfeber. I Kina däremot äro vi fullväxta, mogna människor; vi hafva afstått från farliga spel likasom från drömmar och hjärnspöken. Vi hafva genomfört och vidblifva all den styrelsevisdom, som öfverensstämmer med människonaturen. Kina är den enda stat, som hvilar på både rationela och traditionela grunder; för oss sammangå de till ett. Förnuftets styrelse, som revolutionen ville införa, är hos oss etablerad sedan Mings tid. Den har blifvit stadgad genom våra religiösa bruk och befästad genom seden, hvilken icke är någonting annat än anslutandet till våra förfäders förnuft. I tyckens betrakta edra förfäder såsom okunniga barbarer; må hända gören I dem ingen orätt. Våra voro vise; allt vårt bemödande går ut på att bevara deras lärdomar. Tack vare dem, hafva förnuftet och filosofien varit våra lagstiftare; självfva vår religion är endast en filosofi. Konfutse visste mer härom än alla edra akademier. I sägen, att vi äro stationära; men det är därför att vår tillväxt är fullgången; vi hafva hunnit till målet för den sociala utvecklingen. Vår oföränderlighet är vårt skydd; hvarje nyhet är en oordning i ett land, där det råder harmoni

mellan institutionerna och behofven, jag säger icke anspråken, ty en kines har inga anspråk. Sådant kan passa för occidentalerna, och det är detta, som åstadkommer edra revolutioner. Eder olycka är att I älsken förändringar; I tyckens tro att ändra är det samma som att förbättra. Det som skall störta er, det är idén om framåtskridandet; i kinesiska språket finnes det lyckligtvis intet ord, som uttrycker detta. Ett folk, som har behof af förändring, är icke något sundt folk. Föränderlighet är på en gång följden af och orsaken till det sociala onda. Ingenting sådant finnes hos oss. Också kunnen I se, huru långlifvade vi äro. Hvilket folk i occidenten kan göra anspråk på något sådant? Det första för ett folk, likasom för den enskilde, är det dock icke att ega bestånd? Detta tyckas demokratierna föga förstå. Huru hafva vi så underbart häruti lyckats? Genom att gifva jämlikheten en rationel bas. Hos oss finnas inga kaster eller klasser och ingen annan aristokrati än förtjänstens. Det som tyckes vara eder passion är att besitta makten, att ernå platser och anställningar; det är därför, efter hvad man sagt mig, som man gör revolutioner; det öfriga, principerna, maximerna äro endast en skylt. I Kina äro platserna tillgängliga för täflan; hvem som hälst kan blifva mandarin. Våra fäder hafva icke lemnat styrelsen åt valen, d. v. s. åt flertalet, okunnigheten och kabalen, utan åt studierna, åt vetenskapen. Våra examina och våra täflingar försäkra de värdigaste om makten, tillfredsställa all berättigad ärelystnad och betrygga därigenom den sociala freden. Genom att rätta oss efter våra förfäders erfarenhet, låta vi 500 millioner människor lefva i fred på ett ganska inskränkt område. Hvilken af edra vesterländska stater kan, med eller utan 1789 års principer, åstadkomma något sådant? Det gamla Kina har det som är godt; efterföljen det. Revolutionen skall icke sluta och folken skola icke lugna sig förr än den dag, då världen skall blifva ett stort Kina.»

På kinesens roligheter svarades med muntra applåder. Man åtskildes och lofvade att mötas på en följande kongress. Det återstod i salen endast några senfärdige, samlade på stående fot omkring en ung ryss, som hittills iakttagit tystnad, såsom skulle han hafva fruktat att kom-

prometttera sig: »Dessa kineser», sade han, under det han tände sin sista cigarrett, »tro att I ären barn; för oss slaver synens I vara gubbar. Occidentens roll, den vare nu latinsk eller germanisk, är slutad. Franska revolutionen tillhör gamla historien. Det tjugonde seklet behöfver någonting annat än arfvet från det adertonde. Vi kunna öppet säga detta åt våra franska vänner; vi ryssar hafva ingenting att tacka 1789 för, och vi vänta ingenting däraf. I självfva verket hafva vi, sedan Peter den store och införandet i Ryssland af de mekaniska konsterna, af Europa ingenting att få. Franska revolutionen kan endast skänka oss gammalmodiga saker, och, såsom Aksakof sade, vi hafva ingenting att göra med occidentens urmodiga kläder. 1789 har icke gifvit världen annat än formler och maximer, det vill säga, svekfulla ord. Den politiska, religiösa och sociala revolution, som mänskligheten väntar, skall icke komma vesterifrån. Occidenten är, hvad hälst det himmelska rikets invånare därom må tänka, för gammal och det är icke de gamla, som skola göra revolutioner. Jag säger icke, såsom våra slavofiler, att occidenten är rutten, men att den är utsliten, bruten; den har icke mer någon alstrande kraft, den är vanmäktig; dess sterila revolutioner äro bevisen härpå. Det är någonting gubbaktigt i parlamentens högtidliga orerande. Mänskligheten behöfver någonting nytt, och det är de unga, som skola gifva henne det. Den franska revolutionen har varit occidentens revolution; den är endast företalet till den stora revolutionen. Kelter, anglo-saxer, germaner, hellener, romaner, semiter hafva sagt världen hvad de hafva att säga. Det sista ordet skall blifva uttaladt af slaven, af den tunga och grofva muschiken. Och hvad detta skall innehålla, det vet ingen ännu; Ryssland känner, att det bär mänsklighetens öden inom sig, men det vet icke själft hvad som rör sig därinom. Hvad det vet, det är, att Europas revolutioner hafva varit på ytan, och att de icke nått längre än till formen, till det yttre af saken. Då det gamla samhället blifvit förstördt, har man uppbygt det nya efter en liknande plan med gamla materialier, nästan på samma sätt. Äktenskap, familj, egendom, arf, lagar och moral, man har respekterat de gamla samhällenas sekelgamla grundvalar. Detta för-

tjänade i sanning icke att man för den skull uppfann giljotinen och sedan räknade åren från frihetens införande. Den franska revolutionen har endast varit en omflyttning af egendomen. Hur har den slutat? I en penningearistokrati, hårdare än den föregående, i en finansfeodalism utan pligter och utan hjärta. Dess trefaldiga devis har för folket icke varit annat än ett lockbete, som uppväckt dess behof och dess begärelser utan att kunna tillfredsställa dem. Dess frihet och jämlikhet äro endast abstraktioner: människorna känna, sedan de blifvit rättsligen jämlika, så mycket hårdare de faktiska olikheterna. I hela detta af revolutionen förnyade Europa vänta folken ännu en förnyelse, och denna förnyelse, denna mänsklighetens återlösning kan icke komma utur den franska revolutionens individualistiska principer. Åt massornas anspråk kan den icke gifva ett sken af tillfredsställelse utan att förneka 1789. Sedan ett århundrade trampar den på samma ställe. Dess princip är uttömd. Det är icke förnuftet, icke metafysiska abstraktioner, som skola införa rättfärdighetens rike, det är känslan, instinkten, kärleken. Utur våra okunniga bönders svarta *izbas* skall framgå en revolution, långt större och mänskligare än alla edra borgerliga församlingars revolutioner. I djupet hos vårt folk, i våra bönders *mir*, våra handtverkares *artel* hafva vi lefvande frön, som skola föryngra världen. Frihet, jämlikhet och broderskap, — muschiken, ännu i går en träl, och steppens kosack förstå allt detta bättre än eder Deputeradekammare och edert *House of commons*. Dessa äro de, som, med eller utan tsaren, skola göra evangelium gällande i nationernas lif och göra af hela jordens befolkning, samlad omkring den slaviske mannen, ett hem, i gemensamhet bebodt af bröder. Mina herrar, en skål för den stundande revolutionen!» Och lyftande sitt glas ofvan hufvudet slog han det mot golfvet i små bitar.

Dramatisk konst.

Hösten 1889.

Det ser ut som om tullförbuden för spanmål, lyxvaror och annat stort och smått i handelsväg skulle stå i samband med den inhemska uppblomstringen af — dramatiska arbeten. Vid intet föregående spelårs början torde väl teaterprospekten innehållit sådana massor af s. k. svenska original som under innevarande års. Huruvida dessa skola vara i stånd att ur marknaden förjaga den franska och tyska importen, som naturligtvis ej saknas, kan dock vara ovisst. Säkert är att början varit mindre lofvande. Jag afser härmed hrr Strindbergs och Lundegårds arbeten.

Hr Strindberg hade onekligen genom romanen Hemsöborna lyckats reparera sitt ansenligt sjunkna författarrykte. Af författaren till Mäster Olof och Gillets hemlighet skulle man väl ock kunnat vänta ett bättre sceniskt verk än lustspelet Hemsöborna — låt vara att romandramatisering är en klippa på hvilken de skickligaste lotsar göra haveri. Icke ens den ypperligaste skärgårdsstämning, de mest geniala och lifsvarma detaljer kunde här försona med bristen på allt det, som gör ett drama till drama och skiljer det från episk dikt. Sak samma förhöll det sig med utförandet, som var utmärkt men fruktlöst.

Fans det geniglimtar i hr Strindbergs pjes, hvilka underhöllo om ej försonade med de dramatiska felen, så fans det däremot i hr Lundegårds uppkok på några intressanta utkast af fru Ernst Ahlgren intet som hälst raison d'être. Det var en ovanligt lång och tråkig pjes, som till råga på olyckan icke var skrifven på svenska, ej häller på något annat språk.

Med kondoleans till de stackars spelande, som nog gjorde sitt bästa, lemnar jag »Pyramus och Thisbe», nämnd här för fullständighetens skull.

Var denna begynnelse af nedslående art, har dock fortsättningen något förmått de svenska teatervännernas anleten att ljusna. Det är herrar Lundqvist och Hedberg, som ha äran däraf.

Mest den förstnämnde, hvars arbete därtill var fristående. Läsarne af denna tidskrift ha ej sällan i dess spalter njutit af hr Lundqvists älskvärda talang i små sceniska bluetter, väl närmast lämpade för societetsteatern, men som sådana verkliga små mästerverk, upptagande i sig allt det som societeten fordrar: fin ton, älskvärdt skämt, hemtreflig svensk luft och karaktärerna hvarken för svåra eller för simpla för de krafter som afses. En författare för sällskapsteatern har sin mission att fylla. Må den som rynkar på näsan däråt i löjligt öfvermod själf försöka sig som sådan, och han skall inse, att berget var högre än det syntes den närsynte på afstånd!

Bland dessa småpjeser finnas dock flera, som med heder försvara sina platser äfven på en offentlig teater. Så är fallet med t. ex. det täcka proverbet »Cornelius Nepos», med »Mellan barken och trädet» och kanske än fler. Men äfven som författare till större dramatiska alster är författaren till »Smink» känd och välkänd. Med »Ett löfte», som i höst var K. Dramatiska Teaterns första nouveauté, har hr Lundqvist tagit ett stort steg framåt.

Härmed afses egentligen styckets teknik, som utan tvifvel måste sägas taga försteget framom de senare årens lustspel för samma scen. Endast kotterikritiken eller yrkesafunden har kunnat förneka detta. Men äfven styckets dialog är värd det största beröm, som, vore stycket franskt, säkert skulle afgifvits i än högre grad. Man vet ju hur många franska pjeser endast lefvat på sin dialog utan att ega något annat lifsmedel. *Då* hoppar kritiken ofta helt nonchalant öfver de uppkonstruerade karaktärsteckningarna, berömmer tekniken, dialogen o. s. v. *Nu* fäster man sig nästan blott vid hvad som kan klandras, föga eller alls intet vid styckets goda sidor, och hvarför? Det är svenskt!

Det gör ett sorglustigt intryck att höra personer, som jämra sig öfver den magra inhemska sceniska diktningen, i samma vefva göra allt hvad de kunna (och. de *kunna!*) för att med likgiltighetens frost, det öfverdrifna tadlets hagel omintetgöra den spirande grödan. Må deras vrede vända sig oförminskad mot ogräset, men där möjlighet finnes till ett bättre och där flera förhoppningar redan äro realiserade — må de där låta solen gå upp!

Härmed afses för ingen del att urskulda de fel, hvartill hr Lundqvist i sitt nya stycke gjort sig skyldig i teckningen af särdeles de manliga personerna. Men som dagbladskritiken redan sagt allt (och något däröfver!) hvad som ofördelaktigt härom varit att säga, känner jag ingen lust att närmare ingå härpå, i förhoppning att förf. till nästa gång skall draga nytta af de lexor han fått, all den nytta, en förnuftig person *kan* draga af dessa kritiker och dessa kritici.

Medgifvet att baronens roll hör till hr Lundqvists minst lyckliga idéer, bör väl något af det oförklarliga intryck personen gjorde tillskrifvas hr Hillberg, en konstnär af den rang, att en svår och otacksam roll borde för honom vara en sporre, icke en hvilokudde. Hr Fredrikson, hvars roll är föga angenämare, föregår dock hr Hillberg med ett exempel, som borde mana till efterföljd, låt vara att hr Fredriksons roll i första akten har några på hr F. kalkylerade moment, såsom negressanekdoten o. s. v.

Fru Hartman har en roll, som hon har skäl att vara leverantören tacksam för. Hon är det och visar det ock genom att styra ut den med samtliga juveler ur det yrhättsskrin, som är hennes högsta goda. Fru Fahlman kämpar tappert för att författarinnans karikerade parti må taga sig så naturtroget och vackert ut som möjligt, men fru Bäckström har blott i tempo agitato det välde öfver saken, som kräfves af Evas i andra akten egendomligt affattade karaktär. I samma akt visar hr Lundqvist sin stora talang att skildra gamla damer, och frk. Klefberg framstälde den i bästa möjliga dager. Inöfningen af detta stycke var helt enkelt bra.

Till dessert serverades en spansk olla podrida med spansk peppar och fransk vinaigre. »Sin pappa upp i dagen», med hvilka fem ord hr Svante Hedin gjorde styckets

lycka så som endast han kan det, le roi de farces sans peur et sans reproche. Suite: damer Åhlander, Söderman, Bäckström, herrar Personne, Bäckström och mera sådant.

Denna pjes har nu kommit som en räddande ängel till de s. k. arlechino-programmen, af hvilkas lappar en och annan börjar bli urblekt. Självfva »den räddande ängeln» lefver nu endast på fru Hartmans trots årens gång allt jämt lika flinka språng och friska humör och smala lif, ty de andra göra numera snarare från än till. Vi ha aldrig förstått charmen af hr Personne i rikskurtisörens parti, där fru Leffler och hennes Arla varit bättre tillgodosedda med hr Hartman, och hr Sundbergs samt fru Swartz' eleganta salongsgestalter igenfinnas ej hos hr Hamrin och frkn Åhlander, hvars borgerliga statsrådinna dock ej bör smaka klädståndsfru. Kammarherrn som är baldirektör tyckes oss bättre betjänt af de långa smala än de små korta stubbiga, på hvilka han omväxlande springer och pustar, och frk. Bäckström, som reser omkring i snart sagdt pjesens alla roller, bör ankra hos Eugenie, där hon blifvit riksbekant för sitt makalösa fnitter, och framför allt noga akta sig för Arla, som allt sedan frkn Flygare ej förverkligat fru Lefflers ideal. Som den stora koketten är hon knappt passabel, och fruarna Bosin och Ulff kunna glädja sig åt att bli ihågkomna. Fru Fahlman, som nu kommit i bruk, är den enda Cecilia teatern har, hvilket nog ej är den obekant, men fru Hartmans Gurli är ju så »öfverdådig», att allt det andra blir ett långt företal till hennes allt för kort flyende två minuter framför spegeln och fem i soffan och chemisen.

Det är ej riktigt rekommenderande för ett lands sceniska konst att dess främsta teaters förklarade »primadonna» skall utgöras af en subrett, så behaglig och så begåfvad som hälst, men endast en subrett. Att under sådana omständigheter farsen och lustspelet komma att inom teatern spela tyrannens herskarroll öfver spellistan är mer förlåtligt än att teatern vid denna subrettstjärnas tillfälliga förmörkelse fortfar att odla genren i fråga och det så uteslutande som möjligt; i fall man ej spelat mornar och aftnar samma fars, nog har man gjort det afton in och afton ut.

Då farsen sålunda blifvit k. dramatiska scenens hufvuduppgift, var det ju lyckligt att jämte fru Hartman också fru Fahlman betyder mycket inom genren i fråga. Men nog ansågo väl teatervännerna, att fru Fahlmans uppgifter å den k. scenen skulle länkas efter de lysande förarbeten hon å Nya teatern lemnade i t. ex. »Messalina» och ej efter de i och för sig visserligen ej mindre lofvande prestationerna i »Slarfvan», »Divorçons» etc. Bör vår svenska Comédie-française spela Palais Royal, Vaudeville — i bästa fall Gymnase? Därmed spelar den omsider bankrutt — kassakistan må spricka af den snöda mammon hur mycket som hälst.

Personligen är emellertid fru Fahlman att lyckönska till sin första stora succès på k. scenen. Den var *väl* förtjänt. Alltsedan »Häxan» hennes goda spel till trots vardt bränd, har fru F. intagit den tjänande systerns ställning inom teatern. Hafva roller funnits, där hon skulle passat, har hon fått sekundera dem såsom »première confidente». I st. f. Françillon, där hon passat, Mrs Smith, där hon mindre passade, i st. f. Claire de Beaulieu dennas — moder, i st. f. Donna Julia Donna Mercedes. Frkn Zetterberg for ever! Och nu då denna artist lemnat från sig dessa roller — spelar fru Fahlman fars och intet annat än fars: »Lilla svärmor», »En kopp te» o. s. v. Det klingar så ljufligt — i kassan.

Till och med hällre den lilla fru Sandell-Bäckström i en stor tragisk roll än utförarinnan af Messalina, Judit, Karin Månsdotter o. s. v.! Men därpå vann ej fru Bäckström. Hennes stora och obestridliga talang omfattar ej sorgespelet. Redan hennes yttre svär däremot, än mer hennes späda, lätt pipiga och dallrande stämma, hvarjämte hon är för nordisk i känslouttryck och uppfattning att kunna inrymma Donna Julias sydländskt kraftiga och växlande känslovärld. Det var för näpet alltsammans, stundom rätta konturer, men brist på färg, stundom ej ens det, utan spel i borgerlig komedistil, utan bredd, skärpa och lyftning.

Gifver farsen hvad farsen tillhörer, men också tragedien hvad den tillhörer. Dess trupp är minsann ej stor, snarare komprometterande fåtalig: fru Fahlman, hr Hillberg, hr Elmlund, hr Palme, hvad däröfver är är — fars.

Dessvärre också hr Fredrikson, som hällre än att taga sig en tids välbehöflig hvila i och för utarbetandet af nya, konsten riktande uppgifter, ej drar i betänkande att i en obetydlig biroll skänka glansen af sitt högt skattade konstnärsnamn åt teaterns nyaste svärmors reputation. Kontoristen i »Lilla svärmor» borde väl ej ha öfverstigit någon af teaterns betjäntkrafter, men roller som bankdirektören i »Final» fordra en Fredrikson, men en Fredrikson, som gifvit sig tid med rollen, ej en som knappt vet dess ordalag. Om hr Fredrikson mot förmodan envisades att spela (och sjunga!) dödgräfvaren i »Hamlet», kunde sådant förklaras af konstvännens gränslösa vördnad och kärlek för världslitteraturens yppersta snille — men gränslös vördnad och kärlek för farsören hr Victorien Sardou — ah bah!

På tal om dramatiska svärmödrar kommer man alltid osökt till mågen — och det är alltid hr Personne som är mågen. Med nu i den konsten förvärfvade riddarsporrar, en måg som ingen, därtill svärmorsregissör som få. Svärdotter hör ock till fru Rundbergs trägnare uppgifter här i lifvet, teaterlifvet. Hennes nya edition var litet torr, men ej saknande karaktär, särdeles som bakgrund till den lifliga, i allt parisiska mönsterbild, fru Fahlman lemnar af en svärmor som ingen och slöserska som få.

Bland de otaliga birollerna märkas teaterns bästa förmågor, utom hrr Elmlund och Hillberg, som i brist på tragedi kanske tränera sig till nya hotande farser. Man ser en stund hr Thegerström, en minut hr Norrby, ett ögonblick frkn Åhlander, ett annat frkn Bäckström (i en sekunds bravurroll af pojkslyngel), hr Palme med röd näsa huttrar i ett hörn, hr Örtengren narrar tredje raden att rifva ned teatern genom en ganska Ödmansk falsett, dessutom en mängd andra långa herrar och små korta damer, obestämdt antal, en eller noll replik hvar. En stor roll spela dekorationer och toaletter, hr Personnes omtankes barn, de förra åtminstone, hvaremot hr sufflören för hvarje representation mister i importance — ohyggligt. Stundom hör man honom icke alls, och man känner en ovan tomhet. Att man är där man är märkes dock på luftväxlingen och mellanaktsmusiken med valsen och med polka-mazurkan.

På småteatermaner spelades detta ett och samma småteaterstycke kväll efter kväll i närmare tre veckor. Samtidigt repeterades »Järn och blod», där »Lilla svärmors» komiska hjältinnor på f. m. öfvade sig i tragedi. Har man nu nått idealet af landtligt idyllisk provinsialstads teatertrupps fasoner? På samma gång som Pariserboulevardscen?

Det förkastliga, det ur alla afseenden — estetiska som sanitära — förkastliga i dessa arrangemanger behöfver väl för en bildad läsare näppeligen klarare framhållas än genom dessa faktas relaterande. En kunglig teater bör likna ett välgjordt musikstycke, där det ena temat aflöser det andra i behaglig omväxling, intet får ensamt göra sig till herre öfver situationen och genom sitt oupphörliga upprepande förorsaka leda och trötthet, utan hvarje motiv så fördeladt i det helas ekonomi, att det alltid blir välkommet när det kommer tillbaka. Att så handhafva en repertoar kräfver dock mer ledning och omtanke än: »1—15 okt. Lilla svärmor, 15 okt.—1 nov. Lilla svärfar, 1 nov.—1 dec. Svärfars svärmor, 1 dec.—1 jan. Svärmors svärfar» et cetera in infinitum. Icke bör väl en subretts tjenstledighet några veckor så kasta öfver ända en stor kunglig teaters verksamhet, att man då i brist på de småpjeser, där hon mest uppträder, blott har en enda pjes för teaterns existens och det en pariserfars från en af småteatrarna. Håller man nu på och idislar en dylik pjes, böra väl repetitionerna till nästa nya pjes kunna bedrifvas så ostördt, ledigt och flitigt, att första föreställningen kan ges utan att öfveranstränga hr sufflörens lungor, hvilka kroppsdelar i allmänhet vid denna teater sättas på väl starka prof. För det andra böra väl icke de sujetter, som i främsta rummet ansträngas af de löpande göromålen, företrädesvis användas i den pjes, som repeteras och som skall taga vid, där den andra slutar. Ännu egendomligare blir detta förfaringssätt, då de båda styckenas sfärer äro så himmelsvidt skilda som t. ex. Echegarays och Sardous, hvaraf följer att de artister som dagligen reproducera den senare få ganska svårt att komma ur farstakten och lämpa sig efter det högre skådespelets äfven under gynsammare förhållanden alltid svåruppfylda fordringar.

Angående Echegarays drama känna vi oss ej hågade att nämna mer, än att det vid premièren presenterade sig ofördelaktigt i flera afseenden, men att vi hoppas kommande representationer skola reparera det nu onekligen litet tarfliga intrycket af den spanske skaldens glödande drama från Sardoufarsens stamort i norden.

* * *

Svenska teaterns verksamhet i folklig riktning varder alltmer ett faktum. Allt för tredje raden!

Ett undantag häri gjordes af »Kärlek», Edvard Brandes' Köpenhamnska sedeskildring. Man må beklaga, att författarens dramatiska teknik icke är mer slagfärdig, konstvännen måste dock förena sig med människovännen i erkännandet af behöfligheten och träffsäkerheten af den moraliska lexa här gifves en publik, som för sin egen skull borde ha varit långt talrikare än nu var fallet. Ämnets aktualitet torde endast Tartuffer bestrida: blind föräldrakärlek, dålig uppfostran, nöjesfeber och pligtglömska. Därtill synes oss denne ateists drama indirekt predika deism: glädje utan Gud ej finnes, utan Gud ej finnes frid.

Utförandets ojämnheter må beklagas. Man borde å vår första scen upptagit detta stycke, som där träffat den publik till hvilken den riktar ett varningens ord. Varningens och maningens — ty visserligen är »Kärlek» Köpenhamnsskildring, men Stockholm ligger helt nära och i detta stycke snart sagdt uti Köpenhamn.

Hvilken fru Birkner Elise Hvasser kunde ha blifvit, såg man svagt på hennes dotter fru Engelbrecht, hvars fina resonnemangspel obehagligt afbröts af ett antikveradt uttryckssätt à la gammal teatertragik för sorg och ånger, då stycket mörknat samman. Dessa gamla på förhand anade åthäfvor verkade mer störande än den af andra tillräckligt öfverklagade yttre gedigenheten. Talet är hvasserskt utsökt, stundom för studeradt uttänkt i fru Birkners mun, af hvars glada obetänksamma lynne mer borde ha framvisats, yttre hinder till trots. Litet för mycket af det goda här balancerades af mycket för litet där. Andligen och kroppsligen mager och blodlös, var frkn Lundqvists Elise en skugga af

den verkliga, ett fantom, som i den extravaganta jockeydrägten gjorde allt annat än afsedd effekt. Frieriscenen misslyckades och därmed rollen i sin helhet.

Borde vederbörande ha lemnat denna roll till en aktris, som åtminstone något så när kunde ge någon illusion, så fans vis à vis dotterns roll intet annat val för handen. Flickan hör till fru Hartmans flickor och därmed till kopians. Till fru Lundbergs heder må dock nämnas, att de gladare momenten i denna roll gjordes relativt originelt, under det fru Hartman i de seriösa gjorde sitt återintåg med pukor och — eller rättare med högtidliga ögonknipningar, med obligat haklyftning. De darrande läpparna från »En skandal» voro uteglömda, hvilket bör kunna rättas. Som skönhet rivaliserar Blasieholmens fru Hartman storligen med Trädgårdsgatans, och i »Kärlek» kostymerad var fru Lundberg en rar ögonfägnad. Detta beröm må gälla hvad det kan — att saken gäller mycket i vår teatervärld har syn för sägen. Man har ju till och med sett i tryck uppgifvas som orsak för ett engagement vid k. scenen behofvet af en vacker karl. Denna skönhet är ej engagerad, Panoptikon rivaliserar kanske med högre anbud, ty äfven där behöfs . . . .

Då hr Brandes enligt uppgift två gånger sagt till om hr Holmquist för hr Ranfts roll i »Kärlek», måste hrr Josephson och Hjertstedt anse den senare värd att föredragas. De äro därom ensamma i hela civilisationen.

Skapade för sina roller äro hr och fru Selander, hvilken senares piga är une merveille.

Hr Olsson — den gruflige gossen — har goda moment, gråtscenen t. ex., men är genomgående för opolerad, för brutal, för litet s. k. öfverklass. Han sticker af mot så subtila varelser som fru Engelbrecht och fru Lundberg, subtila i det fallet, ja nästan för cirklade, han däremot en soupçon af plåtslagare, som ej kan comme il faut uppbära salongstoaletter och ej ens gentlemannalikt — nyper pigor i kinden. Styckets udd förlorar sig betydligt på denna grofhet i allt hos rollens framställare.

Torr i sin diktion ända till ytterlighet var hr Engelbrecht, som maskerar sin vackra stämma ända till oigenkännelighet genom ett styggt maner att klippa ord. Advokaten spelades

annars rutineradt och väl, ehuru talets torrhet menligt inverkade på framställningen i allo. Maskeringen föreföll oss kuriös. Det var en kyrkängel med runda röda kinder, stora utstående blå ögon, runda äfven de, ej olika fru Hartmans, och en fyrkantig figur. Det fina häri förstå ej vi.

Hr Rydberg gaf en karikatyr med lofvärd måtta, hr Lundberg en polis med mycken natur.

Det hela gick långsamt och väl.

Fortare gick den hårresande »Eva», en näsdukspjes af renaste vatten. Den blomstrande ton hr Voss anslår i sin »Napoleon» må motiveras af personernas höghet och aflägsenhet, i ett nutidsdrama blir svulsten svulst, tillgjordheten tillgjordhet, det hela utan glimt af sant tragisk patos och sublimitet. Man märker ansträngningen och blir — munter. Ty skrattretande repliker finnas där somliga måste gråta, alltså en säregen Janustalang hos författaren. Om stycket som konstprodukt kan ej talas, det är ingen konstprodukt, det är löjen och tårar.

Eva är en bravurroll. Fru Dorsch (f. d. Bosin) genomlöper dess faser med växlande framgång. Först inhoppande som ung flicka i hvit balkostym, mottagen af applåder och jättebuketter, hvilka senare äro angenäma att betrakta under den snigelsnabba expositionen. De borde vara obligatoriska hvar afton. Snart nog gråter Eva, är nervös och patetisk, man märker hvarför fru Dorsch och ej fru Lundberg tagit rollen. Med en knipande slutreplik ilar hon ut, och efter öfverståndna inropningar ter hon sig i andra akten som olycklig hustru — Eva fortfarande — med en 6-årig flickstumpa. Så snart fru D. kommer rampen så nära, att man i första scenens mörker kan se henne, märker man att det blir en Ibseniad af, olycklig hustru, stor scen där »vi skola tala samman» och nattpromenad. Man märker det på fru D:s svarta kjol och rödsvarta randiga stora förkläde, alltid accessoarer till förtryckta hustrur, som lätta sig mot slutet med långa tal och vänsterarmhäfning. Det blir dock först i tredje akten och i rödt som Eva lägger i väg, ej som Nora till någon Christine, utan till sin f. d. fästman, som tas till nåder, men efter en dams indiskretioner och egen ståndaktighet i ungkarlsståndet skjutes ned under tredje radens hurra och da-

caporop. Eva underhandlar därefter med den döde att komma in och buga, hvilket liket stoiskt afböjer. I denna akt utvisade fru D:s spel en tragisk styrka, värd mera framstående arbeten, och gjorde till sist en liten tablå, rätt lycklig i betraktande af slika företags oändliga fara. Eva dör naturligtvis efter många och långa tal, oaktadt sin klenhet, i sitt märkvärdigt lifliga fängelse, och det blir försoning, solsken och död, allt anadt och utspioneradt på förhand. Äfven här visade fru D. en talang, värd bättre uppgifter, Messalina t. ex.

Återigen var hr Olsson en ovanligt afskyvärd ungdom, till ytan kopia af Fliegende Blätters preussiska löjtnanter. Någon älskvärdhet bestods ej häller denne förförare, hvars hållning var ett lutande rös.

Här var hr Engelbrecht präktig från början till slut, i Ibsenscenen t. o. m. mycket präktig. Fru Gardt representerade den underliga modern och räddade hvad som räddas kunde af denna tudelade karaktär utan rim och reson, fru Selander i en dräglig roll införde litet välbehöflig friskhet i tråkigheten, som, den ofrivilliga komiken oaktadt, låg som ett tjockt dam öfver Eva, hvars värde som folkpjes till slut må få sin lilla blomma. »Flickornas gossar» och »Eva», två sidor, samma mål!

Den doft af skärgårdsluft, tjära, sill och hafstång, som onekligen genomsyrar hr Strindbergs lustspel Hemsöborna och skänker det ett visst intresse till trots för dess dramatiska otymplighet och för karakteristiken stundom alldeles onödiga kruditeter, saknas däremot i bearbetningarna af en annan icke mindre skärgårdsfrisk och lefvande liflig roman från en flydd tid, fru Carléns »Ett köpmanshus». Man hade dock kunnat vänta något i den vägen af hr Hedberg, hvars intresse för skärgården är så stort, att det ofta tagit sig uttryck i stundom ganska förtjänstfulla skärgårdsnoveller och estetiskt mindre betydande men dock rätt spelbara skärgårdslustspel. Hr H. har i stället gjort en kriminaldram af romanen, men, det må erkännas, därvid gått till väga med en scenisk takt och rutin, som stämt alla pjesens åskådare till dess förmån och äfven i hög grad tilltalat romanens åldriga författarinna, den ännu lifliga och spirituela Emilie Carlén. Med mycken fyndighet

äro alla den vidlyftiga romanens rättegångs- och polissaker ur den samma upplockade och sammanfogade till ett helt, som stämningsfullt påbörjas under en mystisk prolog, sedan löper lätt undan med vederbörligt effektfulla aktslut, hvaraf tingsscenen särskildt gör ett anslående intryck. Inramad i tilltalande dekorationer, utfördes pjesen med god ensemble af hr Christiernsons från Djurgård till Mosebacke ambulerande trupp, därur denna gång hr Richard Wagner och fru Caspér mest framträdde med utmärkt dråpliga silhuetter af den gamle kapellpredikanten och hans oförlikneliga Vivika, två af fru Carléns vackraste genidrag. Bofvens kinkiga parti lände hr Rundqvist till heder, Emilia och »lilla helgonet» hade sanna och naturliga tolkarinnor i frkn Lundvall och fru Carlbeck. Däremot var herrskapet Moss å denna teater icke lyckadt, och Åke Hjelms mindre tacksamma hedersmannaroll hade också kunnat få en förmånligare, mer frisk och vinnande relief. Vissa biroller, såsom bodpojkarnes m. fl., gåfvos mycket illusoriskt, och det hela efterlemnade, som sagdt är speladt med god ensemble, ett oblandadt godt intryck.

Detta var alldeles icke förhållandet med den danska bearbetning, Svenska teatern tingat på af den svenska romanen af en författarinna, hvars svenskhet just utgjort en af hennes framgångars största häfstänger. Hr Fristrup har på sitt kända manér »lavet lidt moro», men han har icke tillfredsställande dramatiserat fru Carléns mästerverk, hvars rikhaltighet och innehållsrika motivmängd dock ypperligt lagts i dagen, därigenom att två bearbetningar med scener så hvarandra olika kunnat göras af en och samma roman. Hr Fristrup synes oss i sitt arrangement af denna roman till och med vida mindre lycklig än i »Lifvet på landet» och »Mr Pickwick». Om någon svensk lokalfärg eller sann skärgårdsstämning är icke värdt att tala. Emot de fylleriorgier och slagsmål och grofva kötteder, som den danske bearbetaren påtrugar den svenska publiken som svensk karakteristik, har den aktade författarinnan inför oss på det mest energiska sätt protesterat, »för så vidt det skall röra de fiskare jag och far kände, och det skall det väl, för det är dem jag beskref i mitt 'Köpmanshus'».

Med det »missbruk af min stackars Emilia» hvaröfver fru Carlén klagat i tidningarna, var hon så mycket mer missbelåten, som Emilia är »min hjältinna», hvilken »danskarne icke ha rätt att förstöra för mig». Nattscenens arrangement med Holst i boden förtröt i synnerhet den liffulla åldringen, hon skulle aldrig gifvit dramatiseringen sin sanktion endast för den sakens skull. Men äfven annat stötte henne, minst dock att pjesen gafs »olofvandes», men att den var så »grof» . . . !

En sak, som, då den berättades henne, också misshagade henne, var att åtskilliga af Lindblads vackraste visor, som i hennes ungdom flögo ur mun i mun, af den danske bearbetaren i idiotisk smaklöshet gjorts till supvisor, så t. ex. skjutsgossens »Hopp, hopp, se så, se så, ljud i skogen friska visa, hemåt går min färd i dag» förvandlats till uttryck för krass suplystnad, det vackra amorosot »I söndags jag en flicka såg» allra värst. Hade gubben Lindblad lefvat, skulle han — slagit i hjäl arrangören, om han kommit åt. »Far skall ej den skjutsen prisa». Med den kännedom vi personligen egde af Lindblad nämna vi, att han aldrig förlät ett dåligt framförande af sina arbeten. Och en parodi! Därom kunde han väl aldrig drömma, allraminst framfördt på en scen, där Ludvig Josephson väl ännu ej mist allt inflytande. Dessa ovördsamma osmakligheter mot tvänne den svenska kulturens mest svenska representanter i vårt sekel vanhedrar Svenska teatern mer än någon annan teater, enär dess namn utvisar pretentioner på inflytande af svensk patriotisk natur.

Uppsättningen var bättre än pjesen själf. Teaterns stora utrymme medgaf en mängd effekters realiserande, som voro omöjliga för Djurgårdens lilla duodes-scen. Kostymer och reqvisita voro värda att tjäna bättre ändamål. Utförandet var ej rätt inspireradt, hvarpå ej undras kunde. Hr Holmqvists stora talang gjorde dock allt hvad den kunde för gubben Moss' räkning, och fru Selander egde som Majken goda ögonblick, trots vissa här mindre klädande erinringar om sin glansrepertoar, de s. k. pigorna. Sjöfolket hade goda gestalter och masker, ett par unga pojkar spelades med god karakteristik af hr Sandgren — den alltid glade, språksamme, knubbige Sven Spelman — och hr Olsson — den

lungsiktige, tafatte, hjärtegode och rödhändte bodgossen i de scener dessa hade tillsammans gjorde god illusion, spelades känsligt och vackert. Några af hufvudpersonerna hade däremot ej kommit till rätta med sina roller, och om vi än enligt ofvanstående ej vilja klandra dem för mycket därför, får man väl dock medgifva, att *något* intresse borde dock ha visats dessa otacksamma uppgifter. Nu var frkn Lundquists stela och tråkiga Emilia och hr Engelbrechts tråkige och stele Åke Hjelm ett mer än tillåtligt ointressant äkta par, och hr Lundberg, som dock bjöd till, hade ej talang att göra det omöjliga, d. v. s. få folk af den i denna pjes sjuhisklige bofven och melodramhjälten, hr Vilhelm Holt. Vivica var utplånad ur stycket, gjord till piga hos Hjelmens, till sentimental teaterduenna m. m. gräsligt. Kapellpredikanten med dotter förekomma ej i den danska pjesen och äro därtill att varmt lyckönska, sonen måste däremot för Majkens skull lemnas kvar och har omhändertagits af hr Svedberg, hvarpå han ej förlorat — allraminst i hull.

Denna pjes uppväckte några aftnar »paradisets» rop och skrän, men fick snart stryka på foten i kampen mot hr Hedbergs dramatisering, som ehuru äldre öfverlefde och öfverlefver detta Svenska teaterns ledsamma misstag.

Den är dock ej ensam om sådant. Äfven Södra teatern misstager sig ibland. Såsom t. ex. då den låter sin teaterlitteratör hr Geijerstam omrangera en gammal bataljhäst »Hvar är pojken?» med det olyckliga resultat, att bataljen tappas, eller den vänjer sin publik från teatern med »Skrämskott», som, de må komma från direktören själf eller ej, ej äro egnade att tjäna teatern pengar eller ära. Fru Caspér hade dock tillfälle att i sistnämnda pjes förskapa sig till något ganska utomordentligt och firade däri på sin 50:de jubileidag en triumf af allra hjärtligaste slag. Hr Gründer, hvars skådespelartalang mådde illa af Vasateaterns vanvettiga och osunda operettgyckel, gjorde en lyckad reentré i detta stycke, där alla teaterns magneter för resten anlitats — men utan resultat. Fru Christiernsons talanger tyckas gå åt samma håll som fru Selanders å Svenska teatern. Af öfriga debutanter märktes här frkn Hjorth, som å k. operan debuterat med framgång som Fenella i »Den stumma», frkn Gottschalk, som

här gaf en gossroll med lif och natur, hr Hanson, som lär vara dansör och i en ung älskarroll höll på att älska väggar och tak sönder och samman i sin »öfverdrift af nitets helga kraft» o. s. v. — Man *kan* sina roller mycket bra på Södra Teatern. Också lär dess sufflör ha betydligt mindre lön än de k. teatrarnas, hvilka nyligen på grund af för handen varande förhållanden lära lagt in ansökan om löneförhöjning.

A.

En öfverlöpare.

Novell af

Matilde Serao.

Öfversättning från italienskan af *E. N.*

Frans II hade gifvit nåd; de neapolitanska utvandrarne, för hvilka landsflykten varit en dubbel plåga, återvände till sin fäderneprovins, visserligen tviflande på den bourbonske furstens ovissa löfte, men besegrade af en oemotståndlig hemlängtan.

Den femtonde augusti, dagen för madonnans himmelsfärd, återvände till Neapel en utvandrare från Terra di Lavoro. Han hade utvandrat som ung student 1848, och nu hemförde han från ett aflägset land en ung utländsk hustru och en liten flicka på fyra år.

Då han återkom till Neapel, förutsåg han politiska omstörtningar, tumult och blodsutgjutelse och beredde sig genast på att sätta hustru och barn i säkerhet. Därför förde han dem ut till byn Ventaroli i Terra di Lavoro, till sitt gamla fädernehem, anbefalde dem åt sina slägtingar och återvände därpå till Neapel.

Ni torde knappast återfinna Ventaroli på kartan. Ventaroli är mindre än en by, det är en klunga hus, spridda på en kulle nära Sparanise. Den består af tvåhundrafemtio själar, tre herrskapshus, en hvit kyrka och en grön kyrkogård. Där fins en idiot, som är puckelryggig, en gammal galen kvinna och en eremit, som bor i ett litet kapell ute vid landsvägen. Byns namn står groft inristadt på en sten. Dess skyddshelgon äro S:t Filippo och S:t Giacomo, hvilkas

fest firas den andra maj; dess skyddspatronessa är madonna della Libera, hvars bild står i eremitens lilla kapell. — I Ventaroli stiger man upp klockan sex på morgonen, äter middag klockan tolf, så sofver man och promenerar, äter kväll klockan sju och lägger sig åter klockan åtta. På morgonen hålles mässa, på aftonen Vesper och Pater Noster. Mot skymningen genljuder byn af bräkande och bölande från hjordarna, som återvända från betesmarken, ett lifligt sorl af grofva karlröster, högljudda kvinliga stämmor och skrik af små gråtande barn. — Byns prest, don Ottaviano, en mörk och förtorkad gammal man, kusin till den återvände landsflyktingen, var hufvudman för byns förnämsta familj.

* * *

Sedan tre dagar tillbaka var Capuas fästning stängd, och samfärdseln mellan Neapel och Terra di Lavoro afbruten. Den återvände utvandraren visste icke längre någonting om sin familj. Hans hustru och lilla flicka bodde fortfarande i byn i sina välvilliga, men landtliga slägtingars beskydd, så som främlingar i allt och talande en dålig italienska. Till Ventaroli kommo otydliga och fruktansvärda rykten. Garibaldisterna voro i antågande, piemontesarne närmade sig, men de bourbonska trupperna öfversvämmade hela trakten. Presten, som också tjänade som rådman i byn, började bli ängslig, och utvandrarens unga hustru, hans svägerska, den utländska signora Cariclea, måste hvarje afton intala honom nytt mod, men hvarje morgon vaknade don Ottaviano med samma förskräckelse. Och det var icke utan orsak. Omkring den tjugonde september hördes ett starkt buller af trumpeter, hästar och soldater i dalen, och en afdelning af ett bourbonskt regemente ryckte fram och slog läger i Ventaroli. På gården till det enda palatset i byn — det där don Ottaviano bodde — hade omkring två hundra soldater och officerare slagit läger.

Det var fruktansvärda gäster. Officerarne voro goda och artiga. De hade vant sig vid det stillsamma neapoli-

tanska lifvet, de hade i Neapel kvarlemnat hem, familj, barn och vänner, de plågades af detta krig, som de ansågo onödigt, och af detta spel, som de visste förloradt. Men soldaterna tålde icke längre disciplinens tygel, de gjorde uppror mot hvarje befallning och öfverlemnade sig åt dryckenskap och spel. På tre dagar hade de förtärt allt vin, all olja och allt mjöl, som don Ottaviano egde, och de begärde alltjämt mera, oförskämdt pockande, i det de pryglade bönderna och nackade deras höns.

Don Ottavianos gamla tanter och några andra kvinliga slägtingar, som bodde i slottet, höllo sig instängda i den stora samlingssalen; där sutto de alldeles tysta och vågade knappt spinna, under det de bådo sakta och oafbrutet. Tjänarne höllo till i köket, omkring några stora grytor, där de kokade maccaroner, som nu mera aldrig räckte till. Hela natten igenom hörde man soldaterna sjunga, tjuta och slåss. Don Ottaviano satt instängd i sitt rum och läste med hög röst botpsalmerna för att lugna sig eller för att göra sig döf, men han kunde icke sofva, stackars karl.

Men den starkaste, oaktadt den mest hotade, var signora Cariclea, den unga utländska kvinnan. Soldaterna visste mycket väl, att hon var hustru till en försvuren fiende, till en af dem, som beröfvat Frans II Neapel, och hvarje gång hon visade sig på terrassen eller gick öfver gården, hördes ett växande muller af fiendtlighet.

Hon gick framåt lugn, sansad, som om hon ingenting märkt, och det såg ut, som om hon icke hörde, att de kallade henne: *en röfvares hustru, en mördares hustru.* Men hon beklagade sig för några af officerarne, särskildt för en major, en stor, ljushårig, kraftig krigare.

»Min fru», svarade han henne på franska, »jag vet inte hvad jag skall göra åt saken. Var rädd om ert lif. Jag kan inte ansvara därför. Jag svarar inte ens för mitt eget.»

Men hon fruktade icke för sig själf utan för sitt barn. Den lilla flickan gick klädd i en stor rund hatt, då kallad *alla Garibaldi*, prydd med en pompon i de italienska färgerna. Och hon ville alltid gå klädd i denna farliga hatt. När soldaterna sågo henne gå förbi, helt stolt bärande sin

hatt med den lilla bollen af trikolor-färgadt siden, hördes som ett uppror bland dem.

»Låt oss hugga hufvudet af den där röfvarungen, låt oss skära halsen af den där varelsen; det är det bästa sättet att lära henne bära trikoloren.»

Modern tryckte barnet en smula närmare intill sig, men när hon befann sig ensam i sitt rum, omfamnade hon henne med öm häftighet. Don Ottaviano utbrast förtviflad:

»De komma att mörda oss allesammans för er förbannade trikolor!»

Men barnet ville icke lemna ifrån sig hatten. Hon skrek af full hals, ty det var hennes pappa, som hade gifvit henne den där hatten med den trefärgade pomponen. — Småningom började lifsmedel att tryta, soldaterna blefvo ursinnigare med hvar dag och fordrade pengar; — majoren framförde budet till don Ottaviano. Denne lemnade en dag åt soldaterna trettio dukater, som han lagt af till firandet af julfesten, men samma natt smög han sig ut i köksträdgården, där han med tillhjälp af donna Cariclea, sin tant Rachel och tjänstflickan Ottavia gräfde ned madonnans skatt, alla guldkedjor, ringar, örhängen, silfverradband, hostiaskrin, kalkar, kandelabrar och andra kyrkans dyrbarheter. Familjealtaret, som hade sin plats i den stora familjesalongen, helgadt åt madonnan, stod nu beröfvadt hvarje prydnad. Nedgräfningen försiggick under hemlighetsfulla former:

»Välsignad, välsignad vare du», mumlade don Ottaviano, fromt kyssande hvarje heligt föremål, innan han gräfde ned det, och han snyftade, den stackars presten. Därpå lemnade han ytterligare tjugo dukater till soldaterna, — en summa som var afsedd till en hemgift att utdela den första november till en af byns flickor, som skulle gifta sig, — men det förslog icke. Donna Cariclea gaf dem tjugo guld-*marenghi*, som mannen hade lemnat henne, men det förslog icke. Don Ottavianos gamla tant Rachel gaf dessa rasande bourboner femton dukater, som hon spart ihop under många år, slant för slant, — men det hjälpte icke. Ottavia, tjänstflickan, hade aderton *carlini*, — dem gaf hon. Inom kort fans det icke kvar i palatset så mycket som ett öre, en nypa mjöl eller en droppe vin. Officerarne skämdes öfver

sitt manskap; särskildt majoren, som var en ganska hygglig karl, böjde hufvudet och kände sin militära stolthet mycket förödmjukad. Nu fordrade soldaterna att få madonnans skatt utlemnad, — den ville de draga lott om.

»Madonnan har inga skatter», sade don Ottaviano, »säg det åt dem ni, donna Cariclea.»

»Madonnan har inga skatter», upprepade den modiga, unga kvinnan.

Majoren kom och gick, underhandlande mellan soldaterna och familjen.

»Om de inte utlemna skatten, mörda vi den lilla flickan», skickade soldaterna honom att säga.

»Vi måste anbefalla oss i den heliga madonnans händer, min kära svägerska», mumlade don Ottaviano.

Med en snar död hotande för ögonen, samlade sig familjen i den stora salongen framför det nakna altaret och började bedja. Don Ottaviano hade iklädt sig den heliga messkruden och knäböjde på trappstegen till altaret. — — Det hade förflutit en vecka, tio dagar sedan belägringen började; — inga underrättelser, ingen hjälp!

Då började plötsligt soldaterna ändra lynne. De begärde en fest, de fordrade, att man ute på gården skulle duka fram en måltid åt dem, de befalde, att man skulle baka *gnocchi*[1] åt dem, annars skulle de sätta eld på slottet. Presten försäkrade, att han icke hade det allra ringaste att gifva, icke ens en bit bröd; majoren besvor honom med tårar i ögonen, att han skulle söka, att han skulle försöka skaffa något, för att rädda alla dessa unga och gamla kvinnors lif. — Man hade afsändt ilbud till Carinola, till Casale och Cascano för att hemta mjöl.

Under tiden hade soldaterna gått in i vedboden, hvarifrån de hemtade ut alla risknipporna, som de staplade upp kring slottsmurarna.

Buden, som man sändt efter mjöl, dröjde länge; — kanske hade de blifvit tillfångatagna, kanske voro de döda. Ett växande muller ljöd från den stora gården.

I salongen sjöngo kvinnorna psalmer och läste böner. Timmarna gingo långsamt.

[1] Ett slags kryddad klimp. *Ö. a.*

»Om buden, som blifvit sända efter mjöl, inte återkommit inom tio minuter, tända soldaterna elden», kom majoren för att säga.

»Kan ni ingenting göra för oss längre?» frågade donna Cariclea.

»Ingenting mer, signora!»

»Ni måste föra bort min lilla flicka! Jag är inte rädd för att dö, men jag vill, att ni skall rädda mitt barn.»

»Då skola de mörda både mig och henne, signora.»

»Må då Gud beskydda oss», sade donna Cariclea sakta.

Och Gud beskyddade dem. Ett ilbud från Cascano kom tillbaka. Han förde med sig mjöl, helt litet, otillräckligt, men det var dock mjöl. Tjänarne upphörde att bedja och begåfvo sig ned i köket för att baka åt soldaterna. Men soldaterna ville icke flytta undan risknipporna, och döden tycktes endast uppskjuten för några timmar. Man förstod, att soldaterna efter måltiden skulle bli ännu vildare och icke längre vilja taga sitt förnuft till fånga. På gården förde soldaterna ett döfvande larm, de stackars tjänarne inne i köket knådade degen, slöa af fasa, där uppe i salongen hade presten biktat och gifvit syndaförlåtelse åt alla sina slägtingar. Donna Caricleas lilla flicka satt med vidöppna ögon och stirrade förskräckt framför sig, men hon grät icke.

Plötsligt genljöd genom slottet tre dofva slag af den tunga porthammaren, — därpå en djup tystnad. Men ingen öppnade. Tre nya slag och dånet af hästhofvar ljöd framför porten.

»Hvem är där?» frågade skyltvakten utan att öppna.

»Lefve Frans II», ropade en andfådd röst.

»Lefve han, lefve han», röto soldaterna.

Det var ett ridande ilbud, en blek, ung soldat, drypande af svett. Han frågade efter öfversten, efter majoren, efter någon chef, han hade endast några ord att säga. Den långe, ljuse majoren, den store, kraftige och stolte krigaren, skyndade dit. Kuriren gjorde ställningssteg och hviskade någonting i hans öra. Majoren stod som slagen af blixten; han nickade långsamt med hufvudet, — kuriren steg åter till häst och försvann lika hastigt, som han kommit. Då steg majoren

upp på den inre lilla terrassen, som vette mot gården, och lät trumpeten ljuda två gånger till signal.

»Soldater», sade han med dånande röst, »vi hafva framför oss Garibaldi, bakom oss rycker Viktor Emanuel fram. Låt oss göra vår pligt! Lefve Frans II!»

»Lefve han!» svarade några röster. Långsamt började de ordna sig för afmarschen. De gingo olustiga, tröga och slöa omkring, under det de spände på sig lifremmarna och rensade bössorna, och den största sorgen för dessa lejda krigare var, att det nu icke blef någonting af med den påtänkta måltiden, att de icke fingo äta upp de gnocchi, som de stackars tjänarne bakade åt dem där inne i köket. Officerarne kommo och gingo, ropade och skreko, men det var förgäfves.

»Trösta er, signora», sade majoren till donna Cariclea, då han kom in i salongen, »nu komma garibaldisterna.»

Men hon vågade icke trösta sig. Hon tryckte sitt barn tätt intill sig och talade icke. Presten lyfte icke ens på hufvudet.

»Farväl, signora, vi återse hvarandra inte mer», sade majoren. »Vi gå mot döden.»

Hans röst darrade icke. Han gick ut på gården och satte sig i spetsen för soldaterna. Han såg ståtlig och vacker ut, där han med krigisk hållning satt på sin häst, lugnt beredd att gå striden till mötes. Bakom honom gingo de bourbonska soldaterna som boskap, tätt bredvid hvarandra, tysta, dystra.

Ingen vågade tala ett ord i det öfvergifna, utplundrade palatset. Under en timmes tid tego alla, knäböjande framför altaret, ännu kvalda under trycket af denna hemska belägring.

»Nu komma garibaldisterna», ropade plötsligt den lilla flickan.

Och de kommo. De buro sina välkända, röda skjortor, gråstänkta af dam, med trasiga skor, trötta, tillintetgjorda. De ville äta och dricka, — de kunde icke härda ut längre.

»Hvad skola vi gifva dem?» frågade don Ottaviano förtviflad.

Garibaldisterna kunde icke tro, att det icke fans någonting. De voro ett fyrtiotal, magra och utsvultna, de hade funnit hela trakten fullkomligt utplundrad. Öfverallt hade bourbonerna ätit allt, druckit allt, — där återstod ingenting, — hur skulle de då kunna slåss? En präktig officer underhandlade med presten och donna Cariclea. Det var fåfängt; det fans ingenting, ingenting. Men då hördes plötsligt ett sorl från gården. Garibaldisterna hade upptäckt köket och de nygräddade gnocchi.

»Ah, eländiga bourboner! De hade mat, och det nekade de till! Usla bourboner, måtte djäfvulen ta dem.»

Men mellan dessa uppretade och vredgade röster klang en späd stämma:

»Lefve Garibaldi!»

Donna Caricleas lilla flicka, som trängt sig in midt ibland Garibaldis soldater, svängde sin hatt i luften, prydd med den trikolorfärgade pomponen. Och hela tiden, medan soldaterna lyfte upp henne och kysste henne, skrek hon högt af glädje. Modern grät.

* * *

Kanonaden började klockan tre på middagen. Ventaroli ligger på en kulle, och ekot af kanonsalvorna rundt omkring återskallade kraftigt mot byn. Donna Cariclea hade stigit upp i ett litet torn, hvarifrån man hade utsigt öfver hela dalen, — men ingenting kunde upptäckas. Hvar stod striden? Med hvilken utgång? Det var omöjligt att veta någonting. De fyrtio garibaldisterna hade begifvit sig af glada och mätta, med sina trasiga skor och sina gamla dåliga bössor, och alla hus i Ventaroli voro stängda, alla dörrar tillbommade. När kanonaden började, gömde Pasqualina Cresce, som var rädd för dånet, hufvudet under kuddarna; den gamle Nicolo Bonelli, som själf en gång stått med i ledet, lyssnade för att höra hvarifrån ljudet kom, och donna Caricleas svägerska, Rosina, en stolt kvinna, gick in i den stora salen i slottet och tände ytterligare två ljus framför madonnan, — för sin egen räkning, — på

det att Garibaldi skulle segra. Donna Cariclea darrade af ängslan, förgäfves skärpte hon sina ögon för att se något från tornet där hon stod, men icke en lefvande varelse syntes till nere i dalen, icke en vagn, icke en bonde; — allt var en öken, ett dödt land. Då och då upphörde kanondånet för några minuter, men därpå började det åter med förnyad styrka.

Donna Cariclea stod kvar där uppe i flere timmar, ända tills skymningen föll på. Och alltjämt fortfor kanondånet, än häftigt och lifligt, än långdraget och doft. Så blef allt tyst. — Det var natt. — Ingen underrättelse. Var fäderneslandet förloradt eller räddadt? — —

Men don Ottaviano, alla de gamla kvinnorna, de unga hustrurna och tjänarne voro alldeles tillintetgjorda efter denna fasansfulla dag, och oaktadt fruktan för morgondagen, oaktadt den ytterliga ovisshet, hvari man sväfvade — hvilket äfven var en ytterlig fara —, gingo alla till sängs. Donna Cariclea drog sig tillbaka till sitt rum, som var beläget ofvanför porthvalfvet. Hennes lilla flicka hade nätt och jämt knäppt ihop händerna för att läsa aftonbönen, då genom byns djupa tystnad hördes galopperandet af en häst; — det närmade sig slottet. Plötsligt ljöd ett svagt slag af porthammaren. Donna Cariclea darrade. Hvad skulle hon göra? Hon närmade sig fönstret och öppnade det ljudlöst; — i dunklet där ute såg hon en häst och en ryttare, men hon kunde icke urskilja någonting mer. Hon stod orörlig och väntade. Men några minuter förflöto; ryttaren där nere bultade icke på nytt, — han väntade tåligt.

»Hvem kan det vara?» tänkte donna Cariclea, skälfvande af fruktan.

Hon stängde åter fönstret, alldeles tyst. Men ryttaren där nere framför porten i nattens mörker gjorde henne rädd. Hon öppnade åter fönstret och frågade sakta:

»Hvem är där?»

»Det är jag», svarade en känd stämma.

»Ni, major?»

»Öppna, signora, för Guds skull!»

Donna Cariclea tog ett ljus, gick igenom två eller tre rum, steg ned för trappan och drog bort de tunga kedjorna

från porten. Alldeles tyst hade majoren stigit af hästen och drog den med sig in på gården, där han band den vid en järnring. Donna Cariclea gick framför, majoren följde efter. När de kommit in i hennes rum, gjorde majoren tecken åt henne att stänga dörren i lås. Den lilla flickan, som redan låg i sängen, betraktade allt detta med ett par stora, förskräckta ögon.

»Signora», sade majoren, »jag är i edra händer!»

Hon betraktade honom förfärad. Den bourbonske officeren stod där klädd i uniform, prydd med galoner och lysande af guld, men han höll hufvudet sänkt mot bröstet.

»Hvad har ni gjort?» frågade hon hårdt.

»Jag har rymt, signora. Jag har flytt för tre timmar sedan. I två timmar ha vi stått gömda i ett busksnår, min häst och jag.»

»Ni har inte tagit del i striden?»

»Nej, signora, — jag säger er ju, att jag flytt.»

»Och hvarför?» frågade hon denne store och starke krigare.

»Därför att jag var rädd», svarade han enkelt.

»O!» kom det endast från henne, och hon dolde ansigtet med afsky.

»Ni har rätt», svarade han ödmjukt, »men fruktan kan man inte öfvervinna, — jag flydde.»

»Blygs ni inte, — blygs ni inte», utbrast hon, darrande af rörelse.

Han svarade icke. — Kanske skämdes han. Han hade kastat sig ned på en stol med hela tyngden af sin stora kropp, alldeles kraftlös af feghet.

»Och edra soldater?»

»Hvad vet jag?» svarade majoren och ryckte på axlarna.

»Men hvem har då segrat?»

»Jag vet inte. Kanske ha italienarne segrat.»

»Och ni flydde!»

»Ja, jag säger er ännu en gång, jag var rädd. Hvad bryr jag mig om striden? Ni måste rädda mig, signora!»

»Jag?»

»Ja! Ni måste hjälpa mig att fly. Jag vill återvända till Neapel, försätta mig i säkerhet. Jag har familj, jag har

söner, jag — hvad angår mig Frans II? Rädda mig, signora, jag besvär er.»

»Och hvarför skulle jag göra det?

»Därför att ni är en kvinna, därför att ni är god, — därför att också ni har ett barn, — — och ni förstår!» — —

»Ni är min fiende, signor.»

»Ni misstar er, jag är en öfverlöpare.»

»Nå väl?»

»Det vill säga, att jag fruktar bourbonerna lika mycket som garibaldisterna. Om era soldater finna mig, är jag en fiende, och de skjuta mig; om bourbonerna finna mig, är jag en öfverlöpare, — och jag blir skjuten. Se där hvarför jag ber er rädda mig.»

»Om ni kommer tillbaka till Neapel, skola de också skjuta er.»

»Garibaldi är god», sade den bourbonske majoren ödmjukt.

»Det är en skam!» upprepade donna Cariclea hårdt.

»Jag vet det, — men hvad skall jag göra! Rädda mig ni!»

»I morse var det icke långt ifrån, att ni låtit soldaterna mörda mitt barn.»

»Hvad skulle jag göra!»

»Och dock räknade kungen på er. Hvilka män äro ni då?»

»Ack, signora, låt oss inte tala därom, om ni har en moders känslor, så gif mig ett medel att fly.»

»Jag kan inte hjälpa er.»

»Låt mig stanna här, i detta rum.»

»Om de finna oss, äro vi alla förlorade.»

»Det är sant», sade han smärtsamt.

Barnet hade åhört hela samtalet, betraktande än sin mor och än majoren. Nu tego de båda; han ett rof för den djupaste förnedring, hon kämpande med en mängd stridiga känslor.

»Också jag har en flicka så gammal som hon», mumlade majoren. »Jag skall kanske aldrig se henne mer.»

»Vänta här inne», sade plötsligt donna Cariclea, som fattat ett beslut.

Hon gick ut ur rummet. Majoren hade lagt sig på knä framför sängen och kysste den lilla. Donna Cariclea dröjde. Slutligen kom hon tillbaka stum, ljudlös som en skugga. Hon bar med sig ett bylte kläder.

»Släck ljuset», sade hon kort, öfvervinnande alla kvinliga omsvep, »kläd af er uniformen, och sätt på er dessa kläder.»

Han gjorde så. Efter några minuter tände hon åter ljuset. Majoren stod klädd som bonde, uniformen låg kastad på golfvet. Han såg helt förkrossad och förödmjukad ut.

»Vi måste gömma uniformen och värjan», sade han, »om man funne dem, skulle vi vara förlorade.»

»Det är sant», svarade hon. »Bryt då af värjan!»

Utan att tveka ett ögonblick satte han värjan mot sitt knä och försökte bryta af den. Men den smidiga klingan stod emot. Slutligen, genom en kraftig ansträngning af hans starka muskler, sprang den af.

»Rif af galonerna på uniformen», befalde donna Cariclea.

Tåligt började majoren sprätta af galonerna på sin uniform. Hon samlade upp dem allesammans.

»Kom, låt oss gå och kasta bort dem», sade hon, när han slutat.

Han följde henne utför trappan; hon gick framför och lyste honom med en ljusstump. Så kommo de ned på gården. Mekaniskt kastade hon bitarna af värjan i den djupa brunnen midt på gården. Majoren såg lättad ut. När de kommo förbi oljehuset, kastade hon uniformen dit in, nu beröfvad alla sina guldgaloner, och slutligen slängde hon galonerna på en sophög och rörde om bland soporna med en skofvel, för att de icke skulle synas.

»Min Gud, jag tackar dig», utbrast majoren.

»Och hästen, hvad skola vi göra med hästen? Om de finna den, äro vi förlorade», sade hon.

»Det är sant», mumlade han, »den måste försvinna. Det är bäst att döda den.»

»Med hvad?»

»Nej, ni har rätt! Jag har inga vapen.»

De gingo bort till hästen. Det goda djuret gnäggade, när det hörde dem komma; majoren darrade af rädsla. Han

löste tyglarna ur ringen, förde hästen utanför porten och stängde den bakom honom. Majoren och donna Cariclea stannade och lyssnade. Under en stund stampade hästen på tröskeln och stötte hufvudet mot plankorna i porten, men så hörde de honom sätta af i en rasande vild galopp utåt landet.

»I morgon kommer hela trakten att vara full af flyende hästar», mumlade majoren.

»Låt oss gå upp», sade hon.

De stego åter upp i hennes rum. Barnet var alltjämt vaket. Donna Cariclea böjde sig ned och kysste sin lilla flickas kind. Majoren väntade med ett ängsligt uttryck i ansigtet.

»Hör på», sade donna Cariclea, »jag har väckt Peppino, oxdrifvaren. Det är en rå och halsstarrig, men pålitlig karl. Han skall göra, hvad jag har befalt honom. Han har satt en stege vid ett af fönsterna i stora salongen. Det vetter ut till köksträdgården. Ni stiger nedför stegen; — ni är stark, tycks det mig.»

»Stark som en jätte.»

»Godt! Ni vandrar öfver fälten, men utan att brådska; ni måste gå som bönder, som skola in till marknaden. Ni får endast tala mycket litet med Peppino; — bönderna tala inte mycket. — Ni har mustascher som en fin herre och en militär, — här har ni en sax; klipp af dem.»

Han lydde utan att tveka.

»Det är bra. Ni kommer att passera Garigliano vid Sora, det ligger långt härifrån; ni kommer dit om två dar. Vid Sora fins en färja, som för er öfver floden. Där är ni vid Kyrkostatens gräns. Peppino lemnar er och vänder tillbaka hit, och han kommer aldrig att med ett ord förråda detta till någon. — Vi mötas troligtvis aldrig mer. Dess bättre. Men om vi någonsin skulle mötas, så akta er, signor; — tacka mig inte, räck mig inte handen, helsa inte på mig, visa intet tecken till att känna mig! Gör ni det, så kallar jag er förrädare midt i ansigtet. — Farväl, signor.»

»Farväl, signora.»

Han stod i begrepp att närma sig sig sängen, där den lilla låg och såg på honom; han ville kyssa henne till farväl.

»Nej», sade modern bestämdt.

Han lemnade rummet. Donna Cariclea hörde honom tala några ord med Peppino, som tåligt väntade där ute i den stora, mörka salen. Så hörde hon stegen knarra under hans tunga kropp, och därpå hörde hon de två männens steg, när de långsamt aflägsnade sig.

Då närmade hon sig sin lilla flickas säng och böjde sig ned öfver henne.

»Tro, att detta varit en dröm, Caterina! Glöm det, glöm det alltsammans, min lilla!» — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —

Men Caterina har icke kunnat glömma.

Scenisk teknik.

Man hör visserligen ej sällan personer begagna uttrycket »scenisk teknik», men de allra flesta förbinda dock därmed egentligen endast tanken på »scenisk rutin». Man vet visserligen, att målaren, skulptören, pianisten, kompositören, äfven om de äro i besittning af de största naturgåfvor, måste *lära* sin konst, men då det gäller diktkonsten och skådespelarekonsten tror man vanligen, att det endast är naturbegåfningen »som gör'et»; det gäller att genast taga itu med uppgifterna, rutinen (tekniken) kommer efteråt.

Ja, äfven inom kretsar, där en riktigare uppfattning skulle förutsättas göra sig gällande, hör man ej sällan beträffande skådespelarkonsten, att studier under en erfaren lärares ledning »förkväfva självständigheten». Låtom oss granska detta yttrande t. ex. i förhållande till pianisten. Denne skall, i likhet med skådespelaren, återge en annans verk, och alla erkänna, att pianisten har de största förutsättningarna för att göra detta, då han själf eger det största möjliga herravälde öfver den manuela tekniken. Först då tekniken lyder honom så villigt, att han knappast behöfver tänka på den samma, när han ämnar realisera sina intentioner, först då är han verkligt »självständig». Och om han rådfrågar en betydande musiker beträffande vissa tolkningar af en Beethovensk sonat, eller om han rent af för den samma studerar ett klassiskt verk, så faller det ingen in att kalla honom osjälfständig, så vida blott prestationen är helgjuten och individuelt återgifven. Hvad som, enligt den tyska termen, är *schülerhaft*, det beror antingen därpå, att han ännu ej upphunnit teknisk frihet, eller på, att han just ännu är i behof

af mera andlig ledning, emedan erfarenheten och mognaden ju endast komma så småningom och till en början, eller kanske fortfarande, behöfva ledning. Det finnes konstnärer, hvilka af naturen äro begåfvade med mycken individuel självständighet, men med ringa teknisk begåfning; andra äro ej strängt taget självständiga, men ega en eminent teknisk förmåga. De senare öfverglänsa stundom de förra, då de ej försmått — ledning.

Det förhåller sig alldeles på samma sätt med skådespelaren. För alla gäller det, att de till en början måste studera allvarligt i teknisk riktning; för några, att de äfven fortfarande behöfva en viss ledning för att uppnå det högsta målet. Hvad detta senare beträffar, skola vi i det följande anföra ett i högsta måtto märkligt exempel.

Den konstnärliga materielen är ett, den konstnärliga uppfattningen ett annat. Lessing har som bekant uttalat den paradoxen, att Rafael skulle varit lika stor målare, äfven om han varit född utan armar. Utan att här inlåta oss på den kvistiga frågan, om en konstnärsenergi som Rafaels kanhända hade ledt honom därhän, att han lärt sig föra penseln med tårna, skola vi dock tillåta oss upprepa den invändningen, att konstnärsskapet förutsätter såväl *snille* som *medel*. En stum person kan inom pantomimen röja dramatiska anlag, men han kan aldrig komma att spela Hamlet. En ofärdig och missbildad person kan läsa upp Shakespeare mästerligt, men han kan aldrig komma att spela Romeo. Ett faktum är, att medlen, medfödda eller förvärfvade, spela en ofantlig roll i konsten och att snillet i uppfattning endast genom dem kan göra sig gällande.

Inom skådespelarekonsten äro några ovanligt lyckligt lottade med afseende å yttre medel. Låtom oss taga en skådespelerska; hon är skön, har ett för mimik rörligt ansigte, liffulla ögon, naturlig grace i sina rörelser, silfverklang i rösten. Eger hon nu därtill äfven de inre egenskaperna, hjärtats och hufvudets, så ha vi den stora konstnärinnan färdig. Men hur många besitta allt detta på en gång? Än fattas det rösten något, den har sina olater; än är det plastiken, som är oskön, o. s. v. Och i början förstår *ingen* att rätt *begagna* äfven de allra förträffligaste medel. Ingen

kan ens läsa högt naturligt utan att först ha lärt det. Rösten, under vanliga förhållanden det allra vigtigaste af skådespelarens yttre medel, förblifver allt för ofta outbildad; dess välljud, dess kraft, dess modulationsförmåga aktar man ej på. Men gäller det en sångröst, då veta alla, att den måste utbildas.

»Var endast dig själf, var naturlig», tillropar man skådespelaren, »stå, gå, sitt, tala alldeles som i hvardagslag.» Ja visst, men, märkvärdigt nog, det måste först *läras*. Och så glömmer man att tillägga: »Gör det äfven så vackert, som det vackraste man får se och höra i hvardagslag».

Måste det *läras?* En auktoritet i dylika frågor, Ernest Legouvé, höll här om året ett föredrag om den store skådespelaren och läraren Samson. Han förklarade på förhand, att om Samson både såsom dramatisk författare och skådespelare var en stor talang, så var han såsom lärare för scenen ett geni. Från sin egen erfarenhet berättar nu Legouvé följande. Han hade skrifvit en pjes, Louise de Lignerolles, där en liten flicka skulle spela en roll. På generalrepetitionen satt en herre på parkett. Han ropade åt Legouvé: »Hvilken sanning, hvilken förtjusande naivetet; ja, man hör genast, att det där ej är inlärdt!» Men, säger Legouvé, sanningen var den, att han hade arbetat ofantligt med den lilla flickan. Trots det att han under författandet just hade haft den lilla i tankarna och äfven lånat några för henne karakteristiska utbrott, hvilka hon i hvardagslag sade på ett förtjusande sätt, kostade det dock ett ofantligt arbete att få henne att säga sina egna ord i rollen på ett lika naturligt sätt, »att återigen lära hvad hon hade lärt mig». Ja, säger han, se där afsigten med att lära läsa: »att lära oss läsa så, som vi tala».

Men då man lär sig läsa, lär man sig äfven *förstå*. Skådespelarens uppfattning, äfven om den utgår från inspiration, beror dock i sista hand på analys, kritik. Då man funderar på »hur» man skall säga den eller den meningen, frågar man sig äfven »hvarför». Man tänker sig in i hvarje detalj, tills man slutligen ser det hela lefvande för sig, såsom skalden tänkt sig det. Därför sade Sainte-Beuve en gång, då han kom från en af Samsons uppläsningar: »Jag

märker, att en utmärkt uppläsare äfven är en utmärkt kritiker.» Legouvé anför ett ganska slående exempel. Samson frågade honom, hvad han funne mest märkligt i sista strofen af La Fontaines fabel »Haren och sköldpaddan»:

Il partit comme un trait! Mais les élans qu'il fit
Furent vains! La tortue arriva la première.
Hé bien, lui cria-t-elle, avais-je pas raison?
  A quoi vous sert votre vitesse?
  Moi! l'emporter! Eh! que serait-ce,
  Si vous portiez une maison?

Legouvé, själf en utmärkt kritiker, nämnde det ena och det andra, men Samson svarade: »Nehej, det märkliga är *Hé bien, lui cria-t-elle*». Han hade själf försökt med olika tonfall, tills det gick upp för honom, att man ej *ropar*, om man icke är långt borta från någon. Alltså hade sköldpaddan vunnit med åtskilliga kroppslängders försprång. Hvilken ofantlig betydelse en dylik analys har för den sceniska konsten behöfva vi knappast påpeka.

Att lära sig läsa bra är redan nyttigt och behagligt för hvardagslifvet, och det är besynnerligt att ej flera lära sig det. Men förvånande är det, att prester och andra offentliga talare ej lära sig konsten att begagna sin röst på ett förnuftigt sätt. Vi höra ej till presthatarne, men vi måste så mycket mera beklaga, att åtskilliga presters predikoton verkligen är odräglig och jagar folk från kyrkorna. De skrika utan att få fram en enda kraftig ton, de tala otydligt, emedan de ej förstå att modulera rösten. De sakna med andra ord talarens teknik, och de skulle dock vara talare. Nå, det är ju för innehållets skull man vill höra predikningar, torde somliga säga. Må så vara. Men skola vi äfven på scenen finna oss i skrikande eller grumlig och otydlig diktion? Nej, för skådespelaren är röstekniken oumbärlig; man vill ej endast höra en tydlig och förnuftig diktion, man vill höra en *skön* sådan.

Röstmekanismens rikedomar och resurser äro ofantliga, äfven då naturen ej just slösat med sina gåfvor. Om den store danske skådespelaren Michael Wiehe är det bekant,

att man vid hans första debut fann rösten omöjlig. Han insåg det själf och arbetade rationelt med den, tills kritiken slutligen började tala om »smältande» och »hänförande» toner. *Han hade lärt sig att begagna en ursprungligen ofördelaktig rösts alla resurser*, det var hemligheten. Men han var också ett verkligt geni, som ej skydde någon möda för att aflägsna fel och uppnå fördelar. Om Samson berättar Legouvé, att han under en lektion, för att ej trötta ut sig till aftonens representation, läste hela 1:a aktens Agrippinascen i »Brittanicus» med half röst, halft tillslutna ögon, sittande i en fåtölj och med händerna i fickorna, »och utan att höja rösten återgaf han den förskräckliga kejsarinnans alla lidelser med en sådan storhet, angaf alla nyanser så väl», att L. utom sig af förvåning frågade, hur sådant var möjligt. »Jag transponerade endast», sade Samson, »det gjorde Talma ofta på scenen, då han kände sig trött; styrkan förlorade en grad, men totalintrycket förblef det samma.» Men hemligheten var, att dessa konstnärer *egde fullt herravälde öfver rösten äfven då de transponerade*. Detta hör med till den *verkliga* konsten.

Vi ha hittills talat om utbildningen af de yttre medlen. Äfven den af naturen lyckligast lottade måste underkasta sig detta, om han ämnar uppnå det högsta målet, vara säker om, att den inre begåfningen kommer till sin rätt. Men förekomma svagheter, fel och brister, blir naturligtvis en sådan utbildning under bästa möjliga ledning dubbelt nödvändig. Fel kunna bortarbetas, brister kunna öfverskylas, svagheter kunna rättas — åtminstone i de allra flesta fall, där scenisk begåfning förefinnes.

Återstår nu att tala om utbildandet eller rättare utvecklingen af de inre medlen, hjärtats och hufvudets, känslan och intelligensen.

Utvecklas? — Ja, skådespelaren måste verkligen lära sig hvad som ligger doldt inom känslornas område, han måste utveckla sitt förstånd, lära sig att begagna det på rätta sättet. Äfven den största och själfständigaste begåfning hinner därigenom snabbare till målet. Emellertid är det just då det gäller de inre medlen som somliga tala om *ledning* såsom ett *förkväfvande af själfständigheten.*

Härtill kunde man nu helt enkelt svara, att det, som ofvan nämndt, finnes olika grader af konstnärlig självständighet. Några få ega den mycket utpräglad, de flesta i mer eller mindre aftagande grad, utan att just därför behöfva vara vanlottade såsom konstnärer. Den verkliga självständigheten kommer alltid att göra sig gällande med eller utan rådgifvare eller ledare. Ingen »skola» mäktar förkväfva den.

Men då det gäller en fråga som denna, är det kanhända säkrare och mera öfvertygande, då man hör hvad *auktoriteten* och den *rika erfarenheten* säger, hör hvad den gamle erfarne dramaturgen Legouvé säger, hör hur dramaturgen, skådespelaren och läraren Samson betraktats af Frankrikes största skådespelaresnillen. Till oss skulle man kanhända säga: »Dina teorier låta bra, men vi tro ej på dem». Nåväl, ni skola tro Rachel, Plessy, Favart, Brohan etc.

Samson kunde ej fatta nödvändigheten af den mer och mer minutiösa och realistiska iscensättningen. Den har i Frankrike haft sin tid, men tyckes redan vara på retur. Théâtre français' direktör Jules Claretie, som skrifvit en artikel om Meiningarne, rycker på axlarna åt den småaktiga realismen i deras pompösa regissörspektakel. Det är ej däri konsten består, säger han, men kom blott och spela Molière, hos hvilken regissören ej kan förvända synen på folk, så få vi se, hvad ni duger till! Så talar det nyaste Frankrike. Vi äro ej gallomaner, men då det talas om teatern, har ju Frankrike ett ord med i laget. Och Samson frågade lika väl som Claretie efter *konstnären*. »Skådespelaren», sade han, »är *där* (pekar på pannan), *där* (pekar på strupen) och *där* (pekar på hjärtat).»

Hur var nu Samson såsom lärare? Många föreställa sig, att en lärare nödvändigtvis måste påtruga lärjungen sitt sätt, sina tonfall, sitt »manér». Det är endast den dålige läraren, den om sin konsts innersta betydelse okunnige, som gör detta. Den *gode* läraren gör det aldrig. Han föresäger ej, han framlockar. Han inspirerar lärjungen till självständigt användande af sina medel; men han måste naturligtvis hvarje gång peka på målet, som skall upphinnas. Det är åratals

erfarenheter, som han inom en timme afslöjar för lärjungen, och man torde väl medge, att den senare på ett eller annat sätt måste inhämta erfarenhet? Är det skadligt att visa honom genvägarna?

Samson hade samma principer som hvarje god lärare: lärjungarne skulle af honom erhålla allt hvad han själf under ett långt och ärorikt konstnärslif inhämtat, men de skulle ej likna honom, ej likna hvarandra inbördes. Äfven bland oss finnas de, hvilka veta, att namnen på sådana hans lärjungar som Plessy, Favart, systrarna Brohan, Delaporte, Jouassain, Stella Colas, Dubois, Allan och Rachel tala om allt annat än sterotyp skola och förkväfvande af självständigheten.

Legouvé berättar en anekdot, som är ganska betecknande. Samson hade glömt en middagsbjudning, och dagen därpå kommer under pågående lektion en vän in till honom och ropar: »Jo, ni är riktigt älskvärd, som lät oss vänta» o. s. v. Samson blef mycket flat, och ett litet samtal utspann sig. Men plötsligt säger han till lärjungen: »Gaf ni akt på, hur han gjorde, då han kom in? Sade han genast: Jo, ni är älskvärd? Nej, han bredde ut armarna, ruskade på hufvudet, och då först sade han: Jo, ni är älskvärd. Begriper ni nu, att jag har rätt, då jag säger, att gesten alltid måste gå förut och förbereda ordet.»

På detta sättet var det Samson undervisade i sin »skådespelarefabrik».

Men det var väl endast i början, vid de första stegen på konstnärsbanan, som de redan nämnda äfvensom andra storheter inom den franska skådespelarekonsten åtnjöto hans ledning?

Det torde kanhända ej vara förmätet att antaga, att såväl artister som kritik och allmänhet känna *Rachels* namn, den stora tragediennen, i vårt århundrade efter Talmas och Mars' tid det största namnet i Théâtre français' annaler. Vi förutsätta en sådan bekantskap.

Rachel studerade alla sina roller för Samson.

Redan den första proflektionen är så karakteristisk, att berättelsen om den samma förtjänar att återges. Hon kom med Ériphiles stora scen i Racines »Iphigénie», hvilken hon på

egen hand hade studerat, och hon läste den med så mycken energi, att Samson blef förvånad och frågade henne, hvarifrån hon hade tagit idéen att lägga så mycken bitterhet och koncentreradt raseri i tonen. »Det är ju helt enkelt», svarade Rachel, »Ériphile älskar Achilles, men hon märker att Achilles älskar Iphigénie, och därför blir hon förargad.» Samson log och svarade: »Mycket bra, med undantag af förargad, det låter vulgärt. Tragediens prinsessor bli ej förargade.» — »Å, jag begriper; de bli ursinniga.» — »Inte det häller — — men hör mig en gång, här kan ni inhämta en ganska god lärdom. Ser ni, för att spela tragedi bra fordras det två saker, sanning och storhet, ty hos Corneille och Racine är allting på samma gång sant och stort. Då ni nu skall uttrycka antingen en energisk eller en öm känsla, så är det bra att börja så, som ni gjort med Ériphile, nämligen att öfversätta tragediens vers till ett mera vulgärt språk, till ert flickspråk, för att ge dem den rätta tonen af sanning. Men då ni funnit den, så lyfter ni den — utan att ändra den — så högt, att den når upp till tragediens värdighet; ni inhöljer den i en harmonisk ton, och på det sättet har ni på samma gång uttryckets sanning och uttryckets skönhet. Förstår ni mig?» — »Inte alldeles, men i afton, i natt — då jag fått tänka öfver — — —.»

Det var Rachels första lektion hos Samson.

Låtom oss nu höra hvad Legouvé säger, han som kände henne bättre än kanhända någon annan af hennes samtida och som egde kritisk förmåga att granska både lärarens och lärjungens konstnärsnaturer.

»Han (Samson) gissade genast hvad som bodde inom Rachel. Jag har framför mig hans notisböcker, i hvilka hans entusiasm för detta barns tragiska geni hvarje ögonblick bryter ut. Hur var då detta geni, hvari bestod dess storhet?

Mina herrar! De stora skådespelarne kunna rangeras i två klasser: uppfattningens talanger och utförandets talanger, de skapande och virtuoserna. Understundom sammanträffa de båda egenskaperna hos en och samma person och skapa då en Talma[1]. Men till följd af en besynnerlig anomali födas

[1] Hvad Talma beträffar, är det dock nogsamt bekant, att han under första hälften af sin konstnärsbana kämpade med stora svårigheter. Han

understundom de skapande talangerna utan de naturgåfvor, hvilka tyckas vara nödvändiga för teatern. En sådan var Lekain[2]. Ett vulgärt ansigte, en dof röst, ett klumpigt sätt att gå; men under detta otacksamma hölje gömde sig en sådan tankens och känslans makt, att det inre besegrade det yttre, eller rättare sagdt omskapade det, förklarade det. Genom studium och genom den inre rörelsens makt tvingade han denna upproriska röst att bli mjuk, detta hvardagsansigte att bli ett hjälteansigte, och gjorde sålunda Bossuets ord till en sanning: »En stor själ är alltid herre öfver den lekamen, som den besjälar.»

Annorlunda förhåller det sig med de artister, som jag kallade för virtuoser. Den första gången dessa gudabenådade sätta sin fot på scenen visa de sig åtföljda af naturens gåfvor i fysiognomi, gester, röst[3]. Men ibland fattas dem den stora förmågan af uppfinning, eller deras skapande talang står åtminstone ej i jämbredd med deras förmåga af utförande.

Till hvilken af dessa två klasser hörde nu Rachel? Var hon, så som Lekain, ett af dessa på en gång reflekterade och inspirerade genier, hvilka, då de en gång inhämtat reglerna för sin konst, skilja sig från sin lärare för att vandra på egen hand och ej lyda andra än sig själfva? — Eller hade tvärt om hennes inspiration, så mäktig den än var, städse behof af ledning?

Mina herrar! Jag rör här vid en ömtålig sak, jag stöter emot en legend. Det fins många bland er, hvilka kunna säga om Rachel: Så var hon! Det fins ännu flera, som fråga: Hur var hon? De förra kunna aldrig tröttna att

hade ett släpande tonfall, en guttural och monoton diktion. Dessutom hade han det felet att fara med en hartass öfver långa stycken af dialogen för att sedan briljera med en stark effekt. Men han var ett verkligt geni, som ej försmådde *arbeta* och ständigt *gifva akt på sig själf*, då han såg fullkomligheten som det hägrande målet. Under sista hälften af sin konstnärsbana erkände alla, att han i intelligens, inspiration, korrekt och skön diktion, förträfflig plastik, med andra ord i sammanfattningen af den sceniske artistens hufvudegenskaper, stod såsom den ypperste på sin tid. (Se bl. a. Vapereau: Dict. des littératures.)

[2] Man torde i någon mån med honom kunna jämföra Levinsky i Wien, hvilken säkerligen några af våra läsare sett.

[3] Att dock äfven dessa måste *lära* sig att begagna sina rika medel erkänner Legouvé; några citater ofvanför uttrycka tillräckligt tydligt hans mening härom.

tala om henne, de senare ej att höra talas om henne. Förhärligad på samma gång af minnet, hvilket förskönar allt, som det saknar, och af fantasien, hvilken förstorar allt, hvarom den drömmer, framstår Rachel mindre såsom en tragedienne än såsom själfva tragediens bild. — — — Jag vore i en stor förlägenhet, om mina forskningar ej hade förskaffat mig en oväntad bundsförvandt, en skiljedomare hvars domslut afgör allt — Rachel själf. Ja, det är hon själf som skall tala om för er, hvad Samson varit för henne. — — —

Låtom oss nu höra hvad artisten har att säga under sina största triumfers tid. Vi ha henne hel och hållen i tio egenhändiga bref, hvilka ligga framför mig. De omfatta nästan hela Rachels karriär . . . . . Nå, hvad är det vi läsa? Ständiga och enträgna uppmaningar beträffande hvar enda af hennes roller. När kan ni låta mig repetera Virginie? — Säg mig, när ni kan ta emot mig för att läsa in Hermione? Jag kan Roxane; hvilken dag kan ni börja arbeta med mig? — Ja, alla hennes stora antika och moderna roller, Fedra och Judit, Ester och Atalie, Kleopatra af Mad. de Girardin och Kleopatra i Rodogune, alla äro föremål för bref från en lärjunge som begär — ej råd, men lektioner.

Hvaruti bestodo då dessa lektioner? Låtom oss inhämta svaret, såsom det ljuder från Rachels egna läppar, skälfvande som ett skri af beundran och erkänsla för mästaren. Hon var tjugusex år och hade blifvit oense med Samson, jag vet ej af hvilken orsak. En af hennes väninnor kom och fann henne badande i tårar. — Jag har förlorat allt, utropade hon, då jag förlorade Samson! Jag dör af det — jag vill lemna teatern — jag förmår ingenting utan honom! — — Hvad? Ingenting utan honom? Och ert geni? sade väninnan förvånad. — — Mitt geni! mitt geni! — ja, jag känner mig skapad att stiga mycket högt. Men jag förmår ej lyfta mig på egen hand. Jag finner nog isolerade effekter, ord af lidelse, toner af sanning, men rollens ensemble förskräcker mig. Samson med sin så klara, så höga esprit ledde mig utan att någonsin genera mig. Han gaf mig idéer, som återigen födde andra hos mig. Fjärran från honom, arbetade jag dock med honom. Jag upprepade ständigt för mig själf hvad han sagt, och på kvällen, på scenen,

återkommo hans intonationer i mitt minne, jag återgaf dem, *men på mitt sätt, likasom i följd af inspiration!*

Ja, mina herrar, här ha vi problemets lösning, förklaringen på denna hemlighetsfulla allians mellan lärare och lärjunge, kanhända utan motstycke i konsthistorien, en allians mellan den invigande och den invigda. Så många ord, så många ljusglimtar! Geniet bodde i henne, men det stretade som en fånge, fjättrad af en okänd makt. »Jag känner mig skapad att stiga mycket högt, men jag förmår ej lyfta mig på egen hand.» Hon har talangen för detaljerna, för de isolerade effekterna, men den samlade uppfattningen sviker henne, »rollens ensemble förskräcker mig». Hon har sina egna idéer, men de kompletteras af hans. Ändtligen, då hon befinner sig på scenen, transfigurerar hon på sitt sätt; hon ompräglar i sin stil lärarens intonationer och återger dem likasom genom inspiration! — Jag känner inga ord mera uttrycksfulla, mera djupa, mera karakteristiska!

Likväl skulle vi vara mycket blinda, mycket otacksamma, om vi i denna beundransvärda konstnärinna endast ville se ett eko af hennes lärare. Beviset för det motsatta är mycket enkelt. Sina intonationer och sina intentioner har han inblåst äfven i åtskilliga andra och har dock ej framkallat något, som liknade henne. Nej, Samson har ej skapat Rachel, men han har framkallat henne. Nej, sina vingar har hon ej erhållit till skänks af honom, men han har gifvit dem fri flygt, öppnat plats för dem. Nej, hon hade ej behof af honom för att bli en första rangens artist; utan honom skulle hon kanhända stått öfver Dorval, Desclée, mll:e Georges — men hon hade ej varit Rachel! Naturen hade danat henne till en stor tragédienne, Samson gjorde henne till en scenens gudinna!»

Så långt Legouvé om Rachel.

Man inhämtar däraf den lärdomen, att den stora Rachel ej ansåg sig *för* stor att taga ledning, där hon själf kände sin svaghet. Att hon var medveten om en sådan svaghet — trots alla de lagrar publiken offrade åt henne — visar bäst, att hon var i besittning af den sanne konstnärens självkritik och att hennes ärelystnad, eller om man så vill fåfänga, gick i riktningen af att, äfven om »osjälfständigt», pre-

stera det *bästa* hällre än att »själfständigt» prestera endast det *näst bästa*.

Men om man således en och annan gång påträffar konstnärer, hvilka äfven i detta afseende ställa sin konst högre än sin personliga fåfänga, så torde det äfven bland scenens konstnärer kunna finnas lärare, hvilka ej närmast tänka på metièren eller äro nog fåfänga att endast vilja se kopior af sig sig själfva, utan verkligen hysa så stor och så varm kärlek till sin konst, att deras hufvudsyfte är att först och främst fortplanta till kommande slägten en god teknik och goda traditioner, med andra ord att till de yngre skänka den summa af upparbetad god konst, hvilken de själfva ärft från stora föregångare och hvilken de anse såsom en skyldighet att låta gå i arf till de efterkommande.

En sådan lärare var uppenbarligen Samson. Vi riskera näppeligen att trötta läsaren, då vi meddela en anekdot om honom, hvilken visar hur en verklig konstnär *kan* vara såsom lärare, då han älskar sin konst lika högt eller högre än sig själf. Ja, skratta inte, det *fins* verkligen en och annan sådan konstnär, och jag tror att hvad Legouvé berättar om Samson och mlle Plessy bevisar det.

»En dag vid frukosttiden kommer till honom en flicka, ledsagad af sin mor. Detta barn var högst tolf eller tretton år gammal; hon arbetade redan på att bereda sig en ställning såsom underlärarinna i någon pension. Men innan hon underkastade sig detta hårda ok, ville hon försöka, om hon ej dugde att gå in vid teatern, och kom till Samson för att framsäga en fabel af La Fontaine. Knappast hade han sett henne, knappast hade han hört henne, förrän han ropade på sin hustru, på sina döttrar, och stälde under deras protektion denna lilla flicka, hvilken han förutspådde en snabb och glänsande debut på Théâtre français. Och tre år efter, då barnet knappast hunnit kvinnans mognad, uppträdde hon på vår förnämsta scen i en af mlle Mars' roller, i »La fille d'honneur» under namnet — mlle Plessy. Åh, jag är alls inte förvånad, att Samson gissade hvad det skulle bli af henne, ehuru hon endast var tolf år gammal. Bland tolfåringarna fins det sådana, hvilka ha en så intelligent fysionomi, ett så fint leende, så beundransvärda ögon, att man

utan fruktan kan ge dem kredit och förskott att inlösa vid aderton års ålder. Men det är ett drag, som i sanning visar oss läraren, fadern!

Mlle Plessy beträdde scenen utan spår af rädsla. Andra hade åtagit sig att välja hennes roll, att arrangera hennes toalett; hon öfverlät äfven åt dem att vara rädda å hennes vägnar. Ungdomen har sin ljufva sorglöshet; den utgör en del af dess okunnighet. Hon darrade ej, emedan hon ej visste hvarför; rädslan kommer först med succès'en. Scribe berättade mig ofta, att han började vara ängslig först, då han skrifvit sin femtionde teaterpjes.

Men om lärjungen ej darrade, så darrade läraren. Han hade i »La fille d'honneur» återtagit chevalierns sekundära roll för att själf kunna föra henne i elden och stödja henne under kampen. Men hvad hände? Mot midten af föreställningen kände lärjungen sig gripen af den mest brottsliga, mest otacksamma tanke. Hon tyckte, att hennes lärare spelade illa! Förgäfves försökte hon bortjaga detta intryck likasom en frestande demon — förgäfves undvek hon att se på honom, att höra på honom; trots allt såg och hörde hon och hviskade till sig själf: »Herre gud, så illa han spelar!»

Men plötsligen, likasom af inspiration, gissade hon, förstod hon orsaken till detta talangens svigtande, hon upptäckte att i stället för att spela för sig själf, spelade han för henne! Han gjorde de gester, som hon borde göra, han antog den fysionomi, som hon skulle antaga. Han spelade illa för att hon skulle spela bra. Ack, hvilket skönt drag, rörande karakteristiskt! Då lärarekallet hunnit därhän, är det ej endast en talang utan en dygd; det är kärleken till äran under den mest rörande form, kärleken till andras ära!»

Så berättar Legouvé. En sofist skall kanhända komma med invändningar: Konstnären lät sig besegra af läraren! Men man bör komma ihåg, att om konstnären Samson spelade illa den enda gången, så var det för att bereda lärjungen tillfälle att under många år spela bra. Det var otvifvelaktigt i *konstens* intresse. Han stälde *den* högre än sig själf.

Det säges, att Samson hade två passioner, den ena var tragediens återupplifvande — däraf hans intresse för Rachel — och den andra var Théâtre français. Den senares stora traditioner, genom hvilka det trots all nödvändig utveckling går en sträng kontinuitet, hade han ärft från Talma's och Mars' stora tid, och det var hans passion att låta denna storhetstids bästa konst gå i arf till de efterkommande.

Skulle det vålla någon skada, om här i Sverige *Olof Ulrik Torsslows* sceniska uppfattning och sceniska teknik ginge i arf till ett yngre slägte? Ett kapital från den tiden förblifver väl lika värdefullt, äfven om man nu tager ut räntan i kronor och öre i stället för i daler och skilling. Ett sådant konstnärligt kapital, traditionen, behöfver den sceniska konsten; det är med den som med gentlemannen, den behöfver minst sina tre generationer. Dåliga tider kunna förminska afkastningen, men fins blott kapitalet kvar, så blir det nog bättre, då det åter igen blir bättre tider.

Vi stå uppenbarligen inför en ny tid. Hvad den bär i sitt sköte kunna vi visserligen ej så noga veta, men alla tecken tyda på, att en af dess egendomligheter kommer att bli återupptagandet af åtskilliga den gamla tidens idealer, ej minst på litteraturens och konstens område. Om så sker, hur skall då den sceniska konsten fylla sin uppgift utan en lefvande tradition?

Men denna tradition kunna de yngre endast få genom att lära af de äldre. Hela frågan reducerar sig därtill, om man hällre bör spilla sin tid med autodidaktisk »själfständighet» eller om konstnären i likhet med alla andra människor i andra förhållanden bör gå den genvägen, som kallas att lära, hvilket ju på sätt och vis kan kallas »osjälfständigt». Om det roar någon, så kan han ju gärna kalla fru professor Kowalewski för »osjälfständig», emedan hon bygt på sin store föregångare Abels matematiska upptäckter. Hon borde kanhända låtit bli att studera denne geniale forskares arbeten och väntat tills hon på gamla dagar möjligtvis själf utspekulerat de abelska funktionerna och först då kommit med det därpå bygda snillrika arbete, hvilket nu förskaffat henne ett stort namn. Men hon tyckte det var bättre att gå genvägen, det kunde ej göra henne mindre »själfständig».

Och så tyckte äfven Paris-akademien. Men om hon nu ej egt denna skapande förmåga, utan ständigt varit bunden till hvad andra upptäckt, kunde hon då ej likaväl varit en utmärkt duglig matematiker? I så fall hade hon dock knappast varit det, om hon endast spekulerat på egen hand.

Som vi redan ofvanför sagt, få vi alla finna oss i att lära. Ega vi någon medfödd själfständighet, skall den då så mycket fortare göra sig gällande och linda oss till ära; ega vi den ej, skola vi så mycket fortare bli dugliga och nyttiga. Äfven det är ju bra.

Ännu en sak måste man beakta. Då Rachel studerade alla sina roller för Samson, äfven sedan hon blifvit en firad storhet, var det visserligen till följd af — såsom hon själf förklarat — ett missförhållande mellan hennes själfständighet i uppfattning och hennes själfständighet i utförande. Vi känna åtskilliga motsvarande exempel inom den sceniska konstens värld.

Men man kan äfven tänka sig ett annat förhållande. Egentligen fordrar ju skådespelarekonsten den allra högsta grad af allmän bildning. Man skall framställa karaktärer än präglade af antikens lugna storhet, än af medeltidens brutala kraft, än af renässansens ädla manlighet, än af rococons öfverförfining, än af nutidens problem-dialektik; eller det gäller att den ena dagen gifva sin framställning en doft af romantik, den andra dagen en facetterad, kylig glans af salongslif, nästa gång någonting annat svarande till en annan tids- och litteraturperiod. Äfven om den sceniska konsten har rättighet att i viss mån öfversätta sin framställning från det ena landet till sitt eget, från den ena tiden till vår egen — det är i ett visst afseende en nödvändighet —, så återstår dock att uppfatta karaktärerna sådana, som de äro tänkta i sin milieu.

Äfven om man fråndrager betydligt för hvad som kan skrifvas på den konstnärliga ingifvelsens räkning, så återstår dock ganska mycket. Skådespelaren, hvilken skall tränga in ända till djupet af karaktären, borde egentligen vara en kulturhistoriker af första ordningen, och den som vet hvad kulturhistoria är, vet äfven att den kräfver en ofantlig allmänbildning och kunskaper på vidt skilda områden. Är

det nu vanligt, att den största sceniska begåfningen finnes där den högsta bildningen hunnits? En person kan vara i vanlig mening bildad, äfven om förhållandena i hemmet, ekonomiska eller andra, lagt hinder i vägen för en dylik humanistisk allmänbildning. En sådan person har eminenta sceniska anlag, har kanhända tillegnat sig en god teknik, ja vi förutsätta att han äfven eger en skarp och själfständig uppfattning af karaktärer, då det t. ex. gäller att framställa sådana från vår egen tid. Men om han ej eger förutsättningarna för att med sitt inre öga *se* framför sig antikens lif och åskådningssätt, hur skall han då kunna fullt uppfatta dess karaktärer? Likaså då det gäller en Macbeth, en Ludvig XI, en Ludvig XIV, en Orleans o. s. v. Är det »osjälfständighet», då han hos en lärare, hvilken redan har alla dessa förutsättningar bakom sig, arbetar för att lära sig fullt förstå dylika karaktärer och därunder genom lärarens erfarna ledning så småningom själf insamlar ett tämligen allsidigt förråd af dylika förutsättningar?

Han kan ju läsa sig till det, vill man säga, han kan studera själf. Visserligen — om han har tid att vänta åtskilliga långa år. Och så måste han resa, se främmande länder, lära känna andra nationer. Ja, gör det! Men kan man hinna allt det där så snabbt? Läraren, hvilken själf lärt, studerat och rest, har äfven lärt att skilja mellan det väsentliga och det oväsentliga, lärt att *använda* alltsammans för sin konsts speciela behof. Hos honom lär sig lärjungen ej endast själfva saken utan äfven *användningssättet*. Är ej äfven det en genväg? Och behöfver man därför vara osjälfständig?

Hela frågan kunde ännu ses från åtskilliga andra sidor, men vi vilja ej riskera att trötta läsaren.

Det fins sceniska konstnärer, hvilka öppet predika den autodidaktiska »själfständigheten» inom sin konst såsom en allmän regel och varna emot att »förspilla» denna själfständighet genom att söka ledning. Man behöfver naturligtvis ej förutsätta sådana mindre öppna motiver som fruktan för, att egna brister skola belysas af andras fullkomligheter, eller allt för blind beundran af egen konstnärlig fullkomlighet, eller annat dylikt. Motivet kan ju vara bristande konst-

uppfattning, oförmåga att skilja mellan konst och rutin, och mycket annat. Men bakom såväl de förra som de senare motiverna finner man vanligtvis en grunduppfattning, understundom blott som en medklingande grundton, understundom dock såsom en självständigt klingande, lockande ton. Man framhåller ett för många synnerligen öfvertygande »praktiskt» argument, hvilket det ur den synpunkten — det medges — är omöjligt att gendrifva.

Hvad gagnar det till att bråka med traditioner och teknik och dylikt, säger man, det går ju bra likväl, det »går i publiken», och publiken är ju högsta domstolen.

Ja, se det är omöjligt att disputera om de i dessa rader omhandlade ämnen med den »konstnär», för hvilken publikens applåder utgöra måttstocken. Man blir då åter igen tvungen att helt enkelt repliera på auktoriteten. Ty hvad säger inte Gœthe: »Die Menge, die Majorität ist nothwendig immer absurd und verkehrt; denn sie ist *bequem*, und das Falsche ist stets viel bequemer als die Wahrheit. Letztere will ernst und rückhaltslos angeschaut und angewendet sein. Das Falsche aber schmiegt sich an jede träge, bequeme oder thörichte Individualität an, ist wie ein Firniss, mit dem man leicht alles übertüncht.»

I full öfverensstämmelse härmed är det, då vi äfven en gång hört en scenisk konstnär säga: »Scenen är mitt tempel, konsten min helgedom; därför konsten i första rummet, bifallet i andra. Om det i salongen blott fins *en enda*, hvilken jag vunnit för konstens sanning, så har jag fått min belöning, och det är tanken därpå, som ger mig mod och kraft att arbeta.»

Detta är den *konstnärliga* ståndpunkten.

Kristian Winterhjelm.

Ett revolutionsminne.

Hon öppnade själf sin dörr
beslutsam och rask i tagen,
och dagern föll öfver dragen . . .
Jag kände mig åter slagen,
— hvar hade jag mött dem förr?

I minnenas perspektiv
jag såg den väldiga staden
med tusenskiftande lif.
Från Tuilerierarkaden
långs blånande Champs Elysées,
förbi den långa paraden
af vagnarnas defilé,
från bulevardernas vimmel
och Place de la République
mot Montmartres bländande himmel
i en blixtsnabb tanke jag gick.
Där hade jag någonstädes
i trängseln stött uppå dem,
jag mindes ej huruledes
och icke längre hos hvem.
Så klarnade det omsider:
där hade de vuxit fram
bland barrikadernas dam
vid blodiga gatustrider,
likt blommor på frihetens stam.
Där hade jag mött dem gjutna

af konsten i hård metall.
— Den franska nationens kall
det var, och dess stora förflutna
i mänskliga former slutna.

Det glänsande hårets flod
var samlad upp öfver hjässan,
till hälften ett dagens mod,
till hälften — frygiska mössan!
Och kindernas flammande blod
var stolt som den skarpa blicken,
— hon liknade där hon stod
frihetens gudinna på pricken.
Det hade jag aldrig märkt,
när förr hennes väg jag korsat,
ej häller att bloden forsat
så starkt att pulsarna värkt;
nu sjöng den i hvarje åder
och fick af hjärtats applåder
sin stämma dubbelt förstärkt:

— »Du, som bär frihetens stämpel
medfödd i mejslade drag,
kom, våga i hennes tempel
med mig din flyende dag!
Följ mig i morgon, som bräcker
till framtidens stora värf,
din vilja ej motgång stäcker,
ty öfvad är den och djärf.
Jag finner ej rätta personen
så hastigt igen härnäst,
att *lefva* en hundraårsfest
af revolutionen!»

Karl A. Tavaststjerna.

Sjöfågeln.

Den stolta ångarn på Weserns flod
mot hafvet gled med lyftadt ankar,
och ensam jag ibland hundra stod
på klaradt däck, försjunken i tankar.

Kring ångarn brusade hafvets skum.
Det glittrande stänk hans pansar sköljde;
och genom luftens soliga rum
en svärm af måsar med honom följde.

Än flöto de på sin vinge tryggt,
än svängde de ut i vida kretsar,
än sköto de ned med pilsnabb flygt,
mot vågens silfverbrämade spetsar.

De följde nätter och de följde dar,
men ständigt glesnade likväl flocken;
och midt på hafvet fins nu blott kvar
en enda en utaf hela skocken.

Långt, långt emot vesterns fjärran värld,
i lugn och solsken, i storm och töcken
han följer beständigt ångarns färd
utöfver Atlantens vida öcken.

När aftonsolen i hafvet går,
hans vinge skimrar i dess lågor;
när morgonsolen i öster står,
han sväfvar än öfver djupa vågor.

Du lilla fågel i rymdens värld!
Ett hjärtas längtan jag vet, som följer
på trogen vinge likt dig min färd
utöfver våg, som mot ångarn sköljer.

När kvällens rodnad i vester dör,
din längtans röst jag tror mig förnimma;
dess lätta vingslag mig tycks jag hör
igen i morgonens ljusnande timma.

Gud signe henne, som skickar den
att öfver djupen, som stormar skaka,
så trogen följa seglaren än,
när vänners tankar ha vändt tillbaka!

Hjalmar Edgren.

Konstlitteratur.

Hedvig Eleonoras Drottningholm. Anteckningar till slottets äldre byggnadshistoria af Dr *John Böttiger.* Stockholm 1889.

Den omgestaltning, som den historiska forskningen i allmänhet och icke minst den konsthistoriska på senare tider undergått, har sin yttersta orsak i ett ökadt intresse för och en ökad kännedom om de samtida källskrifterna och urkunderna, de enda ojäfaktiga vittnesbörden om det framfarna. Först på deras fasta grundval ega de subjektiva hugskotten sitt värde, men då äfven sin nödvändighet, där en hel och lefvande bild skall erhållas; ty de till våra dagar bevarade minnena äro ju dock blott sparsamma kvarlefvor af något till största delen förgånget och förmultnadt, hvars rätta anda och kulturförutsättningar i det stora hela ej uppenbara sig för en hvar, som tager spillrorna i sina händer. Forskningen har här en uppgift liknande den att till sin ursprungliga skönhet återställa en ädel staty, som är styckevis återfunnen, sönderbruten och för en ytlig blick ohjälpligt förstörd. De delar, som finnas i behåll, sammanfogas, och man söker i dem dragen af konstverkets hufvudkaraktär; då man kommit denna på spåren, jämför man de bevarade fragmenten med arbeten af motsvarande tids- och ämneskaraktär och kommer så på analogiens väg till slutsats om hur det hela måste ha tett sig i sina allmänna drag; härefter följer nu det konstnärliga arbetet att i verkligheten utforma de saknade partierna på ett sådant sätt, att de göra intryck af att ursprungligen hafva tillhört detta konstverk och intet annat.

Så skall ock den historiska forskningen göra det förflutna lefvande för våra ögon. Men härtill fordras ett drygt arbete och ett arbete som måste fördelas på många händer. Den icke minst mödosamma delen däraf är att från början uppsöka och i ljuset framdraga alla de ännu bevarade historiska fragment, som hvila orubbade under allt det mörker och dam och stoft, som århundradens glömska hopat däröfver. Ett sådant förarbete är det som d:r John Böttiger framlagt i »Hedvig Eleonoras Drottningholm».

De flerfaldiga förbindelser med de utländska konststräfvandena, som efter reformationen på olika tider i vårt land förefunnos, icke minst under de båda regenter, som återföllo i katolicismen, buro en sporadisk och främmande prägel, ända till dess vi närma oss de båda Tessinernas imponerande gestalter, hvilka liksom Herkules-karyatider uppbära ingångshvalfvet till allt hvad inom konstens område svenska händer rest på svensk mark.

Stockholms och Drottningholms slott hafva hos oss spelat ungefär samma roll som Frederiksborg och Rosenborg i Danmarks eller Fontaineblau och Versailles i Frankrikes konsthistoria. De blefvo en samlingspunkt och en pröfvosten för alla de konstnärliga resurser, som då funnos att tillgå inom våra landamären, och en skola för danande af nya talanger på inhemsk grund, men därjämte under den lifgifvande inflytelsen af samtidens konstnärliga tankar i hela deras storhet. De båda konungapalatsens byggnadshistoria hör därför till hufvudstyckena i våra konsthäfder.

Bytet från trettioåriga kriget var ännu icke förtärdt och reduktionen hade ännu icke lagt beslag på rofvet. Om ock kronans drätsel var förstörd genom Kristinas vansinniga slöseri, så rådde dock under Karl X:s tid stor enskild välmåga både inom konungaborgen och inom de adliga herregårdarna.

Den beröring med Europas kulturcentra, som krigen under Gustaf II Adolf och Karl X medförde, framkallade smaken för konstnärlig lyx. Den rådande stilen, pompöst storslagen som det höfdes då den skulle gifva uttryck åt den fordringsfulla och ceremoniösa värdighet, som präglade det dåtida hoflifvet, fann på detta sätt en väg till Sverige. Härtill bidrog icke minst Karl X:s drottning Hedvig Eleonora, som från sitt fädernehem i Gottorp medförde en utbildad smak för konst.

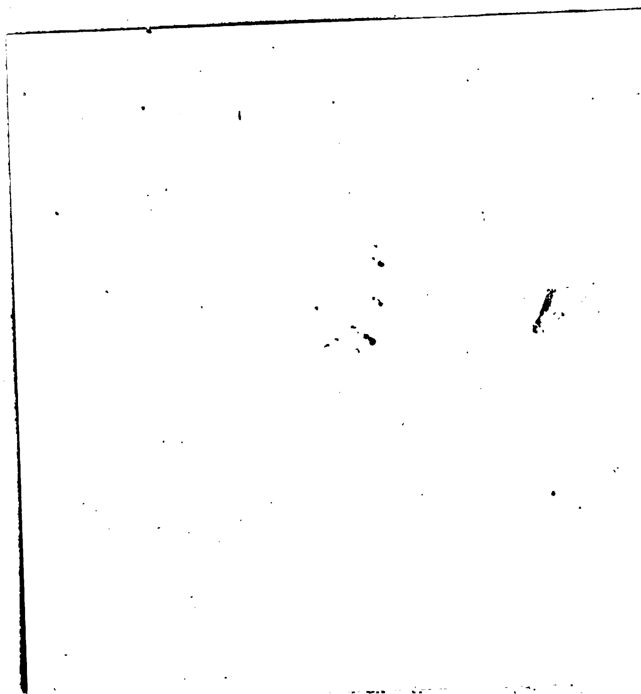
Det för vår konsthistoria vigtigaste och följdrikaste af hennes företag var, då hon efter sin gemåls död inköpte Drottningholms slott af grefve Magnus Gabriel de la Gardie i afsigt att förvandla det gamla herresätet till en fursteboning i tidens smak.

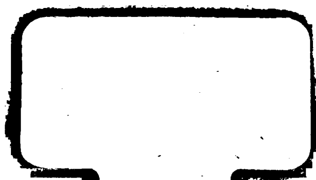
Grunden till det nya slottet lades 1662. Ledningen af byggnadsarbetet anförtroddes först åt den äldre, därefter åt den yngre Tessin. Det förefaller mig som en lucka i framställningen, att det icke säges någonting om den arkitektoniska planen för och anordningen af slottet. Om icke en kritisk analys, så åtminstone en orienterande skildring af den första planen till detta Tessinarnes arkitektoniska konstverk skulle hafva utgjort en lämplig inledning till framställningen af det handtverksmessiga arbetet och den konstnärliga detaljutsmyckningen. Men då författaren redan i titelbladets ord »anteckningar till slottets äldre byggnadshistoria» frånsagt sig anspråken på fullständighet, är udden därmed också bruten af min anmärkning.

Med ledning af handlingar och urkunder i kammararkivet, riksarkivet och husgerådskammarens arkiv redogör författaren noggrant för handtverksarbetet vid slottets uppförande samt för dess yttre och inre konstnärliga dekorering äfvensom för konst- och konstslöjdsamlingarna, trädgårdsanläggningarna m. m. Han får därvid tillfälle att omtala åtskilliga af den tidens berömdaste, dels inhemska, dels invandrade konstnärer, såsom målarne Ehrenstrahl, van der Meulen, Sylvius, Lemke, Chauveau och Müller samt skulptören Millich. Hedvig Eleonoras personlighet erhåller genom författarens framställning en ny och intressant belysning.

Ett arbete sådant som detta är icke och kan icke vara underhållande för någon annan än fackmannen. Dess värde ligger däri, att det ger andra ett så utmärkt tillfälle att på dess fasta grundval skrifva på en gång underhållande och tillförlitliga arbeten. Ett författarskap sådant som det ifrågavarande förorsakar säkert större möda än det inbringar erkännande. Skulle d:r Böttiger det oaktadt vilja fortsätta med publicerandet af vår konsthistorias vigtigare aktstycken, så vore härmed ett stort steg taget till förverkligande af det länge hägrande önskemålet: en svensk konsthistoria.

K. W—n.

3 2044 105 201 180